

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ
ХАБАРШЫСЫ
«ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ» СЕРИЯСЫ

ИЗВЕСТИЯ
КАЗАХСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И
МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА

СЕРИЯ «ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ»

BULLETIN
OF ABLAI KHAN KAZAKH UNIVERSITY OF
INTERNATIONAL RELATIONS AND
WORLD LANGUAGES

SERIES “PHILOLOGICAL SCIENCES”

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

2 (77) 2025

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ

КАЗАХСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И
МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА

KAZAKH ABLAI KHAN UNIVERSITY OF INTERNATIONAL RELATIONS AND
WORLD LANGUAGES

2 (77) 2025

ISSN 2411-8745 (Print)

ISSN 2709-9245 (Online)

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ

ХАБАРШЫСЫ

“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы

ИЗВЕСТИЯ

КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ”

BULLETIN

of Ablai Khan KazUIRandWL
Series “PHILOLOGICAL SCIENCES”

Алматы
«Полилингва» баспасы
2025

© “Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті” Акционерлік қоғамының, “Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы-Известия” ғылыми журналының “Филология ғылымдары” сериясы таралымы, Қазақстан Республикасының Инвестициялар мен даму жөніндегі министрліктің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде тіркелген. Алғашқы есепке қою кезіндегі нөмірі мен мерзімі № 674, 18.05.1999 ж. Тіркелу куәлігі 10.04.2015 жылғы № 15194-Ж.

Бас редактор

Қурманбаева Д.Т., PhD, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0009-0001-1789-5504>

Жауапты редактор

Кәрібаева Б.Е., PhD, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0003-3970-1560>

Редакция алқасының мүшелері

Құнанбаева С.С., филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА-ның академигі, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0003-4643-4069>

Загидуллина А.А., филология ғылымдарының докторы, профессор, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0001-8221-8932>

Мизамхан Б., филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0001-5581-7147>

Сәтенова С.К., филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0002-5959-6887>

Дүйсекова К.К., филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0001-9230-3348>

Темирболат А.Б., филология ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0009-0004-2946-2046>

Мирзоева Л.Ю., филология ғылымдарының докторы, профессор, СДУ Университеті, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0003-4174-9897>

Орлова Н.В., филология ғылымдарының докторы, профессор, Ф.М. Достоевский атындағы ОмМУ, Омск, Ресей <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=7102251366>

Карасик В.И., филология ғылымдарының докторы, профессор, А.С. Пушкин атындағы орыс тілі мемлекеттік институты, Мәскеу, Ресей <https://orcid.org/0000-0001-8306-5317>

Энгберг Ян, PhD, профессор, Орхусс университеті, Орхус, Дания <https://orcid.org/0000-0003-0660-7260>

Оулдфильд Анна, PhD, профессор, Костол-Каролина, Калифорния, АҚШ <https://orcid.org/0000-0002-9461-2002>

Шығарушы редактор

Амангожаева Е.Б., жетекші маман, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

© Научный журнал “Хабаршысы-Известия” КазУМОиМЯ имени Абылай хана серия “Филологические науки” Акционерного общества “Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана” зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан. Номер и дата первичной постановки на учет №674, 18.05.1999г. Регистрационное свидетельство № 15194-Ж от 10.04.2015 г.

Главный редактор

Курманбаева Д.Т., PhD, КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0009-0001-1789-5504>

Ответственный редактор

Карибаева Б.Е., PhD, КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0000-0003-3970-1560>

Члены редакционной коллегии

Кунанбаева С.С., доктор филологических наук, профессор, академик НАН РК, Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0000-0003-4643-4069>

Загидуллина А.А., доктор филологических наук, профессор КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0000-0001-8221-8932>

Мизамхан Б., кандидат филологических наук, доцент КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0000-0001-5581-7147>

Сатенова С.К., доктор филологических наук, профессор, ЕНУ им. Гумилева, Астана, Казахстан <https://orcid.org/0000-0002-5959-6887>

Дуйсекова К.К., доктор филологических наук, профессор, ЕНУ им. Гумилева, Астана, Казахстан <https://orcid.org/0000-0001-9230-3348>

Темирболат А.Б., доктор филологических наук, профессор, КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0009-0004-2946-2046>

Мирзоева Л.Ю., доктор филологических наук, профессор, Университет СДУ, Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0000-0003-4174-9897>

Орлова Н.В., доктор филологических наук, профессор, ОмГУ им. Ф.М. Достоевского, Омск, Россия <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=7102251366>

Карасик В.И., доктор филологических наук, профессор, Государственный институт русского языка им. А.С. Пушкина, Москва, Россия <https://orcid.org/0000-0001-8306-5317>

Энгберг Ян, PhD, профессор, Орхусский университет, Орхус, Дания <https://orcid.org/0000-0003-0660-7260>

Оулдфильд Анна, PhD, профессор, Костол-Каролина, Калифорния, США <https://orcid.org/0000-0002-9461-2002>

Выпускающий редактор

Амангожаева Е.Б., ведущий специалист КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

© Scientific Journal "Bulletin of Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages". Series "Philological Sciences" of JSC "Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages" is registered in the Communication, Informatization and Information Committee of the Ministry on Investment and Development, Republic of Kazakhstan. Number and date of first registration №674, from 18.05.1999. Certificate N 15194 – G, 10.04.2015.

Editor-in-Chief

Kurmanbayeva D.T., PhD, KazUIR & WL named after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0009-0001-1789-5504>

Executive Editor

Karibayeva B.E., PhD, KazUIR & WL named after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0003-3970-1560>

Editorial board members

Kunanbayeva S.S., Doctor of Philological Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the RK, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0003-4643-4069>

Zagidullina A.A., Doctor of Philological Sciences, Professor, KazUIR & WL named after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0001-8221-8932>

Mizamkhan B., Candidate of Philological Sciences, KazUIR & WL named after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0001-5581-7147>

Satenova S.K., Doctor of Philological Sciences, Professor, Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0002-5959-6887>

Duysekov K.K., Doctor of Philological Sciences, Professor, Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0001-9230-3348>

Temirbolat A.B., Doctor of Philological Sciences, Professor, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0009-0004-2946-2046>

Mirzoyeva L.Yu., Doctor of Philological Sciences, Professor, SDU University, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0003-4174-9897>

Orlova N.V., Doctor of Philological Sciences, Professor, Dostoevsky Omsk State University, Omsk, Russia <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=7102251366>

Karasik V.I., Doctor of Philological Sciences, Professor, Pushkin State Russian Language Institute, Moscow, Russia <https://orcid.org/0000-0001-8306-5317>

Jan Engberg, PhD, Professor, Aarhus University, Aarhus, Denmark <https://orcid.org/0000-0003-0660-7260>

Anna Oldfield, PhD, Professor, Costol-Carolina, California, USA <https://orcid.org/0000-0002-9461-2002>

Commissioning Editor

Amangozhaeva E.B., leading specialist of KazUIR & WL named after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

1 Бөлім. ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Раздел 1. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Part 1. CURRENT ISSUES OF LINGUISTIC RESEARCH

Ағымедуллаева Н.Б. Медиадискурстағы мәдени ерекшеліктердің көрінісі	13-28
Ағымедуллаева Н.Б. Проявление культурных особенностей в медиадискурсе	13-28
Agymedullayeva N.B. Expression of cultural features in media discourse	13-28
Акмагамбетова Б.Е., Сәрсекке Г.Ә. Сұхбат дискурсының гендерлік ерекшеліктері	29-47
Акмагамбетова Б.Е., Сарсеке Г.А. Гендерные особенности дискурса интервью	29-47
Akmagambetova B.E., Sarseke G.A. Gender features of interview discourse	29-47
Атаканова А., Туманова А.Б. Языковые особенности в сфере образования Казахстана за последние десятилетия	48-68
Атаканова А., Туманова А.Б. Соңғы онжылдықтардағы Қазақстандағы білім беру саласының тілдік ерекшеліктері	48-68
Atakanova A., Tumanova A.B. Linguistic features in the field of education in Kazakhstan over the past decades	48-68
Baerbekova A.E., Rapisheva Zh.D., Yessinbayeva Zh.U., Akataeva Sh.B. Linguistic means and methods of objectivizing the concept “Resei/Russia”	69-87
Баербекова А.Е., Рапишева Ж.Д., Есинбаева Ж.У., Акатаева Ш.Б. «Ресей/Россия» концептісін объективтендірудің тілдік құралдары мен тәсілдері	69-87
Баербекова А.Е., Рапишева Ж.Д., Есинбаева Ж.У., Акатаева Ш.Б. Языковые средства и способы объективизации концепта «Ресей/Россия»	69-87
Burkitbayeva Sh.D., Ashirkulov K. Comparison of lexical-semantic groups of the Old Uyghur and Kazakh languages	88-103
Бүркітбаева Ш.Д., Аширкулов К. Көне ұйғыр және қазақ тілдерінің лексика-семантикалық топтарын өзара салыстыру.....	88-103
Буркитбаева Ш.Д., Аширкулов К. Сравнение лексико-семантических групп древнеуйгурского и казахского языков.....	88-103

Гиздатов Г.Г., Ашимова З.А. Медиа диаспор в информационном пространстве: нарративы и лингвокультурологические особенности	104-113
Гиздатов Г.Г., Ашимова З.А. Қазақстандағы диаспорасының бак: әңгімелер және лингвомәдениеттік ерекшеліктері	104-113
Gizdatov G., Ashimova Z. Media of the diasporas in Kazakhstan: narratives and linguoculturological features	104-113
Издаева Ж.Ж., Балтабаева Ж.Қ. Қазақ тіліндегі етістіктің нөлдік морфемасының функционалды-семантикалық ерекшеліктері	114-128
Издаева Ж.Ж., Балтабаева Ж.Қ. Функционально-семантические особенности нулевой морфемы глагола в казахском языке	114-128
Iztayeva Zh. Zh., Baltabayeva Zh. K. Functional and semantic features of the zero morpheme of the verb in the Kazakh language.....	114-128
Искакова К.А., Евтюгина А.А., Кушкарлова А.А. Сопоставительный Анализ когнитивных признаков концепта «Патриотизм» в российской и казахстанской языковой картине мира (на основе свободного ассоциативного эксперимента).....	129-150
Искакова К.А., Евтюгина А.А., Кушкарлова А.А. Әлемнің ресейлік және қазақстандық тілдік бейнесіндегі «Патриотизм» тұжырымдамасының танымдық белгілерін салыстырмалы талдау (еркін ассоциативті эксперимент негізінде)	129-150
Iskakova K.A., Evtugina A.A., Kushkarova G.K. Comparative analysis of cognitive features of the concept of «Patriotism» in the Russian and Kazakh linguistic picture of the world (on the basis of a free-associative experiment)	129-150
Кожихметова А.С. К вопросу о сопоставлении репрезентаций метафорических (суб)моделей в разных языках (на примере модели «эмоция – живое существо»)	151-167
Кожихметова А.С. Әр түрлі тілдердегі метафоралық (суб) модельдер репрезентацияларды салыстыру туралы мәселесі («эмоция – тірі жан» модель мысалында)	151-167
Kozhakhmetova A. On the issue of comparing representations metaphorical (sub)models in different languages (using the example model of «The emotion is a living being»)	151-167
Қоянбекова С.Б., Нұрмұхаметова Қ.Т., Джамамбетова А.У., Ракимкулова А.А. Қазақ тілі экспрессивтік стилистикасы: логика-философиялық парадигмаларды зерттеудің өзектілігі.....	168-183

Қоянбекова С.Б., Нұрмұхаметова Қ.Т., Джамамбетова А.У., Ракимкулова А.А. Экспрессивная стилистика казахского языка: актуальность исследования логико-философских парадигм	168-183
Koynbekova S.B., Nurmukhametova K.T., Jamambetova A.U., Rakimkulova A. A. Expressive style of the Kazakh language: relevance of the study of logic and philosophical paradigms	168-183
Мулкаманова А.Ж., Салихова А.З. Ұлттық болмыс пен мәдениет көрінісі: сан есімді фразеологизмдер контексінде (қазақ, орыс, ағылшын тілдері материалдары негізінде)	184-207
Мулкаманова А.Ж., Салихова А.З. Выражение национального бытия и культуры: в контексте фразеологизмов числительного (на материале казахского, русского, английского языков)	184-207
Mulkamanova A., Salikhova A.Z. Manifestation of national identity and culture: in the context of numeral phraseology (based on materials of Kazakh, Russian, English)	184-207
Ормаханова Е.Н., Ким О.Я. Қазақстандық әлеуметтік медиа: қоғам мен биліктің арасындағы коммуникация	208-227
Ормаханова Е.Н., Ким О.Я. Социальные медиа Казахстана: коммуникация между обществом и властью	208-227
Ormakhanova Y.N., Kim O.Y. Social media of Kazakhstan: communication between society and authorities	208-227
Рысмагамбетова Н.А., Тектігүл Ж.О. Әзіл-оспақ дискурсының лингвомәдени сипаты (қазақ және ағылшын материалдары негізінде)	228-243
Рысмагамбетова Н.А., Тектігүл Ж.О. Лингвокультурная характеристика юмористического дискурса (на основе казахских и английских материалов)	228-243
Rysmagambetova N.A., Tektigul Zh.O. The linguocultural characteristic of humorous discourse (based on Kazakh and English materials)	228-243
Sadirova K.K., Zhazykova R.B., Khusainova L.M. Mythical content of hydronyms	244-259
Садирова К.К., Жазыкова Р.Б., Хусаинова Л.М. Гидронимдердің мифтік мазмұны	244-259
Садирова К.К., Жазыкова Р.Б., Хусаинова Л.М. Мифическое содержание гидронимов	244-259

Seidikenova A.S., Tastanova R.B., Shokhayeva K.N. Political correctness in gender linguistics: a terminological perspective.....	260-273
Сейдікенова А. С., Тастанова Р. Б., Шохаева К.Н. Гендерлік лингвистикадағы саяси дұрыстық: терминология тұрғысынан қарастыру	260-273
Сейдікенова А.С., Тастанова Р.Б., Шохаева К.Н. Политкорректность в гендерной лингвистике: терминологический аспект	260-273
Tkalya A.V., Mongilyova N.V., Kandalina Y. M. The world-modeling potential of the media concept «Globality» in the university website discourse	274-290
Ткаля А.В., Монгилёва Н.В., Кандалина Е.М. Университет сайтының дискурсындағы «Жаһандылық» медиаконцептінің әлемді модельдеу әлеуеті	274-290
Ткаля А.В., Монгилёва Н.В., Кандалина Е.М. Миромоделирующий потенциал медиаконцепта «Глобальность» в дискурсе университетского сайта	274-290
Чукаева Т.К., Жумагулова Б.С. Концепт Revenge как взаимодействие структур пропозиция-фрейм-сценарий	291-310
Чукаева Т.К., Жумагулова Б.С. Revenge концепті пропозиция-фрейм-сценарий құрылымдарының әрекеттесуі ретінде	291-310
Chukayeva T.K., Zhumagulova B.S. The concept of Revenge as the interaction of proposition-frame-script structures	291-310

2 Бөлім. АУДАРМА ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ПРАКТИКАСЫ САЛАСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕР

Раздел 2. ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ПЕРЕВОДА

Part 2. RESEARCHES IN TRANSLATION THEORY AND PRACTICE

Алпысбаева А.Е., Манапбаева Ж.Ж., Молдасанова А.Ә., Шолахова А.А. Мағжан Жұмабаевтың «Сүйемін» өлеңінің лингвопоэтикасы және оның орыс, ағылшын тілдеріне аударылуы	311-327
Алпысбаева А.Е., Манапбаева Ж.Ж., Молдасанова А.А., Шолахова А.А. Лингвопоэтика стихотворения Магжана Жумабаева «Люблю» и его перевод на русский и английский языки	311-327
Alpysbayeva A.E., Manapbayeva Zh.Zh., Moldassanova A.A., Sholakhova A.A. Linguopoetics of Magzhan Zhumabayev's poem "I Love" and its translation into Russian and English languages.....	311-327

Оразбаева М.Қ. Көркем шығармадағы фразеологизмдердің аударма стратегиялары (Әбіш Кекілбаевтың «Үркер» романы негізінде)	328-342
Оразбаева М.Қ. Стратегии перевода фразеологизмов в художественном произведении (по роману Абиша Кекильбаева «Уркер»)	328-342
Orazbayeva M.K. Translation strategies of phraseological units in a literary work (based on Abish Kekilbayev's novel «Urker»).....	328-342
Серікбаева Ұ.Б., Советова З.С., Жүсіпова А.Ө., Ержанова Ж.Б. Ә.Нұрпейісовтің «Қан мен тер» трилогиясындағы «ақ» пен «қара» жалпы атаулары туындаған тіркестердің орысша аудармасы жайында	343-357
Серикбаева У.Б., Советова З.С., Жусупова А.У., Ержанова Ж.Б. О переводе значений «ақ» (белый) и «қара» (черный) в трилогии А.Нурпеисова «Кровь и пот»	343-357
Serikbayeva U.B., Sovetova Z.S., Zhussupova A.U., Erzhanova Zh.B. About the translation of the meanings «white» and «black» in A. Nurpeisov's trilogy «Blood And sweat»	343-357
Стамбекова А.Е., Жанысбекова Э.Т. С.Кингтің «Жасыл миль» романындағы сленгті ағылшын тілінен орыс және қазақ тілдеріне аудару кезіндегі баламалылыққа қол жеткізу ерекшеліктері	358-373
Стамбекова А.Е., Жанысбекова Э.Т. Особенности достижения эквивалентности при переводе сленга с английского языка на русский и казахский языки в романе С.Кинга «Зеленая миля».....	358-373
Stambekova A.Ye., Zhanysbekova E.T. Achieving equivalence in translating English slang into Russian and Kazakh in Stephen King's novel "The green mile"	358-373
Zyryanov V., Shevyakova T., Kozhbayeva G. Translation challenges of linguacultural complexity and genre hybridity of «Beloved» by T.Morrison	374-391
Зырянов В.К., Шевякова Т.В., Кожбаева Г.К. Т.Моррисонның «Сүйікті» романының лингвомәдени күрделілігі мен жанрлық гибридтілігіне байланысты аударма қиындықтары	374-391
Зырянов В.К., Шевякова Т.В., Кожбаева Г.К. Проблемы перевода лингвокультурной сложности и жанровой гибридности романа Т. Моррисон «Возлюбленная»	374-391

Цао Мэнди, Казыбек Г.К. Исследование приема трансформации при переводе текста с русского языка на китайский	392-413
Цао Мэнди, Казыбек Г.К. Мәтінді орыс тілінен қытай тіліне аударудың трансформациялық әдісін зерттеу	392-413
Cao Mendi, Kazybek G.K. Investigation of transformation technique in translating text from Russian into Chinese	392-413

3 Бөлім. ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Раздел 3. НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Part 3. SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ISSUES OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Akhmet A.N., Bayandina S.Zh., Mizanbekov S.K., Karimova S.S. Learning referring as a component of professionally oriented education of RFL	414-426
Ахмет А.Н., Баяндина С.Ж., Мизанбеков С.К., Каримова С.С. ОИШТ кәсіби бағдарлық оқытудың компоненті ретіндегі мәтінге қысқаша мазмұн жасау	414-426
Ахмет А.Н., Баяндина С.Ж., Мизанбеков С.К., Каримова С.С. Учебное реферирование как составляющая профессионально ориентированного обучения РКИ	414-426
Кажигалиева Г.А., Кадырова Г.Р., Арзиева Е.Р. Художественный текст как лингвокультурно-методический объект в сфере преподавания русского языка как неродного.....	427-440
Қажығалиева Г.А., Қадырова Г.Р., Арзиева Е.Р. Лингво-мәдени-әдістемелік нысан ретіндегі көркем мәтін	427-440
Kazhigaliyeva G. A., Kadyrova G. R., Arziyeva Y.R. Artistic text as a linguistic and cultural object in the sphere of teaching non-speaking Russian	427-440
Нарожная В.Д., Кадеева М.И. Научный проект как форма организации самостоятельной работы студентов	441-460
Нарожная В.Д., Кадеева М.И. Ғылыми жоба студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыру нысаны ретінде	441-460
Narozhnaya V.D., Kadeyeva M.I. Scientific project as a form of organizing independent students' work	441-460
Odanova S.A., Moldabayeva K.E., Tattibayeva A.E. Translingualism in teaching Kazakh as a second foreign language: modeling academic writing	461-482

Оданова С.А., Молдабаева К.Е., Таттибаева А.Е. Қазақ тілін екінші шет тілі ретінде оқытудағы транслингвизм: академиялық жазылымды модельдеу	461-482
Оданова С.А., Молдабаева К.Е., Таттибаева А.Е. Транслингвизм в обучении казахскому языку как второму иностранному: моделирование академического письма.....	461-482
Tileubekova E.S. Organization and effectiveness of project modelling in the language classroom	484-502
Тілеубекова Э.С. Тілді оқыту дәрістерінде жоба жұмысын ұйымдастыру мен оның тиімділігі	484-502
Тілеубекова Э.С. Организация и эффективность проектного моделирования на языковых занятиях	484-502

4 Бөлім. ӘДЕБИЕТТАНУ: ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ

Раздел 4. ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ: ТРАДИЦИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Part 4. LITERARY STUDIES: TRADITION AND MODERNITY

Abildaeva A.D., Aymukhambet Zh.A. Actantial structure of binary opposition in folklore analysis	503-515
Абилдаева А.Д., Аймұхамбет Ж.А. Фольклорды талдаудағы бинарлы оппозициялардың актантты құрылымы	503-515
Абилдаева А.Д., Аймұхамбет Ж.А. Актантная структура бинарной оппозиции в анализе фольклора	503-515
Bekzhanova Zh.Y., Satbay Zh., Shynatay Y. Critical analysis of discourses On Abai Qunanbayuli in modern research: national identity, ideologies and interpretation issues	516-526
Бекжанова Ж.Е., Сатбай Ж., Шынатай Е. Заманауи зерттеулердегі Абай Құнанбайұлы туралы дискурстарды сыни талдау: ұлттық келбет, идеологиялар және интерпретация мәселелері	516-526
Бекжанова Ж.Е., Сатбай Ж., Шынатай Е. Критический анализ современных дискурсов об Абае Кунанбайулы в современных исследованиях: национальная идентичность, идеология и проблемы интерпретации	516-526
Kambarova G., Erdem C., Zhumakayeva B. Analysis of the compositional means of conveying the author's position in Dulat Isabekov's story "Socialist Skyscrapers"	527-546
Қамбаров Ф.С., Эрдэм С., Жұмақаева Б.Д. Дулат Исабековтың «Социализм зәулімі» әңгімесінде автор ұстанымын жеткізудің композициялық құралдарына талдау жасау	527-546

Қамбарова Ғ.С., Эрдэм С., Жұмақаева Б.Д. Анализ композиционных средств передачи авторской позиции в рассказе Дулата Исабекова «Социалистические небоскребы».....	527-546
Kanaryanov K., Akhmetbekova A., Aitmagambetova M. National colour of poet's lyrics	547-565
Канапьянов К. Н., Ахметбекова А. М., Айтмагамбетова М. Б. Акын лирикасының ұлттық бояуы	547-565
Канапьянов К. Н., Ахметбекова А. М., Айтмагамбетова М. Б. Национальный колорит лирики поэта	547-565
Казтаева А.К., Тоқшылықова Г.Б., Хуңшан А., Айбергенова А.Б. Қазақ прозасындағы экология мәселесі	566-580
Казтаева А.К., Тоқшылықова Г.Б., Хуңшан А., Айбергенова А.Б. Проблема экологии в казахской прозе	566-580
Kaztaeva A.K., Tokshylykova G.B., Khungshan A., Aibergenova A.B. The problem of ecology in Kazakh prose	566-580
Куанышбаева Ш., Баянбаева Ж.А., Кубдашева К.Б. Архетип пути в сказке Юрия Серебрянского «Ехал на черепахе» из цикла «Казахстанские сказки»	581-592
Куанышбаева Ш., Баянбаева Ж.А., Кубдашева К.Б. Юрий Серебрянскийдің «Тасбақамен серуендеу» ертегісіндегі жолдың архетипі «Қазақстандық ертегілер» цикліне қатысты.....	581-592
Kuyanshbaeva Sh., Bayanbaeva Zh.A., Kubdasheva K.B. Archetype of the journey in Yuri Serebryansky's fairy tale «Riding on a Turtle» from the «Kazakhstani Fairy Tales» cycle	581-592
Мубарак Н.Е., Кенжан А. Қазіргі қазақ прозасындағы адам психологиясы: Аягүл Мантай әңгімелері негізінде	593-608
Мубарак Н.Е., Кенжан А. Психология человека в современной казахской прозе: на примере рассказов Аягуль Мантай	593-608
Mubarak N.E., Kenzhan A. Human psychology in contemporary Kazakh prose: based on the short stories of Ayagul Mantay	593-608
Nurmaganbet K.E., Demchenko A. S., Azizova A.O. Nomadism as a phenomenon of modern culture: aspects and approaches	609-626
Нурмаганбет К.Е., Демченко А.С. , Әзизова А.О. Номадизм қазіргі заманғы мәдени феномені ретінде: аспектілері мен тәсілдері	609-626
Нурмаганбет К.Е., Демченко А.С., Әзизова А.О. Номадизм как феномен культуры новейшего времени: аспекты и подходы.....	609-626

1 БӨЛІМ. ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

РАЗДЕЛ 1. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ PART 1. CURRENT ISSUES OF LINGUISTIC RESEARCH

ӨОЖ 81.25

ҒТАХР16.21.63

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.001>

МЕДИАДИСКУРСТАҒЫ МӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРДІҢ КӨРІНІСІ

***Ағымедуллаева Н.Б.¹**

***¹ Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан**

Аңдатпа. Қазіргі заманда медиадискурс ақпарат таратудың ғана емес, қоғамдық пікір қалыптастырудың, мәдени ерекшеліктерді бейнелеудің маңызды құралына айналды. Әртүрлі қоғамдардағы медиадискурсты зерттеу ақпарат беру мен оны қабылдаудың мәдениетке тәуелділігін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл зерттеудің мақсаты – медиадискурстың мәдени ерекшеліктерін зерттеу және Қазақстан, Батыс пен Шығыс медиасының ақпарат беру тәсілдерін салыстыру. Зерттеу барысында ақпараттық стиль, риторикалық тәсілдер, идеологиялық ерекшеліктер және медианың қоғамдық санаға ықпалы қарастырылды. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы – медиадискурстың мәдениетаралық коммуникациядағы рөлін терең түсінуге ықпал етуінде. Ал практикалық маңыздылығы – әртүрлі мәдениеттерге арналған медиаконтентті бейімдеу стратегияларын әзірлеуге негіз болуында. Зерттеуде контент-талдау, дискурсивті және салыстырмалы талдау әдістері қолданылды. Негізгі зерттеу материалы ретінде үш медиаресурс таңдалды: Tengrinews (Қазақстан), BBC (Батыс) және China Daily (Шығыс). Мақалалар баяндау құрылымы, аргументация тәсілдері, эмоционалдық реңк және стильдік ерекшеліктер тұрғысынан талданды. Анализ нәтижесінде Қазақстан медиасының ұлттық бірегейлікті нығайтуға, Батыс медиасының объективтілік пен бейтараптыққа, ал Шығыс медиасының мемлекеттік идеология мен дәстүрлі құндылықтарды насихаттауға бағытталғаны анықталды. Ақпаратты қабылдау әр қоғамның әлеуметтік нормалары, идеологиясы және мәдени кодтарына байланысты өзгереді. Зерттеу медиадискурстың мәдени факторларға тәуелділігін дәлелдейді және мәдениетаралық коммуникацияны дамытуға үлес қосады. Бұл тұжырымдар медиалингвистика, ақпараттық саясат және коммуникация саласындағы зерттеулер үшін маңызды. Алынған нәтижелер халықаралық медиаконтентті әртүрлі мәдени аудиторияларға бейімдеу стратегияларын әзірлеуде қолданылады. Сонымен қатар, медиасауаттылықты дамыту және

ақпаратты сын тұрғысынан қабылдау дағдыларын арттыруға ықпал етеді.

Тірек сөздер: медиакурс, мәдени ерекшеліктер, жаһандану, локализация, этикалық аспектілер, сәйкестік, медиа мәтіндер, әлеуметтік-мәдени үрдістер

Кіріспе

Қазіргі заманда бұқаралық ақпарат құралдары тек ақпарат таратумен ғана шектелмей, қоғамдағы әлеуметтік және мәдени құндылықтарды қалыптастырудың маңызды құралдарының біріне айналды. Медиа мәдениеттер арасындағы өзара байланысты нығайтып, әрбір қоғамның өзіндік ерекшеліктерін көрсетуге мүмкіндік береді. Медиа тек ақпарат жеткізуші емес, сонымен қатар мәдениетті бейнелейтін, оны сақтайтын және жаңғыртатын қуатты механизм ретінде қызмет атқарады [1, 165 б.].

Мәдени ерекшеліктер медиадискурстың мазмұны мен формасына тікелей әсер етеді. Олар ақпараттың қалай құрылатынын, аудиторияға қалай ұсынылатынын және қалай қабылданатынын анықтайды. Әрбір мәдени ортада ақпаратты іріктеу мен ұсыну өзіне тән құндылықтар мен нормаларға негізделеді. Мысалы, кейбір мәдениеттер эмоционалды көріністер мен бейнелерге басымдық берсе, басқалары ресми стиль мен бейтарап ақпаратты жоғары бағалайды [2, 244 б.].

Мәдени ерекшеліктер медианың ақпаратты қабылдау мен түсіндіруіне ғана емес, сонымен бірге оның құрылу үдерісіне де айтарлықтай ықпал етеді. Бұл әсер медиамәтіндердің тілдік, стилистикалық және тақырыптық ерекшеліктерінде көрініс табады. Тіл – мәдени кодтардың ең айқын тасымалдаушысы. Ол арқылы медиа белгілі бір қоғамның құндылықтарын, ұстанымдарын және дүниетанымын жеткізеді. Мәселен, кейбір мәдениеттер қысқа әрі нақты мәлімдемелерді қаласа, басқалары ақпаратты бейнелі түрде жеткізуге ұмтылады [3, 292 б.].

Медианың стилі де мәдени ерекшеліктерге тәуелді. Қоғамның дәстүрлері, әдет-ғұрыптары және құндылықтары медиа тіліне ықпал етіп, ақпаратты ресми немесе бейресми түрде ұсынуға әсер етеді. Мысалы, Шығыс мәдениетінде ұжымдық құндылықтар маңызды рөл атқарады, сондықтан медиа көбінесе қоғамның ортақ игілігіне бағытталған тақырыптарды алға тартады. Ал Батыс мәдениеттерінде жеке тұлғаның пікірлері мен тәжірибелеріне көбірек назар аударылады [4, 85 б.].

Сонымен қатар, медианың тақырыптық бағыты әр қоғамның мәдени құндылықтарына негізделеді. Кейбір елдерде ұлттық тарих пен дәстүрлерді сақтау басты назарда болса, басқа аймақтарда жаңашылдық пен технологияға ерекше мән беріледі. Мысалы, жаһандану жағдайында кейбір мәдениеттер өздерінің дәстүрлі ерекшеліктерін сақтауға тырысады, ал басқалары жаһандық құндылықтарды қабылдай отырып, жаңа медиа форматтарды дамытуды көздейді.

Медианың жаһандану дәуіріндегі рөлі ерекше. Өртүрлі мәдениеттер арасындағы байланыстар күшейген сайын, медиа осы процестердің басты катализаторы ретінде әрекет етеді. Ол ақпаратты әлемнің кез келген

бұрышына жеткізе отырып, адамдарды жақындастыруға және мәдени алмасуды тереңдетуге мүмкіндік береді. Дегенмен, жаһандану медианың жергілікті ерекшеліктерге бейімделу қажеттілігін де талап етеді. Бұл контексте мәдени сәйкестілікті сақтау маңызды, өйткені ол әрбір ұлттың өзіндік болмысын айқындайды [5, 386 б.].

Медиа тек мәдениеттердің өзіндік ерекшеліктерін көрсетіп қана қоймай, олардың дамуына ықпал етеді. Қоғамның мәдени құндылықтары медиадискурстың құрылымында сақталып, оларды жаңа ұрпаққа жеткізуге көмектеседі. Бұл әсіресе, заманауи технологиялар арқылы ақпараттың кең таралуы және түрлі платформаларда мәдени мазмұнның ұсынылуы жағдайында өзекті болып отыр [6, 6 б.].

Тақырыптың өзектілігі бұқаралық ақпарат құралдарында ақпараттың ұсынылуы ұлттың немесе қоғамның мәдени ерекшеліктеріне байланысты. Әр түрлі мәдениеттер бір ақпаратты әр түрлі қабылдай алады. Ақпарат оңай қол жетімді және тез таралатын әлемде мәдени ерекшеліктердің жаңалықтар мен ақпаратты түсіндіруге қалай әсер ететінін түсіну ерекше маңызды болады.

Бүгінгі таңда мәдени ерекшеліктердің әр түрлі мәдениеттердегі адамдар үшін түсінікті және қабылдануына жеңіл ақпаратты жасау үшін медиа мазмұнды қалай қалыптастыратынын түсіну өзекті.

Мақаланың мақсаты – медиадискурстың қалыптасуындағы мәдени ерекшеліктердің ролін жан-жақты талдау.

Әдебиетке шолу

Aboudi J. Hassan мәдениетаралық коммуникацияда грамматикалық дұрыстықтың жеткіліксіз екенін атап өтті. Ол мәдени ерекшеліктерді ескермейінше, толыққанды қарым-қатынас жасау мүмкін емес екенін көрсетті. Тілдік айырмашылықтармен қатар, дискурста мәдени тұрғыдан түсініспеушіліктер де кездесетінін анықтады [7, 132 б.]. A. Skoryk зерттеуінде заманауи медиадискурс мәдени кодтар, тілдік символдар арқылы жаңа шындықты қалыптастыратынын талданды. Автор медиадискурста «тіл ішіндегі тіл» концепциясының бар екенін және ол мәдениеттер арасындағы шекараларды бұзуға көмектесетінін анықтады [8, 7 б.].

Teodora Popescu (саяси медиадискурсты мәдени ерекшеліктер тұрғысынан қарастырды. Әр түрлі елдерде саяси дискурс пен БАҚ стилі аудиторияның мәдени ерекшеліктеріне қарай бейімделетінін көрсетті. Журналистер мен саясаткерлер бір мәдениет аясында біркелкі дискурс қалыптастырады, ал халықаралық медиада түрлі мәдениеттердің ерекшеліктері қиылысады [9, 199 б.].

M. Kuznetsova, Ievgenia Chetvertak заманауи медиадискурстың цифрландыру және медиа-конвергенция әсерінен өзгергенін атап өтті. Бүгінде аудитория тек ақпарат қабылдаушы емес, медиаконтентті қалыптастыруға белсенді қатысады. Бұл мәдени дискурсқа жаңа реңк беріп, партисипаторлық мәдениетті күшейтеді [10, 15 б.].

M. Dalyan, M. Darwis, Fathu Rahman индонезиялық әзілдегі мәдени ерекшеліктерді зерттеді. Олардың қорытындысы бойынша, әрбір

қоғамдағы әзілдің құрылымы мәдени құндылықтармен тікелей байланысты. Юмордың қабылдануы әлеуметтік сенім деңгейіне және мәдени дискурс ерекшеліктеріне тәуелді [11, 1009 б.].

Г.С. Әбдікерімова түрлі лингвомәдени сипатты интертекстуалды мағыналармен берілетін лингвомәдени мәнмәтінді анықтап, ашуға тырысады және саяси медиадискурс шеңберінде ұсынылған ақпарат, сол тілмен тікелей байланысты және жалпы мағынаның құрамдас бөлігі болып, қосымша прагматикалық, лингвомәдени сипатты функционалды қызмет атқаратындығын көрсетеді [12].

Бұл зерттеулер медиадискурс мәдени салаға тәуелді екенін дәлелдейді. Ақпараттың берілуі мен қабылдануы әр халықтың құндылықтары мен дәстүрлеріне байланысты өзгеріп отырады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Бұл зерттеуде медиадискурстың мәдени ерекшеліктері Қазақстан, Батыс және Шығыс медиаортасы мысалында қарастырылады. Зерттеу объектісі – ақпараттық кеңістікте ұлттық және мәдени ерекшеліктерді бейнелейтін медиадискурс.

Зерттеуде бірнеше ғылыми әдіс қолданылды. Контент-талдау арқылы медиамәтіндердегі негізгі мәдени белгілер, соның ішінде, ұлттық терминология, риторикалық тәсілдер мен стильдік ерекшеліктер анықталды, Дискурсивті талдау ақпараттың берілу тәсілдерін зерттеуге мүмкіндік берді, оның ішінде баяндау құрылымы, метафоралар, эмоциялық реңк және аргументация тәсілдері қарастырылды. Салыстырмалы талдау Қазақстан, Батыс және Шығыс медиаресурстары арасындағы мәдени ықпалдың медиадискурсқа әсерін салыстыруға көмектесті.

Зерттеуге материал ретінде Қазақстанның жетекші ақпараттық порталдары (Tengrinews, Informburo, Kazinform), Батыс елдерінің БАҚ-тары (BBC, CNN, The Guardian) және Шығыс медиаресурстары (China Daily, NHK, Yonhap News) алынды. Сонымен қатар, әлеуметтік желілердегі танымал жарияланымдар, жарнамалық кампаниялар және ұлттық құндылықтар мен әлеуметтік нормаларды бейнелейтін қоғамдық пікірталастар талданды.

Зерттеудің басты мақсаты – мәдени ерекшеліктердің медиадискурста қалай көрініс табатынын анықтау. Негізгі зерттеу сұрақтары: медиадискурстағы мәдени кодтар қалай көрінеді, әртүрлі аймақтарда қолданылатын лингвистикалық және стильдік тәсілдер қандай, Қазақстан, Батыс және Шығыс медиаларында ақпарат қалай беріледі және қандай тақырыптар басымдыққа ие?

Нәтижелер және талқылау

Контент-талдау нәтижесінде медиадискурстағы негізгі мәдени белгілер айқындалды. Ұлттық терминологияның қолданылуы аймақтық ерекшеліктерге тікелей байланысты екені байқалды. Әр мәдениет ақпаратты беру барысында өз құндылықтарына сай келетін терминдерді пайдаланады, бұл олардың идеологиялық ұстанымдары мен қоғамдық құрылымын айқындайды.

Қазақстандық БАҚ-та ұлттық бірегейлік пен мемлекеттілікті нығайтуға бағытталған терминдер жиі кездеседі. Мысалы, «рухани жаңғыру» термині елдегі мәдени және рухани қайта өрлеуді білдіреді, бұл халықтың ұлттық санасын жаңғыртуға бағытталған. Сонымен қатар, «ұлттық құндылықтар» ұғымы қазақ қоғамының тарихи, мәдени және дәстүрлі негіздерін сақтауға арналған стратегиялық бағыттың бір бөлігі ретінде қолданылады. «Ел болашағы», «Мәңгілік ел», «Атамекен», «Тәуелсіздік» сияқты тіркестер халықтың патриоттық сезімін нығайтып, ұлттық тұтастықты сақтау мақсатында ақпараттық кеңістікте кеңінен қолданылады. Қазақстандық медиада бұл ұғымдар көбінесе саясаткерлердің сөздерінде, қоғамдық пікір көшбасшыларының мәлімдемелерінде және әлеуметтік бастамаларда жиі көрініс табады.

Батыс медиасында ақпараттың берілуі негізінен жеке тұлғаның құқықтары мен еркіндігіне бағытталған. Басты назар демократия принциптері мен заң үстемдігіне аударылады. «Democracy», «human rights», «freedom of speech» сияқты ұғымдар батыстық медиадискурста орталық орынды алады. Батыстық ақпараттық кеңістікте «equal opportunity» (тең мүмкіндіктер), «social justice» (әлеуметтік әділеттілік), «civil rights» (азаматтық құқықтар) сияқты терминдер маңызды орынға ие, себебі бұл қоғамдағы либерализмнің, плюрализмнің және жеке тұлғаның мүдделерін қорғаудың басымдығын көрсетеді. Бұл медиадискурста жеке тұлғаның рөлі маңызды болғандықтан, ақпарат жеткізу барысында адамдардың құқықтары, олардың заң алдындағы теңдігі және әлеуметтік әділеттілікке қол жеткізу мәселелері бірінші орынға шығады.

Шығыс медиасында терминология ұжымдық мәдениеттің, қоғам ішіндегі үйлесімділіктің және дәстүрлі құндылықтардың басымдығын көрсетеді. «Harmonious society» (үйлесімді қоғам) термині әлеуметтік тұрақтылық пен халықтың бірлігін сипаттайды. Сонымен қатар, «collective responsibility» (ұжымдық жауапкершілік) ұғымы жеке тұлғаның емес, қоғамның ортақ мүддесі мен оның әл-ауқатын басты орынға қояды. Шығыстық медиада «traditional values» (дәстүрлі құндылықтар) ұғымы үлкен мәнге ие, себебі бұл ақпараттың берілуі мәдени мұра мен тарихи сабақтастыққа негізделген. «Filial piety» (ата-анаға құрмет), «community harmony» (қоғамдық үйлесім), «moral integrity» (адамгершілік) сияқты тіркестер әсіресе Қытай, Жапония және Оңтүстік Корея медиаларында жиі кездеседі. Бұл медиакеңістікте мемлекет мүддесі мен әлеуметтік келісім жеке тұлғаның мүддесінен жоғары қойылады, сондықтан медиадискурста мемлекеттік идеология мен дәстүрлі көзқарастар басты назарға алынады.

Риторикалық тәсілдерге келетін болсақ, әртүрлі мәдениетке тән медиадискурс өзіне сай әдістерді қолданады. Қазақстандық медиада ұлттық бірегейлікті насихаттау мақсатында ұлт көшбасшыларының немесе тарихи тұлғалардың сөздерін келтіру әдісі жиі кездеседі. Бұл әдіс оқырманға ақпараттың сенімділігін арттырып қана қоймай, ұлттық құндылықтарды дәріптеуге де бағытталады. Мысалы, «Абайдың өсиеті», «Әл-Фарабидің даналығы» сияқты тіркестер ақпараттың ұлттық контексте берілуіне ықпал

етеді. Сонымен қатар, белгілі бір мәселеге қатысты ұлттық қағидалар мен тарихи оқиғаларды мысалға алу арқылы аргументация жүргізу тәсілі жиі байқалады. Мысалы, білім мен ғылымға қатысты жаңалықтарда «Білімді ұрпақ – елдің болашағы» немесе «Ұлттың дамуы – ғылым мен өнерде» деген тіркестер кездеседі. Бұл Қазақстандық медиадискурстың ұлттық патриотизмді нығайтуға бағытталғанын көрсетеді.

Батыс медиасында ақпарат жеткізу логикалық аргументация мен деректерге негізделген дәлелдерге сүйенеді. Бұл медиада әрбір мәлімдеме нақты статистикаға, зерттеулерге, сарапшылар пікіріне сүйеніп беріледі. Мысалы, «The economy grew by 3.5% last quarter» деген сөйлемде ақпарат нақты сандармен берілген, яғни эмоционалды емес, рационалды дәлелдерге негізделген. Талдау, салыстыру, нақты дәйек келтіру – Батыс медиасының басты ерекшеліктерінің бірі. Бұл тәсіл оқырманның логикалық ойлауына әсер етіп, аналитикалық қабылдауын қалыптастыруды көздейді. Батыс БАҚ-та «fact-checking», яғни ақпараттың нақтылығын тексеру жүйесі жоғары дамыған, сондықтан субъективті пікір емес, тек объективті фактілерге сүйену басты назарға алынады.

Шығыс медиасында риторикалық тәсілдер көбінесе дәстүрлі құндылықтарды көрсету, мағыналы мақал-мәтелдерді қолдану, ұжымдық пікірді баса айту арқылы жүзеге асады. Бұл медиада ақпарат эмоционалды әсер ету үшін көбінесе бейнелі ойлармен беріледі. Мысалы, «Көктем келгенде ағаштар бүршік жарып, мемлекет гүлденеді» деген сөз тіркесі ақпаратты жай жеткізумен шектелмей, оны оқырманға метафоралық бейнеде ұсыну арқылы әсер ету мақсатын көздейді. Шығыс медиасында мемлекет пен қоғам арасындағы байланыс өте маңызды болғандықтан, ақпарат жеке тұлғаға емес, ұжымдық санаға әсер ететін сипатта беріледі. «Отбасы – мемлекеттің іргетасы», «Ағаға құрмет – ініге міндет», «Тәрбие – ең үлкен қазына» сияқты сөз қолданыстары жиі кездеседі (Кесте 1).

Кесте 1. Риторикалық ерекшеліктер

Медиа түрі	Риторикалық ерекшеліктері	Қолдану саласы	Коммуникация стилі
Қазақстан медиасы	Тарихи және мәдени сабақтастыққа сүйену, ұлттық бірегейлікті насихаттау, эмоционалды үндеу	Саяси баяндамалар, қоғамдық бастамалар, білім мен мәдениет тақырыптары	Публицистикалық, көркем-эмоционалды
Батыс медиасы	Факт негізінде дәлелдеу, рационалды пайымдау, қысқа әрі нақты тұжырымдау	Экономика, халықаралық саясат, ғылыми-зерттеу мақалалары	Ресми-аналитикалық, фактілерге сүйенген
Шығыс медиасы	Моральдық және этикалық нормаларға сүйену, әдеп пен дәстүрді дәріптеу, образды бейнелеу	Отбасы құндылықтары, рухани тәрбие, әлеуметтік тұрақтылық	Бейнелі, әдеби-дидактикалық

Жалпы, Қазақстан, Батыс және Шығыс медиаларындағы риторикалық тәсілдер медиадискурстың мәдени ерекшеліктерін айқын көрсетеді. Қазақстандық медиада ұлттық құндылықтар мен тарихи сабақтастықты насихаттау, Батыс медиасында фактілер мен дәлелдерге негізделген объективті ақпарат беру, ал Шығыс медиасында дәстүрлі құндылықтарды бейнелі түрде жеткізу басымдыққа ие. Бұл медиадискурстағы әртүрлі риторикалық тәсілдер ақпарат қабылдау ерекшеліктерін айқындайды және әр мәдениеттің өзіндік ақпараттық стилін қалыптастырады.

Дискурсивті талдау нәтижелері медиадискурстағы ақпараттың берілу тәсілдеріндегі мәдени ерекшеліктерді нақты мысалдармен көрсетуге мүмкіндік берді. Баяндау құрылымы, метафоралар, эмоциялық реңк және аргументация тәсілдері әртүрлі мәдениеттерде өзіндік сипатқа ие. Қазақстандық медиада баяндау құрылымы салмақты әрі контекстуалды болып келеді. Мысалы, Informburo.kz сайтындағы «Қазақстанның дамуы – бабалар аманатына адалдық» атты мақалада елдің жетістіктері тарихи оқиғалар мен ұлттық құндылықтармен байланыстырылып баяндалады. Ал Батыс медиасында баяндау логикалық ретпен, қысқа әрі нақты беріледі. BBC News сайтындағы «UK economy grows by 0.5% in the third quarter» атты мақалада экономикалық көрсеткіштер нақты сандармен және сарапшылардың пікірлерімен беріледі. Шығыс медиасында баяндау құрылымы көркем-эмоциялық сипатқа ие. Мысалы, China Daily сайтындағы «Spring brings new hope for the nation's prosperity» атты мақалада елдің дамуы көктем мезгілімен салыстырылып, бейнелі түрде сипатталады.

Метафораларды қолдану тәсілі де мәдени ерекшеліктерге байланысты әртүрлі болып келеді. Қазақстандық медиада метафоралар ұлттық бірегейлікті нығайту мақсатында қолданылады. Мысалы, «Мәңгілік Ел» ұғымы елдің тұрақтылығы мен болашағын бейнелейді. Батыс медиасында метафоралар көбінесе технология мен экономикаға қатысты қолданылады. Мысалы, «The tech industry is the backbone of the modern economy» деген тіркес технология саласының экономиканың негізі екенін білдіреді. Шығыс медиасында табиғатпен және адамгершілік құндылықтармен байланысқан метафоралар басым. Мысалы, «A harmonious society is like a well-tended garden» деген тіркес қоғамның үйлесімділігін бақшамен салыстырады.

Эмоциялық реңк медиадискурстағы тағы бір маңызды фактор болып табылады. Қазақстандық медиада эмоциялық реңк көбінесе патриотизм мен ұлттық рухты көтеруге бағытталған. Informburo.kz сайтында жиі кездесетін «Еліміздің жетістігі – халқымыздың еңбегінің жемісі!» деген тіркес оқырмандардың мақтаныш сезімін оятуға арналған. Батыс медиасында эмоциялық реңк бейтарап, аналитикалық сипатта болады. Мысалы, «Experts warn about potential economic risks» деген сөйлемде эмоциясыз, тек нақты ақпарат беріледі. Шығыс медиасында эмоциялық реңк моральдық құндылықтар мен рухани сабақтастыққа негізделеді. «Respecting elders is the foundation of our society» деген тіркес қоғамдағы үлкендерге құрмет көрсетудің маңыздылығын білдіреді.

Аргументация тәсілдері де мәдениетке байланысты ерекшеленеді. Қазақстандық медиада аргументация ұлттық құндылықтар мен тарихи сабақтастыққа негізделеді. Мысалы, «Тәуелсіздік – ата-бабаларымыздың асыл аманаты» деген тіркес жиі қолданылады. Батыс медиасында аргументация фактілер мен ғылыми дәлелдерге негізделеді. Мысалы, «Recent studies indicate that climate change is accelerating» деген сөйлемде ғылыми зерттеулерге сілтеме жасалады. Шығыс медиасында аргументация әлеуметтік тұрақтылық пен дәстүрлі құндылықтарға негізделеді. Мысалы, «Family values are essential for societal harmony» деген тіркес дәстүрлі отбасы құндылықтарының маңыздылығын көрсетеді.

Кесте 2. Дискурсивті талдау нәтижелері

Медиа түрі	Баяндау құрылымы	Метафоралар	Эмоциялық реңк	Аргументация тәсілдері
Қазақстан медиасы	Салмақты, контекстуалды, тарихи сілтемелермен байытылған	Ұлттық бірегейлікті күшейту, тарихи-мәдени мұра	Патриотизм мен ұлттық рухты күшейту	Ұлттық құндылықтар мен тарихи сабақтастық
Батыс медиасы	Қысқа, нақты, логикалық реттілікке негізделген	Экономика және технологиямен байланысты	Бейтарап, аналитикалық	Фактілер мен ғылыми дәлелдер
Шығыс медиасы	Көркем-эмоциялық, әдеби сипаттағы баяндау	Табиғат пен адамгершілік құндылықтарымен ұштасқан	Моральдық құндылықтар мен рухани сабақтастықты дәріптеу	Әлеуметтік тұрақтылық пен дәстүрлі құндылықтар

Жалпы алғанда, медиадискурстағы ақпаратты беру тәсілдері әр мәдениеттің ерекшеліктеріне сәйкес қалыптасады. Қазақстандық медиада ақпарат ұлттық құндылықтар мен тарихи сабақтастыққа негізделсе, Батыс медиасында деректер мен ғылыми зерттеулерге сүйенеді, ал Шығыс медиасында адамгершілік пен дәстүрге басымдық беріледі. Бұл айырмашылықтар ақпаратты қабылдау мен түсінуге тікелей әсер етеді және мәдениетаралық коммуникацияда ескерілуі тиіс.

Салыстырмалы талдау Қазақстан, Батыс және Шығыс медиаресурстары арасындағы мәдени ықпалдың медиадискурсқа әсерін салыстыруға көмектесті.

Зерттеу барысында үш түрлі медиаресурстан алынған мақалалар тандалды: Tengrinews (Қазақстан), BBC (Батыс) және China Daily (Шығыс). Бұл мақалалар әртүрлі аймақтардағы медиадискурстың ерекшеліктерін анықтауға және мәдени факторлардың ақпаратты беру тәсіліне қалай әсер ететінін талдауға мүмкіндік береді.

1. Tengrinews (Қазақстан) – «Стало известно, сколько заплатили блогеры после предупреждения налоговиков»

«Вице-премьер - министр национальной экономики Серик Жумангарин рассказал, что попавшие в списки неплательщиков налогов казахстанские блогеры начали погашать задолженности... 15 блогеров уже доначислили

1,5 миллиарда тенге и заплатили 75 миллионов тенге в бюджет.»

2. BBC (Батыс) – «Trump will ‘probably’ cut Mexico and Canada tariffs - US commerce chief»

«US Commerce Secretary Howard Lutnick has said President Donald Trump will ‘probably’ announce a deal to reduce tariffs on Canada and Mexico on Wednesday... But Canada’s Minister of Foreign Affairs Mélanie Joly told the BBC that her office had not been contacted about the plan.»

3. China Daily (Шығыс) – «Work report: GDP target ‘around 5%’»

«China has set the GDP growth target at ‘around 5 percent’ for 2025, the same as last year’s, as the world’s second-largest economy emphasizes stimulating domestic demand across the board with more supportive policies.»

Бұл мақалалар әртүрлі стильде жазылған және баяндау құрылымы, аргументация тәсілдері, эмоциялық реңк пен медиадискурстың басқа да ерекшеліктері бойынша айтарлықтай айырмашылықтарға ие.

Қазақстандық Tengrinews басылымының мақаласы ақпараттық және контекстуалды сипатта жазылған. Мақалада мәселе жан-жақты қарастырылып, ресми тұлғалардың мәлімдемелері, сандар мен нақты деректер, сондай-ақ халықтың пікіріне сілтемелер беріледі. Мысалы, вице-премьер Серік Жұманғариннің сөздері, салық органдарының жұмысын түсіндіру және блогерлердің төлемдер туралы деректері ұсынылған. Баяндау ресми реңкте, бірақ журналистік тергеу элементтері байқалады. Мақалада деректер мен мемлекеттік лауазымды тұлғалардың сөздері негізгі дәлел ретінде қолданылады. Блогерлердің салық төлемдеріне қатысты нақты сандар көрсетіледі: «15 блогер 1,5 миллиард теңге төледі». Сонымен қатар, жауапты органдардың пікірі беріледі, бірақ авторлық пікір қосылмайды. Аргументация заңнамалық және әкімшілік тұрғыдан ұсынылады. Эмоциялық реңк бейтарап, бірақ қоғамға әсер ететін элементтер бар. Блогерлердің салық мәселелері туралы ақпаратта таңғалыс, әділеттілік, мемлекеттік бақылау тақырыптары көтеріледі. Оқырман «бұл дұрыс па, жоқ па?» деген сұраққа ой жүгіртуі үшін оқиға сипаттамасы беріледі. Алайда, мақалада субъективті баға берілмейді. Стиль ресми-ақпараттық, аналитикалық, бірақ журналистік зерттеу элементтері бар. Мемлекеттік органдардың шешімдері сипатталады, деректер келтіріледі, бірақ сарапшылар пікірі аз. Қоғамдық пікірге сілтеме жасалғанымен, авторлық эмоция байқалмайды.

BBC мақаласы қысқа әрі аналитикалық стильде жазылған. BBC мақаласында проблема – себеп – салдар – шешім схемасы қолданылады. Мысалы, АҚШ-тың Мексика мен Канадаға қатысты тарифтерді азайту туралы шешімі, оның себебі (фентанилмен күрес), тараптардың ұстанымдары және ықтимал нәтижелері сипатталған. Ақпарат беруде бейтараптық сақталады, тек ресми тұлғалардың пікірі келтіріледі, артық сипаттау жоқ. Батыс медиасында аргументация бейтарап және деректерге негізделген. Трамптың тарифтерге қатысты ұстанымын сипаттағанда, журналист сарапшылардың пікірін келтіреді және тарихи мәліметтерді пайдаланады. Ақпарат «Болжамдарға сәйкес» немесе «Сарапшылардың айтуынша» деген сөздермен беріледі. Негізгі дәлелдер сандық көрсеткіштер

мен экономикалық деректерге сүйенеді. Батыс медиасында эмоциялық реңк бейтарап, ақпараттық. Мақалада экономикалық және саяси оқиғалар объективті түрде, артық эмоциясыз сипатталған. Тіпті, шиеленісті мәселелер сипатталса да, фактілерге негізделген құрғақ баяндау сақталады. Батыс медиасында стиль қысқа, нақты және аналитикалық. Ақпарат логикалық түрде баяндалып, артық сипаттаулар мен эмоциясыз беріледі. Оқырманға шешім қабылдауға мүмкіндік беріледі, бірақ журналист жеке көзқарасын көрсетпейді.

China Daily мақаласы баяндау құрылымы көркем-эмоциялық сипатта. Мақалада Қытай экономикасының 5% өсу көрсеткіші оптимистік реңкте сипатталады, экономикалық дамудың тұрақтылығы мен елдің стратегиялық жоспары мемлекеттік көзқарас тұрғысынан баяндалады. Жоспарлар, ұзақ мерзімді саясат, ұлттық даму мақсаттары көрсетіледі. Бұл тәсіл аудиторияға сенімділік пен ұлттық бірлік сезімін ұялатады. Қытай медиасында аргументация мемлекеттік саясат пен әлеуметтік тұрақтылықты дәріптейді. Экономикалық өсім туралы деректер мемлекеттің ұзақ мерзімді даму стратегиясымен байланыстырылып, оптимистік көзқараспен баяндалады. «Ұлттың бірлігі, экономикалық саясаттың тиімділігі» сияқты жалпы қағидалар дәлел ретінде қолданылады. Қытай медиасында эмоциялық реңк мемлекеттік стратегияны насихаттауға бағытталған. Экономикалық дамуға қатысты мақалалар оң көзқараспен, ұлттық мүдде тұрғысынан баяндалады. «Елдің жарқын болашағы», «ұлттық даму жолы» сияқты тіркестер жиі қолданылады. Ақпарат оптимизммен беріледі, теріс пікірлер немесе сын жоқ. Қытай медиасында стиль мемлекеттік насихаттық бағытта, көркем-эмоциялық сипатта келеді. Ақпарат ұзақ мерзімді перспективада беріледі, басты назар мемлекеттің жетістіктері мен тұрақтылығына аударылады (Кесте 3).

Кесте 3. Салыстырмалы талдау

Критерий	Tengrinews (Қазақстан)	BBC (Батыс)	China Daily (Шығыс)
Баяндау құрылымы	Ақпараттық, контекстуалды, шенеуніктер пікіріне негізделген	Қысқа, нақты, проблема-себеп-салдар үлгісінде	Оптимистік, көркем-эмоциялық, мемлекеттік көзқарасты дәріптейді
Аргументация тәсілдері	Мемлекеттік шенеуніктердің пікірі, ресми статистика	Сарапшылар пікірі, тарихи деректер	Ұлттық мүдде, ұзақ мерзімді даму стратегиясы
Эмоциялық реңк	Бейтарап, бірақ қоғамға әсер ететін ақпарат бар	Бейтарап, аналитикалық, құрғақ фактілер	Оң көзқарасты насихаттайтын, мемлекет саясатын қолдайтын
Стильдік ерекшеліктер	Ресми-ақпараттық, зерттеу элементтері бар	Қысқа, нақты, объективті баяндау	Көркем-эмоциялық, насихаттық бағытта

Бұл салыстырмалы талдау медиадискурстағы мәдени айырмашылықтарды айқын көрсетеді. Қазақстандық медиада ақпарат ресми баяндамаларға сүйеніп, ұлттық контексті ескереді. Батыс медиасында ақпарат фактілерге негізделіп, аналитикалық түрде баяндалады. Шығыс

медиасы болса, ақпаратты ұлттық мүдде мен мемлекет саясаты аясында оптимистік көзқараспен ұсынады. Бұл айырмашылықтар әр қоғамның ақпаратты қабылдау ерекшеліктерін анықтайды және мәдениетаралық коммуникацияда маңызды рөл атқарады.

Бұл ерекшеліктер ақпараттың қабылдануына тікелей әсер етеді. Қазақстан аудиториясы тарихи-мәдени реңктегі ақпаратты оң қабылдаса, Батыс оқырмандары деректер мен сараптамалық пікірлерге баса назар аударады. Ал Шығыс елдерінің аудиториясы ақпаратты дәстүрлі құндылықтар мен мемлекеттік мүдделер тұрғысынан қабылдайды.

Қорытынды

Бұл зерттеу медиадискурстағы мәдени ерекшеліктердің ақпарат беру тәсілдеріне және оның қабылдануына қалай әсер ететінін көрсетті. Қазақстан, Батыс және Шығыс медиасының салыстырмалы талдауы ақпараттық стильдердің, баяндау құрылымының, аргументация тәсілдерінің және эмоциялық реңктің әртүрлілігі мәдени ерекшеліктерге байланысты екенін дәлелдеді.

Қазақстандық медиада ақпарат ұлттық бірегейлікті нығайтуға және тарихи-мәдени сабақтастықты көрсетуге бағытталған. Мемлекеттік органдардың пікірлері мен ресми деректер жиі қолданылады, ал ақпараттық стиль контекстуалды баяндауға сүйенеді. Патриоттық риторика басым, бұл елдің әлеуметтік тұрақтылығы мен ұлттық құндылықтарын дәріптеуге ықпал етеді.

Батыс медиасында ақпарат бейтараптық пен аналитикалық көзқарасқа негізделеді. Логикалық дәлелдер мен статистикалық деректер басым рөл атқарады. Ақпарат нақты, қысқа және құрылымдалған түрде беріледі. Батыс медиасында журналистер сараптамалық пікірлер мен фактілерге сүйеніп, аудиторияға өз қорытындысын жасауға мүмкіндік береді.

Шығыс медиасында ақпарат мемлекеттік идеология мен дәстүрлі құндылықтарды дәріптеуге бағытталған. Баяндау құрылымы эмоциялық және көркем-әдеби сипатқа ие. Ақпарат ұлттық бірлік пен әлеуметтік тұрақтылықты қолдау мақсатында беріледі. Бұл медиадискурстың ерекшелігі – сенім мен мемлекетке адалдықты нығайту.

Зерттеу нәтижелері медиадискурстың мәдениетаралық коммуникациядағы маңызын көрсетті. Әртүрлі елдердегі медианың ақпаратты беру тәсілдері қоғамдық пікірдің қалыптасуына және ақпаратты қабылдау ерекшеліктеріне тікелей әсер етеді. Қазақстандық аудитория үшін тарихи және ұлттық құндылықтар маңызды, Батыс қоғамы объективті және аналитикалық ақпаратты талап етеді, ал Шығыс аудиториясы дәстүр мен мемлекеттің ұстанымдарын қолдайтын медианы қабылдайды.

Бұл зерттеудің нәтижелері медиадағы мәдени кодтарды түсінуге көмектеседі және мәдениетаралық коммуникацияда ақпараттық стратегияларды құруға негіз болады. Әр қоғамның медиадискурсы оның әлеуметтік құрылымы мен мәдени ерекшеліктерін бейнелейді, сондықтан медианың әсер ету механизмі әртүрлі аудиторияларға бейімделуі қажет.

ӘДЕБИЕТ

[1] Егорова Л.Г. Влияние медиадискурса на формирование региональной идентичности // Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. Филологические науки. – 2021. – Т. 7. – №. 1. – С. 165-173.

[2] Равочкин Н.Н. Особенности политического дискурса // Вестник Костромского государственного университета. – 2018. – Т. 24. – №. 3. – С. 244-250.

[3] Соломеина В.Г. Цифровые медианарративы в контексте межкультурного медиадискурса: литературный обзор // Медиа как фактор адаптации человека к социальным, экономическим и политическим изменениям. – 2023. – С. 292-297.

[4] Ахатова Б.А. Анализ медиадискурса ассамблеи народа Казахстана // Серия Журналистики. – 2022. – Т. 64. – №. 2. – С. 85-93.

[5] Аймағамбетова М., Садыкова А. Қазақстанның медиадискурсындағы мәдени код // Вестник Серия «Филологические науки». КазНПУ им Абая. – 2021. – Т. 1. – №. 1 (75). – С. 386-393.

[6] Мырзахмет М.М., Саметова Ф.Т. Газеттік мақалаларды аударудың мәдениетаралық ерекшеліктері // Известия. Серия: Филологические науки. – 2021. – Т. 61. – №. 2. – С. 3-4.

[7] Hassan A. J. Intercultural Differences and Discourse // International Journal of Applied Linguistics and English Literature. – 2019. – Т. 8. – №. 2. – P. 132-137. <https://doi.org/10.7575/aiac.ijalel.v.8n.2p.132>

[8] Skoryk A. D. Polyvariability in Interpretation of The Concept “Cultural Discourse” in the Modern Media Space // Časopis Národního Muzia Akademií Ukrajiny Imeni P.ĭ. Čajkovs'kogo. – 2022. №. 2(55). – P. 7-20. [https://doi.org/10.31318/2414-052x.2\(55\).2022.266543](https://doi.org/10.31318/2414-052x.2(55).2022.266543)

[9] Popescu T. Political discourse in the media: Cross-cultural perspectives // The Journal of Linguistic and Intercultural Education. – 2010. – Т. 3. – P. 199-121.

[10] Kuznetsova M., Chetvertak I. The cultural dimension of modern media discourse arrangement // National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald. – 2019. – №. 1. – P. 15-17. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2019.166898>.

[11] Dalyan M. Cultural discourse in Indonesian humor: A case study of some short dialogues // Theory and Practice in Language Studies. – 2022. – Т. 12. – №. 5. – P. 1009-1018. <https://doi.org/10.17507/tpls.1205.24>

[12] Әбдікерімова Г. С. Политический медиадискурс как пространство, ретранслирующее лингвокультурологические интертекстуальные смыслы // Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы. Филология ғылымдары сериясы. – 2022. – Т. 65. – №. 2. – С. 11-29.

REFERENCES

[1] Egorova L. G. Vlijanie mediadiskursa na formirovanie regional'noj identichnosti [The influence of media discourse on the formation of regional

identity] // Uchenye zapiski Krymskogo federal'nogo universiteta imeni VI Vernadskogo. Filologicheskie nauki. – 2021. – T. 7. – №. 1. – S. 165-173. [in Rus.]

[2] Ravochkin N. N. Osobennosti politicheskogo diskursa [Features of political discourse] // Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta // Bulletin of Kostroma State University). – 2018. – T. 24. – №. 3. – S. 244-250. [in Rus.]

[3] Solomeina V. G. Cifrovye medianarrativy v kontekste mezhkul'turnogo mediadiskursa: literaturnyj obzor [Digital Media Narratives in the context of intercultural Media discourse: a literary review] // Media kak faktor adaptacii cheloveka k social'nym, jekonomicheskim i politicheskim izmenenijam. – 2023. – S. 292-297. [in Rus.]

[4] Akhatova B. A. Analiz mediadiskursa assamblei naroda Kazahstana [Analysis of the media discourse of the Assembly of People of Kazakhstan] // Seriya Zhurnalistiki. – 2022. – T. 64. – №. 2. – S. 85-93. [in Rus.]

[5] Ajmagambetova M., Sadykova A. Kazakstannyn mediadiskursyndagy madeni kod [Cultural code in the media course of Kazakhstan] // Vestnik Seriya «Filologicheskie nauki». KazNPU im Abaiya. – 2021. – T. 1. – №. 1 (75). – B. 386-393. [in Kaz.]

[6] Myrzahmet M.M, Sametova F.T. Gazettik makalalaryd audarudyn madenietaralyk erekshelekteri [Intercultural features of translating newspaper articles] // Izvestiya. Seriya: Filologicheskie nauki. – 2021. – T. 61. – №. 2. – B. 3-4. [in Kaz.]

[7] Hassan A. J. Intercultural Differences and Discourse // International Journal of Applied Linguistics and English Literature. – 2019. – T. 8. – №. 2. – P. 132-137. <https://doi.org/10.7575/aiac.ijalel.v.8n.2p.132>

[8] Skoryk A. D. Polyvariability in Interpretation of The Concept “Cultural Discourse” in The Modern Media Space // Časopis Národního Muzičného Akademii Ukraïni ĭmeni P.ĭ Čajkovs'kogo. – 2022. – №. 2(55). – P. 7–20. [https://doi.org/10.31318/2414-052x.2\(55\).2022.266543](https://doi.org/10.31318/2414-052x.2(55).2022.266543)

[9] Popescu T. Political discourse in the media: Cross-cultural perspectives // The Journal of Linguistic and Intercultural Education. – 2010. – T. 3. – P. 199-121.

[10] Kuznetsova M., Chetvertak I. The cultural dimension of modern media discourse arrangement // National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald. – 2019. – №. 1. – P. 15-17. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2019.166898>.

[11] Dalyan M. Cultural discourse in Indonesian humor: A case study of some short dialogues // Theory and Practice in Language Studies. – 2022. – T. 12. – №. 5. – P. 1009-1018. <https://doi.org/10.17507/tpls.1205.24>

[12] Abdikerimova G. S. Politicheskij mediadiskurs kak prostranstvo, retransliruyushchee lingvokul'turologicheskie intertekstual'nye smysly [Political media discourse as a space relaying linguistic and cultural intertextual meanings] // Abylay khan atyndary QazKhQzhaneOTU Khabarshysy Filologiya ғылымдары seriyasy. – 2022. – T. 65. – №. 2. – S. 11-29. [in Rus.]

ПРОЯВЛЕНИЕ КУЛЬТУРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ В МЕДИАДИСКУРСЕ

*Ағымедуллаева Н.Б. ¹

*¹ Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова
Актобе, Казахстан

Аннотация. В наше время медиадискурс стал важным инструментом не только распространения информации, но и формирования общественного мнения, отражения культурных особенностей. Изучение медиадискурса в различных обществах позволяет выявить зависимость передачи информации и ее восприятия от культуры. Целью данного исследования является изучение культурных особенностей медиадискурса и сравнение способов передачи информации казахстанскими, западными и восточными медиа. В ходе исследования были рассмотрены информационный стиль, риторические подходы, идеологические особенности и влияние СМИ на общественное сознание. Научная значимость исследования заключается в содействии глубокому пониманию роли медиадискурса в межкультурной коммуникации. А практическая значимость заключается в том, что она лежит в основе разработки стратегий адаптации медиаконтента для различных культур. В исследовании использовались методы контент-анализа, дискурсивного и сравнительного анализа. В качестве основного исследовательского материала были выбраны три медиаресурса: Tengrinews (Казахстан), BBC (Запад) и China Daily (Восток). Статьи были проанализированы с точки зрения повествовательной структуры, способов аргументации, эмоционального тона и стилистических особенностей. В результате анализа установлено, что казахстанские медиа направлены на укрепление национальной идентичности, западные медиа – на объективность и нейтралитет, а восточные медиа – на пропаганду государственной идеологии и традиционных ценностей. Восприятие информации варьируется в зависимости от социальных норм, идеологий и культурных кодов каждого общества. Исследование доказывает зависимость медиадискурса от культурных факторов и способствует развитию межкультурной коммуникации. Эти результаты важны для исследований в области медиалингвистики, информационной политики и коммуникации. Полученные результаты используются при разработке стратегий адаптации международного медиаконтента к различным культурным аудиториям. Кроме того, способствует развитию медиаграмотности и повышению навыков критического восприятия информации.

Ключевые слова: медиадискурс, культурные особенности, глобализация, локализация, этические аспекты, идентичность, медиатексты, социокультурные тенденции

EXPRESSION OF CULTURAL FEATURES IN MEDIA DISCOURSE

*Agymedullayeva N.B. ¹

*¹ Aktobe Regional University named after K.Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan

Abstract. Nowadays media discourse has become an important tool not only for the dissemination of information, but also for shaping public opinion and reflecting cultural peculiarities. The study of media discourse in various societies makes it possible to identify the dependence of information transmission and its perception on culture. The purpose of this study is to study the cultural characteristics of media discourse and compare the ways of information transmission by Kazakh, Western and Eastern media. The research examined the information style, rhetorical approaches, ideological features and the influence of the media on public consciousness. The scientific significance of the research lies in promoting a deep understanding of the role of media discourse in intercultural communication. Its practical significance lies in the fact that it underlies the development of strategies for adapting media content to different cultures. The research used methods of content analysis, discursive and comparative analysis. Three media sources were selected as the main research material: Tengrinews (Kazakhstan), BBC (West) and China Daily (East). The articles were analyzed in terms of narrative structure, argumentation methods, emotional tone, and stylistic features. As a result of the analysis, it was found that Kazakh media are aimed at strengthening national identity, Western media – at objectivity and neutrality, and Eastern media – at promoting state ideology and traditional values. The perception of information varies depending on the social norms, ideologies, and cultural codes of each society. The study proves the dependence of media discourse on cultural factors and promotes the development of intercultural communication. These results are important for research in the field of media linguistics, information policy and communication. The results obtained are used in the development of strategies for adapting international media content to different cultural audiences. In addition, it promotes the development of media literacy and improves critical information perception skills.

Keywords: media discourse, cultural features, globalization, localization, ethical aspects, identity, media texts, socio-cultural trends

Мақала түсті: 08 наурыз 2025

Автор туралы мәлімет:

Ағымедуллаева Назерке Бөлекбайқызы – PhD докторант, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: nazerke_04_92@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2161-6317>

Сведения об авторе:

Ағымедуллаева Назерке Бөлекбайқызы – докторант PhD, Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, Актобе, Казахстан, e-mail: nazerke_04_92@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2161-6317>

Information about the author:

Agymedullayeva Nazerke Bolekbaykyzy – PhD candidate, Aktobe Regional University named after K. Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: nazerke_04_92@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2161-6317>

ӘОЖ 81.1

ГТАХР 16.21.61

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.002>

СҰХБАТ ДИСКУРСЫНЫҢ ГЕНДЕРЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Акмагамбетова Б.Е.¹, *Сәрсекте Г.Ә.²

^{1, *2} Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана, Қазақстан

Аңдатпа. Зерттеу жұмысы сұхбат дискурсының гендерлік ерекшеліктерін айқындауға арналған. Сұхбат тек публицистикалық жанр ғана емес, адам өмірінің құрамдас бөлшегі. Қоғамда дұрыс қарым-қатынас құра білу- кез келген адамға қажет қасиет. Сұхбат - сұхбат берушінің ой-толғанысына негізделеді. Жақсы сұхбат – сұхбат алушы адресант пен сұхбат беруші адресаттың сәтті коммуникативтік акті құра алуымен, интенцияның жүзеге асып, коммуникативтік мақсатқа жетуімен өлшенеді.

Зерттеудің мақсаты – ер және әйел тележүргізушілердің сұхбатын қарастыра отырып, сұхбат дискурсының гендерлік ерекшеліктерін анықтау.

Зерттеудің ғылыми маңызы – сұхбат дискурсының гендерлік ерекшеліктеріне алғаш талдау жасалуымен құнды. Сұхбат барысында ер тележүргізушілердің манипуляция жасауға бейім екені анықталды. Әйел тележүргізушілердің коммуникациялық әрекеті сұхбат барысында диалог құрушы коммуникантқа тікелей бағытталатыны нақтыланды. Бір сұхбаттың өзінде бірнеше тақырып талқылатыны, сұхбатқа икемділігі, адресатпен тілдесу барысында сөзін жиі бөліп, өзінің эмоциясынан хабардар етуі – әйел тілінің прагматикалық ерекшеліктері екендігі мысалдармен дәйектелді. Зерттеу нәтижелері сұхбат дискурсын тың тұжырымдармен толықтырады.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы – зерттеу нәтижелері мен қорытындыларын коммуникация теориясын, дискурс, гендерлік лингвистика салаларына қатысты ғылыми пәндерді оқытуда көмекші құрал ретінде пайдалануға болады.

Зерттеу барысында сұхбаттарды саралау үшін аналитикалық әдіс, ой тұжырымдар жасау үшін сипаттау әдісі, сұхбаттарды талдау барысында салыстыру, жинақтау, ой қорыту әдістері қолданылды.

Зерттеу барысында төмендегідей ғылыми тұжырымдар жасалды:

- Сұхбатқа қатысушы коммуниканттардың рөлі сұхбаттың жанды әрі жүйелі өтуіне септігін тигізеді. Сәтті коммуникативтік актіге құрылған сұхбат тыңдаушы тарапқа әсер етіп, сұхбат алушы мен беруші арасында коммуникативтік-прагматикалық байланыс нығая түседі;

- Ер тележүргізушілер сұхбат құруда жиі манипуляция жасайды;

- Әйел тележүргізушілер кейіпкерін толық ашу үшін суггестиялық тілдік бірліктерді жиі қолданады;

- Сұхбат барысында ерлердің коммуникациялық әрекет икемдігілі төмендеу және баяу, ал әйелдер сұхбат құруға бейім әрі сұхбат беруші тұлғаны прагматикалық-психологиялық тұрғыдан сөйлесудің түрлі амалдарын жасайды;

- Ерлерге қарағанда әйелдер сұхбат беруші адресаттың сөзін жиі бөледі. Бұл әйелдердің сұхбатты қажетті арнаға икемдеп бағыттау алу қабілетінің тереңдігімен, тез арада бағдарлай алу мүмкіндігінің кеңдігімен байланысты.

Тірек сөздер: сұхбат, дискурс, ер, әйел, манипуляция, суггестия, гендер, прагматика

Кіріспе

Бүгінгі таңда сұхбат қарқынды дамып келе жатқан жанрдың бірі болып табылады. Сұхбат дискурсының типтік құрылымын сипаттауға арналған зерттеулер салыстырмалы түрде аз, алайда терминнің өзі көптеген салаларда, оның ішінде ғылыми салаларда қолданылады. Лингвистикалық тұрғыдан сұхбат ерекше қызығушылық тудырады.

Сұхбат жиі кездесетін публицистикалық жанрлардың бірі. Сұхбаттың өзге жанрлардан негізгі айырмашылығы – екі адамның диалогтық тілдесіміне құрылып, сөйлеу әрекетінің жүзеге асуымен байланысты. Ал сөйлеу әрекеті – әлеуметтік сипаттағы, жүзеге асуы үшін кем дегенде екі адамның қатысуы қажет және сұхбаттасу үшін алынған немесе кенеттен пайда болған сұхбат тақырыбына қатысты пікірлер, сұхбаттасушылардың ойы мен еркі, көңіл-күйі, білімі көрінетін категория.

Сұхбат әртүрлі күрделілігі бар тілдік қатынасқа негізделген акт болғандықтан сөйлеу актісіне байланысты көбейеді және күрделенеді. Мұнда сұхбатқа қатысушылардың тілдесуге деген ниеттері, көңіл-күйлері және айтылған жайттарға баға беруі, осыған сәйкес сөзді түсінуі, танымдық қабілеті, мағынаны тәпсірлеуі, репликалардағы мазмұнды аңғаруы есепке алынады.

Сұхбат дискурсының типтік құрылымын сипаттауға арналған зерттеулер салыстырмалы түрде аз, бірақ терминнің өзі көптеген салаларда, соның ішінде ғылыми салаларда қолданылады. Тілдік құбылыстарды зерттеудің антропоэлектік бағытында сұхбат көп қырлы және көп функциялы құрылым саналады. Сұхбат дискурсының тілдік ерекшеліктерін талдау тіл арқылы болмысты тануға және жаңа лингвистикалық зерттеулерге жол ашады.

Ғалым Е.А. Николенко терминнің қолданылу аясына байланысты сұхбат дискурсының әртүрлі аспектілері туралы айтуға болатындығын айтады. Мысалы, журналистикада бұл ақпарат алудың бір түрі, лингвистикалық зерттеулерде сұхбат мәтіннің сипаттамасы ретінде

түсініледі, ал әлеуметтануда сұхбат – сауалнама әдістерінің бірі. Жоғарыда аталған барлық аспектілерді талдай отырып, зерттеуші сұхбат «қоғамның ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында ақпарат алу, жаңа білім шығару және тарату үшін екі немесе бірнеше адамның коммуникативті өзара әрекеттесуі» деген қорытындыға келеді[1, 8 б.].

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Зерттеу жүргізу барысында 50-ден аса сұхбат қарастырылды. Ютуб әлеуметтік желісі арқылы 25 сұхбатқа талдау жасалынды. Аталған зерттеу жұмысына сол сұхбаттардың гендерлік ерекшелігі айқын танылған кейбірі ғана нысанаға алынды.

Ер тележүргізушілердің сұхбат құрудағы ерекшеліктерін айқындау үшін Бейсен Құранбек, Аман Тасыған, Қайнар Олжай, Жан Ахмадиев жүргізген «Айтуға оңай», «Алғашқы», «Өнер тақтасындағы король», «Неге солай?» атты сұхбаттары қарастырылды.

Әйел тележүргізушілердің тілдесім ерекшеліктерін саралау үшін «Qazaqstan» арнасындағы «Әйел бақыты», Хит Тв арнасындағы «Қыз Жолдас», «Жұлдыз ТВ» арнасындағы «Сенбілік серуен» бағдарламалары негізге алынды.

Зерттеу жұмысында сұхбаттарды саралау үшін аналитикалық әдіс, ой тұжырымдар жасау үшін сипаттау әдісі, сұхбаттарды талдау барысында салыстыру, жинақтау, ой қорыту әдістері қолданылды.

Орыс тіл білімінде сұхбат дискурсының ғылыми теориялық негізіне қатысты еңбектер кездеседі. Ғалым Н.В. Яшина телесұхбат дискурсының коммуникативті және интонациялық ерекшеліктерін зерттей отырып, «телесұхбат» терминіне келесідей анықтама береді: «Телесұхбат – бұқаралық коммуникация жағдайымен және телекоммуникатордың (тележүргізушінің) институционалдық мәртебесімен күрделенген тұлғааралық қарым-қатынас жағдайында жүзеге асырылатын ауызша телевизиялық дискурстың түрі» [2, 15 б.]. Ғалымның айтуынша, телесұхбат дискурсы қос коммуникативтілікпен, көріністілігімен, сөйлеу коммуникациясының тартымдылығымен, оның қатысушылары арасында рөлдердің нақты бөлінуімен сипатталады. Ауызша дискурстың көптеген түрлері сияқты, бұл дискурс сұхбаттасу серіктесінің сөзін бөлуге тырысуы, қатысушылардың бір уақытта сөйлеуі, көп үзіліс пен жоғары қарқынды сөйлеу мәнері арқылы көрінетін сипатымен ерекшеленетінін баса айтады.

Көптеген зерттеушілер «сұхбат» ұғымының маңызды сипаттамаларының бірі оның бинарлы сипаты деп санайды. Сұхбатты ақпарат алудың ерекше әдісі ретінде, сондай-ақ материалды ұсынудың диалогтік формасымен сипатталатын публицистикалық жанр ретінде қарастыруға болады[3]. Телесұхбат дискурсының тағы бір маңызды ерекшелігі –

сұхбат беруші мен сұхбат алушының сөйлеуінде айырмашылықтардың көп болуы. Мәселен, сұхбат алушының сөйлеуі, әдетте, сұхбат берушінің дайындықсыз, эмоционалды және аяқ асты туындаған сөзіне қарағанда анағұрлым дайын, дұрыс, қисынды, мәнерлі, түсінікті болады. Сөйлеудің интонациялық көріністерінде: қарқынның тұрақтылығы, кідіріс түрлері, көлемді сипаттамалар, екпінді, әуезді сөйлемдер т.б. айырмашылықтар кездеседі [4].

Сұхбат дискурсына қатысушы коммуниканттардың рөлі сұхбатты жанды әрі жүйелі өтуіне септігін тигізеді. Себебі сәтті коммуникативті актіге құрылған сұхбат тыңдаушы тарапқа әсер етіп, сұхбат алушы мен беруші арасында коммуникативті-прагматикалық байланыс нығая түс

Сурет 1– Сұхбат дискурсындағы коммуниканттар моделі

Адресант өз еркімен коммуникацияның бір немесе басқа қатысушысына жүгінеді, тікелей адресат әңгімеге қатысады, сұрақтарға жауап береді, ал бақылаушы адресат болып жатқан оқиғаларды бақылайтын және өз қорытындыларын жасайтын коммуникацияның үшінші субъектісі болып табылады. Бұл сұхбат дискурсының екі бағытқа негізделетін ерекшелігін айқындайды. Қатысушылардың әрқайсысы өзінің тікелей сұхбаттасушысына ғана емес, сондай-ақ бұқаралық адресатқа, оқырмандарға, радио тыңдаушыларға немесе телекөрерменге бағытталған. Ғалым А.А. Кибрик аудиторияның өзі кейде сұхбат алу барысына қатыспаса да, сұхбат беруші мен сұхбат алушылар тыңдаушы көрерменнің бар екендігін, сонымен қатар аудиторияның реакциясын, құптауы мен қарсылығын ескеретінін атап өтеді [5]. Орыс ғалымы А.К. Соловьева сұхбат дискурсының 4 түрін атап өтеді. 1) сұхбат-дауласу; 2) оңаша түсіндіру сұхбаты; 3) сұхбат-ұрыс; 4) сұхбат-келісім. Ғалымның пайымдауынша сұхбат-дауласуда адамның көңіл күйіне қатысты айтылыстар жиі ұшырасады. Мұны сұхбаттастардың дауыс ырғағы арқылы анықтауға болады. Оңаша жеке белгілі адамның өзімен ғана сұхбаттасуда сұхбаттас-серіктестің бірі екіншісіне үсті-үстіне бастырмалата оның жүйкесіне тиетін сұрақтар қойып, өзіне қажет ақпараттарды алуға, өзі

үшін құпия істерін білуге тырысады. Дауласуға тән жүйелі, дәлелді сөйлеуге тырысу сұхбат-ұрыста сұхбаттас-серіктестердің көңіл-күйлерінің ерекше көтеріліп кетуіне байланысты ауыр сөздер айтуға дейін жетуі мүмкін. Сұхбат-ұрыс өзінің жылдамдығымен ерекшеленеді. Онда сұхбаттың басқа түрлерінде байқалатын сөз арасында серіктестердің тақырыпқа қатысы жоқ мәселелерді сөз етіп, тақырыптан ауытқуы кездеспейді. Келісім жағдайында өтетін сұхбатта коммуниканттардың бірі екіншісінің сөзін түсініп, ыңғайына жығыла отырып тілдеседі. Мұнда сөзге ілігу, шүйлігу, әрбір сөзге жармасу сияқты сұхбат берушінің көңіл-күйіне әсер ететін сөздер айтылмайды [6].

Қазақ тілтанымында сұхбатты салыстырмалы сипатта зерделеген ғалым М. Барманқұлов сұхбатты журналист пен сұхбаттасушы көзқарасына қарай төрт түрге бөлген:

➤ Сұхбат – көзқарас. Бұл танымал тұлға, ел азаматы, қоғам қайраткерілерінен алынған сұхбат;

➤ Сұхбат – хабарлама. Білімді, тәжірибелі маманнан алынған сұхбат;

➤ Сұхбат – эмоция. Оқиға куәгерімен болған сұхбат.

➤ Сұхбат – әлеуметтік зерттеу. Бұл жерде сұхбаттасушы адам емес, оның ұсынған фактілері мен айтқан ақпараттары маңызды. Сұхбаттың бұл түрінде сұрақ көп жағдайда жасырын түрде беріледі[7]. Отандық тілтанымда сұхбат дискурсының гендерлік ерекшеліктеріне қатысты зерттеулер сирек болғанымен, ер мен әйелдердің сөз қолданысына қатысты зерттеулер кездеседі. Атап айтқанда, зерттеуші Г.Мамаева ер мен әйелдің сөз қолданысындағы лексикалық және синтаксистік ерекшеліктерді қарастырып, жыныстар арасындағы бағалауыштық лексика мен инвективтік лексиканың қолданысын айқындайды[8]. Сонымен қатар көркем мәтіндегі гендерлік сипатты зерттеген Р.Тұрдалиева көркем мәтін тіліндегі гендерлік ерекшеліктерді психолингвистикалық аспектіде қарастырып, грамматикалық құрылымдағы гендерлік сипатты, ондағы психолингвистикалық көріністерді анықтайды[9].

Нәтижелер және талқылау

Сұхбат барысында ерлер мен әйелдердің коммуникативтік актіге ену деңгейлерінің параметрлін төмендегіше саралауға болады:

– *Сөйлесім әрекетіне ену*. Ер адам ақпарат алу үшін ғана сөйлесім қатынасын орнатса, әйел адам өзге тұлғамен өзара қарым-қатынас орнату үшін сөйлесім әрекетін бастайды.

– *Мәртебеге қатысты ұстанымдары*. Ер адам сөйлесім әрекеті кезінде өзінің мәртебелік дәрежесін жиі пайдаланады, сол арқылы нәтижеге жетуді көздейді. Әйелдер өзге тұлғалармен жақын қарым-қатынас жасауға ұмтылатындықтан мәртебесін, әлеуметтік дәрежесін пайдалануға көп мән бермейді. Олар өзінің туысқандарымен, жақындарымен, дос-жарандарымен, өзімен деңгейлес адамдармен сөйлесу кезінде өзін еркін

ұстайды әрі мұндайда көп сөйлейді. Ерлер әлеуметтік ортада, топта, ұжымда өзінің мәртебесін қалыптастыруға әрі оны сақтауға ұмтылғанда ғана еркін сөйлеуге, жиі сөйлеуге мән береді.

– *Сөйлесім саласы.* Ер адам көпшілік алдында сөйлегенді ұнатады, әйел адам жеке, тұрмыстық әңгімені ұстануға тырысады.

– *Тақырып аясы.* Ерлер жеке өміріне қатысты тақырыптарды қозғағаннан гөрі, саяси-қоғамдық тақырыптарды, өздеріне қызықты (спорт, экономика, т.б.) мәліметтермен бөлісуге тырысса, әйелдер жеке, күнделікті өмірге қатысты тақырыптарда әңгіме құрады.

– *Еркек пен әйелдің тыңдау деңгейі.* Ерлер қауымы сөйлесім әрекетінде ақпараттар мен мәліметтерді тыңдауға ғана мән берсе, әйелдер сөйлесім әрекеті кезінде коммуникантпен тығыз байланыс орнатуға ұмтылатындықтан, әңгіменің мазмұнына (мета-ақпаратқа) мән береді.

Одан бөлек, ер адамның коммуникациялық әрекетінің икемділігі төмендеу әрі сұхбаттасушы серіктесімен жақын байланыстар болмайды, алайда сөйлесім әрекеті динамикалық үрдіске ие. Сондықтан сұхбат барысында ер адамдардың диалогы, көбіне, белгілі бір тақырып аясында ғана болады әрі бұл тақырып барынша кең талқыланып, соңы қорытындыланады. Сонымен қатар ер адамдар сұхбат берушіні ашу үшін оның сырт болмысы мен көңіл-күйіне қатысты сұрауларды жиі қояды. Айталық, «Айтуға оңай» бағдарламасына қонаққа келген әкесімен бірге келген кішкентай қызды журналист былайша сөйлетеді:

Журналист: Тараздың өзінде тұрасыздар ма?

Сұхбат беруші: Стансы Ақшолақ.

Журналист: Ол Тараздан қаниша шақырым?

Сұхбат беруші: 35-40 шақырым жер ғой.

Журналист: Мхм, сабаққа сонда барасың ба?

Қызы: Аха, сол жақта.

Журналист: Нешінісі сыныпта оқып жүрсің?

Қызы: 7-сыныпта.

Журналист: Сабақ қалай?

Қызы: Жақсы.

Журналист: Шапты үнемі осылай өріп жүресің бе сабақта?

Қызы: Иә...

Журналист: Өріп жүресің. Кім өріп береді?

Қызы: Өзім.

Журналист: Өзің өре аласың ба?

Қызы: Иә.

Журналист: Сабақ қалай?

Қызы: Бәрі ойдағыдай.

Журналист: Ол қалай ойдағыдай деген?

Қызы: 4 пен 5-ке оқып жүрміз.

Журналист: 3-ше?

Қызы: Анда-санда болады.

Журналист (күліп): Қай сабақтан?

Қызы (күліп): Күнделікті емес енді... Осы 7-сыныпта физика деген пән қосылды. Қиынырақ болып жатыр.

Журналист: Мүмкін көп нәрсені түсінбей қалған шығарсың.

Қызы: Жоқ. Енді... белсене қатысып отырамын сабаққа. Түсінгенше айтамын.

Журналист: Мінезің ашық сияқты.

Қызы: Иә, бәрі сөйтіп айтады. Ақкөңіл дейді.

Сұхбаттан байқағанымыздай, тәжірибелі журналист Бейсен Құранбек студияға қонақ болып келген ер адамды қоя тұрып, алдымен қасындағы қызын сөйлетеді. Мектеп оқушысының көңіл-күйін сұрай отырып, оқушы қыз арқылы сұхбатқа келген қонақтың отбасын, жағдайын, көңіл-күйін көрерменге жеткізеді. Сонымен қатар, сұхбат алушы ер адамдар диалог барысында әр сұрақты нақтылап, оны қорытындылап отыратынын байқауымызға болады.

Ер журналистердің сұхбат құру барысында жиі қолданатын әдіс-тәсілі манипуляция жасау. Әйелдерге қарағанда ерлер манипуляцияны жиі жасайды. Яғни, сұхбатқа келген кейіпкердің айтпаймын деген ойын айтқызып, адресаттың жауап беруден қашатын сұрақтарын қою арқылы кейіпкерді аша түсу. Мысалы, Қайнар Олжайдың Асанәлі Әшімовпен «Өнер тақтасындағы король» атты сұхбатында нақты дәлелдерді келтіре отырып манипуляция жасау айқын көрінеді.

Қайнар Олжай:

– Асеке, Сіз КСРО мен Қазақстанның Халық әртісісіз, КСРО мен Қазақстанның Мемлекеттік сыйлықтарының иегерісіз, тәуелсіз Қазақстанның «Отан» ордені омырауыңызда. Тағы басқа атақтарыңыздан ат үріккендей. Сонда жетпейтіні шахматтың атағы шығар?

Асанәлі Әшімов:

– Қай салада болмасын халықтың құрметінен артық атақ жоқ. Атаққа емес, адам атын сақтауға ұмтылдым. Ал, шахматтан талайлар мойындаған. Қазақстан одақтың құрамында жүрген қайбір жылдары Алматыға Тигрян Петросян, Лев Полугаевский сияқты шахматтан әлем чемпиондары келіп қайтатын. Бірнеше тақтаны қатар қойып, бағын сынағысы келетіндермен кездесу өткізеді. Сонда мықтылардың ойынын көрдік. Қарап жүрмей солармен ойнағаным бар.

Қайнар Олжай:

– Ұттыңыз ба?

– Ұту - жалпы мақсат емес, халықаралық гроссмейстерлерді ұту актерге, бәлкім, мүмкін де емес. Тең түскеннің өзі зор бақыт. Бірақ жаспын, біраз жазғаластым білем. Олармен бір рет ойнадым дегеннің өзі неге тұрады. Шахматтағы әріптестерім сахнадағыдан көп болмаса аз емес. Бағыбек Құндақбаев деген театр сыншысымен түні бойы шахмат ойнайтынмын. Ұтылса, қызарақтап қалатын. Немесе Нұрғали Нүсіпжановпен шахмат ойнап, 3:0 есебімен жеңгенімде, ол ауруханадан бір-ақ шыққан.

Берілген сұхбат үзіндісі арқылы журналист Қайнар Олжай манипуляциялық тілдік бірліктерді сұхбат басынан соңына дейін қолданғанын көреміз.

Біріншіден, оқырманды таңқалдыру үшін журналист сұхбатты екіншісі бірі бастайтын кейіпкерді таныстыру, өзі жайлы жалпылама ақпараттарды сұрау сынды сұрақтардан бастамады. Дәл осы манипуляциялық әдісі арқылы журналист бір оқпен екі қоянды атып алды. Бірі – оқырман назарын бірден аударту, екіншісі – кейіпкердің көсіліп ашылуына сұхбат басталуынан-ақ тың сұрағымен жағдай жасау.

Екіншіден, журналист қолданған манипуляциялық тілдік бірлік – деректер. Қайнар Олжай манипуляциялық тілдік бірлікті қолданбағанда көп сұхбаттарда кездесетін «Шахмат ойнағанды ұнатасыз ба? Шахмат сізге несімен ұнайды?» сынды сұрақтарды қояр еді. Ал журналист кейіпкерді тереңірек ашу үшін сұхбатқа дейін жинаған деректерімен бөлісіп, «Сонда жетпейтіні шахматтың атағы шығар?» деген манипуляциялық тілдік бірлік арқылы Асанәлі Әшімовтің намысы мен беделіне әсер ететін сұрақ қояды.

Үшіншіден, сұхбатта манипуляцияны журналист қана емес сұхбат беруші де қолданады. Сұхбат беруші үшін бұл сұраққа кідірмей жауап берудің жалғыз жолы шахмат саласында жеткен жетістіктерін айту еді.

Төртіншіден, журналисттің «Ұттыңыз ба?» деген сауалы сұхбат берушінің көсіліп жауап беруіне нақты тікелей әсер еткен. Себебі Асанәлі Әшімов бұл сұраққа жауап берерде өзінің алдыңғы сұраққа берген «Әлсіз ойыншы емеспін» деген ойын да, ұтылу себебін де түсіндіруі қажет. Ал актер бұл сұраққа өте ұтымды жауап беріп, нағыз манипуляциялық тілдік бірліктерді қолданды. Егер сұхбат беруші ешқандай манипуляциялық тілдік бірлікті қолданбаса «Иә, ұтылдым» деп жауап берер еді. Ал актердің жауабы: *«Ұтылдым деп қапаланбадым. Оның сыртында сексенінші жылдардың соңына дейін Әуезов атындағы академиялық драма театрында шахматтан жыл сайын жарыс өтіп тұрды. Мен 1982 жылдың чемпионы болғанмын»* деп өзін ақтап алады. *Әрі қарай жауабында ұтылған емес, бірыңғай ұтқан ойындарын алға тартады.*

Сұхбат дискурсында ерлердің бір сауалды қайталап қою немесе түрлендіруі арқылы манипуляция жасауы жиі ұшырасады. Айталық, Хабар арнасындағы «Алғашқы» бағдарламасында журналист Аман Тасығанның М.Шахановпен болған сұхбатында сауалдарды түрлендіре қою арқылы манипуляция жасағанын аңғаруға болады:

Аман Тасыған: – Пушкинде 113, Абайда 5, сізде нешеу?

Мұхтар Шаханов: – Пушкин де, Абай да 500 жылда бір ақ рет дүниеге келетін үлкен тұлғалар. Сондықтан олар өзінің санасына сай келетін адам іздеді. Ал ондай адам Абайға тағдыр қосқан бес әйелдің де ішінен табыла қоймады, Пушкин танысқан 113 қыздың ішінде де болмады. 113 мың қыз жолықса да Пушкинге тең келері табылмас еді. Өйткені махаббат дегеніміз екі адамның сана биігінде жолығуы. Ол кез келгеніне бұйыра бермейтін бақ.

Аман Тасыған: – Сіз Эверестің шыңына шыға алдыңыз ба?

Мұхтар Шаханов: – Енді мен өмірімде үш әйел алдым. Үшінші әйеліммен тұрып жатырмын. Бірақ үшеуімен де сана биігінде жолыға алмадым.

Аман Тасыған: – Демек, Эверестің шыңына шыға алмадыңыз.

Мұхтар Шаханов: – Иә!

Аман Тасыған: – Не толқытса соның мұңын тартасың...

Аурухана ауласында сытырлатып картасын

Жанарында әзіл ойнап жарасты

Маған бір қыз бал ашты:

Науқастан ба ерініңіз кезерген,

Сүюді Сіз ерлік деп те айтасыз,

Онсыз ақын боларсыз ба ой өрген.

Дегенмен,

Сіз абайлаңыз, байқаңыз,

Бағыңыз да, сорыңыз да әйелден, – деген екенсіз. Шынымен солай болды ма?

Мұхтар Шаханов: –Иә, өзіңе сай әйел жолықпағаннан кейін тағдырың солай болады екен. Бұл туралы менің «Қонаевтың дара махаббаты» деген өлеңім бар.

Аман Тасыған: – Мұндай шақта қиын екен

Қызға сөзің өтпесе,

Қарсыласып тұра алмадым

Кете бердім кет десе

Өйтпегенде қайтем енді

Батылдығым жетпесе, - деген өлеңіңіз бар екен. Батылдығыңыз жетпеген қыздар көп болды ма?

Мұхтар Шаханов: – Менің өзі бір ерекше қызым болды Күләнда деген. Түлкібас жақта тұратын. Сол жақта бұрын пойыз тоқтап өтетін. Сол қыз келе жатқанда пойыз тоқтамайтын болған екен. Ол қыз мұны білмеген. Сол кезде ол пойыздың астына түсіп қайтыс болды. Құрбысының аяғы сынды. Солай қосыла алмадық.

Аман Тасыған: – Мүмкін Күләндә тірі болғанда Эверестің шыңына шығар ма едіңіз?

Мұхтар Шаханов: – Бек мүмкін еді.

Аман Тасығанның сұрақтары нағыз манипуляцияға құрылған. Біріншіден, журналист «Пушкинде 113, Абайда 5, сізде нешеу?» деген ақынның әйелдері жайлы астарлы сұрауға сұхбат беруші махаббаттың құдіреті, Абай мен Пушкиннің ғашықтары жайлы тың пікірлер айта отырып, өзіне қойылған сұрауға жауап бермейді. Ал журналист түспалмен жауап берген ақынға түспалмен тағы да «Ал сіз Эверестке шыға алдыңыз ба?» деп өзінің махаббаттағы тағдыры жайлы қайталап сұрайды. Сонда ғана ақын өзінің үш әйелі болғанын айтады. Негізінен беделді тұлғаларға «Қанша әйеліңіз бар?», «Көп әйел алды деп естідік» деген сауалдарды қою орынсыз болар еді. Журналист манипуляциялық тілдік бірліктерді қолдану

арқылы сұхбат берушінің кеңінен ашылуына ықпал жасап, оқырманға қажетті ақпаратты алып берді.

Екіншіден, Аман Тасыған ақынның махаббат тағдыры жайлы сұрақтарын қоюды жалғастырады. Ол сұрақтарында да өлеңдетіп, ақын тағдырын бір шумақ өлеңнің астарымен аша білді. Манипуляциялық тілдік бірліктер кейіпкерге өзінің өлеңдері арқылы жасалды. Бұл да журналистің ұтқырлығы мен шеберлігін аңғартады. Бір ғана «сана биігінде жолыққан махаббат» жайлы ой ақынның әр жауабына да арқау болады. Бұдан аңғаратынымыз, сұхбат дискурсында ер журналистер манипуляциялық тілдік бірліктерді қолданып қана қоймай, сұхбаттың мазмұнды өтуіне және кейіпкердің толық ашылуына жағдай жасайды.

Ал әйелдердің коммуникациялық әрекеті сұхбат барысында диалог құрушы коммуникантқа тікелей бағытталады, бағынады. Бір сұхбаттың өзінде бірнеше тақырып талқыланып үлгереді. Сұхбат барысында арқау болған тақырыпты бірден өзгерте алады.

Қазіргі қазақ телевиденисінде байқалған басты тенденция – сұхбат алушы тележүргізушілердің басым көпшілігі - әйелдер қауымы. Яғни, әйел адам жүргізетін бағдарламалар ер адам жүргізетін бағдарламаларға қарағанда көп. Біздің ойымызша, бұған себеп – қазіргі телеарналарда көңіл көтеру, ойын-сауық бағдарламаларға сұраныстың көптігі. Күнделікті отбасылық, тұрмыстық, көңіл көтеру, ойын-сауық, шаруашылық мәселелерді талқылауда ер адамға қарағанда әйел адамдардың құзіреттілігі басым. Ал ер адамдар жүргізетін бағдарламалар қоғамдық-әлеуметтік және саяси-қоғамдық мәселелерді қозғайтын бағдарламалар болып отыр. Әйел тележүргізушілердің көп болуы әйел адамдардың сұхбатқа икемділігі, яғни әйел тілінің сөйлесім әрекетіне тікелей прагматикалық бағытталуы да себеп.

Сұхбат барысында әйелдер коммуниканттың барынша ашылып сөйлеуіне, көп сөйлеуіне мүдделі болады. Диалогтің көлемді, жан-жақты болуына, ақпаратты болуына мән береді. Сол себепті сұхбат берушіні қолдап, қолпаштап отырады әрі сол сәтте өзінің сезімінен де хабар беріп үлгереді. Мәселен, Әсел Көбеева «Қыз жолдас» бағдарламасында «Асқазан ауруын емдеу жолдары атты» дәрігер-хирург Еркебұлан Жантілеумен 45 минуттық сұхбат жүргізеді. Адресат жас дәрігер ер адам, өте байсалды, емін-еркін сөйлейді, сұраққа нақты жауап береді.

– Не себепті? Экология мүмкін...

– Жоқ. Экологияға байланысты емес, стрестік жағдайлардың көп болуымен байланысты.

– Ммм...

– Гастрит деген ауру болады. Бұған тұз қышқылының көбеюі себеп.

– Адамдардың 99%-ы ауыратын сияқты осы аурумен, меніңше...

– 99% емес, бірақ көп кездеседі. Салыстырып айтқанда, тұз қышқылы бір шегені ерітіп жібере алады. Енді ойлап көріңіз, асқазанға ондай қышқылды ұстап тұрудың қандай қиын екендігін...

– Әрине...

– ...Асқазанға сфинктер жабылмай қалғанда астың иісі ауыздан шығуы мүмкін.

– Мхм, ал сфинктерді қалай жабуға болады?

– Оны сфинктердің жеткіліксіздігі дейді...

– Демек, ол да патологиялық аурулардың бірі ме?..

– Қабыну процестеріне байланысты бұл...

– Ааа, қабыну процесіне...

– Оны ота жасау арқылы емдеуге болады.

– Сфинктерді қатайтады, иә...

– Қалпына келтіреді... Көптеген себептері болуы мүмкін...

– Демек, тіс дәрігерімен кеңесу керек дейсіз ғой...

– Міндетті түрде, тіс дәрігерімен кеңесу керек.

– Өте жақсы...

Бұл үзінділерден байқағанымыздай, әйел адам өзінің коммуникантымен жақын байланыс ұстауға тырысады әрі оның ұзақ сөйлеуіне, нәтижелі сөйлеуіне мүдделі болып отыр. Сұхбат барысында өзінің сезімдік жағдайын білдіру әрі коммуникантты қоштау, қолдау мақсатында әртүрлі қысқа репликалар беріп отырады. Ал бұл коммуниканттың одан әрі ашылып сөйлеуіне мүмкіндік береді. Әйелдің сұхбат барысындағы диалогтік репликаларында сезімдік жағдайды білдіретін «өкінішке орай», «масқара, қиын екен», «өте жақсы», «солай ғой», «иә ма?», «әрине, өкінішті», «тамаша», «рақмет сізге», «иә», «өте дұрыс айтасыз», «айта қойыңыз», «... дейсіз ғой», «демек...», «ендеше...», «аха-а-а», т.б. тәрізді одағай, қыстырма, мадақ сөздерді қосып отырады. Репликаларының көпшілігі аталмыш тілдік бірліктерден тұрады. Сұхбат барысында әйел адам коммуникантты толықтырып отыруға көп мән береді. Сонымен қатар бейвербалды амалдарды көп қолданады: басын изейді, таңданады, өкініш білдіреді, «қабағымен ойнайды», қолын сілтейді, басын ұстайды, басын шайқайды, көзін жоғары-төмен қаратады, бетін желпиді, т.б. Бұл сұхбаттың сәтті шығуына септігін тигізеді.

Берілген сұхбат үзіндісінде екпін ер адамға түсіп тұрғанымен, сұхбатты басқарушы – әйел адам. Әйел адамның сұхбат құру барысындағы басты ерекшелігі сөйлеушіні қажетті арнаға бұрып, бағыттай алу қабілетінің терең дамуы, бағдарлпй алу мүмкіншілігінің кеңдігі. Міне, осы қабілеті қазіргі телеарналарда әйел тележүргізушілердің көбеюіне себепкер болып отыр.

Әйел адамдардың сұхбат құруында байқалатын келесі ерекшелік – сұхбат берушінің сөзін жиі бөлуі, соңына дейін тыңдамауы. Мәселен, жоғарыда аталған 45 минуттық сұхбатта әйел тележүргізуші сұхбат берушінің сөзін 26 рет бөлген. Ал «Айтуға оңай» телебағдарламасының жүргізушісі Бейсен Құранбек 40 минуттық бағдарламада сұхбат берушісінің сөзін небәрі 7-9 рет қана бөледі. Сол тәрізді 365info.kz интернет порталындағы «Неге солай?» бағдарламасын жүргізетін Жан Ахмадиев 18-22 минуттық шығарылымында сұхбаттасушысын небәрі 2-4 рет қана бөледі. «Әйел бақыты» телебағдарламасын жүргізуші Л.Сұлтанқызы көрерменмен 8 минуттық сұхбаттың өзінде сөйлесушісінің 9 рет сөзін бөлген. Мысалы:

- Сәлеметсіз бе, эфирдесіз.
- Алло, саламатсыз ба, Ләйлә Сұлтанқызы, мені естіп тұрсыз ба?
- Иә-ә, мен сізді естіп тұрмын.

– Ләйле Сұлтанқызы, мен сізді көргеніме өте қуаныштымын. Мен Қарқаралы ауданы, Теректі отделениесі Шөптікөлден хабарласып отырмын. Бүгінгі тақырыптарыңыз өте өзекті, мінеки... Маңызды тақырып деп есептеймін... Алтын ене, құтты келін. Мен енді өзім жайлы айтатын болсам...

- Сіз келінсіз ғой деймін иә?..
- Иә, келінмін. Иә, иә келінмін. Мен оңтүстіктің қыз-ы-м-ын...
- Қанша болды келін болғаныңызға?
- Ау?
- Қанша жыл болды келін болып түскеніңізге?
- Алла жазса, биыл бес жыл болады...
- Ал жақсы...

Байқағанымыздай, шағын сұхбаттың өзінде әйел тележүргізуші телефон шалып тұрған сөйлеушінің сөзін 4 рет бөліп үлгерді. Тележүргізушінің бұл жерде сөйлеушінің сөзін бұза беруінің басты прагматикалық ерекшелігі – әйел адамның деректі анықтап алуға, көз жеткізуге тырысуы.

Әйел тележүргізушінің сұхбат барысында адресаттың сөзін бөле беруі оның эмоциясымен, сөйлесім сәтінен алып отырған ләззатын, сезімін жеткізуге тырысуымен байланысты. Мәселен келесі сұхбатта:

– ...Содан мен өзімді ұстадым да, сол қызды іздеуге бел байладым. Содан үш жылға жуық, яғни екі жыл сегіз ай мен сол қызды іздедім.

– Екі жыл сегіз ай дейсіз бе...

– Иә. Бұрынғы жоғарғы оқу орнына бардым. Барлық құжаттарды ақтардым, көтердім. Бұрынғы тұрғын үйін, мекенжайын іздеп, екі жыл сегіз айдан кейін ғана таптым сол қызды. Сөйтсем ол қыз ауылында тұрады екен. Баламды алмаған... 15 жасар балам бар екен... Тұрмыс құрмаған. Сол ауылда жұмыс істейді екен мектепте. Оған барып барлық сырымды ақтарып, баламды көріп, кейін соған үйлендім...

– Со-ған?!.

– Иә! Екі жылдан кейін егіз қыз туып берді маған. Қазір 18 жасар ұлым, бір жасар екі қызым бар.

– Әне-е-е...

– Осы айтайын деген әңгімем. Мен бақыттымын...

– Мен... мен сіз үшін...

– Содан бері, Құдайға шүкір, өмірім орнына келді...

– Енді... біреу бізге бұл оқиғаны айтып берсе, біз сенбеген болар едік...

Бауыржан мырза, желіде тұрсыз ғой. Сіздің өміріңізді көрерменмен бірге көз алдымыздан өткіздік. Кәдімгі бір кинодағыдай...

Келтірілген үзіндеде әйел адам ер адамның басынан өткен оқиғаға шын жан-тәнімен беріліп тыңдап отыр әрі оған толықтай эмоционалды-сезімдік күймен қатынас жасап, кейіпкердің тағдыр тауқыметінен шынайы уайым шегіп, қайғырып қолдау көрсетіп отыр. Кейіпкердің оқиғасы әйел адамды

еліткені, елжіреткені соншалық – тележүргізуші әйел өзінің эмоциясын ұстай алмай кейіпкердің сөзін бөле берді. Кейіпкердің сөзін бөлу арқылы әйел тележүргізуші біріншіден, өзінің таңданысын, эмоциясын жасыра алмаса, екіншіден, оқиғаның маңызды деректерін бөліп көрсетуге, фактіге екпін түсіруге тырысады. Коммуникативтік акт кезінде сөйлесушілер арасында интеллектуалдық қатынаспен қатар эмоционалдық ықпалдастық та қатар орнауы қажет.

Сұхбат дискурсында әйел тележүргізушілер суггестиялық тілдік бірліктерді жиі қолданады. Суггестия термині орыс ғалымдары И.Ю. Черепанованың «Дом колдунья»[10], К.М. Варшавскийдің «Гипносуггестивная терапия»[11], С.Н. Астаховтың «Лечебное действия слова»[12], А. Киклевичтің «Суггестия в речевой деятельности»[13] және т.б. еңбектерінде сөз болып, аталған терминнің лингвистикалық табиғаты айқындалды. Суггестия - сананы билеуші, болмыстағы сенімді қалыптастыратын, реттейтін ұғым.

«Жұлдыз ТВ» арнасындағы «Сенбілік серуен» бағдарламасында Марал Сатқанғалиева мен Салтанат Байқошқарованың сұхбатында мақтау сөздер тікелей емес жанама түрде қолданылады. Журналист сұхбат берушіні не қатты сөкпейді, не қатты мақтап көкке көтермейді. Сол арқылы тұшымды жауап алады:

Марал Сатқанғалиева: – Байқаймыз бүгінде көбі ЭКО жасатуды қымбат деп жатады. Бірақ айфон дегенде, жаңа технология дегенде аянып қалмаймыз. Өзімізге келгенде сараңданып қалатынымыз бар. Сол жөнінде не айтасыз?

Салтанат Байқошқарова: – Дүниежүзіндегі ең арзан ЭКО Қазақстанда екен. Дәрісіз 1150\$, шамамен теңгемен 500.000-600.000 болып есептеледі. Ол арзан болып есептеледі. Тіпті дамымаған мемлекеттердің өзі бізден екі есе қымбат бағада. Енді халық бізде Кеңес дәуірінде тегін медицинаға үйренген. Барлығын мемлекет жасау керек, мемлекет беру керек деген ой қалыптасқан. Өзіміздің мекемелерде бар технологиялармен жасалатын аппараттарды арзан жасауға болады. Ал бірақ біздің технологиялар тура бір космостың технологиясы ғой. Лабораториядағы ең кішкентай құрылғының өзі кемі 2-3 млн теңге тұрады. Тегін жасау да, арзан жасау да мүмкін емес. 500.000 теңге деген не ол бір айфон десек болады.

Журналист Марал Сатқанғалиева сұхбаттарында сауалды асқан байыппен, «сондай-ақ қыз сұлулығының ерекше бір қыры майда тіл, сөз әдебімен, майдай мінезімен, жайдары көңілімен, ашық мінезімен, епті сөзімен...», нәзіктікпен қояды [14, 289 б.]. Қойған сауалдарында кейіпкеріне деген сый-құрмет, жағымды суггестиялық тілдік бірліктер басым.

Біріншіден, журналистің сауалы кейіпкерді даттауға, тергеуге емес жақтауға құрылған. Суггестиялық тілдік бірліктерсіз сұхбат алушы «ЭКО неліктен қымбат? Халықтың қалтасына тым ауыр емес пе? Мамандар осыншама қыруар қаражаттың бәрін қайда жібереді?» сынды сауалдарды қоюына болар еді. Алайда журналистің сауалы суггестияға негізделіп

құрылған. Сауал құрылымындағы «сараңданып қалатынымыз бар», «жаңа технология дегенде аянып қалмаймыз» сынды тілдік бірліктер халықтың ойындағы пікірмен ұштасып, кемшіл тұсын да анық көрсетеді. Егер сауал тек халықты жақтап, дәрігерлерді даттауға құрылса, адресат тарапынан тұшымды жауап болмас та еді. Журналистің суггестиялық бірліктерді ұтымды қолдануының арқасында сұхбат кейіпкермен бәстесу, текетіресу емес, сыйласу сипатында өрбігені аңғарылады.

Екіншіден, Салтанат Байқошқарованың жауабы да журналистің сауалына сай. Ешкімді жазғырмайды. ЭКО жасаудың қымбатшылығын түсіндіруге барынша тырысады. *«Дүниежүзіндегі ең арзан ЭКО Қазақстанда екен. Дәрісіз 1150\$, шамамен теңгемен 500.000-600.000 болып есептеледі. Ол арзан болып есептеледі. Тіпті дамымаған мемлекеттердің өзі бізден екі есе қымбат бағада»* деп жауабын таңқалдыратын фактімен бастайды. Сонымен қатар *«Енді халық бізде Кеңес дәуірінде тегін медицинаға үйренген. Барлығын мемлекет жасау керек, мемлекет беру керек деген ой қалыптасқан»* деген халық санасындағы қымбатшылықтың себебін түсіндіріп, халықты ақтап алады. Кейіпкердің әрі қарай жауабы қымбатшылықтың себебін түсіндірумен өтеді. Жауабында дәрігерлерді де, мемлекетті де ақтап алады. *«Арзандатуға тырысамыз. Бірақ барлығын тым арзан бағада ала алмаймыз. Мемлекеттің өзі бір квотаның бағасын 900 мың теңгедей деп есептеп отыр. Оның жартысынан көбісі дәріге кетеді. Ал дәрігердің еңбегін біз төмен есептейміз».* Сұхбат барысында мұндай суггестиялық тілдік бірліктердің жиі кездесуі сұхбаттың әрін келтіріп қана қоймай, сәтті коммуникативтік актінің орнауына ықпал жасайды.

Қорытынды

Сұхбат тек публицистикалық жанр ғана емес, сонымен қатар адам өмірінің құрамдас бөлшегі. Қоғамда дұрыс қарым-қатынас құра білу – кез келген адамға қажет қасиет. Сұхбат дискурсы арқылы ерлер мен әйелдерің сөз қолданысы, сөйлем құрауы мен ойын жеткізуі айқын танылады. Яғни жыныстардың сөз қолданысындағы синтаксистік ерекшеліктер сұхбат дискурсы арқылы айқындалады. Сұхбат барысында ерлер коммуникативтік актіні орындауда баяу қимылдайдыны нақтыланса, әйел тележүргізушілер сұхбат беруші адресатты бағыттауымен, бір сұрақтың құрамына екі жайтты сыйғыза алумен ерекшеленеді. Сұхбат дискурсында тележүргізушілер кейіпкердің болмысын ашып, көрерменді иландыру үшін түрлі әдіс-тәсілдерді қолданады. Ерлер қауымы сұхбат барысында манипуляцияны жиі жасаса, әйел тележүргізушілер суггестиялық тілдік бірліктерді жиі қолдануымен ерекшеленеді. Сонымен қатар сұхбат барысында ер тележүргізушілер адресатты ұйып тыңдауға назар аударса, әйелдер қауымы сұхбат берушінің сөзін жиі бөліп, өзінің сұрауын үдетуімен, эмоциялық жай-күйін көрсетуімен танылады. Сұхбат дискурсындағы гендерлік ерекшеліктер жоғарыда анықталған жайттармен ғана шектелмейді. Сұхбат барысында қолданылатын тактика мен стратегияны зерттеу сұхбат дискурсының гендерлік ерекшеліктерін одан әрі толықтыра түспек.

ӘДЕБИЕТ

[1] Николенко Е.А. Типовая структура дискурса интервью // Мир лингвистики и коммуникации. – 2008. – №3 (12). – С. 117-128.

[2] Яшина Н.В. Коммуникативные и интонационные особенности дискурса телеинтервью (на материале американского варианта английского языка): автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Иваново, 2007. – 22 с.

[3] Castillo-Montoya M. Preparing for interview research: The interview protocol refinement framework. The Qualitative Report. – New York: Warner, 2016. – 811 p.

[4] Gesch-Karramanlidis E. Reflecting on novice qualitative interviewer mistakes. The Qualitative Report, 2015. – 726 p.

[5] Кибрик А. Программа сохранения и возрождения языков России // Russian Journal of Linguistics. – 2021. – Vol. 25. – № 2. – С. 507-527. <https://doi.org/10.22363/2687-0088-2021-25-2-507-527>

[6] Соловьева А.К. О некоторых общих вопросах диалога // Вопросы языкознания. – 2015. – №6. – С. 104-110.

[7] Әбдіжәділқызы Ж. Таңғы көңілашар бағдарламалардағы сұхбат жанрының кәсіби деңгейі мен заманауи аудиториясы // ҚазҰУ хабаршысы. Журналистика сериясы. – 2023– №2 (68). – Б. 30-39. <https://doi.org/10.26577/HJ.2023.v68.i2.03>

[8] Мамаева Г. Ерлер мен әйелдердің сөз қолданысындағы ерекшеліктер: филол. ғылым. канд. ...дис. – Алматы, 2003. – 153 б.

[9] Тұрдалиева Р. Көркем мәтіндегі гендерлік сипат: психоллингвистикалық талдау: филол. ғылым. канд. ...дис. – Алматы, 2009. – 125 б.

[10] Черепанова И.Ю. Дом колдуньи. Язык творческого Бессознательного. – М.: КСП, 1996. – 384 с.

[11] Варшавский К.М. Гипносуггестивная терапия. – Л.: Медицина, 1973. – 192 с.

[12] Астахов С.Н. Лечебное действия слова. – Л.: Мысль, 1962. – 96 с.

[13] Киклевич А. Суггестия в речевой деятельности // Притяжение языка. Т.1: Семантика. Лингвистика текста. Коммуникативная лингвистика. – Olsztyn, 2007. – 415 с.

[14] Шоқым Г.Т., Буранкулова Э.Т., Мұратбек Б.Қ. «Қыз» гендерлік концептісінің этномәдени ерекшеліктері (қазақ, башқұрт, татар материалдары негізінде) // Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ хабаршысы. Филология сериясы. – 2024. – №4(75). – Б.289-304. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.4.75>

REFERENCES

[1] Nikolenko E.A. Tipovaya struktura diskursa interv'yu [Typical structure of the interview discourse] // Mir lingvistiki i kommunikacii. – 2008. – №3 (12). – S. 117-128. [in Rus.]

[2] Yashina N.V. Kommunikativnye i intonacionnye osobennosti diskursa teleinterv'yu (na materiale amerikanskogo varianta anglijskogo yazyka)

[Communicative and intonational features of the discourse of television interviews (based on the material of the American version of the English language)]: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. – Ivanovo, 2007. – 22 s. [in Rus.]

[3] Castillo-Montoya M. Preparing for interview research: The interview protocol refinement framework. The Qualitative Report. – New York: Warner, 2016. – 811 p.

[4] Gesch-Karramanlidis E. Reflecting on novice qualitative interviewer mistakes. The Qualitative Report, 2015. – 726 p.

[5] Kibrik A. Programma sohraneniya i vozrozhdeniya yazykov Rossii [Program for the preservation and revival of the languages of Russia] // Russian Journal of Linguistics. – 2021. – Vol. 25. – № 2. – S. 507-527. <https://doi.org/10.22363/2687-0088-2021-25-2-507-527>. [in Rus.]

[6] Solov'eva A.K. O nekotoryh obshchih voprosah dialoga [On some general issues of dialogue] // Voprosy yazykoznaniya. – 2015. – №6. – S. 104-110. [in Rus.]

[7] Abdizhadilkyzy Zh. Tangy kunilashar bagdarlamalardagi suhbat zhanryn kasibi deheyi men zamanai audience [Professional level and modern audience of the interview genre in morning entertainment programs] // KazNU Habarshysy. Zhurnalistika seriyasy. – 2023. – №2 (68). – B. 30-39. <https://doi.org/10.26577/HJ.2023.v68.i2.03> [in Kaz.]

[8] Mamayeva G. Erler men ayelderдин soz koldanysyndagi yerekshelikter [Features of the use of male and female speech]: filol. rylym. kand. ...dis. – Almaty, 2003. – 153 b. [in Kaz.]

[9] Turdalieva R. Korkem matindegi genderlik sipat: psycholinguisticalyk taldaу [Gender in fiction text: psycholinguistic analysis]: filol. rylym. kand. ...dis. – Almaty, 2009. – 125 b. [in Kaz.]

[10] Cherepanova I.Yu. Domkoldun'i. Yazyktvorcheskogo Bessoznatel'nogo [The Witch's House. The language of the creative Unconscious]. – M.: KSP, 1996. – 384 s. [in Rus.]

[11] Varshavskij K.M. Gipnosuggestivnaya terapiya [Hypnosuggestive therapy]. – L.: Medicina, 1973. – 192 s. [in Rus.]

[12] Astahov S.N. Lechebnoe dejstviya slova [Therapeutic effects of the word]. – L.: Mysl', 1962. – 96 s. [in Rus.]

[13] Kiklevich A. Suggestiya v rechevoj deyatel'nosti [Suggestion in speech activity] // Prityazhenie yazyka. T.1: Semantika. Lingvistika teksta. Kommunikativnaya lingvistika. – Olsztyn, 2007. – 415 s. [in Rus.]

[14] Şoqym G.T., Burankulova E.T., Mūratbek B.Q. «Qyz» genderlik konseptisiniñ etnomädeni ereкşelikterі (qazaq, başqūrt, tatar materialdary negizinde) // Abylai han atyndaғы Qazhq Jäne Atu habarşysy. Filologia Seriasy. – 2024. – №4(75). – B. 289-304. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.4.75> [in Kaz.]

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДИСКУРСА ИНТЕРВЬЮ

Акмагамбетова Б.Е.¹, *Сарсеке Г.А.²

^{1, *2} Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан

Аннотация. Исследовательская работа посвящена выявлению гендерных особенностей дискурса интервью. Интервью-это не только публицистический жанр, но и составляющая жизни человека. Умение строить правильные отношения в обществе-необходимая черта любого человека. Интервью основывается на размышлениях интервьюера. Качество интервью измеряется способностью адресанта и интервьюируемого адресата составлять успешный коммуникативный акт, реализацией интенции и достижением коммуникативной цели.

Цель исследования – выявить гендерные особенности дискурса интервью, рассматривая интервью как мужчин, так и женщин-телеведущих.

Научное значение исследования состоит в том, что дискурс интервью ценен своим первым анализом гендерных особенностей. В ходе интервью выяснилось, что мужчины-телеведущие склонны к манипуляциям. Уточняется, что коммуникационная деятельность женщин-телеведущих в ходе интервью будет направлена непосредственно на коммуниканта, создающего диалог. На примерах было доказано, что в одном интервью обсуждается несколько тем, гибкость в интервью, частый разбор слов в ходе разговора с адресатом, а в своих эмоциях – прагматические особенности женского языка. Результаты исследования дополняют дискурс интервью свежими выводами.

Практическая значимость исследования заключается в том, что результаты и выводы исследования могут быть использованы в качестве вспомогательного средства при преподавании научных дисциплин, относящихся к областям теории коммуникации, дискурса, гендерной лингвистики.

В ходе исследования применялись аналитический метод для дифференциации интервью, метод описания для выработки умозаключений, методы сравнения, обобщения, обобщения при анализе интервью.

В ходе исследования были сделаны следующие научные выводы:

- Роль коммуникантов, участвующих в дискурсе интервью, способствует более живому и системному проведению интервью. Интервью, построенное на успешном коммуникативном акте, влияет на слушающую сторону, укрепляя коммуникативно-прагматическую связь между интервьюером и интервьюируемым;

- Телеведущие-мужчины часто манипулируют при составлении интервью;

- Женщины-телеведущие часто используют суггестивные языковые единицы, чтобы полностью раскрыть личность;

- В ходе интервью коммуникационная деятельность мужчин снижается и замедляется, а женщины более склонны к построению интервью и делают

различные приемы прагматико-психологической речи опрашиваемой личности;

- Женщины чаще, чем мужчины, перебивают интервьюируемого адресата. Это связано с глубинной способностью женщин гибко направлять интервью в нужное русло, широтой возможностей быстро ориентироваться.

Ключевые слова: интервью, дискурс, мужчины, женщины, манипуляции, суггестия, гендер, прагматика

GENDER FEATURES OF INTERVIEW DISCOURSE

Akmagambetova B.E.¹, *Sarseke G.A.²

^{1, *2} L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Abstract. The research work is devoted to identifying the gender characteristics of the interview discourse. Interviews are not only a journalistic genre, but also a component of human life. The ability to build the right relationships in society is a necessary trait of any person. The interview is based on the thoughts of the interviewer. A good interviewer is measured by the ability of the addressee and the interviewee to compose a successful communication act, the realization of an intention and the achievement of a communicative goal.

The purpose of the study is to identify the gender characteristics of the interview discourse by examining interviews with both male and female TV presenters.

The scientific significance of the study lies in the fact that the interview discourse is valuable for its first analysis of gender characteristics. During the interview, it turned out that male TV presenters are prone to manipulation. It is clarified that the communication activities of female TV presenters during the interview will be directed directly at the communicant creating the dialogue. Using examples, it was proved that several topics are discussed in one interview, flexibility in interviews, frequent parsing of words during a conversation with the addressee, and pragmatic features of the female language in their emotions. The results of the study complement the interview discourse with fresh conclusions.

The practical significance of the research lies in the fact that the results and conclusions of the research can be used as an auxiliary tool in teaching scientific disciplines related to the fields of communication theory, discourse, and gender linguistics.

In the course of the study, an analytical method was used to differentiate interviews, a description method for drawing conclusions, methods of comparison, generalization, generalization in the analysis of interviews.

The following scientific conclusions were made during the study:

- The role of communicants participating in the interview discourse contributes to a more lively and systematic conduct of interviews. An interview based on a successful communication act affects the listening side, strengthening

the communicative and pragmatic connection between the interviewer and the interviewer.

- Male TV presenters are often manipulated when composing interviews;
- Female TV presenters often use suggestive language units to fully reveal their character;
- During the interview, men's communication activity decreases and slows down, and women are more inclined to build interviews and make various techniques of pragmatic psychological speech of the interviewee;
- Women interrupt the interviewee more often than men. This is due to the depth of women's ability to flexibly direct interviews in the right direction, and the breadth of opportunities to quickly navigate.

Keywords: interviews, discourse, men, women, manipulation, suggestion, gender, pragmatics

Мақала түсті: 13 шілде 2024

Авторлар туралы ақпарат:

Акмагамбетова Бибигуль Ерсайиновна – докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, e-mail: bibigul1013@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9662-893X>

Сәрсекке Гүлнәр Әдебиетқызы – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, e-mail: sarseke_ga@enu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1670-5131>

Информация об авторах:

Акмагамбетова Бибигуль Ерсайиновна – докторант, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан, e-mail: bibigul1013@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9662-893X>

Сәрсекке Гүлнәр Әдебиетқызы – кандидат филологических наук, доцент, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан, e-mail: sarseke_ga@enu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1670-5131>

Information about the authors:

Akmagambetova Bibigul Yersainovna – doctoral student, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, e-mail: bibigul1013@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9662-893X>

Sarseke Gulnar Adebietkyzy – Candidate (PhD) of Philological Sciences, Associate Professor, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. e-mail: sarseke_ga@enu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1670-5131>

УДК 81'1

МРНТИ 16.21.47

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.003>

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ КАЗАХСТАНА ЗА ПОСЛЕДНИЕ ДЕСЯТИЛЕТИЯ

***Атаканова А.¹, Туманова А.Б.²**

***^{1,2} КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан**

Аннотация. Статья посвящена описанию сферы образования в Казахстане и характеристике ее лексического уровня. В работе рассматриваются особенности образовательного дискурса как особого подъязыка современного русского языка, органично сочетающего официально-деловую, научную и общеупотребительную лексику, а также говорится о влиянии данного подъязыка на формирование языковой среды в стране в целом.

В качестве материалов для исследования представлены законодательные, учебно-научные, публицистические и электронные источники, а также нормативно-правовые документы, регулирующие образовательную деятельность в Казахстане. В ходе исследования использованы методы анализа и синтеза, контент-анализ, методы опроса, обобщения и систематизации, классификации и интерпретации, а также сравнительно-сопоставительный и описательный методы. В работе отмечается, что сфера образования включает в себя множество тематических групп лексики, связанных с нормативно-правовой базой, системой управления образованием, формами получения образования и его уровнями и др.

В статье подчеркивается, что лексический состав сферы образования в Казахстане постоянно изменяется и пополняется, отражая процессы модернизации системы образования и интеграции страны в мировое образовательное пространство. Особое внимание авторами уделено влиянию Болонского процесса на языковую среду образовательного дискурса Казахстана, что выражается в адаптации международных терминов и формировании новых языковых конструкций. Выявлены ключевые тенденции в изменении лексического состава подъязыка русского языка, используемого в сфере образования РК. В качестве иллюстрации основных положений статьи приведены примеры лексических изменений, связанных с социальными процессами в обществе: глобализацией, информатизацией, интеграцией, вестернизацией и др.

Результаты исследования могут рассматриваться как дополнение в теорию и практику современной лингвистики, а также могут быть использованы в содержании образовательных программ, учебно-методической литературы, направленных на изучение языковых особенностей коммуникации в сфере образования. Авторы отмечают перспективность дальнейших научных исследований в данном направлении.

Ключевые слова: сфера образования, официально-деловой стиль, научный стиль, подъязык, заимствованные слова, активная и пассивная лексика, контент-анализ, неологизмы

Введение

Сфера образования в Республике Казахстан (РК) является одной из значимых областей жизнедеятельности общества. Поэтому определенный интерес вызывают коммуникации в представленной сфере как для науки лингвистики, так и для общества в целом. Этим и объясняется выбор цели исследования статьи – представить общую характеристику сферы образования в Казахстане и описать особенности ее лексического уровня.

Образовательную сферу Казахстана, как и все другие, обеспечивает русский язык, который имеет особый статус в государстве (функционирует «наравне с государственным»: официальное двуязычие) и играет важную роль в языковой политике (язык межнационального общения). Направления, уровни и качество образования, как правило, всецело зависят от социально-экономического, политического строя конкретного государства и культурно-исторических уникальных особенностей, свойственных национальностям, проживающим в нем.

Сфера образования включает систему образования РК, которая базируется на нормативных документах (законы, стандарты и программы образования), систему органов управления образовательными процессами (Министерство образования РК, департаменты, отделы, комиссии и др.) и сеть учреждений, оказывающих образовательную деятельность (дошкольные учреждения, школы, вузы, департаменты повышения квалификации и др.).

Образовательная система Казахстана основана на Конституции РК и законах об образовании и языках, соответствуя культурным и национальным особенностям страны, стремящейся к интеграции в мировое образовательное пространство. С 2010 года Казахстан является участником Болонского процесса и руководствуется рядом международных документов, подтверждающих его приверженность европейским стандартам образования. Среди них — Будапештско-Венская декларация, Таразская декларация, а также коммюнике, принятые в Бухаресте, Ереване, Астане и Париже. Эти документы определяют цели, такие как обеспечение качества образования, признание квалификаций и повышение академической мобильности.

Как известно, для такой области как сфера образования официально-деловой стиль (далее – ОДС) является главным составляющим коммуникации. По мнению И.Р. Гальперина, признаками, являющимися фундаментальными при определении подстилей ОДС являются его прагматические и предметно-тематические особенности. Согласно точке зрения ученого, необходимо изучение особенностей четырех инвариантов ОДС и выделение следующих подстилей: стиль дипломатических документов; стиль бизнес-документов; стиль юридических документов и стиль инструктивных документов [1; 4]. В классификации подстилей, имеющихся в западной науке, помимо выше названных, выделяется также такой подтип как деловое письмо. Это

обосновывается тем, что практически все официальные коммуникации происходят через официальное письмо, что в свою очередь является официальным документом переписки внутри организации и между организациями, частными и юридическими лицами. Целью данного типа коммуникации, как правило, является обмен информацией, направленный на привлечение внимания и заинтересованности к сотрудничеству, комментирование каких-либо действий, предложение инициатив, отправка запросов, обеспечение сопровождения грузов, а также разрешение рекламаций (претензий) [2; 7].

Анализ научной литературы по данному вопросу позволил нам в пределах темы исследования определить как наиболее актуальные следующие подстили: законодательный, уставно-нормативный, административно-канцелярский и др. Именно с помощью ОДС осуществляется большое количество важных для образовательного дискурса коммуникационных задач:

- оформляются законодательные документы (Закон, Устав, Приказы, распоряжения, меморандумы, постановления и т.п.) и деловые бумаги (заявления, протоколы, выписки и др.);

- обеспечивается коммуникация внутри образовательной инфраструктуры: министерство образования, департаменты, отделы, подотделы; система образования, виды учреждений образования (общение, переписка, предписание, переговоры, обсуждение и т.п.)

- обеспечивается коммуникация на всех этапах образования: дошкольная подготовка (ясли, детские сады, воскресные школы и т.п.), общеобразовательная и специальная подготовка (школы, лицеи, колледжи), профессиональная подготовка (вузы: институты, университеты, академии);

- обеспечивается коммуникация на всех уровнях образования: дошкольный, среднеобразовательный, профессиональный (детсад, школы, бакалавриат, магистратура, докторантура).

Традиционно ОДС применяется в письменном и устном формате, с преобладанием в рассматриваемой инфраструктуре письменной формы, имеющей предписывающий характер: закон, требующий обязательного выполнения в соответствии с его содержанием; указ, постановление, приказ, распоряжение, предполагающие обязательное исполнение того или иного действия и др. Сфера деловых (производственных) отношений между структурами образования обеспечивается административно-канцелярским стилем и с помощью разного типа деловых бумаг.

Что касается системы образования, связанной с процессом организации обучения и в целом с получением образования, то здесь ОДС и его подстили представляются в сфере деловых отношений и деловой документации: руководитель – подчиненный, руководство – администрация, руководитель – коллектив (в вузе: ректор – проректора, проректор – заместители, руководитель подразделения/департамента – заместители; декан – заместители, заведующие кафедрами – заместители и ППС, преподаватель – студент, студент – офис-регистратор и т.д.).

Получение же общеобразовательного и профессионального

образования напрямую связано с научным стилем и его подстилями: учебно-научным, научно-публицистическим, научно-информационным, собственно научным. Каждый из подстилей характеризуется своими особенностями и жанрами и используется в определенных областях образовательной деятельности, на конкретных этапах работы. Так, например, образовательный процесс в школе и вузе обеспечивается учебно-научным подстилем, представленным в следующих жанрах: учебники, учебно-методические материалы и пособия, сборники упражнений и задач, программы (образовательные), лекции, конспекты и др. Научно-информационный подстиль представляется жанрами: словари, справочники, библиографические рефераты и др. К научно-публицистическим жанрам относятся газетные и журнальные статьи, материалы интернет-ресурсов для широкого круга читателей. Собственно научный подстиль – это более сложный подстиль, который используется в основном в сфере науки и в научных изысканиях, для создания новых знаний и разработки новых теорий. Он представлен в следующих жанрах: научные статьи, монографии, диссертации, дипломные работы и др.

Следует подчеркнуть, что научный стиль выполняет эпистемическую (хранение знания), когнитивную (получение нового знания) и коммуникативную (передача определенной информации в доступной и убедительной форме) функции языка, тем самым являясь фундаментальным условием коммуникации и создания текстов образовательного характера. Описание особенностей научного стиля, характерных для данной сферы деятельности, выходит за рамки данной статьи (об этом см. статью Байжума, Туманова).

Общим связующим для этих двух стилей (официально-делового, научного) в рамках рассматриваемой сферы является современный русский литературный язык, который предопределяет соответствие речевой деятельности (говорение, письмо и др.) существующей на данный момент в обществе языковой норме. В состав литературного языка, как известно, включается нормированная лексика (общеупотребительная, официально-деловая, научная, профильная), особенностям функционирования которой в сфере образования будет уделено внимание в следующей части статьи.

Таким образом, в рамках функционирования современного русского литературного языка официально-деловой стиль в сочетании с научным стилем в сфере образования представляет собой особый подъязык (в нашем случае – подъязык современного русского языка). Данный подъязык в РК используется в разных областях и уровнях образовательного процесса, начиная с разработки государственных стандартов, на их основе создания типовых и рабочих программ по направлению специальностей, далее – формулирования целей и задач обучения в академическом плане по образовательным программам по всем направлениям подготовки в вузах с обязательным указанием ожидаемых результатов обучения, заканчивая составлением syllabusов по каждому из базовых, профилирующих и элективных дисциплин по траектории подготовки будущего специалиста и т.д.

Описание материалов и методов

Материалами для исследования в рамках данной статьи являются законодательно-нормативные, учебно-научные, публицистические и электронные материалы. Нами были рассмотрены статьи из таких источников, как: «Конституция РК», «Закон об образовании в РК», «Закон о языках в РК», «Академическая политика КазНУ им. Аль-Фараби», общественно-политическая газета «Білімді ел» и др.

Методы, использованные при исследовании в рамках данной статьи: анализ и синтез, методы опроса, обобщения и систематизации, контент-анализ, сравнительно-сопоставительный метод, классификация и интерпретация, описательный метод и др.

Результаты

Как было отмечено, официально-деловой стиль является важной составляющей образовательного дискурса, который в тесном сочетании с научным стилем образует особый подъязык современного русского языка. В этой связи в своем исследовании мы вначале уделим внимание особенностям ОДС, характерным сфере образования. ОДС данной сферы включает общеупотребительные слова и словосочетания, встречающиеся в повседневной речи, имеющие нейтральный характер и отличающиеся в зависимости от сферы употребления, к примеру: закон, конституция, образование, экономика и др. Особое место в ОДС занимает специальная лексика (термины и словосочетания терминологического характера). Анализ дискурса предполагает изучение текстов с точки зрения их структурных и стилистических особенностей, а также социальной значимости используемых языковых средств [3; 4]. Терминологический пласт лексики в ОДС является важным элементом профессиональной коммуникационной деятельности в различных областях, таких, как образование, экономика, финансы, медицина и др., так как способствует достижению общих интересов в процессе оформления, заключения и исполнения договоров, приказов, международных контрактов и других документов, например, термины из сферы образования: *дескриптор, кредит, кредитная система обучения, силлабус, эдвайзер, траектория, транскрипт, мониторинг, рефлексия* [4; 125]. Помимо терминологии, ОДС изобилует стандартными оборотами речи, устойчивыми по характеру, содержащими отыменные предлоги, указывающие на характер мотивировки действий, например: *в связи с указанием, пребыванием, распоряжением (министерства, руководства, дирекции), согласно приказу/распоряжению* и др.

В рамках ОДС использование канцеляризмов является обязательным. Благодаря использованию канцеляризмов увеличивается темп составления документов, упрощается восприятие речи официально-делового характера, а также канцеляризм выступает как маркеры определенных источников, специфичных для деловых бумаг. К канцеляризмам относятся также и отглагольные существительные, среди которых присутствуют и искусственно образованные типы. По своей стилистической окраске

к канцеляризмам также являются близкими и фразовые единицы – устойчивые словосочетания официально-канцелярского назначения, которые используются в стандартизированных наименованиях разнохарактерных мероприятий, их проведения, действий представителей власти, государственных учреждений, частных компаний, общественных организаций и др. К примеру: *организовать/провести мероприятие, принять меры, принять решение (постановление), оказать помощь* и т.п.

В лексическом пласте ОДС процесс фразеологизации тесно связан с процессом стандартизации деловой коммуникации, который можно проследить на основе использования в официально-деловых документах разного рода вербономинантов – глагольно-именных словосочетаний [5; 43]. Языковые средства данного типа становятся универсальными, заменяя параллельные им по значению собственно-глагольные формы: *обеспечивать соблюдение* (вместо *соблюдать*), *оказывать обеспечение* (вместо *обеспечивать*), *произвести установление* (вместо *устанавливать*) и др. В официально-деловой речи широкое употребление глагольно-именных словосочетаний объясняется обязательным использованием вербономинантов во многих ситуациях: *разработать норматив, исполнять обязанности, осуществлять мониторинг, занять должность, возложить ответственность* и т.п. При этом следует отметить, что значение вербономинантов может не совпасть со значением параллельных глаголов: сочетание *провести приобретение* не тождественно глаголу *приобретать*. Вербономинанты, выражая определенные дополнительные смысловые оттенки, не только называют само действие, но и осуществляют точную классификацию тех или иных явлений. К примеру, словосочетание «осуществление разработки типовых правил» – терминологическое словосочетание, являющееся официальным наименованием определенного вида разработки правил для дальнейших образовательных действий. При составлении словосочетаний следует учитывать, что большая часть слов в письменных текстах используется только с ограниченным количеством или группой слов: приказ – *издается*, должностные оклады – *устанавливаются*, контроль – *возлагается на кого-либо* или *осуществляется*, выговор – *объявляется* и др.

Характерной особенностью образовательной сферы является функционирование атрибутивно-именных словосочетаний типа: *профильное обучение, аккредитация вуза, аккредитационный орган, академический кредит, академическая мобильность, образовательная программа, образовательный грант, мониторинг образования, модульная система* и др. Выделяются также слова и словосочетания с абстрактными значениями: *акт, протокол, договор, представление, записка (докладная, объяснительная, служебная)*; сложные союзы и устойчивые словосочетания: *на основании..., в соответствии с..., исходя из..., за счет..., по той причине, ввиду того, что...* и др.

Таким образом, анализ научных источников по лексическому составу ОДС подтверждает положение о выделении языка официально-делового

стиля в качестве определенной лингвистической подсистемы, включающей в себя такие компоненты, как: общеупотребительные слова нейтрального характера, термины и терминологические словосочетания, отыменные предлоги, канцеляризмы, вербономинанты, атрибутивно-именные словосочетания, слова и словосочетания с абстрактными значениями и др. Данная лингвистическая подсистема характерна и для рассматриваемой сферы образования.

Обсуждение

В современных исследованиях по русскому языку в целом определены и описаны процессы, активно происходящие в языке за последние десятилетия XXI века. Большинство авторов научных работ описывают наиболее яркие факты изменений на лексическом уровне языка, что продиктовано тем, что именно лексика является наиболее открытой областью языка, которая четко реагирует на все социально-экономические и социально-политические запросы общества как в плане обозначений новых реалий, так и в отражении экстралингвистических особенностей времени. Рассмотрение экстралингвистических факторов играет важную роль в выборе заимствованных языковых элементов, что связано с когнитивными механизмами восприятия и трансформации информации в образовательной коммуникации [6; 11].

Основным источником пополнения лексического запаса русского языка являются заимствования (греческого, немецкого, французского, английского, турецкого, корейского, казахского и других языков). В языке они адаптируются, ассимилируются и свободно используются носителями полиязычного государства (каковым является современный Казахстан), а это в свою очередь укрепляет статус русского языка как языка межнационального общения. Особенно большой поток заимствований отмечается из английского языка, в частности из его американского варианта.

Степень усвоения англицизмов (заимствований из английского языка) показательно можно рассмотреть на примере содержания документа «Академическая политика КазНУ имени аль-Фараби». В нем широко использованы англицизмы, неологизмы, аббревиатуры, пришедшие в язык в период вступления РК в Болонский процесс. Кроме того, большому количеству заимствований способствовали процессы глобализации, вестернизации, интеграции знаний и междисциплинарности. Каковы же последствия этих процессов? Во-первых, с появлением в жизни казахстанского общества новых явлений/предметов пришли в язык новые иностранные слова; во-вторых, заимствовались новые названия и понятия, имеющие русские эквиваленты, которые постепенно укоренялись в языке-преемнике по принципу экономии языковых средств; в-третьих, переход языковых средств из одной сферы деятельности или отрасли знаний в другие и др. Так, например, многие слова из подязыка информационных технологий (ИТ – и такое написание встречается), такие, как *ноутбук*, *пароль*, *логин*, *чат*, *вебинар*, *аккаунт*, *фейсбук*, *скрин*, *файл*, *блогер*, *лайк* и

др. вошли в разряд общеупотребительной лексики.

Следует отметить, что сфера образования (и ее языковая система) составляет активную область жизни нашего общества, связанную посредством коммуникации со многими социальными аспектами. Поэтому подязык современного русского языка – языка сферы образования – не является профессионально замкнутым институтом (дискурсом), а представляет собой некое интегрированное явление. Наши наблюдения показали, что лексические новации происходят по общим законам русского языка. Так, данный подязык не только принимает заимствованные слова вместе с новыми явлениями и фактами современной жизни (например: *компьютер, интернет, гаджеты, кредит, модуль, бакалавриат* и др.), но и является донором для общеупотребительной лексики. Сравним: *менеджмент* (руководство, управление), *тренд* (основная тенденция изменения временного ряда), *кластер* (объединение нескольких однородных элементов); *дедлайн* (крайний срок), *чек-ин* (регистрация), *тайминг* (график с указанием сроков); *Research* (исследование), *Performance* (результат действия), *Competence* (компетенция) и многие другие. В последних примерах надо отметить в письменной речи могут сосуществовать языковые единицы: английские слова свободно сочетаются с их русскими параллелями: *Competence* и компетенция – совокупность/набор умений и навыков. Анализ фактического материала показал, что предпочтение отдается заимствованным словам. Кроме этого, отмечаются изменения в составе активной и пассивной лексики: 1) переход из активной лексики в пассивную (ср. слова-реалии советского периода: *передовик, комсомолец, политинформация, стенгазета, красный уголок* и др.); 2) переход из пассивной лексики в активную (ср.: *гимназия, колледж, губернатор* и др.). Далее перейдем от общих размышлений по рассматриваемой проблематике к описанию результатов проведенного исследования.

Исследование фактического материала позволило нам выявить языковые единицы, характерные лексике современной образовательной сферы РК (и системы образования, в частности), которые появились сравнительно недавно, преимущественно после вступления Казахстана в Болонский процесс (2010) и в период последующей модернизации системы высшего образования в РК. Кардинальные изменения внесены в разработку новых образовательных программ на основе Дублинских дескрипторов, в обеспечение преемственности обучения на всех уровнях образования (бакалавриат-магистратура-докторантура) и в усиление исследовательского компонента учебного процесса в вузе. В связи с чем активизировались все языковые процессы и, прежде всего, на лексическом уровне русского языка, поэтому далее попытаемся остановиться на описании наиболее ярких особенностей лексики рассматриваемой сферы образования.

Остановимся, прежде всего, на процессе заимствования. Реформирование отечественного образования потребовало от представителей каждого отраслевого направления, как уже отмечалось, трансформации статичной структуры учебного процесса в динамическое образовательное

взаимодействие субъектов образования [7; 19]. Заимствованные слова в современном русском языке начали активно использоваться в связи с переходом Казахстана на многоуровневую западную систему образования, в частности с внедрением кредитной технологии обучения. Необходимость ориентации на западную модель, способствовавшую появлению новых методов, форм и приёмов образовательного процесса, усилила проникновение в лексический состав русского языка заимствованных языковых элементов, возникших под влиянием как экстралингвистических, так и интралингвистических факторов. Наши наблюдения показали, что среди них имеются языковые единицы, которые используются не только к сфере образования, например: *мониторинг, кредит, дескриптор, маркетинг, коммерциализация* и др. В обозначении образовательных процессов и их реалий лексические единицы такого типа часто употребляются со словами, которые берут на себя функцию «уточнения», например: *мониторинг образовательного процесса, кредитная технология (система), академическая мобильность, дескриптор образовательной программы, маркетинг образовательных услуг, коммерциализация образования* и др. Для иллюстрации приведем выдержки из статей:

- «План развития колледжа до 2025 года состоит из направлений по развёртыванию ребрендинговой работы, модернизации *маркетинговой стратегии* по формированию контингента обучающихся, повышению имиджа колледжа» [8].

- «С гражданами РК, прошедшими конкурсный отбор, заключается договор, по условиям которого происходит осуществление и *мониторинг выполнения* стипендиатами *условий договора* в части отработки на территории Республики Казахстан» [9].

- «Согласно стандартам НАОКО, в отчете была отражена миссия КИМЭП, стратегические планы его развития, *менеджмент вуза*, образовательные программы, профессорско-преподавательский состав и эффективность преподавания, студентоцентрированное обучение, материально-техническая и информационная база, партнерство с работодателями, их отзывы о выпускниках, данные по трудоустройству выпускников и т.п.» [8].

Следует отметить еще одну группу заимствованных лексических единиц, именуемых как «кальки», из них, как наиболее часто встречающиеся в сфере образования, особое внимание вызывают «фразеологические кальки», которые возникли путем буквального перевода иностранных оборотов по частям (*электронное, формальное образование, дистанционное обучение*, и др.). С целью пояснения приведем определения некоторых из них:

- *Электронное обучение* (англ. e-learning сокращение от англ. electronic learning) – способ обучения, при котором, как правило, используются интернет, средства массовой информации и другие электронные ресурсы в качестве форм и способов процесса образования [10].

• *Дистанционное обучение* (дистанционное образование) (англ. DL – distance learning или distance education) – форма обучения, при котором люди осуществляют образовательную деятельность, как правило, в домашних условиях, с помощью специальных интернет-сайтов или иных интернет-ресурсов на дистанции от места обучения [10].

Приведем примеры предложений:

• «*Электронное обучение* (e-Learning) является принципиально новым направлением, определяющим общесистемный методологический подход, охватывающий все уровни образования» [10].

• «В случаях введения чрезвычайного положения, ограничительных мероприятий, в том числе карантина, на соответствующих административно-территориальных единицах (на отдельных объектах), объявления чрезвычайных ситуаций местные исполнительные органы и организации образования вводят *дистанционное обучение* для всех обучающихся в порядке, определяемом уполномоченным органом в области образования» [9].

Как видно из вышеприведенных примеров, иноязычные обороты «электронное обучение» и «дистанционное образование» употребляются в буквально переведенном состоянии. Как свидетельство ассимиляции данных оборотов, можно привести замену калькированного сочетания другой аналогичной или синонимичной лексической единицей без потери смысловой нагрузки, сравним: *электронное обучение* = *электронное образование*, *дистанционное обучение* = *дистанционное образование*.

Рассмотрим также наиболее популярные заимствованные элементы с разным уровнем ассимиляции в языке:

Заимствование «онлайн» (online англ. «в сети») в Оксфордском словаре определяется как деятельность или услуга, доступная или осуществляемая с использованием Интернета или любой другой компьютерной сети [10]. По глоссарию современного образования данный термин определяется как комплекс программных, технических и организационных мероприятий при помощи которых обеспечивается доставка образовательной информации учащимся посредством сети, а также осуществляется проверка знаний, к примеру: *онлайн-тренинг, онлайн технологии, массовые открытые онлайн-курсы* (МООС) и др. [11].

А также в Оксфордском словаре заимствование «оффлайн» (offline англ. «вне сети») определяется как деятельность, не контролируемая через подключение к источникам Интернета или любой другой компьютерной сети [10]. В словаре образовательных терминов и дидактике данному термину дается определение как: средства связи в информационном пространстве, которые позволяют обмениваться сообщениями и данными с существенной задержкой: например, списки рассылок, группы новостей, веб-форумы и прочее [12, 57 с.]. В учебной деятельности вуза словосочетание *оффлайн*, серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ” №2 (77) 2025

используется как противопоставление термину *онлайн* (вне личного присутствия на занятии, экзамене, тренинге, курсах, конференции): традиционное, очное присутствие преподавателя и обучающегося на занятиях, экзаменах и т.п. Причем слово стало употребляться и с одной буквой – ф (ср.: *офлайн*).

Заимствование «инкомплит – *incomplete*» (в Оксфордском словаре определяется как антоним слова «*complete*»), при котором предмет или действие имеют незавершенный характер или являются незаконченными [10]. В процессе ассимиляции в русском языке он сохранил свое значение, так, к примеру, в глоссарии «Академической политики КазНУ им. Аль-Фараби» данный термин определяется как оценка «I» (*Incomplete*), при котором дисциплина является незавершенной для обучающегося [13].

Приведем примеры использования данных заимствованных элементов во фрагментах статей:

- «По словам главы МВД, вопрос отмены *онлайн-занятий* еще обсуждается, а для окончательного решения необходимо провести научно обоснованный анализ» [14]; «Из-за сильного снегопада в Атырауской области все школьники и студенты колледжей переведены на *онлайн-обучение*» [8];

- «Контактные занятия (Консультации) проходят в режиме реального времени *онлайн* либо в *офлайн* формате, а семинары – в формате видеоконференций» [8]; «По данным Посольства РК в Польше, при содействии НАО «Фонд Отандастар» в Варшаве впервые организуются бесплатные учебные курсы казахского языка в *офлайн форме* для Кандасов и других желающих» [8];

- «Оценка «I» (*Incomplete*) – «не завершено» ставится обучающемуся, при условии, если обучающийся в течение семестра набрал менее 50 баллов по рубежным контролям и МТ и не явился на экзамен по уважительной причине, подтвержденной документально (по болезни с предоставлением справки формы 095/У и т.д.)» [13]; «Выставление оценки «*Incomplete – инкомплит*» не присваивает кредитов». «Оценка «*Incomplete – инкомплит*» может быть выставлена в следующих случаях: болезнь (личная или несовершеннолетнего ребенка); смерть близких родственников (отца, матери, бабушки, дедушки, родного брата и сестры, ребенка, супруга или супруги); командировка обучающегося; иные случаи по решению Комитета по академическому качеству» [13].

Для большей наглядности все вышеизложенное относительно заимствованной лексики, характерной периоду внедрения кредитной системы обучения в Казахстане представим в виде таблицы (см таблицу 1).

Таблица 1. Заимствованная лексика, характерная периоду внедрения кредитной системы обучения в Казахстане

Тип заимствования	Оригинальное слово (язык)	Определение / Значение	Примеры словооборотов
Лексическое заимствование	Monitoring (англ.)	Контроль и оценка процессов	Мониторинг образовательного процесса
Лексическое заимствование	Credit (англ.)	Зачетная единица учебного плана	Кредитная система
Лексическое заимствование	Descriptor (англ.)	Описание образовательной программы	Дескриптор образовательной программы
Лексическое заимствование	Marketing (англ.)	Система продвижения услуг	Маркетинг образовательных услуг
Лексическое заимствование	Commercialization (англ.)	Превращение образования в рынок услуг	Коммерциализация образования
Фразеологическая калька	E-learning (англ.)	Электронное обучение	Электронное обучение, e-Learning
Фразеологическая калька	Distance learning (англ.)	Дистанционное обучение	Дистанционное обучение при ЧП
Термин с разным уровнем ассимиляции	Online (англ.)	Обучение в сети	Онлайн-курсы, онлайн-занятия
Термин с разным уровнем ассимиляции	Offline (англ.)	Обучение вне сети	Офлайн-обучение, офлайн-курсы
Термин с разным уровнем ассимиляции	Incomplete (англ.)	Незавершенная дисциплина, неполная оценка	Оценка «I» (Incomplete)

Далее остановимся на конкретных изменениях в лексическом составе данного подязыка. Прежде всего, следует отметить изменения в использовании языковых единиц, относящихся к активной и пассивной лексике (результаты взяты из материалов опроса преподавателей и студентов филологического факультета КазНУ имени аль-Фараби). В этой связи внимательно рассмотрим материал, представленный в таблице (см. Таблица 2):

Таблица 2. Тематические группы лексических единиц образовательной сферы

Пассивная лексика (вышедшие из употребления или редко используемые слова и обороты)	Активная лексика			Эквивалент в западных системах
	Параллельно с пассивной лексикой используемые слова и обороты	Частотно используемые новые слова, термины	Менее частотно используемые слова и обороты	
Рабочая программа	Учебная программа	Силлабус	План курса	Syllabus, Course Plan
Зачет	Контрольный срез	Аттестация, рубежный контроль, мониторинг	Exam Midterm	Midterm, Exam, Assessment

Языковые особенности в сфере образования казахстана за последние ...

Оценка	Балл	Балл, Буквенный эквивалент (A, A-, A+, B, B-, B+, C, C-, C+, D, D-, D+, F (Fail))	I (Incomplete)	Letter Grading System
Коллоквиум	Промежуточный контроль, Рубежный кон- троль	Аттестация, рейтинг, модульно-рейтинговый контроль	Уровень знаний	Midterm Review
Работа над ошибками	Консультация	Офис-час	-	Office Hours
Старший преподаватель	Ассистент профессора, старший преподаватель	Лектор, сениор лектор, эдвайзер, тьютор	Сениор лектор	Assistant Profes- sor, Senior Lec- turer
Доцент	Ассоцииро- ванный профессор, доцент	Фул профессор, ассоциированный про- фессор, профессор	-	Associate Profes- sor, Full Profes- sor
Наставник	Куратор	Эдвайзер	Учитель- наставник	Advisor, Mentor
Обучающийся, студент	Студент, обучающийся в бакалавриате	Бакалавр	Студент бакалавриата	Bachelor's Stu- dent
Обучающийся	Обучающийся в магистратуре	Магистрант	-	Master's Student
Обучающийся	Обучающийся в докторантуре	Докторант	-	PhD Student
Незаконченное высшее	Профессиональ- ное вузовское образование (4 г.)	Бакалавриат	Высшее (не- полное) обра- зование	Undergraduate Studies
Высшее послевузовское образование, аспирантура	Первый уровень послевузовского профессиональ- ного образова- ния (2 г.)	Магистратура	Высшее про- фессиональ- ное образова- ние	Master's program (Graduate pro- gram)
Высшее послевузовское образование, докторантура	Второй уровень послевузовского профессиональ- ного образова- ния (3 г.)	Докторантура	Высшее про- фессиональ- ное образова- ние	Doctoral studies
Окончивший по- слевузовское про- фессиональное обучение с защи- той магистерской диссертации; кандидат наук	Академическая степень	Магистр	Магистр наук по направле- нию	Master's Degree
Окончивший по- слевузовское про- фессиональное обучение с защи- той докторской диссертации; д.ф.н., д.ф.-м.н., д.и.н., д.п.н. и др.	Ученая степень доктора наук (педагогическое направление и др.)	Доктор PhD	Доктор фило- софии	Doctorate PhD

Из таблицы видим, что имеются определенные сдвиги (изменения) в статусе языковых единиц: 1) наиболее частотно используются слова, пришедшие с внедрением кредитной технологии обучения (*силлабус, кредит, транскрипт, модуль, эдвайзер* и др.); 2) менее частотными являются не до конца освоенные слова и обороты (*Midterm, Review, рейтинг, сениор-лектор* и др.); 3) со словами активной лексики параллельно используются слова, в какой-то степени перешедшие в пассивную лексику (*учебная программа, консультация, доцент, куратор* и др.) и 4) слова, которые полностью перешли в разряд пассивной лексики (*коллоквиум, зачет, аспирантура, кандидат наук* и др.).

Помимо заимствований-наименований, отражающих основу построения, принципов, форм и участников обновленного образовательного процесса, в современную лексику данной сферы входит также и ряд речевых новообразований (неологизмов). По мнению А.А. Брагиной, неологизмами являются слова и выражения, появившиеся в языке в результате влияния языковых и общественных факторов, однако более точную характеристику неологизмам дает Е. Диброва, которая определяет их как (от греческого «neos – новый и «logos» – слово) новые слова, которые были созданы для того, чтобы обозначать новые предметы, свойства или действия [14, 173с.]. Проблематика языковых новаций исследовалась как зарубежными, так и отечественными учёными. Среди зарубежных лингвистов следует отметить Э. Сапира, Б. Ли Уорфа, Э. Хаугена, Ш. Поплак и др. В научных кругах стран СНГ значительный вклад в изучение данного вопроса внесли Л. П. Крысин, В. М. Лейчик, А. А. Брагина, М. И. Фомина, Л. Л. Касаткин, Е. И. Диброва, Н. В. Черникова, Т. В. Попова, Н. И. Гайнуллина, Э. Д. Сулейменова, Н. Ж. Шаймерденова, З. К. Сабитова и другие исследователи.

В данной статье, рассматривая речевые новообразования, мы опираемся на мнение ученого Т.В. Поповой, которая определяет их как простые, производные и сложные слова, образованные по моделям русского словообразования, а также аббревиатуры [15; 50]. Нами выявлены лексические новации, образованные путем продуктивных способов русского словообразования (аббревиация, словосложение, суффиксация). Например, в документе «Академическая политика КазНУ им. аль-Фараби» зафиксировано широкое использование неологизмов, сформированных путём аббревиации (ИОТ, ИУП, PhD, МООС), сложения (офис-час, бизнес-школа, микро-обучение), суффиксации (магистратура, дигитализация, роботизация), а также префиксально-суффиксального словообразования (по-тьюторски, переосмысление, двудипломный). Эти языковые новообразования отражают не только специфику вузовской среды, но и современные тенденции в образовании.

Проведенное исследование фактического материала, выявление в нем языковых единиц, характерных для подязыка сферы образования методом сплошной выборки, их анализ и синтез, обобщение и систематизация позволили нам классифицировать выбранные лексические единицы в следующие тематические группы:

1) лексические единицы, отражающие основы построения системы образования РК (например: *система образования, кредитная система, кредитная технология обучения, рейтинго-балловая система оценивания, модульная система, многоуровневая система образования, компетенции и компетентность* и др.). Например: «Основными принципами политики в области образования является равенство прав всех на получение *качественного образования*» [13];

2) лексические единицы, отражающие принципы государственной политики в сфере образования (*гуманистический, светский* (по характеру образования), *демократический* (по характеру управления образованием), *педагогика сотрудничества, лично-ориентированный подход, компетентностный подход, официальное двуязычие, право выбора языка обучения, самообучение* и др. Например: «Приоритетность развития образования, непрерывность образования, *демократический характер* системы образования и др.» [13];

3) лексические единицы, отражающие форму получения образования (*очное обучение* (дневная форма обучения), *среднее* (общеобразовательное) образование, *среднее профессиональное образование; высшее образование, послевузовское профессиональное образование, дистанционное образование, самообразование* и др.). Например: «Преподавание математики в школе для одаренных детей – это постоянная работа над собой, *самообразование* и профессиональный рост» [8];

4) наименования образовательных учреждений (*школа, лицей, университет, академия, колледж, институт; бакалавриат, магистратура, докторантура, курсы повышения квалификации, стажировка* и др.). Например: «В стенах Казахстанско-Британского технического университета состоялся мастер класс от мирового рейтинга университетов Times Higher Education для отечественных вузов» [8].

5) наименование педагогических работников (*фул профессор, ассоциированный профессор, ассистент-профессор, сениор-лектор, лектор, эдвайзер, тьютор, ассистент; профессор, доцент, преподаватель, старший преподаватель, куратор, лаборант* и др.). Например: «Педагогам, РК, осуществляющим научно-педагогическую деятельность в государственных вузах, по основному месту работы устанавливается ежемесячная доплата при наличии соответствующего диплома или удостоверения о признании документа об образовании: за ученую степень кандидата наук и ученое звание *ассоциированного профессора* (доцента) в размере 25-кратного месячного расчетного показателя, доктора наук и ученое звание *ассоциированного профессора* (доцента) в размере 42-кратного месячного расчетного показателя, установленного законом» [9];

б) наименования обучающихся (*школьник, ученик, студент, бакалавр, магистрант, докторант, интерн, резидент, гимназист, курсант, стажер* и др.). Например: «*Студентам, интернам, магистрантам, докторантам, врачам-резидентам* послевузовского образования, обучающимся в организациях образования по государственному образовательному заказу по очной форме обучения, может выплачиваться государственная стипендия» [9].

Таким образом, изучение и анализ особенностей подъязыка современного русского языка, обслуживающего сферу образования РК, показал, что лексика данной сферы претерпела серьезные изменения. Во-первых, подъязык рассматриваемой сферы пополнился заимствованными языковыми элементами, которые появились преимущественно после ряда реконструкций образовательных процессов, связанных со вступлением РК в Болонский процесс, и дальнейшей модернизацией системы образования. Во-вторых, наблюдаются качественные изменения в пассивной и активной лексике современного русского языка. В-третьих, отмечается появление целого ряда новообразований (аббревиатуры, лексические единицы, возникшие способом словосложения, путем суффиксации и др.). В целом результаты проведенного исследования позволяют сказать, что лексический уровень сферы образования состоит из тематических групп специфичных лексических единиц. Ими являются: лексические единицы, отражающие основы построения системы образования РК, лексические единицы отражающие принципы государственной политики в сфере образования, лексические единицы, отражающие форму получения образования, наименования образовательных учреждений и участников образовательного процесса.

Заключение

Результаты проведенного исследования позволяют сделать выводы о том, что сфера образования занимает важное место в жизнедеятельности любого государства, в том числе Казахстана. Она включает в себя систему образования (государственные стандарты, образовательные программы, уровни подготовки), органы управления образовательными процессами (Министерство образования РК, профильные департаменты) и учреждения, осуществляющие образовательную деятельность (детские сады, школы, вузы, центры повышения квалификации и др.). В современном русском литературном языке Казахстана официально-деловой стиль, в сочетании с научным, активно используется на всех этапах образовательного процесса: при разработке стандартов, создании учебных программ, формулировании целей обучения и составлении syllabusов для различных дисциплин. Лексический состав официально-делового стиля является важной частью образовательного дискурса и включает общеупотребительную лексику, терминологию, канцеляризмы, вербономинанты, атрибутивные словосочетания и слова с абстрактным значением. Изучение лексики

образовательной сферы позволило нам выделить тематические группы: термины, связанные с системой образования, государственной политикой, формами получения образования, образовательными учреждениями, педагогическими кадрами и участниками образовательного процесса. Модернизация образования, интеграция Казахстана в Болонский процесс и мировое образовательное пространство способствовали пополнению лексического состава заимствованными словами, аббревиатурами, а также новообразованиями через сложение, суффиксацию, префиксацию и калькирование. Таким образом, современный русский язык в Казахстане проявляет изменения своей лексической системы через актуализацию словарного состава, соответствующего современной образовательной сфере, и обогащение словаря новыми наименованиями, которые необходимы в связи с протекающими изменениями (политическими, социокультурными, образовательными) в жизни общества и соответственно в языке. Наблюдения показали, что изучение лексических особенностей многоаспектной сферы образования РК представляет широкие перспективы для дальнейших исследований.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Гальперин, И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – Москва: Высшая школа, 1981. – 210 с.
- [2] John Morris. Business Writing Style Guide / John Morris, Julie Zwart – Corvallis: Oregon State University, 2022 – 135 p.
- [3] Джусакинова Ш.К., Амруллаева Ш.Ф. Язык рекламы и дискурс-анализ слоганов отечественных компаний // Вестник КазУМО и МЯ им. Абылай хана. – 2020. – №4(59). – С. 15-22.
- [4] Mamet P. The language of trade negotiations / P. Mamet – Silesia: Linguistica Silesiana: Vol. 23., 2002. – P. 125-132.
- [5] Гусева О.Н. Фразеология научной и деловой речи/ О.Н. Гусева – Минск: БГТУ, 2014. – № 5 (169) – С.150-152.
- [6] Мизамхан Б., Жамбыл Б. Когнитивно-дискурсивный подход в использовании лексических преобразований в синхронном переводе // Вестник КазУМО и МЯ им. Абылай хана. – 2022. – № 4(67). – С. 145-152.
- [7] Кунанбаева С. С. Современное иноязычное образование: методология и теории. – Алматы: [б. и.], 2005. — 262 с.
- [8] Сайт общественно-политической газеты «Білімді ел». <https://bilimdinews.kz/?p=184623>.
- [9] Закон Республики Казахстан. Закон «Об образовании Ведомости Парламента Республики Казахстан». https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747.
- [10] OxfordLearner’sDictionaries. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>
- [11] Глоссарий современного образования. <http://www.mapryal.org/vestnik>.
- [12] Информация образование дидактика история методы и технологии

обучения. Словарь ключевых понятий и определений: Сетевое учебное издание. <https://monographies.ru/en/book/view?id=680>.

[13] Академическая политика КазНУ им. аль-Фараби. <https://www.kaznu.kz/ru/20589/page/>.

[14] Брагина А.А. Неологизмы в русском языке. / А.А. Брагина. – Москва: Просвещение, 2000. – 310 с

[15] Попова, Т.В. Русская неология и неография современного русского языка / Т.В. Попова, Л.Н. Рацибурская, Д.В. Гугунава. – Москва: Флинта: Наука, 2005. – 168 с.

REFERENCES

[1] Galperin I.R. Tekst kak ob'ekt lingvisticheskogo issledovaniya [Text an an object of linguistic research]. – Moskva: Vysshaya shkola, 1981. – 210 s. [in Rus.]

[2] John Morris. Business Writing Style Guide / John Morris, Julie Zwart – Corvallis: Oregon State University, 2022 – 135 p.

[3] Dzhusakina Sh.K., Amrullayeva Sh.F. Yazyk reklamy i diskurs-analiz sloganov otechestvennykh kompaniy [Language of advertising and discourse analysis of domestic companies slogans] // Vestnik KazUMO i MY im. Abilay Khana. – 2020. – №. 4(59). – S. 15-22. [in Rus.]

[4] Mamet P. The language of trade negotiations // Silesia: Linguistica Silesiana. – 2002. – Vol. 23. – P. 125–132.

[5] Guseva O.N. Frazеologiya nauchnoy i delovoy rechi [Phraseology of scientific and business speech]. – Minsk: BGTU, 2014. – №. 5 (169). – S. 150–152. [in Rus.]

[6] Mizamkhan B., Zhambyl B. Kognitivno-diskursivnyy podkhod v ispol'zovanii leksicheskikh preobrazovaniy v sinkhronnom perevode [Cognitive-discursive approach to the use of lexical transformations in simultaneous interpreting.] // Vestnik KazUMOiMY im. Abilay Khana. – 2022. – №. 4(67). – S. 145-152. [in Rus.]

[7] Kunanbayeva S.S. Sovremennoe inoyazychnoye obrazovaniye: metodologiya i teorii [Modern Foreign Language Education: Methodology and Theories.]. – Almaty, 2005. — 262 s. [in Rus.]

[8] Sait obshchestvenno-politicheskoy gazety «Bilimdi El» [Website of the socio-political newspaper 'Bilimdi El']. <https://bilimdinews.kz/?p=184623>. [in Rus.]

[9] Zakon Respubliki Kazakhstan. Zakon «Ob obrazovanii» Vedomosti Parlamenta Respubliki Kazakhstan [Law of the Republic of Kazakhstan. Law 'On Education' / Bulletin of the Parliament of the Republic of Kazakhstan] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747.

[10] Oxford Learner's Dictionaries. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>

[11] Glossariy sovremennogo obrazovaniya [Glossary of Contemporary Education]. <http://www.mapryal.org/vestnik>. [in Rus.]

[12] Informatsiya obrazovaniye didaktika istoriya metody i tekhnologii obucheniya. Slovar' klyuchevykh ponyatiy i opredeleniy: Setevoye uchebnoye izdaniye [Information, Education, Didactics, History, Methods and Teaching

Technologies. A Dictionary of Key Terms and Definitions: Online Educational Publication]. <https://monographies.ru/en/book/view?id=680>. [in Rus.]

[13] Akademicheskaya politika KazNU im. al'-Farabi [Academic Policy of al-Farabi Kazakh National University]. <https://www.kaznu.kz/ru/20589/page/>. [in Rus.]

[14] Bragina A.A. Neologizmy v russkom yazyke [Neologisms in the Russian Language]. – Moskva: Prosveshcheniye, 2000. – 310 s. [in Rus.]

[15] Popova T.V. Russkaya neologiya i neografiya sovremennogo russkogo yazyka [Russian Neology and Neography in Contemporary Russian] / T.V. Popova, L.N. Ratsiburskaya, D.V. Gugunava. – Moskva: Flinta: Nauka, 2005. – 168 s. [in Rus.]

СОҢҒЫ ОНЖЫЛДЫҚТАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНЫҢ ТІЛДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

* Атаканова А. ¹, Туманова А.Б. ²

*^{1, 2} әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақала Қазақстандағы білім беру саласын сипаттауға және оның лексикалық деңгейін талдауға арналған. Жұмыста қазіргі орыс тілінің арнайы ішкі тілі ретінде білім беру дискурсының ерекшеліктері қарастырылады. Ол ресми-іскерлік, ғылыми және жалпы қолданыстағы лексиканы табиғи түрде ұштастырады. Сондай-ақ бұл ішкі тілдің елдегі тілдік ортаның қалыптасуына әсері туралы айтылған.

Зерттеу материалдары ретінде Қазақстандағы білім беру қызметін реттейтін заңнамалық, оқу-ғылыми, публицистикалық және электрондық көздер, сондай-ақ нормативтік-құқықтық құжаттар пайдаланылды. Зерттеу барысында талдау және синтез, контент-талдау, сауалнама, жинақтау және жүйелеу, жіктеу және интерпретация әдістері, сондай-ақ салыстырмалы және сипаттамалы әдістер қолданылды. Жұмыста білім беру саласының лексикасы нормативтік-құқықтық базаға, білім беру жүйесін басқаруға, білім алу формалары мен деңгейлеріне және басқа да тақырыптық топтарға қатысты сөздерді қамтитыны атап өтіледі.

Мақалада Қазақстандағы білім беру саласының лексикалық құрамы үнемі өзгеріп, жаңарып отыратыны ерекше атап өтіледі. Бұл білім беру жүйесінің жаңғыртылу үдерістері мен елдің жаһандық білім кеңістігіне бірігуін көрсетеді. Авторлар Болон үдерісінің Қазақстандағы білім беру дискурсының тілдік ортасына әсеріне ерекше назар аударады. Бұл халықаралық терминдердің бейімделуінен және жаңа тілдік құрылымдардың қалыптасуынан көрінеді. ҚР білім беру саласында қолданылатын орыс тілінің ішкі тіліндегі лексикалық құрамның өзгеруіндегі негізгі үрдістер анықталды. Мақалада жаһандану, ақпараттандыру, интеграция және вестернизация сияқты әлеуметтік үдерістерге байланысты лексикалық өзгерістер мысал ретінде келтірілген.

Зерттеу нәтижелері қазіргі заманғы лингвистика теориясы мен

тәжірибесіне қосымша ретінде қарастырылып, білім беру саласындағы коммуникацияның тілдік ерекшеліктерін зерттеуге арналған оқу бағдарламаларымен оқу-әдістемелік әдебиеттердің мазмұнында қолданылуы мүмкін. Авторлар бұл бағыттағы болашақ ғылыми зерттеулердің өзектілігін атап көрсетеді.

Тірек сөздер: білім беру саласы, ресми-іскерлік стиль, ғылыми стиль, кішітіл, кірме сөздер, белсенді және енжар лексика, контент-талдау, неологизмдер

LINGUISTIC FEATURES IN THE FIELD OF EDUCATION IN KAZAKHSTAN OVER THE PAST DECADES

*Atakanova A.¹, Tumanova A.B.²

*^{1,2} al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan

Abstract. This article is devoted to the description of the educational sphere in Kazakhstan and the characterization of its lexical level. It examines the features of educational discourse as a distinct sublanguage of contemporary Russian, which organically combines official-business, scientific, and commonly used vocabulary. The study also addresses the influence of this sublanguage on the formation of the linguistic environment in the country as a whole.

The research materials include legislative, educational-scientific, journalistic, and electronic sources, as well as regulatory documents governing educational activities in Kazakhstan. The study employs methods of analysis and synthesis, content analysis, survey techniques, generalization and systematization, classification and interpretation, along with comparative and descriptive approaches. The article notes that the educational sphere encompasses numerous thematic lexical groups related to legal frameworks, education management systems, forms and levels of education, and more.

It is emphasized that the lexical composition of Kazakhstan's educational sphere is constantly evolving and expanding, reflecting the processes of modernization in the education system and the country's integration into the global educational space. Particular attention is given to the impact of the Bologna Process on the linguistic environment of Kazakhstan's educational discourse, as evidenced by the adaptation of international terminology and the emergence of new linguistic constructions. The study identifies key trends in the lexical transformation of the Russian sublanguage used in the field of education in Kazakhstan. Examples of lexical changes related to social processes such as globalization, informatization, integration, and Westernization are provided to illustrate the main points.

The findings may serve as a contribution to the theory and practice of modern linguistics and can be applied in the development of educational programs and methodological literature aimed at studying the linguistic features of communication in the educational sphere. The authors highlight the potential for further scholarly research in this field.

Keywords: educational sphere, official-business style, scientific style, sublanguage, borrowed words, active and passive vocabulary, content-analysis, neologisms

Статья поступила: 19 февраля 2025

Информация об авторах:

Атаканова Анэля – преподаватель, PhD докторант 3-го курса КазНУ имени аль-Фараби специальности «Лингвистика», Алматы, Казахстан, e-mail: anelya.atakanova@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2506-5164

Туманова Айнагуль Бектасовна – доктор филологических наук, профессор КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: a.tumanova@inbox.ru, ORCID:0000-0002-9666-069X

Авторлар туралы мәлімет:

Атаканова Анэля – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 3-курс PhD докторанты, мамандығы «Лингвистика», оқытушы, Алматы, Қазақстан, e-mail: anelya.atakanova@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2506-5164

Туманова Айнагуль Бектасқызы – филология ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: a.tumanova@inbox.ru, ORCID: 0000-0002-9666-069X

Information about the authors:

Atakanova Anelya – lecturer, 3rd-year PhD student in Linguistics, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: anelya.atakanova@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2506-5164

Tumanova Ainagul Bektasovna – Doctor of Philology, Professor, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: a.tumanova@inbox.ru, ORCID: 0000-0002-9666-069X

UDC 81'272:81(574)

IRSTI 16.01.11

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.004>

LINGUISTIC MEANS AND METHODS OF OBJECTIVIZING THE CONCEPT "RESEI/RUSSIA"

***Baerbekova A.E.¹, Rapisheva Zh.D.², Yessinbayeva Zh.U.³, Akataeva Sh.B.⁴**

***^{1,2} Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan**

**³ Committee of Higher and Postgraduate Education of the Ministry of Science
and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan**

⁴ Karaganda University of Kazpotrebsouz, Karaganda, Kazakhstan

Abstract. The article comprehensively and scientifically analyzes the relevance of the concept of "Resei/Russia" in contemporary humanities, as well as its cognitive features.

The object of research is the national concept sphere at the present stage in its linguistic objectification. The subject of the study is the conceptual content and semantic scope of the concept "Resei/Russia" embodied in modern Russian and Kazakh languages.

The purpose of the study is a comprehensive description of cognitive features, semantic volume and semantic structure of the concept "Resei/Russia" its linguistic objectification in modern speech and in modern Russian and Kazakh language consciousness. Cognitive features, semantic volume and semantic structure of the concept according to lexicographic sources are given.

The theoretical significance of the article lies in the study of the concept of "Resei/Russia" within anthropocentric, linguo-cognitive, and linguo-cultural, as well as cognitive frameworks.

The practical significance lies in the analysis of the concept of "Resei/Russia" based on data from an associative experiment conducted among university students in Karaganda, followed by classification into various cognitive groups in terms of their semantic content.

The authors propose experimental verification of the semantic content and semantic scope of this concept in the minds of modern speakers of the Russian and Kazakh languages.

The study of these sources, the works of writers and publicists made it possible to identify the main thematic areas of the concept of "Resei/Russia" significant for national culture: territory, climatic conditions and features of the natural habitat, commonality of historical destinies, statehood, features of social relations and economic structure, ethnic identity, religion and mythology, national culture, mentality, national character, system of ideals and values, specifics of people's lifestyle, traditions and customs, Russian language, etc.

Keywords: concept, concept "RESEI/RUSSIA", national conceptsphere, cognitive characteristics, cognitive orientationcultural, linguoamental complex, cultural-linguistic context, national picture of the world, associative experiment

Introduction

Today, the process of studying another nation “through the eyes of the other nation” has not lost its relevance, that is, it means analyzing and systematizing the perception of each other through the linguistic manifestations of two countries. These studies, usually conducted in cultural studies, sociology and philosophy, and various humanities, are now being recognized in a new light in the direction of anthropological relevance and are widely discussed in cognitive linguistics. Within the framework of cognitive linguistics, it is possible to effectively study the conceptual meaning of one nation in the minds of another nation through various linguistic materials and identify their specific areas. Such research works include Zhang Yan’s concept of China in the minds of Russian speakers, Yu.V. Sitnikova’s concept of America in the cultural-linguistic consciousness of the Russian people, A.S. Lavrentyeva’s national concepts of Great Britain and the USA, O.A. Grishina’s relevance of the concept of America in modern Russian, R.A. Kampadelli’s scope of the concept of Italy, etc.

And the concept of “Ресей/Россия” (“Resei/Russia”), which is the basis of this article, has been studied by several scientists: I.A. Yuryeva, L.F. Khabibullina, L.N. Churilina, D.S. Buzhinskaya, E.S. Abramova, A. A. Kenko, I.A. Postnikova, T.Yu. Kolupanova and others.

In recent years, concepts such as “homeland,” “Motherland,” “Fatherland,” etc., have become a significant focus of linguistic research. For example, researchers of the Mongolian language, S.D. Gypilova and B.Ts. Gomboev, in their article “The Concept of ‘Home’ in the Linguistic Worldview of Mongolic Peoples,” describe the concept of “home” among the Buryats, Kalmyks, and Mongols through the lens of their national culture and mentality, linking this concept directly to the regions they inhabit, their way of life, and cultural practices [1]. L.I. Shchelokova, studying the concept of “homeland” based on wartime journalism, sought to define this sacred and most cherished place—the homeland—through the unique perception of this concept in the consciousness of the people [2]. Kazakhstani scholar R.G. Seidakhmetova, describing the linguistic features of the concept of “Kazakhstan,” notes that it represents a type of socio-political discourse [3]. A.T. Kembayeva and O.S. Zhubai, identifying the cognitive model of the concept of “Kazakh people,” highlighted the nation’s history, worldview, as well as its national perspectives and values [4]. The domestic scholar A.T. Ispandiyarova, who conducted an in-depth study of the frame-based usage of the “steppe” concept in Kazakh lyrical works, emphasized that the concept of the steppe holds a sacred significance in Kazakh perception [5].

The study of general concepts allows us to understand more deeply the essence of the mental changes taking place in our modern society. Concepts, as the main meaning in our mind, allow the word to be connected with a certain meaning, that is, social, cultural and other aspects during speech. E.S. Kubryakova, clarifying this issue, describes the concept as a memory system, a mental lexicon, a conceptual structure and a substantive and operational unit of the brain language, as well as a complete picture of the world reflected in the human psyche [6]. Thus, concepts, as external forms of language, are closely related to consciousness, thinking and the practical activity of the speaker of the language.

Methods and materials

The article clarifies and analyzes the meanings of the concepts *Resei/Russia* (*Ресей/Россия*) based on various dictionaries through semantic-cognitive analysis. Componential, contextual, and associative analyses of these concepts were conducted, with structures from various dictionaries and modern spoken language serving as the primary research materials. A comprehensive method of conceptual analysis and an experimental method were employed, as they encompass the structuring and modeling of concepts, while also revealing their cultural aspects through the analysis of semantic and pragmatic components. Since a concept is a mental structure manifested at various levels of language, its combinatorial possibilities can only be determined through contextual analysis. As a result of applying this method, it has been demonstrated that the notion of a concept in linguistics, specifically the *Resei/Russia* (*Ресей/Россия*) concept, represents a critical universal category. During an associative experiment conducted through a survey, methods of mathematical and statistical data processing were used for interpretation, in particular, methods of quantitative and qualitative analysis of the obtained data.

Results and discussion

To analyze the concept of *Ресей/Россия*, we turn to various dictionaries. The meaning of the concept of *Ресей/Россия* given in dictionaries forms its core, and the concepts adjacent to or located on the periphery of the core include connotations and associations that make up the lexeme of *Ресей/Россия*. First of all, the concept of *Ресей/Россия* is a toponym in its lexical structure, meaning that, it is undoubtedly a type of onomastic concepts.

Let's analyze how the concept of *Ресей/Россия* is presented in different dictionaries. For example, according to the data on the *Sozdikgor.kz* website, when entering the word “Ресей”, only the phrase “Red Russia (Қызыл Ресей)” appears: Red Russia – The former Soviet government. It can be said that the

colonial policy pursued by today's Red Russia on many issues, including the cotton issue, has left Tsarist Russia far behind (M. Shokai,). ... (Dictionary of the Kazakh literary language. Fifteen volumes. Volume 10. / Compiled by: M. Malbakov, N. Ongarbayeva, A. Uderbayev and etc. - Almaty, 2011. -752 p.). We could not find information about "Russia" in any other dictionaries.

In our research, we tried to use artificial intelligence. The Chat CPT artificial intelligence defines the concept of Russia as follows: "Russia is a state located on the Eurasian continent. It is the largest country in the world, with an area of about 17 million square kilometers. The capital of Russia is Moscow, and its population is about 146 million people (according to 2023 data). Russia has a federal structure and includes 85 subjects, including republics, regions, cities of federal significance (Moscow and St. Petersburg), autonomous regions and autonomous district. The state is governed by a presidential system of government. Russia is one of the countries rich in natural resources. It has abundant reserves of oil, gas, coal and other minerals. In addition, Russian culture is rich and diverse: in literature, the works of great writers such as Leo Tolstoy and Fyodor Dostoevsky are famous, and in music, composers such as Pyotr Tchaikovsky and Sergei Rachmaninoff are world famous" [7].

Copilot artificial intelligence defines Russia as: "Russia is a country located on the Eurasian continent. It is the largest country in the world, with an area of over 17 million square kilometers. The capital of Russia is Moscow, and the official language is Russian. The country has a very rich history, spanning many cultures and peoples. The Russian economy is developed in various sectors, especially in the fields of energy resources, metallurgy, and the military industry" [8].

Indeed, both artificial intelligences were able to provide brief information about Russia with accurate and substantiated facts. The Russian Federation currently occupies the first place, covering an area of 17.1 square kilometers. The population of Russia is over 146 million, which places it in ninth place in the world in terms of population. Based on data from social networks [9], [10], we can find a lot of data about Russia. We can describe the lexeme of Russia in social networks with various data. This cognitive lexeme or concept can be considered from different perspectives, that is, from a cultural, political, social, geographical, territorial, economic, historical, linguistic perspective. In this case, we used the method of selection and differentiation. This issue is presented in the form of a table below (Table 1).

Table 1. Conceptual features of the concept of “Russia” on the Internet

Historical data	• The Russian Federation is considered the successor to the Roman Empire, as the double-headed eagle on its coat of arms represents the Byzantine idea of a harmonious relationship between church and state power. • During World War II, the Russian Metro was considered one of the safest places to be during air raids, and 150 babies were even born there during the bombing. • The world’s first artificial satellite, Sputnik-1, was launched in Russia (USSR) in 1957. • Russia sent the world’s first cosmonaut, Yuri Gagarin, into space, who orbited in 1961. • Russia has a unique historical architecture. For example, Red Square and the Kremlin complex in Moscow. • Ancient crafts and traditions have been preserved, such as Khokhloma and Gzhel. • Orthodox Christianity is the dominant religion in Russia, but there are also religions such as Islam, Buddhism, and Judaism.
Data related to state structure and economy	• The federal structure of Russia consists of 85 subjects, including regions, republics, and districts.. • The Russian economy is one of the largest in the world, and the main industries are energy, metallurgy, and agriculture. • The national currency of Russia is the ruble. • The President of the Russian Federation is the highest official in the country. • The Russian aviation industry has also achieved great success, including the famous Sukhoi aircraft. • Russia has one of the largest nuclear arsenals in the world. • The country’s legislative body is the Federal Assembly, which consists of the State Duma and the Federation Council. • Russia has built the world’s largest helicopter, the Mi-26.
Cultural data	• The official language of Russia is Russian. Russia has a rich cultural heritage. The country has over 50 UNESCO World Heritage Sites. • Russian ballet is world-famous, with the Bolshoi Theatre in Moscow and the Mariinsky Theatre in St. Petersburg considered among the best in the world. • Russia’s historic architecture is unique – for example, Moscow’s Red Square and the Kremlin complex. • The country’s art museums are world-renowned, particularly the Hermitage and the Tretyakov Gallery. • Russian, which is one of the most widely spoken languages in the world.
Data about famous people	• The great representatives of Russian literature are Leo Tolstoy, Fyodor Dostoevsky, Anton Chekhov. • Russia sent the world’s first cosmonaut Yuri Gagarin into space, who orbited in 1961. • The President of the Russian Federation is the highest official in the country. • Russia has world-famous inventors and scientists, including Dmitry Mendeleev and Alexander Popov.

Geographic data	• Russia is the largest country in the world by land area, covering 17.1 million square kilometers. • Russia is bordered by the Pacific Ocean to the east and the Baltic Sea to the west. • The country spans 11 time zones, making it the country with the most time zones in the world. • Russia has a population of over 146 million, making it the ninth most populous city in the world. • The capital of Russia is Moscow, which is the largest city in Europe with over 12 million inhabitants. • St. Petersburg is called the “North Venice” because of its many canals and bridges. • The deepest lake in the world - Lake Baikal - is located in Russia. Its depth is 1,642 meters. • Lake Baikal is considered one of the cleanest and oldest lakes in the world, having formed about 25 million years ago. • Russia has the longest railway in the world, the Trans-Siberian Railway. Its length is 9,289 kilometers. • Winters in Russia are long and cold. In the northern regions, winter temperatures can drop to -50°C. • The highest peak in Russia is Mount Elbrus, which is 5,642 meters high. • Russia has one of the largest forest areas in the world - taiga. • Russia has over 80,000 rivers, the largest of which are the Lena, Yenisei, and Ob.

The above-mentioned general information was developed based on various dictionaries in our language and data provided on the Internet. At the same time, we tried to effectively use the possibilities of artificial intelligence, which have penetrated into our lives today, in this research.

Speaking about the concept of “Resei/Russia”, it is known that the origin of the word “Россия” in Russian is of interest not only to researchers, but also to any people in general. The question arises why Russia and the Russian people in general are interested in us, the Kazakh people. There are many reasons for this. First of all, Russia is a neighboring country adjacent to the Kazakh people. Since it is neighboring, its history, culture, and economy are intertwined. If we turn to history, it is known that close ties were established with the Russian people back in the Golden Horde era (Алтын Орда). Today, everyone knows that one of the longest borders in the world is between Kazakhstan and the Russian Federation. The history and fate of the neighboring country, its past and future, its current political situation, and its place on the world stage - all this interests us. After all, the common history as part of the Soviet Union, common interests, common economy and development, diplomatic relations between the two countries, the fact that the two neighboring countries are strategic partners and key partners for each other, and the centuries-old political contradictions between them are the main reasons for studying this country.

First of all, if we delve deeper into the origin of the word “Россия”, in ancient times the land of the Russian people was called “Русь”. In the 14th-15th

centuries, the European part of Russia was called “Русь”, and only in the 16th century was it called Russia (Россия). The history of the Russian people covers the territory of modern Ukraine, Belarus and the European part of the modern Russian Federation.

Some researchers have suggested that the name “Орыстар” may have originated from the name of the tribes called “рос” or “рус” who lived in the middle reaches of the Dnieper. As early as the 15th century, the regions inhabited by Russians were known as “Great Rus” (Ұлы Русь), the Ukrainian lands as “Little Rus” (Кішні Русь), and the Belarusian lands as “White Rus” (Ак Русь).

It is known from history that Kievan Rus (Київ Русь), founded in the 9th century, was the first ancient Russian state. After the collapse of this state, in the 12th century, its population was divided into three ethnic groups: Russians, Ukrainians and Belarusians. After the collapse of the famous Kievan Rus (Київ Русь), its population was scattered across various principalities. History records that these principalities began to unite only in the 14th-15th centuries during the Tatar-Mongol invasion. In the process of fighting the invaders, the Russian principalities began to unite around the Moscow government. Russia began to strengthen as a state after Peter I came to power. Significant political and socio-economic reforms began to be carried out in the country, and the state developed significantly. In 1917, the Bolsheviks came to power and the Union of Soviet Socialist Republics was established. Later, in 1991, after the collapse of the Soviet Union, the Russian Federation was formed (Figure 1).

Figure 1 – Collage by Evgeny Rybkin. The collage uses materials from Lookstudio/Freepik/Public Domain

Several questions arose during the study of the concept of «Ресей/Russia». One of them was why there is a double «s» sound in the word «Russia»? This question interested not only Kazakh-language researchers (for example us: the authors of the article), but also Russian-language researchers, as can be seen from the posts and videos published on social networks [11], [12].

Russian scholars who studied the etymology of the word “Russia” discovered that it originated from Greek as early as the 18th century. V.N. Tatishchev, along with etymologists of his time, believed that the word “Russia” came from “the scattering of peoples” (“от разсеяния народов”) [12].

The sequence of data known to today’s scientific research is as follows:

- In the middle of the 10th century, the word “Ρωσία” first appears in Byzantine inscriptions.

- In the 10th-14th centuries, the word “Ρωσία” was used in Greek texts mainly to denote the church metropolis of Rus’, and did not denote the name of the state at that time.

- In 1387, the word “Росия” first appears in Cyrillic inscriptions. This word in church texts denotes the metropolis of Rus’.

- In 1435, the word “Росия” appears in the manuscript of the metropolitan’s liturgical charter (богослужбный устав). After that, this word began to be used frequently among the people and became widely known.

- In the second half of the 15th century, the first data appeared that the word “Росия” began to be unofficially added to the titles of the rulers of the Moscow state.

- In the 16th century, the word “Росия” began to be widely used in literature, including in important state documents.

- In 1654, the word “Росия” (Russia) was officially included in the title of Tsar Alexei Mikhailovich.

- In 1654, the word “Россия” (Russia) (with a double “s”) was first recorded in Moscow Rus.

- In the second half of the 16th century and the beginning of the 17th century, the words “Росия” and “Россия” (“Rusia” and “Russia”) were used interchangeably.

- In 1721, Peter I adopted the title of “All-Russian” (Всероссийский) emperor, which was the basis for the final approval of the spelling of the word “Россия” with a double “s” [12].

Now let’s go back to the question of where the double letter «с» came from, which we were interested in above.

Such use of the word “Россия” (Russia) has been found in the territory of South-West Russia since the end of the 16th century, that is, after the union of Lublin, which united Poland and the Great Lithuanian Principality. During this period, the word was always written with two “s”. There are many examples of the words “Россия”, “российский” written with the double letter “с” in the publications published in Kiev, Lviv, Ostrog, Vilno and other cities at the end of the 16th century and the beginning of the 17th century.

According to the historian B.M. Klos, the word “Russia” written with two “s” undoubtedly arose in the territory of the Kiev Metropolis, as a result of the influence of the Slavic and Latin languages, as he stated in his work [13, p. 3-15].

Linguistic Means and Methods Of Objectivizing the Concept “Resei/Russia”

That is, the Polish-Latin influence on the culture of South-Western Rus influenced the appearance of the double “s” in the word “Россия” (Russia). This is based on the example of the Latin language, since in medieval Latin the single “s” sound between vowels turned into a voiced sound, and to avoid this, it was necessary to write the letter twice.

In 1649, Alexei Mikhailovich invited the scholar and monk Epiphanius Slavinsky from Kiev to Moscow. His task was to make corrections to his books. Epiphanius came to Moscow with other Kiev “correctors” and joined a group of bookbinders working at the Moscow printing house.

According to B.M. Klos, it was in the publications of the Moscow printing house that the word “Russia” with two letters “s” first appeared in Moscow Rus’ [13, p. 3-15]. The tradition of such writing gradually began to spread.

Thus, the spelling of the word “Россия” (Russia) with a double “с” contradicts the Greek original, but is explained by the introduction into the Moscow printing practice of the second half of the 17th century of the tradition of word usage, which was formed in Southwestern Rus at the end of the 16th century under the influence of the Polish-Latin word culture.

Now we will consider how the word “Россия” (Russia) is pronounced as “Ресей” in Kazakh. We found interesting information on the Internet about how the word “Russia” is pronounced in other countries [14]. These names are not only interesting, but we are sure that they will become the object of research for scientists in the future. We have presented the given examples [14] in the form of a table (Table 2).

Table 2. Translation of the name “ Россия “ in world languages

Languages	The word «Ресей» in different languages
In Scottish (Gaelic)	An ruis
In Basque	Errusia
In Latvian	Krievija
In French	La russie
In Haitian	Larisi
In Vietnamese	Nga (Ня)
In Hungarian	Oroszország
In Malagasy	Rosia
In Polish	Rosja
In Uzbek	Rossiya
In Irish	Rúis
In Bosnian, Lithuanian, Slovenian, Croatian	Rusija
In Esperanto	Rusio
In Azerbaijani	Rusiya
In Slovak, Czech	Rusko
In Maltese	Russja
In Albanian, Tajik, Spanish, Romanian, Indonesian, Palauan, Sudanese, Javanese	Rusia
In Dutch, Danish	Rusland

In German, Norwegian, Swedish, Luxembourgish	Russland
In Icelandic	Rússland
In English, Italian, Latin, Maori, Cebuano	Russia («Раша» деп оқылады)
In Portuguese	Rússia
In Turkish	Rusya
In Greek	Ρωσία (читается - Россия)
In Welsh	Rwsia
In Xhosa	Us
In Swahili	Urusi
In Finnish	Venäjä
In Estonian	Venema
In Mongolian	Оху-ын
In Ukrainian	Росія
In Mari	Россий
In Macedonian, Serbian	Русија
In Bulgarian, Tajik	Русия
In Kyrgyz	Орусия
In Bashkir	Ресей
In Kazakh	Ресей
In Chinese	Élúosī (Элостар)
In Gujarati, Kannada, Marathi	Rasia
In Japanese	Roshia
In Nepali, Punjabi, Hindi	Rus
In Armenian	Rusastan
In Sinhala	Rusiawa
In Korean, Malayalam, Thai	Russia

The conclusion from this table is that each people adapts the names of different countries and states to their own language, both phonetically and morphologically. The Chat CPT artificial intelligence explains the transformation of the word “Россия” into “Ресей” (Resei) in Kazakh as follows:

The formation of the name “Ресей” (Resei) in the Kazakh language was due to the phonetic adaptation of the Russian word “Россия”. This change was due to the sound patterns of the Kazakh language and historical and cultural influences. Below I will explain the main reasons for this change:

1. The name “Россия” (Russia) in Russian:

The word “Россия” (Russia) in Russian comes from the Greek word “Ρωσία” (Россия) (Russia). This name was used in the Byzantine era to name the lands of “Русь». In Russian, the word «Россия» begins with the root «рос-» and ends with the suffix «-ия».

2. Sound adaptation in the Kazakh language:

In the Kazakh language, the pronunciation of the name “Россия” (Russia) has changed in accordance with the phonetic laws of the Kazakh language. In the Kazakh language, words are often adapted for easier and more natural pronunciation. Thus, the name “Россия” has changed to “Ресей” (Resei). Here:

- The root “Рос-” has changed to “Рес-”.

- The suffix “- ия” has been shortened to “ей” in the Kazakh language.

3. Historical and cultural influence:

Kazakhs have had long-standing historical, political, and cultural ties with Russia. As a result of these ties, the name “Россия” (Russia) was adapted to the Kazakh language and became “Ресей”. This name was used in a simpler and more understandable way in the Kazakh language.

4. Written tradition and translation influence:

The name “Ресей” (Resei) was widely used in Kazakh written literature and official documents. Since this name corresponds to the grammatical and phonetic features of the Kazakh language, it quickly spread among the people.

In short, the name “Ресей” (Resei) appeared in the Kazakh language as a result of a natural adaptation of the Russian word “Россия” (Resei). This name corresponds to the phonetic patterns of the Kazakh language and is used to this day [7].

Indeed, the words that entered the Kazakh language from Russian are thick, then thinned, one of the double consonants is dropped, and words starting with the sounds р, л, с are added without a consonant before them, and sometimes the vowel at the end of the word is dropped, and they are introduced according to the phonetic and morphological laws of our language. Examples of this are the following words: жәшік (box), тәрелке (plate), сөмке (bag), кәмпит (candy), бәтеңке (boot), самауыр (kettle), зауыт (factory), кереует (bed), жәрмеңке (fair), үстел (table), күрте (jacket), мәшине (car), үтік (iron), күпәйке (coat), etc.

In conclusion, the word “Ресей” in the Kazakh language is a direct phonetic modification of the word “Россия”. First, the vowels are thinned and one of the double “с” is dropped. It can be said that words consisting of double consonants are rare in the Kazakh language (most often only the double “т” consonant: тәтті, қатты, etc.). Second, the suffix - ия is given in the form -ей. In general, this suffix - ия is found in the names of a number of countries: Россия, Түркия, Франция, Словения, Индия (in Kazakh, India), Германия, etc. Even in ancient records, the Kazakh land is called “Қазахия”. Many questions arise regarding this suffix - ия. But this issue will be the subject of our next study.

The double “с” in the word “Россия” is undoubtedly redundant in the Kazakh language and makes it difficult to pronounce. Therefore, the name “Россия” in Kazakh is abbreviated as “Ресей”. This is, in our opinion, a simplified version, both in terms of pronunciation and spelling. As a result, the name “Ресей” has become established in the Kazakh language and is used to this day.

Thanks to the development of modern information technologies, it is now possible to obtain supporting data on the speech contexts in which the examined lexical units are used, as “the meaning of a word is its use” [15, 12]. Therefore, the issue is addressed in a new modern chronological framework and based on new (contemporary) speech material (media discourse, political discourse, linguistic databases: data from modern electronic dictionaries, thesauruses, and Russian language corpora, reflecting the current linguistic situation; data from free associative experiments and surveys).

To support the above, we conducted an associative experiment. The experiment involved 85 participants aged 17–20. The main group of participants consisted of first to third year students from Karaganda Buketov University and the University of Kazpotrebsouz.

The participants were young professionals from various fields (economists, lawyers, logisticians, psychologists, and foreign language teachers).

The experiment was conducted in November 2024, in the form of an anonymous survey. The questionnaire included 6 questions aimed at identifying the cognitive and associative features that form the researched concept as a mental unit. The text of the questionnaire looked as follows:

Dear students!

We kindly ask you to participate in a survey that will help us better understand your perceptions of the concept of “Russia” and its meaning today. The questionnaire is aimed at gathering opinions to study how young people perceive this important concept.

Your responses will be used for our thesis on the topic: “Representation of the concepts ‘Kazakhstan’, ‘Russia’, ‘America’ in modern Kazakh language (based on publicistic texts)”. Your opinions are important to us in order to make the research complete and meaningful.

Your answers will be used exclusively for scientific purposes (anonymously) and will have no impact on your academic performance. Please respond honestly and openly.

Thank you for your participation and contribution to the research!

- 1. What images or symbols do you associate with Russia?*
- 2. In your opinion, what best reflects Russian culture?*
- 3. Which historical figures do you associate with Russia?*
- 4. What qualities do you believe characterize Russian people?*
- 5. Which natural landscapes do you most associate with Russia?*
- 6. What contemporary events, in your opinion, shape the image of Russia today?*

The survey was designed to investigate the associations that participants hold regarding the concept of “Russia,” focusing on the reasons, causes, and contexts that inform these associations. Its goal was to activate the semantic field associated with “Russia,” evaluate how relevant the suggested associative words are in the participants’ linguistic awareness, identify the contexts in which they reflect on this concept, and gather their personal experiences connected to it.

As a result, the experiment yielded 641 responses from 85 participants. The collected data were summarized, categorized, and organized according to the frequency of specific features.

This analysis culminated in the creation of Diagram #1, titled “Defining Features of the Concept ‘Russia’,” which illustrates the percentage distribution of various conceptual features associated with “Russia.”

Taking this into account and based on the processing of the factual material, we identified 6 conceptual features that make up the semantic volume of the concept: 1) material features; 2) personal features; 3) features related to nature; 4) features denoting spiritual values; 5) negative features; 6) geographical features.

Defining Features of the Concept 'Russia'

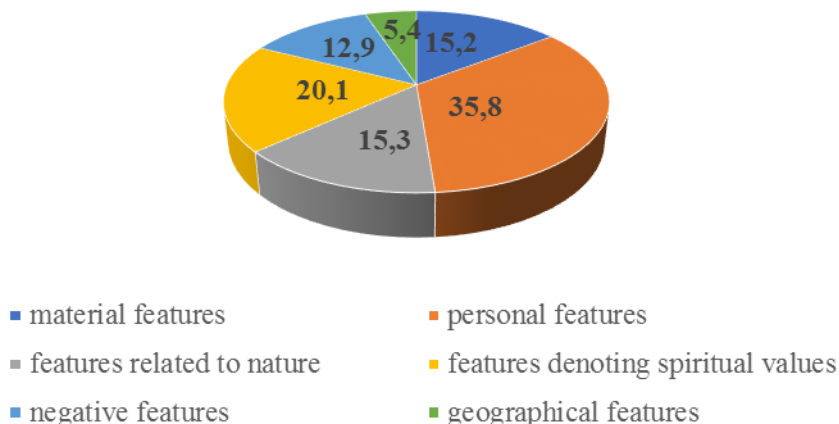

Diagram 1 – Defining Features of the concept ‘Russia’

Let’s examine and comment on each feature separately, in order of its priority in the linguistic consciousness of young people aged 17-20. According to the conducted research, the *personal feature* has the highest frequency of responses — 219, which constitutes the largest percentage of the total number of responses — 35.8%.

The concept of “Russia” is revealed through the most famous image, namely, the personality of A.S. Pushkin (35 responses). In second place is the image of Peter I, who played a crucial role in Russian history by implementing significant reforms that radically changed the country (32 responses). In third and fourth places are V.I. Lenin (23 responses) and I.V. Stalin (18 responses).

Next are L.N. Tolstoy (19 responses), V.V. Putin (14 responses), Catherine II (17 responses), Ivan the Terrible (6 responses), the Romanov Dynasty (6 responses), Yu. Gagarin (4 responses), F.M. Dostoevsky (4 responses), V.L. Zhirinovsky (3 responses), G. Kolbin (3 responses), Alexander I (2 responses), M.Yu. Lermontov (2 responses), Anna Ioannovna (6 responses), N.S. Khrushchev (1 response), N.V. Gogol (1 response), E. Onegin (1 response), F.I. Goloshchekin (1 response), M.S. Gorbachev (1 response), G.K. Zhukov (1 response), D.I. Mendeleev (1 response).

According to the survey data, *spiritual values* occupy the second place in the hierarchy (123 responses), which accounts for 20.1% of the total number of responses.

The concept of “Russia” among young professionals is primarily associated with spiritual values such as creativity and classical literature. According to the

respondents' own formulations, these include: literature (21 responses), music (13 responses), folk dances (7 responses), ballet (7 responses), architecture (3 responses), folk art (2 responses), museums (1 response), cinema (1 response), theater (1 response), sports (1 response), painting (1 response), customs and traditions (1 response). Associated with patriotism, there are the following associations: patriotism (8 responses), a very large country (1 response), a militaristic country (1 response), a powerful state (2 responses), freedom (1 response), Mother Earth (1 response), the Russian language (3 responses), respect for elders (1 response), history (1 response), love for the motherland (1 response), freedom of speech (3 responses); in terms of universal human qualities: courage (6 responses), resilience (3 responses), determination (1 response), honesty, sincerity (4 responses), hospitality (6 responses), soulfulness (4 responses), simplicity (1 response), justice (1 response), kindness (4 responses), education (2 responses), hard work (3 responses).

The feature associated with nature ranked third in terms of the frequency of responses (94 responses), accounting for 15.3% of the total responses. This feature was represented by the following associations: forest (49 responses), mountains (21 responses), tundra (9 responses), fields (2 responses), steppe (1 response), swamp (1 response), winter (5 responses), snow (3 responses), birch tree (7 responses), chamomile (1 response), mushrooms (1 response), white nights (1 response).

The *object feature* was highly relevant in the minds of young language speakers. It accounted for 15.2% of the total material analyzed (93 responses).

According to the survey data, the following objects held priority: bear (29 responses), Kremlin (17 responses), matryoshka doll (16 responses), two-headed eagle (7 responses), balalaika (7 responses), moonshine (vodka) (6 responses), samovar (2 responses), borscht (2 responses), izba (1 response), fur coat (1 response), bayan accordion (1 response), ushanka hat (1 response), church (1 response).

Any phenomenon has both a positive and a negative side. The *negative feature* occupies the fifth place in our study. It represents 12.9% of the responses, indicating that it is not the most relevant, but still considered a significant priority today. This is, in our opinion, closely related to the war between Russia and Ukraine: war (46 responses), Z symbol (2 responses), dictatorship (1 response), anger (1 response), nationalism (2 responses), politics (1 response), lack of family values (1 response), alcoholism (2 responses), Russian swearing (1 response), cold-bloodedness (7 responses), isolation (1 response), arrogance (1 response), gloomy (5 responses), rudeness (1 response), aggressiveness (1 response), international conflicts (4 responses), sanctions (3 responses), economic crisis (1 response).

Lastly, the geographical feature ranks in the sixth place, with only 5.4% (33 responses): Moscow (5 responses), St. Petersburg (1 response), Soviet Union (1 response), taiga (12 responses), Baikal (5 responses), Kamchatka (1 response), Siberia (4 responses), Volga (2 responses), Black Sea (2 responses), Yakutia (1 response).

Conclusion

In conclusion, the survey revealed that the highest number of responses, totaling 219, were linked to personal features, highlighting the strong connection participants have with the rulers of Russia and prominent figures in Russian history. Conversely, the least amount of responses, only 33, pertained to geographical aspects.

It's noteworthy that the questionnaire did not feature any negative associations connected to the concept of “Russia,” such as the war with Ukraine, sanctions, or international disputes. Considering the anonymous format of the survey, it can be assumed that participants might have held both positive and negative feelings. The respondents' creative contributions, centered on their personal experiences, highlight their active involvement and underscore the importance of the concept of “Russia” in the linguistic consciousness of young people. This significance transcends age; the diverse associations illustrate the concept's relevance for the youth in Kazakhstan today.

The findings of the study are summarized in the conclusion, which presents the results obtained from the linguocultural and semantic-cognitive analysis of the linguistic-mental complex “Россия/русский.”

This analysis demonstrates the existence of a complex that, while distinguishing “Russia” and “Russian” as separate concepts, also illustrates how they combine to form a cohesive, multidimensional, and multicomponent entity within the linguistic consciousness of native speakers. This complex reflects various dimensions of Russia as a political, territorial, and social entity, highlighting the intricate connections among language, culture, and identity.

Due to this, three key segments are identified within the linguomental complex Россия/русский: “state,” “country,” and “society.” These segments group structural components united by a certain semantic coherence—constants. Based on the analysis of various dictionaries, it can be asserted that the segments “state,” “country,” and “society” contain a wide range of cognitive features that have remained relevant to the national linguistic consciousness for several centuries.

REFERENCES

- [1] Gympilova S.D. & Gomboev B.C. Koncept «dom» v jazykovoj kartine mira mongolozazychnyh narodov [The concept of “home” in the linguistic picture of the world of Mongol-speaking peoples] // Mongolovedenie – Mongolian studies. – 2022. – № 14(4). – S. 788-799. <https://mongoloved.kigiran.com/jour/article/view/1136> [in Rus.]
- [2] Shhelokova L.I. Koncept «Rodnaja zemlja» v publikacijah voennyh let [The concept of “Native Land” in publications during the war years] // Studia Litterarum. – 2022. – Vol.7, 2. – S. 220-231. <https://doi.org/10.22455/2500-4247-2022-7-2-220-231> [in Rus.]
- [3] Seidakhmetova R. G. Kognitivno-pragmaticheskaya osnova obshchestvenno-politicheskoi leksiki sovremennogo russkogo yazyka [Cognitive-pragmatic basis of socio-political vocabulary in modern Russian language]: dis... d-ra filol. nauk. – Astana, 2010. – 243 s. [in Rus.]

[4] Kembayeva A.T., Zhubai O.S. Qazaq halyq konseptısınıń kognitivtik modelı (Ş.Mürtaza şyǵarmalary boıynşa) [The cognitive model of the concept of the Kazakh people (based on Sh. Murtaza's works)] // Abylai han atyndaǵy Qazaq halyqaralyq qatynastar jáne álem tılderı universiteti Habarşysy. Filologia ğylymdar seriesy. – 2024. – № 4 (75). – B. 132-150. [in Kaz.]

[5] İspandiarova A.T. Qazaq halyq lirikasyndaǵy “dala” konseptısınıń freimdik qoldanysy [The Frame-Based Usage of the ‘Steppe’ Concept in Kazakh Folk Lyrics] // Abylai han atyndaǵy Qazaq halyqaralyq qatynastar jáne álem tılderı universiteti Habarşysy. Filologia ğylymdar seriesy. – 2024. – № 2 (73). – B. 103-112. [in Kaz.]

[6] Kubryakova E. S., Dem'yankov V. Z., Pankrats Yu. G., Luzina L. G. Kratkii slovar' kognitivnykh terminov [A Brief Dictionary of Cognitive Terms]. – Moscow: Filol. ft MGU im. M. V. Lomonosova, 1996. – 443 s. [in Rus.]

[7] Iskusstvennyj intellekt Chat ChPT [Artificial Intelligence Chat ChPT]. <https://gptunnel.ru/04-01-2025> [in Kaz.]

[8] Iskusstvennyj intellekt Copilot [Artificial Intelligence Copilot]. <https://copilot.microsoft.com/04-01-2025> [in Kaz.]

[9] Resei turaly 44 qyzyqty fakt [44 interesting facts about Russia]. <https://bulqyzyq.kz/elder/resej-turaly-44-qyzyqty-fakt/29-01-2025> [in Kaz.]

[10] Resei turaly biz bilmeitin 10 derek [10 facts we didn't know about Russia]. <https://old.syrboyi.kz/tanim/25292-resey-turaly-bz-blmeytn-10-derek.html> 2025-04-04 18-02-2025 [in Kaz.]

[11] Pochemu v slove «Rossiya» dve bukvy «c» [Why are there two “s” in the word “Russia”]. <https://news.rambler.ru/other/38219358-pochemu-v-slove-rossiya-dve-bukvy-c/> 22-01-2025 [in Rus.]

[12] Pochemu «Rossiya» pishetsya s dvumya «s», a «Rus'» s odnoi? [Why is “Russia” written with two “s” and “Rus” with one?]. <https://www.youtube.com/watch?v=1eSs3DhuOE4%202019-08-03> 15-03-2025 [in Rus.]

[13] Kloss B.M. O proiskhozhdenii nazvaniya «Rossiya» [About the origin of the name “Russia”]. – Moscow: Rukopisnye pamyatniki Drevnei Rusi, 2012. – 152 s. [in Rus.]

[14] Kak nazyvayut Rossiyu v raznykh stranakh mira (Na vengerskom zvuchit osobenno effektivno) [What Russia is called in different countries of the world (It sounds especially impressive in Hungarian)]. <https://adme.media/articles/9-strannyh-slov-kotorymi-nazyvayut-rossiyu-v-raznyh-stranah-mira-2494065/> 25-03-2025 [in Rus.]

[15] Vitgenshtein L. Filosofskie raboty [Philosophical works]. – Moscow: Gnozis, 1994. – 612 s. [in Rus.]

**«РЕСЕЙ/РОССИЯ» КОНЦЕПТІСІН ОБЪЕКТИВТЕНДІРУДІҢ
ТІЛДІК ҚҰРАЛДАРЫ МЕН ТӘСІЛДЕРІ**

*Баербекова А.Е.¹, Рапишева Ж.Д.², Есинбаева Ж.У.³, Акатаева Ш.Б.⁴

^{1,2} Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

³ Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім комитеті, Астана, Қазақстан

⁴ Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада «Ресей/Россия» концептісінің қазіргі гуманитарлық ғылымдағы өзектілігі, когнитивтік ерекшеліктері ғылыми тұрғыда жан-жақты талданады.

Зерттеу нысаны – қазіргі кезеңдегі ұлттық концептосфераның тілдегі объективті көрінісі. Зерттеу пәні – қазіргі орыс және қазақ тілдеріндегі «Ресей/Россия» концептісінің мазмұны мен семантикалық ауқымы.

Зерттеудің мақсаты – «Ресей/Россия» концептісінің когнитивтік сипаттамаларын, негізгі тілдік ерекшеліктерін, семантикалық ауқымы мен мағыналық құрылымын, оның қазіргі сөйлеудегі және қазіргі орыс және қазақ тілдік санадағы лингвистикалық объективтілігін жан-жақты сипаттау және талдау. Сондықтан алдымен лексикографиялық дереккөздер (сөздіктер) негізінде концептінің когнитивтік ерекшеліктері, мағыналық ауқымы мен мағыналық құрылымы, сонымен қатар екі тілдегі қолданылу аясы анықталып, жан-жақты талданды, сараланды.

Мақаланың теориялық маңызы – «Ресей/Россия» концептісінің антропоцентристік, лингвокогнитивтік және лингвомәдениеттанулық, когнитивтік бағытта зерттелуі.

Практикалық маңызы – «Ресей/Россия» концептісінің Қарағанды жоғары оқу орындарының студенттері арасында өткізілген ассоциативті эксперимент деректері негізінде талданып, мағыналық жағынан әр түрлі когнитивтік топтарға саралануы. Авторлар қазіргі орыс және қазақ тілдерінде сөйлеушілердің санасында аталған «Ресей/Россия» концептінің семантикалық мазмұны мен мағыналық ауқымын эксперименттік тексеру нәтижелері арқылы ұсынады.

Басқа дереккөздерді, жазушылар мен публицистер шығармаларын зерттеу ұлттық мәдениет үшін маңызы бар «Ресей/Россия» концептісінің негізгі тақырыптық бағыттарын анықтауға мүмкіндік берген: территориялық тұтастығы, климаттық жағдайлар және табиғи органдың ерекшеліктері, тарихи тағдырлар, саяси тұлғалар, мемлекеттілік, қоғамдық қатынастар мен экономикалық құрылыстың ерекшеліктері, этникалық ерекшелік, дін мен мифология, ұлттық мәдениет пен болмыс, діл, ұлттық мінез, идеалдар мен құндылықтар жүйесі, адамдардың өмір салты, өмір болмысы, дәстүрі мен әдет-ғұрыптарының ерекшеліктері, орыс тілі, т.б.

Тірек сөздер: концепт, «РЕСЕЙ/РОССИЯ» концептісі, ұлттық концептосфера, когнитивтік ерекшеліктер, когнитивтік бағыт, лингвоменталды кешен, мәдени-тілдік контекст, әлемнің ұлттық бейнесі, ассоциативті эксперимент

ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА И СПОСОБЫ ОБЪЕКТИВИЗАЦИИ КОНЦЕПТА «РЕСЕЙ/РОССИЯ»

*Баербекова А.Е.¹, Рапишева Ж.Д.², Есинбаева Ж.У.³, Акатаева Ш.Б.⁴

*^{1,2} Карагандинский университет им. Е.А.Букетова, Караганда, Казахстан

³ Комитет высшего и послевузовского образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, Астана, Казахстан

⁴ Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан

Аннотация. В статье всесторонне научно анализируется актуальность концепта «Ресей/Россия» в современной гуманитарной науке, а также его когнитивные особенности.

Объектом исследования является национальная концептосфера на современном этапе в ее языковой объективации. Предметом исследования выступает концептуальное содержание и смысловой объем концепта «Ресей/Россия», воплощенные в современном русском и казахском языках.

Целью исследования является комплексное описание когнитивных признаков, языковых особенностей, смыслового объема и семантической структуры концепта «Ресей/Россия», его языковой объективации в современной речи и в современном русском и казахском языковом сознании. Приводятся когнитивные признаки, смысловой объем и семантическая структура концепта по данным лексикографических источников.

Теоретическая значимость статьи заключается в исследовании концепта «Ресей/Россия» в антропоцентристском, лингвокогнитивном и лингвокультурологическом, когнитивном направлениях.

Практическая значимость заключается в анализе концепта «Ресей/Россия» на основе данных ассоциативного эксперимента, проведенного среди студентов вузов Караганды, с последующей классификацией по различным когнитивным группам с точки зрения их смыслового содержания. Авторы предлагают экспериментальную верификацию семантического наполнения и смыслового объема данного концепта в сознании современных носителей русского и казахского языков.

Изучение данных источников, трудов литераторов и публицистов позволило выявить основные тематические области понятия «Ресей/Россия», значимые для национальной культуры: территория, климатические условия и особенности природной среды обитания, общность исторических судеб, государственность, особенности социальных отношений и экономического уклада, этническое самосознание, религия и мифология, национальная культура, ментальность, национальный характер, система идеалов и ценностей, специфика образа жизни людей, традиции и обычаи, русский язык и т.д.

Ключевые слова: концепт, концепт «РЕСЕЙ/РОССИЯ», национальная концептосфера, когнитивные особенности, когнитивное направление, лингвоментальный комплекс, культурно-языковой контекст, национальная картина мира, ассоциативный эксперимент

Received: April 5, 2025

Авторлар туралы мәлімет:

Баербекова Алия Ермуратовна – Қазақ тіл білімі кафедрасының 2-ші курс докторанты, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан, e-mail: baerbekova.aliya@mail.ru

Рапишева Жанат Дабыловна – филология ғылымдарының кандидаты, қазақ тіл білімі кафедрасының профессоры, академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан, e-mail: r_zhanat@mail.ru

Есинбаева Жанна Уакасовна – филология ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім комитеті, Астана, Қазақстан, e-mail: zh.esinbaeva@sci.gov.kz

Акатаева Шуга Бериковна – филология ғылымдарының кандидаты, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан, e-mail: akataeva_shuga@mail.ru

Информация об авторах:

Баербекова Алия Ермуратовна – докторант 2 курса кафедры казахского языкознания, Карагандинский университет им. академика Е.А.Букетова, Караганда, Казахстан, e-mail: baerbekova.aliya@mail.ru

Рапишева Жанат Дабыловна – кандидат филологических наук, профессор кафедры казахского языкознания, Карагандинский университет им. академика Е.А.Букетова, Караганда, Казахстан, e-mail: r_zhanat@mail.ru

Есинбаева Жанна Уакасовна – кандидат филологических наук, Комитет высшего и послевузовского образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, Астана, Казахстан, e-mail: zh.esinbaeva@sci.gov.kz

Акатаева Шуга Бериковна – кандидат филологических наук, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан, e-mail: akataeva_shuga@mail.ru

Information about the authors:

Baerbekova Aliya Ermuratovna – doctoral student of Kazakh Linguistic Department, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan, e-mail: baerbekova.aliya@mail.ru

Rapisheva Zhanat Dabylovna – Candidate of Philological Sciences, Professor of Kazakh Linguistic Department, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan, e-mail: r_zhanat@mail.ru

Yessinbayeva Zhanna Uakasovna – Candidate of Philological Sciences, Deputy Chairman of the Committee of Higher and Postgraduate Education of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan, e-mail: zh.esinbaeva@sci.gov.kz

Akataeva Shuga Berikovna – Candidate of Philological Sciences, Karaganda University of Kazpotrebsouz, Karaganda, Kazakhstan, e-mail: akataeva_shuga@mail.ru

UDC 83.11

IRSTI 16.21.25

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.005>

COMPARISON OF LEXICAL-SEMANTIC GROUPS OF THE OLD UYGHUR AND KAZAKH LANGUAGES

***Burkitbayeva Sh.D.¹, Ashirkulov K.²**

***¹ the Department of Modern Turkic Languages, Istanbul University, Faculty of
Literature, Istanbul, Turkiye**

**² the Department of Turkish Language and Literature, Niğde Ömer Halisdemir
University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Nigde, Turkiye**

Abstract. The article compares the lexical-semantic groups of the ancient Uyghur and Kazakh languages, which are related to the Turkic languages. The similarities of the words in the two languages are analyzed in terms of sound and meaning. The purpose of the article is to determine the extent to which the words used in the ancient Uyghur language are used in the modern Kazakh language, and to clarify their kinship by comparing the lexical-semantic groups of the two languages. The relevance of the article is that the lexical-semantic groups of the ancient Uyghur and Kazakh languages, which have never been considered extensively in the Kazakh language, are being scientifically addressed for the first time.

The examples given in the article were taken from the text of “Sekiz Yukmek Yaruk”, which is considered a fictional sutra written in the ancient Uyghur language. The article uses comparative-historical, grouping, analysis, translation, and comparison methods. In order to achieve the goal of the article, the following results were achieved: words in both languages that convey abstract concepts, express the quality and quantity of objects, express actions, denote kinship relations, religious beliefs, names of natural and human organs, plants, animals, birds, were grouped and compared. Similarities and differences were analyzed. The article is of great practical and theoretical importance. It can be used as an auxiliary teaching tool for the subjects of the history of the Kazakh language and ancient Turkic languages.

Keywords: Turkic languages, Kazakh language, ancient Uyghur language, lexical-semantic groups, comparison, semantic similarity, historical words, linguistic features

Introduction

The study of lexico-semantic groups in Turkic languages plays an important role in uncovering the historical, cultural, and ethnolinguistic ties among peoples. In this context, the comparison of the vocabulary of Old Uyghur and Kazakh languages is of particular interest, as both belong to the Turkic language family, yet reflect different stages of its historical development. Old Uyghur, being one of the earliest written Turkic languages, contains a rich layer of vocabulary related to religion, culture, and everyday life of that time. The Kazakh language, in turn,

represents a modern Turkic language that preserves both archaic elements and later borrowings and innovations. The comparison of the lexico-semantic groups of these languages allows us to identify similarities and differences in linguistic worldviews, trace the evolution of meanings and word forms, and establish the continuity of lexical units. Moreover, such research contributes to a deeper understanding of the developmental patterns of Turkic languages and the cultural transformations reflected in language. This study aims to provide a comparative analysis of the lexico-semantic groups in the Old Uyghur and Kazakh languages in order to identify both shared heritage and the unique features of each language.

The Turkic language family spans a vast area of Eurasia and includes numerous languages, among which Old Uyghur and Kazakh hold an important place. The comparative study of these languages is not only of linguistic interest, but also serves as a valuable source of information on the cultural, historical, and ethnic continuity of Turkic peoples. One of the effective methods of linguistic analysis is the study of lexico-semantic groups—sets of words united by semantic similarity or thematic commonality.

Old Uyghur occupies a special place in the history of Turkic writing. It was used in the Middle Ages (8th–14th centuries) in various areas of public life, including religion (especially Buddhism and Manichaeism), literature, science, and administration [1, 169 p.]. This language is preserved in a rich corpus of written monuments, many of which have come down to us as manuscripts in the Uyghur script. The vocabulary of Old Uyghur contains many words that reflect the realities of its time—from terms related to spiritual culture to those referring to daily life and economic activity. Kazakh, which developed much later, is a modern Turkic language belonging to the Kipchak branch. Despite external influences—including Arabic, Persian, Russian, and Mongolian borrowings—the Kazakh language has preserved a significant portion of the Old Turkic lexical heritage. This makes it possible to conduct a comparative analysis of the Old Uyghur and Kazakh languages to identify semantic and structural continuity as well as differences shaped by historical development, cultural contact, and changes in social structure.

Purpose and Objectives of the Study

The purpose of this study is to conduct a comparative analysis of the lexico-semantic groups of the Old Uyghur and Kazakh languages, to identify their common and distinctive features, and to determine the extent to which historical, cultural, and religious factors influenced the formation of the lexical systems of both languages.

The research objectives include:

- classification of lexico-semantic groups in both languages;
- identification of common lexical units and their semantic equivalents;
- analysis of changes in the meaning and usage of words;
- determination of the factors that influenced these changes;

identification of trends in lexical development within the context of the linguistic evolution of Turkic peoples.

Relevance of the Topic

The relevance of this topic is determined by the growing interest in Turkology, historical lexicology, and interlingual contact, as well as the need for a deeper understanding of linguistic and cultural continuity within the Turkic world.

Methods and materials

This study employs a comparative-historical and descriptive method to analyze the lexical-semantic groups of the Old Uyghur and Kazakh languages. The primary goal is to identify similarities and differences in the semantic structures and usage of key lexical groups, which reflect cultural, historical, and linguistic continuities and transformations.

1. Corpus and Sources

To ensure accuracy and depth, the research is based on both primary and secondary sources:

Old Uyghur texts: Religious, administrative, and literary manuscripts from the 8th–14th centuries, including translated Buddhist and Manichaean texts, were used. These texts were accessed through published collections and online corpora of Old Turkic scripts. (Akalin M. (1998) *Tarihi Türk Şiveleri*, Oda J. (2015) *A Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäkn Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumış Yaltrimış in Old Turkic*, Berliner Turfantexte XXXIII, Ölmez M. (2019) *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*, Serebrennikov B.A., Gadjeva N.Z. (2018) *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi* Grameri, Şen S. (2021) *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*. Kazakh language sources: Contemporary Kazakh dictionaries, linguistic corpora, and academic works on Kazakh lexicology and historical linguistics, including: Kaliyev G., Bolganbayev A. (2006) *Lexicology and Phraseology of the Modern Kazakh Language*, Korabay S. (2006) *History of Kazakh Literature. Volume 2. Comparative dictionaries and etymological studies of Turkic languages* were also consulted to trace semantic development and lexical borrowing.

2. Methodological Approach

Lexical-semantic field analysis: Words were grouped into thematic fields such as kinship terms, nature and environment, body parts, social structure, and abstract concepts (e.g., time, emotion, morality). These groups were compared across both languages.

Etymological tracing: Historical roots of shared lexemes were traced to identify common Turkic origins and language-specific developments.

Semantic shift analysis: Cases of semantic broadening, narrowing, or shift were documented to understand the evolution of meaning in each language.

Quantitative analysis: Frequency and productivity of lexical-semantic fields in both languages were measured where possible to highlight dominance or decline of certain fields.

3. Limitations

Due to the fragmentary nature of Old Uyghur texts, the dataset is limited in scope compared to modern Kazakh. Additionally, some semantic interpretations of Old Uyghur lexemes rely on reconstructed or contextually inferred meanings.

Results and discussion

Words denoting abstract concepts. The Old Uyghur language is also very rich in words denoting abstract concepts. **ağı barım**, **bay barımlı(ı)ğ** “wealth”, **yèrtinçü**, **ažun** “world”, **tamu** “hell”, **emgek** “suffering”, **irinjü övkilegü** “regret, resentment”, **kut** “blessing, sacred”, **tuyuğ** “intuition”, **ögrünçülüğ sevinçlig** “joyful, cheerful”, **bil uq** “know, understand”, **q(a)rariğ** “dark”, **y(a)ruq** “light”, **edgü** “good”, **yavlaq** “bad”, **küç basut** “support”, **b(e)lgür** “to appear”, **tsuy** “sin”, **kértgünç** “sincere”, **könjöl** “intention”, **saqınmak** “to think”, **tapıgsaq** “obeyed, devoted with soul and body”, **bügülüğ** “wise”, **batur** “to hide”, **asağ tusu** “profit”, **yükün** “obey, beseech”, **turuq süzük** “transparent, clean”, **ötug** “request”, **ötün** “request, wish, ask”, **küü küzedü** “protect, guard”, **ağrla** “show respect” and other words that express abstract concepts [2, Oda, 110-238 p.]. Some words in the Old Uyghur language are used in the Kazakh language with minor changes in personality and sound. In order to show their use in sentences in the Old Uyghur language, we have provided examples from the text of the “Sekiz Yukmek Yaruk”, along with their Kazakh translation.

alkınçsız seviglig bürtmek бүrtter ol kim **bürtmek** tètir (178 IIc) / kalıcı sevimli hissleri hisseder kim hessemektir ise / to experience pleasant **feelings** that last a long time;

y(i)par yükmek (atl(ı)ğ) burhan et’özi bolur taqı yme ((173) Ia) / **koku birikimi** adlı burhan vücudu olur yine / there is also a sense organ called the **sense of smell**;

uvutsuz biligi ertinjü küçlüğ erip **öpke** az almır kılinçı (71 Ib) **utanmazlığı** (zamparalığı) güçlüdür **kızgın** ve hırsla yönelik eylemi / **shameless** knowledge goes beyond limits, his **arrogant** and rude behavior;

oğrı **oğurlasar** tutsuqsar (110 Ia) / hırsız **hırsızlık** yaparsa tutuklarsa / if a thief commits **theft** and is arrested;

az t(e)ñrim **edgüke** qatıqlanur tınl(ı)ğlar az **ayığka** tavra-020 IIc1 / az tanrım **iyilik** için çabalayan canlılar az, **kötülüğe** yöne- / My God, there are few people who turn to **good**, and few who turn to **evil**;

yutuz yme bir êkintike ertinjü **amraq** bolur ne könjülinte (108 IId) / karı yine bir birine son derece **aşık** olur ne kalbinde / the couple falls so deeply **in love** with each other, in their hearts;

êtiglig közünjü **körklüg** burhan b(e)lgürer (411 Ia) / süslenmiş ayna gibi **güzel** bir burhan görünür / a **beautiful** mirror-like ornament appears;

esüg yalğan tınl(ı)ğlar üküş t(e)ñrim anı üçün bo yèrtinçüteki (6 IId) / **yalancı** canlılar çok tanrım, onun için bu yeryüzündeki / there are many **liars**, my God, that’s why on this earth;

künıta bo nom bitigig üç qata okızun kızlı küteğüke uluğ **törü toqu** kılmış (343) 344 IId / günde bu sutrayı üç kere okusun kızları ile damada büyük **tören**

yapsınlar / let him recite this sutra three times a day and have a grand **wedding** for his daughters and son-in-law.

Names that denote color, quality, etc. Words common to the ancient Turkic languages such as blue **kök**, white **aq**, black **k(a)ra**, red **kızıl**, tar **tar**, wide **kên**, etc. denoting color, quality, etc. are also used unchanged in the ancient Uyghur and Kazakh languages [3, 63 p.].

toprak erkligi yêr t(e)ŋri xanı soltun **kök** luu öŋdün **aq** (94 Ia) / toprak hakimi, yer tanrı hanı, soldan **mavi** ejderha, sağdan **beyaz** / soil knowledge: the king of the earth, the **blue** dragon on the left, the **white** dragon on the right;

bars küntün **kızıl** sağızğan tağdın **k(a)ra** yılan altı kav yaraşmazı (95 IIc) / kaplan, güneyden **kızıl** saksagan, (Çin astrolojisine göre tanrı yıldızlarından birinin adı), kuzeyden **kara** yılan, altı kav tabusu, (astrolojiye göre tanrı yıldızlarından birinin adı) yaraşmazdı (geçinemezdi) / a leopard, a **red** thirsty snake from the south (the name of one of the gods in Chinese astrology), and a six-foot **black** snake from the north (the name of one of the gods in astrology) who disagree with each other and cannot get along;

ötrü ol ok ün yine **soğançığ** ünlüg ((167) IIc) / sonra o ses yine **sevimli** ses / then that voice is a **pleasant** voice;

t(e)rslı onlı edgüli anıglı iki törlüg (196) Ia / **ters doğru, iyi kötü** iki türlü / **negative and positive, good and bad** are two different things;

uluğ törü toqu iderler törü toqu kılmışta kên yine **söki** 231 IIc / **büyük** tören yaparlar, tören yaptıktan sonra yine **eski** / **a large** feast is served, and after the feast is served, the **old** one returns;

kirmişke sanur turkaru **kên alqıg köni uluğ** yoluğ qodup 274 Ia / girmeyi düşünür, daima **geniş, gerçek, büyük** kurbanlıklara varıp / thinks about involvement, always making **broad, sincere, and great** sacrifices.

Numeral names. The category of numbers is one of the main mechanisms used in identifying related language groups. Numbers in Old Uyghur and Kazakh are pronounced and written the same, and have not undergone any changes in personality or meaning. For example: **bir** is one, **iki** is two, **üç** is three, **tört** is four, **bêş** is five, **altı** is six, **yiti** is seven, **sekiz** is eight, **on** is ten, etc. [4, Erdal, 220 p.].

kalı ög qaŋnıñ **bir** kye amraq kênç urı ((250) Ib) / anne babasının **bir** sevgili oğlunu / a beloved **one** child of his parents;

okısarlar **üç** ağıl(ı)k nom[uğ kamağ] **bir** qata okımış teg bolur (438 Ia) / okursalar **üç** kutsal hazineyi **bir** kere okumuş gibi olur / if you read it, it will be like reading the **three** sacred treasures **once**;

kamağ tınl(ı)ğlarta tuğmaq ölmek bo **iki** törlüg törü ertinü (226 IId) / bütün canlılarda doğmak ölmek bu **iki** türlü kural çok / in all living beings, these **two** different rules of birth and death are followed;

menji menileyür azu qodı **üç** y(a)vlaq yolqa kirür emgek emgenü (198 Ia) / sevinçlerini paylaşıyorlar veya çok kötü **üç** yolla gider, eziyet çeker / share their

joys or fall into **three** very bad paths, suffering;

tètir edgü kılınç(ı)ğ üçün alkuğun y(a)vlaqs(ı)zn **tört** bulunuğ (244 Ia) / dır iyi davranış için herkese kötülüksüz **dört** köşeyi / **four** corners without evil to everyone for good relations;

bêş azun tınl(ı)ğ tètir tınsız erser kamağ ı ıgaç yaş ot [tuğar b(e)lgürer] (323 Ia) / **bêş** alem (dünya) canlıdır, cansız ise bütün yetişen ağaç, yeşil ottur / if the **five** worlds are entered, all trees and green grass enter the inanimate;

körser ötrü öñ körk ulatı **altı** törlüg yağıda [öñi] kırtulur (156 IIc) / görse sonra güzellik ve diğerleri **altı** türlü düşmandan iyi kırtulur / then beauty and others were successfully saved from **six** different enemies;

üçün bo nom bitigig **yiti** kıta okısar ölmüş ög kaç özütü anta kığa ok kırtulur (125 IIc) / için bu kitabı **yedi** kere okursa ölmüş ana baba ruhu böylece zorluktan kırtulur / therefore, if you read this book **seven** times, the spirits of your deceased parents will be freed from trouble;

bodunta bar erser ötrü anta **sekiz** bodistvlar ezrua hormuzta (142 IIc) / halkta vardır ondan sonra orada **sekiz** budistler zervan tanrısı urmuzd (yukarı tanrı) / the people then have **eight** Buddhist deities, the god Urmuzd (the supreme god);

nom idişi tètir kim kayu üç ağılık [nom] **iki y(i)g(i)rmi** bölük nomuğ (201 Ib) / öğretisidir kim hangi üç hazinenin (sutranın) **on iki** bölük kanununun / who is behind the teaching of the **twelve** sections of the Three Treasures (sutras);

kigürür **on** edgü kılınç kılturur özütleri t(e)ñri yeriğe barır yine (256 Ia) / girer, **on** iyi amel yaptırır vücutları tanrı yerine gider, yine (başkanları) / they will fall, perform **ten** good deeds, their bodies will go to the land of their gods, and so on (leaders);

têp têtürler **on** edgü kılınç(ı)ğ törüde boşgutda burhanlar yrlıgıta (271 Ia) / diyorlar **on** iyi amel yazılan kanunda öğretilerde burhanlar emrinde / the **ten** good deeds are written in the law, in the book of instruction, according to the command of the Burkhans;

yêti tümen yêti miñ bodunlar t(e)ñri burhan y(a)rlıgın eşidip (302 Ib) / **yetmiş yedi bin** halk tanrı burhan emrin duyup / **seventy-seven thousand** people heard the divine decree;

ol ödün **bêş yüz** t(e)ñri oğlanı ol kuvrağda erür ertiler t(e)ñri t(e)ñrиси (221 IIc) / o zaman **bêş yüz** tanrı oğlanı o toplantıdadırlar tanrıların tanrısı / at that time, **five hundred** gods were present in that great assembly, the god of gods;

kaşıurlar kız bərişip k(e)lin içgerip **miñ** yıl tümen künki (311 Ia) / görüşürler kız verip gelin alıp, onlar **bin** yıl ve on bin gün / they meet to give a girl and take a bride, they are a **thousand** years and ten thousand days;

teginmiş ergeyler ulatı **altı tümen altı miñ toyınlar** şmnançlar upası (429-430 Ia) / ulaşmaya çabaladılar ve diğeri **altmış altı bin** keşiş ve rahibe, dinleyici erkek ve / tried to reach and others **sixty-six thousand** religious leaders, male listeners and;

yıl yılı ertinü edgü artuğ yavaş bitig okıp iş işleser **yêtinç** (300 Ib) / yıllar boyu son derece iyi çok nazik sutrayı okuyup, (işlesinler) çalışsınlar **yedinci** / **seventh**, may he read and study such a good and wonderful holy book for years;

köñül bilig bo erür eñ **ilki** köz bilig **ikinti** kılkaķ bilig **üçünç** (397 Ia) / gönül bilgisi budur **ilk** olan (birincisi) göz bilgisi **ikinci** kulak bilgisi **üçüncüsü** / the knowledge of the heart is the **first**, the knowledge of the eyes is the **second**, the knowledge of the ears is the **third**;

burun bilig **törtünç** til bilig **bêşinç** etöz bilig **altınç** köñül (398 Ia) / burun bilgisi dördüncüsü dil bilgisi beşincisi vücut bilgisi altıncısı kalp (gönül) / nose knowledge, **fourth** language knowledge, **fifth** body knowledge, **sixth** heart (mind);

bilig **yêtinç** adıra tēp tuyuğlı bilig **sekizinç** ağılık kömsü bilig kaltı (399 Ib) / bilgisi **yedincisi** ayırt etme bilinci (bilinç farkı) **sekizincisi** (kesin) mutlak hazine bilincidir / the **seventh** is the knowledge of discernment (difference of understanding), and the **eighth** is the knowledge of the specific, treasured.

Names denoting action. Most of the words denoting action in the Old Uyghur language are widely used in the Kazakh language without any changes. For example: **eşid** “hear”, **kel** “come”, **erti** “was”, **örü tur** “stand”, **aç** “open”, **çök** “sink”, **ötün** “pray”, **üzül** “break”, **yaşa** “do”, **öl** “die”, **tile** “wish”, **bol** “be”, **bêr** “give”, **korķ** “fear”, **tüş** “fall”, **tod** “be full”, **yorı** “walk”, **bil** “know”, **uķ** “listen”, **kıl** “do”, **öpkile** “breathe”, **tê** “say”, **ķutrul** “save”, **tıqlaņ** “listen”, **kötrül** “rise, rise”, **bütür** “finish”, **yara** “suitable, useful”, **kod** “put”, **tut** “consume, use, hold”, **küü küzedü** “guard”, **oķı** “read”, **nomla** “read, learn”, **tapın udun** “find”, **işle** “do, create”, **ķarış** “fight, fight”, **son** “extinguish”, **êt yarat** “create”, **toķı** “weave, weave”, **başla** “begin”, **kit** “go”, **yaraş** “match”, **bar** “go”, **oğurla** “steal”, **örten** “burn”, **sözle** “speak”, **tuğ** “birth”, **ayıt** “say”, **aķ** “flow”, **arta buzul** “break down, spoil, stink”, **bütür** “finish”, **kör** “see”, **tat** “taste”, **yañılma** “not to be mistaken”, **yorıt** “to come to light, to crawl”, **atan** “name”, **ökün** “regret”, **unit** “forget”, **ötgür** “pass, pass”, **çom** “swim, bathe”, **bat** “sunset”, **aç** “open”, **kıl** “do”, **bol** “be”, **bar** “go”, **saçıl** “to sprinkle”, **tökül** “to pour”, **ayıt** “to say, speak”, **tıqla** “to listen”, **biltür** “to express”, **işlet** “to do, to make”, **büt** “to sow”, **têr** “to pick”, **açıl** “to open”, **kiter** “to remove”, **sın** “to break”, **ur** “to hit”, **ornan** “to place”, **tur** “to live, to live”, **süzül** “to filter, to purify”, **körüş** “to see”, **ķavış** “to gather”, **têril** “to pick, to gather”, **yaraş** “to make”, **batur** “to hide, to immerse”, **yükün** “to fall”, **yarıl** “to burst”, **söküd** “to bend, to sink”, **ķavşır** “vomit”, **yaltr** “shine”, **atan** “to be called”, **üzlün** “to break, stop”, **büt** “to end, to end”, **bulğa** “to mix”, **tıntur söntür** “to extinguish”, **ulğat** “to enlarge, to enlarge”, **ķarı** “to grow old”, etc. Below are examples from the text of the “Sekiz Yukmek Yaruk”.

ötrü **olurmuş** orunıntın **örü turup** oñ egninteki tonın birtin **açınıp** tizin **çöķiķip** 011 Ilc / sonra **oturduğı** yerden **ayağa kalkıp**, sağ omzundaki elbisesinin bir tarafını **açıp**, diz **kırıp**, / then he **stood up**, **opened** one side of his garment on his right shoulder, and **bent** his knees;

[neñ] **bilmez uķmaz** kim m(e)niñ aşnuķı azunta kılmuş öz kılınçım (16 Ia) / önceki hayatımdaki yaptığım kendi amellerim bana öyle acı çektiirdiğini kimse **bilmiyor, anlamıyor** / no one **knows or understands** how much suffering my actions in my past life have caused me;

soğançıǵ nom **ötünürsiz** sizler ƙam(a)ǵ tözünler ƙoduru **tınlaylar** (25 Ia) tatlı (hoşgörülü) öğretiyi **isterseniz**, sizler bütün soylular çok dikkatli **dinleyin**, / if you **want** a book of healing (teaching) for the soul, **listen** carefully, all of you;

ƙayu tınl(ı)ǵ **étiglig yaratıǵlıǵ** iş küdük kent uluş ev bark (79 IIc) / hangi canlı (eğer birisi) **yapılmış** iş, şehir, kasaba, ev / what kind of creature (if any) is the city, village, house **being built**;

ƙodurlar ırak **tezerler** bodsuz kölgesiz barırlar neñ ada tuda ƙılu (99 IId) / **bırakıp ayrılırlar**, vücutsuz, gölgesiz **giderler**, asla zarar vermeyi / **leaves**, without a body, without a shadow, without causing any harm;

ol tınl(ı)ǵ örtke **kirser örtenmegey** suvda **ölmegey** taǵda öñde yerde (115 IIc) / o canlı yangına girse **yanmasın**, suda **ölmesin**, daǵda, vahşi doğada, yerde / if that creature enters a fire, it will **not burn**, nor will it **die** in water, whether in the mountains, on the plains, or on the ground;

teǵsilmez artamaz buzulmaz alƙınmaz yoƙadmaz ol burhanların(ı)ñ (206 Ia) / **deǵışmez, bozulmaz (hor olmaz) ezilmez yoƙ olmaz** o burhanların / of **unaltered, uncorrupted** (not desecrated), **unobstructed, unlost** [5, 7-750 p.]; [6, 10-550 p.].

Names related to kinship relationships. The names оғыл and киз in the old Uyghur language are used in the Kazakh language in the same way as boy and girl. It is known from ancient written monuments that father and mother have been called ər and hañ since the old Turkic language. In the old Uyghur language, which is the official continuation of the Turkic khaganates, it is also natural to use mother and father as ər ər **ög** and hañ **ƙañ**.

inçip **oǵulu ƙızı baǵrı boşüki ƙası ƙadaşı** ölmüş **ögi ƙañı [özüti]** (124 Ia) / böylece **oǵlu ƙızı, dönürü, akrabaları (kardeşi)** ölmüş **anası, babası, özü** / thus, his **eldest daughter**, in-laws, **relatives (brothers)**, his deceased **mother, father, and himself**.

Names of nature and names related to celestial bodies. We have noticed that many words related to names of nature and celestial bodies are the same in the Old Uyghur and Kazakh languages. For example: earth **yər**, water **suv**, mountain **taǵ**, soil **topraq**, stone **taş**, sun **kün**, moon **ay**, etc.

inça biliñ birök bo nom bitig bo çambudvip atl(ı)ǵ **yər suvda** ƙayu ƙayu **yərde** (141 IIc) / böyle bilin fakat bu kitap bu dünyanın yöneticisi adlı **yer** ve **suda** hangi hangi **yerde** / know that this is so, but this book is the ruler of this world, everywhere on **land and in water**;

ol tınl(ı)ǵ örtke kirser örtenmegey **suvda** ölmegey **taǵda öñde yerde** (115 IIc) / o canlı yangına girse yanmasın, **suda** ölmesin, **daǵda, vahşi doğada, yerde** / if that creature enters a fire, it will not burn, nor will it die in **water**, whether in the **mountains, on the plains, or on the ground**;

üç ƙata ol **yərde** oƙımış k(e)rgek anta kèn **topraq** (81 IIc) / üç kere orada okuması gerek, ondan sonra **yeri (toprağı)** / must recite it three times on the spot, then on the **ground (soil)**;

küdenlik ev bark uluǵ kiçiǵ ƙapıǵ ƙuduǵ otçuƙ **taş** soƙǵu tegirmen (86 IIc) / misafir odası, büyük ve küçük kapı, kuyu, ocak, **taş** havan (soku), değirmen, / living room, large and small door, well, hearth, **stone** kiln, mill;

kaşınçığ korkınçığ erklighlerniñ atları bo [erür] **kün** yorığı **ay** ölütcü erkligh ((91)92 Ia) / korkunç güçlerin adları bunlardır; **güneş** yürüyüşü **ay** (denen) öldürücü, güçlü / the names of the terrible forces are: the rotation of the **sun**, the murderous force of the **moon**;

ertinü uluğ kên alığı ertinü **yaruk** (243 Ib) / çok büyük geniş çok **parlak** / very large, spacious, very **bright**;

tayşuy sar(ı)ğ **urunguluğ** irbis kudruķı **yumuzuğluğ** beş törlüg (93 Ia) / **Jupiter** sarı sancaklı, **vaşak** (çin astrolojisine göre gökteki yıldızlardan birinin adı), kuyruğu **bayraklı** beş türlü / **Jupiter** has a yellow flag, **a leopard tail** (the name of one of the stars in the sky according to Chinese astrology), and a five-color flag-bearing **Mercury** star;

bars küntün kızıl **sağızğan** tağdın **ķ(a)ra yılan altı** kav yaraşmazı (95 IIc) / kaplan, güneyden kızıl **saksağan**, (Çin astrolojisine göre tanrı yıldızlarından birinin adı), küzeyden **kara yılan**, altı kav tabusu, (astrolojiye göre tanrı yıldızlarından birinin adı) yaraşmazdı (geçinemezdi) [7, 10-690 p.].

leopards, red-thirst from the south (the name of one of the stars of the Chinese astrology), the northern six-eared black snake (the name of one of the stars of the astrology), is irreverent, unable to communicate.

Names related to human body organs. In all Turkic languages, the same names are used in the ancient Uyghur and Kazakh languages in relation to the common human body. For example: құлақ **ķulķak**, мұрын **burn**, тіл **til**, көңіл **köñül**, тырнақ **turgak**, etc. [8, 56 p.].

tétir yme **ķulķakı** turķaru adruk adruk alķınçsız ün eşidür ol kim ün tēp (163 IIc) / onun **kulakı** daima her türlü susmayan sesi işitiyor (duyuyor) o kimin sesidir /his ear always hears a different nonstop sound whose voice it is;

tétir yme **burnı** turķaru adruk adruk alķınçsız yıd yıpar (168 IIc) / dur yine **burnu** daima türlü türlü kalıcı güzel kokuyu / at the same time, there is always a variety of long-term anodyne on the head;

tilin turķaru adruk adruk alķınçsız tatıǵlıǵ tatıǵ tatar ol kim tatıǵlıǵ tatıǵ tēp tétir (174 IIc) / **dilin** daima türlü türlü kalıcı tadı dener kim tatlı tat diye söylerse / your tongue always tastes a variety of long-term tastes, who says it's a sweet taste;

öz **köñülüm et'özüm** burhanlarn(ı)ñ nom tözi yıltızı erür tēp (217 Ib) / öz **kalbim, vücudum**, burhanların öğreti esası, köküdür diye bilmese / my heart, my body, the foundation of training, the bottom of the burhans;

yine ķişi etözin buluǵalı antağ ol ķaltı bo **turgak** üzeki toprakça (336 Ib) / yine ķişi vücudunu bularak böyle o bu **turnak** üstündeki toprak gibi / *find the body again, and it's like the soil above the nail* [9, 106 p.].

Words associated with plant names. There are very few words associated with the names of plants in the text Секиз йүкмек йапык in our research facility. Analyzing the text, we learned that hu'a means "flower" and ali means the name of the tree "arzhaka".

t(e)ñriler ulatı ķamağ yaruk t(e)ñriler [tözün yavaş] ķutlar vahşiklar turķaru **hu'a** (143 Ib) / tanrılar ve diğerleri bütün parlak tanrılar özleri yavaş, merhametli ruhları daima **çiçek** / the foundation of all the glossy tegans of the tenacies and others is soft, the spirits are kind

ol yavlaq yek içgeknñ başı yėti öñi yarılğay inçe kıltı *ali* (375 IIId) / o kötü vampirin başı yediye ayrılır *arjaka* / let the head of the bad vampire be divided into seven parts

ıgac teg ol ödün elkinçsz ülgüsüz etözlüg bodistv ornınta (376 Ia) / *ağacının* dalları gibi o zaman sürekli ölçüsüz vücutlu Bodhisatva yerinden / like a tree tree, a buddhist with a non-stop, immortile body at the same time.

Words related to the names of animals and birds. Since most of the names of animals and birds are Turkic words, they are used equally in both languages (ancient Uyghur and Kazakh).

For example: жылқы *yulkı*, барыс *bars*, бөрі *böri*, ұлу *luu*, қарақұс (бүркіт) *krakuš* [10, 185 p.].

ағалық көмсүлік улатı *yulkıka* атлық кішіке батıғлыққа теги (87 IIc) / depo ve *hayvanlara* ahır ve insanlara tuvalet / storage, animal feed, and people to the toilet;

қанта yorisar *bars irbis böri* улатı yavlaq tınlıqlar alqu (116 Ib) / nerede yürürse *kaplan, leopar, kurt* ve başkaları kötü canlıların hepsi / where verdant *leopards, lions, wolves and others*

kirdiler sansaz saqışsz t(e)ñriler yekler uluğ küçlüg *luular* ((431) Ia) / girdiler sayısız tanrılar şeytanlar büyük güçlü *ejderhalar* / the satans, the great powerful dragons, the innumerable tenographers; [11, 203 p.].

knırlar asurılar talım krakuš hanları gantarvılar mahuruglar kişiler (432 Ib) / *gontarvi, asura, yurtıcı kartal, kinarular, mayorogiler* kişileri / cantavra, aura, predatory eagle, minarets, majorogi people;

Names related to religious beliefs. There are a lot of terms associated with buddhism, because the work of Секиз йүкмек йарук in our research facility is a work that promotes Buddhism.

теңри теңриси *teñri teñrisi*, бұрқан *burhan*, дарни *darni*, судур *sudur*, вайшалы *vayşalı*, чамбудивип *çambudivip*, кам *kam*, чхшапты *çxşaptı*, арвыш *arviş*, вахшиклер *vahşiklar*, шамну *şamnu*, эзруа хормузта *ezrua xormuzta*, архант *arxant*, пртикубут *prtikubut*, шравиклер *şraviklar*, низванилер *nizvanilar*, этөз *et'öz*, шлок такшут *şlok takşut*, биш азун тынлығ (*biş azun tınlıg*), бадра (*badra*), ратнакр (*ratnakr*), нарайан (*narayan*), сумир *sumir*, интрадати *intradati*, тайшинг махайана *tayşing mahayana*, нирван *nirvāṇa*, парамит битиг *paramit bitig*, тойынлар *toyınlar*, шмнанчлар *şmnançlar*, упаси *upasi*, упасанч *upasanç*, т.б.

tamudaki emgeklig tınl(ı)ğlar alqu ozdı kırtultı edgü et'özke kirdiler (423 Ia) / *cehennemdeki* eziyet çeken canlıların hepsi özgür oldular kurtuldular iyi vücuda kavuştular / all those who suffered in the hell were liberated, saved and included in the good body;

t(e)ñrisi *burhan* tıdığsız *bodistvıka* inça tēp yarlıkadı *vipaşi* burhan ödinte yme (129 IIc) / tanrısı *burhan* engelsiz *budistvaya* böyle diye emr etti *vipaşi (hoca)* burhanlar zamanında yine / impeccable budist was told again in the days of the burhans by the emir vipashi (teacher);

anı bilir anı ötgürür antada öñi *arhant prtikubutlar* (209 Ia) / onu bilir, onu anlar (başından geçirir) başka *arhant* (kutsal) *pratikabutlar* (nirvanaya

yetişemeyen Budhalar) / other archaeological (sacred) praticabutts (buddhas that cannot be fully transferred)

ulatı kam(a)ğ *şraviklar* azu kamağ *nizvanilar(i)ğ* basmış yalñuklar (210 Ia) / diğer bütün (*şarvik*) *Budhanın öğrencileri* veya bütün tutku kapan insanlar / all other (sharwick) Buddha students or all (buddha) people who have fallen;

agam bitig *nirvan* bitig belgürer ((415) Ib) / *agama* sutrası ve *mahayana* kitabı görünür / agama sutra and the book of the mahayana appear [12, 25-705 p.].

bolmaz tınl(ı)ğlar üküş t(e)ñrim *buşı* bėrgeli aķı tınl(ı)ğlar az (4 IId) / olmayan canlar çok tanrım, *sadaka* veren cömert canlılar az / a lot of non-preachers, few people who are so beggars;

törü toķu kılıp üntürür künte bo [nom] bitigig üç kıata okızun (285 Ia) / *ölüm töreni göreneğini* yapıp, ağıladığı gün bu sütrayı (darmayı) üç kere okusun / the day of death, and the day of absence, let him reread this sutra three times;

tınl(ı)ğlar *ölüg* kişı için *sın orun* ėtgeli yaratğalı saķınç saķınsar [özleri] kıanta ((289) 290 IId) / canlılar *ölen* kişı için *kabir yeri* yapmayı düşünseler kendileri nasıl / What if the owner of life thinks of preparing a tortoise for the dead.

Names associated with social groups. Words which were used in ancient Uyğur language such as хан han, ұлыс uluş, күн күñ, құл қуul, бай bay, жай yağı, etc. are also used in the Kazakh language without any change. Such words as Bodoun and Saghai serve as a significant change in the Kazakh language. The word Bodoun is used in ancient Turkic languages in the sense of “people under the control of foreign rule” in the face of the people, having undergone a sound change in the Kazakh language in the form of a bodan and a meaningful change in the words of the people. The word “Syghai” is also a poor concept in the ancient Turkic languages, and in the Kazakh language the meaning is changed, and in the image of “Shigaybay” he will come up with the phrase “shyk bermes Shigaybay” [13, 302 p.].

et’ öz tegşürüp kelirler ol *ėligler hanlar* yme alķuķa y(a)rlıķançuçı (249 IIc) / vücutlarını değıştirirler o *hükümdarlar, hanlar* yine bütün merhametli / they change their body he managers, khans again all kind

oğın evde barķta igidürçe bodunķa neñ yavlaķ saķınçı yok (251 Ib) / evde yetiştirirse (eğitirse) halka kötü düşünceleri olmaz / if he raises (educates) his son at home, he would not have bad intentions toward the people;

uluşı balıķı bulunçsuz buçğaksız tēp kamağ bodunı turķaru bodistv-(427) Ib / his country, city, being limitless and boundless, the whole people would continuously be Buddhists;

iki y(i)girmi erkligi toprakdaķı kıarı başı atlığı yüzlüğü batağl(ı)ķdaķı (96 Ib) / twelve wise men, elders, and noble people in the pit of excrement / twelve wise men, elders, and noble people in the pit of excrement;

yorığlı erklig xan süüsin başlağucı (91 Ia) / the rotation, the leader of Erklig Khan’s army / the rotation, the leader of Erklig Khan’s army;

ķadaş күñ қуul bir ėkintike kıarışur otlı suvl(ı) teg64 IIc / relatives, maidservants, slaves quarrel with each other like fire and water / relatives,

maidservants, slaves quarrel with each other like fire and water;

üküş t(e)ñrim bay barıml(ı)ğ tınl(ı)ğlar az yok (024 IIc) / many gods, few wealthy people / many gods, few wealthy people;

çığay tınlıqlar üküş t(e)ñrim tözün (025 IIc) / poor people, many gods / poor people, many gods;

körser ötrü öñ körk ulatı altı törlüg yağıda [öñi] kırtulur (156 IIc) / if he sees, then beauty and others escape well from six different enemies / if he sees, then beauty and others escape well from six different enemies [14, 15-705 p.].

Names of household items

1) Names of things that are related to household

In the Sekiiz Yükmek Yaruq text, there are not many household item names. The terms used in the Old Uighur language for household items like kuduğ (well), otçuq (hearth), tegirmen (mill), aşı(ı)q (kitchen) are the same in Kazakh [15, 2 p.].

küdenlik ev barı uluğ kiçig kapiğ kuduğ otçuq taş soqıu tegirmen (86 IIc) / guest room, large and small door, well, hearth, stone mortar, mill

yınax kéd'in yınax ekidin sınar bulañ anta ulatı aşı(ı)q (85 Ia) / on the south, north, both sides have corridors and together with this, kitchen

ağılık kömsülük ulatı yıldıqa atlık kışike batıqlıqqa tegi (87 IIc) / storage and barn for animals, toilet for people

2) Food-related terms

In the text we examined, there are very few food-related terms. The term aş içgü refers to the concept of eating and drinking, which is translated as “eating and drinking food.”

üze ilenürler uzatı inçe tapınzun udunzun aş içgü k(e)lürzün (268 Ia) / they announce that it is above (inaccessible), and thus they worship and bring food and drink for themselves

3) Clothing-related terms

In the Sekiiz Yükmek Yaruq text, there is only one term for clothing, k(e)dgü tonağı, which refers to clothes, and there are no other words related to clothing.

k(e)dgü tonağı ulatı as(ı)ğ tusu kılur (392 Ia) / they give clothes and fulfill other needs

4) Measurement-related terms

Words related to measurements, such as uzun (long), az (few), ulğat (growth), etc., used in Old Uighur, are also used in the Kazakh language in the same form.

-nur ermegü tınlıqlar üküş t(e)ñrim uzun yaşıyur tınl(ı)ğlar az (021 IIc) / lazy, indifferent beings; many gods, few long-living beings

üküş t(e)ñrim bay barıml(ı)ğ tınl(ı)ğlar az yok (024 IIc) / many gods, few wealthy beings

büş törlüg yini yme k(e)ntün bolmış [ol] tétir ulğatsar k(e)ntün uluğadur kırısar (448 449 IIc) / with five types of body, as you grow older, you will also grow and get older

kolusuz ölmez tek kèrtgünç köñül üçün ança utlısı (50 IIc) / one who doesn't die without time, a true believer is rewarded this way

tüzü tüketi ètmiş yaratmış k(e)rgek ötrü ol ödün yèr altınkılar (88 IIc) / one must complete everything, then at that time, those under the ground

ağ(ı)r tètir tuğduқта күн talulamaz ödi tegdükte ötrü tuğar (227 Ia) / the day we are born is heavy, and when the time comes, we will be born.

Conclusion

The comparative study of the lexico-semantic groups of Old Uyghur and Kazakh has revealed both stable elements of linguistic continuity and significant differences arising from the historical and cultural development of each language. Despite the temporal and geographical distance between the two language systems, the analysis shows that the Kazakh language has largely inherited the lexical and semantic features characteristic of Old Uyghur. This is most evident in basic lexical groups related to nature, kinship, labor activities, and social organization.

Shared lexico-semantic groups point to deep typological and genetic connections between the two languages, rooted in their common Turkic origin. Words denoting natural phenomena, life processes, elements of traditional life, and spiritual culture largely coincide or display semantic proximity. At the same time, the Kazakh language developed under different historical circumstances, leading to borrowings from other languages (notably Arabic, Persian, and Russian), as well as the formation of new words and meanings shaped by changes in lifestyle, religion, and social institutions. It was also established that part of the Old Uyghur vocabulary did not survive in the Kazakh language or changed its meaning, indicating natural processes of linguistic evolution. Some lexico-semantic groups relevant during the Old Uyghur era (for example, terms from Buddhist or Manichaean contexts) have lost their relevance in modern Kazakh and were replaced by other lexemes or forgotten entirely. Thus, the results of the analysis allow us to conclude that the Kazakh language, on the one hand, is a successor to the Old Turkic lexical tradition, and on the other hand, is a living, evolving language reflecting changes in the culture and consciousness of its people. The comparative study of the lexico-semantic groups of the two languages deepens our understanding of the historical dynamics of Turkic languages and contributes to the preservation and promotion of their shared cultural and linguistic heritage.

Finally, it is worth noting that further research in this direction could be expanded through the analysis of other Turkic languages and the incorporation of materials from archaeology, ethnography, and cultural studies, which would offer a more comprehensive view of the development paths of the Turkic linguistic world.

REFERENCES

[1] Caferoğlu A. Türk Dili Tarihi I-II. [Turkish Language History I-II]. 4th Edition. –İstanbul, 2000. – 246 p. [in Turkish]

[2] Oda Juten. A Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumış Yaltrimış in Old Turkic, Berliner Turfantexte XXXIII, Brepols Publishers, Turnhout (Belgium), 2015. – 319 p.

[3] Gabain A. Eski Türkçenin Grammeri [Grammar of Old Turkish]. Türk Tarih Kurumu. – Ankara, 1988. – 313 p. [in Turkish]

[4] Erdal M. A Grammar of Old Turkic. Leiden – Boston: Brill, 2004. – 575 p.

[5] Wilkens J. Handwörterbuch des Altuigurischen / Eski Uygurcanın El Sözlüğü, Universitätsverlag – Göttingen, 2021. – 496 p. [in Deutsch]

[6] Kazak Tilinin Tusindirme Sozdigi [Explanatory Dictionary of the Kazakh language]. – Almaty: Dyke-Press, 2008. [in Kaz.]

[7] Nasilov D. M., Kormushin I. V., Dybo A. V., etc. Drevneturkskii slovar [Ancient Turkic Dictionary]. – Astana: «Gylım», 2006. – 760 s. [in Rus.]

[8] Şen S. Eski Uygur Türkçesi Dersleri [Old Uyghur Turkish Lessons]. Kesit yayınları. – İstanbul, 2021. – 303 p. [in Turkish]

[9] Oda Juten. A Study of the Buddhist Sūtra Called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumış Yaltrimış in Old Turkic, Text Volume [I]; Facsimile Volume [II]. – Kyoto: Hōzōkan, 2010. – 319 p.

[10] Kaliyev G., Bolganbayev A. Kazirgi kazak tilinin leksikologiyası men frazeologiyası. [Lexicology and Phraseology of the Modern Kazakh Language]. – Almaty: Sozdik-Slovar Publishing House, 2006. – 264 b. [in Kaz.]

[11] Oba E. Kazakçanın Tarihi Türk Lehçelerine Göre Söz Varlığı [Vocabulary of Kazakh Language According to Historical Turkic Dialects]. IQ Kültür Sanat Yayıncılık. – İstanbul, 2020. – 604 p. [in Turkish]

[12] Clauson Sir Gerard. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. – Oxford, 1972. – 989 p.

[13] Korabay S. Kazak әдебиетінің тарихі [History of Kazakh Literature]. In Ten Volumes. Volume 2. – Almaty: KazInform, 2006. – 444 b. [in Kaz.]

[14] Eren H. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü [Etymological Dictionary of the Turkish Language]. Türk Dil Kurumu Yayınları. – Ankara, 2020. – 788 p. [in Turkish]

[15] Burkitbayeva Sh., Olmez M. On the Use of Historical Reduplicatives in the Modern Kazakh Language // Journal «Bulletin. Series: Philological Sciences». – 2024. – №3 (74). – P. 32 -53. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.3.74.003>

КӨНЕ ҰЙҒЫР ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНІҢ ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫҚ ТОПТАРЫН ӨЗАРА САЛЫСТЫРУ

***Бүркітбаева Ш.Д.¹, Аширкулов К.²**

***¹Ыстамбұл университеті, Әдебиет факультеті,**

Қазіргі түркі тілдері кафедрасы, Ыстамбұл, Түркия

**²Нигде Өмер Халисдемир университеті, Гуманитарлық-әлеуметтік
ғылымдар факультеті, Түрік тілі мен әдебиеті бөлімі, Нигде, Түркия**

Аңдатпа. Мақалада туысқан көне ұйғыр және қазақ тілдерінің лексика-семантикалық топтары өзара салыстырылды. Екі тілдегі сөздердің сәйкестіктері дыбыстық және мағыналық жағынан талданды. Мақаланың

мақсаты ескі ұйғыр тілінде пайданылған сөздердің қазіргі қазақ тілінде қаншалықты қолданыста екендігін анықтау, түбі бір екі тілдің лексика-семантикалық топтарын салыстыру арқылы туысқандықтарын нақтылау. Мақаланың өзектілігі бұрын-соңды қазақ тілінде ауқымды түрде қарастырылмаған көне ұйғыр және қазақ тілдерінің лексика-семантикалық топтары алғаш рет ғылыми тұрғыдан қолға алынып отыр.

Мақаланы жазу барысында келтірілген мысалдар көне ұйғыр тілінде жазылған, ойдан құрастырылған сутра ретінде танылған «Секиз Йүкмек Йарук» мәтінінен алынды. Мақалада салыстырмалы-тарихи, топтау, талдау, аудару, салыстыру әдіс-тәсілдері қолданылды. Мақаланың мақсатына жету үшін қойған міндеттері негізінде төмендегідей нәтижелерге қол жеткізілді: екі тілдегі абстрактілі ұғымды беретін сөздер, заттың сынын, санын білдіретін, іс-қимылды білдіретін, туыстық қатынас, діни наным-сенім атауларын, табиғат және адам мүшелерінің, өсімдік, жан-жануар, аң-құс атауларын білдіретін сөздер топталып, салыстырылды. Ұқсас тұстары мен өзгешеліктері талданды. Мақаланың практикалық және теориялық маңызы зор. Қазақ тілі тарихы, көне түркі тілдері пәндеріне көмекші оқу құралы ретінде қолдануға болады.

Тірек сөздер: түркі тілдері, қазақ тілі, көне ұйғыр тілі, лексика-семантикалық топтар, салыстыру, мағыналық ұқсастық, тарихи сөздер, тілдік ерекшеліктері

СРАВНЕНИЕ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ГРУПП ДРЕВНЕУЙГУРСКОГО И КАЗАХСКОГО ЯЗЫКОВ

*Буркитбаева Ш.Д.¹, Аширкулов К.²

¹Стамбульский университет, факультет литературы,
кафедра современных тюркских языков Стамбул, Турция

²Университет Нигде Омера Халисдемира, Институт социальных наук,
факультет гуманитарных и социальных наук, Нигде, Турция

Аннотация. В статье сравниваются лексико-семантические группы древнеуйгурского и казахского языков, которые относятся к тюркским языкам. Были проанализированы соответствия слов в двух языках по звучанию и значению. Цель статьи – определить, в какой степени слова, употребляемые в древнеуйгурском языке, используются в современном казахском языке, и выяснить их родство путем сравнения лексико-семантических групп двух языков. Актуальность статьи заключается в том, что впервые в научной работе рассматриваются лексико-семантические группы древнеуйгурского и казахского языков, которые ранее не подвергались широкому изучению в казахском языке.

Приведенные в статье примеры взяты из текста «Секиз Юкмек Ярук», который считается вымышленной сутрой, написанной на древнеуйгурском языке. В статье использованы сравнительно-исторический, группировочный, аналитический, переводческий и сравнительный методы. Исходя из поставленных задач для достижения цели статьи были достигнуты

следующие результаты: в обоих языках найдены слова, передающие абстрактные понятия, описывающие предметы, выражающие количество, выражающие действия, выражающие родственные отношения, религиозные верования, названия природных и Органы человека, растения, животные. Слова, обозначающие названия животных и птиц, были сгруппированы и сравнены. Были проанализированы сходства и различия. Статья имеет большое практическое и теоретическое значение. Может быть использовано как вспомогательное учебное пособие по предметам история казахского языка и древнетюркских языков.

Ключевые слова: тюркские языки, казахский язык, древний уйгурский язык, лексико-семантические группы, сравнение, семантическое сходство, исторические слова, языковые особенности

Received: April 25, 2025

Information about the authors:

Burkitbayeva Shynaray Dubirovna – doctoral student of the Department of Modern Turkic Languages, Istanbul University, Faculty of Literature, Istanbul, Turkey, e-mail: burkitbaeva.1975@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-8235-4213

Ashirkulov Kanat – doctoral student of the Department of Niğde Ömer Halisdemir University, Institute of Social Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Niğde, Türkiye, e-mail: kanat.ashirkulov@gmail.com, ORCID ID: 0009-0004-3439-5941

Авторлар туралы мәлімет

Бүркітбаева Шынарай Дүбірқызы – Ыстамбұл университеті, Әдебиет факультеті, Қазіргі түркі тілдері кафедрасының докторанты, Ыстамбұл, Түркия, e-mail: burkitbaeva.1975@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-8235-4213

Аширкулов Канат – Нигде Өмер Халисдемир университеті, Әлеуметтік ғылымдар институты, гуманитарлық-әлеуметтік ғылымдар факультеті, Түрік тілі мен әдебиеті бөлімінің докторанты, Нигде, Түркия, e-mail: kanat.ashirkulov@gmail.com, ORCID ID: 0009-0004-3439-5941

Сведения об авторах:

Буркитбаева Шынарай Дубировна – Стамбульский университет, факультет литературы, Докторант кафедры современных тюркских языков, Стамбул, Турция, e-mail: burkitbaeva.1975@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-8235-4213

Аширкулов Канат – Университет Нигде Омера Халисдемира, Институт социальных наук, Факультет гуманитарных и социальных наук, докторант кафедры турецкого языка и литературы, Нигде, Турция, e-mail: kanat.ashirkulov@gmail.com, ORCID ID: 0009-0004-3439-5941

УДК 81'22

МРНТИ 16.21.61

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.006>

МЕДИА ДИАСПОР В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ: НАРРАТИВЫ И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

*Гиздатов Г.Г.¹, Ашимова З.А.²

* ^{1,2} КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы Казахстан

Аннотация. Статья посвящена анализу нарративов и лингвокультурологических особенностей медиа диаспор в современном информационном пространстве с целью работы является также выявить лингвокультурологические аспекты медиатекстов, посредством которых формируется идентичность. Основные направления и идеи статьи даны в рамках критических дискурс-исследований и базовой концепции медиалогических исследований. Научная новизна и значимость работы обусловлены впервые предпринятым в статье анализом специфики становления и функционирования медиатекстов одной диаспоры. В свою очередь Практическая значимость статьи и полученных в ней результатов важны для анализа медиадетальности многих этнических групп Казахстана. В статье представлена типология нарративов, отражающих точку зрения государства и самой диаспоры. К таковым в статье отнесены исторический, культурно-этнографический и персонифицированный нарративы. В свою очередь именно эти нарративы создают культурный коммуникативный код диаспоры. Методология исследования основана на междисциплинарном стыке, в котором диаспорологический подход соотносится с лингвокультурологическими исследованиями. Лингвокультурологические особенности, например, медиа турецкой диаспоры в сравнении с другими имеют слабо выраженную этническую специфику. Как это видно из конкретного содержания источников, символическая интерпретация событий в медиа в большинстве случаев навязана извне и говорить о текстовых традициях диаспоралогической группы пока не приходится, но является лингвокультурологическим показателем. Основные результаты получены в результате авторского медиакритического разбора. Статья актуальна в методологическом аспекте для филологических, лингвокультурологических и диаспорологических исследований. Полученные итоги имеют практическое значение для специалистов гуманитарного профиля и этножурналистов.

Ключевые слова: диаспора, идентичность, лингвокультурология, медиа, медиатекст, медиалогический подход, нарратив, турецкая диаспора, СМИ

Введение

Медиа диаспоры, как традиционные, так и новые, всегда отражают реальную или мнимую общность этногруппы. Особое место в этом случае

отводится тематическому наполнению медиального источника – нарративу. Последний может формироваться как самим государством, где находится диаспора, так и формироваться внутри самой диаспоры. При этом нельзя отрицать неизбежную универсальную унифицированность и гибридность проявления лингвокультурологических особенностей медиатекстов в современном информационном и поликультурном обществе, каковым является Казахстан.

Разнонаправленные исследования в границах Media Studies относятся к актуальным и практически ориентированным направлениям гуманитарной парадигмы, в которой вырабатываются новые и оригинальные подходы в анализе дискурсивной и/или коммуникативной практики. Особую ценность представляют те ситуации, когда рассматриваются медиа национальных диаспор, в особенности проживающих на территории постсоветского пространства. Общий обзор медиа диаспор Казахстана также представлен в нескольких статьях автора [1; 2; 3]. Особое место в данной статье занимает анализ медиа турецкой диаспоры, так как она является одной из многочисленных в стране (около ста тысяч представителей), к тому же это – первое зарегистрированное этнообъединение в Казахстане (1991 г.).

Описание материалов и методов

В данной статье материалом исследования являются медиальные источники, в том числе традиционные медиатексты, подготовленные силами турецкой диаспоры, а также другие виды медиа, каковых, следует заметить, совсем немного. Основным методом рассмотрения медиальных источников является медиакритический анализ, а также элементы критического дискурс-анализа [4]. В работе анализ диаспоральных медиа (этноСМИ) предполагает следующую последовательность: «Ключевыми категориями нарративного анализа дискурса выступают событие и нарратив. Второе определим через первое: нарратив есть последовательность изложенных, рассказанных, явленных в определенном коммуникативном акте событий» [5, с. 85]. При этом в значительной мере типология нарративов и/или нарративных текстов отражает то, что в семиотических исследованиях называется *точка зрения, условия*, определяющие восприятие и передачу событий [6, с. 121].

Результаты

Типология нарративов, о которых ниже пойдет речь, в равной мере присутствует или трансформируется в разного рода медиалогических произведениях. Из определяемого в нарратологии коммуникативного акта событий следует первая выявляемая нами в казахстанской медиапрактике классификация: нарративы, предписанные извне и созданные в самой диаспоральной среде. В первом случае нарратор – это государство, во втором – сама диаспора. В первом случае очевиден проективный и конструируемый характер нарративов в большинстве случаев – в традиционных медиа при незначительности их проявления в новых медиа,

во втором случае – явно наблюдается вариативность и актуальность тем. В этом же ряду необходимо привести рациональное и неизбежное, возможно, в чем-то провокативное (провокационное) утверждение Терри Иглтона о том, что многонациональное государство не может быть справедливым по отношению ко всем народам, входящим в его состав [7, с.91]. Целесообразно заметить, что этика идентичности, отнесенная к диаспорам тоже, нами в данном медиалогическом разборе не рассматривается. В любом случае государство выступает в первом коммуникативном ряду событий как организатор и идеолог нарративов через регламентирующую по отношению к диаспоральным группам деятельность Ассамблеи народа Казахстана. К таковым отнесены 6 магистральных направлений деятельности самой организации: *Общественное объединение, Язык единств, Наследие страны, Чистая окружающая среда, Священный долг, Медиа молодых*. Эти направления, репрезентируемые в модифицированных формах, можно наблюдать в ключевых рубриках всех республиканских этноСМИ. Символично в этом ряду переименование Ассамблеи народов Казахстана (1995 г.) на Ассамблею народа Казахстана (2007 г.). Нарративы самой Ассамблеи могут быть охарактеризованы как постсоветские, в которых декларируемый еще с советского периода лозунг о дружбе народов пока не получает разделяемого всем обществом идеологического осмысления и наполнения, в значительной мере продолжается набор клишированных установок, сохранившихся с советского периода. Эти установки в значительной мере влияют на редакционную политику и концептуальное пространство диаспоральных СМИ, в том числе, как это будет показано дальше, на издания турецкой и других диаспор. По отношению к турецкой диаспоре последнее отражено даже в пафосных газетных заголовках, которые больше напоминают лозунги, чем современный журналистский стиль: *Мы – жители Евразии, мы – одна большая дружная семья; Патриотизм – душевное состояние*. Подобный ряд примеров бесконечен и стандартен, в нашем случае ограничимся лишь приведенными заголовками.

Как показывает мониторинг, собственно казахстанских источников медиальных материалов о турецкой диаспоре совсем немного. В общем реестре этих источников необходимо отметить два документальных фильма, созданных казахстанскими каналами. Каково их концептуальное и тематическое наполнение? Первый из них — *«Кто такие турки ахыска?» на Qazaq TV*. Профессионально отснятые красивые телекартинки (хронометражем 20 минут), обобщенно представляют жизнь турецкой диаспоры в республике в её официальном и культурном проявлении. Но в этом случае зритель лишается понимания и исторической специфики появления диаспоры, исторических и современных проблем жизни диаспоры в Казахстане. Второй фильм был уже на Abai TV, представленный в программе Шанырак. Построенный в формате видеоблога сюжет о турецкой диаспоре был последователен и зрелищен одновременно. При этом использование клише (например, *диаспора всячески поддерживает курс на развитие страны*, что часто присутствует в диаспоральных СМИ) было минимально,

а фотоизображения представителей диаспоры с крупными чиновниками страны впервые в казахстанской медиальной практике отсутствовали. В сюжетную канву фильма вошло информирование об истории формирования диаспоры в Казахстане, размышления о функционировании языка в данный момент и очень краткая попытка определить духовную и материальную культуру турецкой диаспоры. Нельзя не заметить традиционные погрешности в телевизионной практике Казахстана: одни и те же лица диаспоры переходят из одного телевизионного сюжета в другой. Но даже с такими огрехами в фильме получила достойное освещение, например, тема депортации нации в сталинские годы, то, что в последние годы практически исчезло из нарративной политики официальных и диаспоральных СМИ. Этот телевизионный нарратив можно отнести к состоявшемуся варианту представления одной из казахстанских диаспор.

Уже по отношению к СМИ самой диаспоры в результате медиакритического обзора выявлены следующие информационные ресурсы, которыми располагает сама турецкая диаспора. На сайте Ассамблеи народа Казахстана [8] указано как турецкое этноСМИ только одно издание: газета АНІСКА [9]. Но на самом деле турецких медиа больше, и они включают в себя как полноценное СМИ сам портал этнообъединения, включающий в себя материалы газеты, но не только ими ограниченный, журнал [10], несколько документальных фильмов. Интерфейс портала диаспоры, вписываясь в магистральные направления Ассамблеи, отличается шаблонной подачей: газета, новости, экономика, политика, культура, кухня, при этом он перестал обновляться: в рубриках: «Образование», «Политика», «Новости» - материалы представлены 2023 годом, остальные датированы еще более ранним периодом, все материалы сайта представлены на турецком и русском языках.

Единственная газета турецкой диаспоры АНІСКА издается не только на турецком языке, на шестнадцати страницах издания присутствуют материалы на казахском и русском языках. Газета реально распространяется, в первую очередь, в цифровом варианте в других странах – местах проживания турецкой диаспоры. В издании более чем очевидно подчинение иерархизированной манере подачи информации: первые страницы посвящены выступлениям и действиям президента Казахстана, потом предлагаются новости от президента Турции, далее — новости алматинских властей и Ассамблеи народа Казахстана, нередко официальные новости регионов. Затем к этой официальной подборке, теряющей хоть какую-то актуальность к моменту издания номера, добавляется несколько архаичный для современных изданий набор из гороскопа и уроков казахского языка. Справедливо будет указать, что не столь часты, но возможны более яркие и авторские материалы в рубрике «Люди диаспоры», в которых появляется то, что в современной коммуникативистике называется *личная история*.

Как следствие укажем на то, что большая часть материалов издания является упрощенным пересказом официальных пресс-релизов и информационных сообщений от официальных СМИ, по этой причине эти

тексты не столь интересны для читателя из диаспоры, так и для внешнего потребителя газеты. Вероятно, именно этой причиной (злоупотребления копипастом) можно объяснить, почему многие тексты в издании публикуются без обозначения авторства. Целесообразно заметить, что указанные жанрово-тематические и языковые особенности свойственны практически многим этноСМИ в Казахстане.

Более десятка лет в Казахстане публикуется журнал TÜRK BİRLİĞİ, главный редактор газеты и журнала — Ровшан Мамедоглы. Издание относится к так называемым общественно-политическим изданиям, но с неизбежным замечанием, что оно относится не к самостоятельно готовящемуся коллективом журналистов изданию, а больше является коллажем выступлений и интервью политиков тюркских стран: например, в последнем номере — Азербайджана и Турции, уже опубликованных в официальных источниках. Собранные под одной обложкой, большей частью переведённые на русский или английский языки, материалы из других изданий доносят точку зрения представителей стран тюркского мира на разные проблемы, в том числе и конфликты. Собранный в одном издании официальный дискурс политики и власти, безусловно, при всей его односторонней направленности полезен с практической стороны исключительно политикам и политологам.

Обсуждение

Как показывает анализ реальной медийной практики, трансфер базовых нарративов в казахстанских медиа определен как универсальными культурными традициями, так и локальными тенденциями постсоветского пространства. Причем в диаспоралогических СМИ и в казахстанских источниках представлены как конструируемые извне (государством) в рамках информационного заказа нарративы, так и предлагаемые самой диаспорой. Среди последних очевидны исторический, культурно-этнографический и персонифицированный нарративы, большей частью это предстает через личные истории и воспоминания. На наш взгляд, совокупность этих трех нарративов и формирует культурный коммуникативный код диаспоры: «Этот код одинаковым образом читается всеми членами диаспоры, понимается и ощущается ими. Идея единства и общей исторической судьбы передавалась из поколения в поколение удивительно успешно, невзирая на всевозможные географические, социальные и временные препятствия» [11]. Понятие в диаспорологии очень спорное и зыбкое, но в действительности имеющее реальное, в том числе журналистской практике, реальное проявление.

Лингвокультурологические особенности медиа турецкой диаспоры имеют не столь явно и слабо выраженную свою специфику. Как это видно из конкретного содержания газеты и портала, символическая интерпретация событий в медиа в большинстве случаев навязана извне и говорит о текстовых традициях диаспоралогической группы пока не приходится. Проследить реальное существование лингвокультурологических особенностей можно было бы, если бы в турецких медиа постоянно присутствовали

литературные рубрики (тексты, созданные представителями диаспоры). Именно подобного рода творчество позволяет заявить о наличии текстовых традиций уйгурской и польской диаспоры в Казахстане [см. также 1].

Заметим, что в казахстанской практике есть этногруппы, которые демонстрируют иное отношение к материалам на языке диаспоры (польская, уйгурская), когда публикуются современные локальные авторские материалы (публицистика и литературные произведения). В любом случае языковые и текстовые традиции диаспоры находятся полностью вне процессов языкового планирования, о которых пишут авторы социолингвистического словаря: «Языковое планирование, направленное на расширение функций государственного языка, оценивается как действенный инструмент возрождения национальной культуры и духовности в новой парадигме гуманистических ценностей XXI века и осуществления дальнейшей модернизации, демократизации и устойчивого развития казахстанского общества как открытой системы» [12, с.266]

Заключение

Также, как и в случае с другими диаспорами Казахстана, можно предположить реальный интерес казахстанцев к СМИ любой диаспоры, если они всё-таки преодолеют довлеющий над многими этноизданиями формат отчёта перед чиновниками. Как показывает анализ нарративов, представления о реальной или мнимой общности диаспоры из медиальных источников только начинают складываться.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Гиздатов Г.Г. Медиа диаспоральных групп Казахстана: проблемы культурной идентичности // Вестник Томского государственного университета. Филология. – 2024. – №. 92. – С. 92-111.

[2] Гиздатов Г. Г. Медиа диаспоральных групп Казахстана: институциональный формат и нарративы // Вестник ЮУрГУ. Серия «Социально гуманитарные науки». – 2024. – Т. 24, № 2. – С. 81–86. DOI: 10.14529/ssh240210

[3] Гиздатов Г.Г. Культурные нарративы диаспорологических сообществ Казахстана: медиалингвистические аспекты изучения // Известия КазУМО и МЯ. Сер. Филология. – 2024. – №2. – С.111-124.

[4] Водак Р. Политика страха. Что значит дискурс правых популистов? – Харьков: Гуманитарный центр, 2018. – 404 с.

[5] Силантьев И. В. Газета и роман: Риторика дискурсных смещений / Отв. ред. Ю. В. Шатин. – М.: Языки славянской культуры, 2006. – 224 с.

[6] Шмидт В. Нарратология. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.

[7] Иглтон Т. Идея культуры / Пер. с англ. И. Кушнаревой. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2021. – 192 с.

[8] Ассамблея народа Казахстана [сайт]. <https://assembly.kz/ru/> (дата обращения 22.12.2023).

[9] газета AHISKA [сайт]. <https://www.ahiska-gazeta.com/ru/> (дата обращения 22.07.2024).

[10] журнал TÜRK BİRLİĞİ [сайт]. https://www.ahiska-gazeta.com/cms/uploads/file_1683794216_498812598.pdf (дата обращения 22.07.2024).

[11] Ракачева Я.В. «Старые» и «новые» диаспоры в Краснодарском крае: особенности формирования и развития // Диаспоры и землячества в современной России. Факторы воспроизводства традиционных ценностей в инокультурных средах. – М.: ЛЕНАНД. 2017. – С. 38-53.

[12] Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж. Языки Казахстана: социолингвистический справочник. – Алматы: «Издательство Золотая книга», 2020. – 480 с.

REFERENCES

[1] Gizdatov G.G. Media diasporal'nyh grupp Kazakhstana: problemy kul'turnoj identichnosti [Media of diaspora groups in Kazakhstan: problems of cultural identity] // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologija. – 2024. – № 92. – S. 92-111. [in Rus.]

[2] Gizdatov G.G. Mediadiasporalnykh grupp Kazakhstana: institutsionalnyi format i narrativy [Media of the Kazakhstan diaspora: institutional format and narratives] // Bulletin of the South Ural State University. Ser. Social Sciences and the Humanities. – 2024. – Vol. 24, №. 2. – P. 81–86. DOI: 10.14529/ssh240210 [in Rus.]

[3] Gizdatov G. G. Kulturnye narrativy diasporologicheskikh ssobshchestv Kazakhstana: medialingvisticheskie aspekty izucheniia [Cultural narratives of diaspora communities of Kazakhstan: medialinguistic aspects of study] // Bulletin KazUMO and MYA. Ser. Philology. – 2024. – No. 2. – P.111-124. [in Rus.]

[4] Vodak R. Politika strakha. Chto znachit diskurs pravyykh populistov? [Politics of Fear. What does the Discourse of Right-wing Populists Mean?]. – Kharkov: Humanitarian Center, 2018. – 404 s. [in Rus.]

[5] Silant'ev I. V. Gazeta i roman: Ritorika diskursnyh smeshenij [Newspaper and novel: The rhetoric of discursive mixtures]. – Moscow: Jazyki slavyanskoy kul'tury, 2006. – 224 s. [in Rus.]

[6] Schmidt W. Narratologija [Narratology]. – Moscow, Jazyki slavyanskoy kul'tury, 2003. – 312 s. [in Rus.]

[7] Eagleton T. Ideja kul'tury [The idea of culture]. Trans. by I. Kushnareva. – Moscow, Izdatel'skij dom Vysshei shkoly ekonomiki, 2021. – 192 s. [in Rus.]

[8] Assambleya naroda Kazakhstana [Assembly of the People of Kazakhstan]. In [website]. <https://assembly.kz/ru/> (accessed: 22.07.2024).

[9] AHISKA In [website]. <https://www.ahiska-gazeta.com/ru/> s: 22.12.2023).

[10] TÜRK BİRLİĞİ In [website]. https://www.ahiska-gazeta.com/cms/uploads/file_1683794216_498812598.pdf (accessed: 22.07.2024).

[11] Rakacheva Ia.V. «Starye» i «novye» diaspory v Krasnodarskom krae: osobennosti formirovaniia i razvitiia [“Old” and “new” diasporas in the Krasnodar region: features of formation and development]. Diaspory i zemliachestva

v sovremennoi Rossii. Faktory vosпроизводства traditsionnykh tsennostei v inokulturnykh sredakh. – М.: LENAND, 2017. – S. 38-53. [in Rus.]

[12] Suleimenova E.D., Shaimerdenova N.Zh. Iazyki Kazakhstana: sotsiolingvisticheski spravochnik [Languages of Kazakhstan: sociolinguistic reference book]. – Almaty: «Izdatelstvo Zolotaia kniga», 2020. – 480 s. [in Rus.]

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДИАСПОРАСЫНЫҢ БАҚ: ӘНГІМЕЛЕР ЖӘНЕ ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

* Гиздатов Г.Г.¹, Ашимова З.А.²

* ^{1, 2} Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Андатпа. Мақала қазіргі ақпараттық кеңістіктегі медиа-диаспоралардың әңгімелері мен лингвомәдени ерекшеліктерін талдауға арналған, сонымен қатар сәйкестік қалыптасатын медиамәтіндердің лингвомәдени аспектілерін анықтау жұмысының мақсаты. Мақаланың негізгі бағыттары мен идеялары сыни дискурстану және медиатанудың негізгі тұжырымдамасы аясында берілген. Жұмыстың ғылыми жаңалығы мен маңыздылығы мақалада алғаш рет жасалған бір диаспораның медиамәтіндерінің қалыптасу және қызмет ету ерекшеліктерін талдаумен айқындалады. Өз кезегінде мақаланың практикалық маңызы мен ондағы алынған нәтижелер Қазақстандағы көптеген этностардың БАҚ қызметін талдау үшін маңызды. Мақалада мемлекет пен диаспораның көзқарасын көрсететін әңгімелер типологиясы берілген. Мақалада тарихи, мәдени-этнографиялық және тұлғаланған повесттер бар. Өз кезегінде, диаспораның мәдени коммуникативті кодын жасайтын осы баяндаулар. Зерттеу әдістемесі пәнаралық көзқарасқа негізделген, онда диаспорологиялық көзқарас лингвомәдениеттанумен байланысты. Лингвомәдениет ерекшеліктері, мысалы, түрік диаспорасының БАҚ басқалармен салыстырғанда, әлсіз көрсетілген этникалық ерекшелікке ие. Дереккөздердің нақты мазмұнынан көріп отырғанымыздай, бұқаралық ақпарат құралдарында оқиғаларды символдық түсіндіру көп жағдайда сырттан таңылған және диаспоралық топтың мәтіндік дәстүрлері туралы әлі айту мүмкін емес, бірақ бұл лингвомәдени көрсеткіш. Негізгі нәтижелер автордың БАҚ сыни талдауының нәтижесінде алынды. Мақала филология, лингвомәдениет және диаспоратану үшін әдістемелік аспектіде өзекті болып табылады. Алынған нәтижелердің гуманитарлық мамандар мен этникалық журналистер үшін практикалық маңызы бар.

Тірек сөздер: диаспора, идентификация, лингвомәдениеттану, медиа, медиамәтін, медиалогикалық көзқарас, баяндау, түрік диаспорасы, медиа

MEDIA OF THE DIASPORAS IN KAZAKHSTAN: NARRATIVES AND LINGUOCULTUROLOGICAL FEATURES

*Gizdatov G.¹, Ashimova Z.²

*^{1,2} KazUIRWL named after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The article is devoted to the analysis of narratives and linguacultural features of media diasporas in the modern information space with the aim of the work to also identify linguacultural aspects of media texts through which identity is formed. The main directions and ideas of the article are given within the framework of critical discourse studies and the basic concept of media studies. The scientific novelty and significance of the work are due to the analysis of the specifics of the formation and functioning of media texts of one diaspora undertaken for the first time in the article. In turn, the practical significance of the article and the results obtained in it are important for the analysis of media activities of many ethnic groups in Kazakhstan. The article presents a typology of narratives reflecting the point of view of the state and the diaspora itself. These include historical, cultural-ethnographic and personified narratives. In turn, these narratives create the cultural communicative code of the diaspora. The methodology of the research is based on the interdisciplinary junction, in which the diasporological approach is related to linguacultural studies. Linguistic cultural features, for example, the media of the Turkish diaspora in comparison with others have a weakly expressed ethnic specificity. As it is evident from the specific content of the sources, the symbolic interpretation of events in the media in most cases is imposed from the outside and it is not yet possible to talk about the textual traditions of the diasporological group, but it is a linguacultural indicator. The main results were obtained as a result of the author's media critical analysis. The article is relevant in the methodological aspect for philological, linguacultural and diasporological studies. The results obtained are of practical importance for specialists in the humanities and ethnojournalists.

Keywords: diaspora, identity, linguoculturology, media, media text, medialogical approach, narrative, Turkish diaspora, media

Статья поступила: 27 июня 2024

Информация об авторах:

Гиздатов Газинур Габдуллавич – доктор филологических наук, профессор, КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: gizdat@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6014-4183>

Ашимова Зарина Амангельдиевна – докторант, КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: zashimovaa@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2365-8991>

Авторлар туралы мәлімет:

Гиздатов Газинур Габдуллавич – филология ғылымдарының докторы, профессор, Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ, Алматы, Қазақстан,

e-mail: gizdat@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6014-4183>

Ашимова Зарина Амангельдиевна – докторант, Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ, Алматы, Қазақстан, e-mail: zashimovaa@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2365-8991>

Information about the authors:

Gizdatov Gazinur – Doctor of Philology, Professor, Ablai Khan KazUIR and WL, Almaty, Kazakhstan, e-mail: gizdat@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6014-4183>

Ashimova Zarina – doctoral student, Ablai Khan KazUIR and WL, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zashimovaa@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2365-8991>

ӘОЖ 81-26

ГТАХР 16.01.11

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.007>

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЕТІСТІКТІҢ НӨЛДІК МОРФЕМАСЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫ-СЕМАНТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Изтаева Ж.Ж.¹, Балтабаева Ж.Қ.²

*^{1,2} Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада қазақ тіліндегі етістіктің нөлдік морфемасының функционалды-семантикалық ерекшеліктері когнитивтік аспектіде қарастырылады. Нөлдік формалар грамматикалық мағынаны беруші көрсеткіші жоқ тұлға ретінде есептелгенімен, тіл динамикасында мәдени кодты таныта алатын бірлік ретінде қызмет етеді. Мәдени кодты беруші тілдік бірліктер прагматикасы тұрғысынан да ерекшеленеді.

Зерттеудің мақсаты – нөлдік морфемалардың когнитивті, аксиологиялық және коммуникативті модельдердегі тілдік механизмдерін айқындау. Осы мақсатқа жету үшін мынадай *міндеттер* қойылды: біріншіден, нөлдік морфемалардың лексика-грамматикалық табиғатын талдау; екіншіден, олардың сөйлем ішіндегі прагматикалық және функционалды-семантикалық қызметін нақтылау; үшіншіден, нөлдік морфемалардың когнитивтік танымдағы ерекшеліктерін анықтау. Зерттеу барысында контекстік, семантикалық талдау және когнитивтік модельдеу әдістері қолданылды. Жұмыста бұйрық райдың екінші жақ формаларындағы нөлдік морфемалар нақты тілдік мысалдармен зерделеніп, олардың мағыналық перифериясының контекстік қолданыс нәтижесінде өзгеретіндігі дәлелденді.

Зерттеудің әдіснамалық негізін қазіргі тіл білімінің антропоэзектік бағытындағы лингвистикалық ұстанымдар құрайды. Атап айтқанда, нөлдік морфема құбылысы когнитивтік лингвистика, функционалды-семантикалық грамматика, тілдік прагматика және деривациялық теория аясында талданады.

Зерттеудің нәтижесінде когнитивті аспектіде етістіктің жиі қолданыстағы категорияларындағы нөлдік көрсеткіштердің ерекшеліктері есім сөздердегі нөлдік көрсеткіштермен қатар сұрыпталып, талданды. Нөлдік морфеманың ықшамдау, тілдік үнемдеу принциптерін жүзеге асырып қана қоймай, ой екпіні мен прагматикалық айқындыққа әсер ететіндігі айқындалды. Сондай-ақ, нөлдік морфеманың зат есімдермен салыстырғанда етістіктерде функционалды және семантикалық ерекшеліктері мол екендігі, олардың сөйлеу актілеріндегі мағына кеңеюіне ықпал ететіні анықталды. Жұмыс нәтижелері қазіргі қазақ тілінің морфологиясы мен грамматикасын зерттеуде, когнитивті лингвистика саласында практикалық маңызға ие.

Тірек сөздер: тіл, таным, нөлдік форма, нөлдік морфема, нөлдік жұрнақ, етістік, бұйрық рай, категория

Кіріспе

Қазақ тіл біліміндегі нөлдік морфема ұғымы – грамматикалық және лексикалық ерекшеліктерді ажырататын форма. Бірқатар зерттеулерде нөлдік морфема термині грамматикалық категория ретінде қызмет етеді делінген, дегенмен нөлдік морфема мен тұрақты нөлдік формалардың жекелеген ерекшеліктері бар.

Тіл – танымның жемісі. Тілдің әрбір деңгейін когнитивтік бағытта зерттеудің өзектілігі қай кезеңде де жоғары. Соның ішінде етістіктер қатысымдағы ойды жеткізуші негізгі бірліктер болғандықтан, етістік категорияларының когнитивтік қызметі тұрғысында зерттелуі, ондағы мағына мен форманың байланысын терең қарастыруға мүмкіндік берді.

Сонымен қатар, етістік – грамматикалық категория тұрғысынан күрделі сөз табы. Етістік категориялары жөнінде отандық тіл білімінде А. Байтұрсынұлы, Н. Сауранбаев, Ғ.Бегалиев, С. Аманжолов, А. Ысқақов, М. Томанов, М. Оразов сынды іргелі еңбектер жазған ғалымдар болды. Сонымен қатар, етістіктің категорияларының семантикасы Ы.Маманов, Н.Оралбаева, А.Қалыбаева еңбектерінде тереңінен зерттелді.

Етістіктің шақ, рай категорияларында бүгінге дейін жүйеленіп, бірізді зерттелуді қажет ететін мәселе етістік категориясындағы **нөлдік морфеманың** қызметі.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Зерттеудің материалдық негізін қазақ тілінің етістік жүйесінде кеңінен қолданылатын бұйрық рай формаларындағы нөлдік морфемалар құрайды. Атап айтқанда, бұйрық райдың екінші жақ формаларында көрініс табатын нөлдік морфемалар көркем әдебиет, публицистикалық мәтіндер мен ауызекі сөйлеу тіліндегі тілдік деректер арқылы талдауға түсті. Бұл деректер тілдің функционалды стильдеріндегі нөлдік формалардың нақты көрінісін айқындауға, әрі олардың семантикалық және прагматикалық реңкін ашуға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, зерттеу барысында отандық және шетелдік тіл біліміндегі ғылыми еңбектер мен теориялық тұжырымдар негізге алынды. Тілдік деректерді талдау барысында *контекстік, функционалды-семантикалық, когнитивтік модельдеу және салыстырмалы әдістер* кешенді түрде қолданылды. Контекстік талдау әдісі нөлдік морфеманың сөйлем ішіндегі қызметін, оның прагматикалық реңкін, ой екпінін, тілдік ықшамдауға қатысын анықтауға бағытталды.

Функционалды-семантикалық талдау нөлдік морфеманың грамматикалық мағына беруі мен қолданыс аясына байланысты мағыналық перифериясының кеңеюін сипаттауға мүмкіндік берді. Когнитивтік модельдеу тәсілі арқылы нөлдік морфема тұлғаларының сөйлеу актілеріндегі танымдық мазмұны сараланды. Мұнда тілдік бірліктің тек құрылымдық мәні емес, оның адам санасындағы бейнесі мен мағыналық дамуы да назарға алынды. Ал салыстырмалы әдіс негізінде қазақ тіліндегі нөлдік морфемалардың құрылымы мен қызметі басқа түркі тілдеріндегі

ұқсас тұлғалармен салыстырылып, тарихи-лингвистикалық ұқсастықтар мен айырмашылықтар ашып көрсетілді. Сондай-ақ, деривациялық талдау негізінде нөлдік морфеманың сөзжасам жүйесіндегі қызметі, нөлдік жұрнақтар арқылы жасалған лексикалық бірліктердің мағыналық ерекшеліктері нақтыланды. Осы аталған әдістердің бір-бірімен сабақтаса қолданылуы зерттеу нысанын тек морфологиялық деңгейде ғана емес, танымдық және прагматикалық кеңістікте кешенді түрде сипаттауға жол ашты.

Талқылау

Нөлдік морфема ұғымы тіл білімінде XX ғасырдың екінші жартысынан бастап ерекше назарға алынып, бұл феноменнің теориялық негіздерін қалыптастыруда елеулі ғылыми ізденістер жүргізілді. Аталған құбылысты жүйелі түрде сипаттап, морфологиялық құрылымның көрінбейтін, бірақ мағыналық жүк арқалаушы элементі ретінде тану – бірқатар ғалымдардың еңбегінде дәйекті түрде дәлелденді. Бұл тұрғыда, ең алдымен, лингвистика ғылымының теориялық негізін қалаған ірі тұлғалардың бірі – И.А. Бодуэн де Куртенэ мен Ф. Фортунатов есімдерін атауға болады.

Ф. Фортунатов сөз формасының құрылымын тек сыртқы формальды белгіге негізделіп емес, ішкі жүйелік заңдылықтармен де түсіндіру қажеттігін негіздеді. Ол тіл бірліктерін сыртқы және ішкі формаларға ажыратып, ішкі құрылымның семантикалық және дыбыстық мазмұнмен байланысын көрсетті. Бұл тұжырым нөлдік морфема құбылысының теориялық мәнін ашуда өзекті болып табылады. Өйткені грамматикалық көрсеткіші жоқ тілдік тұлғаның ішкі мағыналық құрылымға ие болуы, оның лексика-грамматикалық жүйеде дербес қызмет атқара алатынын дәлелдейді [1, 137 б.].

Осы бағытты жалғастырған И.А. Бодуэн де Куртенэ нөлдік морфеманы естілетін және айтылатын материалды морфемалармен салыстыру арқылы тану қажеттігін негіздей отырып, олардың тілдік жүйедегі орнын тануға бағытталған семасиологиялық және морфологиялық белгілерін сипаттайды. Ғалымның көзқарасы бойынша, морфема белгілі бір дыбыстық формаға ие болмаса да, ол тілдік жүйеде нақты қызмет атқарады және мағына тудыруға қабілетті. Осыған байланысты, Бодуэн де Куртенэ нөлдік морфема ұғымын тілдік санада абстрактілі, бірақ мағыналық тұрғыдан толыққанды бірлік ретінде қабылдауды ұсынады. Оның ойынша, мұндай морфемаларда морфологизация мен семасиологизация белгілері қатар жүреді, яғни бұл тілдік бірліктер құрылымдық жүйемен және мағыналық өріспен тікелей байланысты [2, 137 б.].

Ал орыс тіл білімінде XX ғасырдың басы мен ортасына қарай нөлдік форманың грамматикалық категориялар жүйесіндегі орнына қатысты бірқатар тұжырымдар ұсынылды. Бұл бағытта еңбектенген А.М. Пешковский (1878-1933), П.С. Кузнецов (1899-1968), Ю.С. Маслов (1914-1990) және И.П. Иванова (1923-1992) сынды лингвистер нөлдік форманың құрылымдық, семантикалық ерекшеліктерін сипаттауға талпыныс

жасады. Олар көрсеткіші жоқ, бірақ жүйелі қолданысқа ие тұлғалардың грамматикалық мағына беру мүмкіндігін нақты мысалдар арқылы дәлелдеуге ұмтылды. Бұл еңбектерде нөлдік форма – тіл жүйесіндегі толыққанды категориялық мағына беруші, бірақ сыртқы белгіден айырылған тұлға ретінде қарастырылады.

Түркология ғылымында бұл мәселе өз жалғасын тапты. Түркі тілдеріндегі нөлдік формалардың табиғатын зерттеуге Э.В. Севортян, О.П. Суник, Т.А. Бертағаев сынды ғалымдар үлес қосты. Олар нөлдік форманың түркі тілдеріндегі септік, шақ, рай, жіктік категорияларында грамматикалық қызмет атқаратын бірлік ретінде қарастырылатынын атап өтті. Бұл бағыттағы зерттеулер нөлдік форманың тек формальды ерекшелік емес, тұтас мағыналық жүйенің белсенді элементі екендігін дәлелдеді. Нәтижесінде, нөлдік форма мен нөлдік морфема категориялары тілдік универсалия ретінде қарастырылып, олардың түрлі тілдерде ұқсас қызмет атқара алатыны айқындалды.

Отандық тіл білімінде нөлдік форма мәселесін С.Исаев, Ы.Маманов, Н.Оралбаева, Ж.Балтабаева зерттеді. Бұл ғалымдардың зерттеулерінде нөлдік форма септік жалғауларына қатысты ғана жасырын немесе тасаланған форма тұрғысында емес, нақты ұғымдық мәнде берілді. Аталған зерттеулерге дейін Ш. Сарыбаев, Н.Сауранбаев, А.Ысқақов, Ә.Төлеуов және т.б. ғалымдар еңбектерінде нөлдік форма септік жалғауларының тасалануы, олардың ашық немесе жасырын қолданылуына орай көрініс тапты. Бұл ғалымдардың тұжырымдары ғылыми мақалалар мен оқулықтарда жарық көріп отырды.

Ы.Маманов нөлдік формаларға ілік септігінің, барыс септігінің және табыс септігінің жасырын формасын, бұйрық райының жекеше әрі жасырын формаларын жатқызды [4, 35 б.]. Оның пікіріне сүйенер болсақ, атау септік нөлдік формада емес.

С.Исаевтың зерттеуінше, атау септігі нөлдік форманың ең алғашқы элементі болып саналады [5, 61 б.].

Н.Оралбаева етістіктің болымсыздық категориясын және сандық категорияларының нөлдік формаларын көрсетті [6, 27 б.]. Ж.Балтабаева қазақ тіліндегі ілік, табыс септіктерінің нөлдік формаларын зерттеді [7, 120 б.].

Нәтижелер

Категориялардың қосымшалары қолданылмаса да, қосымшасыз сөз сол категорияның мағынасын береді – деген тұжырым нөлдік морфеманы зерттеу аясында айтылып келгендігі белгілі. Дегенмен, кейбір тіркестердегі қосымшалы және қосымшасыз мағыналарының өзгеріп келуі, ұлттық кодымызда қалыптасқан мағынаның сипатын көрсетеді.

Мысалы, *бата беру – батаны беру, уәде беру – уәдені беру, ана сүті – ананың сүті, баға алу – бағаны алу, қазақ тілі – қазақтың тілі*. Осы секілді мысалдар арқылы, біз нөлдік формалардың ұлттық кодта қалыптасқан тұрақтанған танымдық бірлік екендігін айқындаймыз. Дегенмен, бұл

нөлдік морфемалардың барлық деңгейінде тұрақтанған дегенді білдірмейді. Нөлдік морфемалардың өзектілігі де осы, яғни, тілімізде тұрақтанған нөлдік формаларды күнделікті нөлдік морфемадан ажыратып, аксиологиялық, когнитивтік аспектілерде жүйелеу, бірізділікке түсіру. Яғни, ғылымның дамуы тілдің әрбір деңгейіне назар аударуды талап етеді.

Қазақ тілі – қазақтың тілі, ана сүті – ананың сүті мысалдарындағы прагматикалық өзгеріс, тек нөлдік морфема емес, нөлдік морфема арқылы ой екпінінің өзгеруінен айқын көрінеді. Қазақ тілі тіркесіндегі ой екпіні тіл, қазақтың тілі деген тіркесте тіл емес, ол қай тіл немесе қандай тіл екендігіне екпін түсетіндігін байқаймыз.

Тілдің негізгі қызметі қатысым барысында көрінеді. Тілдік бірліктердің дұрыс қолданылуы, ойдың анық берілуі тілдің дамуын қамтамасыз етеді. Ағылшын секілді тілдерде, екпін мен категориялардың байланысы жоғары деңгейде сақталған. Тілдің фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік деңгейлері тілдің тек фунциялық ерекшеліктерін ғана емес, танымдық ерекшеліктерін де көрсетеді.

Нөлдік морфеманың қолданыстағы қызметін түсінбеу, тілдік бірліктер арасындағы жүйені түсінбеу, өкінішке орай, бүгінгі таңда кез-келген орта мектеп оқушыларына тән. Сол себепті, мұндай толық бірізділікке түспеген тақырыптардың өзектілігін төмендетуге болмайды.

Өйткені, құндылық тұрғысынан, танымдық тұрғыдан тілдегі материалдардың жүйелілігі әдістеме үшін де өзекті. Өйткені, ғалым Р.Сыздық айтпақшы, «ғылым – білімнің қайнар көзі. Ғылым мен білімді екіге бөліп қарастыра алмаймыз».

Бірыңғай мүшелердің арасында кездесетін нөлдік морфемалар секілді, танымда сақталған, қолданыста бар мысалдардан атауыштық мағынамен бірге, ықшамдау заңдылығының берілгендігін байқаймыз. Дегенмен, кей мысалдардағы (*алма ағашы*) тіркестердің табиғатындағы сын есімдік мәннің болуы және оларға септік жалғауларын жалғауға мүлде болмайтындығы, ал кейбір мысалдардағы (*ағаш жапырағы*) меншіктік мағынаның берілуі, және қосымшаның қатысуымен де қатысуынсыз қолданыла алуы, сонымен қатар, қосымшамен берілген прагматиканың қосымшасыз прагматикадан айырмашылықта келуі ғылымда толық дәлелденуі қажет құбылыс деп білеміз.

Жоғарыдағы мысалдар нөлдік тұлғада сөз мағынасын тудыру қабілетіне зат есімдердің бейім екендігін дәлелдейді, сол секілді мұндай зат есімдер тұрақталған мағыналарға ие. Яғни, ілік септігі жалғаулары нөлдік тұлғада қолданыла келіп, бұл жерде мағыналық кеңею сынды үдерістер орын алған.

Осы секілді нөлдік морфемалардың сөзжасамдық мәнге ие болуын Ресейлік ғалымдар да зерттеу нысанына айналдырды. Мәселен, В.М. Марков «XV-XVI ғасырлардағы сот қызметкерлерінің тіліндегі суффикстік синонимия құбылысы» атты мақаласында сөзжасамдық нөлдік морфема туралы мәселе көтерді. Ғалым И.А. Бодуэн де Куртенэ және Ф.Ф.Фортунатовтың еңбектеріне сүйене отырып, сондай-ақ сөзжасамдық

және сөз түрлендіру жүйелері арасында салыстырулар жүргізіп сөзжасамдық нөлдік морфема феномені туралы тұжырымдарды дамытады. Ол туыстас жасалым жүйесіндегі сөз тудырушы негізбен нақты сәйкестік болған кездегі формалды белгінің болмауын – нөлдік жұрнақ деп түсінеді [8, 262 б.].

Профессор Г.А. Николаев В.М. Марковтың сөзжасамдық және сөз түрлендіруші формалардың көрнекті параллелизміне негізге ала отырып, сөзжасамдық нөлдік морфеманы олардың басқа туынды сөздермен синонимиялық өзара қатынасы арқылы тиісті сөздерден бөліп көрсеткендігін негізге алды. Ол В.М. Марковтың идеяларын дамытып, нөлдік морфемаларды сөзжасамдық қатардағы немесе сөз түрлендіру парадигмасындағы белгілі бір қатынастардың көрсеткіші екенін атап өтеді. Сонымен бірге, нөлдік жұрнақ арқылы құрылған сөздердің жұрнақтық синонимиясы нақты заттардың атаулары ретінде нөлдік құрылымдардың орнығуының бір салдары деп таниды [9, 264].

Бұл тұжырымдарға сүйенер болсақ, сөзжасамдық нөлдік морфема және нөлдік жұрнақ мәселесі морфология мен сөзжасамның ортақтастығын көрсететін тіл біліміндегі зерттеулердің ең өзекті мәселелердің біріне айналады. Сондай-ақ, лингвистикада нөлдік жалғауларға сөзжасамның морфологиялық және семантикалық тәсілдерінің өзара әрекеттесуі белсенді түрде жүріп, мұның нәтижесінде семантикалық жасалымдардың туынды негіздері ретінде қызмет ететіндігі назар аудартады.

Бірқатар ғалымдар тіл білімі саласындағы зерттеулерді негізге ала отырып, нөлдік формадағы сөздердің үш негізгі тобы туралы тұжырым жасайды, бұған негіз ретінде олардың түбір етістіктерге генетикалық қатынасын қарастырады:

1) сөздің көне түбірінен жасалған параллель жасалымдар;

2) етістікті жасалымдар;

3) етістіктер үшін негіз болған қосымшасы жоқ есімдер [10, 87 б.].

Бұдан кейінгі жалпы тілдік өзгерістер (фонетикалық, морфологиялық) туынды сөздердің сөзжасамдық байланыстарына ықпал етпей, туынды сөздердің материалдық көрсеткіштерінің жойылуына алып келді.

В.В. Лопатин нөлдік морфемаларды ажыратудың бірқатар негізгі қағидаларын белгілейді. Ғалымның тұжырымдауынша, грамматикалық және сөзжасамдық мағыналар қандай да бір жұрнақ немесе жалғаулар арқылы берілсе, бұл ойды білдірудің басқа формалды құралы болмаған жағдайда осы мағынаны білдіретін нөлдік морфеманы көрсетуге болады [11, 78 б.].

Сонымен, нөлдік морфема құбылысы көптеген ғылыми еңбектерде сипатталып, академиялық грамматикада белгіленгеніне және бұл терминнің ғылыми айналымға терең енгеніне қарамастан, бұл туралы пікірталастар әлі күнге дейін жалғасып жатыр. Етістік категорияларындағы нөлдік морфемалардың берілуінде де зат есімдердің септік, жіктік категориялары секілді мәселелер кездеседі. Мұндай формалардың грамматикалық қана емес, лексикалық мағынаның өзгеруіне ықпал етуі тілдегі ықшамдау зандылығына бейімділік болуы мүмкін. Ықшамдау сөз формасының

қысқаруында ғана емес, әсерлілігінде де қызмет атқарады. Мұны тілдің ішкі және сыртқы сипатына байланысты деп түсіндіреміз.

Етістік категорияларындағы нөлдік формалар бұйрық рай категориясында, сондай-ақ жақтық категорияда қолданылатыны анық және мұндай формалар бүгінге дейін зерттеліп келді. Етістік – басқа сөз таптарына қарағанда құрылымы мен қолданыс ерекшеліктері жағынан әлдеқайда күрделі, әрі қызмет өрісі өте кең сөз табы. Бұл оның лексика-семантикалық және лексика-грамматикалық ерекшеліктерін анықтауда тек қана субъектінің әрекетімен шектелмей, сонымен қатар субъектіден тыс табиғатта, қоғамда және жалпы тілдік қатынас аясында жүзеге асатын алуан түрлі қозғалыс, қимыл, іс-әрекет, құбылыс, күй тәрізді үдерістермен де тығыз байланысты болуымен түсіндіріледі. Сонымен бірге, етістіктің мағыналық аясын толық танып-білу үшін мезгіл мен шақ категорияларының рөлін ескермеуге болмайды [12, 217 б.].

Біз қарастыратын мәселеде етістіктің лексикалық тұлғасы мен оның сөйлем ішіндегі қызметінің ерекшеліктері сөз болмақ. Мысалы, бұйрық райдың екінші жағындағы *сөйле, айт* секілді сөздердің жеке лексикалық мағынасы мен сөйлем ішіндегі мағынасындағы жекелеген ерекшеліктер бар. Тіпті, сөздердегі мағынаның кеңеюі мұндай сөздердің атауыштық мағынада тұрып, атаулы сөйлем құра алу деңгейіне де жеткен. Демек, нөлдік формалар тұрақтала келе, сөздің танымдағы мәнін арттырады.

Мұндай формалар, әсіресе, көркем әдебиет стилінде жиі қолданылады. Мысалы, А.Байтұрсынұлының мысал өлеңінде:

Ақсақал, не айтасың? Сөйле! – деді. – деп беріледі. Мұндағы Сөйле сөзінің прагматикасында сөйлеу мәнінен бөлек, сұрау мағынасының бар екендігін көруге болады. Сөйле, тілім, алаңдама, тартынба! (Ш. Ділдебаев).

Мұндай сөзқолданыстар функционалды стильдердегі мағыналық кеңею, тұрақталу тұрғысынан берілуі жөнінде ғалым С.Исаев та ой қозғайды. Оның пікірінше: «Мұнда кел дегендегі кел сөзі мен жай ғана кел деп айтудағы кел сөзінің мағыналары екі түрлі. Бірі (*кел*) қимыл атауын білдірсе, екіншісі (*мұнда кел*) біреуге қаратыла айтылатын мағынаны білдіреді» [13, 43 б.].

Сонымен, нөлдік морфемалар етістіктің рай категориясында, оның ішінде бұйрық рай формасында кеңінен қолданылады. Мағынаның кеңейіп, дамуы нәтижесінде бұйрық райдың екінші жағындағы кейбір етістіктер тұрақталып келіп, мағыналық перифериясы өзгерген.

Кесте 1. Нөлдік формадағы етістіктің семантикалық қызметі

	« <i>Сөйле</i> » нөлдік формадағы сөздің семантикалық топтары	Мағыналық перифериясы
1	«Атағы жоқ ақын ғой, сен <i>сөйле</i> » деп, төрелігін кескен-ау төрағасы. (<i>Е.Дүйсенбайұлы</i>)	«Жырла» ұғымдық мәнін беру, бұйыру

Қазақ тіліндегі етістіктің нөлдік морфемасының функционалды ...

2	Айтарым тағы берік бол бір сөйле , Сабырлы таудың мінезі керек күлсең де. (<i>А.Бақтыгереева</i>)	«Бір сөзді болу», «уәдеде тұру» мағынасына ауысу
3	Арғымақ келер аяндап, Ақырын сөйле баяндап. (<i>Е.Раушанов</i>)	Бұйыру, тілек
4	Сөйле , Моцарт, менің Ана тілімде, Сөйле , Данте, менің Ана тілімде! (<i>М.Мақатаев</i>)	Бұйыру, тілек, «Жазу, шығару, жырлау» мағынасында қолданылу
5	Бурылды Дәулеткерей сонда ба- рып: Сөйле енді, хабарынды айт, Салық бөле! (<i>Е.Раушанов</i>)	Ұсыну, риторикалық сұрау

Демек, бұйрық райдың 2-жақтағы мағыналарының функционалды-семантикалық тұрғыдан өзгеріске ұшырауы осы сөздердің жиі қолданысқа түсуімен тікелей байланысты. Сөз қолданыста дамиды, мағынасы кеңейеді. Етістіктердің рай категориясындағы өлшемдері қолданыс аясына да байланысты қабылданып отырады.

Кесте 2. Нөлдік формадағы етістіктердің функционалды-семантикалық перифериясы

	« <i>Ұмтыл, аялда</i> » нөлдік формадағы етістіктердің семантикалық топтары	Функционалды аумағы
1	Ажалмен айкасты кеп тәкаппарлық, «Ұмтыл!» деп туған Отан берді жарлық Жүректің шапағатты жылуындай Сол бір кетті билеп ойды барлық. (Әбділда Тәжібаев «Бүгінгі сөз»)	Көркем әдебиет стилі
	Мына сарын қай сарын құлағың тұр, Құлағың тұр, жетпесең жылап ұмтыл, Ащы мұнның мына бір ар жағында Аңсап ішкін келетін бұлағың тұр. (Сәкен Иманасов «Мына сарын – қай сарын – құлағың тұр»)	
	Асықпа, аялда , батпа күн! (<i>Мұқағали Мақатаев «Соңғы минуттар»</i>)	
2	Нұрсифат, үмітіңді үзбе, ұмтыл алға, алған <i>бетіңнен қайтпа</i> . (<i>Есет Досалы «Өнердегі өрнекті жол»</i>)	Публицистикалық стиль
3	Ұмтыл, ұста! - деген дауыстар жақындай берді.	Ауызекі сөйлеу стилі

Етістіктердің мағыналық топтары олардың қолданылу ауқымына байланысты екендігі берілген мысалдардан көрінеді. Бұйрық райда етістіктер тіркеске сөздерімен, автор ойымен прагматикалық қатысымға түседі. *Ұмтыл, аялда* сөзінің жеке мағынасы мен контекст ішіндегі мағынасы өзгеріске ұшырайды, мағыналық ауысу пайда болады. Мұндай формаларды жеке зерттеудің өзектілігі етістіктің категорияларының ішінде мағыналық ауысу, функционалды стильдердегі ерекшеліктері көп жағдайда 2-жақ мағынасына тән екендігімен дәлелденеді.

Лингвистикалық ғылымдарда қосымшасыз да мағынаның болуы дәлелденген. Бірақ қосымшасыз тұрып жақтық мағынамен қатар, қосымша мағыналарды беруі әлі дәлелеуді қажет етеді. Сандылық категориясының жекеше мағынаны білдіретін нөлдік морфемасында ықшамдау заңдылығы бар. Сонымен қатар, бірқатар ғалымдардың пікірінше, бұйрық райдың екінші жағында нөлдік морфемалардың дамуында тілдегі ықшамдау құбылысының әсері бар. Оған тілдегі бұрынғы формасынан ажырап қалған, дегенмен еліміздің кейбір өңірлерінде әлі де қолданысқа ие дәлел болады.

«Қазақ грамматикасы» еңбегінде бұйрық райдың 2-жақ формасының түркі тілдеріндегі тарихи аспектілері қарастырылады. Мұнда бұйрық райдың 2-жақ формасы кей түркі тілдерінде көрсеткіші бар екендігі және Қазақстанның да бірқатар жерлерінде сол форма сақталғандығы жөнінде мағлұмат берілген. Ы. Ысқақов пен С. Исаевтың пікірлеріне сүйенсек, *бар-ың, кел-ің* үлгісіндегі формалар бұйрық райдың көне көрсеткіштерінің бірі. Бұйрық райдың сыпайы түрін білдіретін *барыңыз, келіңіз, қойыңыз* формаларын ескерсек, диалектілік деңгейде *барың, келің* (тәрізді формалардың қолданылуы бұйрық райдың екінші жақтағы сыпайылық мәнін беретін нұсқа ретінде бағалануы мүмкін. (*Оңтүстік Қазақстан өңірінде бұйрық райдың -ың/-ің көрсеткіштерімен келген формаларының кездеседі*). Бұл құбылыс қазақ тілінің диалектологиялық жүйесінде бұйрық рай формаларының тарихи дамуы мен аймақтық ерекшеліктерін анықтауда маңызды материал болып табылады.

Ы.Ысқақов нөлдік морфемадағы сөздерді бірнеше топқа бөліп көрсетіп, олардың ішіне жіктік жалғаудың үшінші жағындағы етістіктерді жатқызады. Етістіктердің ішінде *отыр, жүр, жатыр, тұр* түбірлері жіктеледі, бірақ қосымшасы жоқ [14, 66 б.].

Мұндай етістіктер субъектімен берілген жағдайда оның нөлдік көрсеткіште екендігі анық көрінеді де, грамматикалық қатынасқа түскен кезде абстракцияланады. Әсіресе, аналитикалық форманттарда мағыналық ауысу үдерісі жиілейді. Бұл нөлдік морфемалардың функционалды-семантикалық өрісін кеңейтеді.

Мұндай нөлдік морфемалар етістік категорияларында болымдылық мағыналық қызметін де атқарады. Етістіктің болымды, болымсыздық мағыналарының ерекшеліктері жөнінде қазақ тіл білімінде де, жалпы тіл білімінде де зерттеулер бар. Айталық, А. Омарова болымдылық категорияларының мағыналық қызметіне кеңінен тоқталады. Ғалымның пікіріне сүйенсек, етістіктердің болымдылық мағыналарында көрсеткіш болмайды, бірақ ішкі мағыналары бар [15, 121 б.].

Демек, нөлдік морфемадағы болымдылық мағынаның берілуі де айтарлықтай жиі құбылыс. Ал болымсыздық мағынаның берілу формасы айқын, оны алмастыратын нөлдік морфемалар жоқ.

Қорытынды

Тілдік құрылымдағы әрбір морфологиялық бірлік өз бойына грамматикалық қана емес, сонымен қатар семантикалық, прагматикалық,

танымдық сипаттарды да жинақтайтыны белгілі. Осы тұрғыдан алғанда, етістік категориясындағы нөлдік морфема тілдік бірлік ретінде ғылыми пайымдауды қажет ететін күрделі құбылыстардың қатарына жатады. Мақалада қарастырылған нөлдік морфема тілдік жүйенің сыртқы формалық көрсеткіші жоқ, алайда мағына тудыруға қабілетті қызметтік бірлік екендігін дәлелдейді.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, етістіктің бұйрық райы мен жақтық мағыналарында көрініс табатын нөлдік морфема функционалдық және семантикалық жүктемесі мол құрылым ретінде ерекшеленеді. Бұл морфема тілдегі ықшамдау заңдылығын қамтамасыз етіп қана қоймай, ой екпінін нақтылауға, сөйлеу актісіндегі прагматикалық реңкті айқындауға мүмкіндік береді. Әсіресе, бұйрық райдың екінші жағында жиі кездесетін мұндай формалар контекстке тәуелді семантикалық ауысымдармен қатар, сөйлеушінің интенциясын тыңдаушыға жеткізудегі тиімді құрал ретінде қолданылады.

Нөлдік морфеманың сөзжасам жүйесіндегі орны да назардан тыс қалмауы тиіс. Бұл бағыттағы зерттеулер нөлдік морфеманың туынды сөз жасаудағы қатысын, оның синонимиялық қатары арқылы көрінетін формалды емес, бірақ мағыналық белгісі айқын құрылым екенін танытады. Бұл құбылыс қазақ тілінің морфологиялық жүйесінде де көрініс тауып, түбір мен қосымшасыз қолданылатын сөздердің семантикалық кеңеюіне ықпал етеді.

Зерттеу барысында келтірілген нақты мысалдар мен функционалды стильдердегі қолданыстар нөлдік морфеманың тілдік санамызда қалыптасқан әрі тұрақталған танымдық бірлік ретінде қызмет атқаратынын аңғартты. Етістіктердің сөйлеу барысында прагматикалық мағынаға ие болып, кей жағдайда атауыштық қызметке көшуі – нөлдік морфеманың мағыналық потенциалының кеңдігін дәлелдейді. Сонымен қатар, атау септігінің нөлдік тұлғасы арқылы берілетін меншіктік реңк, ілік қатынасы – бұл морфеманың жүйелі мағыналық жүктемеге ие екендігін танытады.

Түйіндей айтқанда, нөлдік морфема – көрінбейтін форманың көрініс табатын мағыналық әлеуетін иеленген, тілдік құрылымда ерекше орны бар морфологиялық құбылыс. Оның грамматикалық мағынамен қатар, сөйлеу мақсатына сай ойды ықшам жеткізудегі рөлі, контексте мағыналық реңк тудыруы, сөйлеуші мен тыңдаушы арасындағы прагматикалық байланыс орнатудағы қызметі – нөлдік морфеманың ғылыми-теориялық мәнін ашатын негізгі тетіктердің бірі. Сондықтан да нөлдік морфема мәселесін қазақ тіл білімінің когнитивтік және прагматикалық кеңістігінде жүйелі зерттеу – бүгінгі тілтаным ғылымының алдыңғы қатарлы міндеттерінің бірі.

ӘДЕБИЕТ

[1] Фортунатов Ф.Ф. Избранные труды. – Т.1. – М.: Учпедгиз, 1956. – 450 с.

[2] Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию. – Т.П. – М.: Издательство АН СССР, 1963. – 391 с.

[3] Гаврилкина Т.Ю. Нулевая суффиксация в современном русском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Астрахань, 2009. – 17 с.

[4] Маманов Ы. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы, Арыс, 2007. – 482 б.

[5] Исаев С. Қазіргі қазақ тілі. Морфология – Алматы: 2007. – 336 б.

[6] Оралбаева Н. Қосымшалардың сөзде алатын орны // Қазақстан мектебі. – №2. – Алматы, 1975. – Б.27 – 30.

[7] Балтабаева Ж. Табыс септік формаларының қолданылуындағы кейбір ерекшеліктер // Қазіргі қазақ әдеби тілінің грамматикалық құрылымы. – Алматы, 1983. – 144 б.

[8] Марков В.М. Избранные работы по русскому языку / Под ред. проф. Г.А.Николаева. – Казань: Издательство «ДАС», 2001. – 275 с.

[9] Николаев Г.А. Русское и славянское словообразование. – Казань: Казан.ун-т, 2011. – 220 с.

[10] Николаев Г.А. Русское историческое словообразование: Теоретические проблемы. – М.: Книжный дом «Либроком», 2010. – 184 с.

[11] Лопатин В.В. Нулевая аффиксация в системе русского словообразования. // Вопросы языкознания. – 1966. – №1. – С. 76 – 87.

[12] Солтанбекова А. А., Рамазанов Т., Жолшаева М. С. & Қалибекұлы, Т. Етістіктің мағыналық топтарының ішкорпуста берілу жолдары. Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ Хабаршысы. Филология сериясы. – 2023. – №2 (69). – Б. 216–233б. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.69.2.014>

[13] Исаев С. М. Қазіргі қазақ тіліндегі сөздердің грамматикалық сипаты. – Алматы, «Рауан», 1998. – 302 б.

[14] Ысқақов А.Ы. Қазіргі қазақ тілі. Морфология. – Алматы, 1991. – 385 б.

[15] Омарова А. Қазақ тіліндегі нөлдік морфеманың функционалды және семантикалық аспектісі: филол. ғыл. докт. дисс. – Алматы, 2006. – 282 б.

REFERENCES

[1] Fortunatov F.F. Izbrannyye trudy [Selected works]. – T.1. – М.: Uchpedgiz, 1956. – 450 s. [in Rus.]

[2] Bodujen de Kurtenje I.A. Izbrannyye trudy po obshhemu jazykoznaniju [Selected works on general linguistics]. – T. II. – М.: Izdatel'stvo AN SSSR, 1963. – 391 s. [in Rus.]

[3] Gavrilkina T.Ju. Nulevaja suffiksacija v sovremennom russkom jazyke [Zero suffixation in modern Russian]: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. – Astrahan', 2009. – 17 s. [in Rus.]

[4] Mamanov Y. Qazaq til biliminiñ мәseleleri [Problems of Kazakh linguistics]. – Almaty, Arys, 2007. – 482 b. [in Kaz.]

[5] İsaev S. Qazırgı qazaq tılı. Morfologia [Modern Kazakh language. Morphology]. – Almaty: 2007. – 336 b. [in Kaz.]

[6] Oralbaeva N. Qosymşalardyñ sözde alatyn orny [The place of appendices in the word] // Qazaqstan mektebi. – №2. – Almaty, 1975. – B.27-30. [in Kaz.]

[7] Baltabaeva J. Tabys septik formalarynyñ qoldanylyndağy keibir erekselikter [Some features in the use of forms of income declension] // Qazirgi qazaq әдеби тіліniñ gramatikalyq qūrylymy. – Almaty, 1983. – 144 b. [in Kaz.]

[8] Markov V.M. Izbrannye raboty po russkomu jazyku [Selected works on the Russian language] / Pod red. prof. G.A.Nikolaeva. – Kazan': Izdatel'stvo «DAS», 2001. – 275 s. [in Rus.]

[9] Nikolaev G.A. Russkoe i slavjanskoe slovoobrazovanie [Russian and Slavic word formation]. – Kazan': Kazan.un-t, 2011. – 220 s. [in Rus.]

[10] Nikolaev G.A. Russkoe istoricheskoe slovoobrazovanie: Teoreticheskie problem [Russian historical word formation: Theoretical problems]. – M.: Knizhnyj dom «Librokom», 2010. – 184 s. [in Rus.]

[11] Lopatin V.V. Nulevaja affiksacija v sisteme russkogo slovoobrazovanija [Zero affixation in the system of Russian word formation]. // Voprosy jazykoznanija. – 1966. – №1. – S. 76-87. [in Rus.]

[12] Soltanbekova A.A., Ramazanov T., Zholshaeva M.S., & Qalibekuly T. Etistikting mağynalyq toptarynyñ işkorpusta berilu zholdary [The representation of semantic groups of verbs in the subcorpus] // Abılaı han atyndağy QazHQAÝ Habarshysy, Filologıa serıasy. – 2023. – №69(2). – B. 216–233. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.69.2.014> [in Kaz.]

[13] İsaev S. M. Qazirgi qazaq tilindegi sözderdiñ gramatikalyq sipaty [Grammatical nature of words in the modern Kazakh language]. – Almaty, «Rauan», 1998. – 302 b. [in Kaz.]

[14] Ysqaqov A.Y. Qazirgi qazaq tılı. Morfologıa [Modern Kazakh language. Morphology]. – Almaty, 1991. – 385 b. [in Kaz.]

[15] Omarova A. Qazaq tilindegi nöldik morfemanyñ funksionaldy jäne semantikalyq aspektı [Functional and semantic aspect of the zero morpheme in the Kazakh language]: filol. ğyl. dokt. diss. – Almaty, 2006. – 282 b. [in Kaz.]

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НУЛЕВОЙ MORFEMЫ ГЛАГОЛА В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

*Изтаева Ж.Ж.¹, Балтабаева Ж.К.²

*^{1,2}Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются функционально-семантические особенности нулевой морфемы глагола в казахском языке в когнитивном аспекте. Несмотря на то что нулевые формы традиционно считаются единицами, не имеющими показателя, выражающего грамматическое значение, в динамике языка они функционируют как единицы, способные репрезентировать культурный код. Лингвистические единицы, передающие культурный код, также отличаются по своей прагматике.

Цель исследования – выявить языковые механизмы нулевых морфем в когнитивных, аксиологических и коммуникативных моделях. Для

достижения этой цели были поставлены следующие задачи: во-первых, анализ лексико-грамматической природы нулевых морфем; во-вторых, уточнение их прагматических и функционально-семантических функций в структуре предложения; в-третьих, определение особенностей нулевых морфем в когнитивном восприятии. В исследовании использовались контекстуальный, семантический анализ и методы когнитивного моделирования.

В работе подробно проанализированы нулевые морфемы во вторых лицах повелительного наклонения на основе конкретных языковых примеров, и продемонстрировано, что их семантическая периферия изменяется в зависимости от контекста. Методологическую основу исследования составляют лингвистические принципы антропоцентрического направления современной лингвистики. В частности, феномен нулевой морфемы рассматривается в рамках когнитивной лингвистики, функционально-семантической грамматики, лингвистической прагматики и деривационной теории.

В результате исследования выявлены особенности нулевых показателей в категориях глаголов в частотном употреблении, которые сопоставлены с нулевыми показателями в именных частях речи. Установлено, что нулевая морфема не только реализует принципы языковой экономии и компактности, но и влияет на акцентуацию мысли и прагматическую отчетливость. Также показано, что по сравнению с существительными нулевая морфема у глаголов обладает более выраженными функциональными и семантическими особенностями, что способствует расширению значений в речевых актах. Полученные результаты имеют практическое значение для исследования морфологии и грамматики современного казахского языка, а также для когнитивной лингвистики.

Ключевые слова: язык, познание, нулевая форма, нулевая морфема, нулевой суффикс, глагол, повелительное наклонение, категория

FUNCTIONAL AND SEMANTIC FEATURES OF THE ZERO MORPHEME OF THE VERB IN THE KAZAKH LANGUAGE

*Iztayeva Zh. Zh.¹, Baltabayeva Zh. K.²

* ^{1,2}Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The article examines the functional and semantic features of the zero morpheme of the verb in the Kazakh language within a cognitive framework. Although zero forms are traditionally regarded as units lacking explicit markers of grammatical meaning, in language dynamics they function as elements capable of conveying cultural codes. Linguistic units that transmit cultural codes also display distinctive pragmatic characteristics.

The aim of the study is to identify the linguistic mechanisms of zero morphemes within cognitive, axiological, and communicative models. To achieve this goal, the following objectives were set: first, to analyze the lexico-grammatical nature of zero morphemes; second, to clarify their pragmatic and

functional-semantic roles within sentence structures; third, to determine the cognitive features of zero morphemes. Contextual and semantic analysis, along with cognitive modeling methods, were applied in the research.

The study investigates zero morphemes in the second-person forms of the imperative mood through concrete linguistic examples, demonstrating that their semantic periphery shifts depending on context.

The methodological foundation of the research is based on linguistic principles from the anthropocentric paradigm of modern linguistics. In particular, the phenomenon of the zero morpheme is analyzed within the frameworks of cognitive linguistics, functional-semantic grammar, linguistic pragmatics, and derivational theory.

The results highlight the peculiarities of zero markers in frequently used verbal categories, compared with zero markers in nominal parts of speech. The study confirms that the zero morpheme not only fulfills principles of linguistic economy and compactness but also influences emphasis and pragmatic clarity. Furthermore, it is established that the zero morpheme in verbs demonstrates greater functional and semantic complexity than in nouns, contributing to meaning expansion in speech acts. The findings have practical significance for research in Kazakh morphology and grammar, as well as for cognitive linguistics.

Keywords: language, cognition, zero form, zero morpheme, zero suffix, verb, imperative mood, category

Мақала түсті: 02 сәуір 2024

Авторлар туралы мәлімет:

Изтаева Жанерке Жандосқызы – педагогика ғылымдарының магистрі, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университет, Алматы, Қазақстан, e-mail: zhanerke.sagimbaeva@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9940-1028>

Балтабаева Жаңалық Қылышқызы – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университет, Алматы, Қазақстан, e-mail: baltabaevazhanalik@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9898-4818>

Информация об авторах:

Изтаева Жанерке Жандосқызы – магистр педагогических наук, Казахский Национальный Университет имени Абая, Алматы, Казахстан, e-mail: zhanerke.sagimbaeva@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9940-1028>

Балтабаева Жаңалық Қылышқызы – доктор педагогических наук, профессор, Казахский Национальный Университет имени Абая, Алматы, Казахстан, e-mail: baltabaevazhanalik@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9898-4818>

Information about the authors:

Iztayeva Zhanerke Zhandoskyzy – Master of Pedagogical Sciences, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zhanerke.sagimbaeva@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9940-1028>

Baltabaeva Zhanalyk Kylyshkyzy – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan, e-mail: baltabaevazhanalik@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9898-4818>

УДК 81'139

МРНТИ 16.01.11

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.008>

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОГНИТИВНЫХ ПРИЗНАКОВ КОНЦЕПТА «ПАТРИОТИЗМ» В РОССИЙСКОЙ И КАЗАХСТАНСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА (НА ОСНОВЕ СВОБОДНОГО АССОЦИАТИВНОГО ЭКСПЕРИМЕНТА)

*Искакова К.А.¹, Евтюгина А.А.², Кушкарлова А.А.³

*^{1,3}Актюбинский региональный университет

им. К.Жубанова, Актобе, Казахстан

² Российский государственный профессионально-педагогический университет, Екатеринбург, Россия

Аннотация. Целью данной работы является определение когнитивных признаков концепта «Патриотизм» в казахстанской и российской лингвокультурах на основе сопоставительного анализа. Исследование проводилось в рамках антропоцентрической парадигмы науки о языке в русле когнитивной лингвистики. Актуальность данного исследования обусловлена устойчивым интересом лингвистов к изучению связи языка и мышления, языка и культуры через анализ концептосферы той или иной общности людей. Патриотизм в сознании российской и казахстанской аудиторий является сложным явлением, которое требует внимательного изучения и анализа. Патриотизм, как социокультурный феномен, является одним из ключевых компонентов национальной идентичности, т.е. базовым концептом национальной картины мира. В реальности концепт «Патриотизм» неразрывно связан с политическими и социальными процессами, а его исследование в российской и казахстанской картинах мира во взаимосвязи с данными процессами в сопоставительном аспекте представляет особый интерес, чем и обоснована научная новизна данной работы. Одним из методов исследования когнитивных признаков концепта является свободный ассоциативный эксперимент. Полученные в ходе эксперимента результаты исследования наряду с выявлением когнитивных признаков концепта «Патриотизм» позволяют определить их сходства и отличия в различных социальных условиях России и Казахстана.

Данное исследование может внести важный вклад в понимание процессов формирования патриотического сознания у представителей разных культурных сообществ, а также в развитие практических рекомендаций для совершенствования патриотического воспитания молодежи и содействию укрепления гражданского сознания у жителей в Казахстане и России.

Ключевые слова: концепт «Патриотизм», языковая картина мира, национальная идентичность, сопоставительный анализ, свободный ассоциативный эксперимент, когнитивная лингвистика, когнитивный анализ, признак

Введение

В данной статье приводится ряд положений, разработанных на основе когнитивного подхода к изучению языка как казахстанскими, так и зарубежными учеными-лингвистами. Основными категориями когнитивистики являются «картина мира», «языковая картина мира», «концепт».

Авторы исследования придерживаются точки зрения В.И. Карасика и вслед за ученым рассматривают концепт как многостороннее смысловое образование, в котором можно выделить ценностную, образную и понятийную стороны.

Свободный ассоциативный эксперимент является наиболее эффективным методом в исследовании когнитивных признаков концепта.

Анализ данных, полученных в ходе исследования, позволил выделить сходства в восприятии чувства патриотизма на уровне базового слоя когнитивных признаков концепта «Патриотизм», отметить явные отличительные признаки на уровне периферийных зон анализируемого концепта. Актуальный политический и социальный контекст является одним из основных факторов формирования картины мира в сознании казахстанской и российской аудиторий.

Поиск ответов на вопросы о взаимосвязи языка и мышления, языка и культуры, языка и окружающего мира, т.е. каким образом окружающая действительность отображается в сознании человека и как происходит процесс преломления действительности средствами языка, приводит ученых к созданию целого направления в науке, связанного с процессом когнитии. У истоков разработки основных положений и направлений когнитивной лингвистики стоят ученые Джордж Лакофф, Анна Вежбицкая, Рэй Джакендорф, Рональд Лангакер, Леонард Талми, Чарльз Филлмор, и др.

В Казахстане основы когнитивного подхода в изучении языка были заложены в 70-х годах XX столетия. Не используя терминологию когнитивистики, исследуя различные аспекты языкознания, авторы затрагивали вопросы взаимодействия языка и процессов познавательной деятельности человека. Эти идеи отражены в трудах А. Байтурсынова, К. Жубанова. Далее они нашли свое развитие в работах ученых М.М. Копыленко, А.Е. Карлинского, Р. Сыздыковой, З.К. Ахмеджановой, Х.М. Сайхиевой, В.А. Исенгалиевой, Б.М. Джилкибаевой, Э.Д. Сулейменовой, А. Ислам и др. Разработанные ими положения послужили базой для исследований многих казахстанских ученых.

Раскрывая суть подобных исследований, касающихся вопросов взаимосвязи языка и мышления, ученые оперируют такими категориями когнитивистики, как «картина мира» и ее вариант «языковая картина мира», «концепт».

Уточним, что впервые термин «картина мира» ввел в научный оборот Л. Витгенштейн и далее термин закрепился в антропологии и семиотике благодаря научным трудам Лео Вайсгерберга. Являясь одним из фундаментальных в науке о языке понятие «картины мира» включает в

себя знания о человеке, его бытии и окружающем его мире, что полностью соответствует антропоцентрическим принципам в лингвистике. Очевидно, что процесс формирования картины мира в сознании человека является непрерывным. «В течение всей жизни человек познает мир, открывает его новые грани, тем самым обогащая картину мира в своем сознании» [1, с. 113-114]. Таким образом, понятие картины мира строится на изучении сформированных на основе жизненного опыта представлений человека о мире. Соответственно, если мир – это человек и среда в их взаимодействии, то картина мира – результат переработки информации о среде и человеке. В общем смысле, языковую картину мира определяют как совокупность представлений о мире, заключенных в значении разных единиц данного языка, которые и формируют систему взглядов и представлений.

В свою очередь картина мира складывается из особых ментальных образований, которые обобщают представления человека о том или ином аспекте жизни. Такие ментальные образования в науке о языке принято называть «концептами». Совокупность концептов и отражает восприятие реальности, через которое происходит осмысление человеком окружающего мира. Изучение концепта как единицы языковой картины мира и базового понятия когнитивного подхода к изучению языкового материала представляет ценность для выявления особенностей мировидения как отдельного представителя, так и лингвокультурной общности.

На современном этапе исследование концепта входит в круг научного интереса представителей многих научных школ. Свой выдающийся вклад в развитие лингвоконцептологии внесли ученые А. Вежбицкая, Р. Джекендофф, Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Ч. Филмор, Н. Хомский, Д.С. Лихачев, П.Д. Арутюнова, Ю.Н. Караулов, А.Е. Кибрик, Е.С. Кубрякова, Р.М. Фрумкина, И.А. Стернин, Н.Н. Болдырев, Ж. Манкеева, Э. Оразалиева, А. Ислам, Н. Уалиулы, З.К. Ахметжанова, К.К. Дуйсекова и многие другие.

Анализируя природу концепта, западные лингвисты У. Крофт и Д.А. Круз, к примеру, считают, что концепты не существуют обособленно, что они все составляют систему знаний о мире, т.е. картину мира. («In fact, no concepts exist autonomously: all are understood to fit into our general knowledge of the world in one way or another») [2, с. 16].

Что касается дефиниции концепта, то изучение научной литературы в заданном направлении показало, что на сегодняшний день уже существует некоторое множество определений данного феномена. Они зависят от подхода, поставленных целей исследования.

Н.Н. Болдырев определяет концепты как «идеальные, абстрактные единицы, смыслы, которыми человек оперирует в процессе мышления. Они отражают собой содержание результатов всей человеческой деятельности, полученных знаний, опыта в виде определенных единиц, «квантов» знания» [3, с. 103-105].

Согласно точке зрения Е.С. Кубряковой, концепт – это «ментальная единица сознания и информационная структура, которая отражает знания и опыт человека» [4, с. 90].

Ислам А. рассматривает концепт как сложное единство, выраженное средствами языка, определяющее значимые мировоззренческие ценности национального менталитета [5, с. 25]. Концепты в основном обобщают культурную информацию и соотносятся с константами, основными понятиями этнической культуры [6, с. 78].

В своем исследовании мы разделяем точку зрения В.И. Карасика и вслед за ученым рассматриваем концепт как многостороннее смысловое образование, в котором можно выделить ценностную, образную и понятийную стороны [7, с. 109].

Известно, что концептосферу того или иного этноса или отдельно взятой языковой личности составляют *универсальные и национальные* концепты. Универсальные или базисные концепты являются общими или общечеловеческими, которые присущи мировоззрению каждого народа. Национальные концепты, наоборот, отображают культуру, миропонимание определенного этноса, что находит свое воплощение в традициях, обычаях, ценностях, убеждениях, языке.

В данной статье концепт «Патриотизм» рассматривается как базисный концепт, который находит свое отражение в российской и казахстанской картинах мира. Исследование данного концепта через сопоставительный анализ на основе свободного ассоциативного эксперимента является актуальным и значимым по ряду причин.

Во-первых, в современном мире наблюдается усиление патриотических настроений в обществе, что становится одним из факторов формирования национальной идентичности и гражданственности. Изучение патриотических установок у граждан страны позволит понять их отношение к своей стране, идентификацию с ней.

Во-вторых, сопоставительный анализ между российской и казахстанской аудиториями в контексте патриотизма обеспечивает возможность выявления сходств и различий в понимании и ценностных ориентациях, а также особенностей формирования патриотического сознания в данных странах. Это позволит пролить свет на динамику развития патриотических настроений среди населения в контексте двух различных культур и историй.

В-третьих, использование метрики свободного ассоциативного эксперимента для изучения патриотических ассоциаций обладает методологической новизной и позволяет получить более глубокое и обоснованное представление о патриотических установках в сознании казахстанцев и россиян, их связи с социокультурными факторами и влиянии на формирование гражданства и патриотической идентичности.

Сопоставительный анализ концептов казахской и русской культур не только расширяет знание об особенностях этих концептов, но и высвечивают новые фрагменты национальных языковых картин мира,

выявляя их уникальность. Сопоставительное изучение концептов, которые представляют духовно-нравственную сферу человека, помогает выявить образную типологию, специфическую особенность казахской и русской ментальностей [8, с. 6].

Описание материалов и методов

Целью исследования является определение когнитивных признаков концепта «Патриотизм» в российской и казахстанской языковой картине мира, для реализации которой поставлены задачи: составить и провести свободный ассоциативный эксперимент (САЭ), выделить особенности вербализации и восприятия в национальных картинах мира. В ходе эксперимента были использованы методы анализа свободных ассоциаций и статистической обработки данных.

Отметим, что метод свободного ассоциативного эксперимента занимает особое место среди различных методик и методов современного концептуального анализа и, по мнению авторов статьи, является наиболее эффективным для достижения целей исследования. Материалы САЭ, т.е. полученные для анализа ассоциации, дают представление об окружающем мире и оценке его человеком, что позволяет определить наибольшее количество когнитивных признаков концепта, актуальных на момент исследования. Эти реакции одновременно воспроизводят универсальные когнитивные структуры, которые стоят за языковыми значениями, индивидуальные черты респондентов, содержание их личностных смыслов. Исследование полученных в ходе САЭ данных в сопоставительном аспекте позволит установить ценностные доминанты концепта «Патриотизм» в различных лингвокультурах, что обеспечит понимание мира и человека, а также отследить различия ценностного наполнения концепта.

Названный метод широко используется во многих науках. Он является старейшим методом экспериментальной психологии и психодиагностики. Метод САЭ удобен и прост в применении. Он может проводиться одновременно с большой группой испытуемых. При его проведении учитываются тип реакции, частотность однотипных ассоциаций, время ответа. По мнению Х. Джоффе и Д. Эльсе, это инструмент, который позволяет получить экологически достоверный материал, минимизирующий влияние точки зрения исследователя. Еще одним аспектом метода является то, что он выявляет ассоциативные цепочки, которые часто носят эмоциональный и имплицитный характер, в соответствии с современными тенденциями в психолингвистических исследованиях [9, с. 173].

Суть САЭ заключается в том, что респонденту предлагается слово-стимул, на которое у него появляются первые вербальные реакции – это может быть слово или словосочетания. При этом слово-реакция будет той самой лексемой, которая связана со словом-стимулом. Связи между словами, возникающие в сознании человека, носят название ассоциативных связей, или просто ассоциацией.

За теоретическую основу исследования ассоциаций принимаются положения, разработанные учеными Ю.Н. Карауловым, А.Н. Леонтьевым, Э.Д. Сулейменовой, Н.Ж.Шаймерденовой, З.К. Ахметжановой, Дмитрюк С.В. и др.

В целом, авторы приходят к общему выводу, что ассоциации составляют основу жизнедеятельности человека, их изучение представляется актуальным и важным. В основе ассоциаций лежит личный опыт и мировоззрение индивида.

Результаты и обсуждение

В настоящее время в результате процессов глобализации мир становится, с одной стороны, единым культурным пространством, а с другой – отдельно взятые страны стремятся сохранить свою идентичность. На фоне различных негативных факторов, как то: военные действия, развернутые между Россией и Украиной, экологические, экономические и социальные проблемы, чувство сопереживания, единения в обществе – приобретают особую остроту. Патриотизм принимает форму национальной идеи.

Как отмечают ученые, и мы согласны с этим утверждением, концепт «Патриотизм» обладает «высокой концептуальной устойчивостью: в коммуникативном пространстве крайне низка вероятность несоответствия ассоциативных связей в понятийном аппарате адресанта и адресата и, как следствие, ошибочная интерпретация» [10]. Исторически сложившееся устойчивое представление о патриотизме заключается в любви к Родине, месту рождения и проживания, а также прослеживается взаимосвязь со своим народом и своими корнями [11, с. 136-137].

Рассмотрим, как данное понятие толкуется различными лексикографическими источниками в русском и казахском языках.

Казахский словарь определяет:

ПАТРИОТИЗМ [грек. *patrides* – отандас, *patris* – Отан, туған жер] зат. Отаншылдық (өз Отанын, халқын шексіз сүйшілік, барша күш-жігерін Отан мүддесіне арнаған адамға, ұлтқа тән терең сезім), что в переводе на русский язык означает: Патриотизм – безграничная любовь к своей Родине, народу, глубокое чувство, присущее человеку, нации, посвятившему все свои усилия интересам Родины (здесь и далее перевод сделан авторами статьи).

ПАТРИОТ [грек. *patriotes*] зат. Отаншыл – өз Отанын, халқын, жері мен суын шынайы сүйетін, халық мүддесі үшін бар күш-жігерін, қабілетін аямайтын адам. (человек, искренне любящий свою Родину, свой народ, свою землю и воду, не жалеющий всех сил, способностей в интересах народа) [12, с. 1055].

Чувство патриотизма отражает проводимую государством политику. В этой связи нам видится интересным рассмотреть определение понятия с точки зрения политологии: **ПАТРИОТИЗМ** – (грек. *patriótes* – жерлес, отандас, *patris* – отан, туған ел) – азаматтың (патриоттың) адамгершілік және саяси ұстанымы, әлеуметтік-саяси сезімі, бұл – отанға сүйіспеншілік

пен шын берілгендіктен, оның өткені мен бүгінін мақтан ету, өзінің жеке мүддесі мен топтық мүддесін елдің ортақ мүддесіне бағындыру, отан алдындағы парызын саналы сезінуден, ол парызын өтеуге отанға қызмет ету және оны қорғау арқылы, елдің дамуына, әлемдегі беделінің артуына сеп болатын істер мен әрекеттер жасау арқылы ұмтылудан көрінеді. ... Шынайы Патриотизм ұлтшылдықпен, нәсілшілдікпен және жікшілдікпен ешқандай қатысы болмайды. (нравственная и политическая позиция, социально-политическое чувство гражданина (патриота), это – гордость за свое прошлое и настоящее, любовь и искренняя преданность Родине, подчинение своих личных интересов и групповых интересов общим интересам страны, сознательное чувство долга перед Родиной, призванное возместить свой долг через служение Родине и ее защиту, развитие страны, повышение авторитета в мире проявляется в стремлении к совершению определенных поступков. Настоящий Патриотизм не имеет ничего общего с национализмом, расизмом и расколом [13, с. 323].

Считаем важным отметить, что в соответствии с Конституцией Республики Казахстан (пункт 2 статьи 1) патриотизм является основополагающим принципом деятельности Республики и включает в себя: общественное согласие и политическую стабильность, развитие экономики на благо всего народа, казахстанский патриотизм, решение наиболее важных вопросов государственной жизни демократическим методом.

В свою очередь, российские лексикографические источники рассматривают патриотизм следующим образом:

В Большой российской энциклопедии предлагается следующая трактовка: ПАТРИОТИЗМ (от греч. *πατριώτης* – соотечественник, *πατρίς* – родина, отечество), осознанная любовь к родине, своему народу, его традициям [14].

Толковый словарь русского языка С.И. Ожегова дает следующее определение: ПАТРИОТИЗМ, -а, м. Преданность и любовь к своему отечеству, к своему народу П. русских воинов. П прил. патриотический, -ая, -ое [15, с. 589].

Обобщая данные лексикографических источников, представляется возможным выделить основные когнитивные признаки концепта «Патриотизм» и связанные с ним семантические поля: любовь и преданность своей Родине, малой Родине; верное служение своему народу; готовность отстаивать интересы своей страны, уважать и сохранять культурное наследие своей страны.

Представленный свободный ассоциативный эксперимент проводился среди жителей Российской Федерации (город Екатеринбург) и Республики Казахстан (города Актобе, Уральск, Астана). Форма для опроса была составлена на платформе Google. Опрос проводился в онлайн режиме. (для российских респондентов https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdOhLfPZn-zlFCHY4ByLOIHysnToqMWKNfKtqUxiu3U9MFzaA/viewform?usp=sf_link; для казахстанских: https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdq_M84uUsXU-wuPAGgWGsg6eJqENbySRFXGGU-mNgR_gOhkw/viewform?usp=sf_link).

Параметры вопроса для респондентов двух стран были следующими: возраст, уровень образования, национальность и ассоциации на слово-стимул «патриотизм». Вопросы носили закрытый характер (возраст, уровень образования) и открытый (ассоциации). Участникам предлагалось назвать первое слово или фразу, которая приходила в голову при упоминании слова «Патриотизм». Вопросы сформулированы на русском языке для российской аудитории и на казахском и русском языках для казахстанской аудитории. Далее проводился анализ полученных результатов с использованием статистических методов обработки данных. Считаем важным отметить, что в данной статье авторы не дают оценку происходящим событиям в странах, а лишь пытаются проследить взаимосвязь политического и социального контекста с выражением когнитивных признаков концепта «Патриотизм» в разных культурных картинах мира.

Представим количественные сведения о респондентах в виде диаграмм и таблиц. В САЭ всего участвовало 244 человека, из них 161 казахстанских и 83 российских респондентов.

На основании полученных данных, представленных в диаграммах (рис.1) в Google формах, средний возраст казахстанских респондентов составляет 26-27 лет, российских – 21 год.

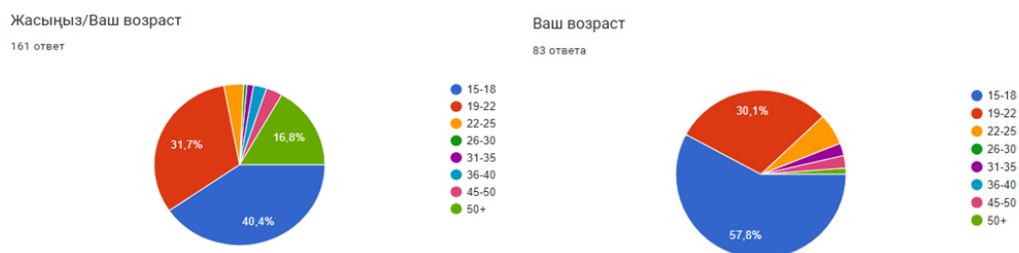

Рисунок 1 – Возрастные показатели участников САЭ по странам

Уровень образования представлен в диаграмме «Показатели уровня образования респондентов по странам» (рис.2).

Ваш уровень образования: (указать один вариант)

83 ответа

Рисунок 2 – Показатели уровня образования респондентов по странам

Национальный состав участников распределился следующим образом (Табл. 1)

Таблица 1. Национальный состав респондентов

Казахстан			Россия		
Национальность респондента	Ко- личе- ство	Процентное соотноше- ние	Национальность респондента	Ко- личе- ство	Процентное соотношение
казахи	145	90,6%	русские	51	70%
русские	9	5,6%	башкиры	9	10,8%
татары	3	1,9%	удмурты	3	3,6%
украинцы	2	1,2%	казахи	3	3,6%
киргизы	1	0,6%	армяне	1	1,2%
метисы	1	0,6%	евреи	1	1,2%
			татары	2	2,4
			греки	1	1,2%
			таджики	1	1,2%
			нагайбачка	1	1,2%
			христианка (указал респондент в графе националь- ность)	1	1,2%
			Не хочу говорить	1	1,2%

(На основе собственного исследования авторов)

Как показывают данные по национальному составу участников эксперимента, наибольшее количество респондентов представлено титульными этносами двух стран.

Участникам эксперимента было предложено дать ассоциации, которые возникали первыми на слово-стимул «патриотизм». При этом реакция могла быть представлена словом, словосочетанием или цитатой. Во внимание принимались ассоциации, выраженные в виде глагола-действия (например, *«ел үшін барыңды беру, салу»*, *«приносить пользу»*, *«ухаживать за природой»* и т.д.), а также односложные реакции в форме существительных (*«еркіндік»*, *«символы»*, *«защитник»* и т.д.) и качественных прилагательных (*«законопослушный»*). Принимались в учет и парадигматические реакции (синонимы, гиперонимы, гипонимы), перифразы (дефиниции), цитации, паремии. Общее количество ассоциатов составило **494**, из которых казахстанская аудитория представила **304**, российская – **190** ассоциата. Исследование результатов САЭ выявило наличие ассоциативных связей между словом-стимулом «патриотизм» и ассоциативной реакцией (ассоциатами) на уровне когнитивных, событийно-исторических, эмоционально-оценочных, национально-культурных отношений.

Как показал анализ, ответы респондентов демонстрируют положительную реакцию на слово-стимул «патриотизм». Однако среди казахстанских респондентов 0,6% (1 человек) выразило отрицательную реакцию (*«мәнсіз іс-шаралар»*, что означает «бессмысленные мероприятия») и 1,2% (2 реакции) были определены как нейтральные (*«не знаю»* и *«эссе»*). Из числа российских респондентов отрицательно отреагировали 5 человек, что составило 6% от общего числа участников. К отрицательным ассоциациям отнесены ассоциаты типа *«принуждение»*, *«ненадобность»*, *«лицемерие»*, *«ложь»*, *«нет»*. Нейтральные – 2 реакции (2,4%), представленные как *«что-то абстрактное»*, *«абстракция»*. Отказов от участия в САЭ не зафиксировано.

Известно, что содержание концепта составляют базовый слой (или ядро) и его интерпретационная зона (периферия). При концептуальном анализе необходимо учитывать ядерные и периферийные признаки. В своей совокупности они составляют содержание концепта.

На основе анализа количественных показателей ассоциатов были определены ядро (с показателем более, чем 20% участников САЭ), базовый слой ассоциаций (от 10 % до 20 %), ближняя периферия (<10 %) и дальняя периферия (индивидуальные ассоциаты). Полученные данные представлены в Таблице 2. (Сохранены орфография и стиль представленных респондентами ассоциатов).

Таблица 2. Ассоциации на слово-стимул «Патриотизм». Результаты САЭ по странам

Казахстан (всего ассоциаций - 304)				Россия (всего ассоциаций - 190)			
Ядро концепта (> 20%)	Базовый слой (> 10%)	Ближняя периферия (> 1%)	Дальняя периферия (индивидуальные ассоциаты)	Ядро концепта (> 20%)	Базовый слой (> 10%)	Ближняя периферия (> 1%)	Дальняя периферия (индивидуальные ассоциаты)
Родина (Отчизна, Отечество, Земля Отцов, Туған жер, Атамекен, Отан) – 35 (21,7 %)	Любовь (сүйіспеншілік) – 21 (13 %)	Флаг (ту) – 10 (6,2 %)	1986 Ақтау Армия Бауырмалдық Быть патриотом и любить свою Родину Валюта Воспитание Гражданин Делать все возможное для ее процветания Делать все ради нее Дети Дружба Ел үшін барынды беру, салу Еркіндік Жас кыран Жас улан Жат елінде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол Жемқорлыққа тойтарыс беру Жүрек За Родину Законопослушный И дым Отечества нам сладок и приятен Каждый кулик свое болото хвалит Критика родины Қазақ еліне адал болу және соның туын әрқашанда көтеріп жүру (басқа мемлекетте жүрсенде) Кұрмет Мама Мен қазақтың мен айта-тын ән қазақ. Мәңсіз іс шаралар Миролюбие Многонациональность Мы все должны быть патриотами своей страны! Мылтык Национализм Не знаю Не мусорить Независимость Ол үшін жақсы зат жасау Опора Оставаться Казахом, где бы ты не жил Осы елді сүйетін адамдармен оңай резонанс жасай алады Отанға берілген Ответственность Отанды сүю от басынан басталады Патриотизм – өз елінді өзге елден жоғары қойып, ерекше махаббатпен жақсы көру Патриотизм начинается с себя. Патриотизм - тіл мен ұлттық құндылықтарды дәріптеуден басталады Переживание Политика Понимание современности Приносить пользу стране Прославление своей страны	Родина (отечество, Отчизна) – 20 (24%)	Защита Родины (защитить, защитник) – 15 (18 %)	Преданность (верность) – 8 (9,6 %)	Армия Борьба за будущее детей Борьба за права народа Борьба с коррупцией Быть добросовестным и ответственным в профессии и в быту Великая Отечественная война Всегда помогать людям, которые тебя окружают Горьковская лента Героизм Государство Гуманизм Держава Дом Жить – родине служить Зеленый цвет Комфорт Лицемерие Ложь Любить и защищать свою родину Любовь к природе Любовь к семье Мама Навальний Народ Ненадобность Нету Оппозиция Партия Поле Политика Помощь Понимание Принуждение Принятие Продвижение своей страны Развитие своих технологий Разговоры о важном Свобода Свобода выбора Скрепцы Служба Танки Уважать традиции Уверенность Храбрость Самоотверженность Честно и максимально хорошо выполнять свою работу Чувство Школа Ядерное оружие

			Родолөбие Сағыныш Свобода Свобода слова Символы Служба Сплоченность Толерантность Трудиться ради Родины Уважение нац. ценностей Улучшить свою страну Ұят Хорошо делать свое дело Человек Честная работа во благо родного народа Эссе Я – патриот своей страны.				
Любовь к Родине (чувство любви к родине, туған жерге махаббат и т.д.) – 35 (21,7%)	Чувство гордости (гордость, мақтаныш сезімі, гордость за страну) – 19 (11,8 %)	Гимн (Әнұран) – 8 (5%)		Любовь к Родине (любить свою страну) – 17 (20,5%)	Любовь – 15 (18 %)	Гордость – 7 (8,4 %)	
	Преданность (верность, адалдық, не предавать свою Родину, дом) – 19 (11,8 %)	Честь (намыс, ар) – 7 (4,3 %)				Долг – 6 (7,2 %)	
	Защита (защитать, Елiндi әрқашан қолдау, Защищать свою землю) – 17 (10,5 %)	Государство (страна, ел) – 7 (4,3 %)				Патриоты – 6 (7,2 %)	
		Нация (Ұлт, Ұлтжандылық) – 6 (3,74,3 %)				Россия – 6 (7,2 %)	
		Долг – 5 (3 %)				Флаг (Флаг России) – 6 (7,2 %)	
		Храбрость (смелость, отвага) – 5 (3 %)				Вера – 4 (4,8 %)	
						Война – 3 (3,6 %)	
		Герб (елтанба) – 4 (2,5 %)				Любовь к истории и культуре (помнить и чтить историю и культуру своего народа) – 3 (3,6 %)	
		Единство (единство народа) – 4 (2,5 %)				Страна – 3 (3,6 %)	
		Народ – 4 (2,5 %)				Человек – 3 (3,6 %)	
		Уважение (Құрмет) – 4 (2,5 %)				Шаман (певец Шаман) – 3 (3,6 %)	
		Отчий дом (Үй) – 3 (1,8 %)				Абстракция (что-то абстрактное) – 2 (2,4 %)	
		Земля – 3 (1,8 %)				Военнослужащие – 2 (2,4 %)	
		Привязанность (отанға берілген) – 3 (1,8 %)				Герб – 2 (2,4 %)	

Сопоставительный анализ когнитивных признаков концепта ...

		Сохранение обычаев, традиций (поднятие культурного наследия, на- циональные праздники, традиции, обычаи) - 3 (1,8 %)				Земля – 2 (2,4 %)	
		Вера – 2 (1,2 %)				Мужество – 2 (2,4 %)	
		Душа – 2 (1,2 %)				Путин (Путин В.В.) – 2 (2,4 %)	
		История – 2 (1,2 %)				Свобода слова – 2 (2,4 %)	
		Казахстан – 2 (1,2 %)				Сила – 2 (2,4 %)	
		Служить (служба) – 2 (1,2 %)				Уважение (уважение к месту рождения) – 2 (2,4 %)	
		Бережное отношение к природе (ухаживать за природой) – 2 (1,2 %)					

(На основе собственного исследования)

Базовый слой когнитивных признаков концепта «патриотизм» представлен следующим образом: казахстанские респонденты ассоциируют патриотизм с глубоким эмоциональным чувством любви (13%), чувством гордости за свою страну (11,8%), выражают преданность своей Родине (11,8%), а также готовность встать на ее защиту (10,5%); российские участники САЭ четко выразили любовь к своей стране (18%), равно как и встать на защиту ее интересов (18%). Исходя из представленных данных, мы видим частичное совпадение ассоциатов, т.е. совпадение наблюдается в ассоциациях, касающихся выраженности любви к своей стране и стремлении защищать ее интересы. Разница когнитивных признаков представлена в количестве ассоциативных групп (казахстанский сегмент – 4, российский – 2), где цифры почти равномерно распределились у казахстанцев, российская аудитория представлена меньшим числом ассоциативных групп, однако большим процентным показателем в них. Предполагаем, что это демонстрирует желание россиян отстаивать интересы своей страны в условиях действующего военного конфликта. Уже на уровне базового слоя концепта «патриотизм» ярко прослеживается актуальная ситуация, с учетом политического контекста, что находит отражение в сознании жителей двух стран.

Анализ данных САЭ позволил определить группы ассоциаций **ближней периферии**, который также обнаруживает частичное совпадение ассоциаций с некоторым расхождением в процентных соотношениях.

В казахстанском сегменте выделяются ассоциаты, связанные:

- с символикой страны (флаг, герб, гимн);
- с определенными чувствами (честь, долг, храбрость, уважение, привязанность, вера, душа);

- с государственной принадлежностью (Казахстан, государство, нация, народ);
- с местом происхождения (отчий дом, Земля);
- с историей и культурой страны (сохранение культуры, традиций, история);
- с определенным действием на благо страны (служить, служба, бережно относиться к природе);
- единичная ассоциата, связанная с общечеловеческими ценностями (единство народа).

Реакция российской аудитории были сгруппированы следующим образом. Ассоциации, связанные:

- с определенными чувствами (преданность, гордость, долг, вера, уважение);
- с государственной принадлежностью (Россия, страна);
- с защитой Родины (сила, мужество, война, военнослужащие);
- с лицом, воплощающим чувство патриотизма (патриоты, певец Шаман, человек, Путин);
- с историей и культурой страны (помнить и чтить историю, культуру);
- с символикой страны (герб);
- с местом существования (Земля);
- с общечеловеческими ценностями (свобода слова);
- с нейтральным отношением (абстракция, что-то абстрактное).

Реакции казахстанских и российских респондентов подтверждают наше предположение о том, что проводимая государственная политика формирует устойчивые ассоциативные связи в сознании граждан страны, тем самым формируя мировоззрение, т.е. картину мира.

Как демонстрируют данные, присутствуют совпадения по отдельным ассоциациям с расхождением в процентных соотношениях (см. таблицу 2). Однако интерес вызывают именно отличительные когнитивные признаки концепта «патриотизм», которые нашли свое отражение в персонификации выраженных когнитивных признаков. Если в казахстанской части САЭ нет представленных ассоциаций патриотизма с определенным лицом, то в российской аудитории патриотизм вызывает ассоциации с именем певца Шамана, на данный момент популярным российским поп-исполнителем, репертуар которого составляют песни патриотического содержания, а также с именем президента России Путина В.В., общероссийские выборы которого состоялись накануне проведения САЭ. Готовность встать на защиту Родины демонстрируют ассоциации с ярко выраженной милитаристской направленностью типа «сила», «война», «военнослужащие», «мужество». Присутствие среди ассоциатов, передающих нейтральное отношение (либо непонимание) к патриотизму в виде ассоциации «что-то абстрактное» и «абстракция», также отличает российский сегмент САЭ. И в казахстанской, и в российской аудиториях присутствуют ассоциации, связанные с общечеловеческими демократическими ценностями. Разница заключается в определенной ассоциации. Казахстанцы видят ценность в единстве народа,

что отражает государственную политику государства, россияне ценят свободу слова, что является одним из главных принципов демократии.

Что касается *дальней периферии*, представленной единичными ассоциатами, то в данной части САЭ также наблюдается некоторое совпадение ассоциаций среди казахстанской и российской аудиторий. К примеру, «*дети*» и «*борьба за будущее детей*», «*политика*», «*честно выполнять свою работу*» и другие действия, направленные на процветание Родины, «*быть патриотом своей Родины*», «*мама*», «*любить свой народ*», демократические ценности «*свобода*», «*свобода выбора*», «*свобода слова*», «*борьба с коррупцией*», «*символы*». Однако, как было отмечено выше, среди отличий прослеживается более негативное отношение к патриотизму в российской аудитории. Российские респонденты ассоциируют патриотизм с «*принуждением*», «*ненужностью*», «*лицемерием*», «*ложью*», такого чувства «*нет*». В то время как в казахстанской части САЭ присутствует единичное отрицательное восприятие патриотизма в виде ассоциации «*мәңсіз іс-шаралар*» (бессмысленные мероприятия). Также россияне демонстрируют в своих ассоциациях оппозиционный взгляд такими ассоциатами, как «*Навальный*», «*оппозиция*». Казахстанцы выразили подобное чувство ассоциацией «*критиковать свою страну*». Милитаризированное понимание концепта «патриотизм» демонстрируют российские респонденты, выражая ассоциативную связь такими единичными ассоциатами, как «*сила*», «*армия*», «*зеленый цвет*», «*ядерное оружие*», «*служба*», «*марш*», «*танки*» и связанные с военной историей «*Великая Отечественная война*», «*Георгиевская лента*». Казахские респонденты выразили подобное отношение такими ассоциациями, как «*мылтық*» (ружье), «*армия*», «*служба*». Судьбоносное событие в истории Казахстана проявляется в ассоциативной связи с событиями «1986» года. Что касается общечеловеческих ценностей, которые нашли отражение в национальных картинах мира через реализацию концепта «патриотизм» в сознании казахстанской и российской аудиторий, то данные распределились следующим образом: казахстанцы ассоциируют патриотизм с «*независимостью*», «*миролюбием*», «*сплоченностью*», «*многонациональностью*», «*дружбой*», «*толерантностью*». Россияне выделяют «*гуманизм*» как одно из проявлений патриотизма.

Относительно способов выражения ассоциаций концепта «патриотизм», интересны, на наш взгляд, ассоциаты, оформленные в виде цитации, дефиниции, слоганов, паремий.

Казахстанцы определяют патриотизм как «*Патриотизм – өз еліңді өзге елден жоғары қойып, ерекше махаббатпен жақсы көру*» (Патриотизм значит ставить свою страну выше других и относиться с особой любовью) или «*Патриотизм – тіл мен ұлттық құндылықтарды дәріптеуден басталады*» (Патриотизм начинается с популяризации языка и национальных ценностей), «*Қазақ еліне адал болу және соның туын әрқашанда көтеріп жүру (басқа мемлекетте жүрсеңде)*» (Быть верным казахской стране и всегда возвышать ее флаг (если вы путешествуете в другом государстве) или «*оставаться*

Казахом, где бы ты ни жил», а также «Патриотизм начинается с себя», «Отанды сую отбасынан басталады» (Любовь к Родине начинается с семьи). Слоганы, типа «Мы все должны быть патриотами!», «За Родину!», «Я – патриот своей страны» также отражают восприятие и понимание чувства патриотизма у казахстанцев. Россияне понимают патриотизм как «развитие своих технологий», «продвижение своей страны», «всегда помогать людям, которые тебя окружают».

Ассоциаты в виде паремий у россиян присутствуют в форме пословицы «Жить – Родине служить», у казахстанцев – «Жат елінде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол» (соответствует русской пословице «Чем быть султаном в стране чужой, лучше подметкой на земле родной»), «Каждый кулик свое болото хвалит», ставшее крылатым выражение «И дым Отечества нам сладок и приятен», а также фраза из популярной песни «Мен казакпын мен айтатын ән қазақ».

Заключение

Патриотизм в сознании российской и казахстанской аудиторий является многогранным явлением, которое требует внимательного изучения и анализа. Продвижение патриотических идей среди казахстанцев и россиян способствует укреплению единства общества, развитию гражданского сознания и формированию позитивного общественного поведения. Таким образом, исследование концепта «патриотизм» в контексте российской и казахстанской картин мира в рамках когнитивной лингвистики имеет важное значение для понимания социокультурных процессов в современном мире.

При анализе представлений о патриотизме, полученных в ходе САЭ в Казахстане и России вербальные средства указывают на важность учета политических, культурных и социальных факторов, влияющих на формирование когнитивных признаков концепта «Патриотизм», которые обусловлены как общенациональными, так и уникальными культурными факторами. Анализ ассоциаций, возникающих у российских и казахстанских респондентов, позволил выявить как сходства, так и различия в представлении о патриотизме. Обнаружено, что в целом, как в Казахстане, так и в России, патриотизм вызывает положительные чувства.

Когнитивные признаки концепта «Патриотизм» включают в себя осознание принадлежности к определенной стране, уважение к ее традициям и ценностям, а также участие в общественной жизни и защите интересов своей родины. К когнитивным признакам концепта «патриотизм» в мировидении казахстанцев и россиян относятся:

1. Идентификация с Родиной: патриотизм предполагает осознание своей принадлежности к стране, в которой он родился и вырос, а также уважение к ее истории и культуре.

2. Знание о своей родине: патриотизм включает в себя знание о своей стране, ее истории, географии, политической системе и других аспектах.

3. Уважительное отношение к национальным традициям и ценностям: патриотизм означает уважение к обычаям, традициям и языку своей страны.

4. Участие в общественной жизни: патриотизм подразумевает социальную и политическую активность с целью способствовать процветанию своей Родины.

5. Забота о благосостоянии своей страны: патриотизм включает в себя действия, способствующие экономическому развитию, экологической устойчивости и социальной справедливости.

6. Защита интересов своей Родины: патриотизм означает готовность отстаивать территориальную целостность и безопасность страны.

7. Отношение к патриотизму: в целом установлено положительное отношение к патриотизму в Казахстане и России, однако в российской аудитории показатель негативного восприятия значительно больше, чем в казахстанской.

8. Реализация общечеловеческих ценностей: патриотизм отражает ценностные установки в сознании как казахстанцев, так и россиян, при этом, ценностная шкала у казахстанцев представлена более широким спектром по сравнению с россиянами.

9. Современный российский патриотизм обнаруживает милитаристское содержание, что обусловлено, на наш взгляд, политическим контекстом страны.

Таким образом, когнитивные признаки патриотизма отражают осознание, знание и уважение к своей Родине, а также активное участие в ее жизни и защите ее интересов.

Культурный и политический контекст играют значительную роль при анализе когнитивных признаков исследуемого концепта. Культурные и политические особенности различных стран и обществ могут значительно отличаться, и это отражается на понимании и выражении патриотизма.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Темирова Ж.Г. Художественный концепт «Смерть» в концептосфере романа Р. Сейсенбаева «Мертвые бродят в песках» // Вестник Кокшетауского государственного университета им. Ш.Уалиханова. Серия филологическая. – 2018. – №3. – С. 112-126.

[2] Croft W., Cruse D. A. Cognitive linguistics. N.: Cambridge University Press, 2004. – 356 p.

[3] Boldyrev N.N. Cognitive basis of conflict-free language communication // Voprosy Kognitivnoy Lingvistiki. – 2024. – № 3. – P. 5-19. DOI: 10.20916/1812-3228-2024-3-5-19

[4] Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Т. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Филол. ф-т, МГУ им. Ломоносова, 1997. – 245 с.

[5] Ислам А. Ұлттық мәдениет контексіндегі дүниенің тілдік суреті (салыстырмалы-салғастырмалы лингвомәдени сараптама): филол. ғыл. док. ... дисс: 10.02.02. – Алматы, 2004. – 340 б.

[6] Тілеубердиев Б.М. Қазақ ономастикасының лингвоконцептологиялық негіздері. –Алматы: Арыс, 2007. – 278 б.

[7] Карасик В. И. Языковые концепты как измерения культуры (субкатегориальный кластер темпоральности) / Концепты. – Выпуск 2. – Архангельск, 1997. – С. 156-158.

[8] Есеналиева Ж.Ж. Лингвокогнитивные исследования концептов в Казахстане // Известия КазУМОиМЯ, серия «Филологические науки». – 2014. – Т. 33, № 2. – С. 5-10.

[9] Joffe H., & Elsey J. W. Free association in psychology and the grid elaboration method // Review of General Psychology. – 2014. – 18(3). – P. 173–185. DOI: 10.1037/gpr0000014

[10] Шагбанова Х.С. Лингвокультурная природа концепта «патриотизм» // Litera. – 2023. – № 4. – С. 11–19. DOI: 10.25136/2409-8698.2023.4.40116 EDN: NVWFFJ URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=40116.

[11] Кембаева А. Т., Жубай О.С. «Қазақ халқы» концептісің когнитивтік моделі (Ш. Мұртаза шығармашылығы бойынша) // «ҚазХҚжәнеӘТУ Хабаршысы» ғылыми журналы, «Филология ғылымдары» сериясы. – 2024. – Т. 75, №4. – С. 132-150. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.4.75.009>

[12] Қазақ сөздігі (Қазақ тілінің біртөмдік үлкен түсіндірме сөздігі) / Құраст.: Н.Уәли, Ш.Құрманбайұлы, М.Малбақов, Р.Шойбеков және т.б. – Алматы: «Дәуір» баспасы, 2013. – 1488 бет.

[13] Тоғжанов Е. Этносаяси сөздік. – Астана, 2014. – 400 б.

[14] Большая российская энциклопедия. <https://www.bigenc.ru>

[15] Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов. Под редакцией Н.Ю. Шведовой. – Москва: Русский язык, 1989. – 750 с.

REFERENCES

[1] Temirova Zh.G. Hudozhestvennyj koncept «Smert'» v konceptsfere romana R. Sejsenbaeva «Mertvye brodyat v peskah» [The artistic concept of «Death» in the conceptual sphere of R. Seisenbaev's novel «The Dead wander in the sands»] // Vestnik Kokshetauskogo gosudarstvennogo universiteta im. Sh.Ualihanova. Seriya filologicheskaya. – 2018. – №3. – S. 112-126. [in Rus]

[2] Croft W., Cruse D. A. Cognitive linguistics. N. Y.: Cambridge University Press, 2004. – 356 p.

[3] Boldyrev N.N. Cognitive basis of conflict-free language communication // Voprosy Kognitivnoy Lingvistiki. – 2024. – № 3. – P. 5-19. DOI:10.20916/1812-3228-2024-3-5-19 [in Rus.]

[4] Kubryakova E.S., Dem'yankov V.Z., Pankrac Yu.G., Luzina L.T. Kratkij slovar' kognitivnyh terminov [A concise dictionary of cognitive terms]. – М.: Filol. f-t, MGU im. Lomonosova, 1997. – 245 p. [in Rus.]

[5] Islam A. Ulttyq madeniet konteksindegi dunienin tildik sureti (salystyrmaly-salgastyrmaly lingvomadeni saraptama): filol. gyl. dok. ... diss.: 10.02.02. [Linguistic picture of the world in the context of national culture (comparative linguistic and cultural expertise)]. – Almaty, 2004. – 340 b. [in Kaz.]

[6] Tileuberdiev B.M. Qazaq onomastikasynyn lingvokonseptologialyq negizderi [Linguistic-conceptual foundations of Kazakh onomastics]. – Almaty: Arys, 2007. – 278 b. [in Kaz.]

[7] Karasik V. I. Yazykovye koncepty kak izmereniya kul'tury (subkategorial'nyj klaster temporal'nosti) [Linguistic concepts as dimensions of culture (subcategory cluster of temporality)] / Koncepty. – Vypusk 2. – Arhangel'sk, 1997. – S. 156-158. [in Rus.]

[8] Esenalieva J.J. Lingvokognitivnye issledovaniya konseptov v Kazahstane [Linguocognitive studies of concepts in Kazakhstan] // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL Series “Philological Sciences”. – 2014. – V .33, № 2. – S. 5-10. [in Rus.]

[9] Joffe H., & Elsey J. W. Free association in psychology and the grid elaboration method // Review of General Psychology. – 2014. – 18(3). – P.173–185. [https:// doi.org/ 10. 1037/ GPR00 00014](https://doi.org/10.1037/GPR0000014)

[10] Shagbanova H.S. Lingvokul'turnaya priroda koncepta «patriotizm» [The linguistic and cultural nature of the concept of «patriotism»] // Litera. – 2023. – № 4. – S. 11-19. DOI: 10.25136/2409-8698.2023.4.40116 EDN: NVWFFJ https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=40116]. [in Rus]

[11] Kembayeva A.T., Zhubai O.S. Cognitive model of the concept ‘Kazakh people’ (based on the works of Sh. Murtaza) // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL Series “Philological Sciences”. – 2024. – T. 75, №4. – P. 132-150. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.4.75.009>

[12] Qazaq sózdigi (Qazaq tilinin birtomdyq ulken tusindirme sózdigi) [Kazakh dictionary (single big Explanatory Dictionary of the Kazakh language)] / Qurast.: N.Uáli, Sh.Qurmanbajuly, M.Malbaqov, R.Shojbekov zháne t.b. – Almaty: «Dáuir» baspasy, 2013. – 1488 b. [in Kaz.]

[13] Toǵzhanov E. Etnosayasi sózdik [Ethnopolitical dictionary]. – Astana, 2014. – 400 b. [in Kaz.]

[14] Bol'shaya rossijskaya enciklopediya [The Big Russian Encyclopedia]. bigenc.ru. [in Rus.]

[15] Ozhegov S.I. Slovar' russkogo yazyka: Ok. 57000 slov [Dictionary of the Russian language: Approx. 57000 words]. Pod redakciej N.Yu. Shvedovoj. – Moskva: Russkij yazyk, 1989. – 750 s. [in Rus.]

ӘЛЕМНІҢ РЕСЕЙЛІК ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТІЛДІК БЕЙНЕСІНДЕГІ «ПАТРИОТИЗМ» ТҰЖЫРЫМДАМАСЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛГІЛЕРІН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ (ЕРКІН АССОЦИАТИВТІ ЭКСПЕРИМЕНТ НЕГІЗІНДЕ)

*Искакова К.А.^{1.}, Евтюгина А.А.^{2.}, Кушкарлова А.А.^{3.}

^{1,3}Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

²Ресей мемлекеттік кәсіптік педагогикалық университеті
Екатеринбург, Ресей

Андатпа. Бұл жұмыстың мақсаты салыстырмалы талдау негізінде қазақстандық және ресейлік лингвомәдениеттердегі «Патриотизм» тұжырымдамасының танымдық белгілерін анықтау болып табылады. Зерттеу когнитивті лингвистика бағытында тіл ғылымының антропоцентрлік парадигмасы аясында жүргізілді. Бұл зерттеудің өзектілігі лингвистердің

белгілі бір адамзат қауымдастығының концептуосферасын зерттеу арқылы тіл мен ойлаудың, тіл мен мәдениеттің байланысын зерттеуге деген тұрақты қызығушылығына байланысты.

Ресейлік және қазақстандық аудиторияның санасындағы Патриотизм – мұқият зерделеу мен талдауды қажет ететін күрделі құбылыс. Патриотизм әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде ұлттық бірегейліктің негізгі компоненттерінің бірі болып табылады, яғни әлемнің ұлттық көрінісінің негізгі тұжырымдамасы. Іс жүзінде «Патриотизм» тұжырымдамасы саяси және әлеуметтік процестермен тығыз байланысты, ал әлемнің ресейлік және қазақстандық көріністеріндегі осы құбылысты зерттеу салыстырмалы аспекті тұрғысынан аталмыш процестермен өзара байланысты және ерекше қызығушылық тудырады, жұмыстың ғылыми жаңалығы да осыған негізделген.

Тұжырымдаманың когнитивтік белгілерін зерттеу әдісі, біздің жағдайда, еркін ассоциативтік эксперимент болып табылады. Эксперимент барысында алынған зерттеу нәтижелері «Патриотизм» тұжырымдамасының когнитивтік белгілерін анықтаумен қатар олардың Ресей мен Қазақстанның түрлі әлеуметтік жағдайларындағы ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауға мүмкіндік береді.

Бұл зерттеу әртүрлі мәдени қоғамдастық өкілдерінің бойында патриоттық сананы қалыптастыру процестерін түсінуге, сондай-ақ жастарды патриоттық тәрбиелеуді жетілдіру және Қазақстан мен Ресей тұрғындарының бойында азаматтық сананы нығайтуға жәрдемдесу үшін практикалық ұсынымдарды дамытуға маңызды үлес қосуы мүмкін.

Тірек сөздер: «Патриотизм» тұжырымдамасы, әлемнің тілдік көрінісі, ұлттық бірегейлік, салыстырмалы талдау, еркін ассоциативтік эксперимент, когнитивтік лингвистика, когнитивтік талдау, белгісі

COMPARATIVE ANALYSIS OF COGNITIVE FEATURES OF THE CONCEPT OF «PATRIOTISM» IN THE RUSSIAN AND KAZAKH LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD (ON THE BASIS OF A FREE-ASSOCIATIVE EXPERIMENT)

*Iskakova K.A.¹, Evtyugina A.A.², Kushkarova G.K.³

*^{1,3} Aktobe Regional University named after. K. Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan

² Russian State Vocational Pedagogical University, Yekaterinburg, Russia

Abstract. The purpose of this paper is to determine the cognitive features of the concept «Patriotism» in Kazakh and Russian linguistic cultures on the basis of comparative analysis.

The study was conducted within the anthropocentric paradigm of language science, in the context of cognitive linguistics. The relevance of this study is due to the steady interest of linguists in studying the connection between language and thinking, language and culture through the study of the conceptosphere any particular community of people. Patriotism in the consciousness of the Russian and Kazakh audience is a complex phenomenon that requires careful study and

analysis. Patriotism as a socio-cultural concept is one of the key components of national identity, i.e., the basic concept of the national picture of the world. In reality, the concept “Patriotism” is inextricably linked with political and social processes, and the study of this phenomenon in the Russian and Kazakhstani worldviews in relationship with these processes in the comparative aspect is of particular interest, which is the reason for the scientific novelty of this paper. The method of research of cognitive attributes of the concept, in our case, is a free associative experiment. The research results obtained during the experiment, along with the identification of cognitive features of the concept “Patriotism”, allow us to determine their similarities and differences in different social conditions in Russia and Kazakhstan.

This study can make an important contribution to understanding the processes of formation of patriotic consciousness in representatives of different cultural communities, as well as in the development of practical recommendations to improve patriotic education of young people and promote the strengthening of civic consciousness among residents in Kazakhstan and Russia.

Keywords: concept «Patriotism», linguistic picture of the world, national identity, comparative analysis, free associative experiment, cognitive linguistics, cognitive analysis, feature

Статья поступила: 02 мая 2024

Информация об авторах:

Искакова Куралай Амангельдиновна – PhD, Актюбинский региональный университет им.К.Жубанова, Актобе, Казахстан, e-mail: kuralay2008@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-8362-6997

Евтюгина Алла Александровна – доктор педагогических наук, профессор, Российский государственный профессионально-педагогический университет, Екатеринбург, Россия, e-mail: alena.seven@mail.ru, ORCID: 000-0003-0776-7661

Кушкарлова Гульмира Кенесовна – кандидат филологических наук, доцент, Актюбинский региональный университет им.К.Жубанова, Актобе, Казахстан, e-mail: gulmira-alihan@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-8680-9027

Авторлар туралы мәлімет:

Искакова Куралай Амангелдиновна – PhD, Ақтөбе өңірлік университеті.К. Жұбанова, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: kuralay2008@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-8362-6997

Евтюгина Алла Александровна – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Ресей мемлекеттік кәсіптік-педагогикалық университеті, Екатеринбург, Ресей, e-mail: alena.seven@mail.ru, ORCID: 000-0003-0776-7661

Кушкарлова Гүлмира Кеңесқызы – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Ақтөбе өңірлік университеті. Қ. Жұбанова, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: gulmira-alihan@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-8680-9027

Information about the authors:

Iskakova Kuralay Amangeldiovna – PhD, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: address: kuralay2008@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-8362-6997

Evtyugina Alla Alexandrovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Russian State Professional Pedagogical University, Yekaterinburg, Russia, e-mail: address: alena.seven@mail.ru, ORCID: 000-0003-0776-7661

Kushkarova Gulmira Kenesovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: address: gulmira-alihan@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-8680-9027

УДК 81'44

МРНТИ 16.31.02

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.009>

К ВОПРОСУ О СОПОСТАВЛЕНИИ РЕПРЕЗЕНТАЦИЙ МЕТАФОРИЧЕСКИХ (СУБ)МОДЕЛЕЙ В РАЗНЫХ ЯЗЫКАХ (НА ПРИМЕРЕ МОДЕЛИ «ЭМОЦИЯ – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО»)

***Кожахметова А.С.¹**

***¹ Университет Нархоз, Алматы, Казахстан**

Аннотация. В статье рассматривается идея сопоставления репрезентаций метафорических (суб)моделей эмоциональных состояний в разных языках, таких, как русский, английский и немецкий. Автор акцентирует внимание на значимости метафор в репрезентации эмоциональных состояний и указывают на недостаточную исследованность метафорической модели «ЭМОЦИЯ – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО» в контексте репрезентации эмоций. Цель работы заключается в выявлении общих и различных черт в реализации метафорической модели «ЭМОЦИЯ – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО». Нами рассмотрено 6 эмоций (страх, печаль, удивление, отвращение, радость, гнев), которые определены учеными как базовые.

К основным методам исследования относятся описательный и сопоставительный, лингвистическое моделирование, корпусный анализ, а также кластерный подход. Последний подразумевает, что каждый «кластер» формируется на основе прототипического сценария, объединяющего все эмоции, входящие в него. Исследование, основанное на словарных статьях и корпусных данных Национального корпуса русского языка, British National Corpus, Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache и Sketch Engine, выявило, что метафорические модели являются достаточно продуктивным средством репрезентации эмоциональных состояний. Анализ языкового материала показал, что в рамках метафорической модели «ЭМОЦИЯ – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО» во всех рассматриваемых языках можно выделить несколько (суб)моделей: «ЭМОЦИЯ – ЧЕЛОВЕК / ЖИВОТНОЕ», «ЭМОЦИЯ – ЖИВОТНОЕ» и «ЭМОЦИЯ – РАСТЕНИЕ». Тем не менее в рамках одной и той же метафорической модели наблюдается различие в семантических ролях: эмоция может выступать в роли Пациенса в русском языке, тогда как в английском и немецком языках она выполняет функцию Агенса.

Теоретическая значимость исследования заключается в том, что анализ метафор эмоций в различных языках позволяет выявить универсальные и уникальные аспекты восприятия эмоций и внести определенный вклад в теорию метафор. Исследование имеет практическую ценность для создания электронной мультязычной базы данных метафорических моделей.

Ключевые слова: кластерный подход, корпус, метафорическая модель, разноструктурные языки, репрезентация, семантическая роль, сопоставление, эмоции

Введение

В последние десятилетия метафора привлекла внимание множества исследователей, что привело к возникновению новых подходов к ее изучению, одним из которых является корпусный анализ. Примеры из корпусов позволяют определить частоту употребления метафор.

Эмоции играют ключевую роль в нашей жизни, и поэтому их репрезентация в разных языках становится объектом исследования многих ученых из различных областей знаний, включая лингвистику. Исследователи языка уделяют особое внимание репрезентации эмоций и стремятся выяснить, являются ли эмоции универсальными или же специфичными для определенных культур.

Целью данной статьи является выявление общих и различных черт в реализации метафорической модели «ЭМОЦИЯ – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО» и ее субмоделей: «ЭМОЦИЯ – ЧЕЛОВЕК / ЖИВОТНОЕ», «ЭМОЦИЯ – ЖИВОТНОЕ», «ЭМОЦИЯ – РАСТЕНИЕ» в русском, английском и немецком языках.

В лингвистике сложились устойчивые традиции исследования того, как эмоции выражаются через язык и как языковые средства передают эмоциональные состояния. Так, изучение природы метафорического представления эмоций получило значительное развитие в работах лингвистов. Установлено, что образные представления, метафоры в целом определяют сочетаемость названий эмоций [1, с. 108]. Мотивирующие образы могут различаться степенью мотивированности: например, телесные ассоциации (страх – холод, отвращение – неприятный вкус, жалость – физическая боль и др.) представляются более мотивированными, менее случайными в отличие от распространенных метафор типа (любовь – это путешествие, радость – это легкая жидкость и др.) [2, с. 32]. Изучение групп прилагательных, которые вызывают положительные эмоции по данным словарей (Русский ассоциативный словарь; Органы чувств, эмоции и прилагательные русского языка). Благодаря сопоставлению словарей выявлены компоненты эмоциональной окрашенности [3, с. 407-416].

Новые возможности исследования эмоций открываются благодаря корпусным методам. Например, А. Стефановичем исследован ряд базовых эмоций (гнев, отвращение, страх, счастье и печаль) с использованием метода анализа метафорических моделей (Metaphorical Pattern Analysis) на основе данных из British National Corpus [4, с. 71].

Одним из эффективных способов выявления лингвоспецифичности метафорической концептуализации эмоций являются компаративные исследования. Чаще всего подобные исследования выполняются на материале языковой пары: например, русского и английского языков (Apresjan 1997; Комаров 2015), русского и французского (Волостных 2006), английского и немецкого (Stefanowitsch, 2004), либо нескольких языков: американского варианта английского языка, испанского, турецкого и венгерского (Kövecses, et al., 2015); английского, французского, испанского, итальянского языков (Иоанесян, 2015) и др.

Баяндина С.Ж., Абыканова Д. условно классифицируют исследования, в которых отражаются различные проблемы эмотиологии, на основные три группы:

1. Работы, посвященные изучению категоризации эмоциональной сферы, в этих работах описывается природа эмоций в целом.

2. Научные труды ученых, в которых эмоции исследуются на различных уровнях языка.

3. Исследования эмоций с позиции когнитивного подхода, в контексте взаимосвязи эмоций и когнитивных процессов [5, с. 12-13].

Безусловно, лингвистические исследования не могут быть изолированы от психологической основы эмоций. С психологической точки зрения эмоциональные состояния рассматриваются в их связи с поведением и восприятием человека и его взаимодействием с окружающим миром. В психологии сохраняет свою актуальность вопрос о наборе универсальных, базовых эмоций, не зависящих от культурного или социального влияния. Несомненно, это важный вопрос и для исследования метафорического представления эмоций в языках, поскольку набор базовых эмоций позволяет объективно моделировать зону-мишень метафоризации.

В психологии существует несколько точек зрения о том, какие эмоции следует признать базовыми. Например, П. Экман выделил 6 универсальных эмоций, встречающихся во всех культурах: гнев, отвращение, страх, радость, печаль, удивление [6]. К. Изард – 7: гнев, презрение, отвращение, горе, страх, вина, интерес [7]. К. Оутли, Ф. Джонсон-Лэрд различают 5 базовых эмоций: гнев, отвращение, тревога, счастье, печаль [8]. Впоследствии другие исследователи предлагали расширить этот список или вводили дополнительные базовые эмоции, что показывает разнообразие подходов к классификации эмоций. Американский психолог Р. Плутчик – автор знаменитого «колеса эмоций» – различает восемь основных эмоций: гнев, страх, отвращение, печаль, доверие, радость, предвкушение, удивление [9]. В рамках нашего исследования используется версия П. Экмана, согласно которой в список базовых эмоций включаются гнев, отвращение, страх, радость, печаль, удивление.

Таким образом, нами предпринято исследование возможностей сопоставления репрезентаций метафорической модели «ЭМОЦИЯ – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО» в разных языках. В отличие от авторских, художественных метафор, выбор языковых, «стертых» метафор для анализа метафорической модели позволил избежать влияния индивидуального стиля и художественного творчества.

Описание материалов и методов

Наше исследование состоит из нескольких этапов.

На первом этапе был выбран языковой материал. Вслед за В.Ю. Апресян использован кластерный подход, суть которого заключается в том, что каждый «кластер» задается на основе объединяющего все входящие в него эмоции прототипического сценария [10]. С помощью

словарей синонимов русского языка: Малого академического словаря, Нового объяснительного словаря синонимов, 2003; английского языка: Collins English DictionaryOxford Advanced Learners Dictionary; немецкого языка: Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden, 1999 – был определен круг основных лексем, репрезентирующих интересующие нас эмоции (*гнев, радость, удивление, страх, печаль, отвращение*) (см. Таблица 1).

Таблица 1. Основные лексемы кластеров эмоций

Эмоция	Лексемы в кластере		
гнев	русский язык	английский язык	немецкий язык
отвращение	гнев, негодование, ярость	anger, fury, rage	Wut, Zorn
печаль	отвращение, брезгливость, ненависть	disgust, aversion	Ekel
	печаль, грусть, тоска	sadness, grief	Traurigkeit, Sehnsucht
радость	радость, восторг, счастье	joy, happiness	Freude, Glück
страх	страх, ужас	fear, terror	Angst, Furcht
удивление	удивление, изумление	surprise, astonishment, amazement	Erstaunen, Verwunderung

Второй этап. Процедура извлечения языкового материала была основана на корпусном подходе, что позволило работать с большим объемом данных. Материал получен из следующих корпусов: Национальный корпус русского языка (<https://ruscorpora.ru/>); British National Corpus (<https://www.english-corpora.org>) Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache (<https://www.dwds.de>); подкорпуса Sketch Engine: Russian Web (9 млрд. словоупотреблений), English Web 2021 (52 млрд. словоупотреблений), German Web 2020 (17 млрд. словоупотреблений).

Метод нашего исследования заключался в следующем: в корпусе задается поиск определенной леммы, принадлежащей соответствующему кластеру эмоций для нахождения фраз, которые включают в себя метафорические выражения. В корпусах, кроме простого поиска по ключевому слову, использовались функции «Скетчи», «Похожие слова», «Портрет слова» Excel. База данных отражает следующие параметры метафорических моделей: зону-мишень (тип эмоции); зону-источник (человек, жидкость и пр.); семантическую роль (Агенс, Эффектор и пр.); пример применения метафорической модели с указанием источника; глаголы и прилагательные, формирующие соответствующую метафорическую модель.

Задачей следующего этапа была ручная выборка примеров, относящихся к метафорической модели «ЭМОЦИЯ – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО» и ее (суб)моделям «ЭМОЦИЯ – ЧЕЛОВЕК / ЖИВОТНОЕ», «ЭМОЦИЯ –

К вопросу о сопоставлении репрезентаций метафорических ... ЖИВОТНОЕ», «ЭМОЦИЯ – РАСТЕНИЕ», которые были представлены в трех языках.

Далее осуществляется сопоставление и интерпретация полученных данных в анализируемых языках.

Результаты

Метафорическая субмодель «ЭМОЦИЯ – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО»

Метафорическая модель «ЭМОЦИЯ – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО» основывается на восприятии эмоций как независимых живых существ (человек; животное; растение), которые ведут себя независимо, могут расти, двигаться, взаимодействовать с субъектом. В рамках данной модели эмоции наделяются свойствами, характерными для людей, животных и растений, без разделения, которое наблюдается на уровне субмоделей. Исследование показало, что наиболее часто в этой модели используются глаголы со значениями 'расти, перерасти, перерастать'. Эти глаголы ассоциируются с процессами роста и развития, что усиливает метафорическое восприятие эмоций как живых существ. В данной модели наименования эмоций выполняют семантическую роль Агенса:

(1) *Отвращение* и возмущение *растет*, задыхаясь, считаю пульс – 97 (Игорь Волгин. Уйти ото всех. Лев Толстой как русский скиталец // Октябрь, 2010, 6).

(2) *Но и этого не хватило им. Росла ненависть в сердце их* (Дмитрий Глуховский. Метро 2033 (2005)).

(3) *Тем временем, в Африке растет негодование в связи с прямым участием иностранных сил в разрешении внутреннего конфликта в Кот-д'Ивуаре* (<http://2news.ru/?p=news&id=276388>).

(4) *As critical anger rose, so did sales* (<http://hnn.us/article/166383>).

По мере *роста недовольства* критиков росли и продажи.

(5) *Fears grew with the 1993 floods in the central Mississippi Valley, though the lower valley was spared that year* (<http://hnn.us/articles/15163.html>).

Опасения усилились после наводнения 1993 года в центральной долине Миссисипи, хотя нижняя долина в том году была спасена.

(6) *Die Sehnsucht nach Urlaub wächst täglich – nun gibt es Grund zur Freude* (<http://www.summertimeparcs.de>).

Стремление к отдыху *растет* с каждым днем – теперь есть повод для радости.

(7) *Die Wut über die schlechten Bedingungen in asiatischen Textilfabriken wächst* (<https://www.dw.com/de/asiens-textilbranche-kampf-f%C3%BCr-mehr-lohn/a-17244555>).

Растет гнев по поводу плохих условий на азиатских текстильных фабриках.

(8) *Die Angst bei Ausländern wächst* (<https://www.soester-anzeiger.de/politik/archiv-2011>).

Беспокойство среди иностранцев *растет*.

Изменение качества эмоций также может быть описано с использованием этой метафорической модели. Тогда одна эмоция выполняет роль Агенса, а вторая – Конечной точки:

(9) *С каждой минутой паника перерастает в страх, ситуация выходит из-под контроля* (<http://zerx.ru/actors/618>).

(10) *Злость* во мне *перерастала* в самую настоящую *ярость* (http://www.lman.ru/cgi-bin/lit_r_active.cgi?who=badblood&num=1-015).

Метафорическая субмодель «ЭМОЦИЯ – ЧЕЛОВЕК / ЖИВОТНОЕ»

Во всех сопоставляемых языках используются метафорическая субмодель, в рамках которой нет четкой дифференциации между человеком и животным: ЭМОЦИЯ – ПРОТИВНИК. Этот противник может как одерживать верх, так и быть побежденным.

В этой метафорической субмодели эмоция концептуализируется как агрессор, это может быть как человек, так и животное. В большинстве случаев в семантической роли выступает Агенси. Образ Агенса формируется с помощью определенных глаголов, таких, как: *нападать*, *охватить*, *душить*, а также английских *to grip* ‘охватить’, *to overcome* ‘охватить’, и немецкого *zu überkommen* ‘охватить’ и др.

1. ЭМОЦИЯ – ПРОТИВНИК (АГРЕССОР)

(11) *Когда приходит мысль о том, что мы не вместе, нападает тоска и отчаяние* (http://www.homeopatica.ru/faq.shtml?5_1_list.shtml).

(12) *Нас охватил жгучий страх, мы перестали дышать, мысли хаотично блуждали в голове* (<http://gazeta.sfu-kras.ru/node/2010>).

(13) *Первы ее были взвинчены, отвержение овладело всеми эмоциями* (<http://love-roman.forum2x2.ru/t337-topic>).

(14) *Ее душила бессильная ярость* (<http://nash-super.forum2x2.ru/t256-topic>).

(15) *Его грызет тоска по Адриане, и он чувствует, что еще не все сделал в этой жизни* (<http://exler.ru/films/11-09-2008.htm>).

(16) *Он поймет меня. Костю охватывает небывалая радость* (Александр Купер. Истопник // «Дальний Восток», 2019).

(17) *Everywhere, fear gripped German society that its racial superiority would be poisoned by Negro blood* (<http://hnn.us/article/162814>).

Повсюду немецкое общество *охватил страх*, что его расовое превосходство будет отравлено негритянской кровью.

(18) *I mean every time we've ever seen him, he's been overcome by anger when he sees her* (https://www.s8.org/gargoyles/comment/archive/index.php?archive_date=2011-08-14).

Я имею в виду, что каждый раз, когда мы его видели, его *охватывал гнев*, когда он видел ее.

(19) *Gov. Walker of Wisconsin faces a different sort of constitutional challenge: overcoming his aversion to man's best friend* (<http://hnn.us/tag/7884>).

Губернатор Дж. Уокер из Висконсина сталкивается с конституционной проблемой иного рода: **преодолеть** свое **отвращение** к лучшему другу человека.

(20) *The timbre of the voice changes too and gets fuller and huskier, as if sadness pervaded it without invitation* (<http://www.amerika.org/politics/the-npr-style>).

Тембр голоса тоже меняется, становится более глубоким и хрипловатым, как будто **печаль** без приглашения **проникает** в него.

(21) *Mich erfaßt ein Ekel* (<http://www.humanist.de/humanist/gbgds-292.html>).

Меня **охватывает отвращение**.

(22) *Schon beim Aufstehen überfällt mich eine grosse Traurigkeit, ein Gefühl, mein Leben läuft momentan nicht rund* (<https://www.grenzenlose-hundehilfe.de/filou3-geschichte.htm>).

Уже когда я встаю, меня **охватывает** сильная **грусть**, чувство, что моя жизнь сейчас не складывается.

(23) *Den Tränen nahe überlegte ich, dann übermannte mich die Wut* (<http://www.simforum.de/showthread.php?s=4bcf78da4cb7fc993284140c53256d37&p=3801982>).

Я был близок к слезам, потом меня **охватил гнев**.

(24) *Beim Schlussakkord überkommt mich eine kleine Freude und Lust auf das was kommen mag* (<http://www.zimtgruen.de/blog/wp/?cat=7>).

В заключительном аккорде меня **охватывает** небольшая **радость** и предвкушение того, что может произойти.

(25) *Uns überkommt ein wenig die Angst, dass sie sich vielleicht doch nicht so prima verstehen* (<http://igc-forum.de/index.php?t=msg&goto=89199&rid=0&S=dc5a9921877a6b4be5e8398629ab8e69>).

Нас **охватывает** небольшой **страх**, что, возможно, они все-таки не так хорошо понимают друг друга.

Чувство серьезности, опасности и силе противника усиливается благодаря использованию таких прилагательных, как *groß* 'большой', *жгучий* и др. Глаголы *душить*, *грызть* указывают на то, что противник (человек; животное) является агрессивным.

Все эмоциональные состояния, кроме *радости* в английском языке и *удивления* во всех трех языках, репрезентированы в этой метафорической субмодели.

2. ЭМОЦИЯ – ПРОТИВНИК (ПОБЕЖДЕННЫЙ)

Эмоция может метафорически описываться и как противник, над которым взят контроль. Использование семантической роли Пациент в этой метафорической субмодели указывает на то, что противник воспринимается как объект воздействия, который находится под контролем или управлением.

(26) *Ведь тот, кто постоянно укрощает гнев, когда хочется «рвать и метать», более подвержен разным болезням* (<http://www.myjane.ru/articles/text/?id=4681>).

(27) *Поборов страх*, я поднял загадочный шар (Анна Кириллова. Мамрис По (2015)).

(28) *Справиться с унынием* поможет чтение и другие способы саморазвития (<http://bulavochki.ru/?p=4109>).

(29) *Lovecraft liked the novel well enough to conquer his aversion to typing* (<https://www.americanheritage.com/man-who-can-scare-stephen-king>).

Лавкрафту роман понравился настолько, что он *преодоле*л свое *отвращение* к печатанию.

(30) *After you get over the surprise, enjoy the visit* (<https://www.dnr.sc.gov/wildlife/snakes/snakes5.html>).

После того, как вы *справитесь с удивлением*, наслаждайтесь визитом.

(31) *As he shuffled away, I felt my anger subside and a feeling of disappointment snag me* (<http://www.ifge.org/?q=node&page=14>).

Когда он зашаркал прочь, я почувствовал, что мой *гнев улегся*, и меня охватило чувство разочарования.

(32) *This is a great way to overcome fear of flying* (<https://www.tmb.ie/blog>).

Это отличный способ *преодолеть страх* перед полетами.

(33) *Das kann dich von vielen deiner Ängste befreien* (<http://www.geistundgegenwart.de/2014/10/traurig-sein-macht-gluecklich.html>).

Человек успешно справился с негативными эмоциями, *освободился от страха*.

В русском языке эта субмодель не используется для описания *радости*, *отвращения* и *удивления* – над этими эмоциями не может быть взят контроль. В английском языке с помощью этой метафорической субмодели нельзя описать *радость* и *печаль*. В немецком языке только эмоция *страх* поддается контролю. Следовательно, во всех трех языках отражается следующее восприятие эмоций и их метафорическая репрезентация: *страх* может быть сдержан, тогда как *радость* «не поддается» контролю и сдерживанию.

Метафорическая субмодель «ЭМОЦИЯ – ЖИВОТНОЕ»

В лингвистической литературе, посвященной метафорам животных, где название животных выступает в качестве источника, а не цели, можно выделить несколько метафорических моделей, таких, как ANGER IS A CAPTIVE ANIMAL; ANGRY BEHAVIOR IS AGGRESSIVE ANIMAL BEHAVIOR; HAPPINESS IS A CAPTIVE ANIMAL; SADNESS IS A CAPTIVE ANIMAL [11, с. 242].

Исследование корпусов показывает, что метафорическая субмодель «ЭМОЦИЯ – ЖИВОТНОЕ» переносит определенные черты животного (например, находящегося в неволе, пресмыкающегося и т.д.) на эмоцию. Использование глаголов, описывающих поведение животных в метафорах, указывает на то, что эмоции иррациональны, тем самым похожи на животных.

1. ЭМОЦИЯ – ЖИВОТНОЕ В НЕВОЛЕ

Анализ выявил, что только эмоция *гнев* в английском и немецком языках описывается с помощью метафорической субмодели «ЭМОЦИЯ – ЖИВОТНОЕ В НЕВОЛЕ». Лексема *гнев* выступает в роли Агенса в английском языке и Экспериенцера в немецком. Глаголы *to unleash* ‘спускать с привязи; вырваться на свободу’ и *auszulassen* ‘выпускать на волю’ указывают на животное в неволе, которое было «сдерживаемо» или «заключено», но внезапно вырвалось на свободу.

(34) *I sat miserably on the coach at 11.30pm last night the **fury unleashed** itself and today I don't know what to think* (<http://mcivta.com/newsletter-1187/>).

Вчера в 11:30 вечера я с несчастным видом сидел в автобусе, *япость дала о себе знать*, и сегодня я не знаю, что и думать (букв.: спускать с привязи; вырваться на свободу).

(35) *Ich hatte Angst, dass Papa seinen **Zorn** jetzt an mir **auslässt*** (<http://www.simforum.de/showthread.php?s=4bcf78da4cb7fc993284140c53256d37&p=4733478>).

Я боялась, что папа сейчас *обрушится* на меня свой *гнев* (букв.: выпустить на волю).

Предполагается, что *гнев* традиционно воспринимается как агрессивная и интенсивная эмоция, что объясняет использование этого метафорического контекста для ее описания.

2. ЭМОЦИЯ – ПРЕСМЫКАЮЩЕЕСЯ ЖИВОТНОЕ

Анализ показал, что в метафорической субмодели «ЭМОЦИЯ – ПРЕСМЫКАЮЩЕЕСЯ ЖИВОТНОЕ» эмоции репрезентируются лексемами со значениями ‘ползать, закрадываться’ во всех трех рассматриваемых языках. Эти лексемы связаны с образом змеи, особенно с характером ее передвижения. Эмоции *тоска*, *fear* ‘страх’, *sadness* ‘печаль’, *Angst* ‘страх’ в контексте глагола ‘ползать; закрадываться’ выступают в роли Агенса.

(36) *Уже скучаю... **Тоска закралась** в сердце мне*

(<http://www.kapyar.ru/index.php?pg=901&view=4&page=11&vg=683>).

(37) *But at night, the **fear creeps** back in* (<https://www.icij.org/investigations/solitary-voices/thousands-of-immigrants-suffer-in-us-solitary-confinement/>).

Но ночью *страх возвращается* (букв.: вползает).

(38) *This knowledge fills me with a sense of accomplishment, but **sadness** also **creeps** in* (<https://www.usda.gov/media/blog/2014/09/15/what-wilderness-experience-exceeds-definition>).

Это знание наполняет меня чувством выполненного долга, но в то же время *закрадывается грусть*.

(39) *Wenn Sigi Andersen (Name geändert) schlafen geht, **kriecht die Angst** mit ins Bett* (<https://www.neues-deutschland.de/artikel/175173.mit-der-ratte-im-feuchten-altbau.html>).

Когда Сиги Андерсен (имя изменено) ложится спать, *страх заползает* в постель вместе с ней.

Эмоциональные состояния *удивление, радость, отвращение* не репрезентированы в метафорической субмодели «ЭМОЦИЯ – ПРЕСМЫКАЮЩЕЕСЯ ЖИВОТНОЕ» ни в одном из трех языков. Эти эмоции, как правило, воспринимаются как более позитивные или менее разрушительные. Следовательно, они могут не вызывать аналогичных метафорических ассоциаций с пресмыкающимися животными, обладающими агрессивным или опасным характером.

Метафорическая модель «ЭМОЦИЯ – РАСТЕНИЕ»

Метафорическая модель «ЭМОЦИЯ – РАСТЕНИЕ» реализуется благодаря использованию лексем, которые описывают структурные части растений, процесс их роста и развития. При описании этой модели мы опирались на исследования Ковечеш [12, с. 17] и О. Есеновой [13, с. 7-22], где подробно проанализированы лексемы, обозначающие само растение, части растения, стадии роста растения, этапы выращивания растения, конкретные растения и т.д. на материале английского языка.

1. ЭМОЦИЯ – РОСТ РАСТЕНИЯ

В английском языке лексемы *to stem* ‘произрастать’ и *to root* ‘пустить корни; укореняться’ часто используются метафорически для репрезентации эмоциональных состояний.

(40) *The **anger stems** from a controversial decision by the government of Egypt's new president, Abdel-Fattah el-Sissi, to cut energy subsidies in order to address the country's staggering deficit* (<https://www.wvpe.org/post/egypts-gas-78-percent-more-expensive-now-last-week>).

Гнев **вызван** противоречивым решением правительства нового президента Египта Абдель-Фаттаха ас-Сисси сократить энергетические субсидии, чтобы справиться с огромным дефицитом бюджета страны.

(41) *This **disgust stems** from one highly emotional issue and a cluster of other issues that add up to a crisis of the old order*

(<https://bwcentral.org/2015/07/why-donald-trump-surged-in-the-polls-and-why-it-matters/>).

Это отвращение **проистекает** из одной очень эмоциональной проблемы и целого ряда других проблем, которые в совокупности приводят к кризису старого порядка.

(42) *Their **fears stem** largely from memories of impeachment proceedings involving Bill Clinton in 1998* (<http://hnn.us/article/171993>).

Их опасения во многом **проистекают** из воспоминаний о процедуре импичмента Билла Клинтона в 1998 году.

(43) *You're allowed to be unenthused by a trailer, and not have your **aversions be rooted** in misogyny* (<https://www.bustle.com/articles/157932-ghostbusters-reboot-trailer-is-apparently-the-most-disliked-on-youtube-but-its-completely-unwarranted>).

Вам позволено не обращать внимания на трейлер, и ваше **отвращение** не должно быть **вызвано** женоненавистничеством (букв.: укореняться; пустить корни).

Как свидетельствуют примеры, метафорическая субмодель «ЭМОЦИЯ – РАСТЕНИЕ» в английском языке эффективно передает такие эмоциональные состояния, как *гнев*, *отвращение* и *страх*, акцентируя внимание на ощущении агрессии, потенциальной опасности, неконтролируемом росте и разрушительных процессах. В то же время; такие эмоции, как *удивление*, *печаль* и *радость*, не находят отражения в этой метафорической модели.

Глаголы *to stem* и *to root* указывают, что в рамках субмодели «ЭМОЦИЯ – РОСТ РАСТЕНИЯ» Пациенс выступает в качестве единственной семантической роли.

В русском и немецком языках метафоры, связанные с лексемами, обозначающими рост растений, нами не были обнаружены.

2. ЭМОЦИЯ – ЦВЕТУЩЕЕ РАСТЕНИЕ

Цветение является одной из основных стадий роста растения. Такие лексемы, относящиеся к понятию ‘цветение’, как *расцветать* в русском языке, *to blossom* в английском языке, *zu blühen* в немецком, используются метафорически для описания эмоциональных состояний.

(44) *Жители нас встречали улыбками, лица их расцветали радостью, гордостью за нашу Советскую армию* (<http://opentextnn.ru/museum/nn/aetnolog/vov/?id=3325>).

(45) *Happiness is blooming all around us, the daffodils are smiling at the dove* (<http://more-to.org/category/more-to/>).

Счастье расцветает вокруг нас, нарциссы улыбаются голубю.

(46) *Hoffentlich blüht uns das Glück später noch* (<https://www.freitag.de/autoren/magda/feldpostbriefe-4>).

Надеюсь, *счастье* еще *расцветет* для нас позже.

Во всех трех языках ‘цветение’ как метафора используется для описания сильных положительных эмоций и радости, что подчеркивает связь этой эмоции с идеей расцвета. Метафорическая субмодель «ЭМОЦИЯ – ЦВЕТУЩЕЕ РАСТЕНИЕ» представлена единственной эмоцией – *радость* – во всех трех языках. Однако при этом наблюдается различие в семантических ролях, связанных с этой эмоцией. В русском языке (пример №44) эмоции *радость* и *гордость* выступают в роли Причины, под воздействием которой меняется лицо.

В английском и немецком языках, напротив, *радость* выступает в роли Агенса, то есть активного инициатора процесса (пример №45). В этом случае эмоция представлена как нечто, что развивается и проявляется, то есть она выступает в роли Агенса, осуществляющего действие.

Таким образом, различия в семантических ролях отражают разные акценты в восприятии эмоций в этих языках: в русском акцент делается на эмоции как причину состояния, тогда как в английском и немецком языках акцент смещается на агентивную роль самой эмоции.

Обсуждение

На основе анализа данных, полученных из корпусов и словарей трех языков (русского, английского и немецкого), можно выделить определенные серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ” №2 (77) 2025

различия в метафорической репрезентации (суб)моделей в разных языках на примере модели «ЭМОЦИЯ – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО». Эта модель иллюстрирует, что эмоции часто концептуализируются как живые существа, способные действовать самостоятельно, что влияет на способы их описания и понимания в разных языках (Таблица 2).

Таблица 2. Представление метафорической модели «ЭМОЦИЯ – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО» в разных языках

метафорическая модель	метафорическая субмодель 1-ого порядка	метафорическая субмодель 2-ого порядка	русский	английский	немецкий
ЭМОЦИЯ – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО	ЭМОЦИЯ – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО		<i>расти, перерасту</i>	<i>to rise</i> ‘увеличиваться’, <i>to grow</i> ‘расти’	<i>zu wachsen</i> ‘расти’
	ЭМОЦИЯ – ЧЕЛОВЕК / ЖИВОТНОЕ	ЭМОЦИЯ – ПРОТИВНИК (АГРЕССОР)	<i>нападать, охватить, душиить, побороть, укротить, овладеть, грызть</i>	<i>to grip</i> ‘охватить’, <i>to overcome</i> ‘охватить’, <i>to pervade</i> ‘проникать’	<i>zu überkommen</i> ‘охватить’, <i>zu erfassen</i> ‘охватить’, <i>zu überfallen</i> ‘охватить’, <i>zu übermannen</i> ‘охватить’, <i>zu überkommen</i> ‘охватить’
		ЭМОЦИЯ – ПРОТИВНИК (ПОБЕЖДЕННЫЙ)	<i>укрощать, побороть, справиться,</i>	<i>to conquer</i> ‘побеждать’, <i>to get over</i> ‘преодолеть’, <i>to subside</i> ‘утихать’, <i>to overcome</i> ‘осилить’	<i>zu befreien</i> ‘освободить’
	ЭМОЦИЯ – ЖИВОТНОЕ	ЭМОЦИЯ – ЖИВОТНОЕ В НЕВОЛЕ		<i>to unleash</i> ‘спускать с привязи; вырваться на свободу’	<i>auszulassen</i> ‘выпускать на волю’
		ЭМОЦИЯ – ПРЕСМЫКАЮЩЕЕСЯ	<i>закрадываться, вползать</i>	<i>to creep</i> ‘заползти’	<i>zu kriechen</i> ‘заползти’
	ЭМОЦИЯ – РАСТЕНИЕ	ЭМОЦИЯ – РОСТ РАСТЕНИЯ		<i>to stem</i> ‘происходить’, <i>to root</i> ‘укореняться’	
		ЭМОЦИЯ – ЦВЕТУЩЕЕ РАСТЕНИЕ	<i>расцветать</i>	<i>to blossom</i> ‘цвести’	<i>zu blühen</i> ‘цвести’

В английском и немецком языках эмоции часто воспринимаются как активные силы (пример №17). Метафора здесь акцентирует внимание на том, что эмоции могут ‘приходить’ или ‘нападать’, как если бы это было существо извне. В противоположность этому, в русском языке метафоры подчеркивают захватывающий характер эмоций и человек выступает в роли пассивного субъекта, находящегося под влиянием эмоций (пример №16).

Эмоции в метафорах могут быть представлены как животные или люди, действующие тайно или неожиданно. Эти метафорические конструкции связаны с семантической ролью Агенса и демонстрируют контроль над человеком. В исследуемых языках эмоциональные состояния могут представляться самостоятельными существами. Например, страх может подкрадываться и овладевать, а негодование – нарастать. Это свидетельствует о том, что эмоции концептуализируются как нечто, находящееся вне контроля человека.

Заключение

Результаты исследования показывают, что метафорическая модель «ЭМОЦИЯ – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО» является продуктивной и широко распространенной. Эффективность этой модели проявляется через наличие субмоделей разных порядков, что говорит о её гибкости в представлении различных эмоциональных состояний.

Субмодели первого порядка включают метафорические модели, в которых эмоции представлены как обобщенные живые существа, например, «ЭМОЦИЯ – ЧЕЛОВЕК / ЖИВОТНОЕ», «ЭМОЦИЯ – ЖИВОТНОЕ» и др. Эти выражения отображают эмоции в виде активных сил, которые захватывают и контролируют человека, создавая ощущение их внешнего и независимого влияния.

Субмодели второго порядка представляют эмоции как более конкретные живые существа, такие как «ЭМОЦИЯ – ПРОТИВНИК (АГРЕССОР)» «ЭМОЦИЯ – ПРОТИВНИК (ПОБЕЖДЕННЫЙ)» и др. В этих выражениях эмоции получают черты определённых существ, что помогает усилить метафорическое представление их опасности, внезапности или скрытности.

Таким образом, модель «ЭМОЦИЯ – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО» демонстрирует свою продуктивность, адаптируясь к различным лингвокультурным особенностям и обогащая описание эмоциональных состояний за счет использования субмоделей разной степени конкретизации.

Информация о финансировании

Исследование выполнено при поддержке Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (Грант № AP19177908 «Сопоставление метафорических моделей в казахском, русском, английском и немецком языках (на примере репрезентации эмоциональных состояний)» по приоритету «Исследования в области социальных и гуманитарных наук».

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Арутюнова Н.Д. Метафора в языке чувств // Предложение и его смысл: Логико–семантические проблемы. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
- [2] Апресян В.Ю., Апресян Ю.Д. Метафора в семантическом представлении эмоций // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 27–35.
- [3] Joanna Orzechowska. Эмотивный компонент значения прилагательных в русском языке // Przegląd Wschodnioeuropejski. – 2020. – XI/1. – С. 407–416.
- [4] Stefanowitsch A. Words and Their Metaphors. A Corpus-Based Approach // Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy / ed. by A. Stefanowitsch, S.T. Gries. Berlin, 2006. – P. 63-105.
- [5] Баяндина С.Ж., Абыканова Д. Аспекты изучения эмотивов в современной лингвистике // Известия Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана. Серия «Филологические науки», №2(61), 2021. – С. 12-13.
- [6] Ekman P. Basic Emotions // Handbook of cognition & emotion. – New York: Wiley, 1999. – P. 45-60.
- [7] Carroll E. Izard Human Emotions. – New York: Springer New York, 1977. – P. 85-92.
- [8] Oatley K. and Johnson-Laird P.N. Towards a cognitive theory of emotions // Cognition and Emotion. – 1987. – №1. – P. 29-50.
- [9] Plutchik R. & Kellerman H. Emotion: Theory, research, and experience. Volume. 1: Theories of emotion. – New York: Academic, 1980. – 399 p.
- [10] Апресян В.Ю. Опыт кластерного анализа: русские и английские эмоциональные концепты // Вопросы языкознания. – 2011. – № 2. – С. 63–88.
- [11] Kövecses Z. Metaphor and Emotion. – Maison des Sciences de l’Homme and Cambridge University Press, 2004. – 242 p.
- [12] Kovecses Z. Metaphor. A practical introduction. Second edition. – Oxford University Press, 2010. – 396 p.
- [13] Esenova O. Plant metaphors for the expression of emotions in the English language. Beyond Philology // An International Journal of Linguistics, Literary Studies and English Language Teaching. – Gdansk, 2008. – P. 7-22.

REFERENCES

- [1] Arutyunova N.D. Metafora v yazyke chuvstv [Metaphor in the language of feelings]. // Predlozhenie i ego smysl: Logiko–semanticheskie problemy. – M.: Nauka, 1976. – 383 s. [in Rus.]
- [2] Apresyan V.Yu., Apresyan Yu.D. Metafora v semanticheskom predstavlenii emocij [Metaphor in the semantic representation of emotions] // Voprosy yazykoznaniiya. – 1993. – № 3. – S. 27-35. [in Rus.]
- [3] Orzechowska J. Emotivnyj komponent znacheniya prilagatel’nyh v ruskom yazyke [The emotive component of the meaning of adjectives in Russian] // Przegląd Wschodnioeuropejski. – 2020. – XI/1. – S. 407–416. [in Rus.]

[4] Stefanowitsch A. Words and Their Metaphors. A Corpus-Based Approach // Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy / ed. by A. Stefanowitsch, S.T. Gries. Berlin, 2006. – P. 63-105.

[5] Bayandina S.ZH., Abykanova D. Aspekty izucheniya emotivov v sovremennoj lingvistike [Aspects of the study of emotives in modern linguistics] // Izvestiya Kazahskogo universiteta mezhdunarodnyh otnoshenij i mirovyh yazykov imeni Abylaj hana. Seriya «Filologicheskie nauki». – 2021. – №2(61). – S. 12-13. [in Rus.]

[6] Ekman P. Basic Emotions // Handbook of cognition & emotion. – New York: Wiley, 1999. – P. 45-60.

[7] Carroll E. Izard Human Emotions. – New York: Springer New York, 1977. – P. 85-92.

[8] Oatley K. and Johnson-Laird P.N. Towards a cognitive theory of emotions // Cognition and Emotion. – 1987. – №1. – P. 29-50.

[9] Plutchik R. & Kellerman H. Emotion: Theory, research, and experience. Volume. 1: Theories of emotion. – New York: Academic, 1980. – 399 p.

[10] Apresyan V.Yu. Opyt klasternogo analiza: russkie i anglijskie emocional'nye koncepty [Experience of cluster analysis: Russian and English emotional concepts] // Voprosy yazykoznavaniya. – 2011. – № 2. – S. 63-88. [in Rus.]

[11] Kövecses Z. Metaphor and Emotion. – Maison des Sciences de l'Homme and Cambridge University Press, 2004. – 242 p.

[12] Kovecses Z. Metaphor. A practical introduction. Second edition. – Oxford University Press. 2010. – 396 p.

[13] Esenova O. Plant metaphors for the expression of emotions in the English language. Beyond Philology. // An International Journal of Linguistics, Literary Studies and English Language Teaching. – Gdansk, 2008. – P. 7-22.

ӘР ТҮРЛІ ТІЛДЕРДЕГІ МЕТАФОРАЛЫҚ (СУБ)МОДЕЛЬДЕР РЕПРЕЗЕНТАЦИЯЛАРДЫ САЛЫСТЫРУ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕСІ («ЭМОЦИЯ – ТІРІ ЖАН» МОДЕЛЬ МЫСАЛЫНДА)

*** Қожахметова А. С.¹**

*** ¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан**

Аңдатпа. Мақалада орыс, ағылшын және неміс сияқты әртүрлі тілдердегі эмоционалды күйлердің метафоралық (суб)модельдерінің көріністерін салыстыру идеясы қарастырылады. Автор эмоционалды күйлерді бейнелеудегі метафоралардың маңыздылығына назар аударады және эмоцияны репрезентациялау контекстінде «ЭМОЦИЯ – ТІРІ ЖАН» метафоралық моделінің жеткіліксіз зерттелуін көрсетеді. Жұмыстың негізгі мақсаты – «ЭМОЦИЯ – ТІРІ ЖАН» метафоралық моделін жүзеге асыруда жалпы және әртүрлі белгілерді анықтау. Автор ғалымдар негізгі деп анықтаған 6 эмоцияны (қорқыныш, қайғы, таңдану, жиіркеніш, қуаныш, ашу) қарастырды.

Зерттеудің негізгі әдістеріне сипаттамалық және салыстырмалы, лингвистикалық модельдеу, корпусы талдау, сондай-ақ кластерлік тәсіл жатады. Соңғысы әрбір «кластер» оған кіретін барлық эмоцияларды біріктіретін прототиптік сценарий негізінде қалыптасатынын білдіреді. Сөздіктер мен Орыс тілінің ұлттық корпусының, British National Corpus, Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache және Sketch Engine корпусық деректеріне негізделген зерттеу метафоралық модельдер эмоционалды күйлерді репрезентациялаудың жеткілікті өнімді құралы екенін анықтады. Тілдік материалды талдау көрсеткендей, «ЭМОЦИЯ – ТІРІ ЖАН» метафоралық моделі аясында қарастырылып отырған барлық тілдерде бірнеше (суб)модельдерді ажыратуға болады: «ЭМОЦИЯ – АДАМ / ЖАНУАР», «ЭМОЦИЯ – ЖАНУАР» және «ЭМОЦИЯ – ӨСІМДІК». Дегенмен, сол метафоралық модельде семантикалық рөлдерде айырмашылық бар: эмоция орыс тілінде Пациенс ретінде әрекет етсе, ал ағылшын және неміс тілдерінде ол Агенс қызметін атқарады.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы әртүрлі тілдердегі эмоциялар метафораларын талдау эмоцияларды қабылдаудың әмбебап және бірегей аспектілерін анықтауға және метафора теориясына белгілі бір үлес қосуға мүмкіндік береді. Бұл зерттеу метафоралық модельдердің электронды көп тілді мәліметтер базасын құрудың практикалық мәніне ие.

Тірек сөздер: кластерлік тәсіл, корпус, метафоралық модель, көп құрылымды тілдер, репрезентация, семантикалық рөл, салыстыру, эмоциялар

**ON THE ISSUE OF COMPARING REPRESENTATIONS
METAPHORICAL (SUB)MODELS IN DIFFERENT LANGUAGES
(USING THE EXAMPLE MODEL OF
«THE EMOTION IS A LIVING BEING»)**

*Kozhakhmetova A.¹

*¹Narxoz University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The article compares representations of metaphorical (sub) models of emotional states in different languages, such as Russian, English, and German. The author focuses on the importance of metaphors in the representation of emotional states and points out the insufficient research of the metaphorical model «EMOTION IS A LIVING BEING» in the context of the representation of emotions. The main purpose of the work is to identify common and different features in the implementation of the metaphorical model «EMOTION IS A LIVING BEING». We have considered six emotions (fear, sadness, surprise, disgust, joy, anger), which scientists define as primary.

The main research methods include descriptive and comparative, linguistic modeling, corpus analysis, and the cluster approach. The latter implies that each «cluster» is formed based on a prototypical scenario that combines all the emotions included in it. The study, based on dictionary entries and corpus data from the National Corpus of the Russian Language, British National Corpus,

Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache and Sketch Engine, revealed that metaphorical models are a reasonably productive means of representing emotional states. The analysis of the linguistic material showed that within the framework of the metaphorical model «EMOTION IS A LIVING BEING» in all the languages under consideration, several submodels can be distinguished: «EMOTION IS A PERSON / ANIMAL», «EMOTION IS AN ANIMAL» and «EMOTION IS A PLANT». Nevertheless, within the framework of the same metaphorical model, there is a difference in semantic roles: emotion can act as a Patient in Russian, whereas in English and German, it performs the function of an Agent.

The study's theoretical significance lies in the fact that the analysis of metaphors of emotions in various languages allows us to identify universal and unique aspects of the perception of emotions and make a particular contribution to the theory of metaphors. This research has practical value for creating an electronic multilingual database of metaphorical models.

Keywords: cluster approach, corpus, metaphorical model, multi-structural languages, representation, semantic role, comparison, emotions

Статья поступила: 27 октября 2024

Информация об авторе:

Кожахметова Асель Сабырбековна – доктор философии (PhD), Университет Нархоз, Алматы, Казахстан, e-mail: assel_kozh@list.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0833-1085>

Автор туралы мәлімет:

Кожахметова Асель Сабырбековна – философия докторы (PhD), Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: assel_kozh@list.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0833-1085>

Information about the author:

Asel Kozhakhmetova – Doctor of Philosophy (PhD), Narxoz University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: assel_kozh@list.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0833-1085>

ӨОЖ 81.2

ГТАХР 16.21.55

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.010>

**ҚАЗАҚ ТІЛІ ЭКСПРЕССИВТІК СТИЛИСТИКАСЫ:
ЛОГИКА-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ПАРАДИГМАЛАРДЫ
ЗЕРТТЕУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ**

*** Қоянбекова С.Б.¹, Нұрмұхаметова Қ.Т.²,
Джамамбетова А.У.³, Рахимкулова А.А.⁴**

***^{1,2,4}Қ.И.Сәтбаев атындағы ҚазҰТЗУ, Алматы, Қазақстан**

³Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Аңдатпа. Ғылыми мақалада қазіргі қазақ тіліндегі экспрессивтік стилистиканың пәнаралық байланыстарын қамтитын лингвотеориялық мәселелерді синергетикалық бағытта зерделеу, нәтижесін лингвоқолданбалық парадигмалармен сабақтастыру қарастырылады.

Отандық және шетел ғалымдарының тіл біліміндегі еңбектеріне талдау жасау барысында қазақ тілінің экспрессивтік стилистикасын логика-философиялық парадигмалар негізінде зерттеудің өзектілігі айқындалады. Зерттеудің құндылығы қазақ тілінің ұлттық дүниетаным мен көркем, эмоционалды-экспрессивтік мүмкіндіктерін логика-философиялық парадигмалар тұрғысынан анықтаудан тұрады. Қазақ тілі экспрессивтік стилистикасындағы қалыптасқан логика-философиялық парадигмаларды тереңнен қарастыру барысында әлемдік лингвистикадағы ғылыми зерттеулерге шолу жасалып, талдау, салыстыру негізінде теориялық пайымдаулар ұсынылады.

Философия ғылымындағы адамзаттың тіл арқылы ойлау дүниетанымы, болмыс-бітімі анықталып, экспрессивтік стилистикалық құралдар арқылы сипатталады. Тілдің танымдық қызметі философия және логика ғылымдарының басты нысаны ретінде зерделенеді. Қазақ тілінің экспрессивтік құралдарының ұлттық ойлау жүйесіндегі когнитивтік мәдени ерекшеліктері айқындалып, табиғи тілді логикалық сараптау нәтижесінде арнайы формалдық тіл негізіндегі логикамен тілдің өзара байланысын танытуға мүмкіндік беретіні дәйектеледі. Мақаланың ғылыми маңыздылығында ұлт болмысындағы мазмұны кең тілдің логикалық, философиялық табиғатының теориялық маңыздылығы практикамен кіріктіріле дәлелденеді.

Қазақ тілі философиясы, тіл және ойлау, тіл мен сөйлеу, тілдің танымдық сипаты, ұлттық таным, діл, тіл мәдениеті ұштастырылып, логика-философиялық, психолингвистикалық, лингвостилистикалық, жүйелік-құрылымдық және ғылыми лингвистикалық парадигмалар тұжырымдалады. Заманауи зерттеулерге негіз болатын ұлт болмысының экспрессивтік-стилистикалық парадигмалары логика-философиялық сабақтастықта ұлттық танымның сөз мәдениетімен ықпалдасуы синергетикалық модельдеуде жүйеленеді. Ұлттық тілдің танымдық ақыл-ой

өрісін, даналық ойларын жеткізетін қазақ тілінің көркемдік ерекшеліктері бағамдалады. Қоғамдағы ұлттық әлеуметтік қарым-қатынасты сипаттайтын логикалық-философиялық тетіктердің когнитивтік тұрғыдан экспрессивтік стилистикалық құрылымдармен астасуы тұжырымдалады.

Тірек сөздер: қазақ тілі, экспрессивтік стилистика, логика-философиялық парадигма, философиялық негіздер, синергетикалық модель, функционалды стилистика, эмоционалды-экспрессивтік сөйлеу, парадигма

Кіріспе

Қазақ тілінің экспрессивтік стилистикасының логика-философиялық парадигмалармен синергетикалық кіріктірілуін тереңнен зерттеу маңызды болып табылады. Ғылыми мақаланың мақсаты – қазіргі қазақ тіліндегі экспрессивтік стилистиканың логика-философиялық негіздерін, танымдық тұғырын анықтау. Пәнаралық байланыстарды қамтитын синергетикалық бағыттағы еңбектерді зерттеу барысында интеграциялық ғылыми ізденістермен ортақ мәселелер қарастырылады. Сол себепті қазіргі лингвотеориялық еңбектердің мазмұнын жаңа зерттеулермен толықтыру, нәтижелерін қолданбалы лингвистика бағыттарымен сабақтастыру жан-жақты талдау қажет. Логика ғылымы дұрыс ойлау заңдылықтарын қарастыратындықтан, сөйлеу модельдері тілдегі әртүрлі формаларда көрініс табатын құрылымдық тұтастыққа негізделеді. Философиядағы адамзаттың қоршаған ортаға саналы әрекеті әлем туралы білім қорын, ұлттың өзіне тән мінез-кұлқын, жан дүниесін, экспрессивтік құралдар арқылы тығыз байланыста қарастыруды қажет етеді.

Ұлттық әдеби тілдің қалыптасып дамуы және өзіне тән төл шынайы табиғаты оның экспрессивтік стилистикалық сипатынан анықталатыны белгілі. Сондықтан қазіргі қазақ тілінің қоғамдық-әлеуметтік қызметі жан-жақты дамып, алуан түрлі коммуникативтік қарым-қатынас қажеттіліктерін өтеуі тілдік бірліктердің экспрессивтік қасиет-сапалық ерекшеліктерімен кіріктіріле қарастырылуымен қатар, логика-философиялық негіздерін танытумен де анықталады.

Қазіргі таңдағы еліміздің тіл саясаты, оның ішінде мемлекеттік тіл мәселесінің басымдылық танытатын бағыттарының бірі – қазіргі қазақ тілінің әлеуметтік қолданысын кеңейту, конституциялық мәртебесін арттыру болып табылады. Бұл тілдің белсенді қызметімен бірге мәдениеттану құралы ретінде тілдік ұжымның ой-сана әрекетінің нәтижесін көрсетуі, қоғамда жинақталған дүние — әмбебап білім қорын, әр ұлттың өзіне ғана икемделген мінез-кұлық, психологиясын танытады. Тілдің экспрессивтік стилистикалық жүйесін әлемдік таныммен етене байланыста зерттеу өзекті. Осыған орай, қазақ тілі экспрессивтік стилистикасын лингвомәдени парадигмалар тұрғысынан қарастырсақ, танымдық теорияның тетіктерін инновациялық тұрғыдан сараптап, анықталған тың тұжырымдардың экспрессивтік мағынамен тікелей сабақтастырылатыны арнайы зерделенуі тиіс. Себебі ұлттың рухы тілдік құрылымдар мен олардың стильдік мәні,

мағыналары негізінде объективтенеді. Адам өмірінде тілдің ерекше маңызды орын алуының логикалық ойлауға негізделуі философиялық танымдардың парадигмаларына байланысты. Жалпы тіл адамзаттың өзара пікір алмасу, қарым-қатынас құралы ғана емес, танымдық ішкі жүйелері өте күрделі, сондай-ақ олар бір-бірімен тығыз байланысқан көпдеңгейлі құрылым. Экспрессивтік мағыналардың сөйлеу жағдаятындағы прагматикалық мағыналары тіл және ойлаудың ара қатынасы, өзіндік әрекеттесуі, бүкіл лингвистикалық, философиялық бағыттағы зерттеулерде мойындалып, барлық кезеңдерде әртүрлі қырынан зерделеніп келеді. Шын мәнінде экспрессивтік стилистиканың философиялық негіздерін жіті тану барысында тіл мен ойлаудың күрделі мәселесіндегі тағы бір арнасын анықтау, теориялық танымдарды синергетикалық модельдеуді қажет етеді. Тілдің тарихи категория ретінде даму барысында қоғамдағы ұлттық әлеуметтік қарым-қатынасты сипаттайтынын логикалық-философиялық парадигмаларда экспрессивтік стилистикалық құрылымдармен тығыз байланыста қарастыру маңызды.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Қазақ тілі экспрессивтік стилистикасындағы қалыптасқан логика-философиялық парадигмаларды тереңнен қарастыру барысында әлемдік лингвистикадағы ғылыми зерттеулерге шолу жасалып, талдау, салыстыру негізінде теориялық тұжырымдар ұсынылады. Аталған тақырып аясында ауқымды зерттеу жұмыстарын жүргізген отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері, монографиялары, мақалалары қарастырылып, жүйелі түрде талдау жүргізілді. Зерттеу материалдары ретінде шетел ғалымдарынан Л. Вайсгербер, В. Гумбольдт, Э. Кассирер, Б. Уорф, орыс ғалымдарынан А.Д. Гетманова, В.З. Панфилов, қазақ тіл білімінің негізін салушы ғалымдар А. Байтұрсынов, Ж. Аймауытов, С. Аманжолов, Қ. Жұбанов еңбектеріндегі танымдық, логика-философиялық болжамдар басшылыққа алынды. Мақала мазмұнында сипаттама-синхрондық әдіс, сипаттамалы талдау, жинақтау, жүйелеу, модельдеу әдістері қолданылды. Қазақ тілі экспрессивтік стилистикасындағы логика-философиялық парадигмалар мазмұнында синергетиканы зерттеу жүйесінде тақырыпқа байланысты ғылыми әдістердің теориялық және эмпирикалық түрлері қолданыла отырып, мәселелер эмпирикалық әдіс тұрғысынан жинақтау, зерттеу, бақылау тәсілдері арқылы анықталды. Теориялық әдістің анализ, синтез, салыстыру тәсілдері негізінде ұқсас бөліктері бір арнаға тоғыстырылып, дәйектелді. Сипаттау және дәстүрлі салыстырмалы-синхронды талдау, жүйелеу әдістерімен қатар логика-философиялық парадигмалардың мағыналық, мазмұндық құрылымын анықтауға бағытталған макрокомпонентті талдау мен семантикалық-прагматикалық интерпретация әдістері пайдаланылды.

Нәтижелер және талқылау

Қазақ тілі экспрессивтік стилистикасы тілдің философиясы, тіл және ойлау, сөйлеу, тіл танымы, бейнелі эмоцияға бай оралымдар, ұлттың танымы,

санасы, діл, көркемдік танымдағы тіл мәдениеті, ұлттың ақыл-ой өрісі, гендерлік болмысындағы тіл табиғаты мәселелерімен күрделі сабақтастықта өзектесетін, өзіндік ерекшелігі айрықша іргелі сала. Экспрессивтіліктің логика, философиялық парадигмаларын тереңінен зерттеу қазақ тіл біліміндегі өзекті мәселелердің бірі. Логика және философия тіліміздегі қолданылатын құрылымдар мен сөйлеу әрекеттерінің қалыптасуына ықпал етеді. Логикалық санаттар, ойлау түрлері философиялық тұжырымдармен өрнектелетіні ғалым А. Байтұрсынұлының зерттеулерінен бастау алады. Қазақ тілі экспрессивтік стилистикасындағы А. Байтұрсынұлының логика-философиялық ойлары тіл білімі және әдебиеттану бағытындағы еңбектерінен көрінеді. Ғалым тілдің экспрессивтік құралдарын логика-философиялық тұрғыдан зерттеп, логикалық және экспрессивтік құрылымын талдаған. Ол тілдің құрылымдық, мағыналық жақтарын логика ғылымы талаптарына сай қарастырып, сөйлемдегі сөздердің орналасуын, байланысуын, қызметін, логикалық функцияларын анықтаған. Атап айтқанда: бастауыш пен баяндауыштың орналасуын ойдың нақты және әсерлі жеткізу тәсілі ретінде түсіндірген. Ғалым «Әдебиет танытқыш» еңбегінде лексемалардың көпмағыналылығы, экспрессивтік қызметін контекстке байланысты талдап, философиялық мағынасын көрсеткен. Эпитет, теңеу, метафораның қолданылуын «тағдыр өлшеуі», «өмірі», «әруақ» тәрізді дүниетанымды ұлттық тұрғыдан бейнелеп, тілдік концепттерді анықтаған. Оның ойын көркемдік бейнелейтін мысалдарда: «Тіл – адамның адамдық белгісінің зоры, жұмсайтын қаруының бірі», мұнда тіл мәдениет пен болмысты сипаттап, метафора арқылы ұлттық сананың терең тамырын, ұлттық санадағы тағдыр мен рухты көрсетсе, «сөздер – жүрек дауысы» деген тіркесте адамның жан дүниесі мен ой-санасын философиялық бейнелеген [1, 124 б.].

Экспрессивтік құралдардың философиялық мәнін сараптауда зерттеуші Ж. Аймауытовтың логика-философиялық ойлары тіл білімі, әдебиеттану, психология саласындағы еңбектерінде тереңінен қарастырылған. Мұнда тілдің экспрессивтік құралдарын көркемдік әдіс ретінде және логика-философиялық категориялар арқылы түсіндірген. Ол тілдің адамның ойлау қабілетіне, сезіміне әсер ету мүмкіндігін көрсетіп, тілдегі экспрессивтік әлеуетті терең талдаған. Әсерлі ойды жеткізу мақсатында сөздердің логикалық байланысына назар аударып, бастауыш, баяндауыш және толықтауыштардың орналасуын логикалық тізбекпен дәйектеген. Мысалы, «Тәрбиеге жетекші» кітабында адам санасына тілдің ықпалын талдап, логикалық әдіспен экспрессияның реңктерінің күшеюін танытқан. Ал «Психология» атты зерттеуінде тіл арқылы адамның сезімін, жан дүниесін, көзқарасын жеткізуді қарастырған. Ол метафораны тек бейнелі сөз емес, сонымен қатар абстрактілі ойды нақтылаудың тәсілі ретінде бағамдаған. Мәселен, «білім кілті» және «өмір жолы» метафораларының философиялық мәнін сараптап, ұлттың дүниетанымы, салт-дәстүрі, мәдениеті бейнеленетініне тоқталған. Мақал-мәтелдердің, тұрақты тіркестердің логика-философиялық мағынасын ашып, «Туған жердей жер болмас» және

«Жеті қырлы, бір сырлы» тіркестерінің экспрессивтік қызметін ашса, ал «жүрегінің түгі бар», «қол ұшын созу» тіркестерінде прагматикалық мәнін талдаған [2, 516.].

Ғалым Қ. Жұбановтың тіл білімі, әдебиеттану саласындағы еңбектерінде қазақ тілі экспрессивтік стилистикасындағы логика-философиялық ойлары ұлттық болмыс пен ойлау жүйесін бейнелеудегі орны айқындалған. «Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер» еңбегінде сөйлемдердің логикалық тізбектелуінде гипербола, метафора, эпитеттердің философиялық мәнін талдап, сөздердің орын тәртібін, грамматикалық құрылымын өзара байланысын нақтылаған. Ол антонимдер арқылы тілдегі қарама-қайшылықтарды, метафора және логикада ойдың күшеюін, тіл философиясы мен ұлттық санада прагматикалық қызметті талдап, сөздердің бейнелеуіш қызметінің тетіктерін ашқан. Қ. Жұбановтың еңбектерінде қазақ тіл біліміндегі экспрессивтік стилистиканың теориялық негіздері қалыптастырылып, прагматика-философиялық аспектілері зерттелген. Мысалы, «Тіл – адам жанының рухани жарығы», «Адамға екі нәрсе тірек тегі, Бірі – тіл, бірі – ділің жүректегі» нақыл сөзде абстрактілі ұғымдардағы ойдың көпқабаттылығын философиямен ұштастырып қарастырған [3, 98 б.].

Зерттеуші С. Аманжоловтың қазақ тілі экспрессивтік стилистикасындағы логика-философиялық ойларында қазақ тілінің құрылымдық ерекшеліктері, сөйлем мүшелерінің орналасу тәртібі және олардың экспрессивтік қызметі бейнеленген. Ол абстрактілі ұғымдарды нақтылауды ұлттық санамен байланыстырып, тіл философиясының маңызын қарастырған. Мысалы, «жүрекпен қабылдау» және «Жүрекпен ұқпаған, жүйрікпен жетпеген» тіркестерінде логикалық тізбекпен күшейткіш элементтердің көркем образ жасаудағы үйлесімі логика-философиялық парадигмалардағы терең идеяларды көрсетеді [4, 103 б.]. Зерттеушілер қазақ тіліндегі экспрессивтік құралдарды ұлттық дүниетаным және логикалық ойлаудың сипаттарын философия ғылымымен сабақтастырған.

Қазақ тіліндегі экспрессивтіліктің логика-философиялық парадигмалар бойынша талдануы лингвист-ғалымдар М. Балақаев, Е. Жанпейісов, Р. Сыздық, Н. Уәли және т.б. еңбектерінде қарастырылған. Мұнда тілдегі экспрессивтілік құбылысы шешендік сөз өнерімен, ұлттық дүниетанымдағы логикалық ойлау жүйесімен ұштастырыла зерделенген. Мысалы, академик Р. Сыздықтың «Сөз құдіреті» зерттеуінде экспрессивтілік сипаттар философиялық мән, мазмұн, эмоциямен байланысты қарастырады. Мәселен, «өнер алды – қызыл тіл» дегенде тілдің эстетикалық, көркемдік сипатымен қатар, логикалық және әлеуметтік мағынасы да айқындалған [5, 126 б.]. Мұнда экспрессивтіліктің мағыналық қызметімен бірге ұлттық ойлау жүйесінің философиялық таныммен сабақтастырылғаны байқалады. Ғалым Н. Уәли экспрессивтілікті логикалық тұтастық тұрғысынан талдай отырып, экспрессивтіліктің эмоциямен және логикалық құрылыммен ықпалдасатынын көрсетеді [6, 85 б.]. Бұл сөйлемдерде мазмұн, құрылым және мағына өзара үйлесім табады. Мәселен, зерттеуші экспрессивтілікті

логикалық нормалармен байланысты қарастыру барысында прагматикалық мақсаттың риторикалық тәсілге ұласатынын дәлелдейді. Мысалы, «Күн шайдай ашық кезде, жаңбыр жаумайды», «Күн жауса, шайдай ашық болмайтынына» тоқталып, экспрессивтілік тек эмоция арқылы көрінбейтінін, сондай-ақ, логикалық нормалармен тығыз байланысты күрделі тілдік құбылыс ретінде таниды.

Қазақ тіліндегі тілдік бірліктердің стилистикалық функциясы, сипаты, орны жеке авторлық контекст негізінде сарапталғанымен, логика-философиялық қырларын синергетикалық бағытта зерттеу басымдылық танытпаған. Осыған орай, экспрессивтік стилистиканың логика-философиялық парадигмаларындағы синергетика мәселелерінің зерттелуі, стилистикалық заңдылықтардың экспрессивтік тетіктерін интеграциялық тұрғыдан әлі де кеңінен зерттелуі қажет.

Тіл мен ойлаудың ұштасуы, олардың өзара әрекеттесуі, экспрессивтік қызметі әлемдік лингвистикада философиялық бағытпен ұштастырылып, синергетикалық жүйеде салыстырмалы қарастырылып келеді. Сонымен қатар, стилистиканың философиялық негіздеріндегі сабақтастықтың сипаты, пәнаралық байланыстағы синергетикалық зерттеулердің өзектілігіндегі құнарлы ой-өрісті, шешендік сөздерді салыстырмалы түрде зерттеуді қажет етеді. Зерттеулердегі философиялық тұжырымдар ғалымдар еңбектерінің зерттеу нысанына айналып, шешендік сөздегі дүниетаным, пайымдаулар, тұжырымдар синергетикалық бағытта анықталған.

Негізінде, стилистиканың философиялық қырларын тану тіл мен ойлау мәселесінде тағы бір арнасын жүйелеу, лингвостилистиканың теориялық мәселесі ретінде анықтаудың негізі адамзаттың дүниетанымындағы тілдің түп мәнімен ұштастырылады. Қоғам мәдениетінің мәртебесін айқындау қазіргі қазақ тілінің ұлттық тіл мәртебесін баянды етуге ұласады. Мәдениет ұғымы мағынасының өте ауқымдылығы – әлеуметтік қоғамдағы материалдық және рухани құндылықтардың жүйесі. Жалпы мәдениет дегеніміз – адамның ойлау функциясындағы жемісін көрсетеді. Осылайша, ойлау үрдісі мәдениетпен тікелей тәуелділік байланысты құрайды. Қалай болғанда да ойлау жүйесі тілмен кіріктірілетіндіктен, тіл және ойлаудың, таным мен тілдің, тіл және мәдениеттің ұштаса әрекеттесуі интеграциялық анықтау қажеттілігін танытады. Бұл байланыстардың жүйеленуі, түптеп келгенде, әлеуметтанудың, философияның, этнографияның, тіл білімінің ортақ мәселесін тоғыстырып, синергетикалық моделін құрайды.

Зерттеулерге сүйенсек, тіл және ойлаудың тікелей қарым-қатынасы туралы алғаш рет лингвист В. Гумбольдтың тұжырымдарында айтылған, онда тіл тек адамзаттың қарым-қатынас құралы болуымен қатар, дерексіз ойлауда аса маңызды белгі екендігі нақты көрсетілген. Ақыл мен ой – рухани әрекет қана емес, тереңнен тыныстанатын дыбыстық тілмен сезім арқылы қабылданатын құбылыс [7, 95 б.]. Осы орайда, тіл мен ойлаудың әрекеттесуі біртұтас ажырамас бірлікте танылады. Зерттеушінің пайымдауларында адамзаттың іштей ойлауы, эмоциялық қабілеті экспрессивтік сипат алып, тіл – ойлауды ұйымдастыратын процесс екенін дәлелдейді.

Тіл ойлауға тікелей ықпал етіп, адамзаттың психикалық сөйлеу әрекетін білдіреді. Осы тұрғыдан қарастырсақ, тіл ойдың танымдық сипаттарын, бағыттары мен мазмұнын анықтайтын күшке ие болады. Алайда сөйлеу негізінде тіл субъективтік қабылдау және елестету құбылыстарын анықтайды. Кез келген жеке тұлғаны тілден бөлек, ерекше қасиеті зор дүниетаным иесі ретінде қабылдау қажет. Сөз сыртқы құбылыстың қарапайым таңбасы болып танылмайды, сол заттың адам айналасындағы сипатталған бейнесі болып саналады. Сондықтан ақпаратты қабылдаушының барлық қабылданатын шынайы затқа субъективті араласатыны белгілі.

Дерексіз, жинақталатын ойлауды тіл іске асырып, қарым-қатынас құралы ретінде анықтайды. Мұндай қызметтер тілдің құрылымындағы ішкі дамуына бірінші кезекте әсер етеді.

Әрбір жеке тұлғаның ойын жеткізуінде сыртқы құбылыстың нақты сипаты емес, соған араласқан сөйлеушінің ішкі таным мүмкіндіктерінің қабылдануындағы бейнелер қолданылатынын осылайша танытқан В. Гумбольдтің тұжырымдары лингвостилистиканың негізгі заңдылықтарында ескерілуі қажет [7, 74 б.]. Ойлаудың табиғатын танытатын маңызды фактор — В. Гумбольдтің қағидаларын, адам танымы, әрекетінің көріністерін тілдегі берілуін көрсететін жолдар неогумбольдтиандықтардың бағытта сабақтастырып келеді. Еуропалық және американдық бағыттардың қалыптасуының дербес жолдары орныққан. Үндістер тілінің лексика-грамматикалық өзгеше құбылыстарын зерттеу арқылы америкалық лингвисттер Ф. Боас, Э. Сепир, Б. Уорф тіл және ойлаудың байланысы туралы тіл біліміндегі ойларды кеңейтіп, дамытты. Атап айтқанда, болмыспен бірге сыртқа шығарылатын сөйлеу туындысы дүниетанымдағы интеграциялық күшке ие болып, синергетикалық модельді құрайды. Адамзаттың санасы ойлау мен қиялдау үрдісіне бағытталып, экспрессивтік сөйлеу әрекетімен тығыз байланысты құрап, адам ойының ерекше түрі — тілдік ойлауды қалыптастырады деп тұжырымдаймыз.

Тіл, мәдениет, ойлау арасындағы байланысты алғаш ғылыми тұрғыда қарастырған лингвист Ф. Боастың пікірінше, тілдердің жалпы фонетикалық жүйесі ғана анықталып қоймай, тілдің дыбысталуында байқалатын идеялар өзгешелігі әуезділік тұрғыдан да айырмашылықтардың жиі кездесетіндігін көрсетеді [8, 79 б.]. Құрылымдық лингвистиканы зерттеген ғалым Б. Уорф тұжырымдарын талдасақ, ол ұлттық ойлау мен ұлттық сөйлеудің қарым-қатынасын тану арқылы ғана жалпы адамзаттық логикалық категориялар танылуы мүмкін деген салыстырмалы болжамдарды ұсынады. [8, 536.]. Б. Уорф теориясы жалпы адам ойлауындағы көптеген мәселелердің шешімін тауып бере алатынын байқатады. Атап айтқанда, ғалымның пайымдауларына сүйенсек, ойлаудың ұлттық жүйесіне ерекше мән беріліп, коммуникативтік қарым-қатынасты терең зерттеу негізінде жалпы логикалық категориялардың анықталуын және синергетикалық мәселелер негізінде экспрессивтіліктің үнемі қолданылуы мүмкін екенін түсінеміз.

Әрбір тіл дүниені танудың ерекше моделі, тіл – тек қатынас құралы емес, рухани күш, тілді үйрену арқылы адам басқа дүниетаныммен

танысады. Қағиданы қалыптастырушы ғалым Л. Вайсгербер «Тіл және философия» еңбегінде, заттар және құбылыстар адам қабылдауына жол бергенімен, басты мәселе – бұлардың санада қалыптасуының қаншалықты орын алғандығын көрсетеді. Тілдің әсері осы арқылы ғана айқындалады. Демек, тілдің танымдық, яғни когнитивтік сипаттары танылады [9, 72 б.].

Негізінен, тілді ойлаудың жүзеге асырылу құралы ретіндегі қызметін еуропалық неогумбольдтиандықтар шындық және ойлаудың, сондай-ақ сананың ортасындағы аралықтағы әлем деп таниды. Л. Вайсгербер, Э. Кассирер өзінің философиялық негіздемелерінде орнықтырған символикалық формалар философиясын басшылыққа алатыны нақты көрінеді. Э. Кассирер адам руханиятының салаларын зерттеп, «символдық форма» философиясын дамытты. Оның талдауында, тілдердегі және мифтердегі, сонымен қатар өнердегі баршамызға танымал символикалық белгілер нақты бір ұғымдарды анықтау негізінде жасалынбаған, керісінше, сол символикалық таңбалардың өзі оларда нақты бір мағынаны иелену себебіне қатысты пайда болған [10, 88 б.]. Аталған таңбалық сипаттардың мазмұны түгелімен таңбалаушының функциясында жойылып кетуі мүмкін. Дербестіктердегі жалпылықтарды анықтау үшін сана қызмет етеді. Осыған орай, санада мағыналардың кешенін топтастыратын нақты ойлау мазмұны құрылады.

Жалпы тіл білімі және семиотиканың тоғысуындағы бағыттың экзистенциалдық герменевтикамен интеграцияланатыны көбірек айқындалады. Сонымен қатар, семантика және лингвистикалық философияда зерттелетін ортақ мәселеде тіл адамға берілетін шынайы құбылысты анықтайтын тұжырымды дәйектейді. Алайда неопозитивизм бағытын ұстанатын өкілдердің пікірлері де тілтанудағы ойлары осы бағытпен үндес. Неопозитивистердің тұжырымдарында тілдегі философиялық проблемалар тілді түсінбеуден және дұрыс пайдаланбаудан туындайды. Неопозитивистер адамзаттың білімін де шынайы тілдік мәселе ретінде қарастырады.

Ғалым Л. Витгенштейн тұжырымдарында логика, тіл философиясы, ойлау мен мағына мәселелерін терең зерттеп, «Әлем – жалпы менің әлемім» деген көзқарасы тілмен ұштастырылып, негізгі идея ретінде танылады [11, 82 б.]. Ғалым тілдің санадағы шындық болмысты белгілі бір деңгейде сәулендіретінін айтқанымен, шындап келгенде, бұл үрдістің керісінше орын алуы туралы лингвофилософиялық тезис қалыптастырады.

Тілді зерттеу грамматикамен ғана шектелмей, контекстпен, қолданылу жағдайымен, мәдениетпен тығыз байланысты болуы керектігіне ерекше назар аударған зерттеуші Д. Хаймс, тіл – мәдени және әлеуметтік тәжірибе қағидасын негізге алған. Стилистика ғылымының философиялық қайнар көздері лингвофилософиядан туындайтынын басты нысанда ұстанған Д. Хаймс өз еңбегінде тілдің түрлі сипаттарының алғышарттарын әлеуметтік факторлармен байланыстырады [12, 95 б.].

Тілдің логикалық танылуының негізгі мақсаты — ойдың құралып, сыртқа шығарылымда жүзеге асырылатынын анықтау. Нәтижесінде тілдегі сөздер мен сөз тіркестері шындық болмыстағы заттарды таңбалауға қызмет

етеді. Тілдің басты тетіктері ойдың бөлшектеп танылуы, Абайша айтқанда: «тұтасты қырыққа бөліп танумен» үндесетіні стилистиканың логикалық негізін тануға мүмкіндік береді.

Тілдің таным құралы ретіндегі қызметі логика және философия ғылымдарының басты нысаны екенін дәлелдейді. Осы тұрғыдан табиғи тілді қарастыратын болсақ, таңбалар жүйесін құрайды. Тілді таңбалар жүйесі деп қарастырсақ, тілдің стилистикалық қызметі негізгі орынды иеленеді. Себебі адам өз ойын әртүрлі білдіруде тілдік таңбаларды құбылта қолдану арқылы айтатын ойын түрлендіріп отырады.

Тілдік таңбалардың стилистикалық мүмкіншіліктерін жіктесек: *семантикалық, синтаксистік, прагматикалық* аспектілерден тұрады.

Семантикалық аспекті тұрғысынан тану барысында тілдік таңбалардың тілден тыс болмысқа қатынасы анықталады. Демек, тілдік таңбалардың таңбаланып тұрған нәрселерге қатынасын талдасақ, мысалы: «Астана» — белгілі бір қаланың атауын білдіреді, «Тобыл» — өзеннің атын білдіреді, «қысқа» — нысанның белгілі бір күйі мен сапасын танытады. Синтаксистік аспектіде тілдік таңбалардың өзара ұштасуы экспрессивтік қолданыстардың сан түрлілігін көрсете алады. Прагматикалық аспект тілді кімнің, қандай жағдайларда қолдануына байланысты ерекшеліктеріне назар аудартады. Тіліміздегі бірыңғай элементтерден тұратын бірізді құрылымдар құбылмалы интонация арқылы сыртқа шығарылу барысында әртүрлі мағыналар мен реңктерді иеленеді. Бұл ерекшеліктер тілді логика-философиялық талдауда оның стилистикалық мүмкіншіліктерін айқын көрсетеді.

Зерттеуге арқау болып отырған мәселеде қазақ тілінің экспрессивтік стилистикасының өзге ғылымдармен интеграциялануы өзектілік танытуда. Бұл бағыттағы ғылыми-теориялық зерттеулер ғылымдардың дамуындағы жаңа гуманитарлық парадигманың қалыптасуына ықпал етіп отыр. Сондықтан қазақ тілі экспрессивтік стилистикасы тілдік құралдарды сараптаумен ғана шектелмейді, сондай-ақ тілдің логикалық, философиялық, когнитивтік негіздерін дәйектеуді қажет етеді. Себебі қазіргі тіл ғылымында жүйелілік және өзара ықпалдастықтарға бағытталған парадигмалар тіл жүйесіндегі динамикалық дамуымен сабақтастырылуда.

Ұлттық төл этникаға бейімделген құндылықтар, лингвомәдени танымдық мүдделер, отансүйгіштік сезімнен басталатын ұлттық тіл, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, ұлттық діл мақсат-мұраттарын сипаттайтын ұлттық кодтың қазіргі жаһандану кезеңіндегі өзектілігі бұрынғыдан да кеңейіп, тың парадигмалар тұрғысынан зерттеуді қажет етеді. Сондықтан, ұлттық тіліміздегі құнарлы ойларға негізделген құнарлы сөз оралымдары, даналық-шешендік сөздер, мақал-мәтелдер, жұмбақтар, қазақ халқының рухани генезисін, тілін, ділін, тарихи жадына бейімделген тұтас болмысын танытатын ұлттық кодтың тылсым қырларын ашып, түсіндіру – өркениеттер тоғысындағы мәдени-тілдік зерттеулердің басым бағыттарының бірі [13, 118 б.]. Тілдің құрылымдық заңдылықтары логикалық модельдерде анықталса, философиялық парадигмалар оның дүниетанымдық сипатын

көрсетеді. Мұны синергетикалық модель тұрғысынан қарастырсақ, қазақ тілі экспрессивтік стилистикасының икемделуге бейімділігін дәлелдейді. Мысалы: “Кеше бала, бүгін дана”, “Көк аспан күркіреп, үнсіз шегіне жетті”, “Туған жердей жер, туған елдей ел болмас” дегенде диалектикалық қарама-қайшылықтар негізінде сөз әсері күшейтілді.

Логика-философиялық парадигмалардың экспрессивтік стилистикада консолидациялануы түрлі тілдік деңгейлердің, атап айтқанда, лексикалық, морфологиялық, синтаксистік сабақтаса үйлесуінен байқалады. Мысалы: “Қазақ тілі – байтақ дала дауысы” тұрақты тіркесімен, “Бірлік болмаса, тірлік болмайды”, “Ер азамат ел үшін туады, ел ер азамат үшін өледі” мақалдардың тарихи танымдық экспрессивтік мәндері синергетикалық модель арқылы ықпалдасып, дамып отырады.

Философиялық парадигмалар, синергетикалық модель, логикалық модельдер ұғымдары логика, философия және тіл ғылымдарында маңызды. Өйткені қазақ тілі экспрессивтік стилистикасының логикалық-философиялық моделі тілдің экспрессивтік құралдары негізінде адам ойлауындағы логикалық құрылымды философиялық тұрғыдан пайымдайды. Яғни, адамның ойлауы және әлемді тануына бағытталған концепті білдіреді. Мысалы, «Жалғыз ағаш орман емес» деген мақалдың мағынасында бірнеше философиялық идеялар қамтылады. Атап айтқанда, «жалғыздық» мағынасы кеңінен түсіндіріліп, «бірігу» мақсатын көрсетеді. Қазақ тілінде адам өмірін, ішкі дүниесін, әлеуметтік көзқарастарын қамтитын мәселелер логикалық және философиялық құрылымда жеткізіліп, нақты синергетикалық модельдер құрайды.

Қорытынды

Зерттеу барысында анықталғандай, қазақ тілінің экспрессивтік стилистикасындағы тілдік құралдардың қолданысы күрделі, көпқырлы болғандықтан, логика-философиялық парадигмалар интеграциялық үрдістер арқылы жүйелі түсіндірілді. Мақалада тілдің экспрессивтік құралдары логика-философиялық категориялар негізінде талданып, ұлттық болмысты сақтаудағы орны анықталды. Ғалымдардың зерттеу еңбектеріне сүйене отырып, қазақ тілінің экспрессивтік стилистикалық құралдары логикалық және философиялық негізде зерттелді. Өйткені тіл және ойлау, тіл мен болмыстың өзара жіті байланысын анықтауда экспрессия рухани мәдениеттің сипатын көрсетеді. Бұл мәселе болашақта қазақ тіл білімін жаңа қырынан қарастырып, лингвофилософиялық және когнитивтік лингвистикамен сабақтастықта қарастыруды қажет етеді. Мақалада қазақ тілі экспрессивтік стилистикасының теориялық базасын синергетикалық байланыста дамыту қарастырылып, лингвистика, логика және философия тоғысуындағы құндылықтар айқындалды. Қазақ тілі экспрессивтік стилистикасын логика-философиялық тұрғыдан зерттеу қоғамдық коммуникация салаларында яғни медиа, әдебиет, жарнама және т.б. ұлттық тіліміздің экспрессивтік ресурстарының пайдалану мүмкіндіктерін арттырады. Тілдің теориялық мәселелерінің өзге ғылымдармен пәнаралық

интеграциялануы синергетикалық парадигмалардың қолданыс аясын кеңейтуге септігін тигізеді.

Қазақ тілі лингвостилистикасының логика-философиялық парадигмаларын зерттеу ұлттық тілді дамытуда әрқашан өзекті және тереңнен зерттеуді қажет етеді. Жаһандану кезеңінде әлемдік деңгейде ұлттық тілдерді белсенді қолдану маңызды. Сондықтан, Президент Қ. Тоқаевтың қазақ тілінің әлем төрінен орын алуы қажет деген тұжырымына орай, ұлттық тілімізді жаңа парадигмада тыңнан зерттеу ғалымдарға үлкен міндеттер жүктейді. Мақалада талданған лингвотеориялық және практикалық мәселелер болашақ зерттеулерде жаңа қырынан ашылатын бағыттарға үлес қосып, қазақ тілінің әлеуетін кеңейтуді көздейді. Мақала мазмұнындағы талдаулар ұлттық тілдің дамуын, халықаралық деңгейде мойындалып танылуын, сондай-ақ цифрландыру бейімділігіне ықпал етеді.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Ұсынылып отырған зерттеу мақаласы Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті ИРН АР 23489363 «Цифрлық технология: қазақ тілі экспрессивтік стилистикасын пәнаралық консолидациялау және интеграциялық оқытуды синергетикалық модельдеудің web-платформасы» атты тақырыптың негізінде орындалып отыр.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Байтұрсынұлы А. Тіл – құрал Алматы, «Сардар» баспасы, 2009. – 332 б.
- [2] Айтмауытов Ж. Психология. – Алматы: Рауан, 1995. – 208 б.
- [3] Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1966. – 388 б.
- [4] Аманжолов С. Тіл және әдебиет туралы. – Алматы: Ғылым, 1985. – 272 б.
- [5] Сыздық Р. Сөз құдіреті. – Алматы: Санат, 1997. – 224 б.
- [6] Уәли Н. Сөз мәдениетінің негіздері. – Алматы: «Сөздік-Словарь», 2007. – 45 б.
- [7] Гумбольдт В. Сущность, развитие и функционирование языка. – Москва, 1987. №3 – 65 с.
- [8] Сепир Э., Уорф Б., Боас Ф. // В сб.: Язык и мышление. – Москва: Прогресс, 1983. – 182 с.
- [9] Вайсгербер Л. Родной язык и картина мира // В сб.: Язык и картина мира. – Москва: Прогресс, 1993. – 654 с.
- [10] Кассирер Э. Философия символических форм. Т.2: Мифологическое мышление. – Москва: Академический проект, 2004. – 528 с.
- [11] Витгенштейн Л. Философские исследования. – М.: Гнозис, 1994. – 288 с.

[12] Хаймс Д. Этнография речи // В сб.: Язык и модель мира. – М.: Прогресс, 1983. – 285 б.

[13] Коянбекова С. Б. Сатинбекова М.М. және т.б. Экспрессивтік стилистика: қазақ тіліндегі фразеологизмдердің ұлттық кодтағы лингвомәдени парадигмалары // Абылай хан атындағы ҚазХКжәнеӘТУ Хабаршысы «Филология ғылымдары». – 2024. – №3 (74). – Б. 135-153. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.3.74.008>

REFERENCES

[1] Baitursynuly A. Til – Qural [The Language Tool]. – Almaty: Sardar Publishing, 2009. – 332 b. [in Kaz.]

[2] Aitmautov Zh. Psikhologiya [Psychology]. – Almaty: Rayan, 1995. – 208 b. [in Kaz.]

[3] Zhubanov K. Qazaq tili zhonindegi zertteuler [Research on the Kazakh Language]. Almaty: Gylym, 1966. – 388 b. [in Kaz.]

[4] Amanzholov S. Til zhəne ədebiet turaly [On Language and Literature]. – Almaty: Gylym, 1985. – 272 b. [in Kaz.]

[5] Syzdyk R. Səz kúdireti [The Power of the Word]. – Almaty: Sanat, 1997. – 224 b. [in Kaz.]

[6] Uali N. Səz mədenietinin negizderi [Theoretical foundations of speech culture]. – Almaty: Sozdik-Slovar, 2007. – 45 b. [in Kaz.]

[7] Humboldt W. Sushchnost', razvitie i funktsionirovanie yazyka [The Essence, Development and Functioning of Language], №. 3. – Moscow, 1987. – 65 s. [in Rus.]

[8] Sapir E., Whorf B., & Boas F. In Yazyk i myshlenie [Language and Thought]. – Moscow: Progress, 1983. – 182 s. [in Rus.]

[9] Weisgerber L. Rodnoy yazyk i kartina mira [Native Language and Worldview]. In Yazyk i kartina mira. – Moscow: Progress, 1993. – 654 s. [in Rus.]

[10] Cassirer E. Filosofiya simvolicheskikh form. T. 2: Mifologicheskoe myshlenie [The Philosophy of Symbolic Forms. Vol. 2: Mythical Thinking]. – Moscow: Akademicheskii Proekt, 2004. – 528 s. [in Rus.]

[11] Wittgenstein L. Filosofskie issledovaniya [Philosophical Investigations]. – Moscow: Gnosis, 1994. – 288 s. [in Rus.]

[12] Hymes D. Etnografiya rechi [The Ethnography of Speaking]. In Yazyk i model' mira [Language and the Model of the World]. – Moscow: Progress, 1983. – 285 s. [in Rus.]

[13] Koyanbekova S. B., Satinbekova M. M., et al. Ekspressivtik stilistika: kazak tilindegi frazeologizmderdin ultiyk kodtary lingvomadeni paradigmalary [Expressive stylistics: Linguocultural paradigms of phraseological units in the Kazakh language within the national code] // Bulletin of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Philological

**ЭКСПРЕССИВНАЯ СТИЛИСТИКА КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА:
АКТУАЛЬНОСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ
ЛОГИКО-ФИЛОСОФСКИХ ПАРАДИГМ**

*Қоянбекова С.Б.¹, Нұрмұхаметова Қ.Т.², Джамамбетова А.У.³,
Ракимкулова А.А.⁴

^{*1,2,4} Казахский национальный исследовательский
технический университет им. К.И. Сатпаева, Алматы, Казахстан

³ Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан

Аннотация. В научной статье рассматриваются лингвотeorетические аспекты экспрессивной стилистики современного казахского языка в междисциплинарной связи с философией и логикой, с опорой на синергетический подход и применение лингвоприкладных парадигм. В результате анализа трудов отечественных и зарубежных ученых в области языкознания обосновывается актуальность исследования экспрессивной стилистики казахского языка на основе логико-философских парадигм.

Ценность исследования заключается в выявлении национального мировоззрения, художественно-эмоционального и экспрессивного потенциала казахского языка через призму логико-философских подходов. Путём глубокого анализа сложившихся логико-философских парадигм в экспрессивной стилистике казахского языка осуществляется обзор и сопоставление с мировыми лингвистическими исследованиями, предлагаются теоретические выводы.

В философской науке язык рассматривается как средство выражения мышления, мировоззрения и человеческой сущности, что находит отражение в экспрессивно-стилистических средствах. Познавательная функция языка исследуется как один из центральных объектов философии и логики. Выявлены когнитивно-культурные особенности национального мышления, обусловленные экспрессивными средствами казахского языка, и обоснована возможность выявления связи между языком и формальной логикой посредством логического анализа естественного языка.

Научная значимость статьи заключается в теоретическом обосновании логико-философской природы языка как носителя широкого национального содержания и в интеграции этих положений с практикой. Философия казахского языка, взаимосвязь языка и мышления, языка и речи, когнитивные характеристики языка, национальное сознание, менталитет, языковая культура — всё это представлено в логико-философских, психолингвистических, лингвостилистических, системно-структурных и научно-лингвистических парадигмах.

Экспрессивно-стилистические парадигмы, отражающие сущность национального сознания, систематизируются в синергетической модели, демонстрирующей интеграцию национального мировоззрения и культуры речи в логико-философском контексте. Рассматриваются художественно-стилистические особенности казахского языка как средства выражения ментальной и философской глубины национального сознания. Обоснована когнитивная взаимосвязь логико-философских механизмов и экспрессивно-стилистических структур, характеризующих социально-национальные коммуникации.

Ключевые слова: казахский язык, экспрессивная стилистика, логико-философская парадигма, философские основы, синергетическая модель, функциональная стилистика, эмоционально-экспрессивная речь, парадигма

EXPRESSIVE STYLE OF THE KAZAKH LANGUAGE: RELEVANCE OF THE STUDY OF LOGIC AND PHILOSOPHICAL PARADIGMS

* Koyanbekova S. B.¹, Nurmukhametova K. T.²,
Jamambetova A. U.³, Rakimkulova A. A.⁴

^{*1,2,4} K.I. Satbayev Kazakh National Technical University», Almaty, Kazakhstan

³L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Abstract. This scientific article explores the interdisciplinary connections of expressive stylistics in contemporary Kazakh language through a synergistic approach to linguo-theoretical issues, correlating the findings with applied linguistic paradigms. The analysis of works by both domestic and foreign scholars in linguistics reveals the relevance of studying the expressive stylistics of the Kazakh language within logical and philosophical paradigms.

The value of the research lies in identifying the national worldview and the artistic, emotional-expressive potential of the Kazakh language from the perspective of logical and philosophical paradigms. By thoroughly examining the established logical-philosophical paradigms in Kazakh expressive stylistics, the study reviews and compares global linguistic research, offering theoretical reflections.

Philosophical science identifies the human worldview and cognitive nature through language, which is described via expressive stylistic tools. The cognitive function of language is studied as a core subject of philosophy and logic. The cognitive-cultural features of national thinking are identified through the expressive tools of the Kazakh language, and it is substantiated that analyzing natural language through logical examination reveals the interrelation between formal logic and language.

The article's scientific significance lies in theoretically substantiating the logical and philosophical nature of a rich and meaningful national language and integrating it with practical insights. The philosophy of the Kazakh language, the relationship between language and thought, language and speech, cognitive properties of language, national mentality, and linguistic culture are combined

and conceptualized through logical-philosophical, psycholinguistic, stylistic, systemic-structural, and scientific-linguistic paradigms.

The expressive-stylistic paradigms of national identity, which form the basis of modern research, are systematized within a synergistic model that integrates national cognition with linguistic culture in a logical-philosophical continuum. The article evaluates the artistic features of the Kazakh language that convey the intellectual and philosophical worldview of the nation. It also concludes the interaction between logical-philosophical mechanisms and expressive stylistic structures from a cognitive perspective in the context of national social communication.

Keywords: Kazakh language, expressive stylistics, logical-philosophical paradigm, philosophical foundations, synergetic model, functional stylistics, emotional-expressive speech, paradigm

Мақала түсті: 23 қаңтар 2025

Авторлар туралы мәлімет:

Қоянбекова Сара Бариевна – филология ғылымдарының докторы, профессор, Қ.И.Сәтбаев атындағы ҚазҰТЗУ, Алматы, Қазақстан, e-mail: sarakoyanbekova@gmail.com,

Нұрмұхаметова Қарлығаш Тұрғанбековна – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қ.И.Сәтбаев атындағы ҚазҰТЗУ, Алматы, Қазақстан, e-mail: aakk_66@mail.ru,

Джамамбетова Алия Уалиевна – педагогика ғылымдарының магистрі, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, e-mail: aliya-2691@mail.ru

Рахимкулова Айнұр Айтжановна – аға оқытушы, Қ.И.Сәтбаев атындағы ҚазҰТЗУ, Алматы, Қазақстан, e-mail: rakimkulova.ainur@gmail.com

Информация об авторах:

Қоянбекова Сара Бариевна – доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный исследовательский технический университет им. К.И. Сатпаева, Алматы, Казахстан, e-mail: sarakoyanbekova@gmail.com,

Нұрмұхаметова Карлығаш Турганбековна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный исследовательский технический университет им. К.И. Сатпаева, Алматы, Казахстан, e-mail: aakk_66@mail.ru,

Джамамбетова Алия Уалиевна – магистр педагогических наук, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, e-mail: aliya-2691@mail.ru

Рахимкулова Айнұр Айтжановна – старший преподаватель, Казахский национальный исследовательский технический университет им. К.И. Сатпаева, Алматы, Казахстан, e-mail: rakimkulova.ainur@gmail.com

Information about the authors:

Koyanbekova Sara Barievna – Doctor of Philological Sciences, Professor, K.I. Satbayev Kazakh National Technical University», Almaty, Kazakhstan, e-mail: sarakoyanbekova@gmail.com,

Nurmukhametova Karlygash Turganbekovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, K.I. Satbayev Kazakh National Technical University», Almaty, Kazakhstan, e-mail: aakk_66@mail.ru,

Jamambetova Aliya Ualievna – Master of Pedagogical Sciences, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, e-mail: aliya-2691@mail.ru

Rakimkulova Ainur Aitzhanovna – Senior Lecturer, K.I. Satbayev Kazakh National Technical University», Almaty, Kazakhstan, e-mail: rakimkulova.ainur@gmail.com

ӘОЖ 81'1-027.21

FTAXP 16.21.49

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.011>

ҰЛТТЫҚ БОЛМЫС ПЕН МӘДЕНИЕТ КӨРІНІСІ: САН ЕСІМДІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР КОНТЕКСТІНДЕ (ҚАЗАҚ, ОРЫС, АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

*Мулкаманова А.Ж.¹, Салихова А.З.²

^{*1} Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

^{*2} Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі сан есімді фразеологизмдердің айырмашылықтары мен ерекшеліктері талданады.

Ғылыми зерттеудің мақсаты – аталған тілдердегі сан есімді фразеологизмдерді ұлттық мәдени-танымдық сипаты негізінде зерттеу.

Жұмысымыздың негізгі бағыттары – салыстырмалы, салғастырмалы тіл білімі, лексикология, фразеология, лингвомәдениетану секілді ғылым салаларының аясын кеңейту.

Зерттеу жұмысымыздың ғылыми маңыздылығы – әр ұлтқа тән фразеологизмдердегі ұлттық құндылықтардың негізі ретінде зерттеу – тіл мен мәдениеттің өзара байланысын, ұлттық танымды, сондай-ақ мәдениетаралық түсіністікті тереңірек зерделеуге мүмкіндік беретін өзекті ғылыми бағыт. Бұл зерттеу тек тіл саласына ғана емес, сонымен қатар этнолингвистика, мәдениеттану, аударматану салаларына да маңызды үлес қосады.

Зерттеу әдіснамасы ретінде мақалада салыстырмалы және салғастырмалы, лексикографиялық әдістер қолданылады. Сан есімді фразеологизмдерге семантикалық тұрғыда талдаулар жасалады.

Сан есімді фразеологизмдерді үш тілде зерттеу нәтижесінде мынадай қорытынды жасалды: Жалпы қазақ-орыс-ағылшын тілдеріндегі фразеологизмдер қоры кең ауқымда зерттелгенімен, көрсетілген тілдердегі сан есім атаулары ұйытқы болған фразеологизмдердің тілдегі көрінісін, ортақ тұстарын, дара белгілерін, тұрақты тіркес ретінде тілде қалыптасуының себеп-салдарын салғастыра зерттеу - отандық тіл білімінде әлі қолға алына қоймаған тың дүние екені анықталды. Сонымен қатар жалпы адамзаттық және ұлттық ерекшеліктерді анықтауға негіз болды. Әр тілдегі фразеологизмдер арқылы халықтың дүниетанымдық ерекшелігін салыстыруға мүмкіндік туады.

Бүгінде тіл білімінің жаңа бағыттары бойынша жүргізіліп жатқан зерттеулер жеткілікті болғанымен, аталған мәселені салыстырмалы, салғастырмалы тұрғыда зерттеу сан есімді фразеологизмдердің зерттелу құндылығын көрсетеді. Мақаланы жоғары оқу орындары оқу үдерісінде оқытылатын «Салғастырмалы тіл білімі», «Аударманың лингвистикалық мәселелері» пәндеріне теориялық және практикалық материал ретінде пайдалануға болады.

Зерттеу қорытындысының практикалық маңызы - қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі сан есімді фразеологиялық бірліктерді салыстыру нәтижелері үш тілдегі фразеологиялық бірліктердің ұлттық мәдени өмірімен байланысын түсінуге, олардың мағыналық, құрылымдық ерекшеліктерін саралауға, негізгі типологиялық ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: сан есімді фразеологизмдер, фразеологиялық бірліктер, тұрақты тіркестер, нумеративтер, ұлттық мәдениет, мәдени-таным, лингвомәдениеттану, семантика

Кіріспе

Аталған мақалада жоғарыда атап өткеніміздей, сан есімді фразеологиялық бірліктердің ұлттық-мәдени сипаты зерттеу. Сондықтан олардың семантикасын, этимологиясын, фразеологиялық бірліктерінің қолданылу аясын саралау, сандарға қатысты ұлттық дүниетанымның қалыптасуын анықтау маңызды болғандықтан сан есімді фразеологиялық бірліктерді талдау қажеттілігі туындап отыр. Сан есімді тіркестерді біз фразеологизмдер мен мақал-мәтелдерде кездестірдік. Себебі қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі сан есімнен тұратын фразеологиялық бірліктерді салыстырмалы және салғастырмалы әдістер арқылы зерделеу сөздердің мағынасы мен қалыптасу, даму жолын айқындауға үлкен мүмкіндік береді.

Әр түрлі мәдениеттердегі қазақ, орыс және ағылшын мәдени және шартты сандарды көрсететін сандарды қолдануды салыстыру өзекті және перспективалы болып табылады. Алғаш рет жүргізілген мұндай салыстыру осы мәдениеттер үшін жалпы және жеке сандық артықшылықтарды ғана емес, сонымен қатар белгілі бір санның танымалдығы мен танымалдылығының генезисін анықтауға мүмкіндік беретін логикалық, тарихи, мәдени, діни және тұрмыстық өзара әрекеттесу немесе олардың дербестігі аймақтарын анықтауға мүмкіндік береді. Бір тілді немесе онымен байланысты тілдерді зерттеуден тыс жеткілікті танымал материалды (сандары бар фразеологиялық бірліктерді) шығару осындай зерттеудің әдістемесі мен нәтижесін едәуір байытады.

Осылайша бұл мақаланың мақсаты – қазақ, орыс және ағылшын тілдерінің фразеологиялық бірліктерінде сандарды қолданудың салыстырмалы сипаттамасы, аталған тілдердің фразеологизмдерінде нақты сандарды қолдану ерекшеліктерін зерттеу, жергілікті этникалық мәдениеттердің ұлттық ерекшелігін көрсетудегі сандардың рөлін анықтау және сандардың қасиетті генезисін құру болып табылады.

Тіл білімінде сандардың тек сандық мағынаға ғана ие болып қоймай, белгілі бір ұғымға ие болатын сандарға терминдік атау берілуі жайлы ғылыми ортада пікір қайшылықтары кездеседі. Мысалы, Дмитриев *нумеративтер* деген атау ұсынса, Дыренкова *сметтік сөздер*, ал Кононов түсіндірмелік немесе *штучные числительные* деп атауды дұрыс санайды. Осы аталғандардың ішінде ең көңілге қонымдысы – **нумератив** термині.

Себебі **numerate** деген сөз ағылшын тілінен аударғанда санмен белгілеу немесе таңбалау деген мағынаны береді.

Фразеологиялық бірліктердің көпшілігі қоршаған шындықты бақылау процесінде пайда болды. Фразеологиялық бірліктерді құру процесі екі кезеңнен тұрады. Бірінші кезең-сөзде жасалған белгілі бір дыбыстар мағынаға ие болады. Екінші кезеңде сөздікте әрқайсысының өзіндік мағынасы бар бірнеше сөзден тұратын хабарлама фразеологиялық бірліктің құрамдас сөздерінің кез келгенінің мағынасынан айырмашылығы тең емес жаңа мағынаға ие болады [1, 77 б.].

Фразеологизмдердің жасалуына ұйытқы болатын сөздердің бір тобы – сан есімдер. Фразеологизмдер құрамындағы сан есімдердің қолданысына І.Кеңесбаев: «Бұл сөздердің белгілі бір тізбек, тіркестерге түп қазық болу себебі халықтың ежелгі дәуірдегі ұғым-түсінігімен, салт-санасымен ұштасып жатыр. Фразеологизмдер ішінде бұл сөздер нақтылы сан мағынасында қолданылуы шарт емес», - дейді [2, 612 б.]. Сан есімдер жеке дара айтылған кезде, абстракт сандық ұғымдардың атаулары ретінде қолданылады. Олардың нақты мағыналары өзге сөздермен қарым-қатынасқа түскенде ғана айқындалып отырады.

Жалпы дүниені тану мәселесіне байланысты ескілікті наным-сенім түрлерінің тілдік көріністері әсіресе сан атауларымен келген тұрақты сөз оралымдарында өте көп кездеседі. Екі оттың ортасында қалу; Жүзден жүйрік, мыңнан тұлпар.

Фразеологизмдердің жалпы сан есімді сыңарлары туралы зерттеген Алтынай Елешева: «Фразеологизм құрауда әсіресе «бір» және «екі» сан есімдері актив қолданылады. Фразеологизмдер құрамында сондай-ақ «төрт», «бес», «алты», «жеті», «қырық» сан есімдері де жиі қолданылады. Ал жинақтық, бөлшектік, реттік сан есімдер фразеологизм құрауға қатыспайды десек те болады» - деп фразеологизм жасауға негізгі арқау болатын сан есімдерді шегелеп береді.

Сан есімдердің фразеологизмдер ішінде ұйытқы бола алу қабілеті жөнінде Исмет Кеңесбаев сөздігінде келтірген. «Тұрақты сөз тізбектерінің біраз бөлігі сан есімдердің төңірегіне топталып жүреді. Бұл сөздердің белгілі бір тізбек, тіркестерге түп қазық болу себебі халықтың ежелгі дәуірдегі ұғым- түсінігімен, салт санасымен ұштасып жатыр. Фразеологизм ішінде бұл сөздер нақтылы сан мағынасында қолданылуы шарт емес. Мысалы, жеті ғылым тілін біледі (жеті ғаламның тілін біледі), қырық ру дегендерде нақты саннан гөрі әйтеуір «көп» деген ұғым бар.

Орыс тіл білімінде фразеология бойынша үлкен еңбек жасаған В.Н. Телия «Тарихи тұрғыдан қарағанда фразеология мен синтаксистің байланыстылығы өзінен-өзі түсінікті. Өйткені фразеологиялық оралым (тұрақты тіркес ұғымын ол кісі осылай айтады) белгілі бір сөз тіркесінің немесе сөйлемнің негізінде жасалынған» дей келе, келесі ғалымның мынадай пікірін келтіреді: «Фразеология связана с синтаксисом не менее тесными узами, нежели с лексикой... фразеологизмы создаются не на базе слов

(лексем), а на базе словосочетаний (а так же сочетаний слов и предложений) следовательно, не лексика, а синтаксис является той строительной площадкой, на который идет бесперерывный процесс фразообразования [3, 17 б.].

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Мақалада қазақ, орыс, ағылшын тілдеріне қатысты сан есімді фразеологизмдерді зерттелгендіктен салғастырмалы әдіс қолданылса, белгілі бір тілде олардың қалыптасуын зерделеуде салыстырмалы әдіс қолданылды.

Сан есімді фразеологизмдерді жүйелеп және оның мағынасын анықтау барысында лексикографиялық әдіс қоса пайдаланылды. Лингвомәдени, этнолингвистикалық талдау арқылы ұлттың дүниетанымына, салт-дәстүріне, наным-сеніміне байланысты фразеологизмдер талданды. Мақаланың теориялық тұжырымындарын айқындауда анализдеу әдісі, семантикалық талдау әдісі, сипаттамалы әдіс, фразеологизмдердің қалыптасуына қатысты тарихи-салыстырмалы, тарихи-салғастырмалы әдіс-тәсілдер қолданылды.

Талқылаулар және нәтижелер

Әр тілде мазмұны мен синтаксистік функциясы бойынша сөзге тән болатын тұрақты тіркестер бар. Бұл тіркестер белгілі бір құрылымы мен семантикалық жүктемесі бар полилексемалық тілдік бірліктерге жатады. Фразеологиялық бірліктер (ФБ) адамдардың қоршаған әлем туралы түсініктерін көрсетеді. Әр тіл өзінің ерекше фразеологизмімен ерекшеленеді, бұл халықтың тұрмысының, әдет-ғұрпының, мәдениеті мен менталитетінің бірегейлігімен байланысты. Фразеологиялық бірліктер құбылыс ретінде қарым-қатынас қажеттіліктері үшін, эмоцияларын, сезімдерін көрнекі түрде білдіру, іс-әрекеттерге, процестер мен құбылыстарға жарқын және бейнелі сипаттама беру үшін экспрессивті құралдарды құру қажеттілігінен туындайды. Фразеологизмдер әлемнің ұлттық бейнесін көрсетеді.

Халқымызда киелі саналатын бір шоғыр сан бар. Ондай сандар тілімізде де сақталған. Қазақ ұғымындағы киелі сандардың қатарына үш, бес, жеті, тоғыз сияқты онға дейінгі тақ сандар жатады. Әр мәдениетте өзіндік сандар символикасы бар және сол сандарда сол мәдениеттің өзіне тән сенімі, әдет-ғұрпы, өмірлік дүние-танымы туралы ерекше ұғым бедерленген. Соның ішінде қазақ мәдениетінде «үш», «жеті», «тоғыз», «қырық», «он үш» сандары ерекше мәнге ие болып есептеледі.

«Үш» түркі халықтарында, соның ішінде қазақ халқында қасиетті сан болып есептеледі. Мысалы: «үш би», «үш бәйтерек», «үш артық», «үш жамандық» - деген сияқты. Халқымыз әр санның қадірі мен қасиетін салмақтап, өзіне тән ерекшелігін саралай білген. Сондай-ақ әр санды орнына, маңызына қарай қолданған. Әр санның мақсаты мен мағынасы болатынын сезген, түйсінген.

«Жеті» көшпенді қазақ мәдениеті үшін өте қастерлі сан. Жеті санымен байланыстырылып айтылатын ұғым дәстүрімізде де, тілдік мәдениетімізде де көп сақталған. Соның бірі — жеті амал. Жеті амалға табиғат құбылыстарын

жатқызады. Одан кейін, «жеті ғашықты» айтамыз. «Жеті жарғы» деген Атазаңымыз тағы бар. Жеті санымен бірге айтылатын сөздің тағы бірі — «Жеті жетім», «Жеті жоқ» деген сөздер бар. «Жеті қазына», «Жеті мүше», «Жеті тылсым», «Жеті жұт» сияқты тілімізде, қазақтың тұрмыс-салтында сақталған әдет-ғұрыптық атаулар өте көп.

«**Тоғыз**» бұл сан араб мәдениетімен, дінмен байланысты енген. Сондықтан халқымыз: «Тоғыз ай, тоғыз күн бала көтеру», «Тоғыз әйелдің толғағы бір күнде келіпті», «Тоғыз жолдың торабы», «Тоғыз қабат торқа кию», «бір тоғыз, екі тоғыз, үш тоғыз (құдалықта орындалатын дәстүр) сияқты сөздер тегін шықпаған болу керек.

«**Он екі**» сандар әлемінде қытай мәдениетінен енген бір дүние бар. Ол - «он екілік жүйе». Қытайлар ерте ғасырларда «он екілік жүйені» қазақтарға ұзатқан қыздарымен бірге сыйлаған. Қазіргі бүкіл әлем қолданып жүрген бір жылдағы он екі айлық жүйе, сағаттағы он екілік жүйе» - міне осы.

«**Қырық**» қазақ мәдениетінде құдіретті сан. Қырықтың басқа сандардан ерекшелігі – «оның соқралдық мәні шамандықтардан бастау алады» - деген зерттеу бар. Өйткені, шамандық сенім бойынша, адамды қырық күн бойы емдеу, қырық түрлі шөпті араластырып жасаған дәрі ішкізу, оны қырық күн бойы ішу деген сияқты ислам дініне дейін қырық санына деген сенім мәдениетімізге тастай сіңген.

Негізі сан есімдерден болған фразеологизмдерді талдай келе, қандай сандардың тілдік мәдени бірліктерде жиі қолданылғандығын байқауға болады. Статистикалық жағынан «бір», «он», «қырық», «мың» сан есімдері негіз болған тұрақты тіркестерді жиі кездестірдік.

Сонымен қатар сан мәнді тіркестерде «бір» саны көбінесе мөлшер мәнін білдіретін сөздермен тіркесіп келеді. Мысалы, *бір шөкім, бір жұтым, бір шымышым, бір уыс, бір жапырақ, бір қайнатым, бір асым, бір құлаш, бір үзім т.б.*

Әр санның дүниетанымда өзіндік мағынасы бар деуге болады, сол сияқты «жеті» саны қазақ дүниетанымында киелі сан болып саналғандықтан, ол көбінесе қазақ салтына, ырым-тыйымдарына, дәстүрлеріне байланысты танымдық мағына білдіретін сөздермен тіркесіп келеді. Мысалы, *жеті ата, жеті нан/жеті шелпек, жеті қазына, жеті амал, жеті жұт т.б.*

Тағы бір айта кететіні, қазақ дүниетанымында мың санының есептік сан атауынан бөлек, қыруар көп, өте көп, асып-тасқан молшылықты білдіретін мағыналары бар. Мың санының өте көп мағынасында қолданылуынан туындаған тұрақты тіркестер де, бейнелі тіркестер де өте көп. Мәселен, *сан мың сынақ, мың сан ойлар, мыңдаған шаруа, мың құбылу, аллага мың да бір шүкір, бірдің кесірі мыңға, білекті бірді жығар, білімді мыңды жығар.* Аталған тілдік қолданыстарда мың нақты есептелген сандық көрсеткіші айқын мың ретінде емес, «көп» мағынасында қолданылады. Мұндағы мың саны қазақ дүниетанымындағы көптіктің жоғарғы шегі мыңмен белгіленетінін аңғартады.

Қазақ тіліндегі сандық фразеологизмдерді зерттеу барысында талдау үшін біз шығарма мазмұнынан алдық. Мысалы, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы

шығармаларындағы сан атаулары ұйытқы болған фразеологизмдер: *Махаббат үміткер боп бір Алладан; Болмаса бір құдайдан үміт-қуат; Бір Алладан басқадан күдер үзіп.*

Ақын дүниетанымы бойынша **Бір** – бұл тек Аллаға тән. Сонымен қатар **бір** саны белгілі бір бүтіндік, бірлік пен өркениеттікті білдіреді. Бір күдірет – он сегіз мың ғаламды жатарушы жалғыз Алла, бүкіл дүниені, адамзат пен тіршілікті жаратушы жалғыз Алла болса, бір саны жалғыз сөзімен мағыналас келуі түсінікті.

Бір санының халық тіліндегі қолданысы: *бір құдайдың ұрғаны, бір құдайдан тілегенім, бір құдай біледі, бір Алла өзің жар бола көр, бір Аллаға тәуекел.* Мәшһүр Жүсіп пен халық тіліндегі **бір** сан атауының прагматикалық қызметі бірдей. Бір санымен келген фраземалардың тіркесімділік қасиеті өте шектеулі екендігін Мәшһүр Жүсіп шығармалары арқылы да аңғаруға болады.

Екі саны – жұп сан болғандықтан, тұрақтылық, жұптылық символы болады. Мәшһүр Жүсіпте: *Жүзінде екі дүние кемдік көрмей, Құдайы қайда барса, медет болар; Екі дүние нұры – ғылым.*

Осындағы **екі дүние** - діни ұғым. Бірі – тірліктегі кез, бұл – жалған дүние, екіншісі – адам қайтыс болғаннан кейінгі кез, бұл – шын дүние. *Екі дүние* тіркесін басқа да қаламгерлерден кездестіре аламыз (Абай, Шәкәрім) және діни коннотацияда жұмсалғанын байқадық.

Мифологиялық түсінік бойынша, әлем **үш** қабаттан тұрады: аспан, жер, жер асты. Сондай-ақ **үш** саны өткенді, қазіргіні, болашақты білдіреді. Қазақ халқы түрлі құбылыстарға баға беріп, олардың кейбір қасиеттеріне ерекше көңіл бөліп, бақылау жасаған. Тілімізде *үш жұрт, Үш Жүз, үш күндік пәни, үш қайтара сәлем беру, ер кезегі үшке дейін, үш қайнаса сорпасы қосылмау,* т.б. сияқты тұрақты тіркестер бар.

Мәшһүр Жүсіпте: *Жұрт есіркеп үш қат бөз орамаса, Киімің жоқ кететін тағы киіп. Үш қат бөз* фразалық байлаулы мағынадағы тіркесін пайдаланып, ақын жалған дүниеде қанағатшыл болу керектігін айтқысы келеді, адам баласы қанша бай болса да, бақиға тек үш қат бөз оранып кететінін айтады.

Үш жұртты өткізіпсің, ойлап тұрсаң (Мәшһүр Жүсіп).

Ақынның *үш жұрт* деп отырғаны халық қолданысындағы – өз жұрты, нағашы жұрты, қайын жұрты емес. Осы өлеңінде қаламгер адам өмірінің үш кезеңін, яғни, балалық шақ, жастық шақ, қарттық шақты айтады. Бұл ақынның өзіндік ерекшелігі, дүниетанымдық қабілеті болып табылады.

Төрт санының символикалық мәні қазақ танымында тұрақты бүтіндікті білдіреді.

Мәшһүр Жүсіпте: *Молайып төрт түлігі санға жетсе; Жатады төрт құлақта өлген адам; Бірден кеп төрт аяғы үйлескен соң; Төрт түлік төңірегі сай адамға; Дүниенің төрт бұрышына құлаш жайған.*

«Төрт құлақта» фразеологизмі барлығымызға бірдей таныс емес. Аталған фразеологизмінің семантикасы – зираттың төрт бұрышы екенін

аңғартады, ал «төрт аяғы үйлесу» тіркесі халықтағы «төрт құбыласы түгел» тіркесімен мағыналас екенін аңғарамыз.

АЛТЫ санының қатысуымен жасалған фразеологизмдер: *Алты Алашқа жайылған Мәшһүр атым; Болмаңыз алты ауызды, дін-мұсылман және т.б.* Аталған фразеологизмдер халық қолданысында бар және көптеген қаламгерлердің шығармаларында да қамтылған.

Жеті саны қазақ халқы үшін өте киелі сан. Ол діни түсініктермен де өте тығыз байланысты. Себебі Алла барлық жанды және жансыз заттарды жеті күнде жасап бітті деген түсінік бар. Мәшһүр Жүсіп өлеңдерінде: *Жеті қат көк қуанып, қойнын ашты; Жаралған жеті күннің бәрі бірдей; Жеті ықылымға қазақтың атын шапқан.*

Жеті қат көк фразеологизмінің коннотациясы бойынша Мәшһүр Жүсіп пен Рабғузидің айтқандарында сәйкестік бар. Екі ақын да «Ол сондай Алла, жеті аспанды қабат-қабат жаратқан»,—делінген Құран аятына сүйенеді. Ғылымда аспан қабаты тропосфера, тропопауза, стратосфера, стратопауза, мезосфера, термосфера, экзосфера сияқты қабаттардан тұратыны дәлелденген.

Қазақтың ұлттық танымында *жеті* саны ғалам құрылымының символы болып табылады. Сан есімдер ұйытқы болған тұрақты тіркестердің бойында халық санасындағы мифтік, магиялық түсініктер мен танымдар сақталған. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы халық таным-түсінігі бойынша қалыптасқан фразеологизмдерді шығармаларында қамти білген және өзіндік қолтаңбаларын да қалдыра білген. Ақынның фразеологизмдерді жаңартып жұмсау тәсілі, халық тілі үлгісімен жасалған, өз қаламынан шыққан қанатты сөздері қазақтың ауыз әдебиеті тілімен ұштасып жатқандығын дәлелдейді және қазақ фразеологиясын байытуға қосқан үлесі болып табылады [4, 22 б.].

Фразеологизмдер көкейге қонымды, ықшам, ұтқыр да ұтымды сөз өнерінің тілдік және поэтикалық санатына жатады. Айшықты сөз өнерінің басым көпшілігі халықтың тұрмыс тіршілігіне, салт-дәстүріне, әдет-ғұрпына, діни, наным-сенімдеріне байланысты пайда болған. Олардың құрылымын, тілде қалыптасу кезеңдерін тұрақталу негіздерін зерттеу, атап айтқанда, оқырман қауымды оның тілдік табиғатынан хабардар етіп қоймай, сонымен қатар этнос өмірімен байланысып жатқан тұтастығымен, этнолингвистикалық, экстралингвистикалық факторларымен қызықтырады.

Сан атаулары - өте ерте заманнан келе жатқан сөздер, оларды барлық көне жазба ескерткіштерден кездестіруге болады. Сан есімдердің көнелігіне байланысты тілдегі барлық сан атауларының қалай жасалғаны көріне бермейді. Кез келген тілдің байырғы сөздік қорына енетін сан атаулары - ақиқат болмыстың өзінен, өмір шындығынан алынған, адамзаттың нақты заттардың өлшем-мөлшерін айыру қажеттігінен туындаған, тарихи тамырын тым көнеден алатын сөздер. «Адам баласынан он саусақ арқылы алғашқы арифметикалық операцияларды жүзеге асыруы еркін шығармашылық ақыл-ойдың жемісі емес. Санай білу үшін, санауға болатын заттардан тыс, адамда

осы заттардың басқа да қасиет белгілерін олардың санынан ажырата білу қабілеті болу керек, ал бұл қабілет ұзақ мерзімдік іс-тәжірибеге негізделетін тарихи дамудың нәтижесі» [5, 8 б.].

Сан есім негізінде жасалған фразеологизмдер тек қана материалдық немесе рухани мәдениеттің нақты көріністерін ғана танытушы бірліктер емес, олар сонымен бірге ұлттық болмысты, дүниетанымды көрсетін таным бірліктері - концептілерді құраушы тілдік бірліктер болып табылады, яғни, сандар дүниені танудың құралы, сол танымды жинақтаушы таңба, сол жиналған ақпараттың реттеп, ұрпақтан- ұрпаққа жеткізетін дайын білімнің кілті деуге де болады. «Фразеологизмдердің ішінде кейбір сөздер семантикалық жағынан ерен байқалып түп қазық есебі қызметін атқарады да, бірнеше ондаған фразеологиялық бірліктерде қайталап келіп отырады. Оны «ұйытқы сөз» деп атаған. Осындай ұйытқы сөздердің табиғатын, себеп-салдарын, тематикалық топтарын өз алдына дара тексерудің маңызы зор», сан есімдердің көмегімен жасалған тұрақты сөз тіркестерін фразеологияда сан есім атаулары ұйытқы болған фразеологизмдер деп атау үрдісі қалыптасқаны белгілі.

Фраземажасамда негізгі рөл атқаратын сөзді зерттеушілер әр түрлі атап жүр. Орыс ғалымдары Н.А.Власова - «общий лексически константный и семантически господствующий компонент», О.С.Ахманова - «опорная семантема», «лексический инвариант», Л.К.Байрамова - «опорное слово», Ю.А.Гвоздарев - «стержневой член», ағылшын ғалымдары - «a keyword», «a headword», «a strong word in the idiom», қазақ фразеологы І.Кеңесбаев «ұйытқы сөз» деп атады.

Қазақ-ағылшын фразеологизмдерінің тың жатқан, арнайы зерттеуді қажет ететін үлкен бір арнасы сан есім атаулары ұйытқы болған фразеологизмдер болып саналады. Қазақ тілінің рухани мәдениет лексикасын құрайтын бір бөлшегі - сан есім қатысқан сөз тіркестері, тұрақты тіркестер. Сан есім қатысқан фразеологизм деп - ұйытқы сөзі сан есімнен келетін фразеологиялық бірлікті айтамыз. Сан есімдердің тұрақты тіркестерде ұйытқы болу қасиеті басқа сөздермен келген тұрақты тіркестер сияқты емес, бұл сандар сан-мөлшерлік қызметін көп жағдайда жойып алады. Олар белгілі бір нәрсе, құбылыстардың ұғымдық символы ретінде қолданылады. Ағылшын және қазақ тіліндегі сандық фразеологизмдердің қалыптасуы қос халықтың ұлттық-мәдени ерекшеліктері, тұрмыс салт, діни наным-сенімдерге байланысты пайда болып, әр халықтың рухани байлығын, рухани өмірін суреттейді.

Алайда қазақ тілінде сан есімнің қатысуымен жасалған фразеологизмдер кейбір еңбектерде сөз болғанмен, этнолингвистика тұрғысынан арнайы әлі қарастырылған емес. Көптеген ғалымдар сан есім қатысқан фразеологизмдерді әр аспектіде, әр қырынан зерттеу жүргізіп, сандардың өзіндік ерекшеліктерін ашуға тырысты. Сондықтан да сан есім

қатысқан фразеологизмдердің табиғатын ашуда бірізділік жоқ деп айта аламыз.

Сан есім - фразеологизм жасауда көп кездесетін сөз табының бірі. Сан есім фразеологиялық единица құрамында лексика-семантикалық жағынан бүтін бір единицалық мәнге ие болып, синтаксистік тұрғыдан күрделі бір мүшенің ғана қызметін атқарады және жеке қолданылады [6, 11 б.]. Жалпы дүниені тану мәселесіне байланысты ескілікті наным-сенім түрлерінің тілдік көріністері әсіресе сан атауларымен келген тұрақты сөз тіркестерінде өте көп кездеседі.

Сандардың фразеологизмдер құрамындағы мағынасы мен фразеологизмдердің жиынтық мағынасына сипаттау үшін, ең алдымен, сан есімнің дербес тұрып, заттың санын, өлшем, мөлшерін атайтын басты атауыштық мағынасына зер салу керек. Сондықтан да сан есім категориясын жеке сөз табы ретінде қарастырып, олардың жасалу жолдарын, сөзжасамдық жүйесін, семантикалық топтарын танытуға бағытталған С.Е.Малов, Н.А.Баскаков, И.Г.Добродомов, А.Н.Кононов, А.А.Юлдашев, Ғ.Айдаров, Н.Кеңесбаев, Н.Оралбаева, Ә.Хасенов сияқты ғалымдардың еңбектерін атауға болады.

Қазақ тілінде сандарға негізделген фразеологизмдер құрамында сан есімнің барлық семантикалық топтары орын алғанымен, реттік, есептік, жинақтық сан есімдер «ұйытқы» компоненттік қызметте жиі қолданылатыны байқалды. Сан есім сөз табының негізін құрап, сан есімнің басқа семантикалық топтарының жасалуына да арқау болатын есептік санда нақтылы сандық ұғымды білдіреді.

Сан есімдер фразеологизм жасауға ұйытқы болып, басқа сыңарлармен топтаса отырып, бастапқы сандық ұғымнан көп жағдайда алшақтайды да, абстракцияланып кетеді. Сол сияқты сан есімдердің фразеологизмдер ішінде ұйытқы бола алу қабілеті жөнінде І.Кеңесбаевтың сөздігінде арнайы көрсетілген. «Тұрақты сөз тізбектерінің біраз бөлігі (фразеологизмдер, мақал-мәтелдер, т.б.) жеті тоғыз, қырық сияқты бірқыдыру сан есімдердің төңірегіне топталып жүреді. Бұл сөздердің белгілі бір тізбек, тіркестерге түп қазық болу себебі халықтың ежелгі дәуірдегі ұғым-түсінігімен, салт-санасымен ұштасып жатыр. Фразеологизм ішінде бұл сөздер нақтылы сан мағынасында қолданылуы шарт емес. Мысалы, *жеті ғылым тілін біледі (жеті ғаламның тілін біледі), қырық ру* дегендерде нақты саннан гөрі әйтеуір «көп» деген ұғым бар». Ал қазақ тіліндегі фразеологизмдердің жалпы сан есімді сыңарлары туралы зерттеген А.Елешева: «Фразеологизм құрауда әсіресе «бір» және «екі» сан есімдері актив қолданылады. Фразеологизмдер құрамында сондай-ақ «төрт», «бес», «алты», «жеті», «қырық» сан есімдері де жиі қолданылады. Ал жинақтық, бөлшектік, реттік сан есімдер фразеологизм құрауға қатыспайды десек те болады» - деп фразеологизм

жасауға негізгі арқау болатын сан есімдерді атап көрсетеді [7, 42 б.].

Санесімдерден тұратын фразеологизмдер, жалпы сөз тіркестер қаншама зерттелі келе жатса да, оның күрделі табиғатына тән заңдылықтардың қыры мен сыры қазақ тілінде түгел ашылды деп айтуға болмайды. Оның бір қыры сандардың өзіндік қасиетіне, яғни киелі сандарға байланысты екені анық көрінеді.

Сан есімдердің ішінде кейбір сандар сандық мәнімен қатар басқа мағынада қолданылуымен ерекшеленеді. Мұндай жағдай, әсіресе осы сандардың тұрақты тіркестерде, аңыз-әңгімелерде, жыр-дастандарда, салт-дәстүрлерде және басқа дүниетанымға байланысты қолданылғаны байқауға болады. Сонымен бірге бұл құбылыстың тарихы да арыда жатқаны байқалады және халқымыздың өзіндік дүниетанымдарынан, тұрмыс-салт ерекшеліктерінен туындаған түрлі тілдік деректер мол сақталған. Бұл ретте В. А. Гордлевский мысалы «Алтай тілдеріндегі сан атауларының өзі халықтың рухани мәдениеті мен тарихына, ұлттық дүниетанымына байланысты шыққан» деп жазады. Демек, қазақ тіліндегі сан есім қатысқан фразеологизмдердің басым көпшілігінің пайда болуы сан атауларының өзіндік ерекшеліктеріне байланысты. Сондықтан жұмыстың өзектілігі, міне осы сан есім қатысқан фразеологизмдерге таза тілдік факты ретінде ғана емес, этнолингвистикалық тұрғыдан, яғни тілдің атқаратын танымдық қызметі жағынан алып, қарап, зерттеу жүргізуге байланысты. Сан есім қатысқан фразеологизмдер өте көп, солардың ішінде әсіресе халқымыздың рухани ескіліктеріне, мифологиялық наным-сеніміне ерекше көңіл аударады. Сан есімдердің зерттелуі XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басына дейін созылуы (W.E. Collinson, Keith Ellis, J.R. Hurfold, K. Menninger), шет тілдеріндегі сан атауларының осы кезеңге дейін аз зерттелгенінің бірден бір айғағы болып табылады. Сондай-ақ ағылшын тіліндегі сан есімнің сөз табына қатыстылығын зерттеген L. Alexander, S. Greenbaum, J. Lakoff, G. Leech, R. Quirk, J. Svartvik реттік сан есімді сын есімге жатқызса, ал есептік сан есімдерді зат есімге жатқызады [8, 175 б.].

Ағылшын және қазақ тілдеріндегі сандық фразеологизмдердің қалыптасуын салыстыра отырып, екі тілдің фразеологиялық қорының даму белгілерін ажыратуға мүмкіндік береді.

Ағылшын тіліндегі сан есім атаулары ұйытқы болған фразеологизмдер туралы деректер жинау барысында «Символика и значения числовых компонентов в английских фразеологических единицах» [9, 75 б.] тақырыбындағы бірнеше авторефераттар мен диссертациялық жұмыстарда қаралған. Сонымен қатар, М.И.Польская, В.Р.Багдасарян еңбектерінде ағылшын тіліндегі фразеологизмдерге жалпы түсінік беріліп, соның ішіндегі сандық фразеологизмдердің қолданылу ерекшеліктері, мағынасы, символикалық мәні туралы талдаулар жүргізілген. Аталған жұмыстардың

көтерген мәселесі бір, яғни сандық фразеологизмдерге талдау жасау болғандықтан еңбектердің жалпы мазмұны бір екендігі байқалды. Сондай-ақ, Е.Н.Ясюкевичтің «Особенности английских фразеологизмов, отражающих лингвокультурный концепт «число»» мақаласында ағылшын тіліндегі сандық фразеологизмдердің семантикалық ерекшеліктері берілген.

Е.Н.Ясюкевич сандық фразеологизмдерді саралай келе сегіз мағыналық топтарын көрсетеді:

1) «жаман болу, ыңғайсыз жағдайда қалу»: *to be at sixes and sevens, two of a trade never agree, when two ride on a horse, one must ride behind; a donkey between two bundles of hay*-екі оттың ортасында қалу.

2) «жақсы, керемет болу»: *second to none*-жүзден жүйрік, мыңнан тұлпар; *to look like a million dollars* «керемет» деген мағынаны білдіреді.

3) «бірдей болу, ұқсас болу»: *on all fours*-сәйкес келу; *to be like two peas*ұқсас болу; *six of one and half a dozen of the other* - еш айырмашылығы жоқ.

4) «көп немесе үлкен болу»: осы топқа жататын фразеологизмдер *nine, hundred* сандар арқылы жасалады: *nine tenth* барлығы дерлік, көбісі.

5) «көп емес шағын болу»: *two by four* - шағын, елусіз; *hundred to one* мүмкіндігі аз, *the three tailors of Tooley Street* - көп халықтың атынан бір ғана адам сөйлеу.

6) «белгілі бір жаста, аймақта немесе жағдайда болу»: *forty-rod lightning, sweet seventeen*.

7) «белгілі бір ортаға тән заттар»: *plus fours, the third degree, the first reading, the third house, forty winks, the sixth sense, the fourth estate, the four hundred*.

8) «барынша күшті, жылдам болу»: *like sixty* - шапшаң, үлкен жылдамдықпен; *to go nineteen to the dozen in two twos* - дәл қазір; *for all one is worth* - бар күшімен; *to put one's best leg first* - мез жүру; *nine times out of ten*.

Ағылшын тілінде *hundred, thousand, million* сандары екі жақты ұғымды білдіреді, яғни, сөйлемде сандық ұғымды да, заттық ұғымды да білдіреді.

Олар кез келген сөз табымен тіркескенде түрлі мағынаны білдіреді. Осы сөздерге семантикалық талдау жасалғанда сан есім ретінде төмендегідей сандық ұғымды білдіреді: 1) нақты сандық; 2) жуықталған. Нақты сандық мағына белгісіздік артиклімен қолданысқа түскенде мағынасы көмескіленеді (*a hundred books*). Аталған топқа жататын сөздер нақты сандық ұғымды білдіріп (*жүз, мың*), жинақтық қызметін атқарады. Ағылшын тілінде де сан есімдерді жіктеуде бірізділік жоқ. Ғалымдардың зерттеуінде көбінесе қолданыс тапқан есептік сан есім болып табылады. Есептік сан есім зат есіммен тіркесіп заттың нақты санын білдіреді. Мысалы: *one book*.

Кең таралған көптеген фразеологиялық сөздіктерде тілші-ғалымдар, ең алдымен, басқа көрсеткіштерден гөрі, орамдардың идиомалылық дәрежесін

басшылыққа алады. Осыдан келіп фразеологизмдерге тұрақтылығы әр түрлі дәрежеде келетін фразеологиялық тіркестер, бейнелі орамдар, тұрақты теңеулер, сөздік клишелер, мақал-мәтелдер, қанатты сөздер жатқызылады.

Қорытындылай келе, жалпы қазақ-ағылшын тілдеріндегі фразеологизмдер қоры кең ауқымда зерттелгенімен, қазақ және ағылшын тілдері сан есім атаулары ұйытқы болған фразеологизмдердің тілдегі көрінісін, ортақ тұстарын, дара белгілерін, тұрақты тіркес ретінде тілде қалыптасуының себеп-салдарын салғастыра зерттеу - отандық тіл білімінде әлі қолға алына қоймаған тың дүние. Сонымен қатар ағылшын тілінде де сан сыңарлы фразеологизмдердің зерттелу ауқымы өзге ұйытқы сөздерге қарағанда тар екендігі байқалады.

Фразеологиялық комбинациядағы санды қайта түсіндіру семантикалық модификацияға әсер етеді, сандық мәннің жоғалуына және фразеологиялық бірліктің сапалық бағалау өрісіне өтуіне ықпал етеді, мысалы.: ағылш. - To put two and two together – “қорытынды жасау”, as clear as two and two makes four – “ақ күн сияқты анық”, no two ways about it – “екінші жол жоқ”, to drink like seven lords - “шошқа сияқты мас болу” [10, 15 б.].

Орыс халқы үшін сандар әрқашан үлкен маңызға ие. Ежелгі халықтар сандарға жасырын мағына берді. Тоғыз саны сиқырлы болып саналды, ал тоғызыншы білік өлім қаупі, қорқынышты, еңсерілмейтін күштің ең жоғары көтерілуі. Тоғызыншы біліктің бейнесі ежелгі халықтық нанымнан туындайды, бұл теңіз дауылының уақыты тоғызыншы толқын ең қауіпті, көбінесе өлімге әкеледі. Орыс тілінде көптеген фразеологиялық бірліктер бар, мұнда бейнелі өрнектің құрамдас бөліктерінің бірі сан болып табылады:

Ноль саны бар фразеологиялық бірліктер

Нөлдік назар-назар аудармау.

Нөлден бастау-бәрі басынан бастап.

Бір саны бар фразеологиялық бірліктер

Біреуі саусақ сияқты – жалғыз.

Бір аршинге өлшеу - әртүрлі адамдарды, құбылыстарды, жағдайларды және т.б. бағалауға жақындау.

Бір тіс үшін - өте аз тамақ туралы.

Бір өріс жидек - рухында, мінез-құлқында немесе позициясында мүлдем ұқсас.

Екі саны бар фразеологиялық бірліктер

Екі майданда - бір уақытта екі түрлі іс-әрекетті орындау.

Екеуінде-жасая.

Әже екі рет айтты - белгісіз іс туралы, оның жетістігі үлкен мәселе.

Екі қоянның артында - бірден бірнеше мақсатқа жетуге тырысатын және сәтсіздікке ұшыраған адам туралы, жетістікке жету.

Үш саны бар фразеологиялық бірліктер

Үш қораппен тоқу - көптеген мүмкін емес, жағымсыз немесе өтірік айту.

Үш ағынга жылау - жылау.

Төрт саны бар фразеологиялық бірліктер

Төрт қабырғада - көшеге шықпай, қандай да бір бөлмеде уақыт өткізу.

Барлық төрт жағынан - әлдеқайда алыс (олар біреуді көргісі келмегенде осылай дейді).

Бес саны бар фразеологиялық бірліктер

Арбадағы бесінші доңғалақ мүлдем қажет емес нәрсе туралы.

Сіздің бес саусағыңыз сияқты - бір нәрсені білу өте жақсы.

Бес минуттық жаяу - өте жақын.

Алты саны бар фразеологиялық бірліктер

Алты-адам жүгіруде.

Жеті саны бар фразеологиялық бірліктер

Желедегі жетінші су өте алыс туыстар.

Жеті мөрге арналған кітап - немесе тыйым салынған білім туралы.

Жеті шақырым желе нан үшін - өте қажетсіз алысқа барыңыз.

Маңдайдағы жеті жіп - өте ақылды.

Сегіз, тоғыз, он сандары бар фразеологиялық бірліктер және т. б.

Әлемнің сегізінші кереметі - ерекше, көрнекті нәрсе.

Тоғызыншы білік-бір нәрсенің ең күшті көрінісі.

Оныншы іс - Маңызды емес, екінші нәрсе туралы.

Алға жүз ұпай беру-кез-келген нәрседен асып түсу.

Жүзден бір-біріне-үлкен ықтималдықпен болуы мүмкін нәрсе туралы.

Отызыншы патшалық. Отызыншы патшалық-өте алыс жер туралы, орыс ертегілерінде - өте алыс ел, жер.

Фразеологизмдегі ең көп таралған сандардың бірі - бір. Мұнда ол аз мөлшерді, ұқсастықты, жалғыздықты білдіреді, в один голос «одновременно, все вместе»; все как один «все без исключения»; один на один «наедине, с глазу на глаз».

Фразеологизмдердің құрамында жиі кездесетін санның бірі - жеті саны және жетінші деген реттік нұсқасы. Орыс халқының дүниетанымы бұл санмен, кейбір зерттеушілердің пікірінше, көбінесе, бір нәрсенің құрамы толық екенін көрсету мақсатында қолданылады, мысалы: на семи ветрах «расположенный на пересечении всех дорог»; семи пядей во лбу «очень умный»; на седьмом небе «безгранично счастлив».

Орыс тіліндегі рефлексия тұрғысынан сандарды зерттеу, сан ұғымының этномәдени, психикалық ерекшеліктері тек лингвистер таррапынан ғана емес, сонымен қатар психологтар, этнологтар, мәдениеттанушылар,

тарихшылар, математиктер, философтар тарапынан зерделенуде. Мәдени жүйеде сандар бар символдар қосымша, символдық мағыналар болып табылады. Әр санның өзіндік символикасы бар, әдетте әр түрлі мәдениеттер сәйкес келмейді. Абстрактілі сандық немесе реттік емес халық мәдениеті тіліндегі мағыналар, белгілі бір қосымша болып табылады, белгілі бір коннотацияны алады, бағалау объектісіне айналады.

Сандардан тұратын фразеологиялық бірліктердің компоненттері семантикалық түрлендіруге қабілетті, олар репродуктивтілікке, құрылымдық компоненттердің тұрақтылығына, мәннің тұтастығына тән. Осы белгілердің барлығы фразеологизмді сөзбен жақындастырады. Еркін тіркестердегі сандар нақты объектілермен байланысты, олардың нақты немесе шамамен санын көрсетеді. Сандардың мағынасына, фразеологиялық тіркес жағдайында олардың аудармасына қоршаған ортаның компоненттері әсер етеді: қиылысу және олардың мағыналарын бірлік семантикасына қосу. Фразеологиялық бірліктердің жалпы мағынасы құрамдас мәндердің жиынтығымен анықталады [11, 51 б.].

Ағылшын тілінің фразеологиялық бірліктері сандық және сапалық бағаларды білдіреді. Фразеологиялық тіркестегі сандардың семантикалық модификациялары ұғымдық сандық мазмұннан сандық денотаттардың толық жоғалуына және сапа сандарын алуға ауысады. Егер сандық компонент сандық мәнді сақтаса, онда фразеологиялық бірлік квантитативті мәнді жүзеге асырады, егер сандық компоненттің десемантизациясы орын алса – фразеологиялық бірлік квалитативті, яғни сапалық мәнді жүзеге асырады. Метафора ретінде фразеологиялық бірліктер объектілерді номинациялауға, көркем образдар жасауға және сараланған функцияны жүзеге асыратын жаңа лексикалық бірліктерді құруға қызмет етеді [12, 72 б.].

Қазақ тіліндегі фразеологизмдерге арналған зерттеулердің негізін құрайтын ғылыми еңбектер белгілі ғалымдар Ә.Қайдаров, Р.Сыздық, Қ.Өмірәлиев, М.Балақаев, Ә.Айтбаев, Е.Жанпейісов, Н.Уәлиев, Ж.Манкеева, Г.Смағұлова, Г.Қосымова, С.Сатенова, Б.Қасым, М.Атабаева және т.б. еңбектеріне сүйене отырып, фразеологизмдердің ұлттық код контекстіндегі қызметі мен мағынасы жіктелгенін ғылыми мақалаларда да шолу жасалған. Ғылыми мақалада мәдени ұлттық танымдық ерекшеліктердің тарихпен, әлеуметтік мәселелермен ұштасуы тек тіл арқылы танылатыны мазмұнында көрініс тапты. Ұлттың бүкіл өмірін қамтитын фразеологиялық тіркестердің ұлттық құндылықтарды бейнелейтін мысалдары өте көп зерттелуде. Олардың барлығында қазақ ұлтына тән ғана қасиеттерді тұрақты қолдану нәтижесі тілдік құралдардың белгілі стилистикалық экспрессиялық мәнге бояуға ие болатынын, кейіннен тұрақтылық сипат алады. Қазіргі таңда қазақ мәдениетіндегі көшпелі халықтың жүріп өткен жолы дүниетанымы, ойлау жүйесі, рухани байлық

тұрмыс салты, дәстүрімен бірге танылатын сөз өнерінің қырлары кеңінен ашыла түсуде [13, 147 б.].

Шығу тегі бойынша кейбір фразеологиялық бірліктер дұрыс орысша, ал басқалары қарызға алынған. Мысалы, ежелгі грек философы Аристотель аспан Жұлдыздар мен планеталар орналасқан жеті қозғалмайтын кристалды сфералардан тұрады деп есептеді. Сондықтан Жетінші аспан оның періштелері мен жұмағы болды, ал жетінші аспанда сезіну фразеологизмі шексіз бақытты, терең қанағаттануды білдіреді [14, 11 б.].

Фразеологиялық контекстегі сандар өзгертіліп, жаңа мағыналарға ие болады. Сандардың объективті мәні лексикографиялық дереккөздерде иллюзиялық болып табылады, ол өлшем мен салмақ сөздерінің, санау сөздерінің және басқа квантитативті бірліктердің материалында жанама түрде көрінеді. Сандық компоненттердің десемантизациясы әр түрлі деңгейдегі сандармен тіркестерде арнайы ұсынылған сандық контрастты белгілеу кезінде байқалады. Сонымен фразеологиялық тіркесте көп мағынаны білдіру кезінде жоғары ретті сандар қолданылады, керісінше, мән кіші дәрежелі сандармен аз ұсынылады, мысалы: миллион және бір – “өте көп”, thousand smiles – “көп күлімсіреу”, to thousand – “өте сирек”. Фразеологиялық орта сандық номинациялар фактілерінің шынайылығын бұзады, сандық бейнені бұзады және асыра сілтеуді білдірудің бағалау құралы ретінде әрекет етеді.

Жүргізілген талдау қазақ және орыс тілдерінде «бір», «екі», «үш» және «бес» сандарынан тұратын фразеологиялық бірліктер кеңінен кездесетін анықтауға мүмкіндік берді. ФБ құрамында ‘бір’ және ‘екі’ сандары жиі кездеседі. Қазақ және орыс тілдерінің ФБ мағыналарының ең көп сәйкес келуі фразеологиялық бірліктерде ұқсастық және қарқынды әрекет мәндері енгізілген бір компонентпен анықталды.

Барлық үш тілде де «бір» санмен кездесетін көптеген фразеологиялық бірліктер бар. Орыс тілінде: *бір дауыста, бір тісте, бір аяғы қабірде, бір тарақтың астында*. Қазақ тілінде: *бір үздік нан, бір ауыз сөз, бір аяққа тұру, бір күндік еңбек*. Ағылшын тілінде: *one too many, one of a kind, all in one, one for the road, one in a million*. Әр түрлі мәдениеттердің фразеологизмдеріндегі “бір” саны осы халықтардың дәстүрлерімен, менталитетімен және тарихи аспектілерімен тығыз байланысты символизмде көрінеді. Оның бастапқы, жалғыз немесе бірегей элемент ретінде қабылдауы ұлттық дүниетанымның ерекшеліктерін көрсететін тұрақты өрнектерге енеді.

Орыс мәдениетінде “бір” көбінесе жалғыздықпен, өзін-өзі қамтамасыз етумен немесе бірегейлікпен байланысты. Мысалы, “один в поле не воин» (майданда жалғыз жауынгер емес) өрнегі орыс мәдениетінің ұжымшылдығына баса назар аударады, мұнда сәттілік қоғамдастықтың қолдауымен жиі байланысты. Сонымен қатар “миллионға бір” тіркесі

сирек кездесетін және ерекше нәрсеге таңдануды көрсетеді, бұл сонымен қатар орыс дәстүрлерінің жалпы массаның фонында бірегейлікті көрсету қабілетін көрсетеді.

Қазақ мәдениетінде «бір» саны бірлік пен бірлігі идеясымен байланысты. «Бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығару» (бір мезгілде әрекет ету, біртұтас бірлік) өрнегі өмір сүру үшін ұжымдық өзара іс-қимылды талап ететін көшпелі өмір салтына байланысты бірлескен күш-жігердің маңыздылығын білдіреді. Сонымен бірге «бір» мағынасы даралықты білдіруі мүмкін, бірақ бұл даралық жалпы игілікке қызмет ету объективі арқылы қарастырылады.

Ағылшын тілінде «one», әсіресе батыстық дүниетанымға тән индивидуализм контекстінде күшті символдық мағынаға ие. «One man show» тіркесі адам тапсырманы жалғыз өзі шеше алатын кезде толық тәуелсіздік идеясын бейнелейді. Алайда «no one is an island» өрнегі өзара әрекеттесудің маңыздылығын түсінуді көрсетеді, бұл жекелікке қарамастан, қауымдастық пен өзара көмектің маңыздылығын көрсетеді.

Осылайша әр мәдениеттің фразеологизмдеріндегі «бір» санын және онымен байланысты бейнелерді таңдау тарихи жағдайлармен, дәстүрлермен және дүниетаныммен анықталады. Орыс мәдениетінде ұжымшылдық пен бірегейлікке, қазақ мәдениетінде - бірлік пен үйлесімділікке, ал ағылшын мәдениетінде - жекелікке және тәуелсіздік пен өзара әрекеттестік арасындағы тепе-теңдікке баса назар аударылады.

Орыс тілінде Жеті санынан тұратын фразеологизмдер уақыт семантикасын білдіреді. Мысалы: *Семь лет не виделись, а сошлись — и 88 говорит нечего; Семь лет, как видел коровий след, а все молоком отрыгается; Семь лет молчал, на восьмой вскричал; Семь лет мак не родил, а голода не было; Семь лет маку недород, а голода не было; Семь лет работают, а спать - на себя; Не хвались женой в семь ден, а хвались в семь лет.*

Орыс тілінде жеті санынан тұратын жеті түрлі элементі бар фразеологизмдер де кездеседі, онда біреуі жеті элементтің жиынтығын «жабатын» сандық қатардың элементі ретінде әрекет етеді: *семь бед - один ответ; семь раз примерь, один раз отрежь; семь раз доверься - один проверься.*

Сонымен қатар орыс тілінде жеті саны адамның жағымсыз физикалық күйін, сондай-ақ осы жағдайды тудыратын әрекеттерді күшейтеді. Мұндай жағдайларда жеті саны көбінесе физиология мен соматика лексикасымен біріктіріледі: *до седьмого пота «до крайнего утомления, до полного изнеможения (работать, трудиться)»; сгонять семь потов, семь шкур спускать (с кого) «изнурять, изматывать тяжелой работой».*

Қырық санына байланысты фразеологиялық бірліктер орыс тілінде санаулы. Зерттеу барысында төмендегідей фразеологизмдерді кездестірдік:

Сорок сороков – өтекөп, шексіз мөлшер мағынасын білдіреді. Зерттеушілердің айтуы бойынша, бұл православиелік шіркеулердің көптігімен байланысты пайда болған. Мәскеу бір кездері 1600-ден астам шіркеуімен танымал болған, осының негізінде «Москва – город сорока сороков (церквей)» тұрақты тіркесі қалыптасқан. Сонымен бірге қайтыс болған адамның қыркы секілді христиандық дәстүр негізінде «сорок дней» тіркесі кездеседі, айта кету керек дәл осы дәстүр қазақ танымына да тән дәстүр.

Сонымен бірге орыс тілінде жүз (сто) санымен кездесетін фразеологиялық бірліктер аз болса да кездеседі, бірақ бұл санның ешқандай символдық мағынасы жоқ, тек «көп, ұзақ» мағынасын ғана білдіреді, мысалы *сто голов – сто умов, не имей сто рублей, а имей сто друзей*. Біреуден анағұрлым алда болу мағынасында «*Дать сто очков*» (*значительно превосходить кого-либо в чем-либо*) фразеологизмін кездестіруге болады. Сол сияқты «Сто к одному» фразеологиялық бірлік те «о чём-то, что может произойти с большой степенью вероятности» мағынасында кездеседі. Осы көп, ұзақ мағыналарын білдіретін төмендегідей фразеологиялық бірліктерді кездестіруге болады: *В добрую голову – сто рук; Для матери ребенок до ста лет детенок; Ехать за сто верст киселя хлебать; Живи просто, проживешь со сто; За доброго человека сто рук;*

Ал мың санына қатысты фразеологиялық бірліктер орыс тілінде жоқтың қасы. Зерттеу барысында «*Руки поборют одного – знание поборет тысячу*», қазақ тілінде мағыналас «*Білекті бірді, білімді мыңды жығар*» мақалы кездеседі. Сонымен бірге «*Тысячи извиний*», «*Тысячи чертей*» сияқты тіркестер кездесті. Бұдан байқағанымыз – орыс тілінде мың саны көбейтуді, асыра сілтеуді, эмоционалдық әсерді күшейту мақсатында қолданылады.

Фразеологиялық бірліктер тарихи шындықпен және мәдени тәжірибемен тығыз байланысты. Мысалы, қазақ тілінде «жеті ата» өрнегі ата-бабалар туралы есте сақтаудың маңыздылығын көрсетеді, ал орыс мақал-мәтелдері көбінесе практикалық логика мен тұрмыстық шындықты көрсете отырып, сандар арқылы халықтық даналықты жеткізеді. Батыс мәдениетінде фразеологиялық бірліктер көбінесе әмбебап сипатқа ие, бірақ сонымен бірге «жеті» санындағыдай христиандық дәстүрмен байланысын сақтайды.

Сандардың әмбебап рөліне қарамастан, әр тілдегі фразеологиялық бірліктер әлемнің ерекше бейнесін жасайды. Олар тек мағынаны ғана емес, сонымен қатар ана тілінде сөйлейтіндерге түсінікті мәдени кодтарды да жеткізеді. Мысалы, орыс мәдениетіндегі «бес» саны бағалау жүйесімен, қазақ тілінде - байлық пен қадір-қасиет ұғымымен, ал ағылшын тілінде күнделікті үйлесімділік пен жайлылықпен байланысты.

Фразеологиялық бірліктер әлемнің тілдік бейнесін қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Фразеологиялық бірліктерді талдау арқылы

адамдардың сандарды, оқиғалар мен құбылыстарды қалай қабылдайтынын көруге болады. Сонымен фразеология - бұл тілдің көрінісі ғана емес, сонымен қатар халықтарды сандар сияқты әмбебап категориялар арқылы біріктіретін, бірақ мәдени мазмұн арқылы олардың бірегейлігін ашатын ұлттық ерекшеліктерді беру құралы.

Қорытынды

Тілімізде жиі кездесетін сан атауларының астарындағы материалдық және мәдени ұғымдарды қазіргідей рухани жаңғыру тұсында лингвомәдениеттанымдық аспектіде қарастыру – антропоэзектік зерттеулердің өлшемдеріне сай келеді.

Сандар тілден де бұрын пайда болған категория болғандықтан дүниенің мифтік бейнесін жасауда маңызды рөлге ие екендігі көрсетілді. Халықтық дәстүрде сандар белгілі бір ұғымды символдауда, белгілі бір ақиқат дүниені танытушы эталоны болуда, мәдени мағынасын білдіруде белсенді қолданылатындығы бағамдалды.

Орыс тілінде жеті саны бар фразеологиялық бірліктердің көп кездеседі. Орыс тілінде жеті саны бар фразеологиялық бірліктердің ең көп саны мәдени және тарихи ерекшеліктермен байланысты. Христиан дәстүрінде жеті саны қасиетті болып саналады және толықтығын және кемелдігін білдіреді. Бұл сан киелі кітап мәтіндерінде, сондай-ақ әртүрлі діни және мистикалық ілімдерде жиі қолданылады. Ағылшын тілінде екі саны бар фразеологиялық бірліктердің ең көп болып келеді.

Сандардың символдық мағынасына ерекше назар аударылады. Мысалы, көптеген тілдердегі «жеті» саны фразеологизмдерде белсенді қолданылатын қасиеттілікпен немесе кемелділікпен байланысты. Сандардың семантикасын зерттеу фразеологиялық бірліктердің құрылымы мен қызметін түсінуді тереңдетіп қана қоймай, сонымен қатар оның сөйлеушілерінің дәстүрлері мен дүниетанымын көрсететін тілдің мәдени ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Сол сияқты аталған тілдерде мағыналас фразеологизмдердің кездесетіні де байқалды. Алайда олар аударма негізінде қалыптасқан немесе адамзатқа ортақ түсініктер негізінде әр ұлтқа тән фразеологизмдер ме, оны зерттеу алдағы уақыттың еншісінде.

Сонымен ел аузындағы қырыққа қатысты сөз орамдары халықтың мифологиялық санасында киелі қасиетке ие ерекше сан түрінде қалыптасқандығын байқатады. Қазақ мәдениетінде жүз символикалық сан ретінде бата, тілектерде жиі айтылған.

Жүздің өзі баянды өмір тілеу үшін қолданылса, бес жүз – малдың байлығын берсін деген мағынада қолданылған.

Қазақ дүниетанымындағы мыңдық моделінің мәдени-семантикалық кодын былайша ашуға болады: мың ұғымы көп, ұзақ ұғымдарының жоғарғы

шыңына қолданылатын атау. Мың айтса да түсінбейсің. Реалды семасында мың рет айтылмайды. Бірақ көп рет, қанша рет, бірнеше рет қайталағанның ең жоғарғы көрсеткішін білдіру үшін мың саны таңдалған.

Қазақ мәдениетінде бір мен мың сандары екі кіші және ең үлкен сандар шегі болғаны айғақталды. Осы дәстүрі әлі күнге дейін жалғасып келе жатқаны байқалды. Оның басты себебі тілге сіңген мәдени мазмұнның өзгермеуі, стереотиптің бұзылмауы деп қабылдау қажет. Расымен мың адамның ісін бір адам бітірді деп салыстырмалы түрде айтатынымыз шындық. Мұндағы көп адам орнына миллион емес, мыңның таңдалуы қазақ мәдениетіндегі ең жоғарғы сандық көрсеткіштің идеалы - мың саны екенін байқатады.

Қорытындылай келе, қазақ ұғымында киелі сандардың алатын орны ерекше болғандығын атап өтіп, сондай-ақ бұл сандардың тек сан есім ретінде ғана қолданылмай, белгілі бір сөздің атауы ретінде де қолданылғанын аңғарамыз. Орыс тілінде де киелі сандардың өзіндік ерекшеліктері байқалды. Ағылшын тілінде киелі сандардың мүлдем жоқтығы байқалды.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Бабкин А.М. Русская фразеология, ее развитие и источники / А.М. Бабкин. – Л.: Наука, 1970. – 263 с.
- [2] Кеңесбаев І. Фразеологиялық сөздік. – Алматы, 2007. – 800 б.
- [3] Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. - М.: Школа, Язык и культура. 1996. – 284с.
- [4] Кәріпжанова А.О. Фразеологиялық коннотацияның прагматистикасы (Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармалары бойынша): 10.02.02 – қазақ тілі филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. – Алматы, 2010. – 32б.
- [5] Мықтыбаева, Т.Ж. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі анималистік фразеологизмдердің коннотативтік семантикасы: автореферат. – А. 2015. –
- [6] Багаутдинова, Г.А. Человек во фразеологии: антропоцентрический и аксиологический аспекты: автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание»— Казань, 2006. <http://vak.ed.gov.ru/announcements/filolog/BagautdinovaGA.doc>
- [7] Бекишева Б. Қазақ-ағылшын фразеологизмдеріндегі «адам» концептісі // Қазіргі заманғы ғылымның өзекті мәселелері. – Польша, 2013. – 106 б.
- [8] Tyler E.D. Primitive culture. – London: Murray, 1991. – Vol. 1. –XII. – 502 p.
- [9] Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М., 1986. – 336 с.

[10] Исина Г.И. Фразеологические сравнения в современном английском языке. – А. 2018. – 124 с .

[11] Керимзаде Неджат М.К. Фразеологическая деривация (английский язык): дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.04. – М., 1984. – 200 с.

[12] Смағұлова Г. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілірі. – Алматы: Ғылым, 1989. – 196 б.

[13] Қоянбекова, С.Б., Сатинбекова, М.М., Кубдашева, К.Б., Нұрмұхаметова, Қ.Т. Экспрессивтік стилистика: қазақ тіліндегі фразеологизмдердің ұлттық кодтағы лингвомәдени парадигмалар // «Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӨТУ Хабаршысы, «Филология ғылымдары» сериясы. – 2024. – Том 74 № 3. – 498б. <https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/1692/439>

[14] Демәубекова, К.К. Фразеологизмы как инструмент распознавания народной культуры // «Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӨТУ Хабаршысы, «Филология ғылымдары» сериясы. – 2021. – Том 62. №3 . – 125б. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2021.62.3.001>

REFERENCES

[1] Babkin A.M. Russkaja frazeologija, ee razvitie i istochniki [Russian phraseology, its development and sources]. – L.: Nauka, 1970. – 263 s. [in Rus.]

[2] Кеңесбаев І. Frazeologialyq sözdik [Phraseological dictionary]. – Almaty, 2007. – 800 b. [in Kaz].

[3] Telija V.N. Russkaja frazeologija: semanticheskij, pragmaticheskij i lingvokul'turologicheskij aspekty [Russian phraseology: semantic, pragmatic and linguocultural aspects]. - M.: Shkola, Jazyk i kul'tura. 1996. – 284 s. [in Rus.]

[4] Kärіpjanova A.O. Frazeologialyq konnotasianıń pragmastilistikasy (Mäshür Jüsip Köpeiüly şyğarmalary boıynşa) [Pragmastilistics of phraseological connotation (based on the works of Mashkhur Zhusip Kopeevich)]: 10.02.02 – qazaq tılı filologiya ğylymdarynyń kandidaty ğylymi дәrejesin alu üşin daiyndalğan disertasiyanıń avtoreferaty. – Almaty, 2010. – 32b. [in Kaz].

[5] Myqtybaeva T.J. Qazaq jäne aǵylsyn tilderindeǵı animalistik frazeologizmderdıń konnotativtik semantikasi [Animalistic in Kazakh and English connotative semantics of phraseologisms]: 10.02.20. avtortferat. – A., 2015. [in Kaz].

[6] Bagautdinova G.A. Chelovek vo frazeologii: antropocentricheskij i aksiologicheskij aspekty [Man in Phraseology: anthropocentric and axiological aspects]: avtoref. dis. na soiskanie uchen. stepeni d-ra filol. nauk: spec. 10.02.20 «Sravnitel'no-istoricheskoe, tipologicheskoe i sopostovitel'noe jazykoznanie. – Kazan', 2006.<http://vak.ed.gov.ru/announcements/filolog/BagautdinovaGA.doc> [in Rus.]

[7] Bekişeva B. Qazaq-ağylşyn frazeologizmdesindegi «adam» konseptisi [“Man” in Kazakh-English phraseology concept] // Qazırgı zamanğy ğylymnyñ özeıtı mäseleleri. – Pölşa, 2013. – 106 b. [in Kaz].

[8] Tyler E.D. Primitive culture. – London: Murray, 1991. – Vol. 1. – XII. – 502 p.

[9] Kunin A.V. Kurs frazeologii sovremennogo anglijskogo jazyka [Modern English Phraseology Course]. – M., 1986. – 336 s. [in Rus.]

[10] Isina, G.I. Frazeologicheskie sravnenija v sovremennom anglijskom jazyke [Phraseological comparisons in modern English]. – A. 2018. – 124s. [in Rus.]

[11] Kerimzade Nedzhat, M.K. Frazeologičeskaja derivacija (anglijskij jazyk) [Phraseological derivation (English)]: dis. ... kandidata filol. nauk: 10.02.04. – M., 1984. – 200 s. [in Rus.]

[12] Smağūlova G. Mağynalas frazeologizmderdıñ ūlttyq-mädeni akpektılırı [National and cultural expressions of semantic phraseology]. – Almaty: Ğylym, 1989. – 196 b. [in Kaz].

[13] Qoianbekova, S.B., Satinbekova, M.M., Kubdaşeva, K.B., Nürmūhametova, Q.T. Expressive Stylistics: linguocultural paradigms in the National Code of phraseology in the Kazakh language // «Abylai han atyndağy QazHҚjäneÄTU Habarşysy, «Filologia ğylymdary» seriasy. – 2024. - Tom 74 №3. – 498b. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.3.74.008> [in Kaz].

[14] Demeubekova K.K. Phraseological units as a tool for recognizing folk culture // «Abylai han atyndağy QazHҚzhäneÄTU Habarshysy, «Filologija rylymdary» serijasy. – 2021. – Tom 62 № 3. - 125b. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2021.62.3.001> [in Rus.]

ВЫРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО БЫТИЯ И КУЛЬТУРЫ: В КОНТЕКСТЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ЧИСЛИТЕЛЬНОГО (НА МАТЕРИАЛЕ КАЗАХСКОГО, РУССКОГО, АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

* Мулкаманова А.Ж.¹, Салихова А.З.²

*¹ Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова
Актобе, Казахстан

² Атырауский университет имени Халела Досмухамедова
Атырау, Казахстан

Аннотация. В данной статье проанализированы различия и особенности фразеологизмов, имеющих в структуре имена числительные в казахском, русском и английском языках. Цель научного исследования – изучение национального культурно-познавательного характера фразеологизмов с именем числительным в названных языках. Основные

направления нашей работы – расширение сферы таких областей науки, как сравнительно-сопоставительное языкознание, лексикология, фразеология, лингвокультурология.

Научная значимость нашей исследовательской работы заключается в том, что исследование как основа национальных ценностей во фразеологизмах, свойственных каждой нации, является актуальным научным направлением, позволяющим глубже изучить взаимосвязь языка и культуры, национального познания, а также межкультурного понимания. Это исследование вносит важный вклад не только в область языкознания, но и в область этнолингвистики, культурологии, переводоведения.

Методологическую основу исследования составляют сравнительные и сопоставительные, лексикографические методы. Проводится семантический анализ фразеологизмов, содержащих в своем составе имена числительные.

В результате изучения фразеологизмов с именем числительным в трех языках был сделан следующий вывод: несмотря на то, что общий фонд фразеологизмов в казахском, русском, английском языках достаточно широко изучен, установлено, что сравнительное изучение особенностей языкового проявления, общих черт, индивидуальных особенностей, причин и следствий образования фразеологических единиц в указанных языках как устойчивых сочетаний является новым достижением, которое еще не проводилось в отечественном языкознании. Это также послужило основой для определения общечеловеческих и национальных особенностей. С помощью фразеологизмов, имеющих в каждом языке, появляется возможность сравнить особенности мировоззрения народа.

Несмотря на то, что на сегодняшний день проводится достаточно исследований по новым направлениям языкознания, сравнительное, сопоставительное изучение данной проблемы показывает ценность изучения фразеологизмов с именем числительным. Статья может быть использована в учебном процессе в качестве теоретического и практического материала по дисциплинам «Сопоставительное языкознание», «Лингвистические проблемы перевода».

Практическая значимость выводов исследования заключается в том, что результаты сопоставления фразеологизмов с именем числительным в казахском, русском и английском языках позволяют понять связь фразеологизмов в языке с культурной жизнью наций, дифференцировать их смысловые, структурные особенности, выявить основные типологические особенности.

Ключевые слова: фразеологизмы с именем числительным, фразеологические единства, устойчивые словосочетания, нумеративы, национальная культура, культурно-познавательные, лингвокультурология, семантикасы

**MANIFESTATION OF NATIONAL IDENTITY AND CULTURE:
IN THE CONTEXT OF NUMERAL PHRASEOLOGY
(BASED ON MATERIALS OF KAZAKH, RUSSIAN, ENGLISH)**

* Mulkamanova A.¹, Salikhova A.Z.²

¹ K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan

² Khalel Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan

Abstract. This article analyzes the differences and peculiarities of phraseological units with numerals in the structure of names in Kazakh, Russian and English. The purpose of the scientific research is to study the national cultural and cognitive character of phraseological units with a numeral name in these languages. The main directions of our work are the expansion of the scope of such fields of science as comparative linguistics, lexicology, phraseology, linguoculturology.

The scientific significance of our research work lies in the fact that research as the basis of national values in phraseological units peculiar to each nation is a relevant scientific field that allows for a deeper study of the relationship between language and culture, national cognition, as well as intercultural understanding. This research makes an important contribution not only to the field of linguistics, but also to the field of ethnolinguistics, cultural studies, and translation studies.

The methodological basis of the research consists of comparative and comparative lexicographic methods. The semantic analysis of phraseological units containing numerals is carried out.

As a result of studying phraseological units with a numeral name in three languages, the following conclusion was made: despite the fact that the general fund of phraseological units in Kazakh, Russian, and English has been widely studied, it has been established that a comparative study of the features of linguistic manifestation, common features, individual characteristics, causes and consequences of the formation of phraseological units in these languages as stable. This is a new achievement that has not yet been carried out in Russian linguistics. It also served as a basis for defining universal and national characteristics. With the help of phraseological units available in each language, it becomes possible to compare the features of the worldview of the people.

Despite the fact that enough research is currently being conducted on new areas of linguistics, a comparative study of this problem shows the value of studying phraseological units with a numeral name. The article can be used in the educational process as theoretical and practical material in the disciplines of Comparative Linguistics, Linguistic Problems of Translation.

The practical significance of the research findings lies in the fact that the results of comparing phraseological units with a numeral name in Kazakh, Russian and English make it possible to understand the connection of phraseological

units in the language with the cultural life of nations, differentiate their semantic, structural features, and identify the main typological features.

Keywords: phraseological units with a numeral name, phraseological units, stable phrases, numeratives, national culture, cultural and cognitive, linguoculturology, semantics

Мақала түсті: 11 ақпан 2025

Авторлар туралы мәлімет:

Мүлкаманова Айгерім Жарылғасынқызы – «Филология» ББ 3 курс докторанты, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: aigerim_mulkaman@mail.ru

Салихова Айымгул Зинелгабиденовна – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан, e-mail: aimgul__1974@mail.ru

Информация об авторах:

Мүлкаманова Айгерім Жарылғасынқызы – докторант 3-го курса ОП «Филология», Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, Актобе, Казахстан, e-mail: aigerim_mulkaman@mail.ru

Салихова Айымгул Зинелгабиденовна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Атырауский университет имени Халела Досмукхамедова, Атырау, Казахстан, e-mail: aimgul__1974@mail.ru

Information about the authors:

Mulkamanova Aigerim Zharylgassynkyzy – PhD doctoral student of the 3rd course EP “Philology”, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: aigerim_mulkaman@mail.ru

Salikhova Aiymgul Zinelgabidenovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Khalel Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan, e-mail: aimgul__1974@mail.ru

ӨОЖ17'51

FTAXP 19.31

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.012>

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ӘЛЕУМЕТТІК МЕДИА: ҚОҒАМ МЕН БИЛІКТІҢ АРАСЫНДАҒЫ КОММУНИКАЦИЯ

* Ормаханова Е.Н.¹, Ким О.Я.²

^{*1} Халықаралық білім беру корпорациясы, Алматы, Қазақстан

² Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және
әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Соңғы он бес жылда қарқынды түрде дамыған интернет-кеңістіктің басты мақсаты тек ақпарат алмасу емес, қоғамдық пікірді қалыптастыру және желі қолданушылардың мінез-құлқына әсер ету. Тұлғааралық қатынастың негізгі құралына айналған онлайн-аландар әмбебап интерактивті ортаның дамуына септігін тигізуде. Алыс-жақын қашықтыққа, уақыттың шектеуіне қарамастан түрлі ақпаратты өңдеп, таралу жылдамдығы жоғары деңгейге жеткен әлеуметтік медиа саласы өз оқырмандарымен кері байланысқа шығуды көздейді, себебі әлеуметтік желіде жарияланған әрбір бейне, аудио, сурет, мәтін белгілі стратегия арқылы таралады. Жұмыстың негізгі мақсаты – цифрлық кеңістік жағдайында қоғам мен биліктің арасындағы коммуникативтік стратегияларды ұсыну.

Билік пен қоғамның арасындағы цифрлық коммуникацияны зерттеу мақсатында қолданылған әдіснама — компаративті және мәтіндік талдау. Әлеуметтік және басқаруға арналған мобильді веб-қосымшалар үкімет пен қоғам арасындағы цифрлық байланыстың негізгі құралы ретінде зерттелді. Зерттеудің негізгі бөлігі виртуалды жағдайда тұрақты байланыс арнасы ретінде қарастырылатын цифрлық әңгімелесуге арналды. Цифрлық әңгімелесу мәтіндік және лингвистикалық позициясынан зерттелді. Мәтіндерді зерттеу мақсатында автор социолингвистикалық және мультимодалды тәсіл қолданылған сыни дискурс-талдауына жүгінді.

Зерттеу аясында ұсынылған коммуникативтік стратегиялар әлеуметтік желілердің рөлін айқындайды. Түрлі интенцияларды талдау арқылы автор отандық әлеуметтік медианың билік пен халық арасындағы қарым-қатынасына тікелей әсер ететін саяси құрал екенін дәлелдейді. Виртуалды коммуникация процессін жақсартатын тиімді әдістердің бірі ретінде

1 Цифровой Казахстан: трансформация посредством современных технологий <https://primeminister.kz/ru/news/tsifrovoy-kazakhstan-transformatsiya-posredstvom-sovremennih-tehnologii-16093>

2 Цифровой Казахстан: трансформация посредством современных технологий <https://primeminister.kz/ru/news/tsifrovoy-kazakhstan-transformatsiya-posredstvom-sovremennih-tehnologii-16093>

шенділердің халықпен кері байланысқа шығуы зерттеу нәтижесінде көрсетілген. Автор ұсынған стратегиялар қоғамдық пікірдің қалыптасуына ықпал етеді әрі жаңа тактикалардың пайда болуына алып келеді.

Автордың билік пен қоғам арасындағы коммуникацияның өзгеріске ұшырау себептерін цифрлық кеңістіктің шексіздігімен байланыстыруы зерттеудің құндылығын арттырады. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы отандық әлеуметтік медианы тек цифрлық әңгімелесу құралы ретінде қарастыру емес, ақпаратты өңдеу, тарату, алмасу және қоғамдық пікірді қалыптастыратын виртуалды жүйені талдау мүмкіндігінде жатыр. Билік өкілдерінің цифрлық коммуникация жағдайында қолданатын стратегияларды сипаттау, цифрлық медиадискурстың ақпарат алмасу арналарын қарастыру, цифрлық кеңістікке тән тілдік ерекшеліктерді анықтау зерттеудің практикалық маңыздылығын көрсетеді.

Тірек сөздер: медиадискурс, қазақстандық блогосфера, цифрлық әңгімелесу, әлеуметтік медиа, билік, қоғам, медиакеңістік, виртуалды коммуникация

Кіріспе

Қазіргі таңда электрондық коммуникация жүйесі қоғамдық-саяси байланыстарды орнату мен басқарудың жаңа деңгейіне көтерілуде. Соңғы он жылда Қазақстанда орын алған мемлекеттік веб-қосымшалардың эволюциясы мемлекеттік ұйым өкілдерінің виртуалды байланысқа көшу үрдісімен байланысты. 2017 жылдың желтоқсан айында бекітілген «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы цифрлық технологияларды енгізу арқылы еліміздің әрбір тұрғынының өмір сүру деңгейін арттыруға бағытталған маңыздылығы жоғары кешенді стратегия жүзеге асырылуда³. Виртуалды байланыстың кеңінен таралуы блогосфераның жедел дамуы мен әлеуметтік желі қолданушылары конгломератының қалыптасуына алып келді. Демек, сан түрлі байланыс арналарының арасында қоғамдық санаға әсер ету құралы ретінде әлеуметтік медиа алаңдарға басымдық берілген. Сонымен қатар, интернет-технологиялардың дамуымен мемлекеттік процестердің тиімділігі арта түскенін айта кеткен жөн. Цифрлық әлемдегі жетістіктер ел экономикасының дамуына орасан зор үлес қосып, жаңа прогресс деңгейіне көтерілгенін байқаса болады. Алайда трансформацияға ұшыраған цифрлық ортаның жағымсыз факторы ретінде шындықтың бұрмаланып жетуін атап өту қажет. Заманауи коммуникациялық технологиялардың дамуы билік пен бизнес өкілдері үшін өзара байланыс орнататын алаңдардың пайда болуына себеп болды. Цифрлық жағдайда коммуникация орнату процесі аз уақытта іске асады, себебі желі қолданушылар контентті дербес әзірлейді және өз

3 Цифровой Казахстан: трансформация посредством современных технологий <https://primeminister.kz/ru/news/tsifrovoy-kazahstan-transformatsiya-posredstvom-sovremennih-tehnologii-16093>

оқырмандарымен бөлісіп отырады. Бұл жағдайда мемлекеттік ұйымдар ақпараттық қауіпсіздікке басымдық беріп жіті бақылауда ұстайды.

Ғылыми мақалада блогосфера қоғам мен билік арасында байланысты орнататын бірегей виртуалды алаңыла ретінде қарастырылады. Ақпаратты жедел тарату заманда билік пен халықтың арасындағы қарым-қатынас түбегейлі өзгерістерге ұшырағанын байқаса болады. Бұл жағдайда БАҚ өкілдері мен сараптамалық жұмыстармен айналысатын қауымдастықтар арасындағы коммуникация стратегиясы маңызды рөл атқарады. Зерттеу барысында әлеуметтік желілер негізінде кейстерді іріктеу келесі талаптар бойынша іріктелді: маңыздылығы жоғары әлеуметтік тақырып, әлеуметтік желі қолданушысының мәртебесі, жазбаның астында қалдырған пікірлердің мазмұны, бағалау көрсеткіші (лайк/дизлайк, пікірлер саны).

Әлеуметтік желілер қазіргі уақытта ең үлкен байланыс арналарының бірі болып табылады. Мемлекеттік және жергілікті билік органдардың назары халықпен коммуникация құрудағы жаңа бағытқа ерекше мән беруі де осы себептермен байланысты. Виртуалды алаңдар әлеуметтік маңыздылығы жоғары шешімдерді қабылдауда жоғары дәрежеде ашықтықты сақтауға мүмкіндік береді. Зерттеудің өзектілігі әлеуметтік медиа арқылы биліктің бейнесін қалыптастырумен тікелей байланысты. Танымал тұлғалардың, партиялардың, қоғамдық немесе муниципалдық өкілдердің блогтары, қауымдастықтар мен форумдар арқылы қоғам әлеуметтік маңыздылығы жоғары процестерге баға беріп, өз пікірлерін жеткізуге тырысады. Дәстүрлі БАҚ бұрынғы коммуникация әдістерін сақтай отырып, интернет кеңістігіне де бейімделуде. Цифрлық медианың жаңа функцияларын меңгерудің тағы бір маңыздылығы келесі себептерге байланысты: 1. БАҚ және билік өкілдері коммуникатор ретінде ақпаратты тұтынушыға өз бетінше өңдеп жеткізеді; 2. Реципиент ретінде билік тарапынан қабылданған шешімдерге қатысты қоғамның реакциясын зерттейді.

Виртуалды әлемнің қарқынды түрде дамуы әлеуметтік желі қолданушыларын біріктіретін конгломераттың қалыптасуына алып келді. Соңғы он жылдықта интернет байланыс жүйесі жаһандық сипатқа ие болды. Халыққа, әсіресе жас ұрпаққа әсер етудің ең тиімді құралы ретінде әлеуметтік желі алаңдары жиі таңдалады. Бүгінде виртуалды коммуникация қоғамдық-саяси байланысты орнату мен басқарудың жаңа деңгейіне көтерілуде. Қазақстанда мемлекеттік веб-қосымшалардың пайда болуы және олардың таралуы мемлекеттік ұйымдардың жұмысына әсер етті. Адресат пен адресант арасындағы хабар алмасу процессін жеңілдетумен бірге виртуалды диалог билік дискурсының әлдеқайда күрделі болатынын көрсетті, себебі рөлдік қатынастардың дәстүрлі типтері өзгеріске ұшырады.

Мемлекеттік және жеке тұлғалардың мобильді қосымшалары — онлайн форматтағы коммуникацияға түсіп, халық пен билік арасындағы

«көпір» рөлін атқарды. Қазіргі таңда чат-боттар, SIRI сияқты цифрлық тұлғалар тірі жандармен күнделікті коммуникация құрып жатыр. Сондықтан лингвистика саласында виртуалды коммуникацияға байланысты көптеген тақырыптар зерттелуде. Дәстүрлі ақпарат тарату арналармен салыстырғанда цифрлық жағдайдағы коммуникация интернет қолданушылары үшін тұрақты байланыс арнасына айналды. Ал интернет пайдаланушыларын қызықтыратын (жұмыс үдерісі, жеке басына қатысты себептер және т.б.) тақырыптар желілік диалогтың негізін құрайды. Веб-қосымшалар арқылы алуға болатын мемлекеттік қызметтердің тізімі жыл сайын кеңейіп келеді. Мәселен, мемлекеттік қызметтерді көрсету департаментінің директоры Ильдар Үйсінбаевтың айтуынша, 2020 жылы Қазақстан Президентінің тапсырмаларын орындау аясында тізімдегі қызметтердің жалпы санынан 90 пайыздан астам қызмет электронды форматқа көшірілді. 2024 жылға арналған статистикалық көрсеткіштерге сәйкес, eGov.kz порталы мен eGov мобилді қосымшасын пайдаланушылар үйден немесе кеңседен шықпай-ақ онлайн режимде өтініш беру мүмкіндігіне ие. Бұл үкіметпен өзара әрекеттесу процесін айтарлықтай жеңілдетеді. Қазіргі уақытта портал азаматтарға 60 астам қызмет түрін көрсетеді. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев шенеуніктерге арнаған сөзінде: «Республикалық орталықтар мен жергілікті атқарушы ұйымдар халықпен тікелей жұмыс жасап, кері байланыс орнатуды көздеу қажет. Әлеуметтік желілер негізінде жұмысты атқару — уақыттың талабы. Мемлекеттік қызметкердің құзырындағы мәселелерді талқылау әлеуметтік желілерде белсенді түрде жүзеге асырылғаны дұрыс. Бүгінде дәстүрлі медиамен салыстырғанда, әлеуметтік желілер қоғам үшін негізгі ақпарат көзіне айналды. Нәтижесінде кейбір азаматтар кез келген ақпаратқа сенеді және оны ары қарай талқыға салады. Жалған ақпараттың таралуына жол бермейміз!»⁴. Соңғы бес жылда саясат пен бизнес өкілдері әлеуметтік желілерде жеке аккаунттар ашып, виртуалды әңгімеге белсене араласа бастады.

Халық пен биліктің арасындағы қарым-қатынастың интенцияға түсу форматы да өзгеріске ұшырады. Блогосфера дәстүрлі БАҚ-пен салыстырғанда жоғары бәсекелестікке қабілетті ақпараттық кеңістік болып табылады. Бұған дәлел — ақпарат алмасу үдерісіндегі блогерлердің белсенділігі. Әлеуметтік желі қолданушылары пікірлер көшбасшыларының авторлық блогтарына жиі жүгіну үрдісі байқалады [1, 201 б.]. Цифрлық медианың қызметтік жүйесі әлеуметтік конструктивизмге алып келіп онды нәтиже көрсетуде, алайда виртуалды байланыстың негативті тұстарын да байқауға болады. Қазақстандық сенатор Нұртөре Жүсіп ақпарат

4 Каждый госслужащий должен быть активным в соцсетях Цифровой Казахстан: трансформация посредством современных технологий https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kajdyiy-gosslujaschiy-doljen-aktivnyim-sotssetyah-tokaev-373886/

алмасудағы әлеуметтік медианың рөлін ескере отырып, дәстүрлі БАҚ әлеуметтік медиаға өз орнын босатып бергенін айтады: «Жүргізушілер арасында жазылмаған бір заң бар: таудан түсіп келе жатқан көлік жоғары өрреалеп келе жатқанға жол береді. Бізде де солай. Әлемде де солай. Қазір ең жедел деген теледидарыңыздың өзі әлеуметтік желіні тұтынып отыр. ХХІ ғасыр бұл тұрғыда ғаламат өзгерістерге тап болды. Ақпарат күйіні әлемді шырқ үйіріп жатыр. Дәстүрлі БАҚ ештеңе ұсына алмайды. Оның қолынан келетіні – аман қалу үшін жанталасу ғана. Надандық үстемдік құрғанда аман қалуының өзі екіталай» [2,71 б.].

Медиадискурс виртуалды шындықтың қалыптасуына тікелей әсер ететіні сөзсіз, сол арқылы жаңа цифрлық қауіптерге жол ашады. Ақпараттың тым көп таралуына байланысты медиадискурс қоғамдық пікірді қалыптастыруда және бұқаралық санаға әсер етуде шешуші рөл атқарады. БАҚ мемлекет пен қоғамдық ұйымдар жүргізетін мәдени саясатта және халықаралық мәдени және саяси қарым-қатынас жүйесінде үлкен маңызды рөл атқарып, айтарлық шешімнің қабылдануына оң әсер етеді [3, 4 б.]. Интернет кеңістігінде жалған ақпарат тарату, өшпенділік тілге толы контенттің көбеюі жайында Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрі Аида Балаева «Фейсбук» әлеуметтік желісіндегі жеке аккаунтында жазба қалдырды: «Мониторинг көрсеткендей, онлайн алаңдарда заңсыз контент немесе қарапайым тілмен айтқанда жалған ақпарат жиі таралады. Осыған байланысты әлеуметтік желілер әкімшілігін жаңалықтар күн тәртібін мұқият бақылауға шақырамын» 1.02.2025.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Цифрлық коммуникация стратегияларын зерттеу үшін таңдалған әдістемеге салыстырмалы және лингвистикалық талдау енгізілді. Мемлекеттік және басқару мобильді уеб-қосымшалар үкімет пен қоғам арасындағы цифрлық байланыстың негізгі факторы ретінде қарастырылды. Цифрлық коммуникация тұрақты байланыс түрі болғандықтан виртуалды әңгіме зерттеудің құрылымдық бөлігі ретінде талдау көзіне айналды. Талдау үшін таңдалған материалдар үлгісі ел арасында кеңінен танылған әлеуметтік желімен шектелді. Зерттеудің эмпирикалық негізі ретінде «Фейсбук» әлеуметтік желісінің мәтіндік файлдары, фотосуреттері, аудио және бейне жазбалары қолданылды. Әлеуметтік желілердің прецедентті материалдардың негізінде жүзеге асырылатын саяси цифрлық коммуникация мәтіндік және лингво-стилистикалық талдау тұрғысынан зерттеледі. Виртуалды әңгімелесу мәтіндеріндегі мағыналарды бағалау және транскрипциялау мақсатында семиотикалық талдау қолданылды.

Желілік алаңды таңдау екі негізгі факторларға байланысты: жас аралығы, пайдаланушылардың әлеуметтік мәртебесі. Мақалада әлеуметтік

маңыздылығы жоғары мәселелерді талқылау кезінде контенті диалог құруға бағытталған немесе бағытталмаған пайдаланушылардың жазбалары, репосттары және пікірлері талданады. Мәтіндерді зерттеу мақсатында автор әлеуметтік лингвистиканың әдістерін, мультимодальды тәсіл қолданылған сыни дискурс-талдауын жүргізді. Сонымен қатар, сыни дискурстық талдау қоғамдық идеологияны анықтау және болашақ күн тәртібін белгілеу үшін қолданылады. Әлеуметтік медиа кеңістігінде мазмұнды өңдеу, тарату және тұтыну ережелері белгіленеді. Автор оқиға аспектісінде алынған мәтінді қарастырады. Әлеуметтік медиадискурс фрагменттерінің сапалы талдауы мультимодальды тәсілді көрсету үшін ұсынылған. Зерттеу аясында нақты мәтіндерге егжей-тегжейлі талдау жүргізіліп нәтижелер ұсынылды. Тақырыптық таңдау — қосылған құн салығы (ҚҚС) мөлшерлемесін 20%-ға дейін біртіндеп арттыру мүмкіндігі туралы жаңалық негізгі кейс ретінде қарастырылды. Жаңалық ҚР Ұлттық экономика министрлігінің ресми сайтында, БАҚ беттерінде жарияланып, әлеуметтік желіде де қызу талқыланды.

Интернет-технологиялардың, соның ішінде әлеуметтік желілердің дамуы ғылыми қоғамдастыққа әсер етті. «Әлеуметтік желілер» терминін 1954 жылы әлеуметтанушы Д. Барнс енгізген. «Ол 1930 жылдары адамдар арасындағы қарым-қатынасты зерттеу үшін социограммаларды, яғни жеке тұлғаларды нүкте түрінде, ал олардың арасындағы байланысты сызық түрінде бейнелейтін визуалды диаграммаларды зерттейтін әдістерді дамытып кеңейтті» [4,400 б.]. Бұқаралық коммуникациядағы дискурсты зерттеуге арналған ғылыми еңбектердің саны жыл сайын артып келеді. Саясаткерлер, шенеуніктер және үкіметтің басқа да ресми өкілдерінің коммуникациясын зерттейтін еңбектердің саны жеткілікті. Осындай жұмыстардың ішінде көрнекі хабарламаларда саяси ирония жасау жолдарын анықтау үшін мультимодальды сыни дискурс талдауын пайдаланған А.Саннинаны ерекше атап өтуге болады [5,11 б.]. К. Неверов пен Д. Будконың пікірінше, ресми биліктің болуы диалог пен өзара іс-қимылға дайын болу иллюзиясын тудырады. Бұл біріншіден, мұндай диалогтың болмауына байланысты азаматтардың қанағаттанбау деңгейін төмендетуге, екіншіден, әлеуметтік желілердегі дискурсты бақылауға және сыни пікірлерге жауап беруге мүмкіндік береді [6, 189 б.]. Спайсери өз жазбаларында әлеуметтік желі пайдаланушылар арасындағы коммуникативті қашықтықты атап өтті. Твиттер әлеуметтік желісіндегі 2011–2012 жылдардағы саяси наразылықтарға қатысты дискурсты талдау нәтижесінде ғалым лоялистер наразылық дискурсын бақылау үшін үстемдік стратегиясын пайдаланғанын дәлелдеді.

Іргелі ғылыми жұмыстар қатарына медиакоммуникация кеңістігіндегі медиадискурс категориясына арналған зерттеулер жатады. Ресей ғалымы Т.Г.

Добросклонскаяның пікірінше, медиадискурс «бұқаралық коммуникация саласындағы сөйлеу тәжірибесі мен сөйлеу әрекетінің өнімдерінің жиынтығы ретінде олардың өзара әрекеттесуінің күрделілігінде түсінілетін дискурстың функционалды формада анықталған түрі» [7, 181 б.]. Сондай-ақ, виртуалды дискурс стратегияларының классификациясын ұсынатын М.С. Рыжковтың жұмысын ерекше атап өтуге болады [8, 291 б.]. Дискурсты зерттеуде классикалық тәсілдер қолданылды [9, 335 б.]. Х. ван Дейк және Т. Поэлл дәстүрлі БАҚ жұмыс істеу логикасынан ерекшеленетін әлеуметтік медианың түбегейлі жаңа логикасының пайда болуы туралы айтуды ұсынады [10, 4 б.]. Жүйе деңгейінде Стик Гарвард әлеуметтік қатынастар мен виртуалды мәдениеттің дамуын зерттеді. Гарвард өз еңбектерінде әлеуметтік желілерде көрініс табатын медиа технологиялардың күнделікті өмірімізге әсерін сипаттайды [11, 190 б.]. Қазақстандық ғалымдар арасында әлеуметтік желілердегі коммуникация стратегияларын зерттейтін ғалымдар аса көп емес. Кибермәдениеттегі әлеуметтік коммуникация және медиа конвергенция мәселелерін зерттеген отандық ғалымдардың қатарында [12, 87 б.]. Фреймингтің танымдық мүмкіндіктері мен қоғамдық пікірді қалыптастырудағы әлеуметтік желілердің рөлін зерттеген Г.Ж. Ибраева (2020 ж.), Қ.Н. Мысаева (2024 ж.), Н.М. Қасымбекова (2022) және т.б.

Нәтижелер

Шеңуніктердің, бюрократтардың және үкімет өкілдерінің халықпен өзара әрекеттесу амалдары виртуалды коммуникацияның түріне тікелей әсер етті және бұл процесс цифрлық әңгімелесу феноменін қалыптастыруға септігін тигізеді. Дәстүрлі БАҚ-пен қатар ақпараттық күн тәртібін жіті бақылайтын желі қолданушылары блосферадағы кез келген өзекті тақырыпты ортаға салып мемлекеттік қызмет көрсету жүйесін талқыға салуға тырысады. Мәселен, жаңалықтар порталдарында қосымша құн салығы (ҚҚС) мөлшерлемесін 20%-ға көтеру мүмкіндігі туралы жаңалықтар жарияланғаннан кейін ақпарат әлеуметтік желілерде бірден талқылана бастады. Жаңалық материалын таратудағы желілік ереже бойынша, ресми аккаунты бар азаматтар шеңуніктердің аккаунттарымен таныса алады, түсініктеме талап ете алады және өзіне керекті тұлғаны белгілеу мүмкіндігіне ие болады. Өз кезегінде, жоғарыда аталған функциялар ақпарат таратушы мен қабылдаушылар арасында кері байланыс алаңын қалыптастырады. Дәстүрлі форматта жұмыс жасайтын бұқаралық ақпарат құралдарының жанында әлеуметтік медиа виртуалды шындық жағдайында адамдардың көзқарасына қысқа уақыт ішінде ықпал етеді. Бұған себеп — ресми ақпараттан бөлек пікір, пост, репост арқылы көпшіліктің субъективті пікірін білу. Біздің ойымызша, виртуалды шындық жеке «ақпараттық вакуумның» қалыптасуына алып келеді.

Мақалада қоғам мен билік арасындағы диалогты орнату мақсатында қазақ блогосферасының медиа-дискурсындағы коммуникациялық стратегияларды әзірлеуге талпыныс жасалған. Автор қоғам мен билік арасындағы виртуалды диалогты жан-жақты зерттеп қазақ блогосферасында жүзеге асырылып жатқан төрт коммуникациялық стратегияны сипаттауға тырысты.

1. Түсініктеме беруді талап ету стратегиясы.

Жоғарыда аталған стратегия аясында коммуникатор ақпарат таратушыдан, яғни адресанттан белгілі жағдайға байланысты түсініктемені талап етеді, сондай-ақ, жаңалықты таратқан тараптың сұрағына жауап беруін жіті бақылап отырады. Көбінесе бұл стратегияны коммуникаторлар елді алаңдататын тақырып көтерілгенде қолданады. Мысалы, ҚҚС мөлшерлемесін 20%-ға дейін көтеру мүмкіндігі туралы ақпарат әпсәтте әлеуметтік желілерде ең көп талқыға түскен жаңалықтардың біріне айналды. Уәкілетті органдар әлеуметтік желі арқылы жазбалар мен бейне, аудио хабарламалар қалдырып өз пікірлерін халыққа жеткізуге тырысты. Дегенмен желі қолданушылар тарапынан көптеген сұрақтар туындап бұл мәселені қайта қарастыруды талап етті.

Талдау объектісі негізінде «Фейсбук» әлеуметтік желісінде ресми аккаунтары тіркелген мемлекеттік қызметкерлердің парақшарына шолу жасалынды. Фейсбук желісінің техникалық мүмкіндіктеріне тоқталсақ, @ белгісі арқылы тіркелген қолданушының аккаунтын белгілеп байланысқа шығуға мүмкіндік бар. Ал егер сол пайдаланушы достықты қабылдамай қойған жағдайда @ белгісінің функцияларымен қолдануға болмайды.

Мысал №1. «ҚҚС 20%-ға дейін көтерілуі мүмкін, бірақ біздің депутаттар бұл туралы ойламайды да. Жаңа ҚҚС Қазақстандағы шағын бизнес үшін өлім жазасымен тең бе? ҚҚС-ты 12%-дан 20%-ға көтеру және ҚҚС тапсыру шегін жылына 74 млн теңгеден 15 млн теңгеге дейін төмендету нені білдіретінін қарастырайық. Мен біраз уақыттан бері клининг бизнесімен айналысамын. Үш тұрғын үй кешеніне үш жылдан бері қызмет көрсетіп келеміз, тазалықты сақтау жұмыстары үшін айына 602 000 теңге алып отырмыз. ҚҚС 20% және айналым салығы 4% енгізілсе (несиеге жатқызылатын ҚҚС болмаған жағдайда) менің пайдама қатысты жағдай күрт өзгереді. Жаңа шекті 15 миллион теңгеден асырмау және ҚҚС түспеуі үшін кәсіпкер екі үйге ғана қызмет көрсете алады. Екі үйден түсетін табыс: айына 187 880 теңге – бұл оның жұмысшыларының жалақысынан аз. Бұдан былай шағын бизнестің енді мағынасы жоқ. Жаңа салық режимі шағын бизнеске жай ғана соққы жасамай, оларды құртайын деп тұр. Мырзалар, депутаттар @irina smirnova, осы мәселені бақылауға алыңыздар! Талап етеміз!». (29.01.25 жылы «Фейсбук» желісінде жарияланған пост)

Мақалада көрсетілген мысалдарды талдау барысында әлеуметтік желінің «шағымдар мен ұсыныстар кітабына» ұқсастығын байқадық. Желі қолданушысы жеке аккаунты арқылы Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаты Ирина Смирноваға ашық үндеу жазбасын жариялады. Техникалық параметрлердің ішінде жазба авторы ресми аккаунтты (тэгтеу) белгілеу функциясын пайдаланған. Бұл мәтінде келесі құрылымдық және семантикалық бөліктерді белгілеуге болады: пост авторы жеке тәжірибесімен бөлісу арқылы үндеу жасады: «Менің тазалау бизнесімнен мысал алайық». Одан кейін барлық депутаттардан мәселені шешуді сұрайтынын жеткізді. Бір қызығы, барлық депутаттарға арналған үндеу жеке тұлғаға бағытталды: «Мырзалар, депутаттар @Ирина Смирнова, бұл мәселені бақылауға алыңыздар!» Осы жағдайға сүйене отырып, желі пайдаланушысы хабарламаны таратушы тарапынан бақылаудың жоғары деңгейі басым болатын стратегиясын пайдаланды деген қорытындыға келеміз. Постта ресми парақшасы белгіленген пайдаланушының ақпарат қабылдауына ерекше назар аударуға болады. Депутат Ирина Смирнова репост функциясын пайдаланып, пост авторының жазбасын бөлісу арқылы жауап берді. Парламент депутаты өз репостында келесі сөйлеу құрылымын пайдаланды: «Салыққа қатысты тағы бір ой. Кәсіпкердің пікірі...». Яғни, бұл жағдайда біз ашық қоғамдық-саяси коммуникацияны байқаймыз.

Мысал №2. «Елбасының қатысуымен өтетін ертеңгі үкімет отырысының интригасы: 1 қазаннан бастап ҚҚС-ты 20 пайызға дейін көтеру туралы үкіметтің жаңа бастамасын бір мезгілде 15 миллион теңгеге дейін түсіруді үкімет қабылдай ма екен? Осыдан бір жыл бұрын, 7 ақпанда Елбасы ҚҚС-ты көтеру – панацея емес екенін анық айтқан болатын. Ал жаңа үкімет: «ҚҚС мөлшері өспейді» деп растаған. Бір жыл өткен соң тағы сол әңгіме... Неліктен біз шешілді деп ойлаған мәселеге қайта оралдық? Қалай ойлайсыздар, достар? Үкімет жауап бере ме?!». (27.01.25 жылы «Фейсбук» желісінде жарияланған пост)

Посттың құрылымдық және мазмұндық ерекшеліктері: пост авторы алдағы оқиғаға қатысты сұрақтар қою арқылы көпшіліктің назарын аударуға тырысады, содан кейін үкімет мүшелерінің өткен жылы халыққа жолдаған сөздер негізінде прецеденттік мәтінді мысал ретінде келтіреді: «ҚҚС мөлшері өспейді». Айта кету керек, бұл оқиға бейне жазба түрінде тарады, яғни автордың әр сөзі мемлекет басшысының жолдауынан алынған үзінділер арқылы расталады. Онымен қоса, түсініктеме беруді талап ету стратегиясын іске асырудың аясында желі пайдаланушы билік өкілдерінен бөлек Елбасының ресми аккаунтын да белгілеген. Және посттың соңында «#ҚҚС #Қазақстан #салықтар #үкімет» сияқты хэштегтерді белгілеп кетті.

2. Цифрлық әңгімеге тең қатысу стратегиясы.

Екінші стратегия цифрлық әңгімеге тең қатысу арқылы жүзеге асады.

Бұл жағдайда ақпараттың паритет түрінде алмасуын және байланыс процесін екі тарап бірдей қолданғанын байқаймыз. Екі жақты байланыс процесі бір деңгейде жүргізіліп белсендігімен ерекшеленеді. Сондай-ақ, цифрлық әңгімеге тең қатысу стратегиясын қолданған желі пайдаланушылары алдымен виртуалды әңгіменің нәтижелі болғанын қадағалайды. Стратегия аясында ұстанатын басты ереже — пікір білдіру немесе сұрақ қоюда белсенділік таныту.

Мысал №1. «Достар, Әнуарбек Сқақов екеуіміз ҚҚС шегін 15 миллион теңгеге дейін төмендетуге қарсы арыз бердік. Петиция бірінші түсініктемедегі сілтемеде орналасқан. Мен өзімнің телеграм каналыма петицияны жарияладым. Салық шегінің төмендетуіне қарсы болсаңыз, электрондық цифрлық қолтаңбанызбен қол қоюыңызға болады» (өтініш мәтіні төменде берілген) (1.02.25 жылы «Фейсбук» желісінде жарияланған пост).

Біздің ойымызша, арыз-тілек түрінде жарияланатын посттар цифрлық жағдайда басқару технологиялардың маңызды тетігіне айналды. Пікірлері бір жерден шыққан, мүдделері ортақ адамдар ұйымдық арнайы өтініш беруші рөлін алып цифрлық кеңістіктің мүмкіндіктерін пайдалана алады. Жоғарыда көрсетілген кейсте еліміздегі белгілі заңгерлер көпшіліктің назарын өзекті мәселеге аудару мақсатында қоғамдық диалогқа шақырды. Екі тараптың тең қатысуы виртуалды байланыстың нәтижесіне тікелей әсер ететіні заңдылық. Сондай ақ, мұнда әрбір коммуникант мемлекеттік маңызы бар мәселелерге қатысты шешімдерді қабылдау мүмкіндігіне ие бола алады. Көбінесе талқыға түсетін цифрлық әңгімелер қатарында: жанжалдар, жаңа заңнамалар мен әйгілі адамдардың жеке мәселелері. Соңғы бес жылда қоғам ішінде резонанстық жағдай тудырған мәселелер виртуалды арыз-тілек арқылы шешімін тапқан. Мәселен, интернет-технологиялардың дамуына байланысты арыз-тілекке онлайн режимде қол қойылады. Өз кезегінде мұндай функциялар қарым-қатынас процесін айтарлықтай жеңілдетеді.

Мысал №2. «ҚҚС – Қалған кәсіпкерлерді қанау салығы #Мен ҚҚС-тың көтерілуіне қарсымын. Құрметті фолловерлер, сіз ҚҚС заңнамасын қалай түсінесіз?» (31.01.25 жылы «Фейсбук» желісінде жарияланған пост).

Жоғарыда көрсетілген сөз тіркестер автормен өзгертілген аббревиатуралар. Осылай пост авторы шағын мәтіндер арқылы желі қолданушылардан дискурсқа белсенді түрде қатысуын сұрайды. Ал фолловерлер (жазушылар) өз кезегінде салыққа қатысты пікірлерін жеткізді, жаңа аббревиатураларды пікір немесе репост түрінде жазды. Бұл байланыс формасы сұрақ-жауап түрінде цифрлық әңгімеге тең қатысу стратегиясын қалыптастырады. Әдетте цифрлық әңгімелесу стратегиясын қолданатын адамдар өзгелердің сеніміне тез кіру, жеке брендті қалыптастыру және жазылман санын көбейтуді көздейді.

3. Виртуалды шындық жағдайында монолог жүргізу стратегиясы.

Кез келген әлеуметтік желі қолданушысы азаматтық ойын жалғыз коммуникатор позициясында жүзеге асыра алады. Бұл виртуалды шындық жағдайында монолог жүргізу стратегиясының басты ерекшелігі. Әдетте монолог жүргізу стратегиясы пост түрінде жарияланады. Стратегия аясында монолог жүргізген тұлға шер тарқатып, мәтінде тек өз ойын жеткізуге тырысады және ешкімді диалогқа шақырмайды. Дегенмен, көпшілік алдында жүргізілген монолог біраз уақыттан соң диалогқа айналады, себебі виртуалды шындық жағдайының талаптары бойынша, ашық түрде жария етілген посттың астында пікірлер пайда болу ықтималдығы жоғары. Кейбір желі қолданушылар жеке ойын жазып, өзіне өзі сұрақ қойған пост авторын әрекет жасауға шақырды деп қабылдауы мүмкін.

Мысал №1. «Үйімнің жанындағы азық-түлік дүкеніне кіріп, кішкентай сөмкемді бір-екі тауарға толдырдым. Нан, бір келі қант, сүт алдым. Кассада 5000 теңге төледім! Инфляция, сен қайда ұшып барасын? Тіпті алдағы уақытта не күтіп тұрғанын ойлауға қорқамын!» (3.02.25 жылы «Фейсбук» желісінде жарияланған пост)

Мысалда көрсетілгендей, виртуалды шындық жағдайында монолог жүргізу стратегиясын іске асырған адамның мақсаты - басқа азаматтардың пікірін білу емес, өзімен өзі ойға шомылып, болашағына алаңдап жазылған пост. Сондай-ақ, халықтың назарын аударатын: репост, хэштег сияқты функцияларды қолданбайды. Монолог стратегиясын қолданғанымен, пост авторы өз ойымен бөлісу арқылы жазылмандарды диалогқа шақырғанын байқауға болады: «Инфляция, сен қайда ұшып барасын?». Пікірлер функциясын посттың астында өшірмеген автор оқырмандардың инфляция жайында және ақшаның құнсыздануына байланысты өзгелердің пікірін білуден қарсы емес деген ойдамыз.

Мысал №2. «Міне, экономикамыз тығырыққа тірелген сияқты. Гиперинфляция тағы бір қадам жақындай түсті. Көптеген жеке кәсіпкерлер мен жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер жабылады, іскерлік белсенділік төмендейді деп болжап отырмын. Кәсіпті жүргізу қиындаса, менде жұмысымды тоқтатамын деген шешімге келдім!» (31.01.25 жылы «Фейсбук» желісінде жарияланған пост)

Бұл жағдайда біз монолог құрған желі пайдаланушысы өз мысалымен өзгелерді диалогқа шақырып отырғанын байқаймыз. Кейбір жағдайда монолог формасында өлеңдердің сөзін және басқа әдеби мәтіндерді де көруге болады. Біздің пайымдауымыз бойынша, өз ойын өлең шұмақтарымен жеткізген тұлғалар бәрі бір көпшілік тарапынан мақұлдауды іздейді, қолдау сөздерін көргісі келеді. Сол арқылы цифрлық әңгімеге шақырады. Сондай-

ақ, зерттеу аясында байқағанымыз, виртуалды шындық жағдайында монолог жүргізу стратегиясы әлемдік және республикалық маңызы бар мәселелерді талқылау кезінде жиі қолданылады.

4. Виртуалды шындық жағдайындағы пассивті бақылаушының стратегиясы.

Бұл стратегияны көбінесе медиа тұлғалар санатына жатпайтын, яғни өзінің ойын көпшілік алдында жария етуге ұмтылмайтын әлеуметтік желі пайдаланушылары қолданады. Пассивті бақылаушы рөлін таңдаған адам диалогқа сирек түседі және монолог түрінде жазбаларды жарияламайды. Әдетте, пассивті бақылаушылардың аккаунттары әлеуетті фолловерлердің (жазылмандардың) назарын аудармайды, себебі олар пост жазу, жария ету, жазылмандардың санын көбейту ережелерін ұстанбайды. Кез келген желіде аккаунтын тіркеген азамат немесе азаматша пассивті бақылаушы стратегиясын қолданғанымен, жеке басына қатысты өзекті тақырып қозғалса, міндетті түрде пікірін білдіруге тырысатынын айта кету керек. Дегенмен, белгілі жағдайларда ғана диалогқа түсетін пассивті желі қолданушылар жүйелі түрде виртуалды шындыққа қызығуы мүмкін, сонымен қатар, өзгелердің посттарының астында лайк, дизлайк қойып отырады. Бұл әрекет келесі негізгі факторларға байланысты: тақырыптық қызығушылық, әрекетке ынталандыратын сөйлемдер, өзектілігі жоғары фото, бейне жазбалар.

Мысал №1. «Мен ешқашан ештеңе жазбайтын едім, бірақ жаңа салық туралы ойыңызбен толық келісемін!» (29.01.25 жылы «Фейсбук» желісінде жарияланған пост).

Мысал №2. «Барлығы ҚҚС көтерілуі мүмкін деген жаңалықты талқылап жатыр. Ендеше, бұл тақырыпқа ештеңе жазғысы келмейтін тек мен ғана шығармын?!» (28.01.25 жылы «Фейсбук» желісінде жарияланған пост).

Талқылау

Жоғарыда аталған коммуникациялық стратегиялар әлеуметтік желілердің өмірге бейімделудің жоғары деңгейін көрсетеді. Виртуалды коммуникация электрондық байланыстың жалпы және арнайы ережелеріне негізделген. Белгіленген коммуникациялық стратегиялар медиа-кеңістік ықпалының нәтижесі деуге болады, оның салдарынан «медиа тұлғаның» жаңа феномені қалыптасты. Профессор Е.Л. Вартанова: «Медиа тұлғаның пайда болуына, қалыптасуына тікелей әсер ететін БАҚтың өнімдері, даму үрдісі және экономикалық, саяси, әлеуметтік, мәдени жағдайлар. Ал медиа тұлғаның қоғам мүшесі ретінде қалыптасуына әсер ететін – коммуникациялық қатынастар» [13, 102 б.]. Біздің пайымдауымыз бойынша, кез келген адамды медиа тұлғалар қатарына жатқызса болады, себебі

интернет заманында көпшілік ақпаратты онлайн және офлайн форматта тұтынады, өндейді және таратады.

Ақпаратты тұтынуға деген жалпы қызығушылық «виртуалды қауымдастықтардың» арасында коммуникацияның жаңа түрлерінің пайда болуына алып келді. Уэллман «қауымдастық» түсінігіне келесі анықтаманы ұсынды: «мүдделері ортақ, ақпарат тұтыну мен алмасу арналары бір тұлғааралық байланыс түрі» [14, 229 б.]. Қауымдастық жұмысының басты ерекшелігі — әлеуметтік процестерге қатысты тұрақтылық. Әлеуметтік медиа жүйесінің өзгеріске ұшырауы қауымдастықтардың коммуникация түрлеріне негізделген жаңа стратегиялардың пайда болуына ықпалын тигізді. Зерттеуші М.Панюшев цифрлық медиадискурсқа тән сөз еркіндігі туралы былай дейді: «әлеуметтік желілердің саналуандығы микроблогтардың көбеюіне алып келді, сонымен қатар, желі пайдаланушыларының қарым-қатынасын жақсартып, еркіндік сезіміне бөледі». Ғалым оларды мазмұнға толы коммуникация арнасымен салыстырды. Осылайша, әлеуметтік желілер қолданушылары өздеріне қажетті коммуникация түрін таңдап кәсіби БАҚпен бәсекелестіктің нығаюына септігін тигізеді. Виртуалды әлемде талқыға түскен жаңалықтар кәсіби БАҚ пен коммуникациялардың қанағаттанарлықсыз жұмысының нәтижесінде пайда болған «ақпараттық вакуумды толықтырады» [15, 6 б.]. (М. Панюшева, 2011).

Қорытынды

Блогосфера мен әлеуметтік желілер негізінде зерттелген коммуникативті стратегиялардың сапалы көрсеткіштері бұл ресурстың мемлекеттік қызметкерлер қолданатын виртуалды алаңдарына енгізілгенін дәлелі. Ресми көзқарасты жылдам жеткізу үшін әлеуметтік желілерді пайдалану және мәселеге «жылдам жауап беру» қазақстандық интернет-қоғамдастықтарында кеңінен қолданылады. Осылай, цифрлық медиадискурс интернет кеңістігіндегі оқырман үшін мобильді түрде кері байланыс алуға мүмкіндік беретін жаңа виртуалды әлем ашты.

Әлеуметтік желі пайдаланушылар ақпаратты тұтынып қана қоймай, өз контентін көпшілік алдына ұсынады, сол арқылы күн тәртібін қалыптастыра алады. Өз кезегінде, БАҚ оқырмандары үшін де виртуалды әлем арқылы жедел кері байланыс алу мүмкіндігі ашылды. Цифрлық кеңістікте уақыт, орын және басқа факторларға қарамастан ақпарат тұтынушы қалаған сұранысына жауап таба алады. Пайдаланушылардың медиаконтентті құрастыруға араласу мүмкіндігі, халық сұранысын қадағалау, күн тәртібін қалыптастыру, белгілі бір тақырыптардың өзектілігін арттыру, әлеуметтік реакцияларды зерттеу – ақпаратпен алмасу процесін жеңілдетіп, цифрлық медиадискурстың жаңа деңгейін айқын көрсетеді. Сонымен қатар, соңғы оны жылдықта халық пен мемлекет қызметкерлері арасындағы виртуалды

коммуникацияның даму үрдісін айта кету керек. Осы тақырыпты зерттеу аясында біз билік пен қоғамның байланысына тікелей әсер ететін алаңдардың бірі әлеуметтік желі екеніне көз жеткіздік. Дегенмен, кейбір мемлекеттік қызметкерлердің тарапынан заманауи технологияларды төмен деңгейде меңгеруі немесе қоғаммен онлайн диалогқа түсуге құлықсыздық танытуы отандық медиадискурстың нәтижелі болуына кері әсерін тигізуі мүмкін. Бүгінде әлеуметтік желілер мен микроблогтар биліктің имиджін қалыптастырудың негізгі құралына айналғанын ескерген жөн. Отандық медиаиндустрия әр тұлғаның жеке брендіне тікелей әсер етеді, жағымды және жағымсыз тұстарын бояусыз көрсетеді. Әрі жеке брендті қалыптастыру мақсатында танымал адам немесе белгілі мамандықтың иесі болудың қажеті жоқ. Жаңарған медиаиндустрияның өз талаптары бар, сол ережелерді ұстанатын желі қолданушылары жеке брендінің қалыптасуына ықпал етеді. Автордың пайымдауынша, жүйелі түрде ашық пікір алмасу форматы қоғамдық келісімді нығайтып, мемлекет дамуы мен өсіп-өркендеуінің темірқазығына айналады.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Жоғары білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің қолдауымен «Жас Ғалым» гранттық қаржыландыру ғылыми жобасының аясында орындалды. ИРН: AP19175597

ӘДЕБИЕТ

[1] Демьяненко К.В. Журналист и блогосфера в социокультурном информационном пространстве // Молодой ученый. – 2018. – № 49 (235). – 201 с.

[2] Тілеубай Т. Газет пен гаджеттің текетіресі: кім жеңеді? // Нұр-Сұлтан: Astana aqshamy, 2019. 2 мамыр. 6-7 б.

[3] Шакенова М.Т., Миятбекова З.У., Джилкишиева М.С., Баймаханбетов М.А.

Применение методов корпусного анализа при изучении манипулятивного медиадискурса // Известия КазУМОИМЯ имени Абылай хана. – 2025. – № 1 (76). – С.341-356.

[4] Колесниченко А. В. Настольная книга журналиста. Учебное пособие. – Москва: Аспект Пресс, 2013. – 400 с.

[5] Sanina A. Visual political irony in Russian new media // Discourse, Context & Media. –Vol. 6. – P. 11.

[6] Neverov K. and Budko D. Social Networks and Public Policy: Place for Public Dialogue? // Proceedings of the 2017 International Conference on Internet and Modern Society. Association for Computing Machinery. – Saint Petersburg, Russia., June 21–24, 2017. – P. 189–194.

[7] Добросклонская Т.Г. Массмедийный дискурс как объект научного описания // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2014. – № 13 (184). – С. 181–187.

[8] Рыжков, М. С. Речевые стратегии и тактики интернет-коммуникации (на материале чатов) // Интернет-коммуникация как новая речевая формация: колл. монография / науч. ред. Т. Н. Колокольцева, О. В. Лутовинова. – 2-е изд., стер. – М.: Наука: ФЛИНТА, 2014. – С. 291–302.

[9] Herring S.C. «Computer-Mediated Discourse Analysis: An Approach to Researching Online Behavior, Designing for Virtual Communities in the Service of Learning. – Cambridge University Press: New York, USA, 2004. – P.338–376.

[10] Dijck J. van and Poell T. «Understanding Social Media Logic» // Media and Communication. – 2013. – Vol. 1. – № 1. – P. 2–14.

[11] Hjarvard S. The Mediatization of Culture and Society (1st ed.). – Philadelphia: Routledge, 2016. – 192 p.

[12] Есенбекова У.М., Маманкул А.А., Сыздыкова А.А., Кутым Б. Медиаконвергенция в социальной коммуникации и киберкультуре. // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия Журналистика. – 2023. – № 3(144). – С.87-102.

[13] Вартанова Е.Л. Журналистика в информационном обществе: новые проблемы и новые вызовы / Е.Л. Вартанова. – Москва : Институт развития информационного общества, 2005. – 104 с.

[14] Wellman B. Physical place and cyberplace: the rise of personalized networking // International Journal of Urban and Regional Research. – 2001. – Vol. 25. – P. 227–252.

[15] Панюшева М. Блоги, микроблоги и социальные сети: интернет-коммуникации нового десятилетия // Медиа альманах. – 2011. – № 2 (43). – С.6-12.

ЭЛЕКТРОНДЫҚ РЕСУРСТАР

<https://egov.kz/cms/ru/news/egovmobile>

https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kajdyiy-gosslujaschiy-doljen-aktivnyim-sotssetyah-tokaev-373886/

Post ot 29.01.2025 <https://www.facebook.com> (әлеуметтік желіден ақпараттың көшіріліп алынған күн: 3.02.2025).

Post ot 27.01.2025 <https://www.facebook.com> (әлеуметтік желіден ақпараттың көшіріліп алынған күн: 01.02.2025).

Post ot 1.02.2025 <https://www.facebook.com> (әлеуметтік желіден ақпараттың көшіріліп алынған күн: 01.02.2025).

Post ot 31.01.2025 <https://www.facebook.com> (әлеуметтік желіден ақпараттың көшіріліп алынған күн: 31.01.2025).

Post ot 3.02.2025 <https://www.facebook.com> (әлеуметтік желіден ақпараттың көшіріліп алынған күн: 4.02.2025).

Post of 31.01.2025 <https://www.facebook.com> (әлеуметтік желіден ақпараттың көшіріліп алынған күн: 02.02.2025).

Post of 29.01.2025 <https://www.facebook.com> (әлеуметтік желіден ақпараттың көшіріліп алынған күн: 02.02.2025).

Post of 28.01.2025 <https://www.facebook.com> (әлеуметтік желіден ақпараттың көшіріліп алынған күн: 04.02.2025).

REFERENCES

[1] Dem'yanenko K.V. ZHurnal'ist i blogosfera v sociokul'turnom informacionnom prostranstve [Journalism and the blogosphere in the socio-cultural information space] // Molodoj uchenyj. – 2018. – № 49 (235). – 201 s.

[2] Tileubaj T. Gazet pen gadzhettiñ teketiresi: kim zheñedi? [the Battle of newspapers and gadgets: who will win?] // Nыр-Sыltan: Astana aqshamy, 2019. 2 мамыр. 6-7 б. [in Kaz.]

[3] SHakenova M.T., Miyatbekova Z.U., Dzhilkishieva M.S., Bajmahanbetov M.A. Primenenie metodov korpusnogo analiza pri izuchenii manipulyativnogo mediadiskursa [Application of corpus analysis methods in the study of manipulative media discourse] // Izvestiya KazUMOIMYA imeni Abylay hana. – 2025. – № 1 (76). – S.341-356. [in Rus.]

[4] Kolesnichenko A. V. Nastol'naya kniga zhurnalista. Uchebnoe posobie [A journalist's handbook]. – Moskva: Aspekt Press, 2013. – 400 s. [in Rus.]

[5] Sanina A. Visual political irony in Russian new media // Discourse, Context & Media. – Vol. 6. – P. 11.

[6] Neverov K. and Budko D. Social Networks and Public Policy: Place for Public Dialogue? // Proceedings of the 2017 International Conference on Internet and Modern Society. Association for Computing Machinery. – Saint Petersburg, Russia., June 21–24, 2017. – P. 189–194.

[7] Dobrosklonskaya T.G. Massmedijnyj diskurs kak ob'ekt nauchnogo opisaniya [Mass media discourse as an object of scientific description.] // Nauchnye vedomosti Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Gumanitarnye nauki. – 2014. – № 13 (184). – S. 181-187. [in Rus.]

[8] Ryzhkov, M. S. Rechevye strategii i taktiki internet-kommunikacii (na materiale chatov) [Speech strategies and tactics of Internet communication (based on chats)] / Internet-kommunikaciya kak novaya rechevaya formaciya: koll. monografiya / nauch. red. T. N. Kolokol'ceva, O. V. Lutovinova. – 2-e izd., ster. – M.: Nauka: FLINTA, 2014. – S. 291–302. [in Rus.]

[9] Herring S.C. Computer-Mediated Discourse Analysis: An Approach to Researching Online Behavior, Designing for Virtual Communities in the Service of Learning. – Cambridge University Press: New York, USA, 2004. – P.338–376.

[10] Dijck J. van and Poell T. Understanding Social Media Logic // Media and Communication. – 2013. – Vol. 1. – № 1. – P. 2–14.

[11] Hjarvard S. The Mediatization of Culture and Society (1st ed.). – Philadelphia: Routledge, 2016. – 192 p.

[12] Esenbekova U.M., Mamankul A.A., Syzdykova A.A., Kutym B. Mediakonvergenciya v social'noj kommunikacii i kiberkul'ture [Media convergence in social communication and cyberculture] // Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Seriya ZHurnalistika. – 2023. – № 3(144). – S.87-102. [in Rus.]

[13] Vartanova E.L. ZHurnalistika v informacionnom obshchestve: novye problemy i novye vyzovy [Mass media and journalism in the space of a post-industrial society]. – Moskva: Institut razvitiya informacionnogo obshchestva, 2005. – 104 s. [in Rus.]

[14] Wellman B. Physical place and cyberplace: the rise of personalized networking // International Journal of Urban and Regional Research. – 2001. – Vol. 25. – P. 227–252.

[15] Panyusheva M. Blogi, mikroblogi i social'nye seti: internet-kommunikacii novogo desyatiletia [Blogs, microblogs and social networks: Internet communications of the new decade] // Media al'manah. – 2011. – № 2 (43). – S.6-12. [in Rus.]

СОЦИАЛЬНЫЕ МЕДИА КАЗАХСТАНА: КОММУНИКАЦИЯ МЕЖДУ ОБЩЕСТВОМ И ВЛАСТЬЮ

***Ормаханова Е.Н.¹, Ким О.Я.²**

***¹Международная образовательная корпорация, Алматы, Казахстан**

**²Казахский университет международных отношений и
мировых языков им. Абылай хана**

Аннотация. За последние пятнадцать лет интернет-пространство получило широкое распространение среди пользователей. Главной целью коммуникационной среды является не только обмен информацией, но и формирование общественного мнения, влияние на массовое сознание. Интернет-коммуникация вышла на новый уровень универсальной интерактивной среды. Несмотря на территориальные и временные ограничения, социальные медиа выдают обработанную информацию любой сложности для того, чтобы создать благоприятные условия для обратной связи с аудиторией. В свою очередь, модель обратной связи реализуется за счет использования определенных стратегий во время распространения видео, аудио, фото и текстовой информации. Основная цель исследования – представить коммуникативные стратегии, используемые в общении между властью и обществом в условиях цифровой коммуникации. В качестве методологии при изучении цифровых коммуникативных стратегий были выбраны компаративный и текстовый анализ. Общественные

и управленческие мобильные веб-приложения изучались в качестве ключевого звена цифровой коммуникации между властью и обществом. Структурной частью исследования стала цифровая беседа, как устойчивый канал коммуникации.

Для изучения текстов автор также обратился к методам социолингвистического анализа, методу критического дискурс-анализа с использованием мультимодального подхода.

Коммуникативные стратегии, представленные в рамках исследования, определяют роль современных социальных медиа. За счет анализа различных видов интенции автор приходит к выводу, что отечественные медиа являются одним из эффективных инструментов в улучшении процесса виртуальной коммуникации. Результатом процесса виртуальной коммуникации можно считать установление обратной связи между чиновниками и пользователями социальных сетей. Стратегии, предложенные автором статьи, оказывают существенное влияние на формирование общественного мнения и появление новой модели цифрового общения.

Ценность научной работы заключается в установлении взаимосвязи неограниченных возможностей цифрового пространства, а также коммуникацией между властью и обществом, которые привели в итоге к трансформации дискурса власти. Научная значимость заключается в рассмотрении отечественных социальных медиа не только как способ цифровой беседы, но и виртуальной системы, включающей в себя получение, распространение, обработку информации.

Ключевые слова: медиадискурс, казахстанская блогосфера, цифровая беседа, социальные медиа, власть, общество, медиaprостранство, виртуальная коммуникация

SOCIAL MEDIA OF KAZAKHSTAN: COMMUNICATION BETWEEN SOCIETY AND AUTHORITIES

*Ormakhanova Y.N.¹, Kim O.Y.²

^{*1} International educational corporation, Almaty, Kazakhstan

² Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Abstract. Over the past fifteen years, the Internet space has become widespread among users. The main goal of a special communication environment is not only the exchange of information, but also the formation of public opinion, the influence on mass consciousness. Internet communication has reached a new level of a universal interactive environment. Despite territorial and time restrictions, social media provide processed information of any complexity in order to create favorable conditions for feedback with the audience. In turn, the

feedback model is implemented through the use of certain strategies during the distribution of video, audio, photo and text information. The main objective of the study is to present the communication strategies used in communication between the authorities and society in the context of digital communication. The research methodology is based on linguistic and comparative analysis of personal pages of high-ranking officials in social networks.

The communication strategies presented in the study reveal the role of modern social media. By analyzing various types of intention, the author concludes that domestic media are one of the effective tools in improving the process of virtual communication. The result of the virtual communication process can be considered the establishment of feedback between officials and users of social networks. The strategies proposed by the author of the article have a significant impact on the formation of public opinion and the emergence of a new model of tactics.

The value of the scientific work lies in establishing the relationship between the unlimited possibilities of the digital space, as well as communication between the authorities and society, which ultimately led to the transformation of the discourse of power. The scientific significance lies in the consideration of domestic social media not only as a means of digital conversation, but also as a virtual system that includes the receipt, distribution, and processing of information.

Keywords: media discourse, kazakh blogosphere, digital conversation, social media, government, society, media space, virtual communication

Мақала түсті: 13 наурыз 2025

Авторлар туралы мәлімет:

Ормаханова Еңлік Нұрланқызы – доктор (PhD), ХБК қауымдастырылған профессоры, Халықаралық білім беру корпорациясы, e-mail: enlik.ormahanova@mail.ru

Ким Ольга Яковлевна – педагогика ғылымдарының докторы, доцент, халықаралық коммуникациялар кафедрасының меңгерушісі, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, e-mail: olga_kim2007@inbox.ru

Информация об авторах:

Ормаханова Енлик Нурлановна – доктор (PhD), ассоциированный профессор МОК, Международная образовательная корпорация, e-mail: enlik.ormahanova@mail.ru

Ким Ольга Яковлевна – кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой международных коммуникаций, Казахский

университет международных отношений и мировых языков им. Абылай хана, e-mail: olga_kim2007@inbox.ru

Information about the authors:

Ormakhanova Yenlik Nurlanovna – doctor (PhD), Associate Professor of the IEC, International educational corporation, e-mail: enlik.ormahanova@mail.ru

Kim Olga Yakovlevna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of International Communications, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, e-mail: olga_kim2007@inbox.ru

ӘОЖ 81-119

FTAXP 16.21.07

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.013>

ӘЗІЛ-ОСПАҚ ДИСКУРСЫНЫҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ СИПАТЫ (ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

* Рысмагамбетова Н.А.¹, Тектіғұл Ж.О.²

*^{1,2}Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Ақтөбе, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада лингвомәдениет және концептуалдық зерттеулерге сәйкес лингвистикалық білімнің антропоцентристік парадигмасы аясында әзіл-оспақ дискурсының лингвомәдени сипаты зерттелген. Тіл мен мәдениет сабақтастығы арқылы әзіл-оспақ дискурсында көрініс табатын ұлттық таным мен құндылықтар айқындалады. Зерттеу барысында әзіл-оспақ дискурсында қолданылған тілдік және мәдени элементтер мен олардың мәдени ерекшеліктері тыңдаушының немесе оқырманның мәдени аясына тікелей әсер ететіндігі қарастырылады. Лингвистика бұл әрқашан адамдағы тіл және тілдегі адам туралы ғылым болып табылатыны тұжырымдалған.

Адам қандайда бір тілді меңгеру барысында сол тілдің мәдениетін зерттеушіге айналады. Осы тілдің мәдени ерекшеліктерін тануда, ол ұлыс (этнос) өкіліне деген түсініктің негізі, тіл мен мәдениеттің бір-бірінен ажыратылмайтындығы туралы айтуға болады. Бұл негіздемелер зерттеу объектісі тілде қалыптасқан халық мәдениетінің барлық көріністері болып табылатын лингвомәдениеттану ғылымын зерттеудің іргелі құрамдас бөліктері.

Ғылыми зерттеудің мақсаты- қазақ және ағылшын тілдеріндегі әзіл-оспақтарды саралай келе, олардың лингвомәдени сипаттамаларын анықтау және суреттеу.

Мақаланың негізгі бағыттары мен идеялары әзіл-оспақ дискурсы ұғымы туралы түсінік беру және сипаттау, қағытпа түсінігін қарастыру оның әзіл-оспақ дискурсындағы орнын анықтау, сипаттама беру.

Мақалада дискурстық-талдау, салғастырмалы зерттеу әдістері қолданылды.

Мақаланың ғылыми маңыздылығы-лингвомәдениеттану лингвистиканың ең үлкен зерттеу бағыты болып отырғандықтан, әзіл-оспақ дискурсының лингвомәдени сипатын айқындау. Әзіл-оспақ дискурсының лингвомәдени сипатын анықтау үшін дискурс мәселесіне қатысты зерттеушілердің анықтамалары мен тұжырымдамалары туралы айтылды.

Мақаланың практикалық маңызы- әзіл-оспақ дискурсы мен лингвомәдени зерттеулерде қосымша ақпарат көздері ретінде пайдалануға ұсынылады.

Тірек сөздер: әзіл-оспақ, дискурс, лингвомәдениет, лингвомәдениеттану, лингвистика, әзіл дискурсы, тіл, коммуникация

Кіріспе

«Дискурс» термині тілдің пәнаралық құбылыс ретінде қарастырылуы белең ала бастаған соң, оның мағыналары қайта қарастырылып, жаңа өзгертулер еніп, бұрынғы түсіндірілген мағынасынан айырылды. Қолданылу аясының кеңдігі сондай, бұл терминологиялық бірлікті полисемиялық бірлікке жатқызуға болады. Сондай-ақ бұл терминнің таралуын көлденең бағытта әртүрлі ғылымда, тік бағытта лингвистиканың әртүрлі деңгейінде дамығандығын көруге болады.

Соңғы кезде дискурс тақырыбын зерттеуге қызығушылық білдіріп жүрген қазақ ғалымдары да аз емес, олар Ғ.Әнес, А.Әділова т.б. З. Ш. Ерназарова өзінің зерттеу жұмысында «прагматиканы динамикадағы мәтін-дискурсты оны дүниеге келтіруші адаммен байланысты қарастыратын ғылым»- деп атайды [1].

Батыс Европа және американдық лингвистикалық дәстүрдің өкілдері (Т. ван Дейк, З.Харрис) дискурсты адресант және адресат өзара қарым-қатынасы айқын көрініс табатын ауызша және жазбаша түрде байланысы бар сөйлеу ретінде қарастырады. Бұл құбылысты коммуникация үдерісіне ілесетін (коммуникация мүшелері және олардың сипаттамалары туралы мағлұмат беретін әлеуметтік контекст, ақпаратты қабылдау және тарату ерекшеліктері, мәдени –идеологиялық фон т.с.с.) экстралингвистикалық факторлардың жиынтығы ретінде анықтауға болады [2].

Француз тарихшысы және әлеуметтанушысы М. Фуконың тұжырымдамасы негізінде дамып келе жатқан германо-австриялық дискурсивті сараптама мектебінде (У.Маас, З. Егер, Ю. Линк, Ю. Хабермас, Р. Водак), дискурс идеологиялық және тарихи тұрғыдан шарттасқан менталдық негізінде тілді ерекше түрде реттелген және жүйеленген қолдану деп қарастырды.

Әзіл-оспақ дискурсы шындыққа деген ерекше күлкі қатынасымен сипатталады, ол әсер ету объектісінің іс-әрекетінде немесе ойында оған түбегейлі тән емес мүмкіндіктер өрісімен үйлесімде көрінеді. Түсіну осы үйлесімдікті қабылдауға және осы әзіл көзқарасымен білдірілген субъективті позицияны бағалауға байланысты. Әзіл-оспақ бұл мәдени құндылықтарды көрсетеді, сондай-ақ ішкі топтық біртұтастыққа ықпал ететіндіктен өзі де мәдени құндылыққа жатады. Әзіл-оспақтың құпиялық қызметі «өзінің» және «өзгенің» шегарасын белгілеуге көмектеседі. Ол коммуникацияға

қатысушылардың жалпы құндылықтарға көңіл бөлуімен жүзеге асады.

Әзіл-оспақ дискурсының құрылымында коммуникативтік ниет маңызды рөл атқарады. Көбіне, (адресант үшін әңгіменің қозғаушы мотиві қандай да бір күлкілі жағдай туралы айту болып табылады, ал адресат үшін адресанттың ішкі мотиві емес, коммуникативтік қарым-қатынас үдерісінің өзі маңызды[3].

Гуманитарлық ғылымдарда дискурстың бар екендігіне қазір сөз жоқ, бірақ осыдан бірнеше жыл бұрын ол үлкен сұрақ болды. Дискурстың бар жоқтығы туралы талас пікірталастар схоластикалық дискурс шын мәнінде эмпирикалық субстанция ретінде өмір сүрмейді, бірақ ол белгілі бір аспектілерде қарастырылатын сөйлеу құрылымын тану құралы ретінде нақты болып табылады. Бұл құбылыстың бар жоқтығы шешілгенімен, бұл терминнің мағынасы жағынан нақты түсіндірме әлі күнге дейін жоқ[4].

Дискурс-бұл әлеуметтік мәдени қарым-қатынасты құрайтын бөлігі, оның басты сипаты-қызығушылықтар, мақсаттар мен стилдер. Бұл анықтама дискурс дегеніміз жекелеген тілдік бірліктердің «жоғары сөйлемдерінде» құрастырылған бірліктері ғана емес, қызметі жағынан ұйымдасқан, тілдік бірліктің қолданыста контекстелген біртұтас жиынтығы.

Қазіргі лингвистикада мәтін бұл абстрактілі, бейресми құрылым, дискурс-экстралингвистикалық факторлармен байланысты менталды үдерістердің оның белсенділігінің әртүрлі түрі [2].

Т.А. ван Дейктің ойын жалғастыра отырып, Н.Н. Миронова тілді өзінің барлық коммуникант ретінде, әңгімелесу жүзеге асатын коммуникативтік жағдайда да қолданыла келе, жеке және әлеуметтік ерекшеліктерімен тарихи сан түрлі кезеңдерінен өтетін, дискурсты сөйлеу тасқыны ретінде сипаттайды. Бұл көзқараста өмірлік жағдаятқа әзіл-оспақ түрлерінде (қағытпада) кездесетін қандай да бір ұлттың менталитетін, мәдени мұра ретінде көрсететін жауап сипаттама бар. Дегенмен жеке дара мәдениет әрбір мәтінде кездескенмен қағытпаның авторлығы тұрақтанған дерек емес болғандықтан оны анықтау қиынға соғады [5].

В.Н. Ярцева, Н. Д.Арутюнованың редакциясымен басылған лингвистикалық энциклопедиялық сөздікте дискурсқа мынадай түсініктеме береді: «сөйлеу адамдардың өзара әрекеттесуіне және олардың санасының механизмдеріне қатысатын құрамдас бөлігі ретінде, мақсатты әлеуметтік әрекет ретінде қарастырылады». Сондай-ақ, дискурс бұл өмір белсенділігіндегі сөйлеу, осы қасиеті оны «мәтіннен» ажыратады, себебі мәтінде белсенді өмірмен байланыс жоқ [4].

Мәтінді зерттеудің коммуникативтік тәсілі мәтіннің маңызды мағына құраушы компоненті ретінде коммуникативті жағдайларды талдауға негізделген. Коммуникациялық жағдайды зерттеу үшін прагмалингвистика категорияларын анықтап, негіздеу қажет. Прагмалингвистика мен әлеуметтік

лингвистиканың әртүрлі тұжырымдамаларына негіздей отырып, В.И. Карасик дискурсты мынадай категорияларға жіктейді:

Сөйлесу қарым-қатынасына түсушілер (статустық-рөлдік және жағдайлық-коммуникативтік сипаттары).

Сөйлесу қарым-қатынасының шарты (пресуппозиция, қарым-қатынас аясы, хронотоп, коммуникативті орта).

Сөйлесу қарым-қатынасын ұйымдастыру (мотивтер, мақсаттар мен стратегиялар, орналастыру және мүшелу, қарым-қатынасты бақылау және байланыс құралдарының өзгермелілігі).

Сөйлесу қарым-қатынасын жүзеге асыру жолдары (қарым-қатынас ағымы мен тәртібі, тональность, стиль, жанры) [3].

Нақты бір тілдің өкілі дискурстың қандай да бір түрі пайда болғанда, міндетті түрде сол халықтың әлеуметтік мәдени және менталды ерекшеліктері көрініс табатын, әртүрлі коммуникативті стратегиялар қолданады. Бұл өзара байланыс стратегиясы өз тілінде және шет тілінде мүлде әртүрлі болуы мүмкін.

Мәтіннің лингвомәдени тұрғыдан зерттелуінің түптамасы В. фон Гумбольдтың және оның ізбасарларының жұмыстарынан басталады. Олардың бағыты белгілі бір ұлттың тілі мен мәдениеті тұжырымдамаларында көрініс тапқан тарихи факторлармен шарттасқан менталитетінің ерекшелігіне байланысты зерттеу болып табылады. Дискурстың лингвомәдениеттану тұрғысынан алғандағы маңызды сипаты, оның құнды мәдени белгілері. Тілдің қызметтік сипаты оның мәдениеттегі орны, осыған сәйкес мәтіннің, қосымша мәтіннің және дискурс түрлерінің интермәтіндік байланысы лингвомәдениеттанудың зерттеу нысаны болады.

Дискурсты лингвомәдени тұрғыдан зерттеу, белгілі бір этностың сөйлеу қарым-қатынасы ерекшелігін анықтау, жалпы қарым-қатынас жасау кезіндегі өзін-өзі ұстау мәнерін анықтау, сәйкес қауымдастықтың мәдени доминанттарын менталды саланың бірліктері ретіндегі ұғымдар түрінде сипаттау, берілген тілдік мәдениет үшін прецедентті мәтіндерге қол жеткізу жолдарын анықтау мақсатында жүзеге асады [3].

Егер қолданылған тіл бірлігінің ұлттық мәдени мазмұнын дискурста түсушілердің бірі түсінбесе, қарым-қатынас сәтсіз, сөз әрекеті нәтижесіз болады [6].

Біз қарастырғалы отырған қазақ және ағылшын әзіл-оспақ дискурсының лингвомәдени сипаттамаларын анықтау және суреттеу мәселесі қазақ тіл білімінде салғастырмалы тұрғыдан арнайы, терең зерттелмеген деуге болады. Осы қырынан біздің зерттеуіміз өзекті болып табылады. Зерттеу жұмысында бұрын соңды терең қарастырылмаған әзіл-оспақ дискурсының қазақ және ағылшын лингвомәдени сипаттары екі тілдегі нақты әзіл материалдары негізінде талданады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Мақалада әзіл-оспақ дискурсы зерттеу нысаны ретінде алынуының мақсаты оның қоғам өміріндегі рөлінде, бұл дискурстың әлеуметтің арнамалы ұлттық-мәдени қырларынан көрініс беруімен байланысты. Әзіл-оспақты қолдана отырып қарым-қатынас жасаудың сипаттамасын зерттеу лингвомәдениеттану аспектісіне жататын болса, әзілді (қағытпаны) түсіну мәдениеттің жалпы контекстіне есептелінеді. Әзіл-оспақ әртүрлі формаларды, категорияларды және өрнектерді білдіретіндіктен, әзіл теорияларының саны көп, олардың ең танымалдары В.Раскин, С.Аттардо, В.И.Карасик, А.А.Зализняк және т.б. авторлығына жатады. Адамның субъективті болмысының көрінісі бола отырып, әзіл-сықақ және оны зерттеу көптеген ғалымдардың антропоцентристік көзқарасы контекстінде өзектілігін жоғалтпайды, олардың ішінде тіл білімі де бар.

Сондықтан зерттеу материалдары ретінде қазақ тіліндегі әзіл-қалжындар мен ағылшын тіліндегі қағытпалар (анекдоттар) алынды. Әзіл-оспақ дискурсының лингвомәдени сипатын анықтау мақсатында іріктелген зерттеу материалдары лингвомәдени аспектіде қарастырылады.

Әзіл-оспақ дискурсының лингвомәдени сипатын анықтау мақсатында дискурстық талдау және салғастырмалы зерттеу әдістері қолданылды.

Дискурстық-талдау арқылы екі тілдегі әзіл-оспақтардың тіл формасы мен қызметі қарастырылады.

Салғастырмалы әдісті пайдалану арқылы қазақ-ағылшын лингвомәдениеттеріндегі әзіл-оспақтың жалпы және жеке ерекшеліктерін айқындау мүмкіндігіне ие боламыз. Бұл бір мәдениеттегі әзіл-оспақ дискурсының ұлттық ерекшеліктері мен құндылықтарын тіл мен мәдениетті байланыстыра отырып, олардың әзіл-оспақ дискурсындағы көріністерін суреттеуге бағытталған.

Зерттеу әзіл-оспақ дискурсы түрлі мәтіндік құрылымдарда және тілдің барлық мүмкін қызметтік стилдерінде кездесетінін көрсетеді.

Нәтижелер мен талқылаулар

Тіл-бұл халық өзінің өткені мен осы шағын көретін айна. Онда халық өмірінің менталитеті, өнері, ауыз әдебиеті, діні мен басқа элементтері көрініс табады. В.И. Постовалованың пікірінше тіл-бұл әлемді, әлемнің әртүрі білімінің саналы және бейсаналы көрінісін, адамзат өміріндегі әлеуметтік маңызы бар тарихи оқиғаларды тұжырымдаудың ерекше әмбебап түрі [7].

Мәдени-тарихи құндылықтардың барлық вербальды түрлерін лингвомәдениеттану зерттейді. Біз лингвомәдениеттануда этномәдени фактілерді тіл арқылы зерттейміз [8]. Лингвомәдениеттану ғылым ретінде этномәдени ортада тілдік бірліктерді тауып, оларды түрлі тілдік формада талдайды.

Лингвомәдениеттануда тіл тек мәдениет қаруы ретінде ғана емес, ерекше ментальділікті көрсетуші ретінде болады. Мәдени құндылықтардың жүйесі тілде көрініс табады. Мәдениет, тіл және көңіл-күй арасында сөздер мен сөз тіркестерде көрініс тапқан, әлеуметтік мұраға қалған білім мен қарым-қатынастың тұтас кешенімен бекіген күрделі байланыс бар. Тілдік қағытпалардың мысалында-тілдік ойыннан тұратын қағытпаларда, мәдениет, менталитет және тіл сияқты лингвомәдени аспектілер анық көрініс табады [11].

Мақаланы жазу барысында қазақ халқына белгілі өнер және мәдениет қайраткерлерінің табан асты айтылған әзіл-оспақтары жинақталған *«Деген екен»* кітапшасының 50-ге жуық әзілі сараланып, бірқатары зерттеуде нақты мысалдар ретінде таңдалып алынды.

Әзіл-оспақ дискурсында әрбір ұлттың өзіндік мәдениеті мен өмір салтына сай ерекшеліктері мен лингвомәдени сипаттары қалыптасады.

Зерттеуімізде қазақ лингвомәдениетін сипаттайтын әзіл-оспақ дискурсының бірнеше нақты мысалдарын талдап көрсетеміз:

Жайлау мен қыстау

Қасым Тоғұзақов — «ұлтшылдардың» шылбырын сүйретіп, отыз жетінші жылдан бері Магадан жаққа үш барып, үш кайтып келген ақын. Тағдырдың ауыр жүгін әзілге артып жүретін аққөңіл ақын: «Алматы — жайлауым, Магадан — Алдан — қыстауым», — деп күледі екен[9].

Бұл әзілде қазақ халқының мәдени, менталды ерекшеліктері *«Алматы — жайлауым, Магадан — Алдан — қыстауым»* деген метафора арқылы беріліп отыр. Қазақ халқының дәстүрлі көшпелі мәдениеті көрініс табатын теңеу арқылы күлкілі әсер тудырып тұр. Ежелгі қазақ тарихында «жайлау» бұл көктем мезгілінде төрт түліктің жайылатын жері болса, «қыстау» бұл қыс мезгілінде суықтан аман-есен қыстап шығу үшін төрт түліктің мекендейтін орны. Алматы мен Магаданды «жайлау» мен «қыстау» арқылы беру әзіл-оспақ мәтініне терең мәдени сипат береді.

Үлкен есім

Сейіт Бұрабайда демалып жүргенде, бір жас жігітке көрген сайын «ассалаумағалайкум» деп сәлем беріп өтеді екен. Бұған әбден қысылған әлгі жігіт бір күні:

— Аға, жасыңыз үлкен және ылғи маған сәлем беріп өтетініңіз не? Мен ұялып жүрмін, — депті. Сонда Секең:

— Сенің жасың кіші болғанмен, атың үлкен ғой, Абай-жан, — деген екен[9].

Қазақ мәдениетінде сәлем беру бұл жәй бейресми құбылыс қана емес, сонымен қатар маңызды әлеуметтік акт, сәлем беру арқылы үлкенге құрмет, сәлемдесуші адамның тәрбиелілігі көрініс табады. Әдетте қазақ мәдениетінде жасы кіші адам бірінші болып сәлем береді. Сондықтан бұл

өзілдегі жас жігіт өзін қолайсыз сезіп қалды. Үлкен кісі оның атын сыйлап бірінші амандасатындығын жеткізеді. Бұл қазақтың ұлы ақыны, данышпан Абай Құнанбаев есімімен байланысты. Қазақ менталитетінде ұлттың ұлы тұлғаларын құрметтеу көрегендік пен тәрбиеліліктің нышаны. Жас жігіттің атын ұлы Абай атамыздың атымен баластырып, синтаксистік сәйкессіздік арқылы астарлы өзіл беріліп отыр.

«Үндемегін, ақырын!»

Бір күні Дәркембай Шоқпарұлы нағашы-жиен ретінде, өзінің қашаннан қалжыңдаса беретін журналист ағасы Бекболат Әдетовтың үйіне телефон шалып:

— Уа, Беке, не істеп жатырсыз? — депті. Үй тірлігіне қол ұшын беріп жатқан Бекең, қапелімде қылығын жасыра алмай:

— Пияз турап жатырмын,— депті.

Дәркембай: «Үйде жоқ-ау катының»,— десе, Бекболат: «Үндемегін, ақырын»,— депті

Сонда Дәркембай: «Солай ма еді, пақырым»,— деген екен! [9].

Қазақ мәдениетінде нағашы мен жиеннің қарым- қатынасы ерекше рөл атқарады. Қазақ дәстүріне сәйкес нағашылы-жиенді туыстар шектен тыс кетпей қалжыңдасуға рұқсат етілген. Бұл өзілде *катының, ақырын, пақырым* сөздерін ұйқастырып пайдалану арқылы күлкі тудырып тұр. Қазақта туыстық қатынастары жағынан өзіл-қалжың ойын сөздерді өзілдеп айту жиі кездесетін көрініс.

«Етке тойсам...»

Бір студент Сәбит Мұқановтан:

— Сіз бір отырғанда қанша жазып тастайсыз? — деп сұрайды.

Сәбең қуақылана өзілдей сөйлеп:

— Мен өзім етті көп жейтін қазақпын. Етке тойған күндері бір баспа табақтай нәрсені емін-еркін жазып тастаймын,— деген көрінеді[9].

«Етке тойсам...» – Қазақ мәдениетінде ет тойымды тағамның, молшылықтың, қонақжайлықтың белгісі. Қазақ халқының үлкен асы- ет, оны жеу адамның физикалық және рухани күшінің артуымен байланысты деген сенім бар. Мұнда жазушы өзінің күш-қуаты мен шабытын ұлттық ас арқылы сипаттап тұр. Бұл мысалда өзіл прагматикалық тәсіл арқылы беріліп отыр.

Салмақ салу

Өнер зерттеушісі Мұқаметжан Әлімбаев «Өнер» баспасында, белгілі жазушы, журналист Бекболат Әдетов «Қайнар» баспасында редактор болып қатар қызмет істеп жүргенде кезекті бір іс-сапармен Шығыс Қазақстан облысында бір уйде қонақта бас қосып отырса керек. Өзінің үйреншікті елгезек қалтымен Мұқаметжан: «Айпырмай, Беке-ай, мына жігіттер бізді қонақ үйге дейін көлікпен апарып тастаса жақсы

болар еді-ау», — деген уайымын жанындағы жайбарақат отырған Бекеңе бірнеше рет дегбірсізденіп қайталай беріпті. Бекеңнің жас шамасы да Мұқаметжаннан ересектеу, ұзын бойлы, етжеңділеу келген, кесек денелі сабырлы да салмақты адам ғой. Сәлден кейін: «Ту-у, Мұқаметжан-ай, сонша мазаң кетіп не болды саған?» Қонақ қойдан да жуас, май берсең де жей береді», — демеуші ме еді қазекем. Сен екеуіміз қонақызыз ғой, сабыр сақта да, салмағыңды салып отыра бермейсің бе? — депті. Отырыстың соңына таман Бекеңнің ойлағанындай баратын жерлеріне дейін жеткізіп тастау үшін бір жеңіл мәшине қонақтарды отырғызып алып, зымырап келе жатса, кенеттен дөңгелегі тарс етіп жарылып кетеді. Жолдың жиегіне таман тоқтатып қараса, жарылған Бекен отырған жақтағы дөңгелек болып шығады. Сонда тұрып қу тілді Мұқаметжан:—Әй, Беке-ай, салмақты да соншама сала ма екен? — деген екен[9].

Қазақ мәдениетінің маңызды элементтерінің бірі-қонақжайлылық. Әзілде «Қонақ қойдан да жуас, май берсең де жей береді» деген мақал арқылы қазақ қоғамындағы қонақтың мінез-құлқын сипаттап тұр. Соңындағы Әй, Беке-ай, салмақты да соншама сала ма екен? деген сөйлем арқылы мәдениет қайраткерлерінің арасындағы әдемі әзіл көрініс табады. Бір қарағанда кекесін тәрізді болғанымен олардың арасындағы жақсы қарым-қатынас ниеті әдемі әзіл көрінісін береді.

Әзіл-оспақдискурсындағықазақлингвомәдениетікөрінісінсаралайтын болсақ. Қазақ мәдениеті ежелден үлкенді сыйлау, қонақжайлылық, мәдениет қайраткерлерінің арасындағы әзіл-қалжыңды қарым-қатынас мәселелерін жиі көтереді. Әзіл арасында мақал-мәтелмен сөйлеу, метафора, сөз ойыны, прагматикалық тәсілдер мен синтаксистік сәйкессіздік әзілді жеткізу құралдары болып табылады.

Сондай-ақ, интернет сайттарындағы ағылшын тіліндегі 50-ге жуық әзіл-оспақ мәтіндері сараланып бірқатары нақты мысалдар ретінде келтірілді. Зерттеуімізде ағылшын лингвомәдениетін сипаттайтын әзіл-оспақ дискурсының бірнеше нақты мысалдарын талдап көрсетеміз:

A man is driving down a country road, when he spots a farmer standing in the middle of a huge field of grass. He pulls the car over to the side of the road and notices that the farmer is just standing there, doing nothing, looking at nothing.

The man gets out of the car, walks all the way out to the farmer and asks him, «Ah excuse me mister, but what are you doing?»

The farmer replies, «I'm trying to win a Nobel Prize.»

«How?» asks the man, puzzled.

«Well, I heard they give the Nobel Prize to people who are out standing in their field» [10].

Бұл әзілде фермер өзінің егін алқабының ортасында ештеңе жасамай

тұрады. Өтіп бара жатқан адам фермердің не себепті тұрғанын сұрайды. Сонда ол Нобель сыйлығын алмақшы екенін жеткізеді. Бұл жерде әзіл *outstanding in their field* сөз ойыны арқылы беріліп отыр. Бұл сөздің тікелей мағынасы: *бір орында тұру* болса, екінші мағынасы: *өз саласының үздігі*. Ағылшын мәдениетінде Нобель сыйлығы бұл жоғарғы дәрежедегі қоғамның барлық мүшесі иеленуге тырысатын ерекше сый. Сондай-ақ фермер бұл ағылшын қоғамындағы әзілге жиі қолданылатын дәстүрлі кейіпкер.

You wouldn't believe what happened!

A police car pulls up in front of grandma Bessie's house, and grandpa Morris gets out. The polite policeman explained that this elderly gentleman said that he was lost in the park and couldn't find his way home.

«Oy Morris.» said grandma, «You've been going to that park for over 30 years! So how could you get lost?»

Leaning close to grandma, so that the policeman couldn't hear, Morris whispered, «I wasn't lost... I was just too tired to walk home» [10].

Бұл әзілде полиция Моррис қартты саябақта адасқандықтан үйіне алып келеді. Әжей таң қалып Морристің бұл саябаққа 30 жылдан бері барып жүргенін айтады. Қарт оның құлағына сыбырлап, үйге жаяу қайтуға шаршағандықтан осылай әрекет еткендігін жеткізеді. Бұл әзілде ағылшын мәдениетіндегі қарттар, саябақ, кешкі серуен ұғымы берілген. Ирония яғни қарт өзін-өзі адасқан адам кейіпінде көрсету арқылы күлкі әсерін тудырды.

Little Susan was mother's helper. She helped to set the table when company was due for dinner. Presently everything was on, the guest came in, and everyone sat down. Then mother noticed something was missing.

«Susan.» she said, «You didn't put a knife and fork at Mr. Smith's place.»

«I thought he wouldn't need them.» explained Susan. «Daddy says he always eats like a horse!» [10].

Әзілдің мазмұны анасына ас ішуге ыдыстарды дайындап жүрген Сюзан қонаққа шанышқы мен пышақ қоймайды. Анасы не себепті олай жасағанын сұрағанда. Қыз: «Әкем қонақ тамақты жылқы тәрізді жейді,-деді», -деп жауап береді. Ағылшын тіліндегі *eats like a horse* тіркесі *тамақты көп жейді* дегенді білдіреді. Ал кішкентай қыз оны тура мағынасында түсінеді, осылайша *сөз ойыны* арқылы әзіл туындайды. Сонымен қатар, мұнда ағылшын отбасының қонақты қалай күтетіні мен ағылшын мәдениетінде ыдыс-аяқты қою әдебіне ерекше мән берілетіндігін көреміз.

As a trucker stops for a red light

As a trucker stops for a red light, a blonde catches up. She jumps out of her car, runs up to his truck, and knocks on the door. The trucker lowers the window, and she says "Hi, my name is Heather and you are losing some of your load." The trucker ignores her and proceeds down the street. When the truck stops for another red light, the girl catches up again. She jumps out of her car, runs

up and knocks on the door. Again, the trucker lowers the window. As if they've never spoken, the blonde says brightly, "Hi my name is Heather, and you are losing some of your load!" Shaking his head, the trucker ignores her again and continues down the street. At the third red light, the same thing happens again. All out of breath, the blonde gets out of her car, runs up, knocks on the truck door. The trucker lowers the window. Again she says "Hi, my name is Heather, and you are losing some of your load!" When the light turns green the trucker revs up and races to the next light. When he stops this time, he hurriedly gets out of the truck, and runs back to the blonde. He knocks on her window, and as she lowers it, he says "Hi, my name is Kevin, it's winter in Canada and I'm driving the salt truck!" [10].

Аққұба қыз (блондинка) жүк машинадан бірнәрсе төгіліп келе жатқанын өз машинасынан көреді. Ол бұл туралы әрбір бағдаршамға тоқтаған сайын жүргізушіге барып ескертеді. Бірақ жүк көлік иесі мүлде үн қатпайды. Біраз жол өткен соң жүк көлік жүргізушісі жолға арнайы тұз бен құмды әдейі сеуіп келе жатқанын хабарлайды. Ағылшын мәдениетінде аққұба қыздарды аңқау етіп суреттеу арқылы әзіл тудыру көптеп кездеседі. Ал АҚШ-тың солтүстік штаттарында жолдарға құм мен тұз себу бұл күнделікті өмірде жиі кездесетін құбылыс. Бір жағдайды үш рет қайталап айту мен көпшілікке белгілі құбылысты түсінбеу тәрізді прагматикалық сәйкессіздік арқылы күлкі әсері туындап отыр.

Келесі ағылшын тіліндегі әзіл де осы аққұба қызға қатысты. *Мысалы:*

An airline captain was breaking in a very pretty new blonde stewardess. The route they were flying had a stay-over in another city, so upon their arrival, the captain showed the stewardess the best place for airline personnel to eat, shop and stay overnight.

The next morning as the pilot was preparing the crew for the day's route, he noticed the new stewardess was missing. He knew which room she was in at the hotel and called her up wondering what happened to her.

She answered the phone, sobbing, and said she couldn't get out of her room.

«You can't get out of your room?» the captain asked, «Why not?»

The stewardess replied, «There are only three doors in here.» she cried, «one is the bathroom, one is the closet, and one has a sign on it that says,

'Do Not Disturb'!»

Авиакомпания капитаны жаңа стюардессаны жұмысқа алады. Келесі жұмыс күні ол келмей қалады. Себебін сұрағанда, аққұба қыз қонақ үй есігіндегі *'Do Not Disturb'* (Мазаламаңыз!) деген жазуға қарап *шығуға болмайды* деп отырғандығын жеткізеді. Аққұба қызды әзілге қосу бұл ағылшын қоғамындағы қалыпты жағдай, мұндай әзілдерді көптеп кездестіруге болады.

Қорыта келе, ағылшын әзіл-оспақ дискурсында ағылшын лингвомәдениетінен хабардар ететін бірқатар қолданыстар мен мәселелер ерекшеленді. Олар: ағылшын қоғамындағы айрықша орны бар кәсіп-фермерлердікі. Жоғарыдағы әзілде көрініс тапқандай фермердің ерекше құрметті Нобель сыйлығын иемденуге тырысуы, оған жету соншалықты жеңіл деп топшылауы жұмыскердің аңғалдығынан хабар береді. Сондай-ақ ағылшын мәдениетінде айрықша орын алатын мәселе қонақ күтудегі дастархандағы ыдыс-аяқты қою тәртібі, ағылшын халқының өзіне тән ерекшелігін айқындайды. Әзіл-оспақ арқылы қарттардың өмір сүру салты да көрініс тапқан. Ағылшын мәдениетінде тағы да бір қалыптасқан мәселе аққұба қыздарды аңғал, аңқау етіп суреттеу.

Басқа халықтың әзілін түсіну үшін тек лингвистикалық білім ғана емес сонымен қатар өлкетанулық эрудиция да керек. Негізгі ақпараттың болмауынан оны түсінбеумен байланысты коммуникациялық мәселелер туындайды. Түсінбеушіліктің себебінің түбінде әлем бейнесіндегі сәйкессіздік жатыр, сондықтан ол лингвомәдени түсіндіруді қажет етеді. Мұндай коммуникативтік қарама-қайшылықты ескеру үшін әлемнің тілдік бейнесі ұғымын және онымен тығыз байланысты бөліктерін қарастыру қажет.

Мәдени ұғым бола отырып, әзіл-оспақ құндылық сипаттарға ие, яғни кез келген мәдениет иесінің күлкілі дискурс әлемінің тілдік бейнесін құрайтын негізгі өмірлік нұсқаулармен байланысты. Әзіл-оспақ бұл өз мағынасы жағынан адамның өзгермелі жағдайларға, белгілі деңгейде шынайылықпен оң көңіл-күймен келісу, ықшамдануының ыңғайлы жолы болып табылады.

В.И. Карасик және Г.Г. Слышкин тілді, сананы және мәдениетті кешенді зерттеу негізінде, лингвомәдени тұжырымдамалардың маңызды қасиеттерін талдай келе, олардың негізгі сипаттамаларын көрсетеді; лингвомәдениеттегі басқа бірліктерден өзгеше, менталдылық; лингвомәдени тұжырымдама басқа ментальді бірліктерден құнды элементтермен ерекшеленетін болғандықтан оның аксиологиялығы: шарттылығы (сананың бөлінуі зерттеу мақсатында жүзеге асады) және бұлыңғырлығы (тұжырымдамада нақты шегара жоқ); өзгермелілігі, тұжырымдаманың мазмұнын уақытқа байланысты қабылдау әртүрлі болады; жеке және ұжымдағы санада тұжырымдаманың болуымен шарттасқан тіл сөйлермені санасындағы шектеу; үшқұрылымдығы – тұжырымдама құрамында құндылық, бейнелік және түсіністік болады; полиапелляциялық (кез келген лингвомәдени тұжырымға көптеген апелляциялық жолдың болуы); көпмөлшерлік-тұжырымды үлгілеу үшін лингвомәдениеттің дәстүрлі бірліктері қолданылады; әдістемелік ашықтық және полиапелляциялық (лингвомәдениет аясында лингвистикалық және лингвистикалық емес әдістерді қолдануға мүмкіндік бар; тұжырымдамалар әртүрлі белгілер негізінде жіктеле алады).

Қорытынды

Осылайша, әзіл-оспақ дискурсын лингвомәдени тұрғыдан зерттеу белгілі бір этнос шеңберіндегі ұлттық-мәдени ерекшелігін анықтауға, тиісті қоғамдастықтың мәдени доминанттарын тұжырымдамалар түрінде сипаттауға, сондай-ақ олардың материалдардағы бейнелеу тәсілдерін анықтауға бағытталды.

Әзіл-оспақтың лингвомәдени сипатын зерттеу тек тіл мен мәдениеттің өзара байланысын тереңірек түсінуге мүмкіндік беріп қана қоймай, сондай-ақ мәдениетаралық түсіністіктің дамуына да зор ықпал етеді.

Сонымен жұмысымызда қазақ және ағылшын тілдеріндегі әзіл-оспақ дискурсының лингвомәдени сипаттарындағы ұқсастықтарын, ерекшеліктерін анықтауға тырыстық.

Екі мәдениетте де әзіл-оспақ халқының дүниетанымы, өмір салты мен құндылықтарының ерекшеліктерін көрсетеді. Қазақ мәдениетінде әзіл арқылы ақсақалдарға деген құрмет, қонақжайлылық және өнер өкілдері арасындағы жылы қарым-қатынас көрінеді. Бұл жағдайда метафоралар, мақал-мәтелдер, прагматикалық әдістер және синтаксистік ерекшеліктер сияқты тілдік құралдар белсенді қолданылады.

Ағылшын әзілдері өз кезегінде мәдени шындықтар мен стереотиптерді көрсетеді: фермерлер сияқты мамандықтарға құрмет, аңғал жұмысшының бейнесі, ұлттық сипаттың элементі ретінде ыдыс-аяқ қою әдебі дәстүрлері, карттардың өмір сүру ерекшеліктері, сондай-ақ аққұба қыздың бейнесі.

Мұның бәрі әзіл тек ойын — сауық құралы ғана емес, сонымен қатар қоғамның мәдени кодтары мен құндылықтарын жеткізудің маңызды әдісі екенін көрсетеді. Әзіл-оспақ дискурсы қазақ тіл білімінде мәдениетпен байланыстыра отырып әлі де терең зерттеуді қажет ететін сала.

ӘДЕБИЕТ

[1] Ерназарова З.Ш. Қазақ сөйлеу тілі синтаксисінің бірліктерінің прагматикалық негіздері: фил., ғыл., док., диссертация. – Алматы, 2001. – 246 б.

[2] Дейк Т.А. ван. К определению дискурса. – Лондон, 1998. – 384 с.

[3] Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград, Перемена, 2002. – 477 с.

[4] Арутюнова Н.Д. Дискурс. Лингвистический Энциклопедический словарь. Советская энциклопедия. – Москва, 1990. – 136-137 с.

[5] Миронова Н.Н. Дискурс-анализ оценочной семантики. НВИ-ТЕРАЗУС, 1997. – 158 с.

[6] Наурызбайқызы Г., Садирова К.Қ. Дискурстың ұлттық ерекшеліктері. //Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің «Хабаршысы. Филология ғылымдары сериясы» журналы. – Алматы, 2023. – №2 (69). –Б.141-158.

[7] Постовалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека. Язык и картина мира. —Москва: Наука, 1988— 8-69 с.

[8] Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка. —Москва, Флинта, 2010. —288 с.

[9] ...Деген екен!/Құраст. М.Ниязбеков. — Алматы: Өнер. Қ. — 1993—64 б.

[10] English jokes. <https://tululu.org/read-66574/?page=10> (Қаралған күні 01.04.2025)

[11] Александрова Е.М. Лингвостилистические особенности юмористического дискурса // Вестник Челябинского государственного университета. — №10 (301). — Челябинск, 2013. — С.51-56.

REFERENCES

[1] Ernazarova Z.Ş. Qazaq söileu tılı sintaksisiniñ birlikleriniñ pragmatikalıq negızderi [Pragmatic foundations of the units of the syntax of the Kazakh spoken language]: fil., ğyl., dok., dissertasiya. — Almaty, 2001. — 246 b. [in Kaz.]

[2] Deik T.A. van. K opredeleniu diskursa [Towards the definition of discourse].- London, 1998. — 384 s. [in Rus.]

[3] Karasik V. İ. İazykovoi krug: lichnost, konsepty, diskurs [The language circle: personality, concepts, discourse]. — Volgograd, Peremena, 2002. — 477 s. [in Rus.]

[4] Arutyunova N.D. Diskurs. Lingvisticheskij Enciklopedicheskij slovar'. Sovetskaya enciklopediya [The discourse. Linguistic Encyclopedic dictionary. The Soviet Encyclopedia]. —Moskva, 1990. —S. 136-137. [in Rus.]

[5] Mironova N.N. Diskurs-analiz osenochnoi semantiki [Discourse analysis of evaluative semantics]. —NVI-TERAZUS, 1997. — 158 s. [in Rus.]

[6] Nauryzbaiqyzy G., Sadirova K.Q. Diskurstıñ űlttyq erekşelikleri [National features of discourse] // Abylai han atyndağy Qazaq halyqaralyq qatynastar jäne älem tilderi universitetiniñ «Habarşysy. Filologia ğylymdary seriasy» jurnaly. — Almaty, 2023. — №2 (69). — B.141-158. [in Kaz.]

[7] Postovalova V.İ. Kartina mira v jiznedeiatelnosti cheloveka. İazyk i kartina mira [The picture of the world in human life. Language and worldview]. — Moskva: Nauka, 1988. — S.8-69. [in Rus.]

[8] Alefirenko N.F. Lingvokűlturologia. Sennostno-smyslovoe prastranstvo iazyka [Cultural linguistics. The value-semantic space of language]. — Moskva, Flinta, 2010. — 288 s. [in Rus.]

[9] ...Degen eken!/Qűrast. M.Niazbekov[They say]. — Almaty: Öner.Q.—1993—64 b. [in Kaz.]

[10] English jokes. <https://tululu.org/read-66574/?page=10> (Qaralğan küni 01.04.2025) [in English]

[11] Aleksandrova E.M. Lingvostilisticheskie osobennosti iumoristicheskogo diskursa. [Linguistic and stylistic features of humorous discourse] // Vestnik Cheläbinskogo gosudarstvennogo universiteta. –2013. – №10 (301). – Cheläbinsk. – S. 51-56. [in Rus.]

ЛИНГВОКУЛЬТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЮМОРИСТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА (НА ОСНОВЕ КАЗАХСКИХ И АНГЛИЙСКИХ МАТЕРИАЛОВ)

*Рысмагамбетова Н.А.¹, Тектіғұл Ж.О.²

*^{1,2}Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова
Актобе, Казахстан

Аннотация. В данной статье исследуется лингвокультурный характер юмористического дискурса в рамках антропоцентрической парадигмы лингвистического знания в соответствии с лингвокультурологическими и концептуальными исследованиями.

Через взаимосвязь языка и культуры в юмористическом дискурсе выявляются национальное мировоззрение и ценности. В ходе исследования рассматривается, как языковые и культурные элементы, используемые в юмористическом дискурсе, а также их культурные особенности напрямую влияют на культурный фон слушателя или читателя. Лингвистика всегда рассматривается как наука, изучающая язык в человеке и человека в языке.

Человек в процессе освоения какого-либо языка становится исследователем культуры этого языка. В познании культурных особенностей этого языка можно говорить о том, что он является основой понимания представителя этноса, что язык и культура неотличимы друг от друга. Эти обоснования являются фундаментальными составляющими изучения лингвокультурологии, объектом изучения которой являются все проявления народной культуры, сложившиеся в языке.

Цель научного исследования – выявить и проиллюстрировать лингвокультурные характеристики юмора на казахском и английском языках. Основные направления и идеи статьи – дать и описать понятие юмористического дискурса, рассмотреть понятие юмора определить его место в юмористическом дискурсе, дать характеристику. В статье использованы дискурсивно-аналитические, сопоставительные методы исследования.

Научная значимость статьи заключается в определении лингвокультурологического характера юмористического дискурса, поскольку лингвокультурология является крупнейшим направлением исследований лингвистики. Чтобы определить лингвокультурный характер юмористического дискурса, были сформулированы определения и

концепции исследователей относительно проблемы дискурса.

Практическое значение статьи-рекомендуется для использования в качестве дополнительных источников информации в юмористическом дискурсе и лингвокультурных исследованиях.

Ключевые слова: юмор, дискурс, лингвокультура, лингвокультурология, лингвистика, юмористический дискурс, язык, коммуникация

THE LINGUOCULTURAL CHARACTERISTIC OF HUMOROUS DISCOURSE (BASED ON KAZAKH AND ENGLISH MATERIALS)

*Rysmagambetova N.A.¹, Tektigul Zh.O.²

*^{1,2}Aktobe Regional university named after K.Zhubanov

Aktobe, Kazakhstan

Abstract. This article is about linguocultural nature of humorous discourse of the anthropocentric paradigm of linguistic knowledge in accordance linguoculturological and conceptual studies.

Through the interrelation of language and culture in humorous discourse, national worldviews and values are revealed. This study examines how linguistic and cultural elements used in humorous discourse, as well as their cultural specificities, directly influence the cultural background of the listener or reader. Linguistics is always regarded as a science that studies language within a person and the person within language.

A person in the process of mastering a language becomes a researcher of the culture of this language. In the knowledge of the cultural features of this language, we can say that it is the basis for understanding the representative of the ethnos, language and culture are indistinguishable. These justifications are fundamental components of the study of linguoculturology, the object of study which are all manifestations of folk culture that have developed in the language.

The purpose of the research is to identify and illustrate the linguistic, cultural characteristics of humor in Kazakh and English. The main directions and ideas of the article are to give and describe the concept of humorous discourse, to consider the concept of humor, to determine its place in humorous discourse, to give a characteristic. The article used discursive-analytical, comparative research methods.

The scientific significance of the article lies in determining the linguoculturological nature of humorous discourse, since linguoculturology is the largest area of linguistics research. In order to determine the linguocultural nature of humorous discourse, definitions and concepts of researchers regarding the problem of discourse were formulated.

The practical significance of the article is recommended for use as additional sources of information in humorous discourse and linguistic and cultural studies.

Keywords: humor, discourse, linguoculture, linguoculturology, linguistics, humorous discourse, language, communication

Мақала түсті: 05 қараша 2023

Авторлар туралы мәлімет:

Рысмагамбетова Нургуль Аргинбаевна – хат хабар үшін автор, PhD докторанты, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: aitokrayan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9599-812X

Тектігүл Жанна Орынбасарқызы – филология ғылымдарының докторы, профессор, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: t.khamza@mail.ru, ORCID: 0000-0002-9987-3105

Информация об авторах:

Рысмагамбетова Нургуль Аргинбаевна – автор для корреспонденции, PhD докторант, Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, Актобе, Казахстан

e-mail: aitokrayan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9599-812X

Тектигул Жанна Орынбасаровна – доктор филологических наук, профессор, Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, Актобе, Казахстан, e-mail: t.khamza@mail.ru, ORCID: 0000-0002-9987-3105

Information about the authors:

Rysmagambetova Nurgul Arginbaevna – Corresponding author, PhD student, K.Zhubanov Aktobe regional university, Aktobe, Kazakhstan, , e-mail: aitokrayan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9599-812X

Tektigul Zhanna Orynbasarovna – Doctor of Philological Sciences, Professor, K.Zhubanov Aktobe regional university, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: t.khamza@mail.ru, ORCID: 0000-0002-9987-3105

UDC 81' 373

IRSTI 16.01.11

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.014>

MYTHICAL CONTENT OF HYDRONYMS

Sadirova K.K.¹, *Zhazykova R.B.², Khusainova L.M.³

^{1, *2}Aktobe Regional University named after K. Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan

³Bashkir State Pedagogical University named after M. Akmulla

Ufa, Bashkortostan, Russian Federation

Abstract. The authors analyze mythical information about the content of hydronyms in onomastic discourse. *The article's aim* is to identify mythical information in the content of hydronyms of the Kazakh language, to determine their continuity with other onomastic names.

The article's scientific significance lies in the fact that it studies the discursive and mythological aspect of hydronyms, determines the magical nature of the words contained in them (words "white" and "black"), differentiation of the concepts of "Zher-Su (Earth-Water)" "mistress of water - Umai ana (Umai-mother), Sutkol (milk lake), the master of the lake - Kok buka (Blue bull) in the common Turkic myths, systematisation of mythical knowledge preserved in the meaning of the named hydronyms. *The practical significance* is explained by providing a model for analysing the mythical content of hydronyms. The methods of discourse analysis, analysis of meaning and etymology of the word were used in the course of the research.

The research work's main results are that the origin of the Turkic names Umai-ana, Mai-ana, Ot ene, Umaiyk and Bai-azhe are variations of the same homonym, Umai/Umaiyk/Mai/Bai/Ot ene/, which constitute "five mothers-in-laws", and that their semantic fields and scope have been expanded.

Value of the research: analyzing the content of 10 hydronyms in the study systematized the mythical knowledge preserved in their meanings: water is connected with all three worlds: water -God (Umai lives in the mountains // heavenly world), water - connection of two worlds (living and dead) or the border of two worlds: after forty days from the birthday the infant is bathed in water consisting of forty spoonfuls, he is categorized as a person; wash a corpse when he's carried to his last journey, containing the mythical knowledge "to die-water-to resurrect". The work's conclusion can be used for practical purposes for research on onomastics, mythology.

Keywords: hydronym, discourse, onomastic discourse, myth, water cult, cognitive structure, mythical knowledge, etymology

Introduction

Along with the world globalization in our country there is a process of ethnic modernization. In this regard, the activity of cognition of Kazakh worldview, including the study of mythical worldview of our nation, is growing.

In linguistic science, the problems of onomastics in general have been widely studied; theoretical conclusions have been obtained, including toponyms and anthroponyms in more detail than hydronyms and phytonyms, and especially studied in structural aspect. However, due to the paradigm shift of language study paradigm to anthropocentric direction, onomastic studies began to be considered in the cognitive aspect as well. In our proposed article, we will analyze onomastic names, including hydronyms, in discursive and mythological aspects. The study of hydronyms in the discursive aspect, in our opinion, refers to onomastic names in the consciousness of those entering the discourse, in our case to the determination of the movement of information fixed in consciousness regarding hydronyms, i.e. to the disclosure of the content of cognitive structures in the consciousness of the participants of the discourse, differentiation of knowledge assimilation regarding the subject of study. And in the mythological aspect, what we call research is the differentiation of mythical knowledge stored in the meaning of each hydronym, the disclosure of implicit, explicit mythical information, which takes a hydronym as a particle of mythical worldview and is fixed in its content.

Today one of the first who was interested in the topic of water cult in Turkic languages can be called the works of A.V.Anokhin, V.I.Verbitsky, L.P.Potapov. Collectors of folk folklore B.Ya.Bedyurov, N.P.Dyrenkova, V.P.Dyakonova, E.E.Yamaeva tried to understand superstitions and rituals related to water. Scientists who conducted research on this issue in Kazakh language science: K.Zhubanov, Sh.Ualikhanov, B.N.Biyarov, T.Zhanuzakov, A.Toishanuly, E.Koishybaev, B.A.Baitanaev and others.

Under the old knowledge we observe mystical forces. Language describes historical strata and social phenomena, the cognition and concept of a people, their being. The opinion of Prof. K.Zhubanov also proves our point: “People of antiquity first named things different from themselves. They called themselves similar to them. This was due to the fact that they realized themselves as part of a small world and imitated the big world of matter. This cognition influenced language as well” [1, p.491], and this influence is preserved in the content of hydronyms.

Materials and methods

The fact that our indigenous Turkic ancestors greatly revered springs and waters, including mountain and healing springs, rivers-lakes, is evidenced by the names of localities preserved in our language. The connection of toponyms in a certain regional toponymic system with myths, nature, and their origin can be

explained only on the basis of the peculiarities of human thinking and the nature of the society in which he lived.

Toponyms associated with myths are a special type of thinking, i.e. the result of mythopoetic thinking. If the “metaphorical” thinking of ancient man is based on imagery, analogical comparison, their abstract way of thinking led to symbolism. The symbolism of mythopoetic thinking of Kazakhs was reflected in Kazakh hydronymy, archetypal names. The names social myth-archetypes, collective unconscious (C.Jung) or “silent knowledge” (E.Sepir, L.Wittgenstein) depict the proto-elements of universal culture.

According to E. Cassirer, the essence of each mythical image can be determined by its name. A name and its meaning are in an intrinsically necessary relationship with each other, and a name not only expresses meaning, but is itself meaning, and the strength of meaning depends on the name [2, p. 328]. Therefore, the study of a culturally significant word should begin with the study of its name. E. Cassirer points out that linguistics and etymology have always served as the main means and method of interpreting myths.

The empirical base of the study is analytical in nature, includes the study of etymology of 10 hydronyms (Arys, Aksu, Karasu, Maibulak, Maikan, Shyngyrlau, Zhylagan ata, Katynsu, Sutkol, Umaibulak), selected for special purposes, and the linguistic information contained in them were analyzed using methods (discourse analysis, methods of analyzing word meaning, etymology).

Results and discussion

Toponyms and hydronyms, as compound words, may retain with them a word that does not exist in the modern language. For example, *Arys* (*Arysh*) is the name of a river flowing near Turkestan in ancient records. S.P.Tolstov, A.N.Bernshtam compare the hydronym *Arys* with the ancient ethnonym *Arsi* [3, p. 60]. V.N.Popova says that the first half of the name is the word *ar*, meaning “water”, “river” in Indo-European language, and the second half *as* is a widespread hydroformant meaning “water”, “river”. A. Baibatsha says that *Arys* is the name of one of the Sak tribes [3, p. 42]. B.A.Baitanaev notes that the word *as* in the name of the town *Arsubaniket*, built in the Middle Ages along this river, is translated from the Turkic language as “water” (*ar*+*su* (water)). At the same time, he cites the opinion that in the XIV-XVI centuries *Arsubaniket* was called *Karasman* (*Karaspan*) and that A.M. Shcherbak had variants *Aras*, *Arsu*, *haras*>*Karas* [4, p. 66]. B. Biyarov, questioning that both parts of the word *Arys* are repeated as “water”, “river”, said that the first part of the name is the word *ar*, in Old Turkic meaning “pure”, “transparent”, and the second part *ys/is/s* (*bic/ic/c*) – in Finno-Ugric and Turkic language - “water”, and argues that *Arys* was a hydronym in the meaning “pure, transparent water” [5, p. 19]. He proves his point by linking it to the meaning of the later name *Karasman*<*Karas*:

“... because in Kazakh *black* is “*pure, transparent*” + as “*water*”. It is proved that almost all named rivers Karasu are transparent water rivers [5, p. 94]. This scientist writes that the other course of the Arys should be clear. At least up to the confluence of the Aksu river, because the Aksu rivers are often muddy. According to L.A.Nakhanova: the word “white” as part of the hydronyms has the meaning “*clean, transparent*” and “*stream, waste water*”, and the word “black” – “*clean, transparent (without impurities)*” and “*deep river fed by underground water*”. As part of hydronyms, the word “white”, “black” means, “*transparent, pure*” [6, p. 101-102]. In Kazakh language “white” usually means honest, clean, transparent, and “black” also means dirty, unclean. Obviously, there is also its own reason for the alternation of “white” and “black” meanings in the composition of hydronyms in relation to water. And this is probably connected, in our opinion, with the mythical worldview, i.e. with the magical character of the word “black”. As for the magical function of such words, Prof. K.Zhubanov emphasizes the view that for the sounds of the language to also reach the modern level, many reasons were required. He points out different magic such as mesmerizing, shouting, bird call, scaring away animals, calling the wind on the current, destroying nature, calling rain, giving as an example the word “*dyrrr (дыппрр)*” (people when stopping horses will say this word) - this is mesmerizing. And says that from magic is born literature, philosophy. The separation of sounds from diffuseness, words from gestures was not immediate either. Throughout the whole process of this separation there were several stages [1, p.513].

Hydronyms of Kazakh and Turkic languages are fixed in the consciousness of onomastic discourse entrants as follows: Water - God, the movement of information in this chain is distributed as follows: “Zher-Su (Earth-Water)” – Baiana // Umai ana // Mai ana – “Mother Goddess”. In the minds of the participants of onomastic discourse in this sequence, “Umai” is the god of water, the mother base (the place where life develops, the womb), the spirit of water, consequently, the water fairy, the mermaid. Hence the image of the mermaid becomes a girl. In accordance with this, Kazakhs have a belief that one should not dive at night, take water out of the well. Because it can disturb the tranquility of the water fairy, and then a person will go crazy. Umai ana – the goddess of water – milk (Sutkol – milk lake), mother’s milk is the main nutritious food of a human child from birth until the baby stands on his/her feet and runs. This is also enshrined in the content of this word Umai ana. Maibulak – Umai bulak (sacred spring), Mailykent – Umaily kent (sacred city), Maitobe – Umai tobe (sacred hill), Maikan (sacred river) (the word *mai* means “*sacred, holy*” and the word “*gan (ған)*” means the Old Turkic word for *river*).

Systematizing the mythical knowledge stored in the meaning of the hydronym taken for analysis: water is connected with all three worlds: water-God (Umai lives in the mountains // Heavenly world), water is a link between the two

worlds (the living and the dead) or the boundary of the two worlds: after forty days an infant, who has just been born, is bathed in forty spoons of water, and is put into the category of a human being, a dead corpse is washed with water when it goes on its final journey of life. The mythical knowledge of “to die-water-to resurrect” is passed on.

1) Continuity of “Zher-Su (Earth-Water) - God of Water - Umai”

Since language is the basis and product of culture, linguistics is filled with cultural and historical content. Language, being a means of communication, serves to understand the worldview, culture, mentality of a particular people. In particular, looking at language from the point of view of sacred toponyms, including hydronyms, makes it possible to study the nature of paralogical thinking and gives an idea of the naive picture of the world.

For many centuries, hydronyms have occupied an important place in human life, as they carry very important information about the linguistic picture of the people's world.

The vertical picture of the ancient Turkic world consists of three universes: the highest universe – the blue sky, the middle universe - the earth and the lower universe - the underworld. The above image of the universe is shown in the epitaph of Kultegin (Great Inscription): “When the sky on high and the brown earth below were created (or appeared), between them was created (or appeared) the human child (i.e. people). Each world has its own God: the God of the sky - Tengri, the God of water, earth and fertility - Umai, the god of the underworld - Yerlik (Yerkilik). The God of the central universe was here recognised by the Turks as “yyduk Yer-Sub”, i.e. “sacred, holy Zher-Su (Earth-Water)”. While in the all Turkic myths Zher-Su (Earth-Water) – seventeen supreme spirits – “Holy Zher-Su (Earth-Water)” are the most merciful blessers, Umai and Tengri belong to the category of patrons of Zher-Su (Earth-Water), protectors. In the Orkhono-Yenisei monuments, this idea sounds as follows: “The Turkic people are immortal”, “Heaven, Umai and Zher-Su (Earth-Water) give us victory” [7, p. 39].

Here, according to mythology, “Zher-Su” dwells on the eternally snow-covered tops of high mountains and at the headwaters of Mountain Rivers flowing into the mountains. Every spring a herd is specially sacrificed to them as gods of earth and water. In the lexical section of “Historical-Comparative Grammar of Turkic Languages” “jer sub (suw)” (literally: “earth and water”, “land”, “dry land”) are expressed in a very archaic way [8, p. 201].

At the mythological level in the Turkic peoples there were such concepts as “sea”, “ocean”. In the system of universal representations of the world, including the Altai variant, the first material of the World was the water space, in which lived the “holy Mother”, who first created the earth and then the sky. Therefore, the Altai people turn to the sacred Zher-Su (Earth-Water) (yer Suu), worship “spirit masters” (“Suu eezi”) living in mountain rivers and lakes. The Altai legend

about the origin of the Universe deserves special attention. In the Altai variant of ideas about the world, its main material is a large water space – the world lake. In it there is the “holy mother” Umai-ene, the symbol of the woman - the giver of life, the root face of all life on Earth, who first participated in the creation of the Earth, and then the sky. V.Radlov states that on the third floor of the sky is a white milky lake, Sut-Kol - the source of the pure and chaste creation of all life. The host of the lake is a blue bull, the golden-haired, sitting on Mount Surun is God Umai-ene and the fish Ker-balyk [9, p. 157-159]. The milk lake has always been a symbol of spiritual purity and holiness among the nomads of Central Asia, and life on earth, according to the Altai worldview, is connected with this heavenly lake.

2) Basis of water formation in the content of hydronyms

In Kazakh legends there are two interpretations of the origin of water: 1) water – was formed from tears, 2) a lake, spring (water) was formed from mother's breast milk. Mythical texts, in which such an idea is stated, refer to hydronyms: Zhaiyk (Ural), Shyngyrlau (Chingirlau), Zhylagan ata, etc. For example, in the legend about the giant who raised the mountain Kalmaktolagai, the giant was captured by the mountain, and his mother, grieving for him, came to the place where the hill Aktas is now, and, weeping, *her tears flowed as a lake, and milk flowed as a spring*. In the myth about the origin of the river Zhaiyk (Ural), the daughter of Zhaiyk Khan, having failed to marry her lover Shyngyrlau, falls into the water and dies. From the tears of the khan the river Zhaiyk (Ural) appears [10, p. 126-127]. In the myth of “Zhylagan ata”, widespread in South Kazakhstan, apparently, healing water was formed from the tears of the grandfather, a spring from the tears of the mother. And we can see that the etymology of the hydronym is related to the verb “to cry”.

In addition, the Altai people associate the beginning of the river with the image of the “navel of the earth”, the “world mountain”. For example, the main river of Altai Katun (Katyn) originates from the peak of Siberia - Belukha (Muztau). The river Katun is called by Kazakh “Katynsu”. As for the name Katyn, the etymology of this hydronym experts are looking for in the Old Turkic language. In Old Turkic “Kadyn” means “Your Majesty”, “aristocrat”. The famous Russian traveller P.M.Chikhaev (1830-1917) in his book “Journey to the Eastern Altai” writes about the name Katun: In some Turkic peoples this term had a wider meaning, as it was used in combination with “mistress”. That is why the river was given the name “Katun” – “queen of the river” [11, p. 34].

The Altai people call this world mountain “Kadyn-Bazhy Uch – Sumer” (source Katyn, the source of three peaks), and the world river is called “Ene-Kadyn navel” (navel-Ana-Katyn, i.e. with a peak). The semantics of these names traces the sacral connection of the mountain and the river as the heavenly world and life on Earth.

This mountain is considered sacred for Turkic-speaking and other peoples, as in the world language image of the ancient Turks it was considered the abode of the female deity “Umai ana”. Peoples have a belief that one should not climb into the head of the mountain, even to look at it from a close distance.

There are traces of Turks on the Muztau (Belukha) mountain. Muztau is so valuable for Kazakhs. The Altai people equated Muztau to Umai the mother (before the arrival of Islam and Christianity). Among countless rivers-lakes originating from the summit, the milky-white stream of Ak Berel and Akkem seemed to the ancient Turks the milk of mother Umai. That is why Altai shamans, besides always pinning their noblest dreams and hopes on the universal Umai-Ene, with the help of this sacred lake Altai Kama (shamans) received information about the animal fruit (kut), the fruit of children (jula). This legendary Sut-kol (Sut-Köl), according to the Altai people, endows the earth with a special life-giving power, capable of the emergence and birth of any land creatures. In addition, according to the understanding of the indigenous Altaic peoples, before the appearance of the universe, Ulgen, the God of the upper world, pulled a piece of clay out of the same water and then made a human being out of it.

Consequently, water is the primary source of the Universe, i.e. the beginning and the first basis of life. The same statement about the origin of the world, i.e. water as the mother of all living things, healing power, is found in any ethnos. In this regard, in the languages of each nation one can find a lot of proverbs related to water. Kazakh people have long revered water: *Water is a source of well-being (Su – yzystyn kozi). Be clean as water. It will wash away everything (Taza bolsan, sudai bol. Barin zhuyyp ketirgen). Where water is, there is abundance (Su zhurgen zher molshylyk). Without water there is no life (Susyz omir zhok). Where there is water, there is prosperity, where there is an aryk (canal), where there is water, there is a wood (Su bar zherde yrys bar, aryk bar zherde su bar, aryk bar zherde su bar, su bar zherde nu bar). The mountain is sweet with the stream, and the stream with the reed (Tau bulagymen suikimdi, bulak kuragymen suikimdi). The mother of water is the spring (Su anasy – bulak). Earth is treasure, water is gold (Zher – kazyna, su – altyn).*

Therefore, the Turks perceived water as a unit, nourished only by nature, and worshipped the forces of nature in difficult moments of their life and during illness. They treated healing springs with special respect and respected the spirit of each spring - the patron. Therefore, the therapeutic effect depends on the spirit of the source, which has a certain healing power, property.

There are springs in the Kazakhstan region with many healing properties that can be cured by drinking. The use of these waters for treatment through drinking, bathing has been known since time immemorial. The healing properties of water are determined by the amount of dissolved substances in it and are found in cold, warm, hot state. For example, Rakhman springs in Katon-Karagai district

of East Kazakhstan region are characterised by healing properties and abundance of useful elements in their composition.

Such water was the primary source, the basis of the Universe, and the feminine symbol of the Mother Goddess Umai-ana, who stood at its origin, has been preserved in the ritual knowledge of the Kazakh people.

Worship of the Sacred power of Umai-ana, which ensures the well-being, unity and peace of each family, the growth of a child healthy, decent, talented, brave and beautiful, is a tradition of the ancestors of the Kazakh people. The people have preserved the name of mother Umai as Mai-ana. According to the folk notion blasphemy against Umai, a misdemeanour alien to the national tradition, leads to misfortune. In Turkic languages the omission of the sound *u* and before some consonants is explained by their prosthetic character. Theoretically, one cannot deny the similarity of lexemes *Umai*, *Mai*, *Vai*, the homogeneity of which can be determined on phonological, morphological, semantic basis.

One of the most frequently used words in the Kazakh language – “*bayan*” - means blessing, prosperity, abundance and comes directly from the word “*bayana*”. Here we should not forget that “*bayana*” was directly connected with the sacred “*Zher-Su (Earth-Water)*”, the mother who cultivated and produced the seeds of Her Deity. Ethnographic data show that all that the Turkic-Mongolian people call *Bayana*, *Umai ana*, *Mai ana* are just one “mother God”.

Legends, customs and traditions about the mother Umai clearly show that the sacral meaning of the mythonym Umai of the Turkic peoples refers to the period before the birth of a child, to the gestation in the womb, to the maternal basis giving birth to humanity as a whole. It is also connected with the ideas of “maternal basis”, “the beginning of life” in the Arabic language. In both Old Turkic and Kazakh concepts lexeme Umai is a linguistic image of life, growth, health, beauty, life, happiness and wealth, fertile life, art and teaching-science, mythical cognition, formed in meaning and beautifully intertwined grammatical structure.

K.Zhubanov in the process of determining the etymology of the Old Turkic word *jag* connects it with the word of the deity - the protector of women Umai: ‘The latter, in all probability, became dominant in connection with the cult of the female patron deity Umai, phonetic only variants of which (having lost the initial narrow vowel, obviously, former determinative) is the word *mai* “oil”, “fat”. ... The name of the patroness of mothers-feeders could become the name of a female mother, and the name of her maternal organs, i.e. with *Uve* reduplication: *em* (suck), *em-cek* (female breast), Altai *emegen* (mother), Yakut *emie* (mare, i.e. mother), which with the loss of the initial vowel in Kazakh would be *bie* (*mie*) id. The base *em* (*to suckle, female breast*) with re-glossing of *e* into a will mean *vulva* - maternal organ [1, p. 176].

3) *Etymology of the name Umai and its preservation in the content of hydronyms*

Pronunciation and similarity in the sound of the words “*Uma - umai, ana, ene, mama, muter, mother*” is not just for nothing, as in all Turkic languages the mother was called *ene* or *ana*. In Kazakh they call *mama bie*, a mare who gave birth to foals several times. N.Kudachina also connects the ancient origin of the Turkic word “*bai*” with the Old Turkic word *uma* “*ana, sheshe*”. The scientist defines the meaning of the word combinations “*bai sös, bai at*” found in these languages as follows. “*Bai sös* < *bai* (ancestor, patron) + *sös* “word” = a sacred word that is spoken to ancestors, that is, a word that is forbidden to be spoken aloud. Compare: Old Turkic. word of truth (Akikat soz); *bai at* < 1) *bai+at* = ancestor’s name, sacred name, 2) *bai at* (Teleut.) *bajat* (Old Turkic) “God”, *bajat ati birle sözüg başladım* (I started the word in the name of God) [12, p. 82].

Thus, the story of the origin of the word “*bai*” tale above cannot be explained in its present sense. Here, the underlying meaning is not their social meaning, but rather a religious, “sacred” meaning.

The term *Umai* in the Kachin dialect means *Omai* and *Ymai*, and in the Sagai dialect, *Umai* and *Ymai*. In the Khakass literary language, it is used in the form of *Ymai*, and the Kyrgyz refer *Umai Ana* (*Umai ene*) to ancient religious cults.

M.Aji notes that Tengri Khan in the Kipchaks there was also the God Umai. Umai is the beginning of female existence. She protects infants. She was depicted by the Kipchaks as a female goddess in Christian icons [13, p. 98].

“In the ancient Turkic worldview, in addition to “*Umai Ana*”, there was the concept of “*bes ene* (five mothers-in-law)”. The Kazakh word combination “known from *bes ene* (*beseneden belgili*)” comes from the concept of “five mothers-in-law”. Ancient Turks considered *Bes ene* as ‘five mothers-in-law’ *Umai-ana, Mai-ana, Ot-ana, Umai-yk* and *Bai azhe*. “Five mothers-in-law” were spiritual forces of angelic origin, healing a person from illnesses, opening the way and blessing him. For this reason, the ancient Turks, together with “*Umai ana*”, also considered “*bes ene* (five mothers-in-law)” as patrons [14].

Thus, in the representation of the ancient Turkic people, Tengri (brother) appeared in the male role in heaven, and Umai was accepted as Mother Earth.

The ancient Turks known to us paid homage to the mother Umai by placing signs and carving their pictures in stone. According to the sources of modern scientific discoveries, the discovery of the sixth sign of *Umai ana* carved in stone clarifies our point above. On the basis of these formulations in the language the names *Maibulak - Umaibulak*, sacred source, *Mailykent - Umailykent*, sacred city, *Maitobe - Umaitobe*, sacred hill in Kazakhstan mean “holy”, “sacred place”, and the word “*Mai*” as part of the name of the river *Maikan* means “holy”, “sacred”, “*gan*” means river.

Thus, “the names of toponyms, hydronyms, ethnonyms, anthroponyms and mythological vocabulary of Turkic languages, derived from the word “*bai*” in Turkic languages, allow us to reconstruct the ancient meaning of the word “*bai*” in the modern Kazakh language as “sacred, holy, revered”. The scientist G.Bukharova proves that the word “*bai*” was originally used in Turkic languages in the meaning of “God, the Almighty”. Subsequently, the equating with God of tribes and clan territory, river, lake, mountains, tribal tree, totem animals or birds, and then rulers of the country led to a wide spread of the word “*bai*” in all ranks of the lexicon [15, p. 68].

All these said names have their own beliefs, views of the world, generated by mythical knowledge of the ethnos.

4) *The image of the water spirit*

While the image of the water spirit is represented in the images of world oral literature in the form of various creatures, i.e. in the fairy-tale image of a sea creature with the head and upper body of a woman - a mermaid and a fish tail, in European folklore mermaids are depicted as natural beings with magical and prophetic powers, like fairies, Turkic peoples believe that every river, stream, lake has a master, “the spirit of water”, who will be represented in the form of a girl, a woman or an old woman. It is often said that this spirit manifests itself in the form of a girl who brushes her red hair on the riverside, attracts men to the river, and men who see her come unerringly to the water.

In his arguments concerning the origin of language in “Works found in recent years” Kazakh Turkologist K.Zhubanov touched upon the magical nature of the peculiarities of the formation and development of language in the prehistoric ideas of the people: “People of antiquity understood that every object, thing has a master, whether he is good or bad. Therefore, it was believed that those who are on the good side were called god, angel, prophet, saint, and those who are on the bad side were called devil, giant, fairy (there are also two types). ...The patron of the cow - Zengi baba, the patron of the camel - Oisylkara, the patron of the horse - Kambar ata, the patron of sheep cattle - Shopan ata, the patron of the goat - Shekshek ata remained from that time, in particular, there are two variants of the concept “fairy” [1, p. 25]. According to the scientist, it is the classification of fairies by faith into two groups: Muslim fairy and infidel fairy. Professor K.Zhubanov gives a definition on the concept of fairies, and describes them as wonderfully beautiful celestial beauties who fly over mountains and steppes, over rivers and lakes along the stream, winged, golden-haired beautiful girls. Fairy girls are so beautiful that they shine around themselves, make people’s souls happy [1, p.182]. Although mermaids were sometimes kind, they were dangerous to humans. Their gifts brought misfortune and could lead to accidents. Sometimes they lured drowning people to their deaths or enticed young people to live together underwater. For example, it is believed that modern Kazakhs

have a master - the patron of the Ertis (Irtysh) River. The locals have their own legend about the river protector and the danger of meeting him. Locals believe that it is very dangerous to bathe at night in the river, as the master of the Ertis can grab it to the bottom of the river... In Atyrau, located along the Ural River (Zhaiyk), there is also a legend about the mysterious inhabitants of the reservoir. In one, a mermaid is half maiden and half fish. A man, enchanted by the beauty of the mermaid, follows her as if enchanted, and disappears without a trace to the bottom of the water. And if he survives, he loses his mind.

The spirit of water as a phenomenon with soul governs all waters. In order not to annoy him, Turkic peoples, including Kazakh people, sacrifice to this spirit, do not pollute water bodies, treat the owner with great respect and attention. The owner of water can not only give good luck, health, longevity, but also punish people for their hangover (flood or even take their life).

Scientist K.Zhubanov notes that all the above concepts are those which begin with imitation, submission to a certain mystical force. Because everything has a strong master, its own soul, its own basis, and that makes sense [1, p. 35].

Conclusion

Religious and mythological representations of Turkic peoples, including Kazakh, confirm their close connection with nature. Turks honor nature as a human being from ancient times to the present day, and according to their ideas, nature and everything related to it is born, lives and dies as all living and animate being. Water serves for the Turkic people as a source of energy, a pledge of life, preservation of health and well-being. Therefore, honoring the nature of their land, namely rivers, lakes, mountains and even individual trees for the Turks is as natural as life itself.

Man cognized nature in his own way, i.e. mythological worldview was formed in human consciousness. Man considered himself a particle of the world and formed an attitude to phenomena, things in the environment (forest, water, mountains, sea, sky, etc.) as the master of the soul. The beliefs that emerged in those times give grounds to assert that this is so. According to Professor K.Zhubanov, people did not know the forces of nature before. Therefore, they tied human (living) language to nature. Using natural phenomena like wind whistling, whirlwind chasing, disease chasing, they understood that there was a patron of all good and evil, which sometimes frightened, and sometimes fed and pleased. Each tribe believed that they had a protector, and called him in a difficult moment for help. From this notion and belief religion was born. The scientist believes that conjunctions cannot be without words of address, because it is a trace of calling those different forces of nature: the moon, the sun, cattle, etc. and calling for help. Then when mankind forgot about these appeals, every conjunctions became words expressing different moods in their meaning [1, p. 100].

In general linguistics it is known that in the history of development of any ethnos the name of any surrounding phenomenon is given by special words. And all these names are also closely connected with the level of cognitive development of long-term consciousness of the people speaking this language. Therefore, once again we are convinced that the system of toponyms in the language, one of which in hydronyms - are the traces of the long history of the peoples of the native speakers of the language and the spiritual worldview based on the beliefs, customs and traditions of this people, and it is important to study them for this purpose.

The spiritual outlook of the people in Kazakh toponyms can be seen in the traces of the cult of sacred Zher-Su (Earth-Water) (Kudai ana/Umai ana/Mai ana/Bai ana) in Kazakh toponyms. Such folk legends and myths not only help us to control human thoughts, but also reflect the belief in the sacred, sacral, religious meaning of water in the mythology of many people's: water is the source of life, creation. This knowledge is transmitted in onomastic discourse, fixed in the content of hydronyms and passed from generation to generation.

REFERENCES

- [1] Zhubanov K. Kazak til biliminin maseleleri [Problems of Kazakh linguistics]. –Almaty: Abzal-Ai, 2013. – 640 b. [in Kaz.]
- [2] Kassirer E. Esse o cheloveke.Vvedenie v filosofiyyu chelovecheskoi kultury [An essay about a person. Introduction to the Philosophy of Human Culture] // Bulletin of MSU. Ser.7. Philosophy.1993. – № 1. – S. 26-35 [in Rus.]
- [3] Toishanuly A. Turk-mongol mifologiyasy [Turkish-Mongolian mythology]. – Almaty: “Baspalar uii”, 2009.–192 b. [in Kaz.]
- [4] Baitanaev B.A. K etimologii gidronima “Arys” [To the etymology of the hydronym “Arys”] // The sixth Conference on Onomastics. – Volgograd, 1989. – S.65-66 [in Rus.]
- [5] Biyarov B.N. Kazak toponimderinin tiptik ulgileri [Typical examples of Kazakh toponyms]. – Astana: Republican coordination and methodological Center for the development of languages named after Sh.Shayakhmetov, 2013. – 432 b. [in Kaz.]
- [6] Nakhanova L.A. Istoriko-semanticheskaya interpretatsiya toponimov v Orkhono-Eniseiskikh pamyatnikakh [Historical and semantic interpretation of toponyms in the Orkhon-Yenisei monuments]: dissertatsiya na soiskanie uchenoi stepeni (PhD) doktora filosofii. – Astana, 2014. –185 s. [in Rus.]
- [7] Malov S.E. Pamyatniki drevnetyurkskoi pismennosti [Monuments of ancient Turkic writing]. – M.-L., 1951. – 451s. [in Rus.]
- [8] Sravnitelno-istoricheskaya grammatika tyurkskikh yazykov. Leksika. Vtoroe izdanie. [Comparative historical grammar of the Turkic languages. Lexicology. Second edition] /ed. Tenishev E.R. – M.:Nauka, 2001. – 822 s. [in Rus.]

[9] Radlov V.V. Mifologiya i mirosozertsanie zhitelei Altaya [Mythology and worldview of Altai inhabitants]. – M.: Nauka, 1989. – 175 s. [in Rus.]

[10] Ibraev Sh., Auesbayeva P. Kazaktyn miftik angimeleri [Kazakh mythical stories]. – Almaty: Gylm, 2002. – 320 b. [in Kaz.]

[11] Chikhaev P.A. Puteshestvie v vostochnyi Altai [Journey to the Eastern Altai] /transl. from the French V.V.Tsybulskii. – M.: Nauka, 1974. – 360 s. [in Rus.]

[12] Kudachina N. K etimologii slova “bai” v altaiskom yazyke [To the etymology of the word “bai” in the Altai language] // Soviet Turkology. – 1980. – №5. – S.82–86 [in Rus.]

[13] Aji M. Polyn polovetskogo poliya [Wormwood of the Polovtsian field]. – M: “LitMir”, 1994. – 265 s. [in Rus.]

[14] Abzhet B. Turki khalyktaryndagy shamandykka syiynudyn negizgi turleri [The main types of shamanic worship in the Turkic peoples], 2016. <https://zheruiyq.kz> (accessed: 20.05.2024). [in Kaz.]

[15] Bukharova G.Kh. Mifopoeticheskaya kartina mira v bashkirskoi toponimii [Mythopoetic picture of the world in Bashkir toponymy]. – Ufa: Publishing house of BSPU, 2003. – 156 s. [in Rus.]

ГИДРОНИМДЕРДІҢ МИФТІК МАЗМҰНЫ

Садирова К.К.¹, *Жазыкова Р.Б.², Хусаинова Л.М.³

^{1, *2}Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

³М.Акумлла атындағы Башқұрт мемлекеттік педагогикалық университеті
Уфа, Башқұртстан Республикасы, Ресей Федерациясы

Аңдатпа. Мақалада авторлар ономастикалық дискурстағы гидронимдер мазмұнындағы мифтік ақпаратқа талдау жасайды. Зерттеудің мақсаты – қазақ тіліндегі гидронимдер мазмұнындағы мифтік ақпараттарды анықтау, олардың өзге ономастикалық атаулармен сабақтастығын айқындау.

Мақаланың ғылыми маңыздылығы гидронимдердің дискурстық және мифологиялық аспектіде зерделеніп, олардың құрамындағы сөздердің магиялық сипаты («ақ» және «қара» сөздері) анықталып, жалпытүркілік мифтердегі «Жер-Су», су иесі Ұмай ана, Сүткөл, көл иесі – Көк бұқа түсініктерінің саралануымен, аталған гидронимдердің мағынасында сақталған мифтік білімнің жүйеленуімен анықталады. Практикалық маңыздылығы гидронимдердің мифтік мазмұнын талдау үлгісінің берілуімен түсіндіріледі. Зерттеу барысында дискурс талдау, сөз мағынасын және этимологиясын талдау әдістері қолданылды.

Зерттеу жұмысының негізгі нәтижелері: Түркілік «Бес еңі» құрайтын Ұмай ана, Май ана, От еңі, Ұмайық және Бай әже атауларының шығу төркіндерінің түбірлес ортақ бір тұлғаның Ұмай/ Ұмайық/Май/Бай/От еңі/

өртүрлі дыбыстық өзгеріске түскен нұсқалары екені дәйектеліп, олардың семантикалық өрістері мен қолданылу шеңберінің кеңейгені нақты тілдік деректер негізінде көрсетілген.

Зерттеудің *ғылыми құндылығы*: 10 гидронимнің мазмұнына талдау жасай келе олардың мағынасында сақталған мифтік білімді жүйелеген: су – үш әлемге де байланысты: су – құдай (Ұмай тауда өмір сүреді // Аспан әлемі), су – екі әлемді (тірі мен өлі) байланыстырушы не екі әлемнің шекарасы: жаңа өмірге келген нәрестені қырық күннен соң, қырық қасық суға шомылдырып, адалдап, адам санатына қосады, өлген мүрдені соңғы сапарға аттандырғанда сумен жуындырады. «Өлу – су – қайта тірілу» мифтік білімі мазмұндалады. Жұмыс қорытындысын ономастика, мифология бағытындағы зерттеулерге практикалық мақсатта қолдануға болады.

Тірек сөздер: гидроним, дискурс, ономастикалық дискурс, миф, су культі, танымдық құрылым, мифтік білім, этимология

МИФИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ГИДРОНИМОВ

Садирова К.К.¹, *Жазыкова Р.Б.², Хусаинова Л.М.³

^{1, *2}Актюбинский региональный университет
имени К.Жубанова, Актобе, Казахстан

³Башкирский государственный педагогический университет
имени М.Акмуллы, Уфа, Республика Башкортостан, Российская Федерация

Аннотация. В статье авторы анализируют мифическую информацию о содержании гидронимов в ономастическом дискурсе. *Цель* исследования – выявление мифической информации в содержании гидронимов казахского языка, определение их преемственности с другими ономастическими названиями.

Научная значимость статьи заключается в том, что изучается дискурсивный и мифологический аспект гидронимов, определяется магический характер содержащихся в них слов (слова «белый» и «черный»), дифференциация понятий «Жер-Су (Земля-Вода)» «покровительница воды – Умай-ана (Умай-мать)», «Суткол (молочное озеро)», «покровитель озера – Кок бука (синий бык)» в общетюркских мифах, систематизация мифических знаний, сохраненных в значении названных гидронимов. *Практическая значимость* объясняется предоставлением модели анализа мифического содержания гидронимов. В ходе исследования были использованы методы анализа дискурса, анализа значения и этимологии слова.

Основные результаты исследовательской работы заключаются в том, что происхождение тюркских имен Умай-ана, Май-ана, От ене, Умайык и Бай-аже являются вариациями одного и того же однокоренного лица, Умай/Умайык/Май/Бай/От ене/, которые составляют «пять свекровей», и что их семантические поля и сфера применения расширены.

Sadirova K.K., Zhazykova R.B., Khusainova L.M.

Ценность исследования: анализируя содержание 10 гидронимов в исследовании систематизировал мифические знания, сохраненные в их значении: вода – связана со всеми тремя мирами: вода – Бог (Умай живет в горах // небесный мир), вода – Бог (Умай живет в горах // небесный мир), вода – соединение двух миров (живых и мертвых) или граница двух миров: после сорока дней со дня рождения младенца купают в воде состоящих в объеме сорок ложек и после этого его причисляет к категории людей, обмывают мертвого человека когда его проводить в последний путь, содержать мифическое знание «умереть-вода-воскресить». Заключение работы может быть использовано в практических целях для исследований по ономастике, мифологии.

Ключевые слова: гидроним, дискурс, ономастический дискурс, миф, культ воды, когнитивная структура, мифическое знание, этимология

Received: July 29, 2024

Information about the authors:

Sadirova Kulzat Kanievna – Doctor of Philological Sciences, Professor, Aktobe Regional University named after K.Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: kulzat.sadirova@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6092-8191>

Zhazykova Raushan Balgalievna – doctoral student of Aktobe Regional University named after K.Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: rau_083@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7599-5589>

Khusainova Lyailya Midkhatovna – Doctor of Philological Sciences, Professor, Bashkir State Pedagogical University named after M.Akmulla, Ufa, Republic of Bashkortostan, Russian Federation, e-mail: lejla-kh@yandex.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7571-8143>

Авторлар туралы мәлімет:

Садирова Күлзат Каниевна – филология ғылымдарының докторы, профессор, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: kulzat.sadirova@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6092-8191>

Жазыкова Раушан Балғалиевна – Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің докторанты, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: rau_083@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7599-5589>

Хусаинова Ляйля Мидхатовна – филология ғылымдарының докторы, профессор, М.Ақмулла атындағы Башқұрт мемлекеттік педагогикалық университеті, Уфа, Башқұртстан Республикасы, Ресей Федерациясы. E-mail: lejla-kh@yandex.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7571-8143>

Информация об авторах:

Садирова Кулзат Каниевна – доктор филологических наук, профессор, Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, Актобе, Казахстан, e-mail: kulzat.sadirova@mail.ru, ORCID: [https://orcid.org/ 0000-0001-6092-8191](https://orcid.org/0000-0001-6092-8191)

Жазыкова Раушан Балгалиевна – докторант Актюбинского регионального университета имени К.Жубанова, Актобе, Казахстан, e-mail: rau_083@mail.ru, ORCID: [https://orcid.org/ 0000-0002-7599-5589](https://orcid.org/0000-0002-7599-5589)

Хусаинова Ляйля Мидхатовна – доктор филологических наук, профессор, Башкирский государственный педагогический университет имени М.Акмуллы, Уфа, Республика Башкортостан, Российская Федерация, e-mail: lejla-kh@yandex.ru, ORCID: [https://orcid.org/ 0000-0002-7571-8143](https://orcid.org/0000-0002-7571-8143)

UDC 8.81

IRSTI 16.21.47

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.015>

**POLITICAL CORRECTNESS IN GENDER LINGUISTICS:
A TERMINOLOGICAL PERSPECTIVE**

Seidikenova A.S.¹, *Tastanova R.B.², Shokhayeva K.N.³

^{1, *2, 3} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. This paper explores the complex field of gender linguistics, concentrating on the issue of political correctness with regard to terminology. The terminology we use to define gender identities and expressions is changing dramatically in today's conversation, reflecting societal understanding and sensitivity to a range of gender experiences. Political correctness, which emphasizes deferential communication and inclusive language that recognize the range of gender identities outside conventional binary definitions, forms the foundation for this change. This article's goal is to critically examine the relationship between gender linguistics and political correctness, paying special attention to the language used in conversations on gender-related topics. It investigates the development of language around gender, emphasizing how considerate and polite language is used as a vehicle to promote acceptance and understanding.

The study analyzes the impact of political correctness on gender linguistics through a terminological perspective, examining examples of gender-neutral vocabulary from media sources and the development of feminitives in English and Russian languages. Research methods include textual and comparative analysis, observational techniques, and descriptive approaches.

The theoretical significance of the work: modern linguistics must research into the foundations of gender reflection in language, because language plays a significant role in the mechanisms of cultural representation of gender, which makes linguistics one of the most important scientific disciplines through which the process of knowledge of gender can be examined.

The practical significance of this study extends to various areas of linguistic research and applications. One of its main contributions is the promotion of gender-neutral language in both spoken and written communication. As language evolves to reflect societal shifts, an understanding of gender-sensitive terminology and its proper usage becomes increasingly important in creating inclusive discourse.

As awareness of gender diversity grows, this study can also guide the development of policies and educational resources aimed at enhancing the use of gender-neutral language in public and private communication, contributing to broader cultural changes toward equality and respect.

The work's scientific value stems from its examination of the complex interactions among gender linguistics, political correctness, and the specialized language used in gender discourse.

Keywords: linguistics, language, feminitives, gender identity, social identity, gender linguistics, political correctness, and terminology

Introduction

Comprehending “Political correctness in gender linguistics: A terminological perspective” is highly pertinent in the current age. The terminology we use to define multiple gender identities has a significant impact on people as a whole and on communities, especially when knowledge of these identities among the general public grows. Promoting equality, encouraging understanding, and making sure that everyone feels noticed and respected – regardless of gender identity – all depend on the use of inclusive and courteous language. Having respectful conversations is now essential to advancing inclusion and diversity. Through the adoption of politically correct terminology in the field of gender linguistics, society can establish more secure environments for all individuals, regardless of their gender identification, ultimately cultivating a more accepting and caring global community.

The landscape of language is continuously evolving, often reflecting the social and cultural dynamics of the time. In recent years, the realm of gender linguistics has seen significant transformation, largely driven by the principles of political correctness. This movement, which champions language that minimizes offense and promotes inclusivity, particularly influences the terminology used to discuss and describe gender. Traditionally, gender-specific terms and expressions have been deeply rooted in societal norms and biases. However, as awareness grows regarding the complexities of gender identity and the importance of respect and equality, there is an increasing push towards the adoption of more inclusive and neutral language. This shift in terminology is not merely a matter of semantics but reflects broader efforts to acknowledge and validate diverse gender experiences. As Judith Butler (1990) argues, language plays a pivotal role in constructing gender identity, making the shift toward inclusive terminology a fundamental act of recognition rather than mere semantics [1]. Understanding the impact of political correctness in gender linguistics requires an exploration of the changes in terminology, the motivations behind these changes, and the implications for both linguistic theory and everyday communication. This introduction sets the stage for a deeper investigation into how politically correct language is reshaping our understanding of gender and fostering a more inclusive society.

The concept of feminist linguistics, often known as language criticism, emerged as a new field of study in the middle of the 20th century. The Latin word

“femina,” which means “woman,” is where the word “feminism” originates. The movement demanding equal rights for men and women in culture, politics, and the economy is referred to as “feminism” in its entirety.[2]

Feminist movements, since the late 1980s, have demonstrated how problematic it is to refer to “women” and “men” in distinctive, generalizing terms. Robin Lakoff (2004) emphasized how language both reflects and reinforces societal power imbalances, especially in gendered dichotomies[3]. Other social identity categories including sexual orientation, race, social standing, and geography are all influenced and intersected by gender.

Feminist linguistics’ own standards are as follows:

1) The primary focus of study is how men and women behave linguistically; 2) the unequal depiction of different sexes in language is viewed as a form of sexism; and 3) achieving linguistic equality is a primary objective of feminism.

The significance of the language component in political correctness is highlighted by outlining the primary goals of feminist linguistics.

The phrase “political correctness” refers to language usage that avoids offending or embarrassing vulnerable groups of people, such as members of the community, people with disabilities, and national minorities [4].

A phenomenon known as political correctness emerged in the United States of America almost simultaneously with the start of the new women’s movement.

This study aims to: 1) define political correctness from a gender linguistic perspective; and 2) explain the characteristics of gender terms.

Materials and methods

This study examines the impact of political correctness on gender linguistics, particularly through the perspective of terminology usage. The analysis utilizes a range of sources that highlight important problems with politically correct gender language in modern conversation, rather than depending only on the originally intended journals and databases.

The primary resources for this research consist of a wide variety of materials apposite for political correctness and gender linguistics that have been chosen for their portrayal of contemporary language usage and the employment of gendered terminology in politically and socially conscious circumstances.

These consist of: 1) scholarly resources that offer theoretical and analytical viewpoints on gendered language 2) media content that demonstrates the practical application of politically correct vocabulary, such as news articles, internet posts, and social commentary; 3) Style guides and policy documents that provide information on institutional standards for gender-sensitive and inclusive language.

The following analytical techniques were used in this primarily qualitative methodology:

Textual analysis: to determine the usage of gender-specific and gender-neutral terminology, selected texts from newspaper articles and media sources were analyzed. Comparative commentary: To illustrate changes brought about by political correctness, terminology from the examined sources were, when appropriate, contrasted with more archaic or traditional versions.

Results

The analysis revealed significant shifts in the use of gendered terminology in contemporary discourse, reflecting the influence of political correctness on language practices.

Across media sources and there is a clear trend toward adopting gender-neutral expressions. Terms such as “chairperson,” “firefighter,” and “spokesperson” are increasingly replacing traditional, gender-specific equivalents like “chairman,” “fireman,” and “spokesman.” This shift demonstrates a conscious effort to promote inclusivity and minimize gender bias in everyday communication.

Although there is a widespread endorsement of politically correct language, inconsistencies remain, especially in informal media content such as online posts and social commentary. Some sources demonstrate thorough application of inclusive terminology, while others continue to reflect traditional usage, suggesting that while political correctness influences language norms, its application is still uneven across different contexts.

A comparison between traditional and current terminology shows that politically correct language often involves either the neutralization of gendered terms or the introduction of entirely new expressions. This evolution not only reflects changing societal attitudes but also highlights the dynamic nature of language as a tool for social representation and cultural sensitivity.

Discussion

The results of this study indicate a clear and ongoing shift towards politically correct terminology in gender linguistics, driven by both societal advocacy and institutional policy changes. This section will discuss the implications of these findings, the challenges that remain, and the broader cultural impact of adopting inclusive language. Despite the positive trends, there remains a notable portion of the population that resists the adoption of politically correct terminology. This resistance often stems from a perception that these changes are unnecessary or overly prescriptive. Addressing these concerns requires ongoing education and dialogue to demonstrate the importance and benefits of inclusive language.

Specific features of the study are produced by the practical significance, and these features can be applied in general linguistics, special courses and seminars on gender linguistics and political correctness, translation practice, oral and written speech practice, and text interpretation.

It is well recognized that language and culture are intimately linked in all forms, and as a result, language is directly impacted by the continuous changes in culture. Because of the constant shifts in society, English is currently one of the languages that is used the most throughout the world.

This makes the reason behind the emergence of a strong language and cultural movement known as “political correctness” in the English-speaking world evident.

According to Russian linguist S.G. Terminasova, “political correctness in language is the desire to find new, appropriate expressions to replace those that can hurt a person’s dignity and feelings...” [5]. From a lexical standpoint, this process involves the replacement of marked or pejorative vocabulary with more neutral, inclusive, or euphemistic terms. Terminasova’s proposal to substitute “linguistic tact” for “political correctness” underscores the growing awareness of how lexical choice reflects power dynamics, politeness strategies, and sociopolitical alignment.

Similarly, L. V. Tsurikova views political correctness as a behavioral and linguistic phenomenon that attempts to eradicate embedded societal discrimination through vocabulary reform [6]. This reform manifests stylistically in multiple domains, particularly concerning gender, race, and social vulnerability.

Drawing from the analyses, it is possible to categorize politically correct vocabulary into three categories: language pertaining to women; language pertaining to racial and ethnic minorities; and language pertaining to socially vulnerable populations.

Gender-neutral vocabulary has become so common in society because feminist movements from the historical era onward have won and will continue to win significant victories at various linguistic levels and in nearly all varieties of English, starting with American. The Russian language reflects the influence of this wave as well.

The feminist movement has played a pivotal role in the lexical reform of English by reshaping gender-marked vocabulary. For instance, earlier dichotomies such as *man/mankind* are now regularly replaced by neutral alternatives such as *human/human being* and *humankind/humanity*. These replacements mark a shift not only in morphology but also in the semantic field associated with inclusivity and equality:

- “...migration paths of early humans...”
- “...crimes against humanity...”

These lexical items are chosen for their inclusive semantic scope, avoiding gendered implications.

From a morphological perspective, suffixation is a common method of creating gendered or neutral counterparts in English:

- -ess: actor → actress

- -ette: suffragist → suffragette
- -ine/ina: tsar → tsarina

Yet many of these feminine forms are now considered archaic or even condescending, with the masculine or neutral form preferred (e.g., actor used for both genders).

This preference illustrates a semantic leveling, where the goal is to eliminate unnecessary gender markers that have no bearing on a person's competency or role.

A word or descriptive expression with neutral meaning and emotional "load," euphemisms are derived from the Greek ἐυφύμη "gloriousness" (← other Greek εὖ "good" + φῆμη "speech, rumor") and are typically used in texts and public statements to replace other words and expressions deemed offensive or indecent. Euphemisms are frequently employed in politics to soften particular words and sentiments in an effort to deceive the audience and distort the truth. For instance, the Nazis used the phrase "action" to cover up their practice of carrying out mass killings, or they used the phrase "interrogation with passion" in place of the word "torture" [7].

Feminatives in English are most frequently generated in two ways: either by appending a suffix to a noun or by substituting a masculine gender suffix.

2. -ine/ina (chorist - chorine, tsar - tsarina, ballet dancer - ballerina); 3. -ette (suffragist - suffragette, bachelor - bachelorette, poet - poetette, usher - usherette). 1. -ess (waiter - waitress, deity - goddess, host - hostess, count - countess, actor - actress).

The phenomenon of linguistic political correctness in regard to the usage of gender terms, in particular, the names of professions, issues with word formation, and cross-cultural variations in the use of gender-neutral terms, are closely linked to the formation and functioning of feminatives.

In Russian, the emergence of feminatives—female-gendered versions of occupational nouns—has triggered significant linguistic and social debate. Lexically, Russian often lacks gender-neutral terms, and many occupational nouns default to the masculine grammatical gender, regardless of the referent's sex.

Lexical formation of feminatives occurs through:

1) the existence of feminine word-formation types in the noun-formation field, i.e., feminine words meaning person, inspired by masculine nouns meaning person (steward - stewardess, учитель - учительница);

2) the formation of complex words (медсестра, медбрат, chairman, chairwoman);

3) The expressions (женщина-врач, doctor woman) [8].

The names of some occupations and job posts that contain the "gendered" suffix "man" have also been changed. Lexemes like spokeswoman/spokesperson/

spokespeople, congresswoman/congresspeople, chairwoman/chairperson/chairpeople, and businesswoman/businessperson/businesspeople have become common in English.

For instance: “This puts Oqual’s chairwoman, Kathleen Tattersall, in the role of both critic and cheerleader for upholding the standards of England’s examination, assessment, and qualification system”; “US Congresswoman Scanlon Carjacked at Gunpoint After Meeting in Philadelphia - Statement”.

As M.D. Glinskaya held, there is a trend in American newspapers and magazine articles these days to use less improper vocabulary when referring to women. This is particularly noticeable in connection with work titles and professions [9].

Language units for police officers of both sexes are commonly used in America. Examples include: “He was charged with impersonating a police officer and disrupting school activities”; “Kansas Police Officers Reportedly Injured in Explosion in Downtown Wichita”[10];

- “Insurgents regularly kill police officers and attack soldiers and civilians with mortars and car bombs in Mosul, just 15 miles north.”

The lexical units mentioned above are frequently utilized in literary works, everyday speech, and newspapers as well as magazines.

Changes in courteous ways to address women have also been observed as a result of the gender direction of political correctness. The politically correct Ms. stands in for the customary Mrs. and Miss since it does not reveal a woman’s marital status and does not discriminate against her. Deborah Cameron (1992) views the use of “Ms.” as part of a broader linguistic trend to decenter male-centric social norms embedded in everyday language [11]:

- “Ms. Merkel feels that the EU should have more authority to arrange the “orderly insolvency” of nations like Greece that impose lavish spending plans without having the resources to cover them” [12].

However, some feminitives (e.g., президентка, министрша) are viewed as diminutives or even derogatory, raising concerns about lexical degradation or loss of professional dignity. For instance, the use of президентка may imply not just female identity but a reduction in authority, highlighting how morphological innovation can carry semantic implications that challenge gender equity.

From the perspective of the Russian language, such words sound much better and more professional while remaining masculine, like “президент”.

When we call women “президентка” it seems to misstate the importance and significance of her profession, which has the opposite effect and it will not be possible to maintain gender equality in the word. Many believe that the use of some feminitives in the Russian language completely spoils the history and meaning of some words. They sound unprofessional, because when a woman is addressed with the word “президент,” she is not addressed by her gender, but by her professionalism and position in the specific sphere. So, on the one hand, this implies the indispensability of feminism in the Russian language, since

many words and professions are already established in society and in the minds of people as masculine, and similar innovations in the structuring of words are necessary in the linguistics of the Russian language.

On the other hand, in many Russian social platforms such as V Kontakte, Facebook, and Instagram, comments about feminism and the need to use femininitives in the 21st century are more common. One rationale for their belief is as follows:

«Лента.ру»: Многие считают, что новые феминитивы — «прокурорка», «министерша» и так далее — неблагозвучны. Почему? Ведь именно из-за этого, как мне кажется, общество их пока не принимает. При этом, скажем, слово «комбайнерша» не вызывает таких эмоций. [13]

In the Russian language there are no specific expressions (femininitives) in relation to women, even the term “политик” is expressed in the masculine gender, we have to add the word “женщина” before the word “политик” to specify gender «женщина-политик». According to the all opinions above, it must be noted that 80% of Russian speaking people will agree that femininitives like “врачиха, спикерша, ученая, министерша, etc., are insulting or humiliating.

One example of noticed usage of femininitives in the Russian language was most recently seen in media’s portrayal of the murder of Saltanat Nukenova. Where, while researching my dissertation topic, studying femininitives and gender linguistics, we came across one Instagram post where feminine was clearly used:

“#batyrjatal_news: Прокурорка Айжан Аймаганова 4 апреля на судебном заседании зачитала заметку из телефона Салтанат Нуkenовой, в которой она говорит о придирках и контроле со стороны Куандыка Бишимбаева” [14].

In this instance, *прокурорка* marks a feminine neologism, which, while common in feminist platforms, is still considered controversial in broader usage. Generational divides further exacerbate this lexical shift: younger speakers tend to embrace femininitives, while older generations resist, citing their nonstandard status, ugliness, or semantic awkwardness.

One reason as to why femininitives cannot be attached to the Russian language is the so called “generation gap” and the example above clearly highlights this.

The reason for the rise in education of feminists is largely related to the expansion of professional areas and activities of women. E. A. Chelak notes: “By the middle of the 18th century, there was a rapid growth of the professional sphere in Russia, where a woman could find a use for herself, as a result of which a large number of such feminists were formed, such as «портретистка», «переводчица», «гардеробица», «наборщица», «акушерка»” [15].

In many Russian social platforms, such as V Kontakte, comments about feminism and the need to use femininitives today are more common. One argument for their use is as follows:

“I noticed different people and editorial offices using feminitives and realized I like it. Now, having read a lot and formed my own opinion, I believe feminitives are necessary. They emphasize a woman’s importance without making a silly specification like ‘женщина врач’ or ‘женщина ученый.’ Words like ‘врачиха,’ ‘докторша,’ or ‘учёная’ don’t sound insulting or humiliating; they sound normal, just like in the masculine form” [15].

Comparative lexis shows that English prefers reform through lexical minimization and generalization, while Russian explores lexical specification through suffixation, though often with controversial results. For instance, English renders президентка as female president—a periphrastic form that avoids morphological gender marking.

Example:

“Tsai Ing-wen made history in 2016 as Taiwan’s first female president - now, as she prepares to leave office, her defence of Taiwan’s sovereignty may arguably define her legacy” or “woman leader”

The shift in English toward lexical unmarkedness is consistent with the larger social goal of gender neutrality. Russian, on the other hand, is still bound by grammatical gender systems, which affects words’ perceived meanings and social acceptability in addition to their form. This is a result of the social idea of equality that English-speaking cultures have developed. Because of the prevailing ideology and moral values, governmental language policies are now based on them.

Conclusion

This study has explored the evolving field of gender linguistics with a focus on the impact of political correctness on gender-related language. The findings highlight the crucial role politically correct terminology plays in promoting inclusive communication and in shaping societal attitudes toward gender identity and expression.

The analysis emphasizes the growing use of gender-neutral terms and the emergence of feminitives, particularly in English and Russian, as a reflection of broader cultural movements toward gender equality. The study shows that linguistic structures — such as the ability of a language to create feminine or gender-neutral forms — are key to understanding how gender is represented and negotiated in language.

These linguistic developments are closely tied to wider social changes. The increasing presence of gender-neutral and inclusive language in media, institutional policies, and public discourse signals a significant shift in how society perceives and communicates gender. The adoption of gender-neutral vocabulary is not merely a linguistic trend but an indicator of evolving cultural values and identity frameworks.

As media influence and cultural advocacy continue to promote inclusive language practices, it is likely that gender-neutral terminology and feminitives will become even more prevalent. This ongoing evolution of language underscores the dynamic relationship between language, culture, and identity. Future research

could further explore how these changes are adopted across different languages and social contexts, offering deeper insight into the role of language in advancing gender inclusivity.

REFERENCES

- [1] Butler J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. – New York: Routledge, 1990. – 256 p.
- [2] ‘Politically correct’ definition. (Definition of “political correctness”. Cambridge Dictionary)/ <https://ru.wikipedia.org/wiki-> (accessed: 14.11.2022).
- [3] Lakoff R. *Language and Woman’s Place: Text and Commentaries*. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 320 p.
- [4] Wikipedia https://en.wikipedia.org/wiki/Political_correctness (accessed: 23/12/2022).
- [5] Terinasova S. G. YAzyk i mezhkul’turnaya kommunikaciya [Language and intercultural communication] // Ucheb. posobie. – M.: Slovo/SLOVO, 2000. – 624 s. [in Rus.]
- [6] Curikova L. V. Politicheskaya korrektnost’ kak sociokul’turnyj i pragmalingvisticheskij fenomen: kollektiv. Monogr [Political correctness as a sociocultural and pragmalinguistic phenomenon: collective. Monograph]/ L. V. Curikova; pod obshch. red. L. I. Grishaevoj. – Voronezh: 2001. – S. 94-103. [in Rus.]
- [7] “Euphemism”. Webster’s Online Dictionary. Archived from the original on 2007-07-28 / <https://en.wikipedia.org/wiki/Euphemism-> (accessed: 11/14/2022).
- [8] Mamaev I., Mamaeva A. Corpus-Based Study of Word-Formation Models of Feminities in Contemporary Russian // Proceedings of the International Conference “Internet and Modern Society” (IMS-2021). – 2022. – V. 3090 CEUR. – P.68-80.
- [9] Glinskaya M.D. Osobennosti upotrebleniya politicheskij korrektnoj leksiki v otnoshenii zhenshchin v sovremennom anglijskom yazyke [Features of the use of politically correct vocabulary in relations between women in modern English] / <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-upotrebleniya-politicheskij> (accessed: 15.11.2022). [in Rus.]
- [10] Eyewitness news. <https://6abc.com/wichita-explosion-kansas-empty-house-explodes-cops-injured-vacant/10378099/> (accessed: 23/12/2022).
- [11] Cameron, Deborah. *Feminism and Linguistic Theory*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1992.
- [12] Glinskaya M.D. Osobennosti upotrebleniya politicheskij korrektnoj leksiki v otnoshenii zhenshchin v sovremennom anglijskom yazyke [Features of the use of politically correct vocabulary in relations between women in modern English]. <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-upotrebleniya-politicheskij> (accessed: 15.11.2022). [in Rus.]

[13] Lenta.ru <https://lenta.ru/articles/2019/01/22/feminitive/> (accessed: 01.12.2023).

[14] Instagram, Batyrjamal. <https://www.instagram.com/p/C5VbZvHIU0Z/?igsh=cZzZzZrueWR6bGU1> (accessed: 12.03.2024).

[15] COCA. Corpus of Contemporary American English. <http://corpus.byu.edu/coca> - (accessed: 11/13/2022).

ГЕНДЕРЛІК ЛИНГВИСТИКАДАҒЫ САЯСИ ДҰРЫСТЫҚ: ТЕРМИНОЛОГИЯ ТҰРҒЫСЫНАН ҚАРАСТЫРУ

Сейдікенова А. С.¹, *Тастанова Р. Б.², Шохаева К.Н.³

^{1, * 2, 3} Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университет, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада гендерлік лингвистика саласындағы күрделі мәселелер қарастырылады, атап айтқанда, терминология тұрғысынан саяси дұрыстық мәселесіне баса назар аударылады. Қазіргі қоғамдағы әңгімелерде гендерлік сәйкестік пен оның көріністерін анықтайтын терминология елеулі өзгерістерге ұшырап отыр, бұл өзгерістер қоғамның түсінігі мен әртүрлі гендерлік тәжірибелерге деген сезімталдығын көрсетеді. Әдеттегі бинарлы ұғымдардан тыс әртүрлі гендерлік сәйкестіктерді мойындайтын, құрмет пен инклюзивтілікті баса көрсететін саяси дұрыстық ұғымы осы өзгерістердің негізін құрайды.

Мақаланың мақсаты — гендерлік лингвистика мен саяси дұрыстық арасындағы байланысты сыни тұрғыда талдау, гендерлік мәселелерге қатысты әңгімелерде қолданылатын тілге ерекше назар аудару. Зерттеуде гендерге қатысты тілдің дамуы қарастырылады, мұнда тілдің ұқыпты әрі сыпайы қолданылуы қабылдауды және түсіністікті арттыру құралы ретінде сипатталады.

Зерттеу саяси дұрыстықтың гендерлік лингвистикаға терминологиялық тұрғыдан ықпалын талдайды, бұқаралық ақпарат құралдарындағы гендерлік бейтарап лексика үлгілерін және ағылшын мен орыс тілдеріндегі феминитивтердің дамуын зерттейді. Қолданылған зерттеу әдістеріне мәтіндік және салыстырмалы талдау, бақылау және сипаттамалы тәсілдер кіреді.

Жұмыстың теориялық маңызы: қазіргі лингвистика тілдегі гендерлік бейнеленудің негіздерін зерттеуі қажет, өйткені тіл гендерді мәдени тұрғыда көрсету механизмдерінде маңызды рөл атқарады. Бұл лингвистиканы гендерлік білімді зерттеудің аса маңызды ғылыми салаларының біріне айналдырады.

Зерттеудің практикалық маңызы лингвистикалық зерттеулер мен олардың қолдану аясына кеңінен таралады. Бұл жұмыстың басты үлестерінің бірі — ауызша және жазбаша коммуникацияда гендерлік бейтарап тілдің

қолданылуын ілгерілету. Қоғамдағы өзгерістерге сай тілдің дамуына байланысты гендерлік сезімтал терминологияны дұрыс түсіну мен қолдану инклюзивті дискурс құруда маңызды рөл атқарады.

Гендерлік әртүрлілік туралы түсінік кеңейген сайын, бұл зерттеу қоғамдық және жеке коммуникацияда гендерлік бейтарап тілді дамытуға бағытталған саясат пен білім беру ресурстарын әзірлеуге де ықпал ете алады, осылайша теңдік пен өзара құрметке негізделген кең ауқымды мәдени өзгерістерге жол ашады.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы — гендерлік лингвистика, саяси дұрыстық және гендерлік дискурста қолданылатын арнайы тіл арасындағы күрделі өзара байланысты кешенді түрде зерттеуінде көрінеді.

Тірек сөздер: лингвистика, тіл, феминитивтер, гендерлік идентификация, әлеуметтік идентификация, гендерлік лингвистика, саяси дұрыстық, терминология

ПОЛИТКОРРЕКТНОСТЬ В ГЕНДЕРНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ: ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Сейдікенова А.С.¹, * Тастанова Р.Б.², Шохаева К.Н.³

^{1, *2, 3} Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматривается сложная область гендерной лингвистики с акцентом на проблему политической корректности в отношении терминологии. Терминология, которую мы используем для определения гендерной идентичности и выражений, в современном дискурсе претерпевает значительные изменения, отражая общественное осознание и чувствительность к разнообразным гендерным переживаниям. Политическая корректность, акцентирующая уважительное общение и использование инклюзивного языка, признающего широкий спектр гендерных идентичностей за пределами традиционных бинарных представлений, составляет основу этих изменений. Цель статьи — критически проанализировать взаимосвязь между гендерной лингвистикой и политической корректностью, уделяя особое внимание языку, используемому в обсуждениях гендерной проблематики. В работе исследуется развитие гендерной лексики, подчеркивая роль вежливого и уважительного языка как средства содействия принятию и пониманию.

Исследование анализирует влияние политической корректности на гендерную лингвистику с точки зрения терминологии, рассматривая примеры гендерно-нейтральной лексики из средств массовой информации, а также развитие феминитивов в английском и русском языках. Методы исследования включают текстовый и сравнительный анализ, методы наблюдения и описательные подходы.

Теоретическая значимость работы заключается в необходимости для современной лингвистики исследовать основы гендерного отражения в языке, поскольку язык играет важную роль в механизмах культурной репрезентации гендера, что делает лингвистику одной из важнейших дисциплин для изучения процессов гендерного познания.

Практическая значимость исследования распространяется на различные сферы лингвистических исследований и практического применения. Одним из основных вкладов является продвижение использования гендерно-нейтрального языка как в устной, так и в письменной коммуникации. По мере того как язык развивается, отражая общественные сдвиги, понимание гендерно-чувствительной терминологии и правильного её использования становится всё более важным для создания инклюзивного дискурса.

С увеличением осведомлённости о гендерном разнообразии это исследование может также служить основой для разработки политик и образовательных ресурсов, направленных на расширение применения гендерно-нейтрального языка в публичной и частной коммуникации, способствуя таким образом более широким культурным изменениям в направлении равенства и уважения.

Научная ценность работы заключается в изучении сложных взаимодействий между гендерной лингвистикой, политической корректностью и специализированным языком, используемым в гендерном дискурсе.

Ключевые слова: лингвистика, язык, феминитивы, гендерная идентичность, социальная идентичность, гендерная лингвистика, политическая корректность, терминология

Received: January 9, 2024

Information about the authors:

Seydikenova Almash Smailovna – Candidate of Philological Sciences, Acting Professor of al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: seydenkenova781022@yandex.ru

Tastanova Raushan Berkenovna – Master of Philological Sciences, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: rtsnva7@gmail.com

Shokhayeva Karlygash Nurlanovna – PhD., Associate Professor of al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: shohaeva1976@mail.ru

Авторлар туралы мәліметтер:

Сейдікенова Алмаш Смайылқызы – филология ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры, Алматы, Қазақстан, e-mail: seydenkenova781022@yandex.ru

Тастанова Раушан Беркеновна – филология ғылымдарының магистрі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: rtsnva7@gmail.com

Шохаева Қарлығаш Нурланқызы – PhD, Ph.D, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, Алматы, Қазақстан, e-mail: shohaeva1976@mail.ru

Информация об авторах:

Сейдикенова Алмаш Смаиловна – кандидат филологических наук, профессор Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: seydenkenova781022@yandex.ru

Тастанова Раушан Беркеновна – магистр филологических наук, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: rtsnva7@gmail.com

Шохаева Карлыгаш Нурлановна – PhD, доцент Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: shohaeva1976@mail.ru

UDC 81`42

IRSTI 16.21.29

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.016>

THE WORLD-MODELING POTENTIAL OF THE MEDIA CONCEPT “GLOBALITY” IN THE UNIVERSITY WEBSITE DISCOURSE

*Tkalya A.V.¹, Mongilyova N.V.², Kandalina Y. M.³

*^{1,2,3}Kostanay Regional University named after A.Baitursynuly

Kostanay, Kazakhstan

Abstract. This article examines world-modeling emerging from the activation of the media concept “globality” in university website discourse. The analysis aims to identify the world-modeling potential of “globality” by systematizing associative-semantic vectors and evaluative characteristics developed by its representatives.

The research advances scholarly understanding by revealing cognitive-discursive mechanisms behind the semantic evolution of “globality”. It demonstrates how constructing a “global university” image aligns with contemporary socio-cultural priorities in education, while its practical applications inform academic branding strategies to boost institutional competitiveness.

The analysis relies on a set of methods informed by the cognitive-discursive paradigm. The study employs lexicographic analysis and context-associative methods. A corpus-based approach was applied using Sketch Engine for automated text processing. Sentiment analysis combined qualitative methods with automated components, utilizing GroupDocs Sentiment Analysis and Sentiment Analysis tools. The empirical corpus comprises text data from the “Home,” “About the University,” and “Education/Study” pages of the official websites of 45 universities listed among the top 100 in the QS World University Rankings 2025.

The study reveals that the most frequent representative of the media concept “globality” is the lexeme *global* and its collocations. The concept’s implicational scope expands along four associative-semantic vectors: prestigiousness, diversity, cross-borderness, and versatility. Sentiment analysis confirms the predominance of positive connotations. The representatives of the media concept construct the image of a “global university” as an influential institution in the international educational space. These factors demonstrate its strong world-modeling potential. However, “globality” has yet to solidify as a cultural constant. Its functioning in media discourse is accompanied by an intensification of the meanings of its representatives, suggesting a deliberate effort to shape the target audience’s perception of the current socio-cultural agenda in higher education.

Future research will focus on further exploring media concepts that shape universities' strategic positioning in the media space.

Keywords: media concept, corpus analysis, media concept “*globality*”, discursive world-modeling, university website discourse, vectors of associative-semantic unfolding, sentiment analysis, verbal intensification, strategic positioning

Introduction

Modern Kazakhstani universities function within the University 3.0 framework, integrating educational, research, and entrepreneurial activities.

In the realm of the humanities, researchers are presently investigating the transition to University 4.0. This paradigm is characterized by extensive digitalization, technological breakthroughs, innovation development and implementation, unification of cultural codes, flexibility and adaptability, lifelong learning, as well as connected and international structure. University 4.0 can be envisioned as a “university of the cognitive society”—a distinctive institutional form of intellectual advancement aimed at the generation and global application of knowledge [1, p. 151].

The appearance of the “university of the cognitive society” is driven by fundamental transformations in communication forms. There is a noticeable increase in *communicativeness*, the expansion of cross-national and cross-cultural interactions, intensified information exchange, strengthened trust and tolerance, and reduced communication barriers. *Globality* has become a defining characteristic of higher education institutions, reflecting their ability to integrate into the international educational landscape. Nazarbayev University's 2018–2030 strategy exemplifies this by fostering research aimed at addressing global challenges while embracing cultural diversity and ensuring equal access to education [2]. The integration of knowledge, technologies, and cultures on a worldwide scale underpins the emergence of the concept of *globality* in university discourse.

The word *globality* (*globalité*) was first recorded in French sources in 1936 and in American publications in 1942. However, at that time, it was not associated with any specific scientific theory and was regarded merely as a fashionable term. The concept of *globality* was introduced into social sciences by British sociologist R. Robertson, who first used the term in a scientific context in 1983. He defined it as “the spreading and deepening consciousness of the world-as-a-whole”. The perception of global wholeness may vary depending on the chosen perspective: from above (a global level), from below (a local level), or from within. For universities, the *from above* perspective implies alignment with general educational trends, such as the adoption of innovative technologies, the development of digital literacy, and the promotion of inclusion. The *from*

below perspective emphasizes the balance between global and local educational standards. The *from within* view is determined by the university itself and can be interpreted either as an opportunity to enhance the university's global prestige or as a potential threat to national identity [3].

The frequent use of the lexemes *globality*, *global*, and *globally* in university website discourse reflects a growing awareness of the importance of this quality for the worldview and research priorities for future professionals. The need for a scholarly analysis of the concept "globality" arises from the necessity to understand its role in the effective communication of university values and strategies within the educational media space.

While traditional university discourse is primarily aimed at conveying information and knowledge, a university website serves as a medium for transmitting specific ideological messages and shaping public opinion about its activities [4, p. 272]. *The university website discourse* functions as a distinct tool of social regulation in the educational sphere, constructed by multimodal messages published on the official university website (V. I. Karasik, V. E. Chernyavskaya, L. Pauwels, P. Ginting et al.). It exhibits characteristics of media discourse, such as immediacy, relevance, informativeness, and visual appeal [5, p. 2]. Interaction among discourse participants occurs through a complex system involving linguistic tools, context, cognitive models, and sociocultural factors [6, p. 46].

An analysis of the discursive practices implemented on a university's official website demonstrates that the concept "globality" functions as a media concept embedded within communication strategies. It is aimed at establishing institutional prestige and promoting the university's competitive advantages.

The relevance of this study lies in the need to explore the world-modeling potential of media concepts on university websites. Despite the significant attention given to media concepts in scientific literature (N.V. Pinchukova, O.N. Kondratieva, O.A. Kalugina) and the extensive research on university website discourse (N.S. Olizko, A.A. Finogeeva, E. Bulgrin), the media concept "globality" is explored for the first time.

Theoretical framework

In contemporary media discourse, media concepts serve as a crucial tool for social regulation. It is essential to distinguish between the notions of "concept" and "media concept", as they are formed in fundamentally different ways. A *concept* evolves within linguistic consciousness through sensory experience, practical activity, and communication. In contrast, a *media concept* is deliberately constructed by media creators to influence the audience [6, p. 46].

As a linguo-semantic phenomenon, a media concept possesses discursive substantial determinacy, meaning it is linked to specific events, facts, individuals, or objects that shape its content. According to O.V. Orlova, the world-modeling

potential of a media concept develops gradually, evolving from sporadic occurrences in media discourse to high frequency and ultimately transforming into widely recognized and evident knowledge [7, p. 78].

The early stage of a media concept's formation is marked by active commentary and explanation. Its novelty and unfamiliarity impose an additional cognitive load, making the message more complex and requiring greater effort from the audience to comprehend. To facilitate understanding, text authors draw upon familiar meanings and associations to interpret the new or modified sense of the concept. Over time, the stage of cultural stabilization follows, after which the concept may lose its relevance [8].

The mass media conceptualization of a new concept develops along multiple lines, also referred to as vectors of associative-semantic unfolding. *A vector of associative-semantic unfolding* is a specific direction of semantic interpretation, characterized by a unity of associative correlations and axiological attitudes [8]. Recipients connect the new idea to familiar concepts, emotions, and meanings.

World-modeling, in its broadest sense, refers to the discourse-driven transmission of a version of reality that benefits a given social institution [9]. Discourse objectifies mental representations of social reality in accordance with the interests of the “dominant” agent. Through consistent reproduction in linguistic material—whether in words, set expressions, or texts—the media concept is constructed, reinforced, and stabilized within the linguistic consciousness of individuals.

The world-modeling potential of a media concept is defined as its ability, through associative-semantic unfolding in media discourse, to perform linguo-mental creative and transformative functions, shaping a dynamic fragment of the collective worldview at a particular stage of social development [7, p. 78]. As they function within media discourse, media concepts adapt to changing social, economic, and political conditions [6, p. 48]. Consequently, studying media concepts in the university website discourse enables the identification of current sociocultural trends in education.

Taking into account the above considerations, this article examines the representation of the media concept “globality” in messages published on the websites of foreign universities. The study analyzes collocations and contexts of linguistic means that objectify the characteristics of “being global”. Identifying frequent word combinations provides a clearer understanding of how the media concept is represented in the discourse, particularly when these combinations appear in headlines, mission statements, news articles, and program descriptions—content elements designed to facilitate communication between the university and a broad audience.

Materials and methods

This study examines texts from the “Home,” “About the University,” and “Education/Study” sections of the websites of 45 universities ranked among the top 100 of the QS World University Rankings 2025. These pages were selected for their relevance and informational value, as they highlight the university’s mission, values, academic programs, and international initiatives. The data was collected in November 2024, resulting in a corpus of approximately 40,000 tokens.

The methodology combines several complementary methods:

- Lexicographic method to define the key notions, examine their semantic structure, and explore variations across dictionary sources;
- Context-associative method to identify vectors of associative-semantic unfolding in contexts;
- Corpus analysis using text processing tools available in Sketch Engine (<https://www.sketchengine.eu/>): Wordlist to examine the frequency of key lexical items and their collocations, Word Sketch to analyze word co-occurrence patterns, Concordance to extract relevant contexts. The analysis focuses on lexical units with an absolute frequency of at least five and collocations appearing at least twice in the examined corpus.
- Qualitative analysis with automated elements, incorporating GroupDocs Sentiment Analysis (<https://products.groupdocs.app/classification/text>) and Sentiment Analysis Classifier (<https://www.yeschat.ai/gpts-2OTePmIEY-Sentiment-Analysis-Classifier>) to assess the emotional tone of texts and identify evaluative markers.

The selection of these methods and tools aligns with contemporary research standards, which emphasize precise data interpretation and the minimization of subjectivity in results.

Results and discussion

A key feature of the media conceptualization of a notion and a primary indicator of a media concept’s social significance is the increasing frequency of its representative word. The “fashionability” of a word—reflected in its growing usage—serves as a measure of its social prestige. [8]

In contemporary encyclopedic and linguistic dictionaries, the noun *globality* is defined as “the quality of being global.” Lexicographic analysis highlights the following key characteristics of this notion: universality, totality, the quality of having worldwide inclusiveness, reach or relevance. The adjective *global* is commonly described as “related to the whole world” [10]. Thus, *globality* can be understood as a quality applicable to the entire world, ensuring its coherence and wholeness.

In university website text-messages, the quality of “being global” is expressed through lexemes such as *world* (including *world’s*), *global*, *international*, *globe*, *worldwide*, *globally*, *internationally*, and *inclusive*. Their consistent frequency and prominence suggest that these linguistic elements serve as key representatives of the media concept.

A quantitative analysis using the Wordlist tool in the Sketch Engine corpus manager yielded the following data: *world* (*world’s*) – 214 occurrences, *global* – 104, *international* – 74, *world-class* – 37, *globe* – 24, *worldwide* – 17, *globally* – 11, *internationally* – 9, and *inclusive* – 8. The results are presented in Figure 1.

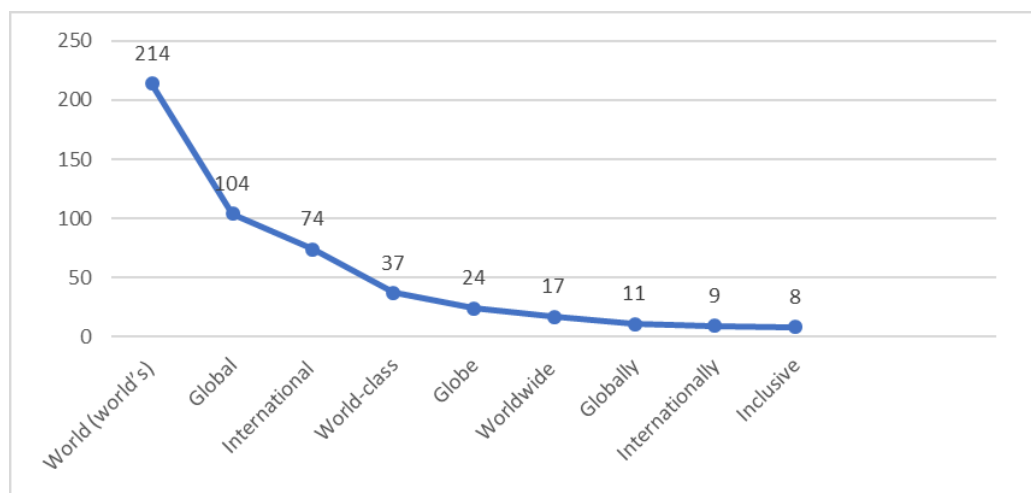

Figure 1 – Frequency Analysis Results of Representatives of the Media Concept “Globality”

Despite its highest frequency, the lexeme *world* cannot be considered the primary representative of “globality” due to its polysemy. In the analyzed contexts, the noun *world* frequently refers not to a global scale but to specific domains (e.g., *the artistic or cultural world*), historical and cultural heritage (*a museum of world history and culture*), geographic localization (*the oldest university in the English-speaking world*), or is used metaphorically (*an immense and beautiful world*). By contrast, the adjective *global* is terminologically more precise, as it explicitly denotes worldwide scope, making it a more accurate linguistic representation of the studied media concept.

The analysis of collocations featuring *global* in university website discourse reveals an expansion of its semantics. The media concept “globality” is articulated through the following 10 most frequent word combinations (Table 1).

Table 1. Frequency data of collocations with the adjective *global*

№	Collocation	Example	Frequency
1	global community	<i>UCL is a diverse global community of world-class academics, students, industry links, external partners, and alumni (UCL).</i>	7
2	global university	<i>A great global university founded on science and technology (NTU).</i>	7
3	global leader	<i>Leadership Programmes. Our credit-bearing courses on leadership and interpersonal development welcome more than 2000 students each year in their journey as future global leaders (PolyU).</i>	6
4	global challenge	<i>With our research, we create knowledge and develop technologies to meet the global challenges of our time (ETH Zurich).</i>	5
5	global impact	<i>Our 445,000+ alumni, spread worldwide, make a significant global impact (The University of Sydney).</i>	5
6	global strategy	<i>Tsinghua University launched its global strategy in 2016 (Tsinghua University).</i>	4
7	global reputation	<i>Our global reputation for teaching and research helps us to attract the international research community's sharpest minds, which in turn means world-class teaching for our students (The University of Edinburgh).</i>	3
8	global citizen	<i>By nurturing this spirit of inquiry, Yale aims to prepare global citizens who are instilled with a life-long love of learning (Yale University).</i>	3
9	global institution	<i>The University of Cambridge is a global institution (University of Cambridge).</i>	3
10	global reach	<i>Gain a bachelor's degree with global reach, tailored to your individual interests and ambitions (The University of Melbourne).</i>	2

According to B. Norman's approach to compositional semantics, word combinability in a syntagma do not arise randomly but result from semantic agreement and mutual influence of lexemes [11]. Consequently, in the discourse of university websites, the characteristic *global*—denoting applicability to the world as a whole—is most frequently attributed to higher education institutions and the academic community (*university, institution, community*), their activities (*strategy, impact, reach*), the outcomes of their work (*reputation*), the demand for their graduates (*leader, citizen*), and their capacity to address pressing global issues (*challenge*).

To clarify the semantic volume of the media concept “globality,” we analyze the contexts in which the adjective *global* and its collocations appear. This analysis makes it possible to trace the unfolding of associative-semantic vectors that shape the concept's content. As a rule, the meaning of a context with the collocations is revealed within a single utterance. However, in some cases, a broader context must be considered.

As a result of associative-semantic unfolding within utterances, implicit meanings such as *prestigiousness*, *diversity*, *cross-borderness*, and *versatility* emerge. This can be explained through the mechanism of compositional semantics: the meaning of the utterance containing *global* is formed by the interplay between the adjective's semantics and its surrounding context.

1. Vector of Associative-Semantic Unfolding "Prestigiousness".

Globality *prestigiousness*:

The content pertaining to the prestigiousness of a university is emphasized by collocations such as *global impact*, *global strategy*, *global reputation*, *global university*, *global challenges*. For instance, *Tsinghua University formulated its Global Strategy 2030, in order to enhance its level of international exchange and cooperation to higher standards*. The use of *Global Strategy* alongside the phrase *cooperation to higher standards* reinforces the idea of a significant qualitative advancement. For example, the sentence *Find out about our extraordinary academic and professional staff, our world-class research, and our global reputation for improving* highlights how the adjective *global* extends the university's reputation beyond the local level to a worldwide scale. This, in turn, implies a high standard of excellence and achievement, reinforcing the association with prestigiousness. Consider also: *Tsinghua aims to ...strengthen its institutional competitiveness and global impact*. // *The University of Hong Kong, Asia's Global University, delivers impact through internationalisation, innovation and interdisciplinarity*. The adjective *global* also conveys meanings related to the scale of challenges. For example: *ETH Zurich is pioneering solutions to the global challenges of today*. // *We are dedicated to creating knowledge to meet the global challenges of the 21st century*. These messages emphasize that ETH Zurich is addressing issues of a truly global scale, rather than those limited to local or regional contexts. This immediately defines the university's ambitions and the scope of its work. The willingness of university researchers to address not merely academic questions but rather "global challenges" enhances the significance of their research and development.

The consistent use of such combinations in university descriptions leads to the adjective *global* acquiring a strong association with the prestigiousness of the institution.

2. Vector of Associative-Semantic Unfolding "Diversity".

Globality *diversity*:

The media concept "globality" is frequently articulated through the idea of diversity. For example: *Our diverse global community offers all of our students the opportunity to learn more about the world*. This refers to a multitude of cultures, nationalities, perspectives, and experiences that make up this global community. Consider also: *Stanford provides students the opportunity to ... become global*

citizens who embrace diversity of thought and experience. The emphasis here reinforces the idea that diversity is not only inherent to the global community but also a fundamental value to be actively embraced and cultivated.

3. Vector of Associative-Semantic Unfolding “Cross-borderness”

Globality cross-borderness:

In descriptions of university activities or opportunities, references to globality are regularly combined with expressions concerning expanding conceptual, disciplinary, and spatial boundaries. For instance, *Educating tomorrow’s global citizens. Stanford provides students the opportunity to engage with big ideas, to cross conceptual and disciplinary boundaries.* The combination of *global citizen* and *to engage with big ideas, to cross conceptual and disciplinary boundaries* underlines not only geographical affiliation but also intellectual flexibility – the ability to think broadly and integrate different perspectives. Consider also: *Princeton is a global institution, and there are vast opportunities to learn and pursue research beyond the University’s campus.* Here *global institution* and *vast opportunities to learn and pursue research beyond the University’s campus* evoke associations of Princeton as a university with exceptional access to limitless knowledge resources.

Thus, rather than merely denoting geographical scale or international activity, the word *global* in university-related contexts becomes associated with intellectual breadth and unique educational opportunities.

4. Vector of Associative-Semantic Unfolding “Versatility”

Globality versatility:

The combination of the collocation *global leader* with the expressions such as *future-ready*, *real-world practical skills*, and *rapidly evolving world* establishes a logical connection between the image of a leader and the acquisition of practical skills applicable across various domains and essential in a developing world. For instance, *PolyU’s education nurtures future-ready global leaders. At PolyU, students realise their potential and acquire real-world practical skills that are critical in a rapidly evolving world.* In descriptions of the qualities of global leaders, the emphasis is frequently placed on multifaceted competencies necessary for addressing a wide range of future challenges. Within this context, *globality* becomes associated with a broad outlook, the ability to work in a diverse environment, and the integration of different approaches to solving the most unexpected problems.

Thus, the identified vectors of associative-semantic unfolding of the media concept correlate with axiological attitudes in education and society. In university media discourse, the notion *globality* is transformed into a culturally significant phenomenon that influences the perception of the academic environment through the transmission of universal values and development strategies (see Figure 2).

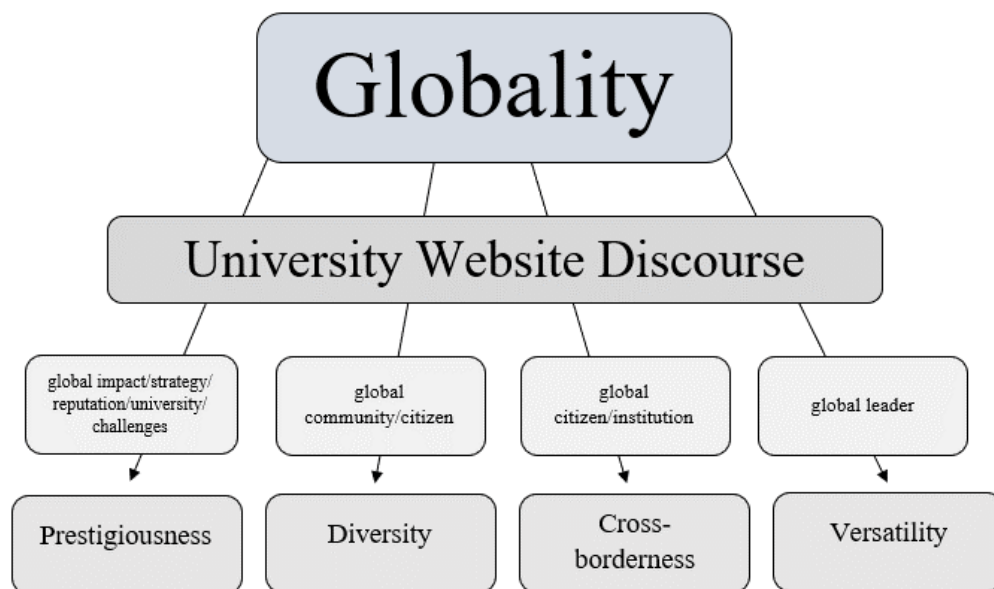

Figure 2 – Implicational Expansion of the Media Concept “Globality”

The consolidation of a media concept in mass consciousness is accompanied by its ranking on the axiological scale of “good/bad,” which accentuates “the fundamental significance of the value component in the concept’s structure” and emphasizes that “this very component is culturally significant” [7].

To determine the evaluative characteristics of the media concept “globality,” the GroupDocs Sentiment Analysis and Sentiment Analysis Classifier tools were employed. These tools classify words and phrases based on sentiment as positive, negative, or neutral. A sample of 700 contexts containing representatives of the media concept was analyzed. The findings indicate that on university websites, “globality” is represented exclusively as a positive social phenomenon. Expressions featuring representatives of the media concept appear in contexts containing evaluative vocabulary with a strong positive connotation. For example: *The spirit of exploration. It is Peking University’s milestone to promote the reform and development in the new era on a global scale.* The analysis results indicate that the positive sentiment accounts for 90–95%. Such a high score is formed due to the presence of words with a positive connotation: *spirit, exploration, milestone, promote, reform, development, global.* The system classified *era* and *scale* as neutral in tone. According to the Sentiment Analysis Classifier, no negative words were detected in this fragment. Thus, the vast majority of the analyzed contexts exhibit a similarly high level of positive evaluation, while texts classified as neutral account for only 5–8%. The results are also illustrated in Figure 3.

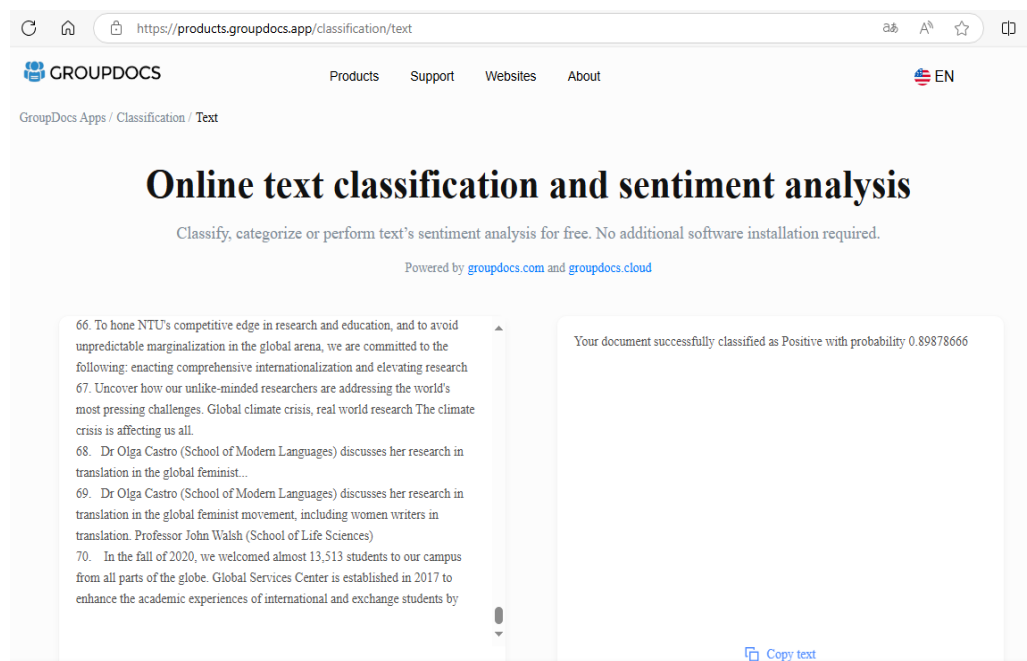

Figure 3 – Sentiment Analysis Results of Evaluative Lexis Using the GroupDocs Sentiment Analysis Tool. (Note: The probability value of 0.89878666 corresponds to 89-90%)

Therefore, it can be inferred that the representatives of the media concept “globality” serve to amplify the positive sentiment of the messages.

Due to its high frequency of usage and the repeated actualization of previously novel yet now familiar and recognizable associative connections, the media concept becomes embedded in the collective conceptual sphere. In other words, it undergoes a process of cultural stabilization. However, the transition of “globality” to the status of the cultural concept is not yet complete, as university website texts demonstrate regular verbal intensification of the meanings of the representative *global*. Verbal intensification enhances perception by deliberately reinforcing information through various means. This process explicates abstract concepts (such as “globality”), making them more comprehensible, and elicits the desired emotional response from the audience. For example: *Global Opportunities. Whether through study abroad, service learning, or innovative travel initiatives, international experience is an indispensable part of Penn.*

As a result of analyzing the intensification of the media concept under study, we identified and systematized the following linguistic and graphical means: 1) synonymous repetition and repetition of lexemes within the same thematic group (*global, international, worldwide, diverse*); 2) set expressions and metaphors (*expand their horizons, vast array*); 3) lexical clusters specifying the

characteristics of the media concept such as listing activities or academic fields (*through study abroad, or innovative travel initiatives, international experience; diverse as e-science, engineering, life etc.*); 4) graphic emphasis (capitalization of the word *Global*) For instance, *Global collaborations. We collaborate with partners worldwide in fields as diverse as e-science, engineering, life and medical sciences, and arts and culture // Texas Global offers a vast array of options for students wishing to expand their horizons.*

The presented linguistic means collectively enhance the significance and appeal of the media concept “globality” for the audience.

Conclusion

This study analyzed the media concept “globality” on university websites to assess its world-modeling potential. A quantitative analysis revealed the high frequency of its representatives, primarily the lexeme *global*, with collocation patterns indicating an expanded implicational scope. In university website discourse, “globality” extends beyond broad coverage to include prestigiousness, diversity, cross-borderness, and versatility, positioning universities as active global players.

The research also found a predominance of positive evaluative connotations, reflecting universities’ efforts to present themselves favorably. Despite its apparent clarity, “globality” has yet to become a cultural constant, as its meaning is reinforced through the use of systematic linguistic and graphical means, such as synonymous repetition, lexical clustering, set expressions, and graphic emphasis.

Given its frequent use, semantic expansion, and verbal intensification, “globality” holds significant world-modeling potential in university website discourse. University websites thus serve as instruments of “soft power”, shaping perceptions and transforming the way institutions position themselves within the global academic and sociocultural landscape.

Information about funding

This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP23485644 «Increasing the attractiveness of Kazakhstan university: developing effective discourse strategies through the analysis of sociocultural dispositives of foreign universities websites»)

REFERENCES

[1] Efimov V. S., Lapteva A. V. Fazovye transformatsii i budushchee universitetov: filosofsko-metodologicheskii analiz [Phase Transformations and the Future of Universities: A Philosophical and Methodological Analysis] // Universitetskoe upravlenie: praktika i analiz. – 2016. – № 6 (106). <https://>

cyberleninka.ru/article/n/fazovye-transformatsii-i-budushee-universitetov-filosofsko-metodologicheskii-analiz (accessed: 27.11.2024). [in Rus.]

[2] Nazarbaev Universitet. Strategiia 2018–2030 [Strategy 2018–2030]. https://nu.edu.kz/media/partner/NU-Strategy_2030_RUS.pdf (accessed: 27.11.2024). [in Rus.]

[3] Nahouli D. Globalization and the Internationalization of Standards // International Journal of Science and Research. – 2023. – Vol. 12, No. 10. – P. 1786–1791. – DOI: 10.21275/sr231023175641.

[4] Talybova Ya. S., Mongileva N. V. Informacionno-strategicheskij potencial diskursa universitetskih veb-sajtov [Information-Strategic Potential of University Website Discourse] // Torajgyrov universitetinin habarshysy. Filologijalyq serija. – 2022. – № 4. – S. 270–282. DOI: 10.48081/TFJC7814. [in Rus.]

[5] Sohyeon Bae, Adam T. Grimm, Dongbin Kim. Only one way to be a world-class university? Comparative analysis on the texts and visual images on websites of universities in China and South Korea // Asia Pacific Journal of Education. – 2021. – DOI: 10.1080/02188791.2021.1904832.

[6] Pinchukova N. V., Zalesova N. M. Ponyatiya «kontsept» i «mediakontsept» v sovremennoi lingvistike [The Terms ‘Concept’ and ‘Media-concept’ in Contemporary Linguistics] // NAU. – 2022. – № 82-1. <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatiya-kontsept-i-mediakontsept-v-sovremennoy-lingvistike> (accessed: 27.11.2024). [in Rus.]

[7] Orlova O. V. Mediakontsept neft’ segodnya: stanovlenie petroleumnoi metafory [The Mediaconcept ‘Oil Today’: The Formation of a Petroleum Metaphor] // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologiya. – 2020. – № 64. – S. 76–92. DOI: 10.17223/19986645/64/6. [in Rus.]

[8] Kondratieva O. N., Ignatova Yu. S. Infodemic: The formation of a new media concept // Media Linguistics. – 2023. – Vol. 10, №. 4. – P. 497–521. – DOI: 10.21638/spbu22.2023.404. – <https://medialing.ru/infodemiya-stanovlenie-novogo-mediakoncepta> (accessed: 27.11.2024). [in Rus.]

[9] Kushneruk S. L. Ideologema «SOVIET UNION» kak kontseptual’naya osnova miromodelirovaniya v zhurnalistskom narrative o Chelyabinske [The Ideologeme ‘SOVIET UNION’ as a Conceptual Platform of World Modeling in Journalistic Narrative About Chelyabinsk] // Politicheskaya lingvistika. – 2022. – № 4 (94). – S. 21–30. [in Rus.]

[10] Merriam-Webster Dictionary. Global. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/global> (accessed: 24.11.2024)

[11] Norman B. Yu. Sintaktika, kognitsiya i kompozitsionnaya semantika [Syntax, Cognition, and Compositional Semantics] // Vestnik RUDN. Seriya: Lingvistika. – 2019. – № 3. <https://cyberleninka.ru/article/n/sintaktika-kognitsiya-i-kompozitsionnaya-semantika>, (accessed: 27.11.2024) [in Rus.]

**УНИВЕРСИТЕТ САЙТЫНЫҢ ДИСКУРСЫНДАҒЫ
«ЖАҒАНДЫЛЫҚ» МЕДИАКОНЦЕПТІНІҢ ӘЛЕМДІ
МОДЕЛЬДЕУ ӘЛЕУЕТІ**

*Ткаля А.В.¹, Монгилёва Н.В.², Кандалина Е.М.³

*^{1,2,3}Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті
Қостанай, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада университет сайтының дискурсындағы «жағандылық» медиаконцептінің белсенділігі нәтижесінде қалыптасатын әлемді модельдеудің ерекшеліктері қарастырылады.

Зерттеу мақсаты – медиаконцепт репрезентанттарының ассоциативті-мағыналық векторлары мен бағалау сипаттамаларын жүйелеу арқылы «жағандылық» медиаконцептінің әлемді модельдеу әлеуетін анықтау. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы медиаконцептінің семантикалық эволюциясының когнитивті-дискурсивті механизмдерін ашумен байланысты. Мақалада ғаламдық университет бейнесінің мақсатты аудиторияда қалыптасуы білім беру саласындағы өзекті әлеуметтік-мәдени күн тәртібін бейнелейтіні дәлелденген.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы – алынған нәтижелерді академиялық брендтеу стратегияларын әзірлеуге және жоғары оқу орындарының тартымдылығын арттыруға қолдану мүмкіндігінде.

Талдау когнитивті-дискурсивті парадигма ұстанымдарына негізделген әдістер кешені арқылы жүргізілді. Жұмыста лексикографиялық және контексттік-ассоциативті талдау әдістері қолданылды. Корпустық-бағдарлы талдау Sketch Engine корпус менеджерінің мәтіндік деректерді автоматты өңдеу құралдары арқылы жүргізілді. Мәтіннің эмоционалдық реңкін талдау GroupDocs Sentiment Analysis және Sentiment Analysis құралдарын қолдана отырып, сапалық талдау әдісімен жүзеге асырылды. Эмпирикалық материал корпусына QS World University Rankings 2025 рейтингінің үздік-100 құрамына кіретін 45 университеттің ресми сайттарының “Home”, “About the University”, “Education/Study” беттерінде жарияланған мәтіндері енді.

Зерттеу нәтижесінде «жағандылық» медиаконцептінің ең жиі кездесетін репрезентанты *global* лексемасы және онымен байланысты коллокациялар екені анықталды. Медиаконцепт импликационалы төрт ассоциативті-мағыналық вектор бойынша кеңейеді: беделділік, әртүрлілік, трансшекаралық сипат және көпқырлылық. Тоналды талдау бұл медиаконцептінің жоғары деңгейде жағымды коннотацияларға ие екенін көрсетті. Медиа репрезентанттар «жағандық университет» бейнесін халықаралық білім кеңістігіндегі ықпалды институт ретінде белсендіреді.

Осы факторлардың жиынтығы «жағандылық» медиаконцептінің әлемді модельдеу әлеуетінің жоғары екенін дәлелдейді. Сонымен қатар,

бұл медиаконцепт мәдени тұрақты құбылыс ретінде әлі қалыптаспағаны анықталды. Оның медиа-дискурстағы қызметі репрезентанттар мәндерінің күшейтілуімен қатар жүреді, бұл білім беру саласындағы мақсатты аудитория үшін өзекті әлеуметтік-мәдени күн тәртібін саналы түрде қалыптастыруға бағытталғанын көрсетеді. Болашақ зерттеулер медиакөңістіктегі университеттердің стратегиялық позициялануын анықтайтын медиаконцепттерді әрі қарай зерттеуге бағытталуы мүмкін.

Тірек сөздер: медиаконцепт, корпустық талдау, «жаһандылық» медиаконцептісі, дискурсивті әлемді модельдеу, университет сайтының дискурсы, ассоциативті-мағыналық векторлар, тоналды талдау, сөйлеу интенсификациясы, стратегиялық позициялау

МИРОМОДЕЛИРУЮЩИЙ ПОТЕНЦИАЛ МЕДИАКОНЦЕПТА «ГЛОБАЛЬНОСТЬ» В ДИСКУРСЕ УНИВЕРСИТЕТСКОГО САЙТА

*Ткаля А.В.¹, Монгилёва Н.В.², Кандалина Е.М.³

*^{1,2,3}Костанайский региональный университет им. А. Байтұрсынұлы
Костанай, Казахстан

Аннотация. Статья посвящена изучению миромоделирования, возникающего в результате активизации медиаконцепта «глобальность» в дискурсе университетского сайта.

Цель анализа – выявить миромоделирующий потенциал медиаконцепта «глобальность» посредством систематизации ассоциативно-смысловых векторов и оценочных характеристик, развиваемых его репрезентантами.

Научная значимость исследования заключается в раскрытии когнитивно-дискурсивных механизмов семантической эволюции медиаконцепта. В статье доказано, что формирование образа глобального университета у целевой аудитории отражает актуальную социокультурную повестку в сфере образования. Практическая значимость связана с возможностью использования результатов исследования для разработки стратегий академического брендинга и повышения привлекательности вузов.

Анализ базируется на комплексе методов, выбор которых определен установками когнитивно-дискурсивной парадигмы. В работе использованы лексикографический анализ и контекстно-ассоциативный методы. Корпусно-ориентированный анализ проводился с привлечением инструментов автоматической обработки текстовых данных корпусного менеджера Sketch Engine. Анализ эмоциональной окраски текста осуществлялся методом качественного анализа с элементами автоматизации инструментами GroupDocs Sentiment Analysis и Sentiment Analysis. Корпус эмпирического материала включает тексты-сообщения, размещенные на веб-страницах

“Home”, “About the University”, “Education/Study” официальных сайтов 45 университетов, входящих в топ - 100 рейтинга QS World University Rankings 2025 года.

В результате исследования доказано, что самым частотным репрезентантом медиаконцепта «глобальность» является лексема *global* и коллокации с ней. Импликационал медиаконцепта расширяется по четырем ассоциативно-смысловым векторам: авторитетность, разнообразие, трансграничность и разносторонность. Анализ тональности демонстрирует высокую степень позитивности коннотаций данного медиаконцепта. Репрезентанты медиаконцепта активируют образ «глобального университета» как влиятельного учреждения в международном образовательном пространстве. Совокупность этих факторов свидетельствует о высоком миромоделирующем потенциале медиаконцепта «глобальность». Вместе с тем, установлено, что данный медиаконцепт еще не сформировался как культурная константа. Его функционирование в медиадискурсе сопровождается интенсификацией значений репрезентантов, что свидетельствует о намеренном формировании у целевой аудитории актуальной социокультурной повестки в сфере образования.

Перспективами исследования является дальнейшее изучение медиаконцептов, предопределяющих стратегическое позиционирования вузов в медиaprостранстве.

Ключевые слова: медиаконцепт, корпусный анализ, медиаконцепт «глобальность», дискурсивное миромоделирование, дискурс университетского сайта, векторы ассоциативно-смыслового развертывания, анализ тональности, речевая интенсификация, стратегическое позиционирование

Received: March 25, 2025

Information about the authors:

Tkalya Alyona Viktorovna – PhD student, A. Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan, e-mail: alyona.tkalya.93@mail.ru

Mongilyova Natalya Viktorovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, A. Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan, e-mail: 77772456222@mail.ru

Kandalina Yelena Mikhailovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, A. Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan, e-mail: kandalina.em@ksu.edu.kz

Авторлар туралы мәлімет:

Ткаля Алёна Викторовна – докторант, А.Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан, e-mail: alyona.tkalya.93@mail.ru

Монгилёва Наталья Викторовна – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан, e-mail: 7772456222@mail.ru

Кандалина Елена Михайловна – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан, e-mail: kandalina.em@ksu.edu.kz

Информация об авторах:

Ткаля Алёна Викторовна – докторант, Костанайский региональный университет имени А. Байтұрсынұлы, Костанай, Казахстан, e-mail: alyona.tkalya.93@mail.ru

Монгилёва Наталья Викторовна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтұрсынұлы, Костанай, Казахстан, e-mail: 7772456222@mail.ru

Кандалина Елена Михайловна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтұрсынұлы, Костанай, Казахстан, e-mail: kandalina.em@ksu.edu.kz

УДК 82.0; 81.2

МРНТИ 16.21.33

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.017>

КОНЦЕПТ REVENGE КАК ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СТРУКТУР ПРОПОЗИЦИЯ-ФРЕЙМ-СЦЕНАРИЙ

* Чукаева Т.К.¹, Жумагулова Б.С.²

* ^{1,2}КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается репрезентация концепта REVENGE – центрального элемента вечного сюжета о мщении – в виде пропозиции, фрейма и сценария в их взаимодействии по аналогии с философскими категориями «всеобщее – особенное – единичное». Целью статьи является попытка раскрыть когнитивную основу рекуррентности сюжета о мщении путем представления концепта-события REVENGE в качестве трех взаимосвязанных схем когнитивной репрезентации в контексте диалектического единства категорий единичного, особенного и всеобщего. Научная значимость данного исследования обусловлена его междисциплинарным характером на стыке когнитивной лингвистики, философии и когнитивного литературоведения в русле антропоцентрической теории языка, а практическая значимость – вкладом в исследование обратимости структур пропозиция-фрейм-сценарий.

В статье использованы следующие методы: концептуальный и концептуально-дефиниционный анализ, сравнительный метод, лексико-семантический анализ. В результате удалось выяснить, что пропозициональная репрезентация концепта REVENGE представляет собой «мечь вообще», тогда как фрейм – обширная система, набор характерных для мести признаков, а сценарий – отдельно взятый, пошаговый алгоритм мщения в определенном произведении. Были выявлены обязательные и факультативные признаки концепта REVENGE. Пропозиция REVENGE представлена в виде Avenger – revenges – the offender – for the harm, где avenger – актанта, offender – пациенс, revenges – предикат, а for the harm – причинный сирконстант (circumstance). Фрейм REVENGE составлен на основе произведений мировой литературы с сюжетной линией «мщение», а сценарий – на материале романа «Shalimar the Clown» Салмана Рушди. Концепт REVENGE — преобразовывается из пропозиции во фрейм, из фрейма в сценарий. Конфигурация его атрибутов не меняет ядро концепта. Новые пространственно-временные условия позволяют сюжету о мщении обрести новые характеристики, при этом не теряя основных.

Исследование подтверждает положение когнитивной лингвистики об обратимости фреймов, сценариев и пропозиций как структурированных концептов одного типа на материале художественных произведений, что подчеркивает его ценность для дальнейших исследований в области

когнитивного литературоведения и смежных дисциплинах. Практическая значимость исследования – возможность использования его результатов для научных изысканий в указанных областях.

Ключевые слова: пропозиция, фрейм, сценарий, всеобщее, особенное, единичное, вечный сюжет, когнитивное литературоведение

Введение

Предполагается, что существует взаимосвязь между многоплановыми системами репрезентации знаний и философскими категориями всеобщего, особенного и единичного, которые есть не что иное, как «предмет вообще», «особый род предмета» и «этот конкретный предмет». Эти категории, описанные еще Аристотелем и Платоном, довольно широко исследовались в философии Нового Времени. В частности, Георг Вильгельм Фридрих Гегель пишет в «Науке логики»: «Отношение между всеобщим и особенным устанавливает рассудок» [1].

В наиболее распространенном понимании, всеобщее – это абстрактная совокупность всех имеющихся признаков какой-либо части объективной реальности. К примеру, если речь идет о деревьях, всеобщим является «дерево вообще» – высокое или невысокое, хвойное или лиственное, липа или клен. Логично, что не существует «деревьев вообще»: это понятие, хранимое в человеческой памяти, представляет собой результат многолетнего знакомства с отдельными представителями древесного мира. На основе эмпирического опыта человек конструирует собственное представление о дереве. Гегель, впрочем, критиковал эмпиризм, называя его «учением несвободы» [1, с. 130] и утверждая, что всеобщее не есть чистая совокупность единичных проявлений, а нечто большее, даже некая «вещь-в-себе».

Очевидно, однако, что процесс появления ментальной репрезентации «дерева» в человеческом сознании нельзя свести исключительно к эмпирическому опыту. Между общим понятием и отдельно взятым деревом находится нечто промежуточное, некий мост, соединяющий абстрактное и конкретное, идеальное и материальное. У Г. Гегеля, И. Канта, Л. Фихте такая категория называется «особенное». Так, в случае с деревом особенным является род, вид, облик деревьев – деревья лиственные, хвойные, высокие, невысокие, старые, молодые, местные, экзотические и пр., и пр. У Гегеля: «Умозаключение есть определение особенного как середины, связующей крайности всеобщего и единичного» [1, с. 45].

Как видим, имеется параллель между вышеупомянутым процессом выстраивания всеобщего на основе эмпирического опыта – и категоризацией, которая считается «базовой когнитивной процедурой». В таком случае, путь от единичного к всеобщему через особенное есть путь индуктивный: изучение отдельно взятых случаев для объединения их в базовые понятия и смыслы. Однако нельзя отрицать, что в процессе познания мира человек оперирует уже известными ему смыслами, которые в некотором роде влияют и на концептуализацию, и на категоризацию. Эти смыслы – уже заложенные

в сознании факты, данные a priori – можно рассматривать и через призму философии (иными словами, всеобщее непосредственно творит, определяет единичное) – и через призму языка. Н.Н. Болдырев в статье «Когнитивные схемы языковой интерпретации» дает такое определение когнитивному подходу к изучению процесса познания мира: «человек не отражает мир в языке, а конструирует его с помощью языка в своем сознании» [2].

Таким образом, язык играет ключевую роль в процессе движения от единичного к всеобщему, от отдельно взятого случая к совокупности всевозможных случаев. Движение это отнюдь не одностороннее – поскольку «всеобщее определяет единичное», то и в случае с когнитивными моделями репрезентации знаний более обширная модель определяет менее обширную.

Среди когнитивных схем репрезентации знаний выделяются пропозициональные схемы, которые суть «утверждения о действительности» [3]. Главная особенность пропозиций – это их предикативность, т.е. наличие определенной привязки к пространству, времени и условиям совершения действия. Таким образом, построение пропозиций есть конкретизирование абстрактного, создание некоего моста между наиболее общим представлением о мире и тем его структурированным образом, который будет храниться в сознании.

Согласно Н. Болдыреву, пропозиции не строятся на основе метафор и метонимий, они достаточно коротки и просты [2]. Если предположить, что «мщение вообще» – это всеобщее по отношению к единичному акту свершения возмездия, то логично будет представить данное всеобщее в виде всеобъемлющей и вместе с тем лаконичной пропозиции.

Отдельно же взятый акт мщения – это, несомненно, некий пошаговый алгоритм: причинение вреда, намерение отомстить, планирование мести, возможность, нанесение удара, отмщение, последствия. Так – в наиболее схематическом виде – можно представить месть. Этот пошаговый алгоритм весьма логично соотнести с таким способом репрезентации знаний, как сценарий. Однако очевидно, что нет мести вообще: есть месть единичная, отдельная – месть Гамлета, Отелло, Макбета, Медеи, клоуна Шалимара. Все эти единичные случаи мести еще не составляют всеобщего, их совокупность – еще не пропозиция. Совокупности единичных явлений присуща некая разрозненность, отсутствие системности, структуры. В философском понимании эту брешь заполняет мост – особенное. С точки зрения когнитивного подхода – это фрейм.

Фрейм, как стереотипное представление, набор признаков, тщательно структурированных при помощи слотов и терминалов, и выступает тем связующим звеном, которое помогает перейти от конкретности сценария к более абстрактной пропозиции. Конструирование вечных сюжетов как фреймов характерно для позднего периода литературоведения и когнитивной нарратологии [4].

В статье предпринимается попытка репрезентации концепта REVENGE как пропозиции – «месть вообще», фрейма – «месть как совокупность обязательных и факультативных признаков» и сценария – «месть

отдельно взятая, конкретная, пошагово реализованная в определенном произведении». В качестве «всеобщего» избрана пропозиция, поскольку концепт REVENGE – это не что иное, как действие, и его невозможно представить иным способом, кроме как с помощью предиката. «Кто-то мстит кому-то» – такое общее суждение является основой выстраиваемой пропозициональной структуры. Помимо субъектов и предикатов, в любой пропозиции присутствуют и сирконстанты: те условия, причины и следствия, которые определяют особенности выполняемого действия.

Этот «скелет» мщения, в свою очередь, становится основой для фрейма REVENGE, который в данной статье включает примеры из всевозможных произведений литературы, где в той или иной мере присутствует сюжетная линия мести. Пропозиция и фрейм построены по единому принципу, поскольку фрейм REVENGE есть не что иное, как расширенное, структурированное, систематизированное представление пропозиции REVENGE.

Наконец, проводится анализ романа *Shalimar the Clown* Салмана Рушди для выявления пошагового алгоритма мщения, который представлен следующим образом: для каждого элемента пропозиции найдены определенные номинации, упомянутые в романе.

Описание материалов и методов

В статье использовались методы концептуального и концептуально-дефиниционного анализа для построения пропозиционной структуры концепта REVENGE, сравнительный метод для выявления основных и факультативных элементов фрейма REVENGE, а также метод лексико-семантического анализа для репрезентации REVENGE в качестве сценария на материале отдельного произведения. Материалом исследования выступают дефиниции концепта REVENGE, взятые из англоязычных толковых словарей, а также литературные произведения с основной сюжетной линией мщения, главный из которых – роман «*Shalimar the Clown*» Салмана Рушди.

Результаты и обсуждение

Категории всеобщее-особенное-единичное с точки зрения когнитивного подхода

Философские категории всеобщее-особенное-единичное были описаны Г. Гегелем как в «Феноменологии духа» и «Эстетике», так и (более подробно) в «Науке логики». Гегель через призму этих категорий рассматривает феномены бытия, мышления, рассудка и т.н. протяжения – иными словами, существование материи в реальном мире. Философское направление Гегеля, подчас классическое, порой упоминается рядом с постмодернистскими литературоведческими и лингвистическими традициями: как, например, у Б. Зантворта, который описывает взаимосвязь между идеями Гегеля, Хайдеггера и Деррида [5].

Итак, всеобщее – это универсалия, которая чрезвычайно абстрактна,

и поэтому ее «не существует», как утверждает Сэмюель Александр в «Пространстве, времени и божестве» [6]. Также не существует и особенного: предметы – части материального мира, принадлежащие объективной реальности – строго индивидуальны. Существование того или иного предмета измеряется его координатами в пространстве-времени, и конфигурации (изменения) в данных координатах определяют индивидуальность предмета.

Переход из т.н. состояния индивидуальности в состояние «всеобщности» осуществляется, по Г. Гегелю, следующим образом: предмет утрачивает те характеристики, которые отличали его от другого предмета, и становится частью категории «особенное», переходя затем и во всеобщее. Возможность подобного двустороннего движения рассматривается и другими философами – в частности, Ж. Абдильдиным, который утверждает, что «всеобщее непосредственно творит и определяет единичное» [7, с. 420], а также «всеобщее приобретает конкретную реальность лишь через единичное, а единичный и особенный субъект находит основу своей действительности лишь в рамках всеобщего» [7, с. 422].

Итак, единичный предмет – это отдельно взятый феномен, «кусочек» объективной реальности. Например, единичное – это какое-либо отдельное произведение, какой-либо индивидуальный сюжет: скажем, один из всевозможных вариантов сюжета о мщении, реализованный в «Мухах» Жан-Поля Сартра. В данном случае этот единичный сюжет вторичен, поскольку он – переработанная тетралогия «Орестея» Эсхила. «Орестея» сама по себе – также единичный сюжет, однако, объединив эти два варианта, получаем некую разрозненную совокупность, которую уже можно структурировать. Появлялись ли элементы данного сюжета в других произведениях? Чем эти – другие – произведения отличаются от «Орестей» и от «Мух»? Очевидно, что «Орестея» первична по отношению к «Мухам», однако она сама основана на древнегреческих мифах, которые в свою очередь восходят к легендам хеттов. Месть Ореста описывается в произведениях Г. Гауптмана, Г. Сакса, Т. Деккера; образ Электры централен в пьесах «Мухи» Сартра и «Горе Электре к лицу» Ю. О'Нила; наконец, отдельные элементы мщения Ореста – например, долг перед отцом, связь его матери с родственником отца – можно встретить в «Гамлете» У. Шекспира. Ф. Герберт делает отсылку к мифам о мести Ореста, назвав главу рода Атрейдецов – Атреем, а его сына – Агамемноном; имя Клитемнестры приведено в одной из последних глав романа «Shalimar the Clown», где оно – в противовес почти всем вышеупомянутым произведениям – выступает символом праведного мщения.

Месть – главный, центральный элемент всех этих произведений. Клитемнестра мстит за убийство своей дочери Ифигении; Орест мстит матери и ее любовнику за убийство своего отца; наконец, самого Ореста преследует не кто иной, как богини мщения Эринии (число Эриний варьируется от трех до тридцати тысяч в зависимости от источника).

Заимствование сюжетов из древнегреческой мифологии и литературы,

отсылки к известным трагедиям и комедиям античной драматургии весьма типичны для литературы нового времени. Однако сюжет о мести встречается не только в тех произведениях, где наблюдаются аллюзии и реминисценции; месть – одна из наиболее распространенных сюжетных линий. Такая независимость сюжета о мести от временных и пространственных изменений позволяет предположить, что этот сюжет – «вечный».

Иными словами, очевидно, что сюжет о мщении может быть помещен в какие угодно пространственные и временные условия: при этом он сохранит и количество необходимых элементов (мститель-обидчик-вред), и динамику. Трансформация отдельных составных частей сюжета о мщении позволяет ему как приобретать новые признаки, так и сохранять изначальные.

Сюжет о мщении, помещенный в конфигурируемые пространственно-временные условия, реализуется на основе события МЕСТЬ – REVENGE. Это событие, являясь неизменным, присутствует во всех отдельных случаях реализации данного сюжета. Представим концепт REVENGE через призму философских категорий всеобщее – особенное – единичное следующим образом:

- Всеобщее – REVENGE как «месть вообще», месть абстрактная, несуществующая в объективной действительности, как не существует «дерева вообще».

- Особенное – совокупность путей, способов и иных характеристик реализации мести, нуждающаяся в структурировании.

- Единичное – отдельный случай реализации мести.

Здесь «особенное» служит своего рода связующим звеном между абстрактным всеобщим и весьма конкретным единичным. У Гегеля: «Особенное в непосредственном единстве содержит от единичного момент определенности, а от всеобщего – момент рефлексии в себя» [1, с. 17]. Иными словами, особенное достаточно конкретно, но в то же время достаточно абстрактно; оно часто представляется как систематизированная совокупность всех тех единичных частей, которые входят в него.

Говоря об осмыслении перехода от единичного к всеобщему (и наоборот), Гегель утверждает, что мысль – это некое всеобщее, а чувство – некое единичное [1, с. 84]. Логично, что сенсорное восприятие индивидуально, а объективное этой индивидуальности лишено. Движение от индивидуального к объективному, от единичного к всеобщему можно представить в виде процесса категоризации:

1. Познание человеком определенных отдельных частей объективной действительности: это дерево, этот зверь, это озеро и пр.

2. Объединение уже познанных, известных предметов в категории по определенным признакам.

Однако подобное представление имеет ряд ограничений. В частности, как утверждает Т. Ван Дейк, само по себе распознавание определенной информации никогда не предполагает полного отсутствия знаний о мире

[8]. Так и человек не познает мир «с нуля»: каждый раз, встречаясь с новым предметом, человек «применяет» на него уже заложенные в сознании определенные знания и навыки. Эти контекстуальные знания влияют на результат восприятия информации, накладывая новое на старое.

Г. Гегель следующим образом интерпретирует зависимость познания от контекста: во-первых, «любое современное философское учение есть результат всех предыдущих» [1, с. 84], и во-вторых, «целое (*всеобщее* – прим. автора) есть круг, состоящий из кругов» [1, с. 70]. О «кругах, состоящих из кругов» позднее говорил и Ж. Фоконье в рамках теории о ментальных пространствах: согласно этой теории, при вступлении в разговор активизируются определенные ментальные пространства – области уже известной человеку информации [9].

Похожую концепцию наблюдаем у Н.Н. Болдырева. Поскольку человек, как было упомянуто ранее, конструирует реальность в своем сознании с помощью языка, ему в некотором роде свойственно использовать уже известные языковые структуры для описания, познания предметов неизвестных, неопознанных [2]. Таким образом, человек «навязывает» известное неизвестному, опознанное – неопознанному. Так, согласно Н.Н. Болдыреву, проявляется *интерпретирующая* функция языка: функция, позволяющая создавать «бесчисленное количество новых смыслов», репрезентируя хранящуюся в сознании информацию [2].

Итак, поменяв временные и пространственные условия некоего единичного, получаем другое «единичное» – другой вариант сюжета, другой виток истории. Все эти «единичные», претерпевая изменения, объединяются затем в некое особенное и позднее во всеобщее; путь этот не односторонний – если всеобщее творит единичное, то это всеобщее проявляется в каждой из индивидуальных реализаций общей системы. Г. Гегель: «система... проявляется в каждом из ее элементов» [1, с. 90] и «род пребывает во всех индивидуумах, возвращается снова в каждом из них» [1, с. 91].

Согласно суждениям гештальт-подхода к процессу познания мира, любой предмет сперва воспринимается как некое целое – и лишь затем расщепляется на элементы, которые можно структурировать. Это также подтверждает неоднозначность движения от единичного к всеобщему. Становится очевидно, что эти три категории возможно рассматривать лишь в тесной взаимосвязи – по аналогии с системами репрезентации знаний, которые могут переходить друг в друга и не ограничиваются строгой типологией.

Пропозиция, фрейм и сценарий.

Пропозиция – это наиболее базовое утверждение о действительности, изначально – термин формальной логики, на котором строятся умозаключения. Базовое, поскольку оно не подвергается существенным изменениям при, скажем, переводе на другие языки и способно сохранять структуру при разнообразных конфигурациях. Утверждение, поскольку главным, неотъемлемым атрибутом пропозиции является предикат –

глагол. Говоря о пропозиции, В. Смирнов указывает на ее предикативность: привязку к определенным пространственно-временным координатам, которая позволяет конкретизировать абстрактное [10].

Пропозициональным схемам репрезентации знаний свойственно обобщение: количество атрибутов часто ограничено субъектом, предикатом и объектом. Элементы пропозиции именуются по-разному: агенс, пациенс, операция (Е. Кубрякова), базовый предикат и аргументы (Н. Болдырев), актанта, предикат и глубинные падежи (Ч. Филлмор) и пр. В рамках нашего исследования пропозиция представляется следующим образом:

$S - V - O$

Здесь S – это субъект, актанта; V – собственно действие, предикат; O – адресат действия, объект, пациенс.

Подобная структура утверждения характерна для индоевропейских языков, к которым относится английский: язык нашего материала исследования.

Концепт REVENGE – это действие, а наиболее базовым, изначальным, целостным и всеобщим утверждением о действии является пропозиция: поэтому логично представить ее в качестве аналога категории «всеобщее» по отношению к некоему единичному акту мщения. С одной стороны, пропозиция REVENGE – это «месть вообще, месть концентрированная», а с другой, это – «любая месть, какая угодно месть».

Для составления пропозиции REVENGE необходимо вычленить те наиболее характерные для этого концепта признаки, которые хранятся в языковом сознании.

С этой целью, на основе определений понятия «Revenge», представленных в ряде англоязычных толковых словарей, был проведен концептуально-дефиниционный анализ.

Приведем несколько наиболее часто встречающихся определений.

1. *Oxford English Dictionary*. Revenge – the action of hurting or harming someone in return for an injury or wrong suffered at their hands.

2. *Merriam-Webster*. Revenge – to avenge (oneself or another) usually by retaliating in kind or degree; to inflict injury in return for.

3. *Cambridge Dictionary*. Revenge – harm done to someone as a punishment for harm that they have done to someone else.

4. *Dictionary.com*. Revenge – to exact punishment or expiation for a wrong on behalf of, especially in a resentful or vindictive spirit.

5. *Collins English Dictionary*. Revenge – something that you do to punish someone who has hurt you or caused problems for you.

6. *Webster's New World College Dictionary*. Revenge – the act of retaliating for wrongs or injury suffered; retribution.

7. *Oxford Learner's Dictionaries*. Revenge – something that you do in order to make somebody suffer because they have made you suffer.

На основе этих (и других) определений можно выявить следующие основные, неотъемлемые характеристики концепта REVENGE.

- Месть вторична по отношению к нанесенному ущербу и совершается

«in return», т.е. в ответ на какое-либо действие (негативного характера). Следующие лексемы и выражения подтверждают это: *in return; in return for; to retaliate; in retaliation; for; retribution*.

- Мсть – это причинение вреда: *Resentful; vindictive; harm; cause pain; cause discomfort; inflicting hurt; inflicting harm; injury; offense; wrongs; injustice*.

- Мсть – это осознанное, намеренное действие.
to punish; to exact punishment; the act of harming; the action of inflicting hurt; action taken; the act; expiation; something that you do; personal action.

- Мсть совершается либо непосредственно жертвой, либо близким ей человеком, либо тем, кто как-либо заинтересован в судьбе жертвы: *suffered at their hands; punishment for a wrong; someone who has harmed you; to avenge oneself*.

Эти четыре признака, судя по приведенным определениям, являются основными – без них мсть не может называться мстью. Также существует несколько факультативных признаков:

- Жестокость.
- Эмоциональное удовлетворение.
- Разочарование мстителя.
- Преобразование мстителя, потеря им морального и подчас человеческого облика.

- Большой временной промежуток.

Пропозиция REVENGE на основе приведенных выше неотъемлемых характеристик мщения имеет следующую структуру:

S (Avenger) – V (Revenge (takes revenge on)) – O (The offender) – R (for the harm) – M (in a certain way).

S – актант – *Мститель*.

V – предикат – *мстит*.

O – пациенс – *обидчику*.

Другие компоненты пропозиции (сирконстанты):

Причинный сирконстант – *reason* – за что?

Инструментальный сирконстант – *mode* – как?

Темпоральный сирконстант – *time* – когда?

Локационный сирконстант – *place* – где?

Эту наиболее общую схему можно применить к какому угодно случаю реализации мести, например:

Orestes revenges (takes revenge on) his mother for killing his father (*Орест мстит матери за убийство своего отца*). Трилогия «Орестея», Эсхил.

Mattie Ross avenges the death of her father by killing Tom Chai (*Мэtti Росс убивает Тома Чейни в отместку за убийство своего отца*). Роман «Железная хватка», Чарльз Портис.

Medeia takes revenge on Jason in their palace (*Медее мстит Ясону в их дворце*). «Медее», Еврипид.

Стоит отметить, что в отличие от русского «мстить», английский глагол «to revenge» считается несколько архаичным. Существует также формальная рефлексивная конструкция *to revenge oneself on somebody (for something)*. Однако наиболее часто используются такие конструкции, как “to take one’s revenge on someone”, “to plot one’s revenge” или глагол «to avenge», который употребляется применительно к жертве изначального вреда:

Hamlet avenged his father’s death – Гамлет отомстил за смерть своего отца.

Логично, что подобная конструкция не требует присутствия объекта/адресата мщения и означает скорее восстановление справедливости. Она ориентирована не на процесс, а на результат. Для более подробного описания процесса мщения считаем целесообразным использовать именно глагол *to revenge* и конструкции с существительным *revenge*.

Если пропозиция – это всеобщее, то фрейм – особенное. Структура фрейма как стереотипной схемы репрезентации знаний, некоей системы, заполненной определенными данными, как уточняет и дополняет каждый элемент пропозиции, так и способствует лучшему ее пониманию. Фрейм описывается как «схема сцены» [11], такая система, каждая единица которой требует знания других единиц для полного понимания, «частная система категоризации» [2], «формализованная структура, предназначенная для представления семантики лексических единиц» [2] и пр.

Н. Болдырев утверждает, что фрейм и пропозиция – аналогичны по своей структуре [2], а Ю. Караулов – что фрейм любого уровня может быть представлен пропозицией, и об обратимости этих систем знания не может быть сомнений [12].

Выстроим фрейм REVENGE на основе пропозиции REVENGE. Терминалами (узлами) фрейма будут основные элементы пропозиции: Актант, Пациент (адресат), Способ, Инструмент, Причина, Время и Место. Слоты фрейма заполним всевозможными конфигурациями этих атрибутов, взятыми из произведений мировой – в основном англоязычной – литературы (Таблица 1).

Использованы следующие произведения: *Shalimar the Clown* Салмана Рушди; *The Scarlet Letter* Н. Готорна, *Moby Dick* Г. Мелвилла; *Carry, Dolan’s Cadillac, Big Driver* Стивена Кинга; *The Cask of Amontillado* Эдгара Аллана По; *We Need to Talk About Kevin* Л. Шрайвер; *Hamlet* и *Macbeth* У. Шекспира; *Опестея* Эсхила, *Медея* Еврипида, *True Grit* Чарльза Портиса, *Das Finstere Tal* Т. Виллиманна; *A Song of Ice and Fire* Дж. Мартина, *Rebecca* Д. Дю Морье, *Great Expectations* Ч. Диккенса; эпические поэмы *Beowulf* и *The Green Knight*; *Опасные связи* П. Шодерло де Лакло; *Граф Монте-Кристо* А. Дюма; серия *Проклятые Короли* М. Дрюона и пр.

Таблица 1. Фрейм REVENGE на основе произведений мировой литературы

АКТАНТ (мститель)	ПАЦИЕНС (адресат мщения)	СПОСОБ	ПРИЧИНА	МЕСТО	ВРЕМЯ
Мститель за убийство: <i>отца</i> (Гамлет и Лэрт – Hamlet; Грейдер – Das Finstere Tal; Орест – Oresteia; Мэтти – True Grit); <i>сына</i> (мать Гренделя – Beowulf); <i>супруга</i> (Том Робинсон – Dolan's Cadillac); <i>семьи</i> (Макдуф – Macbeth; Арья	Убийца: <i>отца</i> (Гамлет, Клавдий; старейшина Бреннер; Клитемнестра; Том Чейни); <i>семьи</i> (Макбет; Уолдер Фрей; Коммод); <i>жены/мужа</i> (Долан); <i>сына</i> (Беовульф).	Убийство: Нож Гарпун Телекинез Лук и стрелы Отравленная шпага Винтовка Яд (отравленные венец и платье) Ружье Захоронение заживо	Убийство: отца, семьи, жены/мужа, детей. Здесь же – кровная месть.	Индия и Лос-Анджелес Пуританский Сейлем Океан Школа Замок	Античное время Последние века Рима Неопределенное фэнтезийное средневековье
Старк – A Song of Ice and Fire; Максимус – The Gladiator). Обманутый: <i>муж</i> (к примеру, клоун Шалимар – Shalimar the Clown; Роджер Чиллингворт – The Scarlet Letter); <i>рыцарь</i> (Жан де Карруж – The Last Duel; Зеленый рыцарь – The Green Knight); <i>человек благородных кровей</i> (Робер Артуа – серия «Проклятые короли»).	<i>Изменница</i> (Буньи; Эстер) <i>Соблазнитель</i> (Макс; священник) <i>Обманщик/обманщица</i> (Маго Артуа). <i>Король</i> (Людовик XII; Джоффри Баратеон). <i>Рыцарь</i> (Жак ле Гри; Гавейн).	<i>Иное:</i> Конфискация земель Завоевание трона Лишение благ Лишение чести Сплетни и слухи Разрушение репутации Изгнание	Обман Измена Нелюбовь Покидание Травля Оскорбление чести Клевета	Деревня в долине Дикий Запад Арена Рима Шоссе Особняк	Раннее средневековье Неопределенное средневековье 11-век 1300-е Ренессанс
Покинутый/покинутая: <i>муж или жена</i> (Медя – Medea; Ребекка – Rebecca; мисс Хэвишем – Great Expectations); <i>возлюбленный</i> (Джей Гэтсби – Great Gatsby; Хитклифф – Wuthering Heights; маркиза де Мертей – Dangerous Liaisons); сын (Кевин – We Need to Talk About Kevin).	<i>Ветреный муж/женых</i> (Ясон; Макс Винтер; жених мисс Хэвишем). <i>Бывший возлюбленный/возлюбленная</i> (Дэйзи Бьюкенен; Кэтрин Линтон; граф де Жеркур). <i>Мать</i> (Ева Качадурян).		Узурпация Словесное оскорбление Нападение/насилие Нанесение увечий	Ристалище Франция Вестерос Поместье Пещера Подвал Горы Дорога	16 век 1600-е Время китобойного промысла 1830-е Америка 19-го века 1880-е 1920-е 1950-е 1960-2000; Начало 20-го века 2000-е 2011
Оскорбленный: (Монтрезор – The Cask of Amontillado; фон Корен – Дуэль).	<i>Нанесший оскорбление</i> (Фортуна; Лаевский).				
Пострадавший/ пострадавшая от нападения, насилия: <i>женщина</i> (Лисбет Саландер – Girl with the dragon tattoo; Тесса Джинн – Big Driver); <i>охотник</i> (Капитан Ахав – Moby Dick, or the Whale); <i>подросток</i> (Кэрри – Carry).	<i>Зверь</i> (Моби Дик – кит). <i>Подростки</i> (класс Кэрри). <i>Насильник</i> (Громила).				
Незаслуженно обвиненный (Эдмонд Дантес – The Count of Monte-Cristo).					
Узурпатор (Филипп Длинный – серия «Проклятые короли», Станнис Баратеон – A Song of Ice and Fire).					

На основе составленного фрейма можно сделать следующие выводы:

- Месть разворачивается практически во всех локациях и во всех

временных периодах, от античности до Нового Времени.

- Отдельные случаи мести можно назвать «благородными» (месть Эдмона Дантеса), другие – исполнены с особой жестокостью (месть Кевина собственной матери). Здесь также отметим присутствие факультативного элемента «косвенные жертвы мести» в некоторых произведениях.

- Следует также отметить кровную месть, которая представляет собой ряд событий мщения, каждое из которых основано на результате предыдущего: своеобразная кольцевая форма мести.

- Наиболее частым способом осуществления мести является убийство, и оно же – наиболее частая причина.

Переходя к анализу отдельного произведения, стоит обосновать использование структуры «сценарий» для репрезентации индивидуального случая осуществления мести. Так, в словаре когнитивных терминов сценарий – это некая последовательность эпизодов, для которой характерно развитие [13]. Близость фрейма к сценарию определяется существованием такого термина, как фрейм-сценарий (Минский) – типовой структуры представления некоторого действия, события [14]. Ответы на эти вопросы (кто осуществляет действие? На кого направлено действие? Каков способ действия?) отсылают нас к уже упомянутой и разработанной пропозиции.

Таким образом, сценарий REVENGE – это не что иное, как динамическая репрезентация фрейма REVENGE, который, в свою очередь, является дополненной и расширенной версией пропозиции REVENGE.

Ниже представлен сценарий реализации мщения в произведении Салмана Рушди *Shalimar the Clown* (Таблица 2). В этом романе клоун Шалимар, преданный и покинутый своей женой, убивает сначала ее, а затем и ее любовника – американского посла Макса Офалса и охотится за их дочерью с целью убить и ее. Дочь Макса и Буньи – Индия, названная позднее Кашмирой, осуществляет свою собственную месть, помогая правосудию. Также в романе присутствуют и другие уровни мести – Шалимар-повстанец и Макс-подпольщик (каждый в своем сегменте истории) мстят за развязывание войны (политический уровень), Шалимар-киллер способствует разнообразным терактам (религиозный уровень) [15]. Общий сценарий можно представить таким образом:

Shalimar the Clown – takes revenge on – his wife Boonyi – and her lover Max – for the infidelity – by killing them both (Клоун Шалимар мстит своей жене Буньи и ее любовнику Макс за измену, убивая их обоих).

Для составления более подробного алгоритма мщения из произведения были выбраны все номинации участников акта мести, описания процесса мщения, причины, места и времени.

Таблица 2. Сценарий REVENGE на основе произведения *Shalimar the Clown*

Актант	Пациент 1	Пациент 2	Актант 2
Клоун Шалимар:	Макс	Буньи	Индия
Часть «Индия»: Driver. Chauffeur. Chauffeur from Paradise.	Часть «Индия»: brilliant, cosmopolitan father,	Часть «Индия»:	Часть «Индия»:

Handsome man. Handsome chauffeur. Personal servant. Caring servant. Killer. Extraordinary strategist The loyal traitor Protector turned assassin Часть «Буньи»: Noman the child Acrobat and clown of Shalimar Boy, son of the village headman, the most agile acrobat of the entire troupe Fairy-tale hero Romantic Demon The most beautiful boy in the world Bhut (ghost) Lover Seducer and scoundrel Radiant boy Часть «Макс»: Husband Idiot Clown Weakling Duped husband The clown of a husband Performing dog Kashmir Death Часть «Шалимар»: Professional killer Deceived son Robot Abandoned husband Small-time actor Brother Experienced actor Fighter Battle-hardened warrior Madman Fugitive Hitman Not a man of God Lackey Shadow of the ambassador Часть «Кашимира»: Shalimar the Killer Avenging spouse Husband of her mother Wild beast Scoundrel Criminal Villain Dangerous criminal Experienced actor Mr. Killer Mr. Joker Hunter	Franco-American Her beloved, resented, wayward, promiscuous, often absent, irresistible father the ambassador the murdered man her father, Max Ophuls Cradle-snatching Valentine Max Ophuls one of the architects of the postwar world Max Affront Mr. Ambassador Ambassador Max Ophuls the incomparable Max American father old guy burrower man of secrets old reprobate reclusive extrovert principal professional in his field war hero holder of the Legion d'Honneur Часть «Буньи»: The American ambassador The Chance Часть «Макс» Dandy, ladykiller One of the coming fellows Frenchman with a German name Max junior Professor Max Ophuls A Jew The flying Jew Sebastian Brant An architect The Printer Moley Husband The man of power Well-beloved lover of India The ravisher The Resistance hero The bestselling author The economic genius The Bluebeard-like ogre The sexual predator Invisible Max Часть «Шалимар»: Invisible enemy The vanished American Philandering ambassador Prey Часть «Кашимира»: Clone-Max	Mother The woman who had been her mother Dead mother A woman who had been dead (Основная характеристика – мать). Часть «Буньи»: Green-eyed daughter Bhoomi Bhoomi-who-was-Boonyi Great kisser Fearless acrobat Fabulous cook Lover and beloved Thunder and music Stupid oversexed child Часть «Макс»: A dancing girl Anarkali Boonyi Kaul Noman Raw, lazy village girl Kept woman Nothing A rich American's toy Omnivore The poor wretch Concubine The snake The damaged woman Часть «Шалимар»: Dead woman Snow-woman Ghost The living dead (mrítak) Half-ghost Wife Tribal wild woman Curse-giving foreseer	Ambassador's daughter Her father's ghost Child Bastard Warrior Часть «Макс»: Kashmira Noman A cradling void Daughter Часть «Кашимира»: Innocent woman Clytemnestra Sunday driver Baby Orphaned princess India Rhodes The adopted child A problem child A savage, kickboxing playground scrapper A truant, a liar, a cheat, a dropout, a thief, a teenage runaway, a junkie, a tart A woman from far away Kashmira Ophuls Orphaned daughter Stepdaughter

Rocket aimed at a specific heart Machine-like man Devil Stepfather	Manipulator Benefactor Philanthropist Dictator Creator and destroyer Buyer and stealer of the future Invisible robotic servant Nearly decapitated philanderer Bird-finder		

Таблица 2 – Сценарий REVENGE на основе произведения Shalimar the Clown (продолжение)

Способ	Инструмент	Причина	Время	Место
Убийство, в частности – обезглавливание (полное – Бунны и частичное – Макса): • Assassination • What had to happen had happened • Brutal termination of life • Butchering • Slaughtering • Cut off her head Характеристики – лексемы butcher и slaughter использованы с целью подчеркнуть бесчеловечность акта обезглавливания.	Knife (нож) – Шалимар. <i>His weapon of choice had always been the knife.</i> <i>knife in hand, neither the knife that had killed her mother nor the knife that killed her father but a third, virginal blade, its silent steel intended just for her – Шалимар использует три разных ножа для убийства трех пациентов его миссии: Бунны, Макса и (незавершенное действие) Индии.</i> Bow (лук и стрелы) – Индия <i>The arrow was her weapon of choice.</i> <i>Golden bow</i>	Abandonment (за покидание). Betrayal (за предательство). Revenge of honor (за честь). <i>A murderous desire</i> <i>A woman died for the crime of leaving you</i> <i>A man died for taking her in.</i> (антитеза leaving – taking: покинуть – забрать. Два действия, за которые мстит Шалимар). “They took that avenging spirit and directed it where they needed” - <i>Not brainwashed but dry-cleaned</i> – опустошение, уничтожение прежнего Шалимара и появление Шалимара-убийцы, Шалимара-киллера, Шалимара-мстителя.	Конец 20-го и начало 21-го века: время войны	Лос-Анджелес и Пачхигам как локации, однако – в плане многоуровневой мести – everywhere (везде): <i>Часть «Индия»:</i> <i>everywhere was now a part of everywhere else.</i> <i>Часть «Бунны»:</i> <i>everyone belonged to everyone</i> <i>Часть «Шалимар»:</i> <i>everyone's story was a part of everyone else's</i> <i>Часть «Кашмира»:</i> <i>everywhere was a mirror of everywhere else</i>

Анализ номинаций участников сценария мести показывает трансформацию характера главных персонажей романа в процессе его сюжетного развития. Характеристики клоуна Шалимара в главе «Индия»: красота, кажущаяся верность Максу, профессионализм, происхождение (Кашмир). В главе «Бунны»: красота, ловкость, сила, детство, ребячество, присутствие чего-то темного, любвеобильность. В главе «Макс»: муж, обманутый, покинутый, слабак, клоун, олицетворение смерти. В главе

«Клоун Шалимар»: профессионализм, актерское мастерство, сила, отсутствие – пусть и не полное – веры. Наконец, в главе «Кашмира»: мститель, дикий зверь, пустой человек, машина, опытный актер, профессиональный убийца, охотник.

Похожим образом можно проследить развитие образов Макса (отец, старик, загадочный человек, замкнутый экстраверт в главе «Индия», он становится «шансом» в «Буньи», «добычей» в «Клоуне Шалимаре»). В последней главе смешанное восприятие Кашмиры и Шалимара и диглоссия позволяют закончить образ: манипулятор и филантроп, диктатор и создатель, невидимый слуга и т.н. птицелов), Буньи (от возлюбленной, «самой красивой девушки», «танцовщицы» и «мастерицы» она переходит в стадию регресса, становясь сперва «искалеченной женщиной», а затем и вовсе «живым мертвецом») и, наконец, Индии (вначале дочь, ребенок, сирота, затем – воительница, праведный мститель).

Заключение

Концепт REVENGE представлен в статье через взаимодействие структур пропозиции (avenger – takes revenge on – the offender), фрейма (совокупность всевозможных субъектов, объектов, способов, инструментов, причин и результатов мщения) и сценария (отдельный случай реализации мести в конкретном литературном произведении). Пропозициональная схема здесь демонстрирует то всеобщее, ту «месть вообще», которая проявляется и в совокупности индивидуальных ее реализаций, и в каждом конкретном случае мщения. Подобно тому, как философская категория всеобщего определяет и формирует единичное, так и пропозиция определяет и формирует отдельные сценарии мщения. Поэтому структуры пропозиции, фрейма и сценария не отличаются друг от друга. REVENGE – это концепт-действие, заключающий в себе одновременно и процесс, и результат; концепт, требующий присутствия определенных, неотъемлемых элементов – мститель, жертва, способ, причина, место, время.

Процесс отдельного случая реализации мести был показан, как и в пропозиции и фрейме, через уточнение и дополнение основных атрибутов REVENGE. В произведении *Shalimar the Clown* были найдены всевозможные номинации мстителя, изменщицы, жертвы мщения, способа мести, а также сирконстантов – причины, инструмента, времени и места. Анализ позволил выявить многоплановость мести в данном произведении: так, клоун Шалимар мстит не только Максу Офалсу и Буньи, но также и той силе, которая развязала войну и превратила Кашмир в «потерянный рай». Мечь здесь многоступенчатая и крайне сложная, как показывают обнаруженные номинации. Факультативными элементами являются жестокость (cut off her head), лишение морального облика (killing machine; rocket) и присутствие обратного мщения в лице Индии-Кашмиры.

Концепт REVENGE – центральный элемент вечного сюжета о мщении – преобразовывается из пропозиции во фрейм, из фрейма в сценарий. Конфигурация его атрибутов не меняет ядро концепта. Новые

пространственно-временные условия позволяют сюжету о мщении обрести новые характеристики, при этом не теряя основных. Таким образом осуществляется движение вечного сюжета о мщении – основанного на событии REVENGE – через пространство-время. В статье была предпринята попытка объяснения этой рекуррентности через призму когнитивного подхода путем представления концепта-события REVENGE в качестве трех взаимосвязанных схем когнитивной репрезентации. Механизмы реализации события REVENGE в анализируемом произведении требуют дальнейшего, более углубленного исследования.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Гегель Г. Наука логики. – Москва, Азбука-классика. – 512 с.
- [2] Болдырев Н.Н. Когнитивные схемы языковой интерпретации // Вопросы когнитивной лингвистики, 2016. – С. 10-20.
- [3] Гусаренко С.В. Пропозиция как компонент актуального дискурса // Гуманитарные и юридические исследования. – 2015. – №4. <https://cyberleninka.ru/article/n/propozitsiya-kak-komponent-aktualnogo-diskursa> (дата обращения: 10.12.2024)
- [4] Chukayeva T., Zhumagulova B. Literary and linguistic approaches to the study of fictional plots // Bulletin of Ablai Khan KazUIRWL. – 2024. – № 1 (72). – P. 83-96.
- [5] Zantvoort, Bart. Arrested Development: On Hegel, Heidegger and Derrida // International Journal of Philosophical Studies. – 2020. – № 28(3). – P. 350–369. <https://doi.org/10.1080/09672559.2020.1766881>
- [6] Samuel Alexander. Space, time and deity. – London, Macmillan, 2020. – 380 p.
- [7] Абдильдин Ж.М. Диалектическая логика: Категории сферы сущности и целостности. – Алматы: Наука, 1987. – 544 с.
- [8] Ван Дейк Т.А. Стратегии понимания связного текста / Т.А. Ван Дейк, В. Кинч, пер. с англ. В.Б. Смирнского. – М., 1983. – 519 с.
- [9] Fauconnier G. Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language. – Cambridge University Press, 1994. – 384 p.
- [10] Смирнов А. В. Пропозиция и предикация // Философский журнал. – 2016. – Т. 9. – №. 1. – С. 5-24.
- [11] Gawron J. M. et al. Frame semantics // Maienborn, C., von Stechow, K., & Portner, P.(2009). Semantics theories. – 2009. – С. 57-85.
- [12] Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Изд. 7-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.
- [13] Демьянков В. З. Сценарий // Краткий словарь когнитивных терминов. – 1996. – С. 187-189.
- [14] Minsky M. et al. A framework for representing knowledge. <https://direct.mit.edu/books/edited-volume/4889/chapter-abstract/623020/A-Framework-for->

Representing-Knowledge?redirectedFrom=PDF (accessed: 10.01.2025).

[15] Rushdie Salman. *Shalimar the Clown*. – London: Jonathan Cape, 2005. – 619 p.

REFERENCES

[1] Hegel G. *Nauka logiki* [The science of logic]. – Moskva, Azbuka-klassika. – 512 s. [in Rus.]

[2] Boldyrev N. N. *Kognitivnye skhemy yazykovoy interpretatsii* [Cognitive schemes of language interpretation] // *Voprosy kognitivnoy lingvistiki*, 2016. – S. 10-20. [in Rus.]

[3] Gusarenko S. V. *Propozitsiya kak komponent aktualnogo diskursa* [Proposition as the component of relevant discourse] // *Gumanitarnye i yuridicheskie issledovaniya*. – 2015. – №4. <https://cyberleninka.ru/article/n/propozitsiya-kak-komponent-aktualnogo-diskursa> (accessed: 10.01.2025) [in Rus.]

[4] Chukayeva T., Zhumagulova B. *Literary and linguistic approaches to the study of fictional plots* // *Bulletin of Ablai Khan KazUIRWL*. –2024. – № 1 (72). – S. 83-96.

[5] Zantvoort Bart. *Arrested Development: On Hegel, Heidegger and Derrida* // *International Journal of Philosophical Studies*. – 2020. – №28(3). – P. 350–369. <https://doi.org/10.1080/09672559.2020.1766881>.

[6] Samuel Alexander. *Space, Time and Deity*. – London, Macmillan, 2020. – 380 p.

[7] Abdildin Zh. M. *Dialekticheskaya logika: Kategorii sfery sushchnosti i tselostnosti* [Dialectic logic: categories of entity and unity]. – Almaty: Nauka, 1987. – 544 p. [in Rus.]

[8] Van Dijk T. A. *Strategii ponimaniya svyaznogo teksta* [Strategies of understanding a coherent text] / T. A. Van Deyk, V. Kinch, translated by V. B. Smirenskiy. – M., 1983. – 519 s. [in Rus.]

[9] Fauconnier G. *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. – Cambridge University Press, 1994. – 384 p.

[10] Smirnov A. V. *Propozitsiya i predikatsiya* [Proposition and predication] // *Filosofskiy zhurnal*. – 2016. – T. 9. – №1. – S. 5-24. [in Rus.]

[11] Gawron J. M. et al. *Frame Semantics* // Maienborn, C., von Heusinger, K., & Portner, P. // *Semantics Theories*. – 2009. – P. 57-85.

[12] Karaulov Yu. N. *Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost* [The Russian language and linguistic personality] *Izd. 7-e*. – M.: Izdatelstvo LKI, 2010. – 264 s. [in Rus.]

[13] Demyankov V. Z. *Stsenariy* [Scenario] // *Kratkiy slovar kognitivnykh terminov*. – 1996. – S. 187-189. [in Rus.]

[14] Minsky M. et al. *A Framework for Representing Knowledge*. <https://direct.mit.edu/books/edited-volume/4889/chapter-abstract/623020/A-Framework-for-Representing-Knowledge?redirectedFrom=PDF> (accessed: 10.01.2025).

[15] Rushdie Salman. *Shalimar the Clown*. – London: Jonathan Cape, 2005. – 619 p.

REVENGE КОНЦЕПТІ ПРОПОЗИЦИЯ-ФРЕЙМ-СЦЕНАРИЙ ҚҰРЫЛЫМДАРЫНЫҢ ӘРЕКЕТТЕСУІ РЕТІНДЕ

* Чукаева Т.К.¹, Жумагулова Б.С.²

^{1,2}Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада REVENGE концепті – кек алу туралы мәңгілік сюжеттің орталық элементі – философиялық «жалпы – ерекше – жекеше» категорияларының өзара байланысы тұрғысынан пропозиция, фрейм және сценарий түрінде қарастырылады. Бұл зерттеудің ғылыми маңызы оның когнитивтік лингвистика, философия және когнитивтік әдебиеттану тоғысындағы пәнаралық сипатына және тілді антропоцентрлік теориясы аясында қарастыруға негізделген. Зерттеудің практикалық маңызы – пропозиция, фрейм және сценарий құрылымдарының өзара кері айналу мүмкіндігін зерттеуге қосқан үлесі.

Мақаланың мақсаты – кек алу сюжетінің қайталануының когнитивтік негізін ашу, оны бір-бірімен тығыз байланысты когнитивтік репрезентацияның үш схемасы арқылы көрсету, яғни REVENGE оқиға-концепті жекеше, ерекше және жалпы категорияларының диалектикалық бірлігі шеңберінде қарастыру.

Мақалада пайдаланылған әдістер: концептуалды және концептуалды-дефинициялық талдау, салыстырмалы әдіс, лексика-семантикалық талдау.

Нәтижесінде REVENGE концепті пропозициялық деңгейде «жалпы кек алу» ретінде көрініс тапса, фрейм – кек алудың типтік белгілерін біріктіретін кең жүйе, ал сценарий – нақты бір шығармада жүзеге асатын кек алу үдерісінің кезең-кезеңімен сипатталған алгоритмі ретінде танылады. REVENGE концептіне тән міндетті және факультативті белгілер анықталды. REVENGE пропозициясы *Avenger – revenges – the offender – for the harm* түрінде ұсынылған, мұнда *avenger* – әрекет иесі (агент), *offender* – әрекеттің нысаны (пациент), *revenges* – предикат, ал *for the harm* – себеп-салдарлық сирконстант. REVENGE фреймі әлемдік әдебиеттегі «кек алу» сюжеттік желісі негізінде құрылса, сценарий Салман Рушдидің *Shalimar the Clown* романындағы материалға сүйенеді. REVENGE концепті пропозициядан фреймге, фреймнен сценарийге түрленеді, бірақ оның негізгі өзегі өзгеріссіз қалады. Кеңістік пен уақыттың жаңа шарттары кек алу сюжетін жаңа ерекшеліктермен толықтыруы мүмкін, алайда оның басты белгілері сақталады.

Зерттеу когнитивтік лингвистикада ұсынылған фреймдер, сценарийлер және пропозициялардың кері айналу мүмкіндігін (өзара өзгергіштігін) көркем шығармалар негізінде растайды. Бұл зерттеудің когнитивтік әдебиеттану мен оған жақын пәнаралық зерттеулер үшін құндылығын айғақтайды. Зерттеудің практикалық құндылығы – зерттеу нәтижелерін көрсетілген ғылыми салаларда пайдалану мүмкіндігі.

Тірек сөздер: пропозиция, фрейм, сценарий, жалпы, ерекше, жекеше, мәңгілік сюжет, когнитивті әдебиеттану

THE CONCEPT OF REVENGE AS THE INTERACTION OF PROPOSITION-FRAME-SCRIPT STRUCTURES

* Chukayeva T.K.¹, Zhumagulova B.S.²

* ^{1,2}Ablai khan KazUIR&WL, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The article examines the representation of the concept REVENGE (the central element of the eternal plot of vengeance) in the form of a proposition, a frame, and a script, by analogy with the philosophical categories of “universal – particular – individual.” The study’s scientific value lies in its interdisciplinary approach, bridging cognitive linguistics, philosophy, and cognitive literary studies within the anthropocentric theory of language. Studying the mutual reversibility of proposition-frame-scenario justifies the practical significance.

The aim is to explore the cognitive basis of recurring revenge plots by framing the event-concept REVENGE through three interrelated cognitive schemas within the dialectical unity of the individual, the particular, and the universal. Methods: conceptual, conceptual-definitional analysis, comparative, lexical-semantic analysis.

Thus, the propositional representation of REVENGE denotes the abstract concept, the frame outlines typical features, and the script presents a step-by-step enactment in a specific literary context. The obligatory and optional features of the concept REVENGE were identified. The proposition REVENGE is represented as *Avenger – revenges – the offender – for the harm*, where *avenger* is the agent, *offender* the patient, *revenges* the predicate, and *for the harm* the causal circumstantial element. The frame REVENGE is derived from revenge-driven works of world literature, while the script is examined through Salman Rushdie’s *Shalimar the Clown*. The concept REVENGE undergoes transformation from proposition to frame, and from frame to script. However, the configuration of its attributes does not alter the core of the concept. New spatiotemporal conditions allow the revenge plot to acquire new characteristics while retaining its fundamental features.

The study corroborates the cognitive linguistic view that frames, scripts, and propositions are reversible, structured concepts of the same type within literary texts. This underlines its importance for cognitive literary studies and related disciplines. Practical usage of the study: its results may be utilized for further research in the given areas.

Keywords: proposition, frame, script, universal, particular, individual, eternal plot, cognitive literature studies

Статья поступила: 03 февраля 2025

Информация об авторах:

Чукаева Талшын Қанатқызы – докторант КазУМОиМЯ им. Абылай хана, магистр филологических наук, младший научный сотрудник отдела психолингвистики Института языкознания им. А. Байтұрсынова, e-mail: greenrose_98@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0716-8370>

Жумагулова Батима Садыковна – кандидат филологических наук, профессор, кафедра теории и практики межкультурной коммуникации, КазУМОиМЯ имени Абылай хана, e-mail: youmbs@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8658-2336>

Авторлар туралы мәлімет:

Чукаева Талшын Қанатқызы – Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің докторанты, филология магистрі, А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының психолингвистика бөлімінің кіші ғылыми қызметкері, e-mail: greenrose_98@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0716-8370>

Жумагулова Батима Садыковна – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің мәдениетаралық коммуникация теориясы мен практикасы кафедрасының профессоры, e-mail: youmbs@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8658-2336>

Information about the authors:

Talshyn Kanatkyzy Chukayeva – PhD student at Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Master of Philology, Junior Researcher at the Department of Psycholinguistics, A. Baitursynuly Institute of Linguistics, e-mail: greenrose_98@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0716-8370>

Batima Sadykovna Zhumagulova – Candidate of Philological Sciences, Professor at the Department of Theory and Practice of Intercultural Communication, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, e-mail: youmbs@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8658-2336>

2 Бөлім.
АУДАРМА ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ПРАКТИКАСЫ
САЛАСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕР
Раздел 2.
ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ И
ПРАКТИКИ ПЕРЕВОДА
Part 2.
RESEARCHES IN TRANSLATION THEORY AND PRACTICE

ӘОЖ 82-31:81'255.2:821.512.122(574)
ГТАХР 17.82.10
<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.018>

МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВТЫҢ «СҮЙЕМІН» ӨЛЕҢІНІҢ
ЛИНГВОПОЭТИКАСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ОРЫС, АҒЫЛШЫН
ТІЛДЕРІНЕ АУДАРЫЛУЫ

*Алпысбаева А.Е.¹, Манапбаева Ж. Ж.²,
Молдасанова А.Ә.³, Шолахова А.А.⁴

*¹аль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
^{2,3,4}Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада Мағжан Жұмабаевтың «Сүйемін» өлеңінің лингвопоэтикасы (көркемдік-бейнелеуіш құралдар, мәдени лексика, өлеңнің сыртқы формасы) және оның орыс, ағылшын тілдеріне аударылу ерекшеліктері қарастырылады.

Зерттеудің мақсаты, негізгі бағыттары мен идеялары – поэзияның аудармасы әрдайым аударманың жеке санатына жатады, өйткені поэзия жанр ретінде өзіне тән сипатына байланысты аудармашының ерекше назарын қажет етеді. Поэтикалық мәтіннің ерекшелігі оның мәдени, ұлттық ерекшеліктеріне де, ол жазылған тілдің құрылымдық ерекшеліктеріне де байланысты. Сол себепті зерттеу жұмысының мақсаты Мағжан Жұмабаевтың «Сүйемін» өлеңінің негізінде қазақ тілінен орыс, ағылшын тілдеріне поэзия аудармасын жасаудың мазмұндық-құрылымдық трансформацияларын, заңдылықтарын анықтау және тұжырымдау болып табылады.

Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы – мақалада поэтикалық аудармада ықтимал аударма мәселелеріне қатысты ғалымдардың ой-тұжырымдары жан-жақты қарастырылады. Бұл зерттеудің теориялық құндылығын құрайды. Орыс тіліндегі екі аударма нұсқасын түпнұсқамен салыстыра отырып талдап, авторлар ағылшын тіліндегі аударманың өзіндік нұсқасын ұсынады және бұл жұмыстың практикалық құндылығын көрсетеді.

Зерттеу әдіснамасының қысқаша сипаттамасы – түпнұсқа/аударма жұбында өлеңнің ішкі және сыртқы формасына салыстырмалы семантикалық, құрылымдық талдау жасалды.

Зерттеу жұмысының негізгі нәтижелері мен талдауы, қорытындылары – өлеңдерді аударудың негізгі міндеті тек семантикалық ғана емес, сонымен қатар мәтіннің құрылымдық, стилистикалық, көркемдік және бейнелік бірлігін сақтау болып табылады деген қорытынды жасалады. Осы мақсатта поэтикалық шығармаларды аудару процесінде өлеңнің құрылымы мен мазмұнының тұтастығына қол жеткізу үшін бейнелердің семантикалық дамуын қолдануға болады. Талдау нәтижесінде аудармаға тілдік және мәдени ерекшеліктермен қатар, аудармашының гендерлік тұлғасы да әсер еткені болжанды.

Зерттеудің құндылығы мен жұмыс қорытындысының практикалық маңызы – отандық аударматану ғылымында М. Жұмабаев поэзиясының орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармалары лингвопоэтика тұрғысынан зерттелмеген. Сол себепті талдау нәтижесі ақын өлеңдері аудармаларының сапасын анықтап қана қоймай, ары қарай да жоғары деңгейде тәржімеленуіне септігін тигізеді.

Тірек сөздер: Мағжан Жұмабаев, поэзия, лингвопоэтика, поэтикалық аударма, стиль, көркемдік-бейнелеуіш құралдар, ұйқас, ырғақ

Кіріспе

Поэзия аудармасы қай заманда да аударманың ең күрделі саласы болып саналады және тіпті асқақ өнермен теңеледі. Поэтикалық мәтін эстетикалық ақпаратты беру құралы және осы ақпараттың объектісі болып табылады. Поэтикалық мәтінде оның ұйымдастырылу ерекшелігіне байланысты мағынаның қалыптасу механизмі толығымен өзгереді. Сөйлеудің әрбір элементі бір-бірімен вертикальді және горизонтальді әрекеттеседі, қосымша мағына алады. Поэтикалық контекст әрбір сөздің көп мағыналылығын арттырады, соның нәтижесінде сөз қосымша мағыналық реңктерге ие болады.

Поэтикалық аударманы жүзеге асырмас бұрын жазушы (ақын) өмір сүрген уақыттың ерекшеліктерімен танысып, авторды өлең жазуға итермелеген алғышарттарды түсіну керек. Сондай-ақ, автордың өмірбаянын зерттеп, бірнеше басқа шығармаларды оқып, оның шығармашылығының сынымен танысу пайдалы. Мұның бәрі аударылатын ақынның идиостилін түсінуге көмектеседі.

Идиостиль (жеке стиль) – бұл белгілі бір автордың шығармаларына тән мазмұнды және формальды лингвистикалық сипаттамалар жүйесі, бұл осы шығармаларда бейнеленген лингвистикалық экспрессияның авторлық тәсілін ерекше етеді. Аударылатын туынды авторының идиостилін ескеру олардың аударма кезінде бірінші кезекте сақталуы тиіс ерекшеліктерін түсіну үшін маңызды. Бұл жағдайда аудармашы автордың шығармаларына енгізілген мағыналық және эстетикалық ақпаратты жоғалтпай, формальды тілдік сипаттамаларды сақтайды.

Шетелдік автордың шығармасы аударматілі елінің ұлттық мәдениетінің бір бөлігі болуы үшін аудармашы көп күш салуы керек. Өйткені поэтикалық аударма түпнұсқаға тек семантикалық (стилистикалық, прагматикалық) мағынада адекватты болса, оны тұтастай адекватты деп санауға болмайды. Жалпы адекваттылық прагматикалық, семантикалық және стилистикалық сәйкестіктің оңтайлы өнімі ретінде анықталады.

Көптеген аудармашы ғалымдар әртүрлі стильдегі мәтіндермен жұмыс істей отырып, поэзия аудармасын жеке категорияға жатқызуға бейім, өйткені кез келген басқа мәтіндердің аудармасынан айырмашылығы, поэзия аудармашыдан мүлдем ерекше көзқарас пен қатысымды талап етеді. Егер поэтикалық мәтіндерге тән белгілер туралы айтатын болсақ, онда, И.С. Алексееваның бақылаулары бойынша, олар, ең алдымен, форманы қатаң сақтау, сондай-ақ мазмұнды осы формада көрсетумен (мәтінді ерекше ырғаққа бағынатын рифмалық жолдармен ұйымдастыру) сипатталады [1, 201 б.]. Басқаша айтқанда, қолданылатын стилистикалық компоненттер, авторлық ойды білдірудің құралдары аударма мәтінінде қандай да бір жолмен берілуі керек. Мұның бәрі аудармашылар үшін белгілі бір қиындықтар туғызады.

В.В.Сдобников пен О.В.Петрова поэтикалық мәтіндердің өзінде, оларды аудару барысында туындайтын мәселелерді де ажырататын бірқатар белгілер барын алға тартады. Бұл мәселелердің барлығын авторлар шартты түрде екі топқа бөледі, оның біріншісі – ұлттық және авторлық поэтикалық ойлау ерекшеліктерімен байланысты болса, екіншісі – тіл құрылымымен де, әр халықтың арасында қалыптасқан салт-дәстүрімен де айқындалатын өлең формасының ерекшеліктерімен байланысты [2, 411 б.]. Шынында да, поэзияны аударатын аудармашыларда түпнұсқа мәтіннің рифмі мен өлшемін сақтау мүмкіндігі/мүмкін еместігі, сондай-ақ аудармада экспрессивтік құралдардың, ассоциациялардың және әсерлердің барлық алуан түрлілігін жеткізу мүмкіндігі/мүмкін еместігі туралы сұрақтар жиі туындайды. Өкінішке орай, поэзия аудармасы аудармашы қосымшаларды, ескертулерді, түсініктемелерді, поэтикалық мәтіндерді пайдалана алатын прозаға қарағанда, ондағы танымдық емес, эмоциялық ақпараттың басым болуына байланысты оған мұндай мүмкіндік қалдырмайды. Батыстық аударма дискурсында да осы тәріздес ойлар тұжырымдалған. Д. Вайсборт поэтикалық аударманы «қос лабиринт» [3, 10 б.], ал П. Робинсон тіптен мүмкін емес өнер (art of impossible) [4, 9 б.] деп атайды.

Екінші жағынан, тәжірибе көрсеткендей, поэзияны аударуға тырысқан аудармашылар көбінесе поэтикалық мәтіннің түпнұсқасының формасын қайта құруға байланысты, атап айтқанда түпнұсқаның ұйқасы мен өлшемін мүмкіндігінше сақтау қиындықтарымен бетпе-бет келеді. Бұл жағдайда туындайтын қиындықтар аударылатын тілдегі бастапқы тілдің сөздеріне лексикалық сәйкестіктердің көбінесе рифмаға ұшырамауымен және мүлде басқа буындық және екпінді құрылымға ие болуымен байланысты.

Поэзия аудармасының аталмыш қиындықтарын ескере отырып, мақалада алғаш рет М. Жұмабаевтың «Сүйемін» өлеңіндегі көркемдік-

бейнелеуіш құралдардың орыс және ағылшын тілдеріне аударылу ерекшеліктері анықталады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Зерттеу материалы М. Жұмабаевтың әрқайсысы 9 жолдан тұратын 3 шумақтан құралған «Сүйемін» өлеңі және оның орыс тіліндегі екі нұсқадағы аудармасы мен ағылшын тіліндегі біз ұсынған аудармасы. Орыс тіліндегі аударма авторлары Л. Степанова мен Ә. Қодар. Нақты зерттеуге түсетін өлеңнің лингвопоэтикалық элементтері: теңеу – 3, метафора – 4, эпитет – 2, мәдени сөздер – 3 (тымақ, Алаш, қазан-ошақ).

Аталмыш элементтер түпнұсқа/аударма жұбында салыстырмалы лексико-семантикалық және құрылымдық талдауға түседі. Аударма талдауынан бұрын өлеңдегі лингвопоэтикалық тіл бірліктері іріктеліп, мәнмәтінде интерпретацияланды. Одан кейін олардың аудармада қандай аударма амалдары көмегімен тәржімаланғаны, қандай мағыналық және формалық өзгерістерге ұшырағандығы анықталып, талқыға түсті. Талдау нәтижесінде тұжырымдар жасалды. Өлең құрылымы түпнұсқа/аударма жұбында буын, бунақ, ұйқас тұрғысынан сандық және әріптік мәнмен салыстырылды.

Нәтижелер

Поэзияның аудармасы туралы әртүрлі пікірлер бар. Сондықтан көптеген аудармашылар аударманың аударылатын тілдің ерекшеліктеріне сәйкес болуы маңызды ма, әлде керісінше, оқырманға басқа елдің мәдениетінің болуын сезіну керек пе, оны анықтай алмайды. Аудармашылар да оқырмандар шығарманың түпнұсқа авторының тілін танитындай етіп аударма ала ма, жоқ па деген күмәні бар, өйткені «оқырмандарға таныс» таңдау арқылы аудармашылар өз тілінің мазмұнын сөзсіз ашады.

Егер аударылатын поэтикалық мәтін поэтикалық канондарға бағынбаса (яғни, шумақтар терцет немесе кватринада ұйымдастырылмауы мүмкін, автор синтаксис пен сөзжасамның белгілі бір ережелерін әдейі бұза алады, ойды аяқтамауы, сөздердің үндестігімен ойнау және т.б.) аудармашының міндеті одан әрі күрделене түседі.

Поэтикалық аударманы жүзеге асыра отырып, аудармашы қажет болған жағдайда басқа тілдік, тіпті поэтикалық формаларды пайдалана отырып, аударылатын тілде жаңа поэтикалық мәтін жасайды. Аудармашы өзінің түпнұсқадан «ауытқуларын» тұжырымдық және эстетикалық ақпараты жағынан аударманың түпнұсқамен баламалы болуымен негіздейді. Бұл жаңа туынды, бірақ түпнұсқаға сәйкес, оқылатын тілдің әдебиетіне әсер етіп, ұлттар мен тілдерді жақындата алады. Аударма туындысы акынның туған жеріне қарағанда аудармашы тілдің елінде сәтті болған жағдайлар бар. Бұл жағдайда аудармашы екі мәдениеттің диалогында делдалға айналады және оның оқырмандары түпнұсқа шығарма авторының тілін сезіне ала ма, бұл автордың адамдарға не жеткізгісі келгенін түсіне ме, тек аудармашыға байланысты.

Сонымен қатар, адам өзінің жеке басы мен талғамынан толықтай алшақтай алмайтынын есте ұстаған жөн, сондықтан кез келген аудармашы аударып жатқан шығарманы өзінше көреді. Бұл, әсіресе, поэтикалық мәтіндерге қатысты, олар өз табиғатында әртүрлі мағыналық реңктерді камтиды және олардың тілі түрлі-түсті метафоралар мен басқа да стильдік құралдарға толы. Осы себептерге байланысты сәйкессіздіктер туындауы мүмкін және жиі кездеседі, бұл аударманың түпнұсқаға сәйкес келмейтінін әрдайым көрсетпейді. Бұл да бір шығарманың аударма нұсқаларының көптігін түсіндіреді.

Талқылау

20 ғасырдағы атақты ақын-аудармашы С.Я. Маршак былай деген:

«Өлеңді аудару – биік, қиын өнер.

Мен бір қарағанда парадоксальді болып көрінетін, бірақ шын мәнінде дұрыс екі ұсынысты алға тартар едім:

Бірінші. Өлеңдерді аудару мүмкін емес.

Екінші. Әр жолы бұл (өлең аудармасы) ерекше жағдай.

Аудармашы өз ісіне осылай қарайтын болса...онда аударма жасай алуы мүмкін. Гейне, Шиллер, Гораций немесе Расул Ғамзатовтан жасалған аударманы оқыған оқырман оның Гейне, Шиллер, Гораций және Расул Ғамзатовтың өлеңдерін шын мәнінде оқығанына, аудармашы маңызды, негізгі нәрселерді жоғатпай, ақынның шынайы ойлары мен сезімдерін жеткізгеніне сенімді болуы керек. Сонымен бірге, аударманың еркіндік дәрежесі мен дәлдігі әртүрлі болуы мүмкін – екеуінің де өзіндік ерекшеліктері бар. Ең бастысы аударылатын ақынның шынайы келбетін, заманы мен ұлтын, ерік-жігерін, жан дүниесін, мінезін, темпераментін жеткізу» [5, 23 б.].

Көптеген ақын-аудармашылар поэтикалық аудармада «алтын ортаны» іздеді. Н.С. Гумилев «Аудармашының тоғыз өсиетінде» поэтикалық көркем аударманың тоғыз қағидасын алға тартады. Аудармашының өзі ақын, зерттеуші және сыншы болуы керек дейді. Н.С.Гумилев түпнұсқаға аналитикалық-шығармашылық көзқарастың маңыздылығы туралы айтады, онда әр авторға тән өзіндік сипаттарын тандап алу керек, нені сақтау керек және автордың жеке басын ғана ойлап, өзінің жеке басын ұмыту керек. Гумилев екі ақындық тұлғаның идеалды қосылуын армандады. Ол интуицияны жоққа шығарып, аудармашыдан шет тілді ақынның поэтикалық әлеміне еніп, оны зерттеп, осы дүниені сыни тұрғыдан түсінуді талап етті [6, 67 б.].

Л.С. Бархударовтың пікірінше, поэтикалық шығармаларды аударудағы қиындықтар «екі тілдің құрылымының айырмашылығы мен поэтикалық мәтіндерге қойылатын қатаң ресми талаптарға» байланысты [7, 41 б.].

К.И.Леоңтьеваның пікірінше, поэтикалық мәтінді «экстралингвистикалық, прагматикалық, әлеуметтік-мәдени, психологиялық және

басқа факторлардың қысымымен жұмыс істейтін, нәтижесінде барлық мағыналарды жинақтауға қабілетті таза лингвистикалық-мәдениден бірегей субъективтіге дейінгі көркем құрылымды семантикалық тұтастық» деп анықтауға болады [8, 100 б.].

Мәтіннің бұл сипаты ақпарат тығыздығының жоғары деңгейін анықтайды. Сонымен бірге ақын өз жоспарын поэтикалық мәтіннің осы күрделі ақпараттық жүйесінің барлық құрамдас бөліктерінің бірлігі мен өзара әрекеті арқылы жүзеге асырады. Л.Т.Идиатуллинаның пікірінше, поэтикалық шығармалар бір-бірімен әсерлесе отырып, оқырман санасында «белгілі бір синтетикалық әсер» тудыратын элементтердің: ырғақ, әуен, шумақ, стилистиканың күрделі кешені болып табылады [9, 46 б.].

С.Ф.Гончаренко поэтикалық мәтін ақпаратын семантикалық және эстетикалық деген екі түрге бөледі [10, 107 б.]. Семантикалық ақпарат өз кезегінде фактілік және концептуалды болып екіге бөлінеді [11, 372 б.]. Фактуальды – бұл нақты немесе ойдан шығарылған әлемде болған, бар немесе болатын кез келген фактілер немесе оқиғалар туралы ақпарат. Концептуалды ақпарат автордың дүниенің қандай екендігі туралы тұжырымын білдіреді. Бұл ақпарат әрқашан жасырын болып табылады. Ол фактілік мазмұнды пайдалана отырып, мәтінде жүзеге асады. Сөйтіп, мағына мазмұнның формасына айналады.

Поэзияда эстетикалық ақпарат көбінесе фактілік және концептуалды ақпараттан басым болады. С.Ф. Гончаренконың пікірінше, эстетикалық ақпарат – эстетикалық ақпараттың өзін қамтитын күрделі кешен (оқырманның мазмұнның формаға сәйкестігін бағалауы және керісінше); катартикалық (мәтіннің көркемдік құрылымының әртүрлі деңгейлері арасындағы қайшылық); гедонистік (оқырманның поэзиядан алатын ләззаты); аксиологиялық (оқырманның Әдемі әлем туралы бейнесін қалыптастыру); суггестивті (оқырманның санасына әсер ету) [10, 108 б.]. Сонымен, поэтикалық мәтіннің ерекше құрылымдық ұйымы болады. К.И.Леонтьеваның пікірінше, поэтикалық мәтіннің лингвистикалық (нақты тілдік), экстралингвистикалық және ішкі экспрессия формаларын қамтитын көп деңгейлі құрылымы бар [8, 101 б.]. Поэтикалық мәтіннің құрылымын толығырақ қарастыра отырып, К.И.Леонтьева графикалық, дискурсивті, фонетикалық және лингвистикалық формаларды анықтайды. Графикалық формаға мағыналарды өзектендіруші әр түрлі ұзындықтағы жолдар, ақынның эстетикалық және эмоционалдық көңіл-күйін түсінуге көмектесетін тыныс белгілері, бояу мен шрифт таңдау, түпнұсқа емлесі және т.б., дискурсивті формаға поэтикалық ырғақ жатады. Поэзия белгілі бір ырғақпен сипатталады, ол метрикалық бірліктермен көрсетіледі.

Яғни, поэзия ол оның ішкі және сыртқы формасының үйлесімі. Және поэтикалық аудармада да бұл заңдылық сақталуы қажет. Ендеше, нақты зерттеу нысаны болып отырған өлең аудармасының талдауына өтсек:

Кесте 1. «Сүйемін» өлеңінің түпнұқасы мен орыс, ағылшын тіліндегі аудармалары (буын, бунақ, ұйқасқа талданған)

Түпнұсқа	Л. Степанованың аудармасы «Люблю»	Ә. Қодардың аудармасы «Люблю»	Ағылшын тіліндегі авторлар аудармасы «I Love»
4 3 Күлдей күңгірт// шапы бар// а 4 3 Тоқсан бесте// жасы бар, // а 4 3 Көз дегенің// – сұп-сұр көр// а 4 3 Тасбиқ сапап// бүгілің// б 4 3 Жерге қарап// үнілің// б 4 3 Көрше ауыр// күрсівер// а	5 5 Седому пепту// волосы под стать, // а 5 5 И лет немало// – девяноста пять, // а 3 7 Глаза ее //как две магильных ниши// б 5 5 Судне пальцы// четки теребят // а 6 И намертво к земле// прикован взгляд// а 2 8 Вздохнет// – едва шаги мои застыли// а 6 Но и такую мать// свою люблю...// в	5 2 6 Ее волосы //как бы //посыпаны пептом, // а 2 5 6 Она //- еле живая// и полу ослепла// а 6 3 4 Скоро будет ей сто//, коль 6 Аллах// ей поможет// б 5 7 И сидит она// четки перебирая// в 3 4 5 Не зная// осталось ей// сколько до рая// в 6 6 Могильную сырость// уж чувствуя кожей. // б 5 8	3 4 I have got //an old mother // а 3 4 With hair //as grey as ash// б 4 She is ninety nine//, blind as a bat// в 4 3 She bows staring// at the ground // в 2 5 Counting //her rosary beads// г 3 She sighs hard// в 4 The death// is near// а 4 I don't know why// д
4 3 Менің бір қарт// анам бар// а 4 3 Неге екенің// білмеймін –// в 4 3 Сол аямаң// сүйемін!// в [12, 123 б.]	6 4 А вот за что люблю// и почему// – в 4 //Сам не пойму. // в [13, 94 б.]	Эта мать моя// бедная в старости тяжелой. // в 6 4 Другим мне этого// не объяснить, // д 7 3 Но я не могу ее// не любить// д [14, 19-20 бб.]	2 4 I love //that my mother// а
3 4 Көзіңде //көк нұры жок// а 3 5 Аузыңда// жұмақ жыры жок// а 3 5 Жалынсыз// усың құшағы// б 4 3 Нірілмейді //жылаңдай// в 4 3 Сөзі де жок// құраңдай// в	6 4 Небесный свет в глазах// давно потух// а 5 5 Не утешает// райским пением слух// а 4 4 В объятиях //- ни пламени// 3 ни яда// б	4 8 В глазах ее// нет занебесного света// а 6 6 Из уст не услышишь// ни слова привета// а 6 6 В объятиях нет страсти, //зовущей к безумствам// б 4	3 3 I have got //a wild wife// а 4 3 There is no spark// in her eyes// б 7 No sweet heaven melody// 3 in her voice// б 2 5

3 5 Білгені// – қазан- опағы// 6 5 3 Жабайы ғана// жарым бар// г 3 4 Неге екенін// білмеймін –// а 4 3 Сол жарымды// сүйемін// а [12, 123 б.]	5 Змеей не вьется// возле ног моих// а 2 5 А речь!// – Коран не знает// 3 слов такис// а 4 7 Казан, очар// – ей большого не надо// 6 5 5 Жену-дикарку// все равно люблю// г 6 4 А вот за что люблю// и почему// – г 5 //Сам не пойму// г [13, 94 б.]	4 В постели она// - не тигрица// 3 не дьявол// в 6 Не умеет дерить// спокойная нравом// 6 6 Сильна лишь в искусстве// 6 возиться с посудой. // г 6 7 Это женка моя// неказистая с виду// г 6 4 Другим мне этого// не объяснить// д 6 3 Но я не могу ее// не любить// д [14, 19-20 бб.]	Flameless// poisonless embrace// 6 3 3 She doesn't twist//like a snake// в 7 3 There is no consolation// in her words// 6 3 All she knows//is pot-hearth// 6 4 I don't know why// д 6 But I love// that my wife// а
4 3 Ұйқы басқан //қабаяғы// а 5 3 Бастыра кшен// тымағын// а 3 4 Жалқаулықты//жар көрген// б 2 5 Жүрген //ескі занымен// б 4 3 Алдыңдағы// малымен// б 4 3 Бірге жусап, //бірге өрген// б 4 3 Алаш деген// елім бар// в 4 3 Неге екенін//білмеймін –// г 4 3 Сол елімді//сүйемін// г [12, 123 б.]	5 Вполглаза смотрит// – век не разлепить// а 5 С подружкой-ленью// ходит по степи// а 7 В надвинутом на брови// 4 малахзе// б 2 5 Живет// как жили предки// 3 испокон. // в 5 5 Бредет отара,// а за нею он –// в 5 Пасутся вместе// вместе отдыхают...// а 6 4 И это мой Алаш// его люблю, // г 6 4 А вот за что люблю// и почему //– г 4 Сам не пойму// г	5 7 Всегда пребывающий// в полупремоте// а 6 Всегда в малахзе// что скроет зевоту// а 5 7 Избравший лишь лень// себе вечной опорой. // б 6 6 По старым заветам// все также живущий// б 6 С отарой встающий// с отарой бредущий// б 6 7 Есть народ мой Алаш// на движенье нескорый// б 6 4 Другим мне этого// не объяснить// в 7 3 Но я не могу его// не любить// в	3 I have got// the people Alash// а 2 4 Who are// always sleepy// б 5 4 And wearing tymak// pulling it down// в 5 4 Getting laziness// as a loved one// в 5 Following old rules// г 4 With cattle in front// д 5 5 They graze together// and rest together// е 4 I don't know why// ж 6 I love//that my people// з ж *Alash – the whole Kazakh people *tymak – Kazakh national headdress

Бірінші шумақ ақынның анасының ағарған шашын сипаттайтын күлдей күңгірт шашы бар деген теңеуден басталады. Орыс тіліне Ә. Қодар *Ее волосы как бы посыпаны пеплом* – шашына күл сепкендей деп түпнұсқада жоқ үстеме (посыпаны) мағына қосып тәржімаласа, Л. Степанова *Седому пеплу волосы под стать* деп сипаттайды. Яғни, орыс тіліндегі екі тәржімада да формасындағы шамалы өзгерістерге қарамастан мағына сақталған. Ағылшын тіліне *With hair as grey as ash* деп теңеу қалпын сақтап тәржімаладық. Себебі ағылшын тілінде де *ash grey hair* (күлдей сұр шаш) деген түсінік бар.

Аталмыш шумақтың үшінші жолында анасының қартайғанда көз жанарының солуды сипаттау үшін Көз дегенің – сұп-сұр көр деген метафора қолданысқа түскен. Бірінші аудармашы *Глаза ее как две магильных нищи* деп теңеуге трансформациялап аударса, екіншісінде *полуослепла* деп метафоралық қасиетін жоғалтып, жай мағынасын беретін сөзбен тәржімаланған. Әрі көз дегенің сұп-сұр көр деген көз мүлдем көрмейді деген сөз. Әрі Л. Степанова түпнұсқада екі көз деген нақтылау болмағанымен, как *две магильных нищи* деп сандық конкретизация енгізеді. Бұл түпнұсқадағы мағынаны одан сайын әсірелеп, экспрессиялап жеткізіп тұр. Ағылшын тілінде көздің көру нашарлығын сипаттауда *blind as a bat* (жарғанаттай соқыр) теңеуін қолданады. Аудармада да біз осы теңеуді қолдандық: *She is blind as a bat*.

Ақынның жарына деген сезімін білдіретін екінші шумақ алғашқы жолдарынан түгелдей метафора мен теңеуге құрылған десе болады. Көзінде көк нұры жоқ деген метафораны Л. Степанова *Небесный свет в глазах давно потух* деп, Ә. Қодар *В глазах ее нет занебесного света* деп тәржімалайды. Екеуінде де мағына мен метафоралық форма сақталғанымен, әйел адамның аудармасында ол нұрдың бар болғаны, кейіннен өшкені туралы имплицитті ақпарат тұрса, Ә. Қодар дәл түпнұсқадағыдай жалпы көк нұры жоқ деп аударған. Бұл аударманы аудармашының гендерлік тұрғысынан қарастыру қажеттілігін білдіреді. Ал, ағылшын тіліне *There is no spark in her eyes* деген тәржіманы ұсынамыз.

Келесі Аузында жұмақ жыры жоқ дегенді бірінші аудармада *He услаждает райским пением слух* деп метафораны сақтай отырып, не услаждает слух деген үстеме бейнелілікпен аударса, Ә. Қодар *Из уст не услышишь ни слова привета* деп бейнелілігінен айырып, жай сөзбен аударады. Ағылшын тіліне *No sweet heaven melody in her voice* – даусында әсем жұмақ жыры жоқ деп тәржімаладық. Екінші шумақтың 3-5 жолдары

Жалынсыз, усыз құшағы,

Иірілмейді жыландай,

Сөзі де жоқ құрандай, - деген эпитет және теңеу образдарынан тұрады.

Жалынсыз, усыз құшақ эпитеті Л. Степанованың аудармасында *В объятиях – ни пламени, ни яда* деп мағынасын сақтап аударылғанымен, эпитеттік формасын жоғалтқан, Ә. Қодар болса *В объятиях нет страсти, зовущей к безумствам* деп жалын мен улы модуляция көмегімен тәржімалады. Ағылшын тіліне *Flameless, poisonless embrace* деп мағына мен эпитеттік

формасын сақтап тәржімаладық. *Жыландай иірілмеу* теңеуін бірінші аудармада *Змеей не вьется возле ног моих* деп, екіншісінде *В постели она - не тигрица, не дьявол* деп тәржімаланған.

Сөзі де жоқ құрандай теңеуін бірінші аудармада *А речь! – Коран не знает слов таких* деп модуляция көмегімен тәржімаласа, екінші аудармада *Не умеет дерзить, спокойная нравом* деп тәржімаланған.

Жабайы ғана жарым бар эпитетін Л. Степанова *Жену-дикарку все равно люблю* деп метафораға трансформациялап, ал Ә. Қодар *Это женка моя неказистая с виду* деп жабайы анықтауышын *неказистая* (ұсқынсызбен) алмастырады. Бірақ түпнұсқадағы ғана деген шектік демеулігін аудармада екі аудармашы да жеткізе алмаған. Ағылшын тіліне де *I have got a wild wife* (Жабайы жарым бар) деп демеуліксіз тәржімаланды.

Ал, үшінші шумақта жалқаулықты жаны сүйетін, үнемі жанынан айырылмау мағынасында берілген Жалқаулықты жар көру метафорасы бірінші аудармада *С подружкой-ленью ходит по степи*, яғни подружка-лень деп метафоралық формасын сақтап, бірақ біраз мағыналық өзгеріске ұшыратып аударылса, екіншісінде *Избравший лишь лень себе вечной опорой* деп жардың атқаратын бір функциясымен (вечная опора – мәңгі тірек) атап аударарды. Демек, екі аудармада да жалқаулықты жар көру метафорасы аудармада толық эквиваленттілікке ие болмаса да, формасын сақтап, жалпы мағынасын жеткізіп тұр. Ағылшын тіліне *Getting laziness as a loved one* (жалқаулықты сүйіктісі ретінде көру) деп метафора қалпында тәржімаланды.

Өлеңде көрініс тапқан *Алаш, тымақ, қазан-ошақ* мәдени сөздердің аудармасына тоқталсақ. Тымақ сөзі орыс тіліндегі екі аудармада да мақсатты мәдениетке бейімделіп, *малахай* деп, Алаш сөзі Алаш деп сол қалпында сақталып, тәржімаланған. Ал, қазан-ошақ сөзі бірінші аудармада транскрипция көмегімен *Казан, очаг* деп, Ә. Қодардың аудармасында *Сильна лишь в искусстве возиться с посудой* деп экспликациялап тәржімаланған. Ағылшын тіліне *All she knows is pot-hearth* (бар білгені – қазан-ошағы) деп мақсатты мәдениеттегі эквивалентімен аударылды. Ал, Алаш, тымақ сөздерін ағылшын тіліне транскрипциялар тәржімалап, мәтін соңында түсіндірме берілді (Кесте 1).

Кесте 2. «Сүйемін» өлеңінің түпнұсқа және аудармаларының құрылымдық талдауы

Шумақ	Түпнұсқа	Л. Степанованың аудармасы	Ә. Қодардың аудармасы	Ағылшын тіліндегі аударма
Бірінші шумақ	ааббаавв, 7 буын	ааббааввв, 10 буын	а а б в в б в д л 10, 12, 13 буын	абввгвада, 3, 4, 6, 7, 9 буын
Екінші шумақ	аабввбгее, 7-8 буын	ааббаабгг, 10-11 буын	аабввбггдд 10, 11, 12 буын	абббвббда, 4, 6, 7, 9, 10 буын
Үшінші шумақ	ааббббвгг, 7-8 буын	аабвваггг, 10-11 буын	аабббббвв 10, 12 буын	абввгдежз, 3, 4, 5, 6, 7, 9

Кестеден көріп отырғанымыздай, түпнұсқа үш шумақ, әр шумағы 9 жолдан құралған. Әр жолы 2 бунақтан (Кесте-1 қараңыз) және көбінесе 7 буынға, тек кейбір тұстарында 8 буынға негізделген. Ұйқас еркін болғанымен де белгілі бір заңдылыққа бағынып, әуезділік беріп тұр. Және әр шумақтың соңы *Неге екенін білмеймін, Сол.....сүйемін* деп бірдей деп аяқталады. Л. Степанованың аудармасында да ұйқасы әуезді, негізінен 10 буынға құралған. Ал, Ә. Қодардың аудармасында ұйқастың өзіндік заңдылығын көріп тұрмыз, буын сандарының арасындағы амплитуда алыс емес. Ағылшын тіліндегі аудармаға келер болсақ, ағылшын тілінің құрылымдық ерекшелігіне сай, буын саны 3 пен 10-ның арасында. Ұйқасқа келгенде ағылшындық өлең жазу мәнеріне сүйендік. Яғни, ағылшын және американдық поэзия Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін дұрыс өлшем мен рифмадан бас тартты. Айта кету керек, бұл біртіндеп емес, күрт, демонстрациялық түрде болды, бұл наразылық, соғыстан кейін және одан кейінгі кезеңдерде ескірген және (көпшіліктің көз алдында) тіпті жалған және екіжүзді деп қабылданған осындай көркемдік және эстетикалық ұғымдарды анықтайтын гүлденген және қалыптасқан өмір салтынан бас тарту болды. Қазақ құлағына бұл толық емес рифма түрі ағылшын поэзия оқырманы үшін дәстүрлі толық рифмамен бірдей естіледі. Яғни, аудармада түпнұсқа және аударма тілінің әдеби нормаларын да есепке алу маңызды. Аталмыш мәселені Б. Мизамхан «Заманауи аударма ғылымы зерттеулеріндегі дискурс мәселелері» атты мақаласында жан-жақты талқылап, көркем аударманы екі мәдениет арасында орын алатын шығармашылық акт ретінде қабылдау негіздерін көрсетеді [15].

Қорытынды

Мақалада М. Жұмабаевтың «Сүйемін» өлеңіндегі көркемдік-бейнелеуіш құралдары (теңеу, эпитет, метафора) мен қазақ халқына тән мәдени сөздердің (қазан-ошақ, тымақ, Алаш) орыс (екі нұсқада), ағылшын тілдеріне (авторлар ұсынған) аударылу амалдары, аудармашылар қолданған трансформация түрлері және олардың түпнұсқаның идеясы немесе автордың идиостилине қаншалықты әсер еткені интерпретацияланды. Лингвопоэтикалық элементтер болып табылатын көркемдік-бейнелеуіш құралдар, мәдени колоритке ие сөздер поэтикалық мәтінде өте маңызды когнитивті, эстетикалық функция атқарады. Түпнұсқа/аударма жұбында жасалған салыстырмалы лексико-семантикалық, құрылымдық талдау аудармашылардың түпнұсқаның мазмұнына әсер ететін өрескел алшақтықтардың орын алмағаны анықталды. Ер аудармашы Ә. Қодардың аудармасынан әйел адам Л. Степанованың аудармасымен салыстырғанда көркемдік құралдарды аударуда эмоция мен экспрессивтіліктің әлсіреуі, прагматизмнің басымдылығы байқалады.

Нақты айтар болсақ, Л. Степанованың аудармасында жалпы 11 көркемдік-бейнелеуіш құралдың 7-і формасы мен мағынасын толық сақтаған. Ә. Қодардың аудармасында тек 4-і сақталған және бір жағдайда теңеу метафораға трансформацияланып тәржімаланған. Ағылшын тіліндегі

аудармада көркемдік-бейнелеуіш құралдың 8-і сақталған және бір жағдайда метафора теңеу қалпында тәржімаланды. Ал, өлеңнің сыртқы құрылымы мен пішінін тұжырымдайтын болсақ, әр аударма түпнұсқадағы өлең өлшемін дәл қайталамаса да, белгілі бір поэтикалық форманы сақтап, өзіндік әуезділікке ие.

Қорытындылай келе, бейнелеп айтсақ, аудармашы – суретші, актер, музыкант, делдал, көпір салушы, матч, фотограф, бәсекелес, трансформатор, сатқын, құл, саяхатшы, саудагер, репортер, рұқсат етуші, және таң жұлдызы. Поэзия аудармашысы сонымен қатар түпнұсқа және аударма мәдениетінен, әдеби тілінен мол хабары бар ақын болуы қажет.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала ҚР ҒЖБМ Ғылым комитеті қаржыландыратын AP19175235 «М. Жұмабаев поэзиясының лингвопоэтикасы: аударылу ерекшеліктері мен стратегиялары» ғылыми жобасы аясында жазылды.

ӘДЕБИЕТ

[1] Алексеева И. С. Введение в переводоведение. – СПб.: ACADEMIA, 2012. – 368 с.

[2] Сдобников В. В., Петрова О. В. Теория перевода. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 448 с.

[3] Weissbort D. Translating Poetry: The Double Labyrinth. – University of Iowa Pr. August, 1989. – 180 p.

[4] Robinson P. Poetry & Translation: The Art of the Impossible (Poetry and LUP) Paperback. – Liverpool University Press, 2021. – 256 p.

[5] Маршак С.Я. Портрет или копия? (Искусство перевода). Собрание сочинений в 4-х томах. Том 4 (статьи, заметки, воспоминания). – М.: Правда, 1990. – 453 с.

[6] Гумилёв Н. С. Письма о русской поэзии [Текст] / Г. М. Фридлендер, Р.Д. Тименчика. // Переводы стихотворные. – М.: Современник, 1990. – 383 с.

[7] Бархударов, Л. С. Язык и перевод: вопросы общей и частной теории перевода. – М.: ЛКИ, 2010. – 240 с.

[8] Леонтьева К. И. Сверхсемантизация формы поэтического текста как проблема перевода // *Lingua mobilis*. – 2012. – № 1 (34). – С. 100-115.

[9] Идиатуллина Л. Т. The problem of poetry's translation in the works of the modern scientists // Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств. – 2010. – № 1. – С. 44-49.

[10] Гончаренко С. Ф. Поэтический перевод и перевод поэзии: константы и вариативность // Тетради переводчика: науч.-теор. сб. Вып. 24 / под ред. С. Ф. Гончаренко. – М.: МГЛУ, 1999. – С. 107-122.

[11] Abdullayeva A.A., Ashimkhanova S.A., Koras Hikmet. Translation features of Kazakh paremiological units into Russian and English (on the material of K. Zhumadilov's novel «Daraboz») // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series "Philological Sciences". – 2025. – No. 1 (76). – P. 369-380. DOI: <https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.1.76.025>

- [12] Жұмабаев М. Шығармалар жинағы. – Алматы: Санат, 1995. – 258 б.
- [13] Жұмабаев Мағжан. Пророк. Стихи, поэмы, рассказ. Перевод с казахского. Составитель Б. Канапьянов. – Астана: Аударма, 2010. – 368 с.
- [14] Жұмабаев Мағжан. Стихи, проза и литературные исследования: сборник / М. Жұмабаев. – Петропавловск: Акимат Сев. – 2006. – 320 с.
- [15] Mizamkhan B., Kulmakhanova N.M., Saimkulova Sh., Akysh N. Discourse issues in modern translation science research // *Man in India*. – 2017. – 97(21). – P. 691-696.

REFERENCES

- [1] Alekseeva I. S. Vvedenie v perevodovedenie [Introduction to Translation Studies]. – SPb.: ACADEMIA, 2012. – 368 s. [in Rus.].
- [2] Sdobnikov V. V., Petrova O. V. Teoriya perevoda [Translation theory]. – M.: AST: Vostok-Zapad, 2007. – 448 s. [in Rus.].
- [3] Weissbort D. Translating Poetry: The Double Labyrinth. – University of Iowa Pr. August, 1989. – 180 p.
- [4] Robinson P. Poetry & Translation: The Art of the Impossible (Poetry and LUP) Paperback. – Liverpool University Press, 2021. – 256 p.
- [5] Marshak S.YA. Portret ili kopiya? (Iskusstvo perevoda). Sbornik sochinenij v 4-h tomah. Tom 4 (stat'i, zametki, vospominaniya) [Portrait or copy? (The Art of Translation). Collected works in 4 volumes. Volume 4 (articles, notes, memories)]. – M.: Pravda, 1990. – 453 s. [in Rus.].
- [6] Gumilyov N. S. Pis'ma o russkoj poezii [Letter about Russian poetry] / G. M. Fridlender, R.D. Timenchika. // *Perevody stihotvornye*. – M.: Sovremennik, 1990. – 383 s. [in Rus.].
- [7] Barhudarov L. S. Yazyk i perevod: voprosy obshchej i chastnoj teorii perevoda [Language and translation: issues of general and specific theory of translation]. – M.: LKI, 2010. – 240 s. [in Rus.].
- [8] Leont'eva K. I. Sverhsemantizaciya formy poeticheskogo teksta kak problema perevoda [Over-semantization of the form of a poetic text as a problem of translation] // *Lingua mobilis*. – 2012. – № 1 (34). – S. 100-115. [in Rus.].
- [9] Idiatullina L. T. The problem of poetry's translation in the works of the modern scientists // *Vestnik Kazanskogo gosudarstvennogo universiteta kul'tury i iskusstv*. – 2010. – № 1. – S. 44-49.
- [10] Goncharenko S. F. Poeticheskij perevod i perevod poezii: konstanty i variativnost' [Poetic translation and translation of poetry: constants and variability] // *Tetradi perevodchika: nauch.-teor. sb. Vyp. 24 / pod red. S. F. Goncharenko*. – M.: MGLU, 1999. – S. 107-122. [in Rus.].
- [11] Abdullayeva A.A., Ashimkhanova S.A., Koras Hikmet. Translation features of Kazakh paremiological units into Russian and English (on the material of K. Zhumadilov's novel «Daraboz») // *Bulletin of Ablai Khan KazUIR and WL. Series "Philological Sciences"*. – 2025. – No. 1 (76). – P. 369-380. DOI: <https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.1.76.025>
- [12] Jūmabaev M. Şyğarmalar jınaғы [Selection of works]. – Almaty: Sanat, 1995. – 258 b. [In Kaz.].

[13] Zhumabaev Magzhan. Prorok. Stih, poetry, rasskaz. Perevod s kazanskogo [Prophet. Poems, proses, story. Translation from Kazakh]. Sostavitel' B. Kanap'yanov. – Astana: Audarma, 2010. – 368 s. [in Rus.].

[14] Zhumabaev Magzhan. Stih, proza i literaturnye issledovaniya: sbornik [Poems, prose and literary studies: collection]. – Petropavlovsk: Akimat Sev. – 2006. – 320 s. [in Rus.].

[15] Mizamkhan B. , Kulmakhanova N.M., Saimkulova Sh., Akysh N. Discourse issues in modern translation science research // Man in India. – 2017. – 97(21). – P. 691-696.

ЛИНГВОПОЭТИКА СТИХОТВОРЕНИЯ МАГЖАНА ЖУМАБАЕВА «ЛЮБЛЮ» И ЕГО ПЕРЕВОД НА РУССКИЙ И АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫКИ

*Алпысбаева А.Е.¹, Манапбаева Ж.Ж.²,
Молдасанова А.А.³, Шолахова А.А.⁴

*¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан

^{2,3,4}Международный университет информационных технологий
Алматы, Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается лингвопоэтика стихотворения Магжана Жумабаева «Люблю» (художественно-изобразительные средства, культурная лексика, внешняя форма стихотворения) и особенности его перевода на русский и английский языки.

Научная цель, основные направления и идеи исследования – перевод поэзии всегда относится к отдельной категории переводов, поскольку поэзия как жанр требует особого внимания переводчика. Специфика поэтического текста зависит от его культурных и национальных особенностей, а также от структурных особенностей языка, на котором он написан. Поэтому целью исследовательской работы является определение и формулирование содержательно-структурных преобразований и закономерностей перевода поэзии с казахского языка на русский и английский языки на основе стихотворения Магжана Жумабаева «Люблю».

Научная и практическая значимость исследования заключается в том, что в статье подробно рассматриваются мысли ученых, касающиеся возможных переводческих проблем в поэтическом переводе. Это составляет теоретическую ценность исследования. Проанализировав два варианта перевода на русском языке в сравнении с оригиналом, авторы предлагают оригинальную версию английского перевода и указывают на практическую ценность данной работы.

Краткое описание методики исследования – проведен сравнительный семантический и структурный анализ внутренней и внешней формы стихотворения в паре оригинал/перевод.

Основные результаты и анализ исследовательской работы, выводы – основной задачей перевода стихов является сохранение не только смыслового,

но и структурного, стилистического, художественного и образного единства текста. С этой целью в процессе перевода поэтических произведений можно использовать семантическое развитие образов для достижения целостности структуры и содержания стихотворения. В результате анализа было высказано предположение, что на перевод, помимо языковых и культурных особенностей, также повлияла гендерная личность переводчика.

Ценность исследования и практическая значимость результатов работы заключается в том, что переводы поэзии М. Жумабаева на русский и английский языки не изучены с точки зрения лингвопоэтики в отечественной науке перевода. Поэтому результаты анализа будут не только определять качество переводов стихотворений поэта, но и способствовать их переводу на более высоком уровне.

Ключевые слова: Мағжан Жұмабаев, поэзия, лингвопоэтика, поэтический перевод, стиль, средства художественной выразительности, рифма, ритм

LINGUOPOETICS OF MAGZHAN ZHUMABAYEV'S POEM "I LOVE" AND ITS TRANSLATION INTO RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

*Alpysbayeva A.E.¹, Manapbayeva Zh.Zh.²,

Moldassanova A.A.³, Sholakhova A.A.⁴

*¹al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

^{2,3,4} International University of Information Technologies, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The article examines the linguistic poetics of Magzhan Zhumabaev's poem "I Love" (artistic and visual means, cultural vocabulary, external form of the poem) and the features of its translation into Russian and English.

Scientific goal, main directions and ideas of research is that the translation of poetry always belongs to a separate category of translations, since poetry, as a genre requires special attention from the translator. The specificity of a poetic text depends on its cultural and national characteristics, as well as on the structural features of the language in which it is written. Therefore, the purpose of the research work is to identify and formulate the content-structural transformations and patterns of translation of poetry from Kazakh into Russian and English based on the poem "I Love" by Magzhan Zhumabayev.

Scientific and practical significance of the study lies in the fact that article examines in detail the thoughts of scientists concerning possible translation problems in poetic translation. This is the theoretical value of the study. Having analyzed two versions of the translation in Russian in comparison with the original, the authors propose the original version of the English translation and point out the practical value of this work.

A brief description of the research methodology – a comparative semantic and structural analysis of the internal and external forms of the poem in the original/translation pair was carried out.

Main results and analysis of the research work, conclusions – the core task of translating poetry is to preserve not only the semantic, but also the structural, stylistic, artistic and figurative unity of the text. To this end, in the process of translating poetic works, the semantic development of images can be used to achieve the integrity of the structure and content of the poem. As a result of the analysis, it was suggested that the translation, in addition to linguistic and cultural characteristics, was also influenced by the gender identity of the translator.

The value of the research and the practical significance of the results of the work lies in the fact that the translations of M. Zhumabaev's poetry into Russian and English have not been studied from the point of view of linguopoetics in the domestic science of translation. Therefore, the results of the analysis will not only determine the quality of translations of the poet's poems, but also contribute to their translation at a higher level.

Keywords: Magzhan Zhumabaev, poetry, linguopoetics, poetic translation, style, means of artistic expression, rhyme, rhythm

Мақала түсті: 04 наурыз 2024

Авторлар туралы мәлімет:

Алпысбаева Айгүл Ерболатқызы – PhD, ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: aygul.alpysbaeva.91@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5947-6084>

Манапбаева Жаннура Жарқанбековна – PhD, Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: zh.manapbayeva@iitu.edu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4650-1727>

Молдасанова Айсулу Аблакимовна – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: d.moldassanova@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8025-729X>

Шолахова Айжана Абдугазиевна – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: sholakhovaa@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5974-3672>

Информация об авторах:

Алпысбаева Айгүл Ерболатқызы – PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: aygul.alpysbaeva.91@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5947-6084>

Манапбаева Жаннура Жарқанбековна – PhD, Международный университет информационных технологий, Алматы, Казахстан, e-mail: zh.manapbayeva@iitu.edu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4650-1727>

Молдасанова Айсузу Аблакимовна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Международный университет информационных технологий, Алматы, Казахстан, e-mail: d.moldassanova@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8025-729X>

Шолахова Айжана Абдугалиевна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Международный университет информационных технологий, Алматы, Казахстан, e-mail: sholakhovaa@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5974-3672>

Information about the authors:

Alpysbaeva Algul Erbolatkyze – PhD, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: aygul.alpysbaeva.91@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5947-6084>

Manapbayeva Zhannura Zharkanbekovna – PhD, International University of Information Technologies, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zh.manapbayeva@iitu.edu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4650-1727>

Moldassanova Aisulu Ablakimovna – Candidate of Philology, Associate Professor, International University of Information Technologies, Almaty, Kazakhstan, e-mail: d.moldassanova@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8025-729X>

Sholakhova Aizhana Abdugaliyevna – Candidate of Philology, Associate Professor, International University of Information Technologies, Almaty, Kazakhstan, e-mail: sholakhovaa@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5974-3672>

ӘОЖ 81.255.2

FTAXP 16.01.11

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.019>

КӨРКЕМ ШЫҒАРМАДАҒЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ АУДАРМА СТРАТЕГИЯЛАРЫ (ӘБІШ КЕКІЛБАЕВТЫҢ «ҮРКЕР» РОМАНЫ НЕГІЗІНДЕ)

* Оразбаева М.Қ.¹

* ¹ Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Аударма – мақсатты мәтіннің мағыналық, мәдени және прагматикалық аспектілерін басқа тілде беру процесі. Алайда фразеологиялық және мәдени негіздегі тұрақты тіркестерді аудару аудармашылар үшін күрделі мәселе болып қала береді, себебі олар мәдени мәнге қанық әрі ұлттық ерекшеліктерді қамтиды.

Осы ғылыми мақаланың негізгі мақсаты – Әбіш Кекілбаевтың қазақ тілінен түрік тіліне аударылған «Үркер» романындағы фразеологизмдерді аудару барысында туындаған қиындықтарды және оларды еңсеру үшін қолданылған аударма стратегияларын кешенді түрде зерттеу.

Зерттеу бірнеше негізгі бағыттан тұрады. Алдымен «фразеологизм» терминіне теориялық тұрғыдан анықтама беріліп, оның аударма мәнмәтініндегі қызметі сараланады. Романдағы фразеологизмдер қазақ халқының мәдени болмысын, тарихи санасын бейнелеу тұрғысынан ерекше мәнге ие болғандықтан, оларды аудару барысында мәдени коннотация мен символикаға баса назар аудару қажет. Сонымен қатар, қазақ және түрік фразеологизмдерін аударуда қолданылатын негізгі стратегиялар сандық және сапалық талдау әдістері арқылы зерттеледі.

Мақаланың ғылыми маңыздылығы – «Үркер» романындағы фразеологизмдерді дереккөз ретінде ала отырып, олардың түрік тіліне аударылуында қолданылған стратегиялардың түрлері мен жиілігін жүйелі түрде талдаумен айқындалады. Талдау нәтижесінде келесі төрт мәселе анықталды:

1. Ең жиі қолданылатын стратегия – сөзбе-сөз аударма мен семантикалық балама; олардан кейін парафраз, түсіру және басқа тәсілдер кездеседі.

2. Кейбір жағдайларда сөзбе-сөз аударма нәтижесінде қазақ фразеологизмдері түрік тіліндегі лексикаға сақталып енген.

3. Сөзбе-сөз аударылған тіркестер кейде «жат» немесе түсініксіз болып қабылданып, оқырманның қабылдауына кедергі келтіруі мүмкін.

4. Фразеологизмнің мағынасы дұрыс ашылмаған жағдайда, сөзбе-сөз аударма сәтсіздікке ұшырайды.

Аударма стратегияларының табиғаты, олардың қолданылу себептері мен аударылған мәтінге ықпалы, сондай-ақ қазақ және түрік тілдеріне әсері

тереңірек зерттеліп, бұл талдау жұмыстың практикалық маңызын арттыра түседі.

Тірек сөздер: фразеологизмдер, аударма, түпнұсқа, роман, стратегия, стиль, талдау, мәнмәтін, Үркер

Кіріспе

Аударма – адамзатқа ақпарат алмасу, мәдени мұраны тарату және ғылыми жетістіктерді интерлингвистикалық деңгейде меңгеруге мүмкіндік беретін маңызды тілдік-коммуникативтік процесс. Алайда, аударма үдерісі күрделі сипатқа ие, әсіресе, фразеологизмдер мен мәдени коннотацияға ие сөз тіркестерін аудару ерекше қиындық тудырады. Мұндай бірліктерді дұрыс жеткізу аудармашының екі тілді де, олардың мәдени ерекшеліктерін де терең меңгеруін талап етеді. Сонымен қатар, мағынаны дәл жеткізу үшін аударманың нақты стратегияларын қолдана білу де аса маңызды.

Ғалым Г. Смағұлова «фразеологизмдер сөйлеу және жазба тілде бағалағыштық қызметімен ерекшеленіп, өзіндік бейнелі, эмоционалды-экспрессивті жағынан айтушы мен тыңдаушы арасында жай хабарласу, ойды көркем жеткізу ғана құралы емес, түрлі сезімдік жақтарына әсер ету мүмкіндігіне ие болатын бірліктер ретінде танылады» деп фразеологизмдердің қызметін атап айтқан болатын [1, б.18].

Әдетте фразеологизмдер мәтіннің барлық түрлерінде қолданылады: бейресми және ресми, ауызша және жазбаша. Фразеологизмдер ауызекі және жазбаша тілде жиі қолданылатындықтан, көркем шығармада оларды бейтарап аудару мәтіннің көркемдік құрылымын бұзуы мүмкін. «Фразеологизмдердің сөзден басты айырмашылығы олардың экспрессивтік функциясында, ақпарат арқылы сөйлеушінің ынтасы мен ниетін, яғни интенциясын жеткізуінде байқалады. Бұл тілдік сананың бағалауыштық, уәждемелік, сондай-ақ көңіл-күй іс-әрекетінің куммулятивтік көрінісін айқындайды және кең ауқымда қарастыруды қажет етеді» [2].

Көркем шығармалардағы фразеологизмдерді аудару мәселесі қазақ тіліндегі бірқатар зерттеушілердің еңбектерінде қарастырылған. Бұл еңбектерде фразеологизмдердің тілдік, мәдени және эстетикалық қырлары талданып, аударма теориясының ғылыми өзектілігі мен маңыздылығы ашып көрсетіледі. Ә. Тарақов «Аударманың теориялық және прагматикалық мәселелері» атты кітабында фразеологизмдердің түрлері мен олардың аударылу сипаты жайлы зерттеулер жүргізген. Ғалымның пайымдауынша, фразеологизмдерді аударуда түпнұсқадағы тұрақты сөз тіркесіне сәйкес берілген мағыналық, эмоционалды-экспрессивтік және функционалды-стилистикалық мазмұнын сақтау қажет. Аудармашы осыған ұқсас сәйкестіктер іздейді [3, б. 25].

А. Жұмабекованың «Аударматанудың негіздері» атты еңбегінде фразеологизмдерді аудару мәселесі «Фразеологиялық сәйкестіктер» атты бөлімде қарастырылған. Бұл бөлімде фразеологизмдер еркін тіркесу қабілетінен айырылған, мағыналық және құрылымдық жағынан ажырамас тұтастыққа ие тұрақты тіркестер ретінде сипатталады. Автор фразеологизм

мен сөздің лексикалық мәнін салыстыра отырып, олардың кей жағдайда синонимдес болатынын атап өтеді. Сонымен қатар, фразеологиялық балама, фразеологиялық аналог және калька тәрізді түрлердің арасындағы айырмашылықтар нақты мысалдар арқылы көрсетілген. Дегенмен, бұл бөлімде фразеологизмдерді аудару мәселесі жүйелі және жан-жақты түрде талданбаған [4].

С. Баснеттің айтуынша: «Көптеген аудармашылар көркем мәтіннің басқа элементтермен диалектикалық қарым-қатынаста екенін елемейді, бұл олардың мәтіннің кейбір аспектілеріне тым көп көңіл бөліп, басқа тұстарын ескермеуіне әкеледі». С. Баснеттің пікірі аударма процесінің күрделілігін айқын көрсетеді. Көркем мәтіндер тек тілдік құрылыммен шектелмей, мәдени, рухани, тарихи және әлеуметтік мәнмәтіндермен де байланысты. Аудармашылар мәтіннің барлық элементтерін ескеруі тиіс, себебі кейбір аспектілердің назардан тыс қалуы мәтіннің мәнін жойып, оқырманға теріс әсер етуі мүмкін. Сондықтан, диалектикалық қарым-қатынасты түсіну аударма сапасын арттыру үшін өте маңызды. Аудармашы әрқашан мәнмәтінді ескеріп, мәтіннің барлық элементтерін тең дәрежеде бағалауға тырысуы қажет [5 , б. 89].

Атақты С. Влахов пен С. Флорин «Непереводимое в переводе» атты еңбектерінде фразеологизмдерді аудару мәселесіне арнайы тоқталып, бұл тақырыпқа екінші тарауды арнаған. Зерттеушілердің пікірінше, «аударылмайтын бірліктер шкаласы» немесе басқаша айтқанда, «аудармада қиындық тудыратын бірліктер шкаласы» бойынша фразеологиялық тіркестер мен бірліктер (ФБ) ең жоғары орынды иеленеді. Авторлар тұрақты тіркестерге тән басты ерекшеліктердің бірі – олардың аударылуындағы күрделілік екенін атап өтеді. Бұл бағытты қолдаушыларды кейде «аударылмайтын бірліктер теориясының жақтаушылары» деп те атайды. Зерттеулерде көрсетілгендей, фразеологизмдерді аудару барысында тәжірибелі аудармашылар да жиі қиындықтарға тап болады [6].

С. Влахов пен С. Флорин фразеологизмдердің аударматанудағы орны мен оларды аударудың ерекшеліктерін жан-жақты талдаған. Олар фразеологизмді аударудағы негізгі қағиданың – фразеологизмді фразеологизммен аудару екенін көрсетеді. Егер мақсатты тілде баламасы болмаса, авторлар мынадай тәсілдерді ұсынады: толық баламалы аударма, мәнмәтіндік (жартылай эквивалент), калька (сөзбе-сөз аударма) және сипаттамалық аударма.

Толық фразеологиялық эквивалент – мағынасы, лексикалық құрамы, образдылығы, стилистикалық реңкі және грамматикалық құрылымы жағынан екі тілдегі фразеологиялық тіркестер толық сәйкес келсе, бұл тәсіл қолданылады. Әдетте мұндай баламалар мифтер, аңыздар, діни және әдеби тақырыптар немесе тарихи фактілер негізінде пайда болған халықаралық сипаттағы фразеологизмдерге тән.

Жартылай фразеологиялық эквивалент – бұл тәсілде түпнұсқадағы бейнелілік пен метафоралылық аудармада сақталмайды немесе ішінара

өзгереді. Аударма мағына жағынан жақын болғанымен, құрылымы мен көркемдік ерекшеліктері өзгеше болады.

Сипаттамалық аударма – фразеологиялық бірліктің негізгі мағынасы еркін сөз тіркесі немесе сөйлем арқылы сипатталып беріледі. Бұл тәсіл фразеологизмнің нақты баламасы болмаған жағдайда қолданылады.

Калька әдісі – бұл тәсіл фразеологизмді сөзбе-сөз аудару арқылы жасалады. Әдетте аудармашы фразеологиялық құрылымның тікелей мағынасын көрсету үшін немесе басқа тәсілдер қолдануға мүмкіндік болмаған жағдайда осы әдіске жүгінеді [6, б. 234].

М. Бекер «In Other Words» атты еңбегінің 3.2-бөлімінде фразеологизмдерді аудару мәселесін жан-жақты талдайды. Автордың пайымдауынша, фразеологизмді немесе фразеологиялық бірлікті басқа тілге аудару процесінің нәтижесі көптеген факторларға тәуелді. Бұл мәселе тек мақсатты тілде мағынасы ұқсас фразеологизмнің болуымен шектелмейді. Сонымен қатар, фразеологизмді құрайтын лексикалық элементтердің маңыздылығы, олардың бастапқы мәтінде ауызша не көрнекі түрде қолданылуы, сондай-ақ мақсатты тілдегі фразеологиялық тілдің қолданыс орындылығы да маңызды рөл атқарады [7, б. 114].

Осы көзқарасты негізге ала отырып, «Үркер» романындағы фразеологизмдерге М. Бекер ұсынған стратегиялар қолданылып, кешенді талдау жүргізілді. М. Бекер идиомалар мен тұрақты тіркестерді бір лингвистикалық негізде қатар қарастырады. Автордың пайымдауынша, «спикер немесе жазушы, әдетте, фразеологизмдерге келесі өзгерістердің ешбірін енгізе алмайды:

1. құрамындағы сөздердің орын тәртібін өзгерту;
2. белгілі бір сөзді алып тастау;
3. жаңа сөз қосу;
4. бір сөзді басқа сөзбен ауыстыру;
5. грамматикалық құрылымын өзгерту» [7, б. 115].

Ғалымдардың пікірлері фразеологизмдерді аударуда қолданылатын тәсілдер мен әдістердің әртүрлілігін көрсетеді. Аудармашы аударма процесінде мәтіннің стилі, мәдени ерекшеліктері мен контекстін ескере отырып, ең тиімді стратегияны таңдай білуі тиіс.

Фразеологизмдер – тілдің бейнелі, экспрессивтік-эмоционалды мүмкіндіктерін танытатын маңызды бірліктерінің бірі. Олар авторлық стильді, мәтіннің эмоционалдық реңкін және мәдени контекстін айқындауға ықпал етеді. Әбіш Кекілбаевтың «Үркер» романы – қазақ әдебиетіндегі көрнекті тарихи туындылардың бірі. Бұл шығармада қолданылған фразеологизмдер саны мен түрлік әртүрлілігі жағынан ерекшеленеді және романның көркемдік жүйесіне мағыналық тереңдік береді.

Аударма барысында фразеологизмдердің мағынасы мен стильдік ерекшеліктерін дәл жеткізу – күрделі үдеріс. Бұл түпнұсқа мәтіндегі мағыналық реңкті, эмоциялық әсерді сақтау қажеттілігімен, сонымен қатар қабылдаушы тілдің құрылымдық және мәдени ерекшеліктеріне бейімделу

қажеттілігімен байланысты. Сондықтан фразеологизмдерді аударуда стратегияны дұрыс таңдау аударма сапасына тікелей ықпал етеді.

Осы мақалада «Үркер» романындағы фразеологизмдерді аудару процесіндегі негізгі қиындықтар, қолданылған аударма стратегиялары және олардың нәтижелері жан-жақты талданады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Зерттеу барысында салыстырмалы талдау әдісі қолданылып, түрік және қазақ тілдеріндегі фразеологизмдердің мәтіндік контексте қолданылу ерекшеліктері анықталды. Сонымен қатар, мазмұндық талдау әдісі арқылы фразеологизмдердің семантикалық жүктемесі, стильдік реңкі мен контекстуалдық қызметі талданды. Кейс стади әдісінің көмегімен романдағы нақты фразеологизмдердің аударма үлгілері қарастырылып, түрлі стратегиялардың тиімділігі мен шектеулі тұстары сарапталды.

Зерттеу барысында жиналған мәліметтер сандық және сапалық талдау әдістерімен өңделді. Салыстырмалы талдау нәтижесінде тұрақты сөз тіркестерін аударуда қолданылған стратегиялардың нәтижелілігі мен мәнмәтінге сәйкестік деңгейі айқындалды. Қолданылған әдістер негізінде аударма стратегияларының ерекшеліктері жүйелі түрде сипатталып, ғылыми тұжырымдар мен практикалық ұсынымдар әзірленді.

Талқылау мен нәтижелер

Ә. Кекілбаевтың «Үркер» романы – терең символикаға және ұлттық фразеологизмдерге бай көркем шығарма. Романдағы фразеологизмдер тек көркемдік құрал ретінде ғана емес, сонымен қатар халықтың мәдениеті, өмір салты мен тарихи болмысын бейнелеу құралы ретінде де маңызды рөл атқарады. Аударма барысында фразеологизмдердің семантикалық мазмұны мен контекстуалдық мәні ерекше назарға алынуы тиіс, себебі олардың тілдік-мәдени жүйедегі орны айрықша. Зерттеушілердің пікірінше, « кез келген ұлттық әдебиет даму барысында басқа да көптеген (батыстық, шығыстық, америкалық т.б.) әдебиеттермен қарым-қатынасқа түседі. Олардың арасында мазмұндық, пішіндік ауыс- түйістер болып жатады. Өз кезегінде бұл факторлар әдебиеттің дамуына оң әсер етеді» [8].

Қазақ тіліндегі метафораға негізделген фразеологизмдер түрік тіліндегі метафоралы фразеологизмдермен де сәйкес келуі мүмкін, әсіресе метафорадағы кілт сөз екі тілде бірдей метафоралық әлеуетке ие болғанда. Мұндай жағдайда аудармашының жұмысы әлдеқайда жеңілдеп, эквивалентті аударма жасайды. Мәтінді талдау кезінде аудармашының алдында тұрған бастапқы міндет - лексикалық элементтердің белгілі бір тобы фразеологизмді құрайтынын тану, содан кейін оны сәйкесінше түсіндіру [7 , б. 65].

Фразеологизмді дер кезінде тани білу маңызды, өйткені бұл оның тура емес мағынасын аударма мәтінінде дұрыс жеткізуге мүмкіндік береді. Егер аудармашы осы бастапқы қадамды орындамаса, келесі кезеңде сөзбе-

сөз аудармаға жүгінуі мүмкін, ал мұндай жағдайда көбінесе мағынасы бұрмаланған аударма пайда болады. Көп сөзден тұратын күрделі құрылым фразеологизм ретінде танылған жағдайда, аудармашы бірқатар факторларды ескере отырып, сол фразеологизмді аударудың ең қолайлы стратегиясын тандауы тиіс. Бұл факторларға екі тілдің типологиялық ұқсастығы, олардың арасындағы тарихи-мәдени байланыстар, аудармашының кәсіби тәжірибесі, қолжетімді сөздіктер мен олардың сапасы және фразеологизмнің табиғаты жатады. Фразеологизмдерді мақсатты тілдегі мағынасы мен құрылымы жағынан ұқсас тұрақты тіркеспен аудару – ең тиімді тәсілдердің бірі болып саналады. Қазақ фразеологизмдері немесе кез келген өзге тілдегі тұрақты тіркестер мұқият зерттелсе, олардың қолданылуындағы мәдени ерекшеліктер мен тілдік дәстүрлер арасындағы тығыз байланыс айқын көрінеді.

Сондықтан фразеологизмдерді аудару барысында мәдениетаралық сәйкестік пен мағыналық дәлдік басты назарда болуы тиіс. Осы мақалада «Үркер» романындағы қазақ фразеологизмдерінің түрік тіліне мәтіндік контексте қалай аударылғаны нақты мысалдар арқылы талданады.

Түпнұсқасы: **Көз алдында** – әлгінде ғана ақ жайманың әр жер-әр жеріне бүрісе шоңқиған жиде тастары [9, б. 8].

Аудармасы: **Gözlerinin önünde**, az önce ak yazmanın dört bir yanında, elini ayağını bağrına çekmiş, büzülmüş çöküveren iğde taşları [10, б. 8].

Мұнда «көз алдында» фразеологизмі нақты және бейнелі түрде бейнеленген. Аудармада «gözlerinin önünde» тіркесі де дәлме-дәл аударылған, бұл фразеологизмнің визуалдық әсерін сақтайды. Аудармашы фразеологизмнің мағынасын терең түсініп, қосымша сипаттамалармен толықтырған, бұл мәдени контексті көрсетеді.

Түпнұсқасы: **Кәлимасын қайырды** [9, б. 13].

Аудармасы: **Kelime-i şahadet getirdi** [10, б. 9].

Бұл фразеологизм діни контексте қолданылған. «Кәлимасын қайырды» – «шахадат сөзін айтты» деген мағынада, ал «kelime-i şahadet» – исламдық мәнмәтінде таныс тіркес. Аудармада мәдени сәйкестік сақталып, фразаның мәні берілген.

Түпнұсқасы: Тіпті жандарына жақындап баруға **денең түршігетіндей** [9, б. 18].

Аудармасы: Hatta yanlarına yaklaşımaya insan korkuyor, **tüyleleri diken diken oluyor gibi** [10, б. 17].

Мұнда «дене түршігу» эмоциясы нақты көрсетілген. Аудармада да бұл сезім «tüyleleri diken diken oluyor» тіркесі арқылы берілген, бұл фразаның эмоционалды әсерін күшейтеді.

Түпнұсқасы: - **Бал аштырғалы** келдің бе, жоқ түс жорытқалы келдің бе? – деді Тайлан оң қолында отырған сыз қабақ жылтыр қара баланың кекіліне қолын апарып [9, б. 28].

Аудармасы: - **Fal baktırmaya** mı, rüyanı mı yorumlatmaya mı geldin? dedi Taylan, sağ yanında oturan çatık kaşlı, kara yağız çocuğun kahkülüne elini götürüp [10, б. 33].

Аудармада «бал аштыру» мен «түс жорытуды» «fal baktırma» және «güya uoğutlama» арқылы сәтті жеткізген. Әртүрлі мәдениеттердегі сәйкес фразеологизмдерді қолдану – аудармашының шеберлігін көрсетеді.

Түпнұсқасы: Оның үстіне **қоян жүрек** қорқақтығы үшін басына әйелдердің тіз киімін орап, бетіне күйе жағып, ел алдында масқараға ұшырайды [9, б. 98].

Аудармасы: Bununla birlikte **tavşan yürekli** korkaklığı için, başına kadınların diz giyimini bağlayıp, yüzüne de kara is sürüp, halkın önüne çıkar ve maskara edilir [10, б. 138].

«Қоян жүрек» фразеологизмі нақты қорқақтықты білдіреді. Аудармада «tavşan yürekli» тіркесі фразаның мәнін беріп, контексте қорқынышты сезімді дәл жеткізеді.

Қазақ және түрік мәдениеттерінде қоян бейнесі қорқыныш пен үрейдің символы ретінде қабылданады. Бұл екі халықтың мәдени-танымдық жүйесінде белгілі бір ұқсастықтар бар екенін көрсетеді. Фразеологизмдердің ұлттық мәдениетпен тығыз байланыста екендігіне қарамастан, кей жағдайларда әртүрлі тілдер арасында семантикалық және құрылымдық жағынан сәйкес келетін тұрақты сөз тіркестері кездесіп жатады. Мұндай жағдайда аудармашы фразеологизмді мақсатты тілдегі толық немесе ішінара баламасымен беруге тырысады. Тәжірибелі аудармашы, мүмкіндігінше, қабылдаушы тілде мағынасы мен әсері жағынан эквивалентті фразеологизмдерді қолдануға басымдық береді. Бұл стратегия тек лексикалық құрам мен қысқалықты емес, сондай-ақ фразеологизмнің түпнұсқадағы эмоционалдық-экспрессивтік әсерін де сақтау мақсатында жүзеге асырылады.

Көп жағдайда түпнұсқа тіліндегі фразеологизмнің лексикалық құрылымы аударылатын тілдегі баламасынан ерекшеленуі мүмкін. Дегенмен, олардың семантикалық мазмұны ұқсас болуы ықтимал. Мұндай ішінара сәйкестік жағдайында аудармашы мақсатты тілден мағынасы жағынан баламалы, бірақ лексикалық тұрпаты мен мәдени коннотациясы өзгеше фразеологизмді таңдай отырып, түпнұсқа мәтіннің әсерін сақтайтын нұсқа ұсынуы тиіс. Бұл үрдіс келесі мысалдарда нақты көрініс табады.

Түпнұсқасы: Кейде **жүрек жұтқан** батыр тәуекелінен таппайтын қайырды қорқақ үрейінен табады екен [9, б. 21].

Аудармасы: Bazen **aslan yürekli**, yiğit ve gözü pek cesaretinden bulamadığı hayrı, ürkek korkusundan bulurmuş insan [10, б. 20].

Түпнұсқасы: Итжемес **жағасын ұстады**. [9, б. 13]

Аудармасы: İtcemes, şaşkınlıktan az kalsın **dilini yutacak** gibi oldu [10, б. 9].

Түпнұсқасы: Бірақ, оның **жанын қинайтын** жәйттер тым көп еді [Үркер 27].

Аудармасы: **Ama yüreğini sızlatan**, huzurunu kaçırان meseleler çoktu [9, б. 31].

Парафраза – фразеологизмнің негізгі мағынасын мақсатты тілде сипаттамалық жолмен жеткізуге негізделген аударма стратегиясы. Бұл

тәсілде мағыналық тұрғыдан дәл балама, фразеологиялық-семантикалық эквивалент немесе танымал бірліктер қолданылмайды. Нәтижесінде фразеологизмнің экспрессивтік әсері толығымен жоғалып, оған байланысты мәдени астар мен коннотациялар мақсатты мәтінде сақталмайды. Қарастырылып отырған екі тіл мен мәдениет елеулі айырмашылықтарға ие болған жағдайда, парафраза көбіне ең бейтарап және кеңінен қолданылатын стратегиялардың бірі болып саналады.

Түпнұсқасы: Не де болса, өзі ашқан балды өзі жорымауға **бел буды** [10, б. 8].

Аудармасы: Ne olursa olsun, kendi baktığı falı kendisi yorumlamamaya, hiçbir şeye yormamaya **karar verdi** [10, б. 3].

Түпнұсқасы: – Жездеңе айт, ұрыншылап келген күйеудей тұмшаланып жатып алғаны несі? Ел ұстайтын кісі, ең болмаса, анда-санда жұртқа елтең-селтең **қарасын көрсетпес** болар ма деді [9, б. 11].

Аудармасы: – Eniştene söyle: «Ne o, uğrun gelmiş damat gibi kapanmış, dışara çıkmadan yatıyor. Halka baş olan kişi hiç olmazsa, arada bir kalabalığın arasına girip, millete görünmez miydi?» demişti [10, б. 7].

Түпнұсқасы: Кең даланы еркін шарлап жүрген төрт аяқтының көкірегіндегі шыбын жан қоныр үйдің түрулі іргесінен кең дүниеге **көзін сатқан** екі аяқтының кеудесіне ұшып қону үшін содан басқа ештеңе қажет емес [9, б. 11].

Аудармасы: Engin bozkırda hür dolaşan dört ayaklının gövdesindeki sinek kadar küçücük canım uçup, sade, yoksul otağın keçeleri dürrülmüş keregesinden geniş cihana **umutlu gözlerle bakan** iki ayaklının gövdesine gelip konaklaması için, bundan başka hiçbir şey gerekmez [10, б. 8].

Аудармашы кей жағдайда фразеологизмнің лексикалық компоненттерін сөзбе-сөз аудару стратегиясын қолдануы мүмкін. Бұл тәсіл мынадай жағдайларда орынды деп есептеледі: егер екі тілдің метафоралық әлеуеті ұқсас болса; мақсатты тілде сөзбе-сөз балама қолайлы әрі түсінікті саналса; аудармашы сәйкес фразеологиялық баламаны таба алмаса; сөздіктерде қажетті мағына берілмесе немесе фразеологизм түпнұсқада өзгеріске ұшыраған болса. Мұндай жағдайларда сөзбе-сөз аударма аудармашы үшін ең ыңғайлы не мәжбүрлі түрде таңдалатын шешім ретінде қарастырылады.

Түпнұсқасы: **Ат шаптырым** ақ орданың сол жағында манадан бері үнсіз отырған сүйек басы күйеуіне келетін кең маңдай, қыр мұрын, жайнақ көз бәйбішенің ақ борық тамағына болмашы діріл жүгірді, бірақ бұлтиған етті еріндері сол **бүлк етпеген** қалпы қала берді [9, б. 8].

Аудармасы: **At koşturacak kadar** geniş ak ordanın sol tarafında, deminden beri sessiz oturan, çehresi kocasını andıran, geniş alını, düz, biçimli ve ince burunlu, neşe saçan parlak gözleri olan hanımı kireç gibi gedanı, belli belirsiz titredi; fakat dolgun, etli dudakları o **kıpırtısız halini** sürdürüyordu [10, б. 2].

Түпнұсқасы: - Баласын көрдің бе? Өсіп пе? Өскенде қандай, **аттың құлағында ойнайды** [9, б. 11].

Аудармасы: - Oğlunu gördün mü ? - Büyümek ne demek, **Atın kulağında oynuyor** [10, б. 7].

Түпнұсқасы: **Ат суытып алайын** деп, жусаны мен жапағы қалың көлдеу ойдың ортасындағы алда төмпектің қасына кеп тоқтады. [9, б. 12]

Аудармасы: **Atı biraz dinlendirmek** niyetiyle, pelini ve yapağı gibi yumuşak otları bol, gölü andıran bir ovanın ortasındaki, biraz yüksekçe toprak uğınının yanına gelip durdu [10, б. 8].

Түпнұсқасы: Онда осы күннің өзінде пұшпақ тістелеп, зорға талшық айырып отырған қазақ **қара судан қаймақ қарап** біржола пұшайман боп қалды дей беріңіз. [9, б. 13]

Аудармасы: Öyle bir durumda, bugün bile sadece deri çiğneyip, zor bela azık temin etmekte olan Kazak, **kara sudan kaymak arayan** insan haline düşecek, her şeyden **ümidini kesecektir** [10, б. 10].

Түпнұсқасы: Соның өзі тап онша алыста да емес, **қол созым жерде тұрғандай** [9, б. 19].

Аудармасы: O da pek uzakta değil, **elini uzatsa tutacağı yerde** gibi [9, б. 18].

Фразеологизмдерді мақсатты мәтінге енгізбей, қасақана аудармай қалдыруды «түсіру» стратегиясы деп атайды. Бұл тәсіл кей жағдайда авторлық стиль мен мәтіннің контекстуалдық тұтастығын сақтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, түпнұсқадағы атмосфераны жеткізуге кедергі келтірмеу үшін де тиімді саналады.

Кейбір фразеологизмдер мәдени немесе тілдік ерекшеліктерге байланысты мақсатты аудиторияға түсініксіз болуы мүмкін. Мұндай жағдайда, мәтіннің мағынасы бұлыңғыр болмас үшін, аталған стратегияны қолдану орынды. Фразеологизмдерді аудармай қалдыру оқырманның қабылдауын жеңілдетуге және аударма мәтіннің ішкі үйлесімділігін сақтауға бағытталады. «Үркер» романынан алынған мысалдарға келетін болсақ:

Түпнұсқасы: Сұлтанның **жүрегі шым ете қалды** [9, б. 587].

Аудармасы: жоқ

Түпнұсқасы: Қанша дегенмен, өзі біркісінің **жүрегін тітіркендіретіндей** тосын шаруа еді [9, б. 664].

Аудармасы: жоқ

Түпнұсқасы: Баяғыдан бері осының бағының жанбағанына тілектес боп сырттай көз сатып отырған талай **қара жүректің** құдайлары береді де қалады [9, б. 708].

Аудармасы: жоқ

Аталған фразеологизмдердің аудармада түсіп қалуы – аудармашының саналы әрі мақсатты тандауы деуге болады, себебі бұл тіркестерді тікелей аудару түпнұсқадағы эмоциялық реңкті бұрмалап, мақсатты аудитория үшін түсініспеушілік тудыруы мүмкін. Кейбір фразеологизмдер терең семантикалық мазмұн мен мәдени-эмоциялық жүктеме арқалағандықтан, оларды өзге тілде дәл жеткізу қиынға соғады. Мұндай жағдайларда аудармадан әдейі алып тастау – түпнұсқаның көркемдік тұтастығы мен ішкі мағынасын сақтау үшін тиімді стратегия болып табылады. «Түсіру» стратегиясы мәтіннің стилистикалық біртұтастығын сақтауға көмектесе

алғанымен, кейбір семантикалық және мәдени ақпараттың жоғалуына себеп болуы мүмкін. Бұл, өз кезегінде, оқырманның мәтінді толық түсінуіне және фразеологизмнің мәдени астарын қабылдауына кедергі келтіреді.

Кейде көркемдік тегістеу немесе фразеологизмдердің түсірілуі шығарманың стилистикалық әртүрлілігін төмендетіп, оның эмоционалдық әсерін әлсіретуі ықтимал. Сонымен қатар, аударылмаған фразеологизмдер оқырманның назарын аудармай, мәтіннің тартымдылығын төмендетуі мүмкін. Сондықтан, «түсіру» стратегиясын қолдану кезінде мәтін контексті, мәдени айырмашылықтар және көркем шығармаға тән тұтас әсер ескерілуі қажет.

Мақалада «Үркер» романындағы фразеологизмдерді аударудың негізгі стратегиялары қарастырылды. Тұрақты сөз тіркестері – тілдік бірліктердің ерекше категориясы, олар көркем мәтінде терең мағына мен стильдік реңк беруге қызмет етеді. Аударма процесінде фразеологизмдерді дәл жеткізу үшін түпнұсқадағы мағыналық, эмоциялық және эстетикалық жүктемені сақтау аса маңызды.

Зерттеу барысында фразеологизмдерді аудару стратегияларының бірнеше түрі айқындалды: мақсатты тілдегі ұқсас фразеологизм арқылы аудару, эквиваленттілік аударма, түсіру, парафраза, баламалы аударма және сөзбе-сөз аударма. Әрбір стратегияның өзіне тән артықшылықтары мен шектеулері бар. Сондықтан аудармашы шығарманың жанрына, стиліне және коммуникативтік мақсатына сәйкес келетін тәсілді таңдауы тиіс.

Фразеологизмдерді сәтті әрі дәл аудару үшін мәдени мәнмәтін, семантикалық ерекшеліктер мен тілдің лексикалық байлығы міндетті түрде ескерілуі тиіс. Өйткені олардың дұрыс жеткізілуі көркем мәтіннің түсініктілігіне, әсерлілігіне және мазмұндылығына тікелей ықпал етеді.

Сонымен қатар, аударма стратегияларын талдау арқылы тілдер арасындағы мәдени байланыстың тереңдігі мен әртүрлілігі ашылып көрсетіледі. Аударматану саласында бұл аспектілерді терең зерттеу тіл мен мәдениетті өзара байытуға, сондай-ақ халықаралық әдеби алмасу мен мәдени диалогты нығайтуға елеулі үлес қосады.

Қорытынды

Фразеологизмдер – белгілі бір мәдени ортада қалыптасқан күрделі тілдік бірліктер. Оларды аудару барысында аудармашының тілдік құзыреттілігі мен түпнұсқа және мақсатты тіл арасындағы мәдени әрі құрылымдық сәйкестіктер шешуші рөл атқарады. «Үркер» романындағы фразеологизмдерге жүргізілген талдау олардың түрік тіліне аударылуында әртүрлі стратегиялардың қолданылғанын көрсетті. Атап айтқанда, парафраза, сөзбе-сөз аударма, баламалы құрылымдарды пайдалану және кейбір жағдайда фразеологизмдерді түсіру сияқты тәсілдер жиі байқалады.

Талдау барысында кейбір фразеологиялық бірліктердің сөзбе-сөз аудармасы мақсатты тілде стилистикалық немесе семантикалық тұрғыда қолайсыз құрылымдар қалыптастыруы мүмкін екені анықталды. Бұл құбылыс, әсіресе мәдени астары терең тұрақты тіркестерді тікелей аудару

кезінде жиі кездеседі. Сондықтан фразеологизмдерді аударуда мәдени контекстті ескере отырып, мағына мен функцияны тең дәрежеде сақтайтын тиімді тәсілдерді қолдану қажеттілігі туындайды.

Аудармашылардың фразеологиялық құрылымдарды дәл танып, оларды мақсатты тілдің нормаларына икемдей алуы – кәсіби шеберліктің маңызды көрсеткіші. Бұл ретте түрік тілінің фразеологиялық жүйесін, метафоралық модельдерін және мәдени кодтарын меңгеру, сондай-ақ стильдік үйлесімділікті сақтау – сапалы аударманың негізгі талаптарының бірі болып табылады.

Сонымен қатар, фразеологизмдерді лексикографиялық тұрғыдан жинақтау мен жүйелеу барысында олардың тек дәстүрлі нұсқаларын ғана емес, құрылымдық және мағыналық өзгергіштік әлеуетін де ескеру қажет. Себебі зерттеу нәтижелері фразеологизмдердің лексикалық құрамының түрленуі, синтаксистік бейімделуі және мәнмәтінге икемделуінің жиі кездесетінін көрсетті.

Зерттеудің тағы бір маңызды нәтижесі – қазақ және түрік тілдерінің қазіргі кезеңдегі лексикалық, синтаксистік және семантикалық үдерістерін құжаттау мен салыстырмалы зерттеу үшін параллельді қазақ–түрік тілдік корпусын құрастыру қажеттігі. Мұндай корпус аударматану, контрастивті лингвистика және мәдениаралық коммуникация салаларында құнды ғылыми ресурс ретінде қызмет ете алады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Смағұлова Г. Қазақ фразеологиясы лингвистикалық парадигмаларда: монография. – Алматы: Елтаным баспасы, 2020. – 256 б.

[2] Қоянбекова С.Б., Сатинбекова М.М., Кубдашева К.Б., Нұрмұхаметова Қ.Т. Экспрессивтік стилистика: қазақ тіліндегі фразеологизмдердің ұлттық кодтағы лингвомәдени парадигмалары // ҚазХҚжәнеӨТУ Хабаршысы ғылыми журналы, «Филология ғылымдары» сериясы. – 2024. – Том 74 № 3. – Б. 135-153.

[3] Тарақов Ә.С. Аударманың теориялық және прагматикалық мәселелері. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 153 б.

[4] Жұмабекова А.Қ. Аударматанудың негіздері. – Астана: Полиграфкомбинат, 2015. – 288 б.

[5] Susan Bassnett. Translation Studies. – New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2014. – 190 б.

[6] Флорин С.И., Флорин С.П. Непереводимое в переводе. – Москва: Р.Валент, 2012. – 406с.

[7] Baker M. In other words: A coursebook on translation. – Routledge, London and New York, 2018. – 304 p.

[8] Токшылыкова Г.Б., Каримова Г.С., Казтаева А. Қ. Әлем әдебиеті мұраларының аударылу жайы // ҚазХҚжәнеӨТУ Хабаршысы ғылыми журналы, «Филология ғылымдары» сериясы. – 2024. – Том 74 № 3 (74). – Б.404-416.

[9] Кекілбаев Ә. Ұркер. – Алматы: Мазмұндама, 2023. – 736 б.

[10] Kekilbayuli A. Ülker. Cilt I. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2002. – 335 б.

REFERENCES

[1] Smağūlova G. Qazaq frazeologiasy lingvistikalyq paradigmalarda: monografia. [Kazakh Phraseology in Linguistic Paradigms: Monograph]. – Almaty: Eltanym baspasy, 2020. – 256 b. [in Kaz.]

[2] Qoianbekova S. B., Satinbekova M. M., Kubdaşeva K. B., Nürmūhametova Q. T. Ekspresivтік stilistika: qazaq tılındegі frazeologizmderdің ūlttyq kodtağy lingvomādeni paradigmalary. [Expressive Stylistics: Linguocultural Paradigms of Kazakh Phraseologisms in the National Code] // QazHQjäneÄTU Habarşysy ğylymi jurnaly, «Filologia ğylymdary» seriasy. – 2024. – Tom 74 № 3. – B. 135-153. [in Kaz.]

[3] Taraqov Ä. S. Audarmanyñ teorıalyq jäne pragmatikalyq мәseleleri. [Theoretical and Pragmatic Issues of Translation] – Almaty: Qazaq universiteti, 2016. – 153 b. [in Kaz.]

[4] Jūmabekova A. Q. Audarmatanudyñ negızderi. – Astana: Poligrafkombinat, 2015. [Fundamentals of Translation Studies] – 288 b. [in Kaz.]

[5] Susan Bassnett. Translation Studies. – New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2014. [] – 190 bet.

[6] Florin C. İ., Florin S. P. Neperevodimoe v perevode. [The Untranslatable in Translation] – Moskva: R. Valent, 2012. – 406с. [in Rus.]

[7] Baker M. In other words: A coursebook on translation. – Routledge, London and New York, 2018. – 304 p.

[8] Tokşylykova G. B., Karimova G. S., Kaztaeva A. Q. Älem ädebieti mūralarynyñ audarylu jaiy. [The Translation of World Literary Heritage] // QazHQjäneÄTU Habarşysy ğylymi jurnaly, «Filologia ğylymdary» seriasy. – 2024. – Tom 74 № 3 (74). – B. 404-416. [in Kaz.]

[9] Kekılbaev Ä. Ұркер. [Urker] – Алматы: Mazmundama, 2023. – 736 б. [in Kaz.]

[10] Kekilbayuli A. Ülker. Cilt I. [Urker] – Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2002. – 335 b. [in Tur.]

СТРАТЕГИИ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ (ПО РОМАНУ АБИША КЕКИЛЬБАЕВА «УРКЕР»)

* Оразбаева М. К. ¹

* ¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан

Аннотация. Перевод – это процесс передачи смысловых, культурных и прагматических аспектов целевого текста на другом языке. Однако перевод фразеологических и культурно обусловленных устойчивых выражений по-прежнему представляет собой сложную задачу для переводчиков, поскольку

такие единицы насыщены национальными и культурными коннотациями.

Цель данной научной статьи – всесторонне исследовать трудности, возникающие при переводе фразеологизмов из казахского языка на турецкий в романе «Үркер» Абиша Кекилбаева, а также стратегии, применяемые для их преодоления.

Исследование включает в себя несколько ключевых направлений. В первую очередь дается теоретическое определение термина «фразеологизм» и рассматривается его функция в переводческом контексте. Поскольку фразеологизмы, представленные в романе, играют особую роль в отражении культурного облика и исторического сознания казахского народа, при их переводе необходимо учитывать культурные коннотации и символику. Кроме того, с помощью количественного и качественного анализа исследуются основные стратегии, применяемые при переводе фразеологизмов с казахского на турецкий язык.

Научная значимость статьи определяется системным анализом типов и частоты переводческих стратегий, использованных при передаче фразеологических единиц из романа «Үркер» на турецкий язык. В результате исследования были выявлены следующие четыре ключевые проблемы:

1. Наиболее часто применяемые стратегии – дословный перевод и семантический эквивалент; за ними следуют парафраз, опущение и другие методы.

2. В отдельных случаях дословный перевод способствует включению казахских фразеологизмов в турецкую лексику.

3. Дословно переведённые выражения могут восприниматься как «чуждые» или непонятные, что затрудняет их восприятие читателем.

4. В случае, если значение фразеологизма раскрыто недостаточно, дословный перевод оказывается неудачным.

Характер переводческих стратегий, причины их использования, влияние на переведённый текст, а также их воздействие на казахский и турецкий языки подвергаются глубокому анализу, что повышает практическую значимость проведённого исследования.

Ключевые слова: фразеологизмы, перевод, оригинал, роман, стратегия, стиль, анализ, контекст, Үркер

TRANSLATION STRATEGIES OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN A LITERARY WORK (BASED ON ABISH KEKILBAYEV'S NOVEL «URKER»)

* Orazbayeva M.K. ¹

* ¹ al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. Translation is the process of conveying the semantic, cultural, and pragmatic aspects of a source text into another language. However, the translation of phraseological and culturally bound fixed expressions remains a complex challenge for translators, as such units are deeply embedded with national and cultural connotations.

The primary objective of this scholarly article is to comprehensively examine the difficulties that arise in the process of translating phraseological units from Kazakh into Turkish in Abish Kekilbayev's novel *Ürker*, as well as the strategies employed to overcome these challenges.

The study comprises several key directions. First, a theoretical definition of the term “phraseologism” is provided, and its function within the context of translation is explored. Since the phraseological units used in the novel play a crucial role in reflecting the cultural identity and historical consciousness of the Kazakh people, their translation requires careful attention to cultural connotations and symbolic meanings. In addition, the main translation strategies applied to Kazakh–Turkish phraseological equivalents are examined through quantitative and qualitative methods.

The scholarly significance of the article lies in its systematic analysis of the types and frequency of translation strategies used to render phraseological expressions from the novel *Ürker* into Turkish. The findings of the study identify the following four key issues:

1. The most frequently applied strategies are literal translation and semantic equivalence, followed by paraphrasing, omission, and other techniques.
2. In certain cases, literal translation contributes to the integration of Kazakh phraseological units into Turkish lexical usage.
3. Phraseological expressions rendered literally may appear “foreign” or unintelligible, potentially hindering reader comprehension.
4. When the meaning of a phraseologism is not fully conveyed, literal translation often proves ineffective.

The nature of translation strategies, the reasons for their application, their influence on the translated text, and their broader impact on both Kazakh and Turkish languages are subjected to in-depth analysis, thereby enhancing the practical relevance of the research.

Keywords: phraseology, translation, original, novel, strategy, style, analysis, context, *Urker*

Мақала түсті: 08 қараша 2024

Авторлар туралы мәлімет:

Оразбаева Меруерт Қазбекқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Түріктану және Шығыс елдерінің тарихы кафедрасының докторанты, Алматы, Қазақстан, e-mail: orazbayevameruyert@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7791-7712>

Информация об авторах:

Оразбаева Меруерт Казбековна – докторант кафедры Туркологии и истории стран Востока Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: orazbayevameruyert@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7791-7712>

Information about the authors:

Orazbayeva, Meruyert Kazbekkyzy – Doctoral Candidate of Department of Turkish Studies and History of the East, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: orazbayevameruyert@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7791-7712>

ӨОЖ 81'1

FTAXP 16.21.33

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.020>

**Ә.НҮРПЕЙІСОВТІҢ «ҚАН МЕН ТЕР» ТРИЛОГИЯСЫНДАҒЫ
«АҚ» ПЕН «ҚАРА» ЖАЛПЫ АТАУЛАРЫ ТУЫНДАҒАН
ТІРКЕСТЕРДІҢ ОРЫСША АУДАРМАСЫ ЖАЙЫНДА**

Серікбаева Ұ.Б.¹, *Советова З.С.², Жүсіпова А.Ө.³, Ержанова Ж.Б.⁴

1, * 2, 3, 4 Ғұмарбек Дәукеев атындағы Алматы энергетика және байланыс университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Тіліміздегі түр-түс атаулары мен олардан туындаған жай және тұрақты тіркестердің (фразеологизмдер, мақал-мәтелдер, салыстырмалы тіркестер, жұмбақтар) барлығын бір ғылыми еңбекте толық әрі кешенді түрде қарастырып шығу мүмкін емес. Осыған байланысты зерттеу барысында түр-түс әлеміндегі «ақ» және «қара» атауларына арнайы назар аударылып, олардың танымдық және тілдік табиғаты қарастырылды.

Зерттеу жұмысының негізгі мақсаты – «ақ» және «қара» түстерінің мағыналық реңктері мен қолданыс ерекшеліктерін анықтау. Аталған түстердің жеке қолданыстағы және тіркес құрамындағы қызметтерін талдау арқылы олардың ұлттық мәдениеттегі тарихи-әлеуметтік маңызын, этнолингвистикалық сипатын ашу көзделді.

Зерттеу барысында салыстыру, мәтіндердегі түр-түс атауларының құрылымдық ерекшеліктеріне талдау жасау әдістері қолданылды.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы – «ақ» және «қара» түр-түс атаулары мен олардан туындаған жай және тұрақты тіркестердің ауыспалы, метафоралық, символикалық және тұрмыстық мағыналарын жан-жақты ашып көрсетуінде. Бұл атаулардың танымдық табиғатын анықтау лексикалық жүйедегі мағыналық қабаттарды терең түсінуге мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда халықаралық қатынастардың кеңеюіне, рухани, мәдени және экономикалық байланыстардың дамуына байланысты тіл байлығын, соның ішінде түр-түс атаулары жүйесін де терең меңгерудің маңызы арта түсуде. Түр-түс атаулары қазақ тілінің көне және байырғы лексикалық қабатына жатады. Бұл атаулар мен тіркестерді өзге тілдерге (орыс, ағылшын, неміс және т.б.) оп-оңай аударуға келмейді. Сондықтан олардың астарындағы ұлттық салт-дәстүрлерді, наным-сенімдер мен дүниетанымдық ерекшеліктерді жетік білу қажеттілігі туындайды. Ғылыми жұмыстың практикалық маңыздылығы – зерттеу нәтижелерін әдебиеттану, аударма теориясы мен практикасы, сондай-ақ түр-түс атауларына қатысы бар барлық салаларда қолдануға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: түр-түс атаулары, символдық мағына, ауыспалы мағына, номинативтік мағына, негізгі мағына, аударма, ақ, қара

Кіріспе

Қазақ тілінің сөздік қорында ерекше орын алатын түр-түс атаулары саны жағынан көп болмаса да, мағыналық өрісі мен комбинаторлық қолданыс аясы кең. Бұл атаулар бір тілдің өз ішінде мыңдаған тұрақты және ауыспалы қолданыс үлгілерін қалыптастырады. Осы ерекшеліктеріне байланысты түр-түс лексикасы әлемнің барлық тілдерінде мағына байлығы мен қолданыс ауқымының кеңдігі тұрғысынан танылып, «түр-түс әлемі» деп аталатын ерекше тілдік қабат ретінде қарастырылады.

Зерттеудің алдына қойылған негізгі міндеттер – «ақ» және «қара» түстеріне байланысты атаулар мен олардың қатысуымен жасалған тіркестерді лингвомәдениеттанымдық аспектіде қарап, олардың орыс тіліне аударылу ерекшеліктері мен заңдылықтарын анықтау.

Өзімізді қоршаған табиғатты сан алуан түр-түстер – жалпы қоғамға өмір-тіршілігімізге ерекше сән беріп, көркейтіп тұратын құбылыстар. Егер біздің айналамыздағы жайқалып тұрған өсімдіктер, жүгерген аң, ұшқан құс, әр алуан заттар мен табиғи құбылыстар өзінің болмысына тән бояу-нақыштарымен көз тарта құлпырап тұрмай, бір түсті бояуымен солғын тартып тұрса, өмір-тіршілігіміз де сондай сүреңсіз, көңілсіз болар еді. Алайда, сол өмірді біз тек өзінің қызылды-жасылды бояуымен; мың құбылатын сан алуан түр-түсімен ғана көріп өскендігімізден бе, әйтеуір, олардың шынайы табиғатына әрқашан көз тоқтатып, көңіл аудара бермейтін сияқтымыз. Ал шынында дәл солай емес. Табиғаттағы бұл сан алуан түр-түс әлеміне ата-бабаларымыз ерекше мән беріп, ғасырлар бойы оларды іштей саралап, әрбір түр мен түске ат қойып, айдар тағып келгендігін көреміз. Соның нәтижесінде тілімізде жүздеген, тіпті мыңдаған түр-түс атаулары мен тіркестер дүниеге келді. Ол әрбір тілдің сөз байлығындағы өзіндік ерекшелігі мол үлкен салаға айналып отыр. Түр-түске қатысты лексика қазақ тілінің қазынасынан кең орын алып, тек түр-түстердің лексикалық мағынасына ғана қолданылып қоймай, жалпы көркемсөз қорына тән тілдің сипаттау, суреттеу, бейнелеу, әсірелеу, т.б. тәсілдері ретінде де кеңінен қолданылады.

Осы орайда қазақ тіліндегі сан алуан түр-түс атаулары мен олардан туындаған жай тіркестер мен тұрақты тіркестер әдебиетшілер мен тіл мамандарын көбірек қызықтырады және бұл салада біршама зерттеушілердің, атап айтқанда А.Н.Кононов [1], Ә.Қайдаров [2], Е.Қойшыбаев [3], Р.Н.Шойбеков [4], Ж.Манкеева [5], С.Сәтенова [6], Ө.Айтбаев [7], Л.Циртаутас [8], Н.А.Баскаков [9], З.Ж.Аухадиева [10] т.б. еңбектерінде сөз етілген. Оларда көбіне-көп түр-түс атаулары мен сөз тіркестерінің тілдік табиғаты мен ақын-жазушылардың қолданыс тәсілі, сөз саптау мәнері, шеберлігі сөз болып келеді. Әрине, бұлардың бәрі де ғылым үшін қажетті мәселелер. Алайда, қазақ тіліндегі түр-түске қатысты атаулар мен тіркестердің ана тіліміздегі күрделі де, көркем табиғатын, әсіресе,

олардың ауыспалы мағынасына өтіп, шектен шығып, шарықтап, асқақтап кететін ерекшеліктерін екінші бір тілге аударып, дәл де, дұрыс жеткізудің мәні өте зор. Аударма мәселесі – филологияға ортақ, әрі әдебиеттану мен лингвистика салаларына тән құбылыс. Бұл проблеманың да тіл тұрғысынан қарастырылуға тиісті өзіндік ерекшеліктері аз емес.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Қазіргі жаһандану жағдайында халықаралық қарым-қатынастардың жанданып, рухани, мәдени және экономикалық байланыстардың кеңеюіне байланысты жалпы тілдік қорды ғана емес, түр-түс атаулары жүйесін де жан-жақты әрі терең меңгерудің практикалық маңызы ерекше. Түр-түс атаулары қазақ тілінің көне әрі байырғы лексикалық қабатына жатады. Бұл атаулар мен олардан туындайтын тіркестерді орыс, ағылшын, неміс тілдеріне сөзбе-сөз аудару көп жағдайда мүмкін емес. Сол үшін олардың мағыналық астарындағы салт-дәстүр, наным-сенім, дүниетаным сияқты ұлттық мәдени факторларды жетік білу қажет. Осыған байланысты «ақ» және «қара» түр-түс атауларын орыс тіліне аударылу үлгілерін қарастырдық.

Мақалада негізінен сипаттамалық, семантикалық талдау, тарихи-салыстырмалы әдістер қолданылды. Зерттеу барысында түр-түс атауларының туынды, ауыспалы, рәміздік, кәделі мағыналарының қалыптасу уәждерін айқындау мақсатында бұл атаулар ретроспективті бағытта талданып, этнолингвистикалық тұрғыдан зерделенді. Сонымен қатар қазақ және орыс тілдеріндегі баламалы бірліктерді салыстыру үшін салыстырмалы әдіс те пайдаланылды.

Талқылау және нәтижелер

Біздің мақаламыз да осы проблеманың нақтылы бір мәселесіне ғана бағытталып отыр. Ол жалпы түр-түс атауларынан, ұғымдарынан туындаған тіркестердің ішінен тек **ақ** пен **қара** түстеріне қатысты тіркестердің Ә.Нұрпейісовтің «Қан мен тер» атты трилогиясының орысша аудармасындағы («Кровь и пот», Москва 1977) «өмірін» айқындау. Мақала тақырыбын осылайша тарылтып алуымыздың 2 түрлі себебі бар: *оның біріншісі* – әрбір жазушының түр-түс әлеміне деген өзіндік көзқарасы мен таңдау-талғамының болатындығына байланысты. Аталмыш жазушының, әсіресе, осы екі түсті **ақ** пен **қараны** ерекше ұнатып, жиі қолдануы болса, *екіншісі* – аударма тіліне тән ерекшеліктерді осы екі атау (түсінік) арқылы да анықтауға болатындығы [2, 45-56 бб.]

Шынында да, байқаған адамға (біз оны сандық-статистикалық тәсілмен анықтадық) кейбір жазушы өз шығармаларында, мәселен, *көк* түсті көбірек қолданса, енді бірі *қызыл* не *жасыл* түсті, ал үшіншісі *қоңыр*, *сұр* түстерді ұнатады екен. Оның себебі көркем шығарманың пафосына қалам шеберінің психологиясына, дүниетанымына, т.б. факторларға байланысты болса керек. Бұл, әрине, жеке мәселе. Дегенмен, біздің пайымдауымыз бойынша, жазушы Ә.Нұрпейісовтің **ақ** пен **қара** түстерін, өте күшті, әрі қарама-қарсы

(контрастивті), қанның екі түсі ретінде алма-кезек қолдануын табиғат пен қоғамдағы құбылыстарды ерекше «таңбалау» (суреттеу, бейнелеу) мақсатынан туындаған. Бұл екі түсті жиі қолданудың тағы бір сырын біз автордың (өзі байқамайтын) өзіндік сөз қолданыс ерекшелігіне, мәнеріне байланысты деп білеміз.

Мақаланың аталған мәселені осы бір қырынан қарастыруының тағы бір себебі көркем шығарма тіліндегі, әсіресе, тұрақты тіркестердің екінші бір тілге аударғандағы күй-жайы арнайы зерттелмесе, ешбір жанға, еш уақытта байқалмай кетуі мүмкін екен. Түпнұсқадан аударма барысында не түсті, нелер өзгеріп, нелер жаңарып жатқанын оларды салыстыра, салғастыра зерттемесе, тіпті екеуін (қазақшасы мен орысшасын) бірдей оқып шыққан адамға да (тіпті, автордың өзіне де) байқала бермейтін сияқты.

Міне, осы мақсатта біз басқа түр-түс атауларынан ерекше көп оқығанда көз сүріндіре беретін, *ақ* пен *қараға* қатысты тіркестерді орысша аудармасымен жолма-жол салыстыра қарастырып шықтық.

Бұларға тоқталмас бұрын бір-екі жалпы мәселенің бетін аша кетуді жөн көрдік.

Шығарманың үш томы бойынша *ақ*, *қара* ұғымдарына қатысты жеке атаулар мен жай және тұрақты тіркестердің (бұлардың ара жігін айыру кейде қиын. Сондықтан оларды бірге атап отырмыз) жалпы саны екі мың шамасында (қайталауымен бірге есептегенде). Бұлардың жартысынан аздауы *ақ* ұғымына, көпшілігі *қара* ұғымына жатады. *Ақ* пен *қара* түс атаулары өздерінің түр-түстік номинативтік мағынасынан басқа әртүрлі ***объектіге қатысты ауыспалы мағыналардан және іштей жіктелетін тақырыптық топтардан*** тұрады.

Мәселен, олар:

1. Табиғат құбылыстарына байланысты: *ақ бұлт, ақшуда түтін, ақ түтек, ақ тымық, ақ көбік, қара түнек, қара суық, қара кеш, қара дауыл*, т.б.;

2. Жер-суға байланысты: *ақ жота, ақ адыр, қара су, ақ кіршілдек құм, ақ шағыл, ақ су, қара топырақ, қара адыр, қара дала, қара жол, ақ шоқалақ*, т.б.; [3, 15-18 бб.]

3. Өсімдік дүниесіне байланысты: *ақселеу, ақкөде, қара орман, қара жусан*, т.б.;

4. Жан-жануарларға байланысты: *ақ желін, ақбақай, қара төбет, қара мөңке, қара мал, ақ арғымақ, қара тоқты, қара жал айғыр*, т.б.;

5. Адамға байланысты: *ақ пейіл, ақ тоқал, ақ білек, ақ сеңсең бөрік, қара сирақ, қара қатын, ақ езулену, ақ иек, қара сақал*, т.б.;

6. Қоғамға байланысты: *ақ шатыр, ақ ту, ақ отау, ақ патша, ақ сүйек, қара жылым*, т.б. [4, 171-174 бб.];

7. Абстрактілі мағына және іс-әрекетке байланысты: *ақ бота, ақ неке, таң ағараңдауы, ақ буырлану, ақ жол, қара байланғыр, қас қараю, қара көріну* т.б.

Көркем шығарма тілі мен оның мазмұнын терең түсініп, одан өзіне рухани ләззат алу үшін де, әсіресе, оны екінші бір тілге көркемдік сипатын, экспрессивті-эмоционалды мәнін солғындатпай аударып бере білу үшін де, жалпы түр-түс әлемінің табиғатын, олардың нақты номинативті мағыналарын да терең түсінген жөн. Ол мағыналар түр-түстердің жай атауларына да, олардан туындаған жай және тұрақты тіркестерге де тән.

Осыған байланысты ескерте кететін бір жағдай: біз қарастырып отырған *ақ* пен *қара* атаулары бір емес, бірнеше қосымша, ауыспалы мағыналарға ие болатындығын айқын көреміз. Мәселен, *ақ* түс атауының қазақ тілінде ең аз дегенде гоногенді сипатқа ие бес және алты қосымша мағынасы бар екен. Олар:

Бірінші *ақ* – қара түске қарама-қарсы түс (негізгі мағына);

Екінші *ақ* – сүт тағамдары;

Үшінші *ақ* – індет ауырынан кейін малдың (қой, ешкі, сиыр) сүт азайып, желіні тартылатын ауру;

Төртінші *ақ* – таза, пәк: қылмыстан аулақ, күнәсіз (адам);

Қара түске тоқталсақ:

Бірінші *қара* – *ақ* түске қарама-қарсы түс (бұл негізгі мағына);

Екінші *қара* – адамдарға тән таза, пәк, күнәсіз қасиеттерге кері мағынасы (*ақ-қарасын* айыру);

Үшінші *қара* – ханның қол астындағы қарапайым халық, әлеуметтік топ. Мысалы: Ақылды сөзді хан да айтады, *қара* да айтады;

Төртінші – ірі қара мал (сиыр, жылқы, түйе);

Бесінші – қарауытып көрінген заттың сұлбасы. Мәселен, Алыстан бір *қараны* көресің бе? – Жаны жоқ қимылдауға сенесің бе?;

Алтыншы – жын шайтан, қасиетсіз мақұлақтардың бір түрі, мысалы: *қара басу*, т.б.

«Ақ», «қара» атауларының бұлардан басқа да, мәселен, бағыт-бағдарды (оңтүстік, солтүстік), жер бедерін, адамның, т.б. қосымша мағыналары да аз емес.

Жалпы түр-түс, оның ішінде *ақ* пен *қара* атауларына тән ұғымдар бұлармен ғана шектелмейді. Көркем шығарма контексіне, жазушының сөз саптау ерекшелігіне қарай *ақ* пен *қара* атаулары суреттеудің қарама-қарсы қою (контрастивті) тәсілі ретінде, мәселен, *адалдық* пен *арамдықты*, *жақсылық* пен *жамандықты*, *аңқаулық* пен *қараулықты*, *жосмарттық* пен *сараңдықты* сияқты ұғымдарды да аңғартады екен [5, 53 б.].

Бұлардан басқа *ақ* пен *қара* атауларынан туындаған және олардың қатысымен жасалған, мәселен, *ақшыл*, *аққұба*, *аппақ*, *аққаймақтану*, *ақ көбіктену*, *қара құрым*, *қаралау*, *қара-құра*, т.б. осы сияқты мысалдар да баршылық. Олар да орысшаға аударалады.

Міне, осы ерекшеліктер мен тілдік фактілерді аударма процесінде ескермеген жағдайда, шығарма нұсқасы мен оның аудармасы арасында алшақтық пен үйлесімсіздік болған.

Әрине, оның неше түрлі себептері де бар. Қазақ тілі мен орыс тілінің табиғаты басқа-басқа болғандықтан, жеке-дара түр-түс атауларын дәлме-дәл аударуға болғанымен, бірақ сол атаулар негізінде жасалған сөз тіркестерді бәрі бірдей сөзбе-сөз аударыла бермейді. Өйткені олар көбіне-көп ауыспалы мағынасында қолданылады. Және оның астарында ұлттық дүниетаным (менталитет), халықтың салт-дәстүріне байланысты мотивтер жатады, этнолингвистикалық ұғымдар мен әртүрлі эмоционалды-экспрессивті бояу-нақыштар болады. Түпнұсқа мен аударма арасындағы сәйкес баламалар мен сәйкессіздіктің бір байқалатын жері осы жағдайға байланысты. Мұндай жағдай біз зерттеп отырған шығармада да жоқ емес. Олар әртүрлі: кейбір аудармалар түпнұсқамен дәл түсіп жатса, енді біреулері қазақшасынан күшейіп, артық түсіп, не солғын тартып, кем түсіп жатса, тағы біреулері мүлдем көрінбей қалады екен [6, 90-96 бб.].

Міне, осы ерекшеліктерге байланысты *ақ* пен *қара* түр-түс атаулары мен олардан туындаған тіркестердің орысша аударма-баламаларын шартты түрде болса да, үш топқа бөліп қарастыруды жөн көрдік. Олар:

Бірінші – мағынасы мен құрамы *дәлме-дәл баламалар*;

Екінші – түпнұсқамен мағына және сөз өрнегі жағынан бірде артық, бірде кем түсіп жататын *шамалас баламалар*;

Үшінші – түпнұсқадағы түр-түс атаулары мен тіркестердің аударма тілінде мүлдем *жоголып кетуі*.

Енді осы айтылғандарды нақты мысалдар арқылы дәлелдеп көрейік.

Бірінші топқа жататын *дәлме-дәл* (адекватты) *баламаларға* көбіне-көп «ақ» пен «қара» түр-түстерінің тура мағынасындағы атаулары мен олардан туындаған анықтауышты (атрибутивті) жай тіркестер жатады.

Мысалдар: Генерал Чернов бұларды үлкен *ақ үйдің* алдында күтіп тұр [11, 1 том, 630 б]. – Генерал Чернов поджидал их возле большого *белого дома* [12, том 3, с. 558]. (Шығарманың қазақша және орысша нұскасынан келтірілген мысалдардан соң жақша ішінде үш кітаптың мысал алынған томдары мен беттері көрсетіліп отырылады).

Үйдің қабырғаларын *ақ балишықпен* майлап шықты [11, 3 том, 587 б]. – «Обмазал *белой глиной* и выбелил стены дома» [12, том 3, с. 520].

Кешке қарай құбыла жақтан *қара дауыл* көтеріледі... [11, 1 том, 129 б) – К вечеру с запада пришла *черная буря* [12, том 1, с. 119].

Ақ сәлделі кәрия асасын ашулана көтеріп алды [11, 1 том, 238 б]. – «*В белой чалме* старик гневно поднял посох» [12, том 1, с. 215]. т.б.

Бұлардың барлығын біз дәлме-дәл балама деп есептедік және бұл тәрізді мысалдар өте көп. Оларға контекстен бөліп алғанда мыналар жатады: *аққұба келіншек* [11, 3 том, 527 б] – *белолицая казашка* [12, том 3, с. 465]; *ақ патша* [11, 1 том, 172 б] – *белый царь*, [12, том 1, с. 161]; *ақ кірпік* [11, 3 том, 625 б] – *белые ресницы* [12, том 3, с. 554] т.б.

Осы топтағы дәлме-дәл аудармалар санатына орыс тілінің өзіндік (ұғым, мағына, түсінік, т.б.) ерекшеліктерін ескере отырып, мына төмендегі баламаларды да жатқызуға болады. Мысалы: Танауына топырақ толған *қара ат* әрі-беріден кейін қос бүйірін соғып, ырсылдап берді [11, 3 том,

756 б]. – «Наглотавшись пыли, забив ноздри *вороной* начал уже задыхаться и тяжело дышать боками» [12, 3 том, с. 682]. Бұл арада «қара ат» тіркесін «вороной конь» деуге де болатын еді. Бірақ *конь* айтылмаса да *қара ат* мағынасы көп өзгере қоймайды.

Дәл осы сияқты, орыс тілінің ыңғайына қарай *ақ ауыз атан* [11, 3 том, 622 б] – *одногорбый верблюд с белой мордой* [12, том 3, с. 531], *ақтабан ат* [11, 3 том, 676 бет] – *белоногий конь* [12, 3 том, с. 601] түрінде берілген. Бұл ұғымдарды орыс оқырмандарына басқаша айтып жеткізу мүмкін емес сияқты, мүмкін болса да ол көркемдік жағынан солғындай түскен болар еді.

Шынында да, қазақ ұғымындағы *қара жусан* [11, 3 том, 225 б], *Ақшұнақ шал* [11, 2 том, 199 б], *ақ езу толқын* [11, 3 том, 781 б] сияқты түр-түс тіркестерінің *сухая полынь* [12, том 1, с. 203], *белобрысый старица* [12, том 2, с. 263], *белопенная волна* [12, том 3, с. 706] сияқты баламаларынан аударылуына дұрыс деп есептеуге болады.

Айта кету керек: кейбір түр-түске қатысты тіркестердің түпнұсқаға сәйкес аударылуының бір себебі – олардың құрамында қазақша жалпы түрікше сөздің аударылмай, сол қалпында қайталауына. Оларға, мысалы: *тоқал* (тоқал), *аксакал* (ақсақал), *арғымак* (арғымақ), *шатер* (шатыр), т.б. осы сияқты орыс тілінде бұрыннан-ақ бар, не аудару үстінде енгізілген тура мағынасында қолданылған сөздер жатады [2, 57-60 бб.]:

Мысалдар: *ақ ату* [11, 2 том, 372 б] – *белое знамя*, *ақ күйке бас* [11, 2 том, 385 б] – *сивая голова* [12, том 2, с. 355], *ақ биенің сүті* [11, 1 том, 258 б] – *молоко белой кобылицы* [12, том 1, с. 215], *ақ сәлде* [11, 1 том, 258 б] – *белая чалма* [12, том 1, с. 215] т.б.

Екінші топқа түпнұсқадан бірде асып, бірде кем түсіп жататын *шамалас баламалар* енеді. Олар да құрылымы мен мағына дәлдігі және көркемдік жағы әр алуан. Және бұлардың бәрін орысша аударманың түпнұсқадан әртүрлі деңгейдегі ауытқуы деп түсіндіреміз. Басқаша айтқанда, бұл – балама тіркес құрамының бірде кеңейе түсуі, бірде тым қысқарып кетуі, бірде үстеме мағынаға, мағына реңкіне ие болып күшеюі де, бірде көркемдігі төмендеп, түсінік-ұғымының солғындай түсуі.

Енді, осыларды мысалдар арқылы дәлдеп көрейік.

Мысалы: Біраз інгеннің *ақ үрпіленіп қалған желінін* ұстап көрді [11, 3 том, 736 б] – «Он с наслаждением ощупал ее *набухшее все в белых пупырышках вымя*» [12, том 3, с. 662]. Біріншіден, бұл аудармада дәлсіздік және басы артық суреттеу байқалады: шығарма «кейіпкері» бір емес, бірнеше інген болу керек еді. Түпнұсқадан інген желінін жай ғана ұстап көрсе, аудармада оны *рахаттана, мейірлене* (с наслаждением) ұстайды. Екіншіден, *ақ үршіленіп қалған желін* тіркесі орыс тілді оқырманның түсінігіне ыңғайланып, суреттеу (описательный) тәсілімен «*набухшее все в белых пупырышках вымя*» көп сөз арқылы аударылған.

Түпнұсқа мазмұнына бәлендей нұқсан келіп тұрмағандықтан, бұл тәрізді аударманы, кейбір артық-кеміне қарамай, «сәйкес баламасына» жатқызуға болады.

Мысал. Сол өңір түп-тұтас *ақ шиге қақалып, тұнып тұратын* [11, 3 том, 314 б] – Те места прямо *задыхались, бывало, от белого, поющего под ветром, чия ...* [12, том 3, с. 337].

Көріп отырғанымыздай, бұл мысалда да аудармашы өзі сөз қосып, шығармашылық еркіндікке жол берілген: *ақ ши – белый чи* түрінде дәлме-дәл алынып, оны тағы да, *поющий под ветром* деп әсірелеп көрсетеді. Бұдан әріне, шығарма мазмұнына нұқсан келіп тұрған жоқ, қайта көркемделе түскен сияқты. «Түпнұсқадан асыра суреттеу» деп біз осыны айтып отырмыз [13, 30-32 бб].

Мысалы: Одан арғы жер қата қоймаған *шалқыған қара су* [11, 1 том, 58 б]. – До самого горизонта простиралась *темная мохнатая вода* [12, том 1, с. 57].

Мұнда да «одан арғы жерді» «до самого горизонта» деп түсінсек, *қата қоймаған* деген судың бұл анықтамасы түсіп қалған. Ал *шалқыған қара су* анықтауышты тіркес *темная лохматая вода* болып тұр. Бұдан жалпы, мағына-түсінікке бәлендей нұқсан келіп тұрған жоқ. Бірақ дәлме-дәл балама деп те айтуға да болмайтын сияқты. Осы сөйлемді: «*А дальше за пределами образовавшихся льдин до самого горизонта раскинулась бушевавшая темная вода*» деп аударуға да болатын еді.

Мысалы: Ақбаланың аты аталған *күн қаққан қара сұр беті дуылдап кетті* [11, 3 том, 719 б]. – Когда он услышал имя Акбалы *поветренное лицо* его вспыхнуло [12, том 3, с. 645]. Мұнда да балама мағынасы дәлме-дәл, яғни толық емес. Жел қаққан беттің бәрі «қара сұр» бола бермейді. Сондықтан да «поветренное лицо» қазақшадағы «жел қаққан қара сұр» бетті толық сипаттап тұрған жоқ. Оны *поветренное темно-серое лицо* десе, дұрыс болатын сияқты.

Қысқасы, бұл аудармада да белгілі дәрежедегі ауытқу бар деп есептейміз.

Тағы да бір мысал: Қысқа мал сойып, бір үйдің *аузынан ақ майын ағызып* қояр ма еді... [11, 1 том, 208 б] – «*Зарезать бы к зиме скотище, весь дом утопал бы в жиру...*» [12, том 1, с. 188]. Мұнда да, көріп тұрғанымыздай, «аузынан ақ май ағызу» деген қазақы ұғым «утопить в жиру» [12, 97 б.] болып, орысшаланып тұр, мағынасында ауытқу бар және дәл емес.

Егер бұл мысалда аударма түпнұсқадан кем түсіп жатса, төмендегі мына мысалда еселене күшейіп, мағынасы кеңейе түскен сияқты: бес аршын жаулықты қарқарадай етіп тартып, *ақ інгенге* алшая мініп алғанымда... [11, 1 том, 197 б] – «*Пятиаршинный белый, как снег, жаулық, возвышался на мне, когда я восседала на белой верблюдице...*» [12, 1 том, с. 179]. Түпнұсқадағы «*бес аршын жаулық*» аударма пятиаршинный «*белый, как снег, жаулық*» болып күшейіп тұр [8, 20-23 бб.].

Мұндай мысалдар шығарма аудармасында көптеп кездеседі. Олардың біразын енді, мақала көлемін үнемдеу үшін, контекстен бөліп алып көрсетейік: *ұрынуға қара таппау* [11, 1 том, 128 б] – *ненавидела все* [12, том 1, с. 119]; *кіші қара тоқты* [11, 1 том, 83 б] – *валух* [12, том 1, с. 78]; *қара табан болу* [11, 1 том 137 б] – *встать на ноги* [12, том 1, с. 126]; *ақ*

көкірек [11, 3 том, 641 б] – *крайне вспыльчивый и не воздержанный* [12, том 3, с. 571]; *ақ некелі төсек* [11, 3 том, 618 б] – *супружеское ложе* [12, том 3]; *терезе әйнегі ақсүттеніп тұр* [11, 3 том, 588 б] – *окошко будто купалось в молоке* [12, том 3, с. 521] – *ата-баба ақ жолы* [11, 3 том, 572 б] – *святость древних обычаев* [12, том 3, с. 507]; *қара тошқыл түтін* [11, 3 том, 662 б] – *зловещий черный дым* [12, том 3, 589 с.]; *қара халық* [11, 3 том, 632 б] – *темный народ* т.б. [12, том 3, с. 556] т.б.

Бұл тәрізді мысалдардың санын көбейте беруге болады. Алайда, осы келтірілгендердің өзінен де екі топқа жатқызып отырған сәйкес баламалардың дәлме-дәл баламалардан әлдеқайда көп, әрі сан алуан екендігін көруге әбден болады.

Бұларды «сәйкес балама» деп атауымыздың тағы бір себебі: біз қарастырып отырған түр-түске *ақ* пен *қараға* қатысты тіркестердің аударма тілінен мүлдем жоғалып кетпей, дәл болмаса да, түпнұсқа мағынасына сәйкес келетін, жанама түрде болса да, сол ұғымды сипаттайтын ерекшеліктеріне байланысты [6, 93 б.].

Үшінші топқа түпнұсқадағы түр-түс атаулары мен тіркестердің аударма тіліне із-түзсіз *мүлдем жоғалып кету* фактісін ғана жатқызуға болады. Бұл фактінің жүз беруінің де себептері де әр алуан. Оларды мысалдар арқылы түсіндіріп көрейік.

Мысалы: Жануар *қара құлақтанып қалған* ботасын іздеп, мазасызданды-ау [11, 3 том, 609 б]. – *Рыжая верблюдица утробно постанывала ..., тоскуя по своему верблюжонку* [12, том 3, с. 539]. Қарамен терілген тіркес аудармада мүлдем жоқ. Себебі аудармашы ботаның *қара құлақтану* мезгілін түсіндіруден қашқан.

Мысалы: Бұл *қара нар* Науан ағамның көзін көрген ата малы емес пе еді... *қара шаңырақтан қара ырысы еді ғой* [11, 3 том, 737 б]. – *Эта черная верблюдица – священная скотина того аула ... особая животина* [12, том 3, с. 663] осы сөйлемдегі – *қара нар, қара шаңырақ, қара ырыс* үшеуінің біреуі (*қара нар*) бар да, екеуі аудармада жоқ. Біз мақаламыздың басында көрсеткен *қара* түр-түс атауының әртүрлі түр-түстен басқа мағыналарының бірі – *қасиетті, киелі, көне, берекелі*, т.б. мағыналар. Басқасының жөні бір бөлек, бірақ *қара шаңырақтың* мәтіннен із-түзсіз түсіп қалуы, әрине, аударма мазмұнына нұқсан келтіруі сөзсіз. Ол сөзбе-сөз аударылса, орыс оқырмандарына түсініксіз болуы мүмкін. Бірақ сөйлемді былайша аударуға болатын сияқты:

Эта черная верблюдица была же скотиной наших дедов еще при жизни нашего старшего брата Науана, священной скотиной почитаемого обиталища наших предков унаследованного его достойными потомками.

Әрине, бұл аударма ұзақтау, әрі шұбалаңқы болып көрінуі мүмкін. Бірақ автор шеберлігімен суреттеген ұлттық болмысымыздың, нағыз қазақы өміріміздің шынайы көрінісін, дүниетанымына осылай көрсету де қажет сияқты [14, 35 б.].

Тізе берсек, орны осылайша, ойдым-ойдым болып ойсырап бос қалған, түпнұсқамен салыстыра оқымаған адам ешқашан да іздеп, жоқтау

салмайтын інжу-маржандар аудармада көп-ақ. Оларды біз тек қана «**ақ**», «**қара**» түстерден туындаған тіркестер бойынша ғана қарастырдық. Бұлардың өздері де әр алуан: аудармадан біреулері мүлдем түсіп қалса, енді біреулері нұсқасы келмесе де, «орнын басар» белгілер қалдыруы мүмкін [7, 25-30 бб.].

Мысалы: *Қара борбай кедейлер* [11, 3 том, 785 б] тіркесінен аудармада *все люди* [12, том 3, с. 700] деп салған. Айырмашылығы жер мен көктей. Ал, енді дәл осы тәрізді тіркестер – *қара сирақ кедейлер және нәсілі жаман көргенсіз иттер* [11, 3 том, 576 б] шығарманың екінші бір жерінде *голозадые наглецы, низкородные собаки* түрінде берілген.

Тағы бір-екі мысал: *қарасы үзілгенше* тіркесі [11, 3 том, 550 б] орысша *пока не исчез, пока не удалился из поля зрения* болу керек еді: бірақ ол мәтінде [12, том 3, с. 487] жоқ. *Қара сіңір кісілер* [11, 3 том, 566 б] тіркесі де орнында [12, 3 том, с. 561] жоқ. *Қара борбай балықшы* [11, 1 том, 217 б] тіркесін *рыбак* [12, том 1, с. 196] деп алған. Ол *рыбак «голодранице»* болу керек еді. *Ертеден қара кешке дейін* [11, 3 том, 796 б] тіркесі *с утра до самой поздней ночи* болу керек еді, ол мәтінде [12, 3 том, с. 720] жоқ т.б. Бұл тәрізді фактілерді де көптеп келтіруге болады.

Қорытынды

Қорыта келгенде айтарымыз: аударма – екі халықарасын жақындататын алтын көпір, сондықтан да аударманың, әсіресе, көркем аударманың мәдени рухани өмірімізде алатын орны зор. Алайда, біз аударманың сапасына көп мән бере бермейміз, оларды өзара салыстыра зерттеп, нақтылы шығарма бойынша, тіпті, нақтылы бір тіл категориясы бойынша баға беру дәстүрі жоқ. Осыған орай, біз белгілі халық жазушысы Ә.Нұрпейісовтің «Қан мен тер» («Кровь и пот») трилогиясының аударма тіліндегі тек «**ақ**» пен «**қара**» түстеріне қатысты тіркестерді салыстыра отырып, олардың орыс тілінде дәлме-дәл және сәйкес баламаларының сондай-ақ баламасыз да түрлерінің болатындығын анықтадық. Жалпы, аударма теориясы мен тіл фактісі тұрғысынан бұл құбылыстың табиғаты өте қызық және тереңірек зерттеуді қажет ететіні сөзсіз.

ӘДЕБИЕТ

[1] Кононов А.Н. О семантике слов «қара» и «ақ» в тюркской географической терминологии // Изв. АН Тадж.ССР, отд. Общ. Наук, вып.5, 1954. – 83 с.

[2] Қайдаров Ә., Ахтамбердиева З., Өмірбеков Б. Түр-түстердің тілдегі көрінісі. – Алматы, 1992. – 160 б.

[3] Қойшыбаев Е. Қазақстанның жер-су аттары. Сөздік. – Алматы, 1985. – 256 б.

[4] Шойбеков Р.Н. Қазақ зергерлік өнерінің лексикасы. – Алматы, 1993. 168, 171-174 бб.

[5] Манкеева Ж.А. Қазақ тілінің заттық мәдениет лексикасы. – Алматы, 1997. – 53 б.

[6] Сатенова С.К. Қазақ тіліндегі қос тағамды фразеологизмдердің тілдік және поэтикалық табиғаты: филол. ғыл. д-ры дисс. авторефераты. – Алматы, 1997. – 97 б.

[7] Айтбаев У. Способы передачи фразеологизмов в переводах произведений А.М.Горького на казахский язык. Автореферат дисс. канд. филол. наук – Алматы, 1971. – 35 с.

[8] Лауде – Циртаутас – Laude – Cirtautas. Der Gebrauch der forbbezeichn.un.ger in den Turdialekten. Wiesbaden. 1961. P. 46.

[9] Баскаков Н.А. К вопросу о происхождении этнонима «кыргыз» // Советская этнография. – 1964. – № 2. – 93 с.

[10] Аухадиева З.Ж., Есенова Ә.М., Кекилбаева Ж.Е., Нурпейісова Г.М. Ағылшын және қазақ тілдеріндегі түр-түс атауларының денотативті және құрылымдық сипаты // Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ Хабаршысы «Филология ғылымдары» сериясы. – 2024. – № 4 (75). – Б. 58-74. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.4.75.004>

[11] Нұрпейісов Ә. Қан мен тер. Трилогия. – Алматы: «Жазушы» баспасы, 1972. 1-3 том.

[12] Нурпейісов А.К., Кровь и пот: Трилогия. Пер с каз. – М.: Советский писатель, 1977. –1-3 том.

[13] Қайдаров Ә., Ахтамбердиева З., Өмірбеков Б. Сырға толы түр мен түс. – Алматы, 1986. – 96 б.

[14] Кононов А.Н. Семантика цветообозначений в тюркских языках // Тюркологический сборник. – М., 1975. – 149 с.

REFERENCES

[1] Kononov A.N. O semantike slov «qara» i «aq» v türkskoi geograficheskoi terminologii [On the Semantics of the Words ‘qara’ and ‘aq’ in Turkic Geographical Terminology] // İzv. AN Taj.SSR, otd. Obş. Nauk, vyp.5, 1954. – 83 s. [in Rus.]

[2] Qaidarov Ä., Ahtamberdieva Z., Ömirbekov B. Tür-tüsterdiñ tildegi körınısı [The Linguistic Representation of Colors]. –Almaty, 1992. – 160 b. [in Kaz.]

[3] Qoişybaev E. Qazaqstannyñ jer-su attary. Sözdık [Toponyms and Hydronyms of Kazakhstan: A Dictionary]. – Almaty, 1985. – 256 b. [in Kaz.]

[4] Şoibekov R.N. Qazaq zergerlık öneriniñ leksikasy [The Lexicon of Kazakh Jewelry Art]. – Almaty, 1993. – B.168, 171-174. [in Kaz.]

[5] Mankeeva J.A. Qazaq tiliniñ zattyq mädeniet leksikasy [The Lexicon of Material Culture in the Kazakh Language]. – Almaty, 1997. – 53 b. [in Kaz.]

[6] Satenova S.K. Qazaq tilindegi qos tağamdy frazeologizmderdıñ tıldık jäne poetikalyq tabiğaty [The Linguistic and Poetic Nature of Binary (Paired) Idioms in the Kazakh Language]: filol. ğyl. d-ry diss. avtoreferaty. – Almaty, 1997. – 97 b. [in Kaz.]

[7] Aitbaev U. Spособы peredachi frazeologizmov v perevodah proizvedeni A.M.Görkogo na kazahski iazyk [Methods of Translating Phraseological Units in

the Kazakh Translations of A. M. Gorky's Works]: avtoreferat diss. kand. filol. nauk – Almaty, 1971. – 35 s. [in Rus.]

[8] Laude – Sirtautas – Laude – Cirtautas. Der Gebrauch der forbbezeichnung. ger in den Turdialekten. Wiesbaden, 1961. – 46 S.

[9] Baskakov N.A. K voprosu o proishojdenii etnonima «kyrgyz» [On the Origin of the Ethnonym 'Kyrgyz'] // Sovetskaia etnografia, – 1964. – № 2. – 93 s. [in Rus.]

[10] Auhadieva Z.J., Esenova E.M., Kekilbaeva J.E., Nurpeisova G.M. Aǵylsyn jāne qazaq tilderindeǵı tūr-tūs ataularynyñ denotativtı jāne qūrylymdyq sipaty [Denotative and Structural Characteristics of Color Nomenclature in English and Kazakh] // Abylai han atyndaǵy QazHQ jāne ÄTU Habarşysy «Filologia ǵylymdary» seriasy. – 2024. – № 4 (75). – B.58-74. [in Kaz.] <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.4.75.004>

[11] Nūrpeisov Ä. Qan men ter. Trilogia [Blood and Sweat: A Trilogy]. – Almaty: «Jazuşy» baspasy, 1972. 1-3 tom. [in Kaz.]

[12] Nurpeisov A.K., Kröv i pot: Trilogia [Blood and Sweat: A Trilogy] transl.s kaz. – M.: Sovetski pisatel, 1977. –1-3 tom. [in Rus.]

[13] Qaidarov Ä., Ahtamberdieva Z., Ömirbekov B. Syrǵa toly tūr men tūs [Colors and Shades Full of Meaning]. – Almaty, 1986. – 96 b. [in Kaz.]

[14] Kononov A.N. Semantika svetooboznachenı v türkskih iazykah [The Semantics of Light Designation in Turkic Languages] // Türkologicheski sbornik. – M.,1975. – 149 s. [in Rus.]

О ПЕРЕВОДЕ ЗНАЧЕНИЙ «АҚ» (БЕЛЫЙ) И «ҚАРА» (ЧЕРНЫЙ) В ТРИЛОГИИ А.НУРПЕЙСОВА «КРОВЬ И ПОТ»

Серикбаева У.Б.¹, *Советова З.С.², Жусупова А.У.³, Ержанова Ж.Б.⁴

^{1, *2, 3,4} Алматинский университет энергетики и связи имени

Гумарбека Даукеева, Алматы, Казахстан

Аннотация. Основной целью научной статьи является рассмотрение вопроса этнолингвистической природы цветообозначений «ақ» и «қара» в казахском языке и перевода их на другие языки, в частности на русский язык.

Углубляясь в природу всего многообразия названий в языке и возникающих из них простых и устойчивых (фразеологизм, относительная фраза, загадка, пословица) выражений, относящихся к цветовому миру, в масштабах одного исследования, конечно, невозможно. Поэтому мы решили выделить в нашем объекте исследования только «белый» и «черный» цвета в зависимости от «цветового мира», посвятить их этим двум и рассмотреть их когнитивную природу.

Основная цель исследовательской работы – выявление семантических оттенков и особенности использования *белого* и *черного* цветов. Путем анализа функций этих цветов в употреблении и составе фразеологизмов предполагалось выявить их национально-культурное, историческое и социальное значение, а также их этнолингвистическую природу.

В ходе исследования были использованы методы сравнения, анализа структурных особенностей названий видов и цветов в текстах.

Теоретическая значимость данного исследования заключается в том, что «белые» и «черные» раскрывают чередующиеся, символические, метафорические, изменчивые значения названий видов и возникающих из них простых и устойчивых выражений, а также в необходимости практического процесса обучения, анализа текста, лексикографического опыта и т.д., а также в необходимости написания словарей.

В частности, на сегодняшний день, в период возрождения международных отношений и развития духовных, культурных и экономических связей, наряду с общим словом, имеет большое практическое значение всестороннее глубокое знание мира названий видов. Так как это явление относится к древнейшему и древнейшему лексическому фонду казахского языка. Невозможно сразу переводить их все на другие языки (русский, английский, немецкий) и т.д. Поэтому мы решили выделить в нашем объекте исследования только слова «белый» и «черный», обозначающие цвета в составе устойчивых сочетаний, и изучить их когнитивную природу. Практическая значимость научной работы заключается в том, что она позволяет использовать результаты исследования во всех областях, связанных с литературоведением, теорией и практикой перевода, а также с названиями видов и цветов.

Ключевые слова: названия видов и цветов, символическое значение, переносное значение, номинативное значение, основное значение, перевод, черное, белое

ABOUT THE TRANSLATION OF THE MEANINGS «WHITE» AND «BLACK» IN A. NURPEISOV'S TRILOGY «BLOOD AND SWEAT»

Serikbayeva U.B.¹, * Sovetova Z.S.², Zhussupova A.U.³, Erzhanova Zh.B.⁴

^{1,*2,3,4} Almaty University of Power Engineering and Telecommunications
named after Gumarbek Daukeyev, Almaty, Kazakhstan

Abstract. Going deeper into the nature of the entire variety of names in the language and the simple and stable expressions that arise from them (phraseology, relative phrase, riddle, proverb) related to the color world is, of course, impossible on the scale of a single study. Therefore, we decided to single out only «white» and «black» colors in our object of study, depending on the «color world», devote them to these two and consider their cognitive nature.

The general purpose of the work is to identify the traditions of use and word-formation techniques of the names «white» and «black», which have a wide range of applications, rich in semantic overtones, with a predominance of connotative meaning both in a single form and as part of phrases, thereby defining their lexical fund. and of an ethnolinguistic nature in National historical and cultural terms.

In the course of the research, methods of comparison and analysis of the structural features of the names of species and colors in the texts were used.

The theoretical significance of this study lies in the fact that «white» and «black» reveal alternating, symbolic, metaphorical, changeable meanings of species names and the simple and stable expressions that arise from them, as well as the need for a practical learning process, text analysis, lexicographic experience, etc., as well as the need to write dictionaries.

In particular, today, in the period of the revival of international relations and the development of spiritual, cultural and economic ties, along with a common word, a comprehensive in-depth knowledge of the world of species names is of great practical importance. Since this phenomenon belongs to the oldest and most ancient lexical fund of the Kazakh language. I don't want to immediately translate them all into other languages Russian, English, German, etc. To do this, it is necessary to know perfectly such national factors as traditions, customs, beliefs, and the worldview underlying these names and expressions that determine their motivational essence. The practical significance of scientific work lies in the fact that it allows you to use the results of research in all areas related to literary criticism, theory and practice of translation, as well as with the names of species and colors.

Keywords: names of species and color's, symbolic meaning, figurative meaning, nominal meaning, main meaning, translation, white, black

Мақала түсті: 28 қазан 2024

Авторлар туралы мәлімет:

Серікбаева Ұлжамия Бибатырқызы – филология ғылымдардың кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ғұмарбек Дәукеев атындағы Алматы энергетика және байланыс университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: serikbayeva46@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0008-7878-6214>

Советова Зәуре Советқызы – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ғұмарбек Дәукеев атындағы Алматы энергетика және байланыс университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: zaure.sovetova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4085-7960>

Жүсіпова Ақбота Өтепбергекқызы – PhD, қауымдастырылған профессор, Ғұмарбек Дәукеев атындағы Алматы энергетика және байланыс университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: zhussupova.akb@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7228-2965>

Ержанова Жанна Борисовна – аға оқытушы, Ғұмарбек Дәукеев атындағы Алматы энергетика және байланыс университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: zh.erzhanova@au.es.kz, <https://orcid.org/0009-0001-8710-0121>

Информация об авторах:

Серікбаева Улжамия Бибатыровна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Алматинский университет энергетики и связи имени Гумарбека Даукеева, Алматы, Казахстан, email: serikbayeva46@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0008-7878-6214>

Советова Зауре Советовна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Алматинский университет энергетики и связи имени Гумарбека Даукеева, Алматы, Казахстан, e-mail: zaure.sovetova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4085-7960>

Жусупова Акбота Утепбергеновна – PhD, ассоциированный профессор, Алматинский университет энергетики и связи имени Гумарбека Даукеева, Алматы, Казахстан, e-mail: zhussupova.@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7228-2965>

Ержанова Жанна Борисовна – старший преподаватель Алматинский университет энергетики и связи имени Гумарбека Даукеева, Алматы, Казахстан, e-mail: zh.erzhanova@aes.kz, <https://orcid.org/0009-0001-8710-0121>

Information about the authors:

Serikbayeva Ulzhamilya Bibatyrovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Almaty University of Power Engineering and Telecommunications named after Gumarbek Daukeyev, Almaty, Kazakhstan, e-mail: serikbayeva46@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0008-7878-6214>

Sovetova Zauze Sovetovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Almaty University of Power Engineering and Telecommunications named after Gumarbek Daukeyev, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zaure.sovetova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4085-7960>

Zhussupova Akbota Utepbergenovna – PhD, Associate Professor, Almaty University of Power Engineering and Telecommunications named after Gumarbek Daukeyev, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zhussupova.akb@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7228-2965>

Yerzhanova Zhanna Borisovna – Senior lecturer, Almaty University of Power Engineering and Telecommunications named after Gumarbek Daukeyev, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zh.erzhanova@aes.kz, <https://orcid.org/0009-0001-8710-0121>

ӘОЖ 81'25

FTAXP 16.31.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.021>

С.КИНГТІҢ “ЖАСЫЛ МИЛЬ” РОМАНЫНДАҒЫ СЛЕНГТІ АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕН ОРЫС ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНЕ АУДАРУ КЕЗІНДЕГІ БАЛАМАЛЫЛЫҚҚА ҚОЛ ЖЕТКІЗУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

***Стамбекова А.Е.¹, Жанысбекова Э.Т.²**

***^{1,2} әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан**

Аңдатпа. Көркем шығармаларды аудару мәселесі ұзақ жылдар бойы аудармашылар мен тіл мамандарының қызығушылығын тудырып келеді. Тілдің лексикалық құрамы үнемі өзгеріп, жаңарып отырады. Қазіргі заманғы лексиканың, соның ішінде көркем әдебиетте жаңа сөздердің пайда болуы олардың аудармасында белгілі бір қиындықтар тудырады. Сленгті аудару – қазіргі транслятологиядағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Осы мақалада Стивен Кингтің «Жасыл Миль» шығармасында пайдаланылатын ағылшын тілінен орыс және қазақ тілдеріндегі сленг сөздерінің аудармалары қаралады.

Мақаланың мақсаты – көркем әдебиеттегі сленгті аудару кезінде баламалылыққа қол жеткізу тәсілдерін зерттеу. Жұмыстың ғылыми маңыздылығы сленг аудару мәселелерін жеткіліксіз зерттеумен байланысты. Салыстырмалы-салғастырмалы талдаудың негізіне көрнекті аударматанушы В.Н.Комиссаровтың бес деңгейлі баламалылық теориясы алынды. Отандық және шетелдік ғалымдардың аударма саласындағы еңбектері негізінде жүргізілген сленг аудармаларын салыстырмалы талдау көркем аударманың теориясын, сапасын және сын-сипатын дамытуға мүмкіндік береді.

Жұмыстың тәжірибелік құндылығы - зерттеу нәтижелерін аударма ісі тәжірибесінде, соның ішінде көркем әдебиет пен фильмдерді ағылшын тілінен орыс және қазақ тілдеріне аудару кезінде пайдалану мүмкіндігі. Зерттеу нәтижесінде түпнұсқадағы сленг бірліктерін орыс және қазақ тілдеріне аудару барысында аудармашы тек аударма теориясы мен тілдерді терең меңгерген маман болуы ғана емес, сондай-ақ түпнұсқа мәтіннің прагматикалық әлеуетін барынша дәл жеткізе білуі тиіс деген тұжырым жасалды. Мұндай нәтижеге қол жеткізу көбінесе коммуникация мақсатына сай келетін бесінші деңгейдегі баламалылықты қамтамасыз ету арқылы мүмкін болды. Жұмыстың тәжірибелік маңызы студенттерге, магистранттарға және докторанттарға олардың ғылыми зерттеулерінде едәуір пайдалы болады.

Тірек сөздер: баламалылық, Стивен Кинг, көркем аударма, сленг, коммуникация мақсаты, көркемдік құралдар, жағдайды сипаттау, прагматикалық әлеует

Кіріспе

Сленг бірліктері тілдің маңызды компоненті ретінде лингвистер мен аудармашылардың ұдайы назарын талап етеді. Лингвистикалық талдауда сленг мәтіннің компоненті ретінде қарастырылады және оны әртүрлі мән-мәтіндерде пайдалануы зерттеледі. Бұл әсер жазушының белгілі бір мақсаттарға қол жеткізу үшін сленг сөздерін пайдалану тәсілін анықтайды. Сленг қазіргі заманғы көркем әдебиетте әдеби тілдің шеңберінен шығып, оқырмандарға елеулі әсер ету үшін жиі қолданылады. Оны авторлық әңгімеде де, кейіпкерлердің сөздерінде де пайдалануға болады.

Сленг көркем шығармаларда бейресми және ауызекі сөйлеуге тән болғандықтан, белсенді пайдаланылады, бұл оны оқырманға қолжетімді әрі тартымды етеді. Сленг сөзі мен әсерлі элементтер кейіпкерлердің диалогын жандандырып, көрермендердің назарын аударады.

Сөйлеушінің белгілі бір әлеуметтік топқа тиесілігінің белгісі ретінде сленг сондай-ақ топ ішіндегі қарым-қатынас тілі бола тұра, коммуникациялық функцияны да атқарады. Әдебиеттегі сленг авторға тек кейіпкердің даралығын ғана емес, сонымен қатар оның әлеуметтік, кәсіби немесе географиялық топқа тиесілігін де оқырманға жеткізуге көмектеседі. Мысалы, ағылшын сленгі көбінесе ирландиялық немесе американдық сияқты аумақтық диалектілерді көрсетеді, бұл адамның шығу тегін немесе тұрғылықты жерін көрсетеді.

Осылайша, сленг сөздері әлеуметтік мәртебені, жасты, тіпті кейіпкерлердің мамандығын беру үшін пайдаланылғанда одан да маңызды болады.

Сленгті қолдану кезінде аудармашы үшін нақты мағыналық ұқсастықтардың болмауы - негізгі кедергі. Әрине, аударма саласындағы мамандар тілдер арасында бірегей мағыналар мен идеяларды жеткізу тәсілдерін зерттейді.

Шығармаларды ағылшын және қазақ тілдерінен аударған кезде, аудармашы сленгтің ерекшеліктерін және оның көркем мәтіндегі рөлін ескере отырып, осы элементтерді орыс тілінде дәл жеткізуі тиіс. Осы құбылыстарды дұрыс жеткізу үшін оларды қолданудың әрбір аспектісін ескеретін әртүрлі тәсілдер пайдаланылады. Сәтті аудару үшін сленгизмді терең түсіну маңызды.

Әдеби шығармалардың кейіпкерлері дәрежі сөздерді жиі қолданады. Отандық тәжірибеде сленг лексикасын әдеби тілден тыс берудің қалыптасқан дәстүрі болмағандықтан, аудармашылар мәтіннің осы бөлігінде қосымша мәселелерге тап болады. Мұндай компоненттерді аудару көп жағдайда аудармашының қалауына байланысты. Түпнұсқа мәтіндер мен аудармаларды салыстыру көркемдеуіш аударма өрескел лексиканың орнына бейтарап сөздерді пайдаланатынын көрсетті.

Стивен Кинг — әлемге танымал бестселлерлердің авторы. Ол әртүрлі жанрда үш жүзден астам әңгіме мен роман жазған, олардың қатарына фэнтези, детектив, триллер, мистика және қорқынышты әдебиет жатады. Қазақстанда жазушының шығармалары зор сұранысқа ие. Оның ең танымал

туындыларының бірі — «Жасыл Миль» романы. Бұл шығарма 1996 жылы жарық көріп, қысқа мерзім ішінде кеңінен танылды, үш жылдан кейін ол бойынша толықметражды көркем фильм түсірілді. Осы оқиғадан бері жиырма жылдан астам уақыт өтсе де, бұл шығарма әлі күнге дейін әлем оқырмандары арасында аса жоғары бағаланады және кеңінен танымал.

«Жасыл Миль» қазіргі заман әдебиетінің үздік шығармаларының қатарына енгізілген және қазақ тіліне аударуға ұсынылған. Аталған заманауи көркем әдебиет тізімі Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің ұйымдастыруымен өткізілген беделді әдеби байқаулардың нәтижелері мен әртүрлі рейтингтердің жан-жақты талдауы негізінде жасалғанын атап өткен жөн.

Роман оқиғалары Колд Маунтин түрмесінің бұрынғы қызметкері Пол Эджкомбтің атынан баяндалады. Пол өз досына елуден астам жыл бұрын орын алған оқиғаларды есіне түсіріп баяндайды. Басты кейіпкер — өлім жазасы тағайындалған қамалушылар блогының күзетшісі. Бұл аймақ түрмеде «жасыл миль» деген атаумен белгілі, себебі электрлік орындыққа апаратын дәліздің едені лаймен қапталып, жасыл түске боялған еді. Роман сюжеті шебер түрде мистикалық элементтер мен терең психологиялық драманы ұштастырады.

Шығармадағы ерекшеліктердің бірі — түрме ішінде өтетін оқиғаларға байланысты кең қолданылатын түрме сленгінің мол болуы. Бұл — шығарманың тілдік және стильдік бейнесін қалыптастыруда маңызды рөл атқаратын көркемдік тәсіл.

Сленг – тілтану саласындағы ең көп талқыланатын мәселелердің бірі. Бұл құбылысты көптеген зерттеушілер бірнеше жылдан бері жан-жақты қарастырып келеді [1]. Сленг ұғымы - мүлдем жаңа құбылыс емес, дегенмен, назар аударуға тұрарлық тілдік және әлеуметтік-функционалдық феномен [2]. Кейбір ғалымдардың пайымдауынша, сленг – белгілі бір стильге ие, тек нақты бір әлеуметтік топ қолданатын тілдік нысан. Мысалы, жасөспірімдер арасындағы арнайы сленгті сырттан келген адам толықтай түсіне алмауы мүмкін [2]. Көркем әдебиетті аудару барысында сленгті жеткізу елеулі қиындықтар туғызады, себебі сленг – белгілі бір мәдени және тілдік мән-мәтінге тәуелді, әрі ол ешқашан жай немесе денотативті мағынада қолданылмайды [3]. Әсіресе, мәдениеті мүлдем алшақ екі елдің көркем туындыларын аудару кезінде мұндай өзгешеліктер бірден байқалады. Осындай аударма мәселелерін шешу үшін аудармашылар әртүрлі стратегияларды қолданады. Сондықтан бұл стратегияларды ғылыми тұрғыдан жүйелеп, талқылау аудармашыларға тиімді әрі орынды шешім қабылдауға көмектеседі.

Бұл мақалада ағылшын тілінен орыс және қазақ тілдеріне аударылған сленг сөздері аудармасының бес деңгейлі баламалылығына қол жеткізуге ерекше назар аударылады. Ағылшын тілі үнемі дамып келеді және отандық және шетелдік лингвистикада қарым-қатынастың маңызды компоненті ретінде ауызша сөйлеуге ерекше көңіл бөлінеді. Ауызша тілдің маңызды құрамдас бөлігі - сленгтің ортақ тілге енуінің айқын әлеуметтік және мәдени

сипаттамаларға ие болуы. Қазіргі заманғы әдебиетте сленг кейіпкерлердің қасиеттерін және олардың өмір сүріп жатқан ортасын жеткізуге көмектеседі. Сленг сөздерінің диахрондық өзгеруі ауызша функционалдық мәнерді жеңілдетеді. Лингвистика және аударма саласында сленг талдауы мен оны әртүрлі жолмен тарату тәсілдері тілдік контекстке байланысты ерекшеленеді, бұл аударма контекстінде сленг мұқият зерделеу қажеттілігін көрсетеді. Зерттеу көрсеткендей, сленгті дұрыс аудару көптеген мәдени, лингвистикалық және әдеби мәселелерді шеше алады, бұл теориялық дереккөздер мен тілдік материалдарды зерттеумен расталады.

Жұмыстың өзектілігі дүниежүзілік әдебиеттің қазақ тіліне кеңінен аударылуына байланысты, бұл қазақ тілді оқырмандардың сапалы аудармаларға қажеттілігін арттырады. Сленг қазіргі заманғы көркем туындылардың маңызды құрамдас бөлігіне айналуға, ал оны аудару - күрделі. Бұған қарамастан, әдебиетте сленг бірліктерін аудару саласында зерттеулер аз жүргізілді. Бұл сленгті орыс және қазақ тілдеріне беру әдістерін зерттеуді, әсіресе аударманың баламалылығына қол жеткізуге қатысты аса маңызды мәселе етеді.

Зерттелетін материал өзекті және заманауи болғандықтан, зерттеу жұмысы ғылыми тұрғыдан жаңашыл болып табылады. Орыс және қазақ тілдеріндегі көркем туындылармен жұмыс істеу кезінде бұл зерттеу сленг бірліктерін және оларды аудару тәсілдерін зерделеуге үлес қосады.

Зерттеу объектісі Стивен Кингтің «Жасыл миль» кітабындағы сленг сөздері, сондай-ақ олардың орыс және қазақ тілдеріне аудармалары болып табылады. Бұл зерттеуде америкалық сленг бірліктерін аудару кезінде бес деңгейлі баламалылыққа қол жеткізу үшін қажетті әртүрлі элементтер қарастырылады.

В.Н.Комисаров баламалылық деңгейлерін (түрлерін) бастапқы мәтіннің (БМ) және аударма мәтіннің (АМ) семантикалық жақындығының әртүрлі дәрежелері ретінде анықтайды. Ол олардың мынадай деңгейлерге сәйкестігін ажыратады: 1) коммуникация мақсаттары; 2) жағдайды айқындау; 3) жағдайды сипаттау әдісі; 4) синтаксистік құрылымдардың мәндері; 5) сөз тіркестерінің мағыналары [4, 109 б.].

Осыған ұқсас түсіндірмені аудармашы ғалым А. Д. Швейцер ұсынады, ол былай деп санайды: «аударманың баламалылығының прагматикалық немесе коммуникативті деңгейі баламалылық деңгейлерінің иерархиясында жоғары орын алады. Ол коммуникациялық ниетті немесе коммуникациялық мақсатты, коммуникациялық әсерді, тыңдаушыға бағдарлықты қамтиды. Прагматикалық (коммуникативті) деңгей аударма сәйкестігінің шешуші бөлігі болып табылады: басқа баламалық деңгейлермен жанасып, оларды басқарады» [5, 50 б.].

Мәдениетке тән ұғымдар белгілі бір тілдік мәдениеттің өкілдерін біріктіріп, олардың өзара түсіністігінің негізі болып табылады. Әрбір жеке ұғым белгілі бір этностық мәдениеттегі құндылықтың бар екенін көрсетеді. Түрлі тілдік мәдениеттер шындықты қабылдаудың және ойлаудың өзіндік ерекше жолдарына ие. Бұл адамдар өз мәдени ұғымдарын пайдаланып,

бөгде мәдениетті түсінуге тырысқанда, түсінбеушілікке әкелуі мүмкін. [6, 137 б.].

Ақпаратты аудару кезінде оның барлық ерекшеліктері эмоциялық реңктен бастап тілдік әлем бейнесіне дейін сақталуы тиіс. Бұл аударма үдерісін бір тілден екінші тілге көшіруді күрделі етеді және аудармашы аударма барысында туындаған қиындықтарды шешу үшін арнайы когнитивтік құрылымдарды іске қосады. Көп жағдайда бұл тілдік түрлендірулер мен өзгерістерді қажет етеді. [7, 209 б.]. «Бұл ереженің ерекше көрінісі төменгі бірліктерді жоғары, жекелеген элементтерді - бүкіл мәтінге бағындыру қағидаты» [8, 35 б.].

Осы зерттеудің негізгі мақсаты – сленгті аудару барысында баламалылыққа қол жеткізу тәсілдерін зерттеу екенін ескере отырып, авторлар келесі туындайтын міндеттерді алға қояды:

1. «Сленг» терминінің анықтамасын беру, сондай-ақ оның функциялары мен ерекшеліктерін түсіндіру.

2. Сленгтің әдеби шығармалардағы баламалылық мәселелерін сипаттау.

3. Сленгтің қазақ және орыс көркем мәтіндерін аудару контекстінде баламалылықтың анағұрлым кең таралған деңгейлерін талдау.

Зерттеудің тәжірибелік құндылығы - оны аудармашыларды даярлау үшін пайдалану мүмкіндігі.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Мақсаты мен міндеттеріне сәйкес бұл жұмыстағы зерттеудің негізгі әдісі - салыстырмалы талдау әдісі. Салыстырмалы-салғастырмалы талдау негізінде В.Вебер [9] мен М.Опалева [10] орындаған С.Кингтің «Жасыл Миль» [11] шығармасының орыс тіліне аудармалары, сондай-ақ М.Сембайқызының [12] қазақ тіліне аудармасы алынды.

Теориялық база А.Д.Швейцер, В.Н. Комиссаров, Л.С. Бархударов және т.б. сияқты ғалымдардың еңбектеріне негізделеді. Зерттеудің тәжірибелік негізі - американдық жазушы С.Кингтің көркем шығармасы. Біз «Жасыл Миль» шығармасында сленгті 100-ден астам қолдану мысалына, сондай-ақ оларды орыс және қазақ тілдеріне аудару нұсқаларына аударма талдауын жүргіздік.

Көрсетілген әдістер С.Кингтің «Жасыл Миль» романының түпнұсқа нұсқасы мен оның Д.Вебер мен В.Вебердің орыс тіліндегі және М.Сембайқызының қазақ тіліндегі нұсқалары арасындағы әртүрлі айырмашылықтар туралы егжей-тегжейлі қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Осы мақала сленгтің аударма нұсқаларын талдау бойынша кейінгі жұмыстарға ықпал етеді, бұл олардың аударылған тілде сапалы меңгерілуін қамтамасыз етуге көмектеседі.

Ғалымдар сленгті зерттеу мұқтаждағы туралы бірнеше ғасырлар бойы дауласып келеді. Ал көркем аудармада сленг аудару - өте күрделі мәселе. Әдебиеттанушы Т.Есембеков пен А.Әбдірәсілқызының мына пікірі назар аударарлық: «Әдебиетшілер аударманы әдебиет процесі деп қарастырып,

көркем аударма теориясын ұсынса, лингвистер түпнұсқа мен аударма арасындағы сәйкестік нормасын сақтау туралы жүйе қалыптастыруды талап етеді. [13, 21 б.].

Қысқаша айтқанда, әдеби мәтіндерде табу лексикасын, кейіпкердің бейнесін ашуға, стилистикалық әсерді күшейтуге және көркем шығармадағы сюжет дамуына ықпал етуге мүмкіндік береді. Мұндай тәсіл оқырманның қабылдауын жақсартып, оның эстетикалық әсер алуына және қызығушылығының артуына септігін тигізеді [14, 42 б.].

Нәтижелер және талқылау

Түпнұсқа мен аударма мәтіндерін салыстыра отырып, кейбір бөлімдердің сөзбе-сөз аударылғанын, ал кейбіреулерінің мүлдем басқа сөздермен жеткізілгенін байқауға болады, бірақ соған қарамастан айтылған ойдың мазмұны сақталған. Бұл, әсіресе сленгті аудару барысында, анық көрінеді, себебі мұндай бірліктерді «сөзбе-сөз» аудару арқылы түпнұсқаның мағынасын жеткізу мүлде мүмкін емес. Сондықтан мағынаны және түпнұсқаның прагматикалық әлеуетін сақтау үшін аудармашы түпкілікті семантикалық трансформацияларға жүгінеді. [15, 197 б.].

Біз сленгтің аударма талдауының негізі ретінде В.Н.Комиссаровтың баламалылық деңгейлерінің теориясын алдық. Тәжірибелік материалды талдау аудармашылардың әртүрлі аударма әдістері мен түрлендірулеріне жүгіну арқылы әртүрлі деңгейлерде аударманың баламалылығына қол жеткізгенін көрсетеді. Баламалық теория негізінде біз таңдалған сленг бірліктеріне талдау жүргіздік. Төмендегі кестелерде М.В.Опалеваның, В.В.Вебердің және Д.А.Вебердің орыс тіліне аудармаларының, сондай-ақ олардың қазақ тіліне аудармаларының мысалдары келтірілген. Бұдан басқа, аудармалар баламалылыққа қол жеткізу тұрғысынан талданды.

Кесте 1. Сөз семантикасы деңгейіндегі баламалылық

Түпнұсқа мәтін	‘SHUT UP!’ Elaine screamed at him, so-loudly and so powerfully that he backed away a step, the smile slipping off his face. [11, 391 б.].
М.В.Опалева аудармасы	ЗАТКНИСЬ! - выкрикнула Элен так громко и звучно, что он отступил на шаг, и улыбка сползла с его лица [10, 342 б.].
В.Вебер, Д.Вебер аудармасы	- Заткнись! - вскричала Элейн так громко и властно, что Доулен отступил на шаг, а улыбка сползла с его лица [9, 338 б.].
М.Сембайқызының аудармасы	- - Жап аузыңды! – деп Элейннің қатты айқайлап жібергені, ол еріксіз бір қадам артқа шегінді, жүзіндегі күлкіден із қалмады [12, 366 б.].

Келтірілген мысал аудармашылардың сөздердің семантикасы деңгейінде баламалылыққа қол жеткізгенін көрсетеді.

Яғни аударма мәтіннің құрылымдық ұйымындағы параллелизмнің жоғары деңгейімен сипатталады. *Shut up* сленгі қазақ тіліне *Жап аузыңды* сияқты аударылған.

Бұл мысалдарда аударма түпнұсқа мазмұнының барлық негізгі элементтерін сақтайды.

Кесте 2. Құрылым/синтаксис деңгейіндегі баламалылық

Түпнұсқа мәтін	«You take a poke at him» [11, 331 б.].
М.В.Опалева аудармасы	«Врежешь ты ему» [10, 197 б.].
В.Вебер, Д.Вебер аудармасы	«Ты его сейчас прибьешь» [9, 201 б.].
М.Сембайқызының аудармасы	«Оның сазайын бергенмен, жұмыстан бізді қуады» [12, 214 б.].

Бұл баламалылық деңгейі бірінші деңгейден ерекшеленеді, өйткені аудармада:

«You take a poke at him», «Врежешь ты ему», «Ты его сейчас прибьешь» сөйлемінде, ал қазақ тілінде «Оның сазайын бергенмен, жұмыстан бізді қуады». Түпнұсқаның синтаксистік құрылымдарына сәйкес құрылымдар қолданылады, бұл мағынаны аударуда мүмкін болатын ең үлкен трансфертті қамтамасыз етеді; лексиканың едәуір параллелизмі басым, яғни түпнұсқа мәтінінің сөздері үшін ең жақын мазмұны бар аударма мәтініндегі тиісті сөздерді таңдауға болады;

Кесте 3. Жағдайды сипаттау деңгейіндегі баламалылық

Түпнұсқа мәтін	She was considered the marvel of the age, at least by the doctors at Indianola Hospital [11, 321 б.].
М.В.Опалева аудармасы	Ее сочли здоровой, во всяком случае, врачи в больнице Индианола [10, 337 б.].
В.Вебер, Д.Вебер аудармасы	Ее выздоровление врачи больницы в Индианоле расценили как чудо [9, 333 б.].
М.Сембайқызының аудармасы	Индианола ауруханасының дәрігерлері оны ғажайыптың күшімен сауығып кетті деп есептеді [12, 360 б.].

Осы мысалдан біз лексикалық құрам мен синтаксистік құрылымның параллелизмі жоқ екенін көреміз. Бұнда жағдай сипатталған. *She was considered the marvel of the age* былайша аударылды - *оны ғажайыптың күшімен сауығып кетті деп. marvel of the age* ағылшын тіліндегі сленг уақыттың немесе дәуірдің ғажайып күшін білдіреді. Қазақ және орыс тілдеріндегі аудармаларда келесі жағдай сипатталған: емделуші денсаулығының қалпына келуі - нағыз ғажап.

Кесте 4. Жағдай деңгейіндегі баламалылық

Түпнұсқа мәтін	Percy and his damned hickory billy-club? [11, 53 б.].
М.В.Опалева аудармасы	Перси с его чертовой резиновой дубинкой? [10, 42 б.].
В.Вебер, Д.Вебер аудармасы	Перси отметелил его своей паршивой дубинкой. [9, 42 б.].
М.Сембайқызының аудармасы	Перси әлгі құрып кеткір ағаш келтегімен не істегінен естідің бе? [12, 47 б.].

Бұл мысалда біз мәтін мен аударманың лексикалық және синтаксистік құрамында параллелизм жоқ екенін көріп отырмыз. Қазақ және орыс тілдеріндегі аудармаларда түпнұсқа мәтіннің прагматикалық әлеуетін көрсету және коммуникативтік мақсатты сақтау үшін әртүрлі лексикалық бірліктерді пайдалана отырып, ұқсас жағдайлар жасалған. Бұл түпнұсқада және аудармаларда бір нәрсе хабарланатынын растауға мүмкіндік берді.

Кесте 5. Байланыс мақсаты деңгейіндегі баламалылық

Түпнұсқа мәтін	‘So far he’s been as quiet as a dead rooster [11, 56 б.].
М.В.Опалева аудармасы	Он будет смирным, как овечка [10, 44 б.].
В.Вебер, Д.Вебер аудармасы	Пока он тише воды, ниже травы [9, 44 б.].
М.Сембайқызының аудармасы	Қой ауызынан шөп аламайтындай момын екен [12, 49 б.].

Коммуникация барысында оның жалпыға мәлім функциясын көрсететін мәтіннің бір бөлігі – коммуникацияның мақсаты. Бұл мәтін жасырын және семантикалық тұтастық ретінде қабылданатын «туынды» (болжалды немесе бейнелі мән) деген мағынаны білдіреді.

Түпнұсқа мәтінінде автор кейіпкерді салыстырады «дохлым петухом – dead rooster». Бірақ, орыс тілінде, әдетте, біз адамды, егер ол өте үнсіз болса, әтешпен салыстыруға бейім емеспіз. М.В.Опалева кейіпкерді өлімсіреген қоймен салыстырды, сонымен қатар қазақ тілінің аудармашысы оны қоймен салыстырады. В.Вебер болса, метафоралық салыстыруды береді: «он тише воды, ниже травы».

Бұл мысалдар аудармалар түпнұсқаның лексикасы мен құрылымын семантикалық парафразаны немесе синтаксистік трансформацияны пайдаланбай, аудармамен тікелей байланыстыра алмайтынын көрсетеді. Түпнұсқа мен аударманың мазмұны балама болып саналатын басқа аудармалармен салыстырғанда ең аз ұқсастық дәрежесін көрсетеді.

Біз С.Кингтің «Жасыл Миль» романында 100 сленг бірлігін қарастырдық. Төмендегі 1, 2, 3-суреттерде В.Комиссаровтың теориясына сәйкес, В.Вебердің, М.В.Опалеваның орыс тіліне және М.Сембайқызының қазақ тіліне аудармаларына сәйкес бес деңгей бойынша баламалылыққа қол жеткізу тәсілдері пайыздық арақатынаста көрсетілген.

Сурет 1 – В.Вебер аудармасы

Сурет 2 – М.В.Опалева аудармасы

Сурет 3 – М.Сембайқызының аудармасы

Жоғарыдағы суреттерден үш аудармада да прагматикалық баламалық деңгейдің (коммуникация мақсатпен сақтау) үстемдігі байқалатынын, бұл аудармашылардың түпнұсқаның коммуникативті әсерін сақтауға деген ұмтылысын көрсетінін аңғаруға болады. Мира Сембайқызы түпнұсқаның прагматикалық әсерін сақтауға ерекше назар аударғанын көрсетеді. М.В.Опалева аудармасында бұл көрсеткіш жоғары, ал В.Веберде салыстармалы түрде төмен. Ал семантикалық баламалылық (сөздердің тура мағынасын жеткізу) В.Веберде жоғары, бұл оның неғұрлым буквалды аударма әдісін ұстанғанын көрсетеді. Қалған екі аудармашы бұл деңгейге азырақ мән берген.

Синтаксистік құрылымның сақталу деңгейі барлық аудармада шамалас, бұл аудармашылардың сөйлем құрылымын сақтау қағидатын ұстанғанын көрсетеді. Жалпы жағдайды беру (ситуативтік баламалылық) көрсеткіші үш аудармашыда да бірдей, бұл осы тәсілдің универсалдылығын көрсетеді.

Қорытынды

Бұл зерттеуде көркем мәтіндегі сленг бірліктерін аудару ерекшеліктеріне баса назар аударылады. Сленг бірліктерін қазақ және орыс тілдеріне аудару кезінде баламалылыққа қалай қол жеткізуді анықтау осы зерттеудің мақсаты болды. Мысал ретінде Стивен Кингтің «Жасыл Миль» романынан алынған жүз сленг бірлігі талданды.

Аудармалар нұсқаларын талдау барысында баламалылықтың әртүрлі деңгейлері өзгеше жиілікпен ұсынылатынын байқауға болады.

Коммуникация мақсаты М.Сембайқызының аудармасында ең жоғары көрсеткіш байқалады — 36%. Бұл аудармашының сленг аудармасында айтылымның мақсаты мен прагматикалық әсерін барынша сақтауға тырысқанын көрсетеді. М.В.Опалева да осы бағытта жұмыс істеген (35,2%), ал В.Веберде бұл көрсеткіш сәл төмен (28,4%). Үш аудармашы да коммуникация мақсатын жеткізуге бағдарланды. Бұл сленг аудармасында өте маңызды, себебі прагматикалық мағына лексикалық дәлдіктен әлдеқайда басым. Бұл бағыт Опалева мен Сембайқызы аудармаларында әсіресе айқын байқалады.

Жалпы мән-мәтін деңгейі бойынша үш аудармашы да бірдей нәтиже көрсетті — 24,8%. Бұл сленгті аудару кезінде мәдени және жағдаяттық контексті сақтау маңызды екенін бәрінің бірдей түсінгенін көрсетеді. Тілдік айырмашылықтарға қарамастан, «жалпы мән-мәтін» аударманың тұрақты құрамдауышы ретінде танылды.

Ал құрылым мен синтаксис құрамдауышы бойынша аудармашылар төмен деңгейде назар аударды: Вебер — 13,8%, Опалева мен Сембайқызы — 13,3%. Бұл көрсеткіштер сленгті аударуда сөз тіркестерінің, сөйлем құрылымының дәл сақталуы маңызды емес екенін білдіреді. Аудармашылар үшін мағына мен әсер бірінші орында тұр.

Жүргізілген талдау негізінде, сленгті аударуда баламалыққа қол жеткізу бойынша келесі ғылыми тұжырымдар жасауға болады:

— Функционалдық эквиваленттік сленгті аударуда басты қағида болып табылады — аудармашы негізгі ойдың түпкі мақсатын түсініп жеткізуі тиіс.

— Контекст және прагматика маңызды факторлар болып табылады. Эквиваленттілік негізінен «коммуникация мақсаты» мен «жағдайдың жалпы сипатына» сүйенеді.

— Орыс және қазақ тілдеріне жасалған аудармаларда құрылымдық тұрғыдан айырмашылық аз, алайда, қазақ тіліне жасалған аудармада коммуникациялық мақсатқа көбірек мән беріледі. Бұл қазақ тілінің бейресми, ауызекі құрылымына байланысты болуы мүмкін.

Жалпы алғанда, орыс және қазақ тілдеріне аударма жасаған аудармашылар сленг мәнін жеткізуде прагматикалық баламалылыққа басты назар аударған. Қазақ тіліне аударма жасағанда мәдениетаралық айырмашылықтар мен тілдік ерекшеліктер ескеріліп, прагматикалық бейімдеу қажеттілігі артады. Бұл өз кезегінде, қазақ оқырманына түпнұсқаның әсерін тиімді жеткізуге ықпал етеді.

Сленгті аударуда аудармашы, ең алдымен, айтылымның коммуникациялық мақсатын түсініп, оның мақсат тілдегі әсерін дәл жеткізуге ұмтылуы қажет. Бұл үшін тура аудармаға жүгінбей, сол тілде ұқсас эмоциялық немесе мәдени мәнге ие баламаларды қолданған жөн. Сондай-ақ, мәдени контексті ескеріп, мақсат тілдегі қабылдаушы аудиторияға бағытталған бейімделген аударма жасау ұсынылады.

Сленгті зерттеу және көркем аударма мәтінінде қолдану тақырыбына лингвистика саласында да, аударма ісінде де көп жұмыс арналмады. Тілдегі қызмет тұрғысынан сленгизмдер кез-келген тілдің лексикалық құрамында өте маңызды рөл атқарады, өйткені олар сөйлеушінің сөйлеуінде бірқатар функцияларды жүзеге асыруға ықпал етеді. Сондықтан бұл зерттеу сленг бірліктерін беру кезінде аударма стратегияларын одан әрі зерттеуге белгілі бір үлес қосады.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Hunsinger E. Slang the Other English Language. <http://www.buzzle.com/articles/slang-the-other-english-language.html>. 17.10.2011
- [2] Allen I. L. Slang: Sociology. In: Mey J. L. & Asher R. E. (Eds.), Concise Encyclopedia of Pragmatics. – Amsterdam: Elsevier, 1998. – P. 878-883.
- [3] Stolt R. The translation of slang. Within the bounds of possibility. – Norderstedt: GRIN Verlag, 2010.
- [4] Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода. – М., 1980. – 167 с.
- [5] Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты. – М., 2009. – 216 с.
- [6] Tleulinova M., Seidenova S. Translating Kazakh Values: Analyzing the Concept of “Bauyr” in D. Issabekov’s “Gaukhartas” and Translation Strategies // Forum for Linguistic Studies. (SCOPUS). – 2025. – Volume 07, Issue 03. – P. 277-287.
- [7] Mizamkhan B., Zhambyl B. The problem of lexical transformation in simultaneous interpreting under cognitive and discursive approach // Bulletin of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World languages. Series “Philological sciences”. – Almaty: “Polylingva”, 2022. – №4 (67). – P. 208-218.
- [8] Бархударов Л.С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. – М., 2010. – 240 с.
- [9] Кинг С. Зеленая Миля. Перевод с английского В. Вебера, Д. Вебера – М.: Издательство АСТ, 2022 – 448 с.
- [10] Кинг С. Зеленая Миля – Перевод с английского М.В. Опалевой - <http://fibusta.site/b/246759>. – 44 с.
- [11] King S. The Green Mile – Orion 1998, 1997 – 401 p.
- [12] Кинг С. Жасыл Миль. Ағылшын тілінен аударылған М. Сембайқызы. – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2021 – 376 б.
- [13] Есембеков Т., Әбдірәсілқызы А. Ежелгі әдеби мәтіндерді қазақ тіліне аудару мәселелері //Аударма теориясы мен тәжірибесінің және салыстырмалы әдебиеттанудың өзекті мәселелері: Республикалық ғылыми теориялық конференция материалдары. – Алматы, 2006.– Б.19-39.
- [14] Shuangjin Xiao. The translation of taboo language in fictional dialogue: The case of Jin Ping Mei // Translation Matters (SCOPUS). – 2024 – P. 40-52.

[15] Стамбекова А.Е., Жанысбекова Э.Т. Особенности перевода сленга в художественной литературе // Вестник ЕНУ, серия филология. – 2024. – Vol. 146. № 1. – С. 196-203. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2024-146-1-196-203>.

REFERENCES

- [1] Hunsinger E. Slang the Other English Language. <http://www.buzzle.com/articles/slang-the-other-english-language.html>. 17.10.2011
- [2] Allen I. L. Slang: Sociology. In: Mey J. L. & Asher R. E. (Eds.), Concise Encyclopedia of Pragmatics. – Amsterdam: Elsevier, 1998. – P. 878-883.
- [3] Stolt R. The translation of slang. Within the bounds of possibility. – Norderstedt: GRIN Verlag, 2010.
- [4] Komissarov V.N. Lingvistika perevoda [Linguistics of translation]. – M., 1980. – 167 s. [in Rus.]
- [5] Schweizer A.D. Teoriya perevoda: Status, problemy, aspekty [Translation theory: Status, problems, aspects]. – M., 2009 – 216 s. [in Rus.]
- [6] Tleulinova M., Seidenova S. Translating Kazakh Values: Analyzing the Concept of “Bauyr” in D. Issabekov’s “Gaukhartas” and Translation Strategies // Forum for Linguistic Studies. (SCOPUS). – 2025. – Volume 07, Issue 03. – P. 277-287.
- [7] Mizamkhan B., Zhambyl B. The problem of lexical transformation in simultaneous interpreting under cognitive and discursive approach // Bulletin of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World languages. Series “Philological sciences”. – Almaty: “Polylingva”, 2022. – №4 (67). – P. 208-218.
- [8] Barhudarov L.S. Yazyk i perevod: Voprosy obshchej i chastnoj teorii perevoda [Language and translation: Issues of general and particular theory of translation]. – M., 2010. – P.240. [in Rus.]
- [9] King S. Zelenaya Milya [Green Mile]. Translation from English into Russian by V. Veber, D. Veber. – M.: Izdatel'stvo AST, 2022. – 448 s. [in Rus.]
- [10] King S. Zelenaya Milya [Green Mile]. Translation from English into Russian by M.V. Opaleva. <http://flibusta.site/b/246759> [in Rus.]
- [11] King S. The Green Mile. – Orion 1998, 1997. – 401 p.
- [12] King S. Zhasyl Mil. [Green Mile] Translation from Kazakh by M. Sembajkyzy. – Nur-Sultan: Foliant, 2021. – 376 b. [in Kaz.]
- [13] Esembekov T., Äbdıräsılqyzy A. Ejelgi ädebi mätinderdi qazaq tiline audaru mäseleleri [Problems of Translating Classical Literary Works into Kazakh] // Audarma teoriasy men täjiribesiniñ jäne salystyrmaly ädebiettanudyñ özehti mäseleleri: Respublikalyq ğylymi teorialyq konferensia materialdary. – Almaty, 2006. – B.19-39. [in Kaz.]
- [14] Shuangjin Xiao. The translation of taboo language in fictional dialogue: The case of Jin Ping Mei. – Translation Matters (SCOPUS), 2024 – P. 40-52.

[15] Stambekova A.E., Zhanysbekova E.T. Osobennosti perevoda slenga v hudozhestvennoj literature [Slang translation in modern fiction] // Vestnik ENU, serija filologija. – 2024. – Vol. 146. № 1. – S. 196-203. [DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2024-146-1-196-203>. in Rus.]

ОСОБЕННОСТИ ДОСТИЖЕНИЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ СЛЕНГА С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ И КАЗАХСКИЙ ЯЗЫКИ В РОМАНЕ С.КИНГА «ЗЕЛЕНАЯ МИЛЯ»

*Стамбекова А.Е.¹, Жанысбекова Э.Т.²

*^{1,2} Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан

Аннотация. Проблема перевода художественных произведений на протяжении многих лет вызывает интерес как у переводчиков-практиков, так и у лингвистов. Лексический состав языка постоянно изменяется и обновляется. Современная лексика, в том числе появление новых слов в художественной литературе, вызывает определённые трудности при их переводе. Перевод сленга является одной из актуальных проблем современной транслатологии. В данной статье рассматриваются перевод сленговых выражений с английского языка на русский и казахский в произведении Стивена Кинга «Зелёная миля».

Цель статьи — исследование способов достижения эквивалентности при передаче сленга в художественной литературе. Научная значимость работы обусловлена недостаточной изученностью проблем перевода сленга. В основу сравнительно-сопоставительного анализа положена теория пятиуровневой эквивалентности, разработанная выдающимся учёным в области переводоведения В.Н. Комиссаровым. Сравнительный анализ переводов сленговых единиц, выполненный на основе трудов отечественных и зарубежных учёных в области перевода, способствует развитию теории, качества и критики художественного перевода.

Практическая ценность работы заключается в возможности использования результатов исследования в переводческой практике, в том числе при переводе художественной литературы и фильмов с английского языка на русский и казахский языки. В результате исследования сделан вывод, что при переводе сленговых единиц из оригинального текста на русский и казахский языки переводчик должен быть не только специалистом с глубокими знаниями в области теории перевода и языков, но и уметь максимально точно передавать прагматический потенциал оригинального текста. Достичь этого удаётся в значительной степени благодаря использованию пятого уровня эквивалентности, соответствующего коммуникативной цели. Практическая значимость работы может быть полезна студентам, магистрантам и докторантам при проведении научных исследований.

Ключевые слова: эквивалентность, Стивен Кинг, художественный перевод, сленг, цель коммуникации, художественные средства, описание ситуации, прагматический потенциал

ACHIEVING EQUIVALENCE IN TRANSLATING ENGLISH SLANG INTO RUSSIAN AND KAZAKH IN STEPHEN KING'S NOVEL "THE GREEN MILE"

Stambekova A. Ye. ¹, Zhanysbekova E. T. ²

*^{1,2} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The issue of literary translation has long attracted the interest of both practicing translators and linguists. The lexical composition of a language is constantly evolving and being renewed. Modern vocabulary, including the emergence of new words in fiction, presents certain challenges for translators. The translation of slang is one of the pressing issues in contemporary translation studies. This article examines the challenges of translating slang expressions from English into Russian and Kazakh in Stephen King's novel "The Green Mile".

The objective of this article is to investigate the methods of achieving equivalence in the translation of slang in literary texts. The scientific significance of the study lies in the insufficient exploration of slang translation problems. The comparative analysis is based on the five-level equivalence theory developed by the prominent translation scholar V.N. Komissarov. A comparative analysis of the translations of slang units, conducted with reference to the works of domestic and foreign scholars in the field of translation, contributes to the development of the theory, quality, and critique of literary translation from English into Russian and Kazakh.

The practical value of the research lies in the possibility of applying its findings in translation practice, particularly in the translation of fiction and films from English into Russian and Kazakh. As a result of the study, it was concluded that when translating slang expressions from the original into Russian and Kazakh, the translator must not only be an expert with a deep knowledge of translation theory and the respective languages, but also be able to accurately convey the pragmatic potential of the source text. This is largely achieved by applying the fifth level of equivalence, which ensures the fulfillment of the communicative goal. The practical relevance of this work may be of use to students, master's degree candidates, and doctoral researchers in their academic studies.

Keywords: equivalence, Stephen King, literary translation, slang, communicative purpose, artistic devices, situation description, pragmatic potential

Мақала түзгі: 23 сәуір 2024

Авторлар туралы мәлімет:

Стамбекова Айжан Ермаковна – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің докторанты, Алматы, Қазақстан, e-mail: arukaty7@gmail.com, ORCID: 0009-0001-8628-2445

Жанысбекова Эльмира Тулегеновна – философия докторы (PhD), әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доцент м.а., Алматы, Қазақстан, e-mail: ezhanysbekova010@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9139-7696

Информация об авторах:

Стамбекова Айжан Ермаковна – докторант Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: arukaty7@gmail.com, ORCID: 0009-0001-8628-2445

Жанысбекова Эльмира Тулегеновна – доктор философии (PhD), и.о. доцента Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: ezhanysbekova010@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9139-7696

Information about the authors:

Stambekova Aizhan Yermekovna – doctoral student al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: arukaty7@gmail.com, ORCID ID 0009-0001-8628-2445

Zhanysbekova Elmira Tulegenovna – Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, al- Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: ezhanysbekova010@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9139-7696

UDC 81'25:82-3

IRSTI 16.31.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.022>

**TRANSLATION CHALLENGES OF LINGUACULTURAL
COMPLEXITY AND GENRE HYBRIDITY OF
“BELOVED” BY T.MORRISON**

*Zyryanov V.¹, Shevyakova T.², Kozhbayeva G.³

*^{1,2,3} Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World
Languages, Almaty, Kazakhstan

Abstract. Toni Morrison's *Beloved* stands as a masterwork of genre hybridity, fusing historical fiction, magical realism, gothic horror, and psychological drama to narrate the trauma and legacy of American slavery. This study investigates the linguistic and cultural complexities inherent in translating *Beloved* into Russian, focusing specifically on the genre hybridity that characterizes Morrison's narrative style. The research aims to define the genre-specific features of the novel, identify translation difficulties arising from linguacultural density, and evaluate strategies used in the Russian version by I. Togoeva to preserve the novel's layered voice.

Methodologically, the study adopts a qualitative comparative framework that integrates translation theory (Skopos theory, domestication/foreignization paradigms), cultural linguistics, and close textual analysis. Selected passages from the source and target texts are analyzed across textual, functional, and cultural dimensions, with attention to vernacular voice, stream-of-consciousness, and culturally embedded symbolism.

Findings reveal that while I. Togoeva's translation maintains narrative coherence and thematic fidelity, it often sacrifices rhythmic dissonance, vernacular texture, and metaphoric ambiguity. Key elements of African American Vernacular English (AAVE), oral storytelling, and spiritual symbolism are regularized or domesticated, which leads to the loss of cultural specificity and poetic fragmentation. The study underscores the necessity of genre-aware translation strategies that can retain both stylistic intensity and ideological depth.

The contribution of this research lies in its multi-dimensional analysis of a genre-hybrid, culturally dense literary text, bridging gaps between literary scholarship and translation studies. It provides practical insights into how translators might navigate the intersection of linguistic fidelity and cultural resonance when handling complex, multi-genre works like *Beloved*, offering broader implications for cross-cultural literary translation.

Keywords: genre hybridity, linguacultural translation challenges, translation strategies, textual dimensions, functional dimensions, cultural-linguistic dimensions, cultural symbolism, translation theory

Introduction

Toni Morrison's *Beloved* is widely recognized as a foundational text in contemporary American literature and a central work within African American narrative traditions. Awarded the Pulitzer Prize for Fiction, the novel also played a significant role in Morrison's receipt of the Nobel Prize in Literature. *Beloved* engages with the historical trauma of slavery by foregrounding personal memory, psychological fragmentation, and the persistence of ancestral haunting [1]. Loosely based on the historical case of Margaret Garner—an enslaved woman who killed her child to prevent her return to slavery—the novel situates individual experience within broader cultural and historical frameworks. As L. Krumholz argues, Morrison constructs a form of cultural memory by disrupting conventional genre boundaries, thereby reflecting the fractured and haunted subjectivity of formerly enslaved individuals [2].

In literary scholarship, *Beloved* is frequently identified as a genre-hybrid work – an innovative fusion of *historical fiction*, *magic realism*, *gothic horror*, and *psychological drama*. These intersecting genres serve both aesthetic and thematic functions. The historical dimension roots the narrative in the violent legacy of American slavery, effectively, as some critics have argued, writing '*the ghost of slavery back into history*' [3] and foregrounding the psychological and cultural trauma that is often omitted from official historical accounts.

Magic realism introduces the ghost of Sethe's deceased daughter, treating the supernatural not as an aberration but as an integral element of the lived experience. This reflects the persistent, haunting presence of unresolved trauma. Gothic horror is evident in the novel's tone and setting: the haunted house at 124 Bluestone Road functions as a metaphor for repressed memory and psychic wounds. The psychological dimension is expressed through fragmented narrative structures, stream-of-consciousness passages, and emotionally charged internal monologues.

Each of these genres contributes to the novel's linguistic and cultural density. Morrison draws extensively on African American Vernacular English (AAVE) [4], oral storytelling rhythms, biblical allusions, and culturally embedded metaphors. The result is a text that defies straightforward categorization and requires a translation approach sensitive to its stylistic, narrative, and cultural intricacies.

Although *Beloved* has been the subject of extensive literary, historical, and psychological analysis, relatively little attention has been devoted to the specific challenges its genre hybridity poses for translation. Rendering the novel into other languages – particularly those with distinct cultural frameworks, narrative traditions, and linguistic systems, such as Russian – raises critical questions: How can the novel's hybrid genre identity be preserved? How might its psychological depth, culturally specific language, and rhythmic narrative style be conveyed within a different linguacultural context?

This lacuna in applied translation research is noteworthy. Existing scholarship in translation studies often prioritizes abstract theoretical models or isolates individual stylistic concerns, but rarely addresses the full complexity of Morrison's genre-driven narrative voice and cultural encoding. A focused comparative analysis of the original and its Russian translation offers a valuable opportunity to explore these challenges and to propose more robust strategies for translating genre-hybrid, culturally layered literature.

The aim of this study is to examine the genre hybridity of Toni Morrison's *Beloved* and to investigate the specific linguacultural challenges that arise in translating the novel into Russian. The study pursues the following objectives:

- to define the nature of genre hybridity in *Beloved*, and to explore how it is articulated through narrative structure, linguistic choices, and culturally embedded references.

- to identify the linguistic, stylistic, and cultural difficulties encountered in the Russian translation of the novel.

- to evaluate the translation strategies employed to preserve the genre-specific and culturally encoded features of the source text.

- to propose practical, genre-sensitive translation approaches grounded in comparative textual analysis.

This article adopts a case study methodology informed by translation theory and close reading. Through a comparative analysis of selected passages from the original English text and its Russian translation, the study illustrates how genre hybridity complicates the process of linguistic transfer. It further examines how translators navigate these complexities by adapting or reconfiguring narrative strategies to retain the cultural and emotional resonance of the source material. In doing so, the research seeks to address a notable gap in translation-focused Morrison scholarship and to contribute practical insights into the broader challenges of translating genre-blending, culturally rich literary texts.

Materials and methods

This study adopts a qualitative comparative analysis to explore how the novel is translated into Russian, with particular emphasis on the negotiation of lingua-cultural elements and narrative hybridity. Recognizing *Beloved* as a complex fusion of genres, the translation process demands the balance of technical accuracy, cultural sensitivity and stylistic attunement.

The methodological framework is grounded in culture-oriented theories of translation studies [5], and draws on Skopos Theory [6], Venuti's domestication/foreignization dichotomy [7], and lingua-cultural approaches to translation [8]. In particular, it is further reinforced by recent research on the translation of American multicultural literature, which emphasizes systematic strategies for preserving cultural meaning and adapting linguistic expression without erasing the source text's original identity [9], [10].

The primary source for this study is the original English text of Toni Morrison's *Beloved*, which serves as the reference for comparative analysis. The corresponding target-language text is the Russian translation by I. Togoëva [10], recognized for its wide circulation and critical engagement in Russian literary discourse.

To ensure analytical clarity and textual richness, the study isolates three to five representative passages, each exemplifying a distinctive facet of the novel's stylistic and generic complexity:

- supernatural episode: e.g., *Beloved*'s ghostly return, highlighting elements of magical realism and gothic horror;
- stream-of-consciousness monologue: showcasing psychological fragmentation, rhythmic syntax, and poetic cadence;
- dialogue segment featuring AAVE: exploring idiolect, cultural idioms, and non-standard grammar;
- historically embedded flashback: such as Sethe's escape or recollections of Sweet Home, emphasizing documentary realism and cultural memory.

These passages are selected to maximize interpretive scope while focusing on genre hybridity and linguistic-cultural density – core elements of Morrison's narrative technique.

The analytical procedures are divided into *textual, functional, and cultural-linguistic* dimensions. First, textual analysis employs a close content examination to track lexical choices, syntactic shifts, and narrative voice modulations in the translation. Special attention is given to:

- AAVE transference – how dropped auxiliaries, non-standard verb forms, and culturally specific phrases are retained, diluted, or normalized in Russian;
- poetic rhythm and repetition – how techniques used to embed memory, trauma, and emotion are mirrored or altered in the target language;
- metaphor and symbolism – how biblical, ancestral, or folkloric allusions are presented in literal translation.

Second, drawing from Skopos theory, the functional assessment interrogates the translator's likely goals: whether the priority lies in aesthetic fidelity, cultural accessibility, or emotional resonance.

Third, cultural strategy evaluation is based on Venuti's domestication and foreignization framework and actually evaluates the extent to which the translation has domesticated cultural references (e.g., substituting realia or idioms with Russian equivalents) or foreignized them (e.g., retaining original expressions or inserting footnotes).

Forth, lingua-cultural analysis investigates how the Russian translation renders Morrison's culturally loaded narrative voice. Particular focus is placed on the retention of cultural specificity versus smoothing for general intelligibility, the handling of spiritual and folkloric registers (e.g., ghost stories, oral tradition motifs), temporal and psychological dislocation as represented in narrative

structure and verb tense – given differences between English and Russian temporal framing conventions.

Finally, the article puts interpretive goals rather than merely mapping source-to-target textual changes. These includes the analysis of general creative equivalence reflected in innovatively maintenance of Morrison's expressive depth, evaluation of translation loss of narrative, symbolic, or stylistic elements, and ideological mediation that reframes the novel's cultural politics in the target language.

By integrating translation theory, literary analysis, and cultural linguistics, the article offers a multi-dimensional perspective on the translation of genre-hybrid fiction across linguistic and cultural boundaries.

Results and discussion

The novel's stylistic and generic complexity and its translation challenges are analyzed from textual, functional, and cultural-linguistic dimensions. The most notable examination outcome – the translation of *Beloved* by I.Togoeva demonstrates both an effort and a struggle to maintain the novel's genre hybridity, particularly the simultaneous expression of historical realism, magical realism, gothic horror, and psychological drama. While the historical and realist elements are generally retained with semantic clarity, the interplay between realism and the supernatural – central to Morrison's magical realism – suffers occasional flattening in the Russian version.

The evaluation of gains and losses in the rendering of magical realism, especially in the passage depicting *Beloved*'s supernatural return, reveals a shift in tone: originally imbued with mythic reverence and familial intimacy, the scene in translation acquires more literal and psychological connotations. This results in anchoring the ghostly figure too firmly in rationalized grief, undermining the polyphonic ambiguity Morrison constructs in the source text. This observation aligns with broader analyses of magical realism as a literary method that fuses the irrational and the mystical with the real, serving as a means to explore complex human values and symbolic dimensions of reality. As recent research notes, the merging of myth and realism offers a lens through which historical trauma, identity, and humanistic values are refracted – a dynamic also present in Morrison's narrative design, though less perceptible in the Russian rendering [12].

The evaluation of gains and losses when rendering the magical realism in the passage describing the supernatural return of *Beloved*, originally narrated in a tone that blends mythic reverence and familial intimacy, shows that it is translated in Russian with slightly more literal and psychological connotations. Thus, the translated extract has the unintended effect of anchoring the ghost too firmly in rationalized grief rather than allowing for the polyphonic ambiguity Morrison constructs.

In the original English passage, *Beloved's* reappearance is uncanny yet unmarked – a key feature of magical realism. Morrison refuses to signal whether this woman is a ghost, a human, or a symbolic presence. The narration flows with sensory and emotional realism, yet what occurs is metaphysical: a drowned woman with ‘new skin’ appears without explanation, smiling and thirsty, at the threshold of Sethe’s haunted home. This ambiguity is deliberate. Morrison dissolves the line between the psychological and the paranormal, between lived history and its haunting return.

Eng: ‘*A fully dressed woman walked out of the water*’ [1, p.55]

Rus: ‘*Полностью одетая женщина в нарядном платье вышла прямо из ручья*’ [10. P.38]

The Russian version keeps the sentence largely intact, but adds *в нарядном платье* (in a fancy dress), which is not explicitly present in the English. While this addition might aim to emphasize the incongruity of her appearance, it shifts focus subtly from the eerie emergence from water to her attire, possibly grounding her more in reality than mystery.

Eng: ‘*She had new skin, lineless and smooth, including the knuckles of her hands*’ [1, p.55].

Rus: ‘*Кожа у неё была как у младенца – гладкая, без единой морщинки, даже на суставах пальцев*’ [109, p.38].

The translation effectively communicates the otherworldliness of *Beloved's* body – new, infantile, unmarked. While the addition *как у младенца* reinforces the supernatural birth/rebirth motif and retains Morrison’s uncanny tone.

Eng: ‘*...Sethe’s bladder filled to capacity... the water she voided was endless... more like flooding the boat when Denver was born*’ [1, p.55].

Rus: ‘*...она почувствовала, что мочевой пузырь у неё сейчас просто лопнет... Из неё буквально хлынул поток... похоже на родовые воды...*’ [10, p.38]

The scene is a symbolic, corporeal reaction – a visceral echo of trauma and birth – is faithfully rendered. The imagery of breaking water in both versions metaphorically links *Beloved's* return with childbirth, blurring the boundary between physical, emotional, and spiritual dimensions. The Russian translation does not rationalize this scene. It maintains the surreal logic that governs Morrison’s magical realism: a ghost can return like a daughter born again, and the body remembers the past in liquid form.

In general, the whole passage describes an unease scene, where strangers would avoid the newcomer not because she is strange, but because she is smiling despite her strangeness. The narrative tone and ambiguity of the scene are mostly preserved in Russian. The surreal contradiction, her physical debilitation paired with serene joy, remains intact, subtly implying spiritual possession or ghostly calm. However, note the translation of *dozing* as *бредила наяву* (roughly *delirious while awake*), which implies psychological instability rather than simple

sleepiness. This shifts the framing toward the psychological, perhaps marginally reducing the magical undertone.

Mystery of identity is the core of the passage:

Eng: '*What might your name be? ... Beloved, she said, and her voice was so low and rough each one looked at the other two*'. [1, p.56].

Rus: '– Как тебя кличут-то? – спросил Поль Ди. – Возлюбленная, – ответила девушка, и голос у неё оказался таким тихим и хриплым, что все трое переглянулись' [10, p.39].

The mystical climax is conserved. The Russian *Возлюбленная* retains the biblical and funerary tone of the original, resonant with the gravestone inscription and Sethe's memories. The hesitation, the gaze of the three characters, and the spectral name retain the eerie pause Morrison builds into the English.

The Russian translation largely preserves Morrison's magical realism, particularly in maintaining the lyrical tone, the surreal details, and the symbolic logic of *Beloved's* return. The translation avoids overt rationalization, and even the bodily metaphors and mythic overtones remain recognizable and impactful. However, there are a few subtle tonal shifts contribute to a slightly more psychological realism than in the original. The ghost becomes a troubled girl more than an ontologically uncertain being, which is a small but notable flattening of Morrison's hybrid genre design.

Linguistic rhythm is fully expressed in *Beloved's* monologue (*I am Beloved and she is mine...*), one of the most complex and poetically intense moments in the novel. It should be noted that the source passage contains 2223 words while Russian version 1375 words respectively. This stream-of-consciousness functions as a trauma-text – a linguistic embodiment of fragmented identity, compressed time, and haunting memory. The primary substantial linguistic and stylistic challenge observed in the translation of these sections is that the passages combine breathless, repetition, non-linear and viscerally affective structures, and poetic rhythm – techniques deeply rooted in both Black oral tradition and trauma representation [11].

Eng: '*I AM BELOVED and she is mine I see her take flowers away from leaves she puts them in a round basket the leaves are not for her she fills the basket she opens the grass I would help her but the clouds are in the way how can I say things that are pictures I am not separate from her there is no place where I stop her face is my own and I want to be there in the place where her face is and to be looking at it too a hot thing...*' – The brief example shows the absent of standard punctuation to mimic the rush of thought, clauses are minimally linked with conjunctions or punctuation, creating a breathless, surreal flow, repetition of the pronoun *I* and subject-verb structures reinforces a disoriented, looping rhythm [1, p 203].

Rus: '*Я – Возлюбленная, и она моя. Я вижу, как она собирает цветы, обрывая листья на стеблях кладет их в круглую корзинку листья*

ей не нужны она заполняет корзинку доверху и раздвигает траву я бы непременно помогла ей, но облака застилают путь как могу я рассказать о вещах, которые существуют только в моем воображении я неотделима от нее я нигде не могу остановиться ее лицо – это мое лицо, и я хочу быть там, где ее лицо, хочу смотреть на него горячо...' [10, p.147] – Russian adds standard punctuation: commas, dashes, and periods, syntax is more linear and subordinated: use of *как*, full subject-verb-object sequences, and clearer clause demarcations. Overall, the translation stabilizes the rhythm somewhat by using punctuation and grammatical subordination, making it more readable but less fragmented, say raw, which may reduce the effect of disorientation and compression, thus flattens the sense of a monologue spiraling through trauma and time.

Morrison's constant repetition of phrases like *a hot thing, I am not* and other sensory statements produces a looping rhythm that simulates traumatic return. The reader is caught in semantic stasis, unable to move forward – just like the narrator.

Although some repetition is preserved, the ambiguous, mantra-like *a hot thing* is translated simply as *горячо*, which functions more like a descriptive adjective than a conceptual refrain. The semantic ambiguity and metaphoric potential of Morrison's repetition is partly lost. Russian syntax demands greater clarity, and repetitions become descriptions rather than mental returns. The result is a reduction of rhythmic tension and psychological intensity.

Eng: '*All of it is now it is always now... daylight comes through the cracks... a small bird trembling... there is no room to tremble...*' [1, p.203] - Morrison uses non-punctuated clauses and temporal layering to create creating an internal pulse and temporal dislocation rather than narrative sequence.

Rus: '*Все это – сейчас навсегда – только сейчас... дневной свет просачивается сквозь щели...*' [10, p.147] – Russian maintains the paradoxical time reference *сейчас навсегда – только сейчас*, the insertion of dashes and clarified modifiers, however, pulls the text slightly toward narrative coherence. While some moments of temporal dislocation are preserved, the Russian translation still tends to resolve ambiguity into sequential understanding, occasionally resorting to punctuation regularization that disrupts the original's style. Morrison's ever-present *now* becomes linguistically anchored in grammatical order, weakening its traumatic immediacy.

The Russian translation approximates Morrison's rhythm and imagery, but its adherence to syntactic norms and readability creates a more rationalized and less destabilizing experience for the reader. The trauma-induced fragmentation, so central to the stream-of-consciousness in the English, is somewhat stabilized in Russian, which leads to a flattening of affect and ambiguity.

A major site of translation loss lies in the translation of African American Vernacular English (AAVE). The use of AAVE as well as other linguistic variations

is essential to character identity, narrative texture, and cultural grounding, thus 'it is crucial to preserve the author's intentions and convey the character's characteristics in a way that ensures the translation maintains the authenticity and stylistic integrity of the original text' [9, p.101].

Eng: '*Here, she said, in this here place, we flesh; flesh that weeps, laughs; flesh that dances on bare feet in grass. Love it. Love it hard...*' (1, p.91) - AAVE is linguistic and rhetorical. This passage draws from call-and-response rhythms of Black church preaching, oral emphasis and repetition as cultural memory-keeping, and linguistically-accented expressions like *this here place* and *you got to love it*. These linguistic elements root the speaker (Baby Suggs) in African American communal identity and perform a cultural politics of resistance: loving the Black body in a world that dehumanizes it.

Rus: '*– Здесь, – говорила она, – на этой Поляне, мы – всего лишь плоть; плоть, которая плачет, смеется, танцует босиком на траве. Любите же свою плоть...*' [10, p.65] - The Russian version often standardizes these dialogues, resulting in the loss of orality, idiomatic richness, and social positioning embedded in AAVE.

While analyzing the whole speech of Baby Suggs, the distinct AAVE syntactic forms can be highlighted: *this here* – emphatic locative, *you got to* – emphatic imperative, *they don't love* and *you love* – repetition as indictment. In the target language text these forms are presented as *на этой Поляне, вы должны полюбить, они не любят, любите* – grammatically fine phrases that standardize the dialect and replaces the emotive with a more formal polite didacticism rather than urgent resistance and spiritual exhortation.

The whole passage is structured around incantatory rhythm, driving affective urgency. The repetition is partially maintained, but lacks the oral emphasis conveyed in English through tone and rhythm.

Eng: '*Love your hands! Love them. Raise them up and kiss them...*' [1, p.91] - This has preacherly cadence – anaphora, paralleling Black sermonic forms.

Rus: '*Любите же ваши руки! Любите их. Поднимите их и поцелуйте*' [10, p.65] - The repetition is present, but *же* and grammatical agreement dampen the rhythm. So, the rhetorical effect is milder, the oral-performative cadence is muted by regular syntax and polite mood.

Moreover, Morrison uses vernacular Southern dialects and idioms to create visceral proximity:

Eng: '*Yonder they do not love your flesh. They despise it. They don't love your eyes; they'd just as soon pick em out. No more do they love the skin on your back. Yonder they flay it. And O my people they do not love your hands. Those they only use, tie, bind, chop off and leave empty. Love your hands! Love them...*' [1, p.91].

Rus: '*И – о, мой народ! – до чего же они не любят ваши руки! Те самые, трудом которых они пользуются, а потом связывают их, стягивают*

веревками, отрубают и всегда оставляют пустыми. Любите же ваши руки! Любите их...' [10, p.65].

Yonder is a dialectal locator *over there* tied to Southern Black speech is omitted from the target text. *They as me, дрыззе* (those others) lacks the colloquial intimacy and historical weight of *yonder*. The vivid, brutal compression of *tie, bind, chop off* becomes a list softened by conjunctions and more formal verb constructions.

The speaker is not just informing, she is affirming Black embodiment as a spiritual act against white supremacist violence. The vernacular forms intensified by direct repetitive vocative *O my people* signal communal legitimacy – this is Black speech for Black people. The Russian translation shifts into neutral or formal register. The rhythm feels more like a literary monologue than a spoken ritual. The performative urgency, so essential to Morrison's communal ethics, is mostly replaced by aesthetic fluency.

While the previous examples illustrate elements of magical realism, psychological drama, and gothic horror, the following passage is more linguistically suitable to historical fiction. The dialogue between Paul D, Halle, and Sixo reflects Morrison's deliberate use of historically grounded vernacular, which closely replicates the oral speech patterns of enslaved African Americans. As M.Dubey [12] notes, such linguistic representation functions to authenticate historical fiction and also to assert a counter-narrative voice that resists dominant historiography.

Eng: '*Why she call on him? Paul D asked. Why she need the schoolteacher? -She need somebody can figure, said Halle. -You can do figures. -Not like that. No, man, said Sixo. She need another white on the place. -What for? -What you think? What you think?*' [1, p.214] – the specific AAVE features omission of subject-auxiliary inversion and the relative pronoun *who*. Overall, this passage is grounded in spoken language, where syntax, repetition, and idiom construct identity and signal resistance.

Rus: '*Зачем она позвала его? – спрашивал Поль Ди. – Зачем он ей, учитель этот? – Ей нужен кто-нибудь, умеющий хорошо считать, – сказал Халле. – Так ты же умеешь! – Умею, да не так. – Нет, парень, – сказал Сиксо. – Просто ей тут нужен еще один белый. Взамен. – Зачем? – А ты как думаешь? Ну-ка?*' [10, p.154] – the translation is grammatically standardized as the omission of auxiliaries is *corrected*, removing the oral spontaneity and leaving no traces of vernacular compression. The lexical modulations are also present – *do figures* turns into *умеющий хорошо считать*. This removes the down-to-earth phrasing and shifts the tone from colloquial to technical equivalent to *someone proficient in arithmetic*. *Нет, парень* tries to mimic *No, man*, a cultural idiom conveying both disagreement and familiarity, but sounds less idiomatic or relational. The additional interjection *Ну-ка?* is a colloquial element, offering a somewhat successful domestication of the doubled *What you think?* phrase. Yet

some repetition is removed, and the emotional urgency is weakened.

Overall, speech patterns of enslaved characters, often marked by clipped syntax and oral rhythm, are frequently translated into grammatically polished Russian, which inadvertently erases their vernacular voice and flattens social identity markers.

Apart from the genre hybridity and linguistic features of the narrative *Beloved* is densely woven with cultural references and realia that carry historical, spiritual, and symbolic weight. As several scholars argue, *Beloved* is considered to be a textual archive of African American cultural knowledge. According to R. Abela [13] and S. Honsalies-Munis [14], elements such as biblical allusions, folk rituals, and plantation realia present in Morrison's language often resist straightforward translation. These cultural codes are critical to the novel's meaning, but they risk erasure or flattening when rendered into Russian, a language with limited equivalent symbolic systems.

Eng: '*Stamp ate a piece of Ella's head cheese to show there were no bad feelings and set out to find Paul D*' [1, p.133] - *Head cheese* is not literal cheese but a Southern delicacy made from pig's head, common in African American food culture. It carries cultural specificity as realia of working-class Southern Black cuisine.

Rus: '*Штамп съел кусок приготовленного Эллой домашнего сыра – исключительно из дружеских чувств – и отправился искать Поля Ди*' [10, p.182] – The translation has *домашний сыр* (homemade cheese) which is a result of the domestication strategy that removes the cultural context and material specificity of the food which is in fact more similar to Russian *холодец* rather than *сыр*. The motive of reconciliation is preserved, but ethnographic flavor is fully erased.

Eng: '*Although it shouldn't have mattered because he understood the sound: hatred so loose it was juba*'. [1, p.222] – here the cultural term *juba* means a rhythmic dance of enslaved African Americans, often linked to resistance, coded communication, and ritual memory.

Rus: '- *Да какая разница – понимал, не понимал; он отлично понял то, что за этими словами стояло: свобода и ненависть, словно Сиксо танцевал джубу*¹⁵'. [10, p.160].

Also there is an explanatory note at the end of the edition: *15. Джуба – любимый танец негров с южных плантаций* [10, p.208]

The partial foreignization – *джуба* is retained transliterated, preserving sonic and cultural resonance – is accompanied by the explanatory footnote. However, the metaphor shifts: Morrison says *hatred was juba*; the translation shifts it to *as if Sixo danced juba*, adding interpretation. Cultural reference is preserved but the target text loses the fusion of abstract feeling and cultural rhythm Morrison constructs.

Eng: '*I got a tree on my back and a haint in my house*' [1, p.22]

Rus: 'У меня на спине дерево; в доме моем привидение' [10, p.14]

In this passage, Morrison employs culturally loaded metaphors rooted in African American history and folklore. The *tree* refers to the intricate pattern of whip scars on Sethe's back, symbolizing both the violence of slavery and the endurance of memory—an image that is preserved effectively in the Russian translation as *дерево*, maintaining its metaphorical resonance. However, the term *haint*, a Southern dialect word for a ghost often tied to African American spiritual beliefs and oral tradition, is translated as *привидение*, a generic Russian word for ghost. This choice, while semantically accurate, results in a loss of cultural specificity, flattening the Afro-diasporic spiritual register embedded in the original. The translation thus domesticates the supernatural reference, compromising its regional and cultural determination.

Eng: 'It is hard to move about with shackled ankles and the neck jewelry embarrasses him' [1, p.222] – In this line Morrison employs **ironic euphemism** to describe instruments of enslavement – leg chains and a neck collar – through the lens of bitter wit. This metaphorical framing critiques the normalization of Black suffering while evoking the grotesque juxtaposition of violence and ornamental language.

Rus: 'Очень трудно двигаться со скованными ногами, да и «украшение» на шее страшно мешает'. [10, p.160] The target text retains this irony through a **literal rendering** and the use of **quotation marks around «украшение»** (*jewelry*), signaling the sarcastic intent. This is an effective instance of **adaptive equivalence**, in which the translation preserves both **semantic meaning** and **rhetorical force**, maintaining the cultural and emotional undertones without resorting to explanatory commentary.

Eng: 'Name's Stamp, he said. Stamp Paid – he said' [1, p.94] - the character's name functions as a symbolic declaration of autonomy – a self-fashioned identity asserting spiritual and political liberation following enslavement. The name encapsulates historical trauma and personal reclamation.

Rus: 'Имя-то? Имя-то мое Штамп. Знаешь такой штамп: Оплачено? – сказал он' [10, p.67] – the Russian text adopts an adaptive translation strategy that explicates the pun by associating "Stamp" with the Russian *штамп* and *оплачено* (*paid*). This approach preserves the semantic impact and cultural resonance of the original, allowing the Russian reader to grasp the layered meaning behind the name. It thus succeeds in achieving a balance between cultural integrity and reader accessibility, maintaining the symbolic weight of identity in the target language.

The above-presented analysis evaluates the Russian translation of Toni Morrison's *Beloved* through the lens of textual, functional, and cultural-linguistic dimensions. Drawing on Skopos theory and Venuti's domestication/foreignization framework, it considers how the translation negotiates the novel's genre hybridity, linguistic complexity, and culturally embedded voice.

Conclusion

This study has explored the Russian translation of Toni Morrison's *Beloved*, analyzing its negotiation of the novel's genre hybridity, non-linear structure, vernacular voice, and culturally embedded symbolism. The findings indicate that while the translation demonstrates a commendable effort to convey Morrison's emotional resonance and thematic complexity, it simultaneously reveals significant compromises across textual, functional, and cultural-linguistic dimensions.

At the textual level, Morrison's use of African American Vernacular English (AAVE), stream-of-consciousness narration, and poetic fragmentation is often regularized in the Russian version. This results in smoother syntax and narrative structure, but also diminishes the psychological immediacy and dissonant rhythm that express trauma and fractured identity. AAVE-inflected dialogue and oral idioms are standardized, flattening distinct character voices and eroding the sociolectal richness of the original.

Functionally, and in light of Skopos theory, the translation appears to prioritize thematic clarity and emotional accessibility over aesthetic fidelity or stylistic innovation. While elements of genre hybridity – particularly the psychological and historical dimensions – are retained, aspects of Morrison's magical realism and linguistic opacity are at times translated into more familiar or symbolic terms. This functional orientation reflects a translator's goal of enhancing readability, but often at the expense of narrative ambiguity and poetic complexity.

From a cultural-linguistic perspective, many of the novel's realia – ranging from folkloric expressions and naming conventions to spiritual metaphors and household culture – are domesticated to align with Russian linguistic norms and reader expectations. Although some adaptive strategies achieve creative equivalence, the frequent substitution or simplification of culturally specific references leads to a softening of Morrison's ideological voice and a reduction in cultural distinctiveness. Drawing on Venuti's domestication and foreignization framework, the translation leans heavily toward domestication, prioritizing intelligibility over cultural preservation.

These findings demonstrate that a successful translation of *Beloved* requires more than lexical accuracy; it demands stylistic flexibility, cultural sensitivity, and a nuanced understanding of genre blending. Translators must function as interpreters and re-creators, rather than merely conveyors of meaning, preserving the narrative's form and cultural politics as much as its semantic content. A genre-aware, culturally informed strategy is essential for maintaining both the artistic integrity and sociohistorical texture of such a hybrid literary text.

For translation practice, this analysis underscores the importance of balancing accessibility with authenticity. Future research would benefit from a comparative study of multiple translations of *Beloved* or similar genre-hybrid

works in other linguistic and cultural contexts. Such inquiry would deepen our understanding of how translation mediates across languages, historical memories, narrative traditions, and ideological frameworks.

REFERENCES

- [1] Morrison T. *Beloved*. – New York: Alfred A. Knopf, 1987. – 275 p.
- [2] Krumholz L. The Ghosts of Slavery: Historical Recovery in Toni Morrison's *Beloved* // *African American Review*. – 1992. – Vol. 26, No. 3. – P. 395–408.
- [3] McDowell D.E. *The Changing Same: Black Women's Literature, Criticism, and Theory*. – Bloomington: Indiana University Press, 1995. – 224 p.
- [4] Winford D. The origins of African American Vernacular English // *The Oxford handbook of African American language*. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – 85 p.
- [5] Bassnett S., Lefevere A. *Translation, History, and Culture*. – London: Pinter, 1990. – 140 p.
- [6] Vermeer H. J. Skopos and Commission in Translational Action // Chesterman, A. (ed.) *Readings in Translation Theory*. – Helsinki: Oy Finn Lectura Ab, 1989. – P. 221–232.
- [7] Venuti L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. – London; New York: Routledge, 1995. – 352 p.
- [8] Aldasheva A. Audarmatanu: lingvistikalyk zhane lingvamadeni maseleleri [Translation studies: linguistic and linguacultural aspects]. – Almaty: Arys, 1998. – 215 b. [in Kaz.]
- [9] Kozhbayeva G., Mizamkhan, B., Karimova, K. Translation Adaptation of Linguocultural Components in American Multicultural Literature // *Bulletin of Philology*. – 2024. – Vol. 72, No. 1. – P. 315–330.
- [10] Kozhbayeva G.K. Lingvokulturologicheskii aspekt perevoda amerikanskoi multikulturnoi literatury s angliiskogo na russkii yazyk: diss. ... d-ra filosofii (PhD) [Linguacultural aspect of translation of American multicultural literature from English into Russian: diss. of ... Doctor of Philosophy]: 6D020700 – Perevodcheskoe delo / Kazahskii universitet mezhdunarodnyh otnoshenii i mirovyh yazykov im. Abylaj hana. – Almaty, 2024. – 190 s. [in Rus.]
- [11] Morrison T. *Vozlublennaya* / per. s angl. I.A. Togoyeva [Beloved/translation from Russian by I.A. Togoyeva]. – Moskva: Izdatelstvo «E», 2016. – 384 s. [in Rus.]
- [12] Orazbek M.S., Sagidulliyeva S.S. Korkem prozadagy magiyalyk realism (Kazakh zhane shetel adebiyetindegi boyinsha) [Magical realism in fiction prose (in Kazakh and foreign literature)] // *Bulletin of Philology*. – 2024. – Vol. 72, No. 1. – P. 509–523. [in Kaz.]
- [13] Bouson J. B. Quiet as It's Kept: Shame, Trauma, and Race in the Novels of Toni Morrison // *Toni Morrison's Song of Solomon*. – 2009. – 57 p.

[14] Dubey M. The Politics of Genre in *Beloved* // Novel: A Forum on Fiction. – 1999. – Vol. 32, No. 2. – P. 187–206.

[15] Abela R. Crossing cultural barriers: a translation and analysis of passages from Toni Morrison's *Beloved*: Master's thesis / University of Malta. – 2012. <https://www.um.edu.mt/library/oar/handle/123456789/71914>

Т. МОРРИСОННЫҢ «СҮЙІКТІ» РОМАНЫНЫҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ КҮРДЕЛІЛІГІ МЕН ЖАНРЛЫҚ ГИБРИДТІЛІГІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ АУДАРМА ҚИЫНДЫҚТАРЫ

* Зырянов В.К.¹, Шевякова Т.В.², Кожбаева Г.К.³

*^{1,2,3} Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем
Тілдері Университеті Алматы, Қазақстан

Аңдатпа: Тони Моррисонның «Сүйікті» романы американдық құлдықтың жаракаты мен мұрасын зерттеу үшін тарихи фантастика, сиқырлы реализм, готикалық үрей және психологиялық драма элементтерін біріктіретін жанрлық гибридтік шедевр болып табылады. Бұл мақала Моррисонның баяндау стилін анықтайтын жанрлық көп қабаттылыққа ерекше назар аудара отырып, осы шығарманы орыс тіліне аударудың лингвомәдени күрделілігіне арналған.

Зерттеудің мақсаты – түпнұсқа мәтінінің жанрлық ерекшеліктерін анықтау, жанрлық және мәдени тығыздықты жеткізуде туындайтын ерекше қиындықтарды анықтау және романның стильдік-семантикалық тереңдігін сақтауға бағытталған И.Тогоеваның орыс тіліндегі нұсқасында қолданылған аударма стратегияларын талдау.

Әдістемелік тұрғыдан жұмыс аударма теорияларын (соның ішінде скопос теориясы мен жаттандыру/шетелдік дихотомия), лингвомәдени талдау мен егжей-тегжейлі мәтіндік зерттеулерді біріктіретін сапалы салыстырмалы талдауға негізделген. Түпнұсқа және аударылған мәтіннің репрезентативті фрагменттері мәтіндік, функционалдық және мәдени-тілдік өлшемдер тұрғысынан талданады, соның ішінде диалектілік ауызекі сөйлеу, сана ағымы және африкалық-американдық мәдениетке негізделген символизм.

Нәтижелер көрсеткендей, тақырыптық тұтастық пен баяндау логикасы сақталғанымен, И.Тогоева аудармасында түпнұсқадағы ырғақтық үзіліс, экспрессивті ауызекі тіл, метафоралық көп мағыналылық жиі теңестіріледі. Африкандық американдық диалектінің, ауызша дәстүрдің және рухани символизмнің негізгі элементтері стандартталған, нәтижесінде мәдени ерекшелік пен поэтикалық бөлшектену жоғалады.

Жұмыстың ғылыми құндылығы оның әдебиеттану мен аударматану арасындағы алшақтықты жоюға мүмкіндік беретін жанрлық-гибридті және мәдени бай мәтінді көп өлшемді талдауында. Зерттеудің практикалық

маңыздылығы стильдік қарқындылықты да, идеялық тереңдікті де сақтауды талап ететін және мәдениетаралық көркем аудармада қолдануға болатын күрделі көп жанрлы мәтіндерді аудару бойынша тиімді ұсыныстар беруде.

Тірек сөздер: жанрлық гибридтілік, аударманың лингвомәдени қиындықтары, аударма стратегиялары, мәтіндік өлшемдер, функционалдық өлшемдер, мәдени-лингвистикалық өлшемдер, мәдени символизм, аударма теориясы

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ СЛОЖНОСТИ И ЖАНРОВОЙ ГИБРИДНОСТИ РОМАНА Т. МОРРИСОН «ВОЗЛЮБЛЕННАЯ»

* Зырянов В.К.¹, Шевякова Т.В.², Кожбаева Г.К.³

*^{1,2,3} Казахский Университет Международных Отношений и Мировых
Языков им. Абылай хана, Алматы, Казахстан

Аннотация: Роман Тони Моррисон «Возлюбленная» представляет собой выдающийся образец жанровой гибридности, объединяя элементы исторической прозы, магического реализма, готического ужаса и психологической драмы для осмысления травмы и наследия американского рабства. Настоящая статья посвящена лингвокультурной сложности перевода данного произведения на русский язык, с особым акцентом на жанровую многослойность, определяющую нарративный стиль Моррисон.

Целью исследования является выявление жанровых признаков оригинального текста, определение специфических трудностей, возникающих при передаче жанровой и культурной плотности, а также анализ переводческих стратегий, использованных в русскоязычной версии И. Тогоевой, направленных на сохранение стилистической и семантической глубины романа.

С методологической точки зрения работа основана на качественном сопоставительном анализе, сочетающем теории перевода (включая теорию скопоса и дихотомию доместикации/форенизации), лингвокультурологический анализ и подробное текстуальное исследование. Анализу подвергаются репрезентативные фрагменты оригинального и переведённого текста с точки зрения текстуального, функционального и культурно-языкового измерений, включая диалектно-разговорную речь, поток сознания и символизм, укоренённый в афроамериканской культуре.

Результаты показывают, что несмотря на сохранение тематической целостности и повествовательной логики, перевод И. Тогоевой часто нивелирует ритмическую разорванность, выразительное просторечие и метафорическую неоднозначность оригинала. Ключевые элементы афроамериканского диалекта, устной традиции и духовного символизма подвергаются стандартизации, что приводит к утрате культурной специфики и поэтической фрагментарности.

Научная ценность работы заключается в её многомерном анализе жанрово-гибридного и культурно-насыщенного текста, что позволяет преодолеть разрыв между литературоведением и переводоведением. Практическая значимость исследования состоит в предоставлении действенных рекомендаций по переводу сложных многожанровых текстов, требующих сохранения как стилистической интенсивности, так и идеологической глубины, и может быть использована в межкультурной литературной трансляции.

Ключевые слова: жанровая гибридность, лингвокультурологические трудности перевода, переводческие стратегии, текстовые, функциональные и культурно-лингвистические измерения, культурный символизм, теория перевода

Received: April 17, 2025

Information about the authors:

Zyryanov Vladislav – PhD student, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages. Almaty, Kazakhstan, e-mail: zyryanov@gmail.com

Shevyakova Tatyana – Doctor of Philology, Professor, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages. Almaty, Kazakhstan, e-mail: david-sec@mail.ru

Kozhbayeva Gulbakyt – PhD, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages. Almaty, Kazakhstan, e-mail: gkozhbaeva@gmail.com

Авторлар туралы мәлімет:

Зырянов Владислав Константинович – докторант, Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: zyryanov@gmail.com

Шевякова Татьяна Васильевна – филология ғылымдарының докторы, профессор, Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: david-sec@mail.ru

Кожбаева Гульбакыт Канатовна – PhD, Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: gkozhbaeva@gmail.com

Information about the authors:

Зырянов Владислав Константинович – докторант, Казахский Университет Международных Отношений и Мировых Языков им. Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: zyryanov@gmail.com

Шевякова Татьяна Васильевна – доктор филологических наук, профессор, Казахский Университет Международных Отношений и Мировых Языков им. Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: david-sec@mail.ru

Кожбаева Гульбакыт Канатовна – PhD, Казахский Университет Международных Отношений и Мировых Языков им. Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: gkozhbaeva@gmail.com

УДК 81.22

МРНТИ 16.31.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.023>

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРИЕМА ТРАНСФОРМАЦИИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ТЕКСТА С РУССКОГО ЯЗЫКА НА КИТАЙСКИЙ

*Цао Мэнди¹, Казыбек Г.К.²

*^{1,2}Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы Казахстан

Аннотация. В настоящее время постоянно развивается отношение между Китаем и Россией, коммуникация постепенно укрепляется, особо важными становятся двуязычные переводы между обеими странами. Перевод – это не просто процесс замены одной языковой единицы на другую. Напротив, это сложный процесс, включающий в себя ряд трудностей, которые должен преодолеть переводчик, и трансформация перевода является одним из методов, помогающих преодолеть эти трудности. Переводческая трансформация усиливает эмоциональное восприятие переводчиками и читателями документальных и художественных текстов в русско-китайских переводах. При этом трансформации позволяют сохранить точность смысла текста и преодолеть культурные и языковые барьеры между странами. Использование лингвистических трансформаций помогает передать идею текста оригинала наиболее точно и лаконично, чтобы добиться эквивалентного перевода. Объектом исследования данной статьи является метод трансформации в процессе перевода, и авторами это изучено и разъяснено с разных сторон. Основной целью является изучение определения и функции метода трансформации в процессе перевода, причин возникновения, классификации и конкретных приемов, а также анализ ситуаций, в которых метод трансформации используется путем анализа мнений для китайских и русских лингвистов. Практическое значение исследования переводческой трансформации заключается в том, что этот метод широко используется при переводе различных стилей, и в наше время, обмена между народами Китая и России также постоянно укрепляются. И поэтому необходимо исследовать метод трансформации в процессе перевода. Научная новизна --это заключается в том, что с помощью детального исследования переводческих методов, особенно механизма трансформации на микроуровне, это будет полезно для содействия составлению словарей и будет более способствовать разработке глубокой трансформации машинного перевода. Исследования по этой теме еще могут сделать лексикографов более уверенными в научности и достоверности переводческих текстов. Основным методом исследования является метод сравнительного анализа художественного текста.

Ключевые слова: переводческие трансформации, лингвистические проблемы, теория перевода, грамматика, лексика, эквивалентность, культурные различия, русско-китайский перевод

Введение

Начиная с XX века, направление переводоведения развивается, появляется множество новых теорий и исследований. В частности, британский лингвист Catford, основываясь на теории систематической грамматики и лингвистической иерархии Halliday, подробно описал и проанализировал структурные различия между языками оригинала и перевода, а также предложил концепцию «переводческой трансформации» на основе эквивалентного перевода. Это открывает новое зрение для исследований в области перевода и имеет большое руководство и практическое значение для переводческой практики.

Многие известные западные и советско-российские теоретики перевода провели глубокие исследования переводческой трансформации, которая является важным аспектом исследования теории перевода. Однако из-за различий в перспективах и взглядах на исследование существуют различия в классификации и технике переводческих трансформаций. По мнению автора, теория переводческой трансформации Catford в основном направлена на изучение англо-китайского перевода, в которой слишком особые внимания уделяется лексической трансформации слов и предложений с микроточки зрения; теория Комисарова часто используется при трансформации русского и английского или других западных языков, игнорируя дискурсивного текста, культуры и других вопросов. Российские исследователи П.В. Гибкий, Н.В. Супрунчук и китайский лингвист Фэй Ян Юн констатируют, что различия на лексическом уровне между китайским и русским языком достаточно велики для того, чтобы использовать специфические приемы при осуществлении перевода с русского языка на китайский, и переводческая трансформация занимает в них значимое место.

Один из знаменитых российских востоковедов В.М. Алексеев отметил, что перевод неслышимых значений китайских иероглифов очень сложен, зачастую невозможно подобрать эквиваленты в переводимом языке, когда перевод осуществляется с китайского на русский, но еще сложнее бывает перевод с русского языка на китайский, в котором нет аналогов русским словам и оборотам. В общем перевод с русского языка на китайский в исследованиях различных лингвистов описывается как сложный процесс мыслительной деятельности переводчика, который достаточно длительный период времени выражался в перцептивных методах, характеризуясь как очевидное и интуитивное понятие, отражающее мыслительную активность самого переводчика. По результатам практических исследований в сфере лингвистики, можно отметить, что трансформация является одним из

наиболее эффективных способов разрешения лингвотипологических проблем в русско-китайских переводах. Опираясь на теории и мнения переводчиков, автор обобщает распространённые используемые приемы переводческой трансформации.

Разница между системами китайских и русских языков (оригинала и перевода) значительна, что оказывает большое влияние на перевод. Объектом перевода является не какая-то абстрактная языковая система, а конкретные словесные произведения (оригинальный дискурс). Создание словесных произведений на другом языке на основе этих конкретных словесных произведений – это значит перевод. Объективным фактом является различие форм и семантических систем двух языков, но при переводе возможно достижение соответствия, то есть переводческой эквивалентности. В этой связи обеспечение адекватного перевода лексики является важностью для сохранения прагматического эффекта оригинальной речи на языке перевода. На основании проведенного исследования авторы предполагают, что фоновые знания национальной и культурной идентичности носителей языка позволяют переводчику решать переводческие проблемы, вызванные культурным «разрывом» между участниками дискурса. Эффективное применение переводческих приемов, позволяющих передать не только форму, но и содержание, смысл и культурную окраску реалий [1, с.9]. Прежде всего переводчик должен сделать – это провести межъязыковую модификацию, то есть переводческую трансформацию, чтобы переводной дискурс как можно полнее выражал исходный дискурс при строгом соблюдении норм переводного дискурса. Следует отметить, что на сегодняшний день не существует единого определения сущности метода трансформации, который анализировался многими лингвистами с разных точек зрения.

Бархударов считает, что метод трансформации перевода представляет собой своего рода преобразование и рекомбинацию между двумя языками. Рекомбинация элементов исходного языка представляет собой перевыражение идей и рекомбинацию предложений с целью достижения эквивалентного перевода. Для достижения переводческой эквивалентности можно игнорировать формальные и синтаксические различия между двумя языками. В переводе термин трансформация обозначает отношение между выражениями исходного языка и целевого языка и относится к замене одной формы на другую в процессе перевода.

Способ трансформации обусловлен неполной эквивалентностью и различиями между двумя языками. Русский язык принадлежит к языку восточнославянской группы славянской ветви индоевропейской языковой семьи, а китайский язык – к сино-тибетской языковой семье. Грамматические значения, категории и функции между двумя языками разные. Например, у русских глаголов есть категории вида, залога, наклонения, времени,

лица, тогда как у глаголов в китайском языке эти категории отсутствуют. В то же время имеются различия и в грамматическом строе: причастие и деепричастие в русском языке лишены подобных выражений в китайском языке и могут быть заменены только другими конструкциями. Однако в китайском языке также существуют определенные фиксированные порядки слов, выражающие фиксированные значения, тогда как в русском языке порядок слова относительно свободен. Поэтому следует указать, что в китайском и русском языках форма, функция и значение каждой языковой единицы могут быть одинаковыми или разными. Но полностью совпадающая ситуация встречается очень редко, поэтому в этом случае крайне необходимо использовать метод трансформации.

Описание материалов и методов

Термин «трансформация» – это процесс, используемый в лингвистике для перевода, точнее, межкузыковой трансформации или процесса преобразования дискурса одного языка в дискурс другого языка. Конечно, «трансформацию» не следует воспринимать буквально, ведь сам по себе оригинальный или переводной дискурс не может быть трансформирован, он не меняется сам по себе, но проблема заключается в том, чтобы на основе этого неизменного дискурса построить дискурс другого языка, что и порождает «трансформацию», которую в лингвистике также называют межкузыковой трансформацией, или процессом перевода [2, с.341]

О классификации методов трансформации лингвисты имеют разные взгляды, но большинство из них исходят именно из того положения, что в основном методы трансформации можно разделить на две категории: лексическую и грамматическую трансформацию. Однако такая классификация не является абсолютной, они в определенной степени связаны и влияют друг на друга, главное зависит от того, какое лексическое или грамматическое значение доминирует. В процессе перевода редко встречаются чистые лексические или грамматические преобразования, они всегда переплетаются, но иногда ведущую роль играют лексические факторы, а иногда – грамматические [3, с.78].

1. Классификация методов трансформации перевода

Фитерман А.М. и Левицкая Т.Р. разделяют переводческие трансформации на следующие виды:

1) Грамматические трансформации включают следующие методы: перестановки, добавления и опущения, замены и перестройки предложений.

2) Стилистические трансформации – описательный перевод и синонимические замены, перевод компенсации и обычные замены.

3) Лексические трансформации – к этому виду относятся замена и добавление, конкретизация и генерализация предложений, а также опущения.

Напротив, Рецкер Я.И. считал, что существует только два вида трансформаций, причем грамматические трансформации включают только замену лексических категорий и замену компонентов предложения, а лексические трансформации включают конкретизацию, генерализацию, дифференциации (удаление) лексических значений, одинаковые переводы, компенсацию потерь, возникающих в процессе перевода, а также смысловое развитие и целостное преобразование.

Швейцер А.Д. классифицирует их не по форме, а по уровню, на котором можно использовать метод трансформации. И так он считает, что на уровне стилистической трансформации могут использоваться как грамматические, так и лексические преобразования. То есть, на одном уровне может быть использовано несколько трансформаций. [4, с.75]:

Однако все исследования показывают, что в процессе перевода необходимо использовать методы трансформации. Если мы хотим изучить конкретное применение тех или иных методов, то у разных ученых есть разные классификации различных методов. Как упоминалось выше, некоторые методы преобразования не могут использоваться отдельно и могут использоваться только в процессе перевода вместе с другими методами трансформации. Теперь мы подробно обсудим грамматические трансформации и лексические трансформации.

Грамматическая трансформация – это перестройки предложений (изменение структуры предложения) и различные замены, в том числе лексические и синтаксические. Грамматическая трансформация происходит по разным причинам, включая грамматические причины и лексические факторы, но основной причиной являются грамматические различия между двумя языками.

Первая причина, вызывающая метод грамматического трансформации, заключается в том, что двуязычные структуры полностью или частично эквивалентны. Сейчас рассмотрим анализ трансформации глаголов в русско-китайском переводе. Трансформация глаголов обусловлена различиями грамматических форм и грамматических категорий. Например, в русском языке концепция совершенного вида глаголов, переведенная через глаголы самого китайского языка, не может быть полностью выражаться, необходимо использовать другую лексику. Иногда некоторые концепции отглагольных существительных необходимо преобразовать в глаголы в процессе перевода[5, с.45]. Сравнивая грамматические категории и грамматические формы китайского и русского языков, мы обнаружим следующее явление: 1. Отсутствие неких грамматических категорий в одном языке. 2. Частичная эквивалентность. 3. Полная эквивалентность. При переводе способ грамматической трансформации обусловлен первой ситуацией и второй ситуацией. Например, по сравнению с китайским, русский язык не имеет концепции квантификаторов и строгого порядка. Однако в китайском языке

отсутствует род и падеж, а глаголы не имеют времени, вида и наклонения. Частичная эквивалентность и неполная эквивалентность требуют грамматического преобразования в соответствующей форме, структуре и употреблении. Здесь можно перечислять следующие явления, такие как частичная эквивалентность числительных и пассивных структур и полная неэквивалентность счетного слова и причастия.

1) Два дня назад в городе была гроза.

Вр1: 两天以前城里下了雷雨(Два дня назад в городе была гроза.)

Вр2: 两天以前城里下了一场雷雨(Два дня назад в городе была одна гроза.)

2) Вдали видны ясные очертания гор

Вр1: 远处山的轮廓分明。(Вдали видны ясные очертания гор.)

Вр2: 远处群山轮廓分明。(Вдали видны ясные очертания громады гор.)

В русском языке не существует концепции счетных слов, но в китайском языке уже привыкли использовать счетное слово и числительные, чтобы совместно выражали количественные понятия. Следовательно, в процессе перевода необходимо добавить категорию счетных слов, чтобы больше соответствовало китайскому выражению, а также выражало более точные мысли. Например, в первом примере слово «гроза» используется в единственном числе и поэтому при переводе на китайский язык мы добавляем счетное слово «одна». Во втором примере слово «гор» является формой множественного числа, поэтому перевод на китайский язык используем слова «громада гор», которые более уместны, чем гора.

Таким образом, можно сказать, что в процессе русско-китайского перевода переводчик ни в коем случае не должен игнорировать необходимость выражения этих двух языков и должен находить лучшие способы для увеличения выражения двух языков в будущем. Это не только сделает перевод легким для понимания и верным оригинальному смыслу, но и позволит ему соответствовать привычкам китайского выражения. И еще полезно для людей, занимающихся переводческой практикой во всех ее аспектах.

2. Концепция и разные причины метода лексической трансформации

2.1. Концепция метода лексической трансформации

В вышеперечисленном мы проанализировали, что грамматические трансформации вызваны различными грамматическими структурами между исходным и переведенным языками. Теперь проанализируем лексические трансформации. В книге Л.К. Латышева «Технология перевода» лексическая трансформация определяется как отклонение лексики [5, с.180]. В китайско-русских лексических системах также существует неэквивалентность лексических смысловых структур. Любое слово, то есть любая отдельная лексика, является неотъемлемой частью языковой лексической системы. Это

можно использовать для объяснения уникальной семантической структуры лексики в разных языках. Таким образом, суть лексической трансформации состоит в замене языковых единиц исходного языка языковыми единицами целевого языка, причем языковые единицы целевого языка не являются эквивалентными элементами в словаре исходного языка, то есть слова в целевом языке сами по себе имеют другие значения [6, с.196].

Лексическая трансформация – это же как метод перевода лексики, так и прием синтаксического изменения. Любой класс слов может быть преобразован в соответствии с требованием двуязычного семантического соответствия для изменения формы синтаксической структуры исходного языка. Таким образом, лексическая конверсия значительно расширяет возможности преобразования двуязычного семантического соответствия. В процессе поиска примеров предложений обнаружили, что лексическая трансформация может вызывать лексические изменения в других классах слов в предложении. Такой вид лексических изменений, вызванных цепным эффектом изменения синтаксической структуры, называется «сопутствующей лексической трансформацией». Форма языка меняется, значение языка остается прежним. Семантическая и прагматическая роль слова остается прежней, но лексические свойства меняются. Лексическая трансформация является неотъемлемой частью теории переводческой трансформации. И так мы верим, что внимательно анализируем проблемы лексических трансформаций, обязательно принесет большую пользу для работы переводчиков.

В русском языке существительные делятся на существительное собственное, существительное нарицательное, конкретные, абстрактные, материальные, собирательные. При переводе абстрактных существительных часто используется лексическая трансформация.

Пример1: Карточная игра, по выражению Шопенгауэра, есть банкротство всякой мысли (М.Горький, Скуки ради).

Перевод: 按叔本华的说法, 玩纸牌是各种思想的破产。

Пример2: Философом может быть всякий... кто родится с привычкой думать и во всем искать начало и конец (М.Горький, Скуки ради).

Перевод: 人人都可以当哲学家, 只要他生下来就善于思考, 对一切事物都有追根究底的习惯。

В этих примерах банкротство и привычки – существительные, образованные от глаголов, и в процессе перевода они преобразуются в исходные глаголы.

Пример3: Смерть окровавленному царезму!

Перевод: 消灭血淋淋的沙皇制度!

Если переведем это слово как существительное «смерть», перевод будет очень мягким и никак не сможет отражать мысли и чувства сильного негодования, выражающие в этом предложения. После использования

Исследование приема трансформации при переводе текста с ...

метода лексической трансформации точно отражается эмоция, которую должен передать исходный текст.

Таблица 1. Сопоставительная таблица общих синтаксических функций классов слов

	Китайский язык	Русский язык	Английский язык
Существительное	Подлежащее, дополнение-определение-обстоятельство	Подлежащее, дополнение	Подлежащее (subject) объект (object) предикативный, predicative, , определение
Глагол	Сказуемое, определение, обстоятельство, дополнение	Сказуемое, причастие, деепричастие	Сказуемое
Прилагательное	Сказуемое, определение, обстоятельство, дополнение	Определение, составное именное сказуемое	Определение (object) Дополнение (Complement)
Наречие	Обстоятельство, дополнение	Обстоятельство	Обстоятельство(adverbial) , определение(Attributive) , предикативный(predicative)
Местоимение	Подлежащее, дополнение, определение	Подлежащее, дополнение	Подлежащее(subject) , Объект(object) , предикативный(predicative) , определение

Из приведенной выше таблицы видно, что китайские, русские и английские слова играют разные роли в компонентах предложения, и одни и те же слова в разных языках имеют разные компоненты предложения, поэтому с точки зрения функции синтаксических компонентов слов лексическая трансформация является необходимым результатом. С точки зрения культурных различий между Китаем и зарубежными странами, культурные факторы, содержащиеся в языке как носителе национальной культуры, включают в себя культуру мышления, культуру обычаев, историческую культуру, культуру менталитета, региональную культуру, религиозную культуру, физическую культуру и так далее. Таким образом, существует многие факторы, влияющие на исследования лексической трансформации.

2.2 Различные причины методов лексической трансформации

Существуют многие причины, вызванные лексической трансформацией, но невозможно полностью понять все эти причины. Поэтому мы выбираем только несколько из них для анализа. На разных языках значение лексики часто содержит отличные характеристики различных серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ” №2 (77) 2025

явлений или концепций. Они отражают уникальное мировоззрение языка, и, точнее, мировоззрение языкового носителя. Эти явления неизбежно вызывают трудности перевода. При переводе требуется использование лексической трансформации в связи с неэквивалентностью лексики, то есть различной семантической структурой языка. Например, неэквивалентность лексического значения, неэквивалентность комбинации или в целевом языке отсутствуют слова, выражающие лексическое значение исходного языка, или отличие использования лексики. Через приведенное описание мы можем увидеть, что два языка в определенной степени отражают одно и то же явление или поведение. В русском и китайском языке не существует абсолютной эквивалентной лексики. Семантика развивается в разных направлениях. Эти направления образовали различные функции, различные использования, разные структуры слов. [8, с.113]

1) Летом мы пойдем в избу

Вр1: Летом мы пойдем в дачу(夏天我们去别墅度假)

Вр2: Летом мы пойдем в деревянный домик (夏天我们去小木屋别墅度假)

В русском языке изба это слово означает «Деревянный крестьянский дом», а в первом варианте переведенное нами на китайский язык «дача» – несет смысловую составляющую величия и роскоши. Семантические компоненты двух слов явно не эквивалентны, но и изба, и дача используются для отдыха. В этом смысле они иногда эквивалентны, и в этом случае используется лексическая трансформация.

Проанализируем теперь семантические структуры слова на примере прилагательного «легкий» – это постоянный эпитет и многозначное слово, которое может обозначать различные признаки предметов и понятия, такие как вес, текстиль, закуски, путешествия, музыка, победа, жизнь, человек. Каждая сфера употребления имеет свое уникальное значение и может соответствовать двум и более китайским словам. Китайско-русские словари обычно дают расплывчатое понятие, из которого видно, что семантика каждого слова не может быть выражена только одним китайским словом. И для его точного значения, обычно требуется несколько китайских слов. Например, первое смысловое значение слова «легкий» не тяжелое и нетрудное для усвоения. Второе смысловое значение легко уловить и понять. Третье смысловое значение – маленькое, неважное, не большое, не очевидное, не опасное. Когда мы переводим такое словосочетание «легкий спирт» на китайский язык, должны понимать смысл прилагательного «легкий» в этом словосочетании, которое означает то, что концентрация спирта не очень высока. Это прилагательное имеет много других значений. Но что касается того, какие китайские слова используются для выражения, это зависит от его сочетания. Видно, что из-за семантической неэквивалентности необходимо использовать метод лексической трансформации.

В то же время семантическая структура слова определяет его возможности для использования в тексте, поэтому точно выразить значение слова в конкретном контексте – это очень сложно. Контекстуальное значение слова во многом зависит от семантики артикля и семантики слов, с которыми оно сочетается. Новая семантика, появляющаяся в контексте, не является производной, все они являются потенциальными семантическими компонентами слова [9, с.5]. Однако анализ этих потенциальных семантик тесно связан с лексическими и семантическими характеристиками языка, и следовательно, появилась трудность определения контекста: Семантика и структуры, которые могут использоваться при одном языковом состоянии, не могут быть использованы при другом языковом состоянии.

Пример: Первыми заложниками в атомной войне будут женщины и дети

В этом предложении слово «заложник» означает люди, которые погибли на войне, и это контекстуальное значение отсутствует в рамке его основного значения.

Еще одна причина, вызывающая лексическую трансформацию, – это разница в словосочетании. Лексическая сочетаемость также очень важна в понятии непротиворечивости. Эта непротиворечивость варьируется от языка к языку, и комбинация, которая считается правильной в одном языке, может быть не принята в другом. Каждый язык имеет свои типичные характеристики словосочетания, и каждый язык может создавать бесчисленные новые комбинации, которые понимает носитель языка [10, с.3]. В каждом языке существуют свои традиционные фиксированные словосочетания, например, «Большие друзья», «оживленная переписка» и так далее.

2)Мы должны подтянуть трудовую дисциплину.

Br1: Мы должны затащить трудовую дисциплину (我们必须拉紧劳动纪律).

Br2: Мы должны укрепить трудовую дисциплину (我们必须加强劳动纪律).

В этом примере должно обращать внимание на глагол «подтянуть». Когда мы переводим этот глагол на китайский язык, должны владеть его значениями: тащить, волочить, приблизить, затащить, затянуть подо что-либо. И в процессе перевода словосочетание «подтянуть трудовую дисциплину» на китайский язык, необходимо учитывать говорящие привычки китайцев, в китайском языке они не так говорят, а часто используют «Strengthen» (укрепить).

Чем больше смысловых значений имеет слово, тем шире диапазон его словосочетаний. Тем самым, слово может устанавливать различные отношения, что в то же время предоставляет ему широкий выбор и различные варианты перевода. Привычки лексического использования играют важную роль в переводе.

Результаты и обсуждение

3.Различные типы трансформации

Существуют многие типы трансформации, и в этой статье мы изучаем только наиболее распространенные из них.

3.1. Метод перестановки

Перестановка – это распространенный способ переводческой трансформации, который заключается в изменении позиционного порядка компонентов исходного текста в переводе. Элементами перестановки обычно являются слова, словосочетания, придаточное предложение в сложноподчиненных предложениях и так далее.

Существуют различные причины перестановки. Самая основная причина в том, что разница в выражениях предложений между китайским и русским языками. Обычная китайская привычка состоит в том, чтобы начинать с подлежащего или субъекта, за которым следует сказуемое, то есть субъект информации ставится первым, а наречия, такие как время и место, ставятся в конце предложения [11, с.4]. Порядок слов русского предложения иной: начинать с второстепенных членов предложения (обстоятельства времени и места), за ними следует сказуемое и в конце – подлежащее. В процессе перевода мы должны учитывать эти различия. При использовании метода перестановки чаще всего встречается с таким случаем, как изменение порядка слов или словосочетаний в структуре предложения.

1) Хлеб гнил на необработанных полях

Вр1: 庄稼烂在无人收割的地里 (Хлеб гнил на необработанных полях)

Вр2 : 庄稼无人收割, 烂在地里(Урожай никто не убрал и гнил на полях.)

В этом примере второй вариант лучше, чем первый. В первом варианте переводчик использует буквальный перевод, который не соответствует тому манере речи китайцев, а во втором варианте используются перестановки, меняющие порядок слов в предложении, что больше соответствует правилам китайского языка, а также легче воспринимается китайскими читателями.

При переводе еще возможно сталкиваться с таким явлением, как изменения главного или придаточного предложения в сложных предложениях. И можно рассматривать следующий пример:

2) Наверное и жена будет звать его Экли, если только он когда-нибудь женится.

Вр1: 他的妻子大概也会叫他“埃克里”, 如果有朝一日他结了婚.

Вр2: 如果有朝一日他结了婚, 他的妻子大概也会叫他“埃克里”

Как выше показано, при переводе на китайский язык придаточное предложение должны поставить перед главным в сложноподчиненном предложения, а в русском – наоборот.

Следует отметить, что перестановки различных языковых явлений в переводе иногда осуществляется одновременно. Например, перестановки придаточных в сложном предложении может сопровождаться перестановками языковых явлений более низкого уровня, таких как слова, словосочетаний и т.д.. Освоение этого метода является эффективным средством для повышения качества перевода.

3.2. Метод замены

Замена – это самый распространенный и универсальный метод переводческих трансформаций. В качестве заменяемых компонентов обычно выступают грамматические единицы - словоформы, части речи, компоненты предложения, типы синтаксических связей и т. д.

Замена словоформы имеется в виду, что изменение количеств существительных, или времени глаголов и др.

1) Наша школа должна давать детям основы *современных наук*

Вр1: 我们的学校应当使孩子们获得现代多种科学的基本知识。

Вр2: 我们的学校应当使孩子们获得现代科学的基本知识。

В русском языке «современные науки» имеет форму множественного числа, но в китайском языке слово «наука» такой формы не существует. Здесь использование метода замены делается просто для риторического эффекта.

2) А сорока-то сидит на ветке под окном не без повода. Крик ее вызывает опять невольную скуку по прохору, который скитается далеким плаванием.

Вр1: 喜鹊不会平白无故的落在窗前的树上。它的声音不由得让她思念起远航的他。

Вр2: 乌鸦不会平白无故的落在窗前的树上。它的声音不由得让她思念起远航的他

В китайской культуре сорока – животное, символизирующее благоприятность и радость. В российской культуре сороки, которые приносят людям несчастья, являются олицетворением беды и воров. Следует отметить, что при переводе слова-сороки на китайский язык, переводчики должны владеть соответствующим фоновым знанием и точно понимать его смысл в этом предложении. Вследствие этого, в китайском переводе переводчик выбирает слово-ворону для замены его.

Замена частей речи является весьма распространенным. Наиболее типичная замена – преобразовать отглагольное существительное в глагол.

3) Главная задача социализма – организация социалистического производства

Вр1: 社会主义的主要任务是社会主义生产的组织

Вр2: 社会主义的主要任务是组织社会主义生产

В этом примере, когда глагол заменяет существительное, прилагательное необходимо заменить наречием. Иногда обстоятельство (синтаксис), содержащееся в русском языке, необходимо заменить на

доминирующие роли при переводе на китайский язык. Как нижеследующий пример:

4)В отдельных организациях нехватает четкости и слаженности в руководстве производством

Вр1:在某些单位里, 在领导生产方面组织的不够好, 工作不够协调。

Вр2:某些单位在领导生产方面组织的不够好, 不够协调

В процессе перевода замена части речи часто сопровождается другими типами замены, например заменой членов предложений. При замене членов предложений слова и словосочетания в тексте необходимо перестроить на основе синтаксической схемы. Существуют многие такие причины перестройки, которые обычно решают задачи коммуникативных компонентов предложений. В большинстве случаев перестройка синтаксической структуры зависит от стилистического порядка, а не грамматического. Наиболее распространенной синтаксической перестройкой является замена пассивных конструкций в русском языке активными конструкциями в китайском языке. Можно разделить на три следующих этапа: 1) замена дополнения в русском языке подлежащими китайского языка 2) субъект творительного падежа в русском языке превращается в китайское подлежащее, 3) пассивный глагол в русском языке становится активным в китайском.

Пример 5: Корпус строится рабочим.

Перевод: 工人们正在建楼。

В этом предложении существительным «рабочим» использовано творительного падежа русского языка, в связи с этим, при переводе на китайский язык субъект действия превратился в подлежащее, а объект «корпус» превратился в дополнение, и пассивный глагол «строится» превратился в активный глагол «строят». Таким образом, правильный перевод на китайский язык «工人们正在建楼(Рабочие строят корпус)».

Такие случаи часто встречаются в русско-китайском переводе. Хотя это и не упоминается в грамматических правилах, в процессе перевода мы все же используем способ замен русских подлежащих китайскими обстоятельствами.

6)Дискуссия по польским вопросам на официальных заседаниях конференции была начата Ф. Рузвельтом

Вр1: 在正式会议上关于波兰问题的讨论是由罗斯福开始的。(Дискуссия по польским вопросам на официальных заседаниях конференции была начата Ф. Рузвельтом.)

Вр2: 在正式会议上讨论波兰问题时, 第一个发言的是罗斯福。(Когда на официальном заседании обсуждался польский вопрос, первым выступил Ф.Рузвельт.)

В процессе перевода подлежащее «дискуссия», стоящее в русском языке, превратилось в китайское обстоятельство(синтаксис), а если переводчики дословно переводят предложения по русскому порядку, китайские читатели совсем не могут понять. В результате чего, переводческий текст необходимо соответствует привычке целевого языка.

Поскольку китайский и русский – два разных языка, их структуры предложений не эквивалентны. При переводе мы должны не только знать культурные привычки целевого языка, а также учитывать различные формы слов, члены предложений, порядки предложений и другие факторы.

3.3. Метод добавления

При рассмотрении лексических или грамматических причин, трансформация обычно требует добавления слов. Причина в том, что русский язык – сжатый язык, и при переводе на китайский язык приходится добавлять некоторые слова, чтобы перевод полностью передал смысл исходного текста. Кроме того, некоторые русские слова не имеют эквивалентов в китайском языке, по указанной причине необходимо использовать способ добавления.

1) Олег сказал, что хочет слушать Москву.

Вр1 : 奥列格说他想听莫斯科 (Олег сказал, что хочет слушать Москву)

Вр2 : 奥列格说他想收听莫斯科广播 (Олег сказал, что хочет слушать радио Москву)

Те, кто знаком с российским фоном, должны знать, что «Радио Москва» – советская международная радиостанция. Если использовать первый вариант, то китайские читатели, не знакомые с Россией, не до конца это понимают. Поэтому при переводе следует добавить слово «Радио».

Для применения метода добавления еще существуют другие причины. В процессе перестройки структуры предложения требуется использовать добавление. Иногда появилась такая ситуация, когда в исходном тексте отсутствует подлежащее, надо добавлять его при переводе.

2) В 1958 году были сделаны первые записи.

(1958年管弦乐队录制了第一张唱片)

Как видно, что в этом предложении отсутствует подлежащее, поэтому при переводе следует добавлять его в соответствии со значением контекста. Из этого можно получать правильный перевод на китайский: В 1958 году симфонические оркестры сделали первые записи.

Добавление субстантивности в китайском языке зависит от контекста текста. Этот метод добавления иногда не может использовать. Если текст перевода на целевой язык очень сложно понять, необходимо употреблять метод добавления.

3.4. Метод опущения

Опущение, очевидно, является противоположной формой добавления. Можно использовать метод опущения в случае избытки семантического значения слов. В русских выражениях принято использовать парные

синонимы. При переводе с русского на китайский язык можно заменить два слова с равнозначными значениями на одно слово, чтобы избежать повторения.

Пример 1: Отрицательно сказывается на развитие нехватка продуктов.

Перевод: 粮食产量负面地影响发展

С точки зрения логически, можем рассуждать, что нехватка продуктов невозможно становится фактором, способствующим развитию. Само словосочетание имеет отрицательное значение. Поэтому при переводе исходного текста можем непосредственно пропустить слово «отрицательно» для упрощения содержания. Следует перевести как «Нехватка продуктов сказывается на развитие».

Пример 2: Обе резолюции, в общем и целом, сходятся.

Правильный перевод: 两个决议大体上是一致的

Слова «общий» и «целый» в китайском языке являются синонимами, их выражающие значения почти одинаковы, отсюда следует, что может опустить любое слово из них.

Пример 3: Интересы увеличения производства зерна потребовали изменения структуры посевных площадей

Перевод: 为了提高谷物的产量, 需要改变播种面积的结构

Для выполнения перевода самое ключевое задание заключается в том, что определить значение слова интересы в этом предложении. В русском языке интересы имеют многие значения, но в китайском языке интересы обозначает преимущества, принадлежащие людям, а не растениям. Следовательно, при переводе должны пропустить слово «Интересы».

В целом, выражения китайского языка более лаконичны, и многие значения и логические связи обычно выражаются лишь в зависимости от контекста; а в русском языке существует богатые грамматические явления и имеет более строгие грамматические правила. Для того чтобы соответствовать выражению целевого языка, при необходимости добавлять слова или предложения, которые отсутствуют в буквальном смысле исходного языка, но нельзя добавлять другие смыслы.

3.5. Метод толкования

Метод толкования обычно используется для дальнейшего выражения семантически неоднозначных слов и предложений с целью сохранения образа языка оригинала, объяснения читателю уникальной культуры или обычаев, устранения культурных пробелов, а также для того, чтобы читатели могли лучше понять смысл оригинального текста. При разрешении структуры переводного языка часто происходит прямые трансформации внутри главы, а возникающая при этом жесткость выражения или культурная инадаптация(несоответствие) устраняются с помощью метода толкования.

Переводчики часто используют этот метод в таком случае, когда в переводном тексте не могут найти соответствующего слова или соответствующей структуры.

1) ИТ : 我年轻的时候, 中国正处在“文化大革命”时期。

ПТ : когда я была молодой, Китай был в разгар «Культурной революции».

(Компенсация: Культурная революция-этим термином в Китае принято обозначать события 60х-70х годов, изменившие политическую, общественную, культурную и научную жизнь Китая. Это социальный эксперимент, начатый в 1966 году КПК под председательством Мао Цзэдуна.)

В оригинальном тексте все китайцы знают Культурную революцию, но иностранцы могут не обязательно понимать это фоновое знание. Поэтому при добавлении примечания переводчик может объективно и без личных эмоций объяснять это, чтобы дать читателям общее понимание. Когда читатели отсутствует понимания фоновых знаний о культуре других стран, метод толкования – самый подходящий способ перевода. Он не только может восполнить знания культурных фонов, недостающие читателями, и еще помогает читателям лучше понять текст, а также эффективно содействует переводчику сохранить оригинальное выражение без изменения образа языка оригинала.

Пример1: Как Христа гнали, так и меня гоняют. Хватают да по судам, попам, по книжникам, по фарисеям и водят; в сумасшедший дом сажали.

Перевод: 他们怎样坑害基督就怎样坑害人, 他们把我抓起来交给法院, 教士, 读书人, 交给像法利赛人那样的伪君子去受折磨, 还把我送过疯人院。

В русском языке слово «фарисей» содержит подразумеваемый смысл: иудушка, притворщик. Переводчик добавил эту информацию в перевод с помощью риторической гиперболы, перевел как притворщик, подобный фарисеям, чтобы читатель смог полностью понять смысл авторского послания в оригинальном тексте.

Пример2: Василий хмурый как октябрьский день

Перевод: 瓦西里脸色阴沉着, 好像十月的连阴天一样

Для китайских читателей октябрь – это обычно сухая и приятная осенняя погода, поэтому это предложение слишком сложно понять. В России погода в октябре часто бывает пасмурной и дождливой, поэтому необходимо перевести смысл.

Как видно из примера предложения, компенсаторные средства обычно используются там, где необходимо передать смысл национальных условий оригинала – диалект, орфографические ошибки, сильный акцент, каламбуры, игра слов и т.д. В китайском языке часто невозможно найти языковые единицы, соответствующие оригинальному тексту. И следовательно, в методе трансформации важную роль играют компенсаторные средства.

Чтобы обеспечить эквивалентный перевод, мы должны не только сосредоточиться на отдельных словах, но и смотреть на оригинальный

текст в целом. Другими словами, существуют только неперебиваемые слова части, а не неперебиваемые тексты. Если последствием неразграничения переводчиками разных типов информации (когнитивной, эмоциональной и др.) в оригинале стала необоснованность выбора переводческих приемов, что привело в ряде случаев к искажению оригинала и дезориентации читателя. [12, с.426]. Таким образом, все способы перевода требуют от переводчика понимания исходного текста и его подробного фонового знания. Поскольку в китайском языке существуют многочисленные широкого значения, абстрактные и многозначные слова, и в русском языке тоже существуют разнообразные грамматические формы и структуры, поэтому при переводе часто используются средства добавления слов и даже предложений. Из-за различной привычки словоупотребления часто используется прием опущения. В итоге трансформация является незаменимым инструментом в процессе перевода.

Заключение

В данной работе мы кратко привели в порядок некоторые основные способы переводческих трансформаций и проанализировали их применимость в процессе трансформаций переводов между русскими и китайскими языками. И отметили, что существуют огромные различия между русским и китайским языками в лексическом составе, привычке синтаксической структуры и грамматическом аспекте и так далее. Суть переводческой трансформации - заключается в том, что верность содержанию, основной мысли и объективности оригинального текста, чтобы переводной текст точно передавал смысл оригинала и соответствовал языковым нормам. Верность оригиналу означает не дословный перевод, а познание различий между исходным и целевым языками, не ограничение себя бывшей синтаксической моделью и сочетаний, а внесение соответствующих изменений в язык и структуру, чтобы переводной текст был выражен полно и связно, а также качество перевода было улучшено.

По мнению автора, существуют следующие основные критерии для определения качества переводческой трансформации: верность оригиналу, без добавления или опущения смысла оригинального текста; гладкие и изящные предложения, соответствующие привычкам выражения целевого языка, уточнения смысла и логических связей оригинала, внимания к структуре синтаксиса и особенности использующих слов в речевом выражении, чтобы сделать перевод кратким и ясным, соответствующий манере выражения целевого языка. Для выполнения отличного перевода переводчики должны владеть родным и иностранным языком, а также иметь соответствующий профессиональный опыт и строгое отношение к работе, при этом еще должны постоянно усилить для повышения своего профессионализма и совершенствования личных качеств: накапливать

соответствующие фоновые знания и как можно правильное понять смысл оригинального текста. Следует отметить, что при переводе с китайского на русский язык переводчики должны передать смысл китайского языка на аутентичном русском языке с точки зрения русского читателя, сочетание грамматики русского языка с речевыми привычками русских, чтобы мир понял настоящий Китай и тем самым, позволил Китаю действительно выйти на мир.

Очевидно, что использование трансформаций поможет переводчику преодолеть культурные и языковые барьеры, и чтобы речь переводчика легко воспринимался, и в то же время содействует ему следовать лингвистическим правилам целевого языка, чтобы выбирать наиболее подходящий метод переводческой трансформации в соответствии с определенными принципами. Подводя итог, мы надеемся, что путём анализа и обобщения примеров можно глубже понять необходимость переводческой трансформации и ее основные методы, чтобы в дальнейшем ловко использовать теоретические знания для руководства переводческой практикой и достижения лучших результатов перевода.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Мухаметкалиева Г.О. Переводческие аспекты культурно-специфичных выражений в политическом дискурсе // Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана. Серия: Филологические науки. – 2023. – Том 68. № 1. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.44.72.016>

[2] Жанысбекова Э.Т. Понятие переводческих трансформаций и их основные виды // Вестник КазНУ. Серия филологическая. – 2011. – №2(132). – 341с.

[3] Гачечиладзе Г.Р. Художественный перевод и литературные взаимосвязи. – М.: Советский писатель, 1980. – 78 с.

[4] Швейцер А.Д. Теория перевода (статус, проблемы, аспекты). – Москва: Наука, 1988. – 75 с.

[5] Цай И. Учебник по русско-китайскому переводу. – Пекин:Издательство по преподаванию и изучению иностранных языков.2005. – 45 с. (蔡毅.俄译汉教程[M].北京:外语教学与研究出版社.2005.45页)

[6] Латышев Л.К. Курс перевода. – Москва «Международные отношения», 1981. – 180 с.

[7] Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории переводов). –Москва: «Международные отношения», 1975. – 196 с.

[8] Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1953. – 113с.

[9] Цонг Япин. Динамический перевод лексического значения в русско-китайском переводе // Вестник института иностранных языков

Шаньдунского педагогического университета. 2000. – 5 с.(从亚萍,俄汉翻译中词义的动态译法[J].山东师范大学外国语学院学报2000.5页)

[10] Чэнь Цзе. Сравнение и перевод в русско-китайском языке. – Шанхайское издательство по обучению иностранным языкам, 2006. – 3 с. (陈洁.俄汉语言对比与翻译[M].上海:上海外语教育出版社.2006.3页)

[11] Чэнь Цзе. Использование приема перестановки при русско-китайском переводе. – Издательство. Обучение русского языка в Китае, 1996. – 4 с.(陈洁.论俄汉翻译中的移位法[J].中国俄语教学1996.4页)

[12] Жумабекова А.К. Переводческие ошибки как критерий анализа качества перевода // Известия КазУМОиМЯ им. Абылай хана. Серия: Филологические науки. – 2025. – № 1 (76) <https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.1.76.028>

REFERENCES

[1] Muhametkalieva G.O. Perevodcheskie aspekty kul'turno-specifichnyh vyrazhenij v politicheskome diskurse [Translational Aspects of Culture-Specific Expressions in Political Discourse] // Izvestiya KazUMOiMYA imeni Abylay hana. Seriya: Filologicheskie nauki. – 2023. – Tom 68. № 1. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.44.72.016> [in Rus.]

[2] ZHanyzbekova E.T. Ponyatie perevodcheskih transformacij i ih osnovnye vidy [The Concept of Translation Transformations and their Main Types.] // Vestnik KazNU. Seriya filologicheskaya. – 2011. – №2(132). – 341s. [in Rus.]

[3] Gachechiladze G.R. Hudozhestvennyj perevod i literaturnye vzaimosvyazi [Artistic Translation and Literary Interconnections]. – M.: Sovetskij pisatel', 1980. – 78 s. [in Rus.]

[4] SHvejcer A.D. Teoriya perevoda (status, problemy, aspekty) [Translation Theory (Status, Issues, and Aspects)]. – Moskva: Nauka, 1988. – 75 s. [in Rus.]

[5] Caj I. Uchebnik po russko-kitajskomu perevodu [Textbook on Russian-Chinese Translation]. – Pekin:Izdatel'stvo po prepodavaniju i izucheniju inostrannyh yazykov.2005. – 45 s. (蔡毅.俄译汉教程[M].北京:外语教学与研究出版社.2005.45页)

[6] Latyshev L.K. Kurs perevoda [Translation Course]. – Moskva «Mezhdunarodnye otnosheniya», 1981. – 180 s. [in Rus.]

[7] Barhudarov L.S. YAzyk i perevod (Voprosy obshchej i chastnoj teorii perevodov) [Language and Translation: Issues of General and Specific Translation Theory]. – Moskva: «Mezhdunarodnye otnosheniya», 1975. – 196 s. [in Rus.]

[8] Ozhegov S.I. Slovar' russkogo yazyka [Dictionary of the Russian Language]. – M.: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacionalnyh slovaroj, 1953. – 113s. [in Rus.]

[9] Cong YApin. Dinamicheskij perevod leksicheskoy znacheniya v russko-

kitajskom perevode [Dynamic Translation of Lexical Meaning in Russian-Chinese Translation] // Vestnik instituta inostrannyh yazykov SHan'dunskogo pedagogicheskogo universiteta. 2000. – 5 s. (从亚萍, 俄汉翻译中词义的动态译法[J]. 山东师范大学外国语学院学报 2000.5 页)

[10] CHen' Cze. Sravnenie i perevod v russko-kitajskom yazyke [Comparison and Translation in Russian and Chinese]. – SHanhajskoe izdatel'stvo po obucheniyu inostrannym yazykam, 2006. – 3 s. (陈洁. 俄汉语言对比与翻译 [M]. 上海: 上海外语教育出版社. 2006.3 页)

[11] CHen' Cze. Ispol'zovanie priema perestанovki pri russko-kitajskom perevode [The Use of the Transposition Technique in Russian-Chinese Translation]. – Izdatel'stvo. Obuchenie russkogo yazyka v Kitae, 1996. – 4 s. (陈洁. 论俄汉翻译中的移位法[J]. 中国俄语教学 1996.4 页)

[12] ZHumabekova A.K. Perevodcheskie oshibki kak kriterij analiza kachestva perevoda [Translation Errors as a Criterion for Analyzing Translation Quality] // Izvestiya KazUMOiMYA im. Abylaj hana. Seriya: Filologicheskie nauki. – 2025. – № 1 (76). <https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.1.76.028> [in Rus.]

МӘТІНДІ ОРЫС ТІЛІНЕН ҚЫТАЙ ТІЛІНЕ АУДАРУДЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯЛЫҚ ӘДІСІН ЗЕРТТЕУ

*Цао Мэнди¹, Казыбек Г.К.²

*^{1,2} әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы, Қазақстан

Аннотация. Қазіргі уақытта біз әлемнен көптеген жаңа ақпараттармен бетпе-бет келіп отырмыз және оны дұрыс аудару біз үшін өте маңызды. Сонымен қатар, Қытай мен Ресей арасындағы қарым-қатынас үздіксіз дамып, байланыс бірте-бірте нығая түсуде, екі ел арасындағы қос тілдегі аударма әдістері ерекше маңызды болып келеді. Ал аударма трансформациясы аударма процесінде қажетті құрал болып табылады. Айта кету керек, бүгінгі күні көптеген тіл мамандары әртүрлі көзқарастар бойынша талдаған трансформация әдісінің мәні туралы бірыңғай анықтама жоқ. Бұл мәселе тек теориялық ғана емес, сонымен қатар өте практикалық, шұғыл шешімді қажет етеді. Аударма трансформациясы аудармашылар мен оқырмандардың орыс-қытай аудармаларындағы деректі және көркем мәтіндерді эмоционалды қабылдауын күшейтеді. Сонымен бірге трансформациялар мәтіннің мағынасының дәлдігін сақтауға және елдер арасындағы мәдени және тілдік кедергілерді еңсеруге мүмкіндік береді. Тілдік түрлендірулерді пайдалану түпнұсқа мәтін идеясын барынша дәл және қысқаша жеткізуге көмектеседі. эквивалентті аудармаға қол жеткізу үшін. Бұл мақаланың зерттеу нысаны аударма процесіндегі түрлендіру әдісі болып табылады және біз оны әртүрлі қырынан зерттеп, түсіндіреміз. Негізгі мақсат - қытай тіліне қатысты

пікірлерді талдай отырып, аударма процесіндегі трансформация әдісінің анықтамасы мен қызметін, оның пайда болу себептерін, жіктелуін және нақты әдістемелерін зерттеу, сондай-ақ трансформация әдісі қолданылатын жағдайды талдау. және орыс тіл мамандары. Аударма трансформациясын зерттеудің практикалық маңыздылығы мынада: бұл әдіс әртүрлі стильдерді аударуда кеңінен қолданылады және қазіргі уақытта Қытай мен Ресей халықтары арасындағы алмасулар да үнемі нығайып келеді. Сондықтан аударма процесінде трансформация әдісін зерттеу қажет. Жұмыстың ғылыми жаңалығы олардың алғаш рет орысша-қытайша аудармасындағы трансформация әдісінің салыстырмалы талдауына ұшырауында. Зерттеу арқылы бұл жұмыс аудармашыларға қарыздар мен сілтемелер бере алады деп үміттенемін. Негізгі зерттеу әдісі – көркем мәтінді салыстырмалы талдау әдісі.

Тірек сөздер: аударма трансформациялары, лингвистикалық мәселелер, аударма теориясы, грамматика, лексика, эквиваленттілік, мәдени айырмашылықтар, орысша-қытайша аударма

INVESTIGATION OF TRANSFORMATION TECHNIQUE IN TRANSLATING TEXT FROM RUSSIAN INTO CHINESE

*Cao Mendi¹, Kazybek G.K.²

*^{1,2} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. Nowadays, we are faced with a lot of new information from the world, and it is very important for us to translate its meaning correctly. At the same time, the relationship between China and Russia is constantly developing, communication is gradually strengthening, and the methods of bilingual translation between the two countries are becoming especially important. And translation transformation is a necessary tool in the translation process. It should be noted that there is no single definition of the essence of the transformation method at present, which has been analyzed by many linguists from different points of view. This issue is not only a theoretical but also a very practical one, which requires an urgent solution. Translation transformation enhances the emotional perception of translators and readers of documentary and fiction texts in Russian-Chinese translations. At the same time, the transformation helps to preserve the accuracy of the meaning of the text and overcome the cultural and linguistic barriers between the countries. The use of linguistic transformations helps to convey the idea of the original text most accurately and concisely to achieve an equivalent translation. The research object of this paper is the transformation method in the translation process, and we will study and explain it from different aspects. The main purpose is to study the definition and function of the transformation method in the translation process, the reasons for its origin, classification and specific techniques, and to analyze the situation in which the transformation method is

used by analyzing the opinions of Chinese and Russian linguists. The practical significance of the study of translation transformation is that this method is widely used in the translation of various styles, and nowadays, the exchanges between the people of China and Russia are also constantly strengthened. And so it is necessary to investigate the transformation method in the translation process. The scientific novelty of the paper is that it is the first time to subject the method of transformation in Russian-Chinese translation to comparative analysis. I hope that with the help of the research this work can provide translators with borrowing and reference. The main method of the research is the method of comparative analysis of the artistic text.

Keywords: translation transformations, linguistic problems, translation theory, grammar, lexicon, equivalence, cultural differences, Russian-Chinese translation

Статья поступила: 09 января 2024

Информация об авторах:

Цао Мэнди – PhD докторант, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы Казахстан, e-mail: 1103891261@qq.com

Казыбек Гульмира Кудайбергеновна – кандидат филологических наук, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы Казахстан, e-mail: Kazybek_68@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет:

Цао Мэнди – докторант PhD, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: 1103891261@qq.com

Қазыбек Гүлмира Құдайбергенқызы – филология ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: Kazybek_68@mail.ru

Information about the authors:

Cao Mengdi – PhD candidate, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: 1103891261@qq.com

Kazybek Gulmira Kudaibergenovna – Candidate of Philological Sciences, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: Kazybek_68@mail.ru

3 Бөлім.
ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ
ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ
Раздел 3.
НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ
ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ
Part 3.
SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ISSUES OF FOREIGN
LANGUAGE TEACHING

UDC 81.11

IRSTI 16.31.51

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.024>

**LEARNING REFERRING AS A COMPONENT OF PROFESSIONALLY
ORIENTED EDUCATION OF RFL**

Akhmet A.N.¹, *Bayandina S.Zh.², Mizanbekov S.K.³, Karimova S.S.⁴

¹al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

²Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
Almaty, Kazakhstan

³S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan

⁴Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand, Uzbekistan

Abstract. The article deals with the peculiarities of formation of writing skills in students of foreign audience through training in abstracting scientific and educational texts in Russian. The authors note that abstract description is an important tool for the development of written speech, allowing students to systematize, analyze and present key information from professionally oriented texts in the lessons of Russian as a foreign language. Also abstracting plays an important role in educational and professional activities, allowing to systematize and summarize large amounts of information for more convenient perception.

The paper deals with the contradiction faced by first-year students: the necessity of creating secondary texts of educational and scientific genre at the insufficient level of language training. Special attention is paid to the methods of selecting teaching material taking into account the level of language proficiency, as well as the professional orientation of texts. It is also noted that at the lessons of Russian as a foreign language, students should be given adapted texts.

The authors propose a methodological approach to summarizing teaching, including step-by-step development of text analysis skills, highlighting key ideas, using professional vocabulary and structuring the material. The article presents examples of exercises aimed at transforming sentences, creating abstract forms and forming coherent text.

The research emphasizes the significance of combining communicative and cognitive approaches in teaching abstract description in the lessons of Russian as a foreign language, which allows developing cognitive and communicative competences of foreign-language students, as well as their readiness to perform professional tasks. It is concluded that abstract description is an effective means of preparation for work with professional texts and contributes to the formation of critical thinking.

Keywords: summarizing, summarizing forms, educational and scientific text, transduct, Russian as a foreign language, educational summary, written speech, teaching

Introduction

At present, the process of training students of a research university in languages is undergoing a number of changes within the framework of the anthropocentric educational paradigm and transformation of language education. In this regard, modern system of higher education faces the task of developing and creating high-quality, reliable and communication-oriented educational materials that should contribute to solving professional and communicative difficulties, as well as developing communication skills taking into account the standards of the modern Russian language and the features of discursive specificity in professional sphere.

It is known that the creation of scientific knowledge and its dissemination is realized on the basis of textual action. The process of knowledge dissemination in the scientific environment is realized through the publication of the results of research works. In the process of education, this process is realized through the writing of student and qualification works. During the transition to the information society, due to the sharp increase in the volume of scientific publications, written communication is developing dynamically compared to oral communication. [1, p.279]. In this regard, teachers of Russian as a foreign language need to think about new and effective ways to create better conditions for teaching and learning Russian as a foreign language [2, p.367]. This should include consideration of ways to best assimilate scientific information in Russian in a foreign audience.

First-year students face contradictory obstacles at a certain level when learning the Russian as a foreign language. Firstly, within the framework of other subjects, they should already create a variety of educational and scientific secondary texts. Secondly, they have not yet developed sufficient skills and abilities to write monologues.

For non-philological students of foreign audience, language is a tool for acquiring professional knowledge, familiarizing themselves with fundamental scientific achievements, and it is also an important means of facilitating mastery of the chosen profession. From this point of view, students have to make a correct selection of the means to provide understanding their major texts in Russian. There is an attempt to prove that creation of text summarizing in particular major is a means of forming students professional speech, since focused on professional sphere summarizing is an important tool in educational and scientific

communication, contributing to development of analytical and professional skills.

Summarizing, containing characteristic linguistic and structural features, is a universal form applicable in various areas of speech interaction. By means of any text summarizing, students can quickly and correctly understand the main idea and key points of the text, the author's position when reading other texts.

Our experience shows that foreign students are less interested in topics related to their major in Russian at the beginning, but as skills and basics of professional education are formed and involvement in research work within other subjects is done, their understanding and interest increase significantly. Therefore, having passed this stage, you can move on to summarizing in understanding major texts and thus, being one of the means of forming written speech.

Materials and methods

Main educational objective of the Russian as foreign language lesson is to develop practical speech skills and abilities of non-philological students, brought to automatism, which allows effective creation and structuring of educational texts. The following methods were used to study the process of educational summarization as a means of developing written speech of students of non-linguistic faculties: pedagogical experiment, analysis of students' written works, and an observation method. The materials of the study were science, scientific and technical, scientific and humanitarian educational and scientific basic transducts, summaries of varying degrees of complexity, demonstrating structural and linguistic features of the genre, study guides to develop written speech and summarizing teaching.

Considering the works of Babaytseva V.V., Akishina A.A., Bednarskaya L.D., Veize A.A., Velichko L.I., Dobraev L.P., Dobrovolskaya V.V., Zarubina N.D., Kamenskaya O.L., Klobukova L.P., Kulibina N.V., Ladyzhenskaya T.A., Loseva L.M., Luchnik B.S., Mete N.A., Mitrofanova O.D., Odintsova T.B., Rakhmanin L.V. and others, it can be noted that the text is an output of activity and analysis in learning process, on the basis of which an understanding of speech culture is formed. It is also important for foreign audiences to hone their grammar skills in Russian as a foreign language classes.

For non-linguistic students Russian as a foreign language is not the goal of study, but rather a tool that allows effective participation in educational and professional written communication. Therefore, we believe that summarizing is effective as one of the ways to determine the level of text understanding.

Results

In the course of the study, the question was raised as to what types of texts it is advisable to offer to students of non-linguistic faculties at the lessons of Russian as a foreign language. According to our experience, it is recommended to offer the following types of texts to students of non-language faculties: 1) professionally oriented or scientific and technical texts; 2) scientific texts of professional activity.

When selecting texts by major, the following should be taken into account:

- 1) interesting, but relevant information according to the major;
- 2) correspondence in complexity to the students language level;
- 3) consideration of the text relevant features for professionally oriented reading.

Providing these text requirements the summarizing will also be effectively carried out.

Educational and scientific texts, should include basic concepts, terms, and facts on students' majors even at initial stage.

It was also found that language units used for summarizing are quickly learned by students, provided that educational and scientific texts are understandable to them. In other words, when students understand the text well, they can easily use language tools and present the essence in summary mode. Abstracting in Russian as a foreign language is a way of developing reading, writing, thinking skills in Russian. Teaching abstracting in Russian as a foreign language includes analyzing information, developing the ability to highlight the main and secondary, teaching coherent and logical presentation of information.

It has been found that providing students with assignments related to summarizing already during their first year is an effective way to sharpen their communicative, cognitive and linguistic skills. It is also the most effective and easy approach to mastering the above-mentioned types of text and determining students' understanding of it. Summarizing is the process of quickly extracting necessary information in a compressed form, especially when considering large texts or several materials united by the same topic [3, p.155]. Therefore, it is relevant to offer students of foreign audiences tasks aimed at forming the ability to generalize, draw conclusions, highlight the main things.

But despite that, summarizing is a complex activity, since it involves systematic and purposeful work with the text. For non-linguistic students, two key tasks are distinguished. Firstly, it is important to teach them to effectively find, extract and process information. Secondly, it is necessary to develop writing skills, both in Russian and in the native language, with an emphasis on mastering the features of abstract presentation and the ability to clearly formulate one's thoughts in writing. This approach contributes to formation of universal competencies necessary in professional and educational activities. In addition, as a result of the study, we offer effective summarizing exercises.

Discussion

Summarizing is a presentation of the content of the source text using cliched linguistic means, including verbs and verb-nominal constructions, where each group of verbs corresponds to a certain type of information. This approach ensures the structure and brevity of the text, which is especially important in educational and professional communication.

Core information of the source text is transferred to the secondary text using special lexical means, such as:

Verbs and their combinations – conveying actions, states or processes (e.g., “considered”, “analyzed”, “substantiated”).

List of Cliches – text structuring and highlighting key ideas (e.g., “the text emphasizes”, “it is noted that”).

Nominal constructions - denoting the main concepts and their characteristics (e.g., “data analysis”, “results conclusion”) [4, p.130].

Since summarization is a way of presenting the main content of the text, it is not a secondary text. It can be presented in either a condensed or expanded form.

A condensed summary is a brief statement of key ideas of the text, reflecting its core aspects and conclusions. It excludes minor details, examples and explanations. An expanded summary includes a detailed presentation of the content of the text, preserving its structure, main ideas and details. It contains main provisions, arguments and examples to reveal the topic of the text.

Table 1. Methods of summarizing the source text

Condensed Summary	Expanded Summary
The author speaks about artifacts.	The author says that artifacts are divided into technological and cultural types.
It is said about artifacts in the text.	It is said in the text that artifacts are divided into technological and cultural types.

We offer exercises, which should, in our opinion, become the basis of work on the mastering by students of abstract forms at the lessons of Russian as a foreign language.

They can be formulated as follows:

1. Transform the sentences. Create the summary with the conjunction HOW and the verb NAME.

Simple Sentence	Summary Mode
<i>What - is what What means what What way is it called What does it refer to</i>	conjunction “how” verb “to name”
<i>History is a science that studies the development of human society in time and space notions.</i>	• <i>It is <u>told</u> on history as a science that studies the development of human society in time and space notions <u>in the text</u>.</i> • <i>The author names history a science that studies the development of human society in time and space notions.</i>
<i>The Renaissance is a period in history characterized by flourishing of art, science and culture.</i>	
<i>Chronology is a system of ordering historical events in the order of their temporal sequence.</i>	
<i>The main sources for studying history of science include manuscripts, scientific works and archival documents.</i>	
<i>Continue the list...</i>	

2. Present the provided information in the summary form as an initial sentence.

The author states the importance of studying the causes and consequences of historical events.

The author points out the need for a critical approach to historical sources analysis.

The author names history a key tool for preserving cultural heritage.

Undoubtedly, this issue requires further, more detailed research. It is important to consider that, it is necessary to pay attention not only to the author's intentions, his views, expectations and interests expressed in the text explicitly or implicitly, but also to the level of awareness of the reader, his basic knowledge, interests and beliefs. The main task of the teacher is to teach students to correctly identify the author's intentions and interpret them. The principles of methodology in Russian as a foreign language should come from gradual: from abstracting simple texts to complex ones.

We believe that a reasonable combination of elements of the communicative and cognitive approaches in summary teaching is justified, since it contributes to development of communicative competence of students, including their ability and readiness for oral and written interaction both in direct and indirect forms. According to M.A. Beryaznyatskaya and L.K. Serova, "Summarizing of major texts is an integral part of student training. In the process, lectures should teach students: 1) to convey information from sentences containing a qualitative or quantitative characteristic of the subject in a summary form; 2) to correlate the summary form of a sentence with the summary frame and to isolate the attitude of the author of the text to the objective information of the original text; 3) to use means of communication between sentences when composing a summary as a coherent text; 4) to compose a coherent text of the summary" [5, p.18].

It is really important to build a step-by-step approach that includes the following ones to effective teaching students the way to write a scientific text in a summary:

Introduction to the basics of abstract writing. This includes an explanation of how to convey the key ideas of the original text concisely and accurately and the meaning of a structured presentation: introduction, main body, conclusions.

➤ Studying summary techniques. This step consists of semantic segmentation of the text, dividing the material into semantic blocks to simplify the analysis and highlighting key ideas and the meaning of structured presentation: introduction, main part, conclusions.

➤ Using specific terms given for a particular scientific field.

➤ Using impersonal constructions such as "it has been established that...", "it has been revealed...".

➤ Minimizing subjective assessments to make the text is neutral.

It should be taken into account that summary teaching is based on the principle of "from a sentence to text". Each sentence has a unique structure. There are certain groups of sentences united by similar structural features. Such

constructions have a specific form, which plays an important role in a summary presentation. It is especially important to pay attention to key types of sentences that are significant not only within one text, but also in the context of scientific speech.

It is advisable to start a summary with small texts. Then students will get a clear idea of structural features of sentences, their interrelation and function in the text. It is important to remember that the texts for abstract description in Russian as a foreign language lessons should be adapted. Types of exercises or tasks can be for a foreign audience as follows: preliminary work on vocabulary and grammar; it is obligatory to know the level of proficiency in the Russian language, to base on this and offer tasks; reference schemes, templates are important. For example:

Cave art of a primitive man included pictorial and symbolic elements that could be a part of communication systems. Drawings and signs were often accompanied by traces of gestures, such as handprints or lines drawn by fingers.

These elements performed three main functions. The first was to convey additional meaning, for example, to depict hunting rituals. The second was to replace missing verbal descriptions through symbols. The third was to combine them with other means of expression, such as ritual dances, traces of which were found next to the images.

Students were asked to find sentences indicating main and additional information of the text, and then to present the selected information in a summary form. The summary form of presentation can take different variations: 1) expression of an opinion on a certain issue; 2) focus on a certain topic; 3) highlighting certain aspects; 4) emphasizing the importance of a certain element; 5) examination a specific aspect in detail; 6) drawing attention to the necessity or significance of something, and other similar forms.

Also, for example, you can give tasks of this nature:

1. Read the text, highlight 2-3 main ideas;
2. Make a plan for the text;
3. Retell the text, use introductory words (first, therefore , thus....). As a result, students of the foreign-language classroom can create an abstract description.

E.I. Motina [6] points out the aspects of academic summarizing in the context of professionally oriented training. Particular attention is paid to the methods of developing skills in working with scientific texts, including summarizing, analysis and creation of professionally significant texts. Summing exercises help to develop students' ability to perceive and reproduce scientific information. According to A.A. Veize [7], summarizing skills are important for developing the ability to highlight key information, structure content and present it in a brief form. We note that these skills are especially important in the context of the growing need for professional communication in Russian, which makes summarizing an integral part of university student studying.

We agree with the point of view of E.V. Orlova [8], where she notes that abstracting is a key tool that contributes to formation of analytical and critical competencies, as well as the development of the ability to structure information.

Working out a summary, it is also important that students know the way to work with literary sources. Thus, K. Hart [9] focuses on methods for conducting a literature review, including critical analysis of sources and synthesis of information, which is significant when summarizing. In this case, determining main arguments and results presented in original text is possible only as a result of proper work with literature.

In order to create methods of educational abstracting aimed at the development of written speech in students of non-language faculties, the following methods considered by Myrzaliev S.E., Mizanbekov S.K. can be adapted [10]:

- interactive teaching methods, which are based on projects based on abstracting texts, activate students' participation in the learning process, developing analytical thinking skills;
- learning through reflection on their own work allows students to analyse their strengths and weaknesses, which has a direct impact on improving the quality of their writing.

In the RK context, there is a steady use of several languages, which contributes to the formation of linguistic flexibility [10]. This opens up opportunities for applying abstracting as a learning tool with an emphasis on cross-lingual interaction. Language switching between Kazakh and Russian can be effectively integrated into the abstracting process to help develop writing skills.

Language proficiency is seen by students as a key means to achieve professional goals and broaden cultural horizons. This confirms the importance of using motivational tasks such as abstracting texts with practical value. The results of sociolinguistic research among students demonstrate the need to create integrative techniques that take into account their linguistic and cultural identity [11]. Such approaches can form the basis for developing tasks for abstracting texts that reflect real life and professional contexts.

Conclusion

The process of formation of skills of abstract text description in students of non-philological specialties of foreign audience is an integral part of preparation for professional activity, especially in conditions when the language of instruction acts not as a goal, but as a means of mastering knowledge. The study showed that summarizing contributes to the development of students' written speech, helps to systematize and analyze information, and also forms cognitive and communicative competencies.

Based on the analysis of theoretical approaches and pedagogical practice, it was found that the use of specialized texts (science, scientific and technical, scientific and humanitarian) is the most effective for achieving the set goals. Such texts provide the connection with future professional activity and help to adjust for working with more complicated materials, relevant in professional sphere.

Summarizing has been identified as a convenient and productive tool for working with texts, as it helps to develop the skills of concise and accurate presentation of key information. Compressed and extended forms of abstract description, as well as specially designed exercises on sentence transformation and coherent text formation help foreign students develop writing in a professionally oriented environment.

Thus, successful summary training should be based on a combination of communicative and cognitive approaches, include elements of step-by-step mastering of text analysis skills, semantic segmentation and use of professional vocabulary. Development of summarizing ability helps students to develop skills in working with texts, critical thinking and professional language competence, which generally increases their readiness to solve educational and professional issues.

Information about funding

The article was prepared with the support of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan within the framework of scientific project [IRN AP23486380] “Turkic languages of Kazakhstan in the conditions of spiritual modernisation of society: from graphics to epic text” (under the Grant Financing Program for scientific and scientific-technical projects for 2024-2026).

REFERENCES

[1] Odanova S.A., Moldabaeva K.E. Akademialyq jazylymnyñ elektronny kontentnı daıarlauğa arnalğan tıldık modelder [Language Models for the Preparation of Electronic Content of Academic Writing] // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series «Philological sciences». – 2022. – №1 (64). – B.277-289. [in Kaz]

[2] Kozhabergenova A.E., Aubakirova B.T., Kozhabergenova Aı.E. Film adaptations in Teaching Russian Language as a Foreign: Advantages and Issues // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series «Philological sciences». – 2023. – №3 (70). – C. 365-380.

[3] Ol’chak O.O., Moroz N.Ju. Obuchenie referirovaniyu studentov napravlenij podgotovki «Sociologija», «Reklama i svjazi s obshhestvennost’ju» i «Zhurnalistika» [Referencing training for students in the fields of «Sociology», «Advertising and Public Relations» and «Journalism»] // Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta. – 2014. – №8 (694) – S.154-162. [in Rus.]

[4] Chekina E.B., Sansyzbaeva S.K., Abaeva Zh.S. Russkij jazyk: Uchebnoe posobie dlja studentov-filologov [Russian language: A textbook for students of philology]. – Almaty: Qazaq universiteti, 2017. – 272 s. [in Rus.]

[5] Bereznjackaja M.A., Serova L.K. Uchebnoe referirovanie nauchnyh tekstov o svojstvah predmeta [Educational abstracting of scientific texts on the

properties of the subject] // Vestnik RUDN, serija Russkij i inostrannye jazyki i metodika ih prepodavanija. – 2014. – №4. – S.1-24 [in Rus.]

[6] Motina E.I. Jazyk i special'nost': lingvometodicheskie osnovy obuchenija russkomu jazyku studentov-nefilologov [Language and specialty: linguistic methodological foundations of teaching Russian to non-philological students]. – Moskva: Russkij jazyk, 2008. – 176 s. [in Rus.]

[7] Vejze A.A. Chtenie, referirovanie i annotirovanie inostrannogo teksta [Reading, abstracting and annotating a foreign text]. – Moskva: Vysshaja shkola, 2005. – 127 s. [in Rus.]

[8] Orlova E.V. Nauchnyj tekst: annotirovanie, referirovanie, recenzirovanie [Scientific text: annotation, abstracting, reviewing]. – SPb.: Zlatoust, 2013. – 100 s. [in Rus.]

[9] Hart Chris. Doing a Literature Review: Releasing the Social Science Research Imagination. London: Sage, 1998. – 230 p.

[10] Myrzaliyeva S.Y., Mizanbekov S.K. Development of plurilingual consciousness among university students // Bulletin of Ablai Khan KazUIR and WL. Series «Pedagogical sciences». – 2023. – №3 (70). – P.143-163.

[11] Alishariyeva A. Bilingualism Among Young People in Kazakhstan // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2014. – №143. – P.1139-1143.

ОШТ КӘСІБИ БАҒДАРЛЫҚ ОҚЫТУДЫҢ КОМПОНЕНТІ РЕТІНДЕГІ МӘТІНГЕ ҚЫСҚАША МАЗМҰН ЖАСАУ

Ахмет А.Н.¹, *Баяндина С.Ж.², Мизанбеков С.К.³, Каримова С.С.⁴

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

³С.Д. Асфендияров атындағы ҚазҰМУ, Алматы, Қазақстан

⁴Самарқанд мемлекеттік шет тілдері институты, Самарқанд, Өзбекстан

Аңдатпа. Мақалада өзге тілді аудиториядағы студенттердің жазбаша сөйлеу дағдыларын ғылыми және оқу мәтіндерін орыс тілінде реферативтік сипаттау арқылы қалыптастыру ерекшеліктері қарастырылады. Авторлар реферативтік сипаттама жазбаша сөйлеуді дамытудың маңызды құралы болып табылатынын атап өтеді, ол студенттерге кәсіби бағытталған мәтіндерден негізгі ақпаратты жүйелеуге, талдауға және баяндауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ реферативтік сипаттама білім беруде және кәсіби қызметте маңызды рөл атқарады, өйткені ол үлкен көлемдегі ақпаратты қабылдауды жеңілдетіп, оны жүйелеуге және қорытуға жағдай жасайды.

Жұмыста бірінші курс студенттері үшін қайшылық қарастырылады: тілдік дайындықтың жеткіліксіз деңгейімен оқу-ғылыми жанрдың қайталама мәтіндерін құру қажеттілігі. Тілді меңгеру деңгейін, сондай-ақ мәтіндердің кәсіби бағытын ескере отырып, оқу материалын таңдау әдістеріне ерекше назар аударылады. Сондай-ақ, орыс тілі тілін шет тілі ретінде оқытуда бейімделген мәтіндер беру қажеттігі айтылады.

Авторлар мәтінді талдау дағдыларын кезең-кезеңімен игеруді, негізгі идеяларды іріктеуді, кәсіби лексиканы қолдануды және материалды құрылымдауды қамтитын реферативтік сипаттаманы оқытудың әдістемелік тәсілін ұсынады. Мақалада сөйлемдерді түрлендіруге, реферативті формаларды құруға және үйлесімді мәтінді қалыптастыруға бағытталған жаттығулардың мысалдары келтірілген.

Зерттеу өзге тілді аудитория студенттерінің когнитивті және коммуникативті құзыреттіліктерін, сондай-ақ олардың кәсіби міндеттерді орындауға дайындығын дамытуға мүмкіндік беретін орыс тілін шет тілі ретінде оқыту сабақтарында реферативтік сипаттаманы оқытудағы коммуникативті және когнитивті тәсілдердің үйлесімділігінің маңыздылығын көрсетеді. Реферативтік сипаттама кәсіби мәтіндермен жұмыс істеуге дайындықтың тиімді құралы болып табылады және сыни ойлауды қалыптастыруға ықпал етеді деген қорытындыға келеді.

Тірек сөздер: реферативтік сипаттама, реферативтік формалар, оқу-ғылыми мәтіні, трансдукт, орыс тілі шет тілі ретінде, оқу рефераты, жазба тіл, оқыту

УЧЕБНОЕ РЕФЕРИРОВАНИЕ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ РКИ

Ахмет А.Н.¹, *Баяндина С.Ж.², Мизанбеков С.К.³, Каримова С.С.⁴

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан

²Казахский университет международных отношений и мировых языков
имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

³КазНМУ им. С.Д. Асфендиярова, Алматы, Казахстан

⁴Самаркандский государственный институт иностранных языков
Самарканд, Узбекистан

Аннотация. В статье рассматриваются особенности формирования навыков письменной речи у студентов иностранной аудитории через обучение реферированию научных и учебных текстов на русском языке. Авторы отмечают, что реферативное описание является важным инструментом развития письменной речи, позволяющим студентам систематизировать, анализировать и излагать ключевую информацию из профессионально ориентированных текстов на уроках русского языка как иностранного. Также реферирование играет важную роль в образовательной и профессиональной деятельности, позволяя систематизировать и обобщать большие объемы информации для более удобного восприятия.

В работе рассматривается противоречие, с которым сталкиваются первокурсники: необходимость создания вторичных текстов учебно-научного жанра при недостаточном уровне языковой подготовки. Особое внимание уделяется методам подбора учебного материала с учетом уровня владения языком, а также профессиональной направленности текстов. Также отмечается, что на уроках русского языка как иностранного, студентам

необходимо дать адаптированные тексты.

Авторы предлагают методический подход к обучению реферативному описанию, включающий поэтапное освоение навыков анализа текста, выделение ключевых идей, использование профессиональной лексики и структурирование материала. В статье представлены примеры упражнений, направленных на трансформацию предложений, создание реферативных форм и формирование связного текста.

Исследование подчеркивает значимость сочетания коммуникативного и когнитивного подходов в обучении реферированию на уроках русского языка как иностранного, что позволяет развивать когнитивные и коммуникативные компетенции студентов иноязычной аудитории, а также их готовность к выполнению профессиональных задач. Сделан вывод о том, что реферативное описание является эффективным средством подготовки к работе с профессиональными текстами и способствует формированию критического мышления.

Ключевые слова: реферативное описание, реферативные формы, учебно-научный текст, трансдукт, русский язык как иностранный, учебное реферирование, письменная речь, обучение

Received: December 17, 2024

Information about the authors:

Akhmet Akbope Nurkadyrkyzy – Master of Humanities, Senior Lecturer, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: akbope.akhmet@mail.ru

Bayandina Saule Zhumazhanovna – Doctor of Philology, Professor, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, e-mail: bayandina2004@mail.ru

Mizanbekov Serik Kospievich – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: serik_mizanbekov@mail.ru

Karimova Safo Saidullaevna – PhD, Associate Professor, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand, Uzbekistan, e-mail: karimova.safo84@gmail.com

Авторлар туралы мәлімет:

Ахмет Ақбөпе Нұрқадырқызы – гуманитарлық ғылымдар магистрі, аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: akbope.akhmet@mail.ru

Баяндина Сауле Жумажановна – филология ғылымдарының докторы, профессор, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: bayandina2004@mail.ru

Мизанбеков Серик Коспиевич – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, С.Д. Асфендияров атындағы ҚазҰМУ, Алматы, Қазақстан, e-mail: serik_mizanbekov@mail.ru

Каримова Сафо Сайдуллаевна – PhD, доцент, Самарканд мемлекеттік шет тілдері институты, Самарканд, Өзбекстан, e-mail: karimova.safo84@gmail.com

Информация об авторах:

Ахмет Ақбөпе Нұрқадырқызы – магистр гуманитарных наук, ст. преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: akbore.akhmet@mail.ru

Баяндина Сауле Жумажановна – доктор филологических наук, профессор, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: bayandina2004@mail.ru

Мизанбеков Серик Коспиевич – кандидат педагогических наук, асс. профессор, КазНМУ им. С.Д. Асфендиярова, Алматы, Казахстан, e-mail: serik_mizanbekov@mail.ru

Каримова Сафо Сайдуллаевна – PhD, доцент, Самаркандский государственный институт иностранных языков, Самарканд, Узбекистан, e-mail: karimova.safo84@gmail.com

УДК 378.02:37.016

МРНТИ 16.31.51

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.025>

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ТЕКСТ КАК ЛИНГВОКУЛЬТУРНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ОБЪЕКТ В СФЕРЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК НЕРОДНОГО

Кажигалиева Г. А.^{1,*}Кадырова Г. Р.², Арзиева Е.Р.³

¹КазНПУ им. Абая, Алматы, Казахстан

²Satbayev University, Алматы, Казахстан

³АФ СПБГУП, Алматы, Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются характеристики художественного текста как лингвокультурно-методического объекта в условиях преподавания русского языка как неродного в вузе. Описывается метод текстового лингвокультурологического поля (ТЛКП), впервые как лингвокультурологическое понятие и метод представленный в работе одного из авторов настоящей статьи. Цель данной работы – представить лингводидактические возможности ТЛКП как “синтеза характеристик лингвокультурологической и текстовой семантической полевых структур”. Указанные лингводидактические возможности рассматриваются авторами в рамках курса “Лингвокультурологический анализ художественного текста” и на материале рассказа И. Бунина “В деревне”. В статье подробно и последовательно описывается структурно-содержательная организация текстового лингвокультурологического поля на примере указанного рассказа, приводится структура практического занятия, посвященного работе студентов с ТЛКП. Авторами описывается тематический состав текстовых лингвокультурологических единиц, представленных в описываемом текстовом лингвокультурологическом поле, а также ядерный и периферийный состав последнего. Описание работы студентов над выявлением текстового лингвокультурологического поля конкретного художественного текста, представленное в настоящей статье, дает возможность определить последовательность действий, своего рода пошаговый алгоритм выявления ТЛКП, что придает безусловную ценность проведенному исследованию. Указанный результат имеет и выраженное практическое значение, поскольку обучающиеся правильно и полно определяют ТЛКП соответствующего литературного произведения благодаря использованию указанного алгоритма, что в целом позволяет активизировать познавательно-интеллектуальную деятельность студентов, достаточно полно и точно реконструировать учащимся картину мира автора текста, достаточно полно и точно понимать национально-культурную специфику языковых единиц анализируемого художественного произведения.

Ключевые слова: языковое обучение в вузе, русский язык как неродной, будущий учитель-словесник, лингвокультурный подход, художественный текст, лингводидактическая единица, текстовое лингвокультурологическое поле, текстовые лингвокультурологические единицы

Введение

В современном лингвообразовании важно опираться на принцип соизучения языка и культуры. Соизучение языка и культуры – определяющий принцип молодой лингвистической отрасли – лингвокультурологии, вбирающей в себя характеристики собственно лингвистики и культурологии. Лингвокультурологический подход к языковому обучению также за основу берет названный принцип.

Оптимальной дидактической единицей обучения в условиях осуществления лингвокультурологического подхода к преподаванию языков может служить художественный текст. Уточним также, что использование художественного текста в качестве основной дидактической единицы позволяет оптимально реализовать лингвокультурологический подход на коммуникативно-деятельностной основе. Известный методист Ипполитова Н. А. на этот счет отмечает, что текст представляет ту основу, “которая объединяет все элементы языка ...в определенную стройную систему. ...текст обнаруживает новые свойства изучаемых языковых единиц и представляет учащимся высший уровень их познания, открывающий путь к совершенствованию речевых умений и навыков” [1, с. 4].

Лингвокультурологическая методика, достаточно активно используемая сегодня в сфере преподавания русского языка как неродного, способствует, как показывают результаты обучения, повышению мотивации в процессе преподавания языков. Если исходить из тезиса о том, что язык – это код соответствующей национальной культуры, то само обучение языку предстает мотивационно актуальным. Мотивационная актуальность здесь обусловлена тем обстоятельством, что язык изучается как средство культурного, а также межкультурного (преподавание русского языка как неродного) взаимодействия, что необходимо как для профессиональной деятельности будущего педагога-филолога, так и для личностного интеллектуального развития “человека культуры”, являющегося современным образовательным идеалом.

Лингвокультурологическая подготовка будущих филологов имеет под собой значительные психологические и онтологические основания: на учебных занятиях обучающегося постоянно побуждают к дифференцировочным действиям: выделить в лингвокультурологической единице ее культурно-понятийный компонент, рассмотреть его содержание, сопоставить эквивалентные в языковом (лексическом), но отличные в культурно-понятийном плане лингвокультурологические единицы родного и изучаемого (русского) языков и т.д.

Как было отмечено нами выше, оптимальной лингводидактической единицей обучения в условиях использования лингвокультурологической методики может служить художественный текст. Если попытаться систематизировать функции, выполняемые художественным текстом в учебном процессе, то они следующие:

- 1) **лингвистическая** (текст служит материалом изучения языка);
- 2) **познавательная (лингвокультурологическая)** (текст становится источником информации о культуре страны (в широком смысле): об истории государства и современности, о традициях и обычаях, о специфике речевого и неречевого поведения носителей национальных языка и культуры, о национальном менталитете, об особенностях национальной кухни, одежды и т.д.);
- 3) **эстетическая** (художественный текст изучается непосредственно как феномен национальной культуры);
- 4) **воспитательная** (определяющее в воспитательном воздействии художественных текстов – в их подборе, в уместности и своевременности их использования, в способности приблизить к обучаемым их смысл, главным образом, средствами самого текста, его художественно-поэтического содержания, его философской углубленности, его нравственной силы) и другие функции.

Таким образом, художественный текст обладает учебной полифункциональностью.

Обобщая, важно отметить, что лингвокультурологический аспект в работе над ХТ – это та многообещающая перспектива, тот потенциал в художественном тексте, который еще не раскрыт, и в этом направлении заключены огромные мотивационные возможности художественного текста, поскольку “в тексте реализуется культурофилологический феномен нации: ее менталитет, специфика ее эмоций, навыков, бытовых привычек, оценок восприятия мира и др. Континуум национальной духовной культуры в наиболее очевидной и эксплицитной форме осуществляется в текстах художественной литературы” [2, с. 98]. То есть в художественном тексте “...единица языка отражает национальную культуру, определенную национальным сознанием” [3, с. 116].

Таким образом, актуальность лингвокультурологического подхода к языковому обучению, универсальность ХТ как дидактической единицы и обусловили наше обращение к теме художественного текста как лингвокультурно-методического объекта.

Описание материалов и методов

В настоящей работе доминирующим методом является лингвокультурологический метод, под которым понимается большинством исследователей “интеграция методик, приёмов и процедур исследования,

направленных на изучение взаимосвязи и взаимодействия культуры и языка с целью установления и объяснения того, каким образом осуществляется одна из фундаментальных функций языка - быть орудием создания, развития, хранения и трансляции культуры” [4, с. 538]. И конкретным методом лингвокультурологического направления, использованным нами, стал метод текстового лингвокультурологического поля (ТЛКП). Впервые ТЛКП как лингвокультурологическое понятие и метод было представлено в работе одного из авторов настоящей статьи как слияние характерологических свойств лингвокультурологического и текстового семантического поля [5]. Помимо этого, методику исследования составили, безусловно, методы: аналитический (анализ лингвистической, психолого-педагогической, методической литературы); педагогический (наблюдение за учебным процессом в вузе; изучение и обобщение опыта работы преподавателей; анализ учебной деятельности студентов; теоретико-практическое обучение по избранной теме); синтез результатов теоретического и практического исследования, интерпретация полученных в ходе проведенной научно-методической работы результатов.

Также в рамках лингвокультурологического подхода к преподаванию русского языка как неродного нами целенаправленно ставится вопрос об определяющем использовании лингводидактических возможностей художественного текста как универсального лингвокультурологического источника (транслятора системы лингвокультурологических единиц) при условии рассмотрения функционирующей в соответствующем ХТ системы текстовых лингвокультурем в качестве структурно-содержательного наполнения текстового лингвокультурологического поля.

Результаты

Использование метода текстового лингвокультурологического поля, в его рамках проведение словарной работы лингвокультурологического характера показывают, тому подтверждением наши наблюдения за лингвообучением и собственный опыт преподавания, что студенты свободно ориентируются в содержании и структуре рассмотренного литературного произведения, без усилий могут сформулировать основную мысль ХТ, описать его особенности как лингвокультурологической универсалии.

То есть практика показала жизнеспособность представленной методики: студенты после выявления ТЛКП произведения могли легко ответить на вопросы любой сложности, касающиеся сюжетной, идейной и др. линии художественного текста; к примеру, осуществить анализ художественно-выразительных средств ХТ, провести беседу на его основе, охарактеризовать особенности художественно-поэтического взгляда автора на мир.

Вместе с тем до использования метода текстового лингвокультурологического поля указанные виды работы с ХТ студентам

давались с видимыми усилиями, отдельные виды работы они просто не могли выполнить до конца и правильно, например, им в этом случае было чрезвычайно сложно дать характеристику особенностей авторского художественно-поэтического взгляда на мир, описать культурно-понятийное содержание ключевых слов и словосочетаний анализируемого литературного произведения.

Обсуждение

Лингвокультурологический потенциал художественного текста, на наш взгляд, возможно выявить с помощью проектирования текстовой лингвокультурологической полевой структуры, которая создается, как было выше отмечено, на основе слияния характерологических свойств лингвокультурологического (ЛКП) и текстового семантического полей (ТСП).

Текстовое семантическое поле, впервые рассмотренное Л.А. Новиковым в качестве “системы реализации изобразительных средств текста с насыщенной, повышенной образностью как отражение особого поэтического видения мира”, отражает “эстетически подчеркнутые лейтмотивы авторского потока сознания” [6, с. 117]. Л. А. Новиков отмечает, что каждое отдельное ТСП организуется вокруг соответствующего лейтмотива авторского намерения в тех точках текста, которые отмечены максимальной образностью. Описывая структурно-содержательную организацию ТСП, Л. А. Новиков подчеркивает, что в соответствующем фрагменте текста главные семантические темы реализуются метафорически, символически, здесь присутствует яркий изобразительный словесный ряд. Периферия поля отмечается меньшей образной наполненностью, вместе с тем она поддерживает обозначенный лейтмотивом образ и развивает его. Также Л. А. Новиков отмечает, что границы ТСП подвижны, а его выявление достаточно условно, и оно предопределяется целями конкретного исследования. Наконец, ученый указывает и на то, что статус орнаментальных полей (поле – микрополе и т.д.), находится в прямой зависимости от того, как определено исходное поле при рассмотрении текста [6].

Предложенное в свое время одним из авторов настоящей статьи [5] текстовое лингвокультурологическое поле (ТЛКП) представляет, как мы уже указывали, слияние характерологических свойств лингвокультурологической и текстовой семантической полевых структур, то есть ТЛКП, транслируя лингвокультурологическое содержание, структурно построено по принципу текстового семантического поля, с опорой на лейтмотивы авторских смыслов, которые в свою очередь характеризуются лингвокультурологической наполненностью. Рассматриваемое в данной статье текстовое лингвокультурологическое поле содержательно воплощает

собой конкретное выражение инвариантного ЛКП «Русская национальная личность».

Структурно-содержательную организацию текстового лингвокультурологического поля рассмотрим на примере конкретного художественного текста: рассказа Ивана Бунина “В деревне”.

Наш выбор пал на данное произведение в силу того, что небольшое по объему (методическая целесообразность) оно транслирует много интересных фактов, характеризующихся ярко выраженной «русскостью»: как бы наяву слышим, как заливается колокольчик над *тройкой*; как и герой рассказа чувствуем, “что вместе с *рождественскими праздниками* начинается *весна*”; видим “как блещут по *деревенскому выгону* отшлифованные ухабы дороги”, как “*бабы* бойко полощут белье в темной студеной воде...” и др.

Главная тема рассказа “В деревне” – через воспоминания детства, через оживление картин детства попытаться “уловить” ценности бытия, удержать в памяти потомков то из прошлого, что достойно воспоминания, показать героев, которые стремятся дать ответы на вечные вопросы жизни.

Данный рассказ – это переживания писателя, рождённые воспоминаниями детства, связанного с русской деревней. Отсюда поэтичное описание природы, деревенского быта. Неслучайно многие исследователи бунинского творчества называют рассказ “В деревне” “стихотворением в прозе”.

И тема вневременного и самобытного в образе жизни русской деревни, на наш взгляд, и распадается в этом рассказе на ряд лейтмотивов авторских намерений, эстетическое качество которых достигается, в том числе и посредством насыщенного использования лингвокультурем соответствующей направленности. Вокруг лейтмотивов организуется лингвокультурологические микрополя, совокупность которых и формирует в итоге конкретное текстовое лингвокультурологическое поле.

В рассматриваемом рассказе композиционно выделены три части, соответственно мы отмечаем наличие трех лингвокультурологических микрополей, в которых можно определить места ввода указанных лейтмотивов авторской коммуникативной стратегии, соответственно места выраженной сосредоточенности лингвокультурем, транслирующих основную тему ХТ, а значит и идею ТЛКП, разворачивающегося в рамках данного художественного текста.

Повествование ведется от имени рассказчика, вспоминающего детство, поэтому его речь тесно связана с прошлым, с воспоминаниями: “когда я был маленьким, мне всегда казалось...”, “я с нетерпением ждал святок”, “мне казалось, что только там бывают настоящие светлые, солнечные дни” и т.д. То есть идея текстового лингвокультурологического поля находит свое главное воплощение в образе рассказчика, в его воспоминаниях о детстве, о родной деревне.

ТЛКП рассказа живет на протяжении всего художественного произведения, пополняясь каждый раз соответствующим микрополем.

Первое микрополе с именем-лейтмотивом “В ожидании рождественских праздников” функционирует в первой части рассказа в виде рядов лингвокультурем, густо насыщающих центр данного микрополя и редующих к его периферии (лингвокультурологические единицы в примерах выделены): *рождественские праздники, Рождество, весна, святки, праздник, деревня, отец, путешествие, деревня, поезд, ровные снежные поля, сани, колокольчик, тройка, протяжка, коренник, кучер, дорога, степь, овсянка, мужик, розвальни, раскаты, дровни* и др.

Данные лингвокультураны оживляют создаваемый образ, поддерживают его устойчивость в тексте и не дают “забыть” сознанию читателя тему, развитую в центре этого микрополя.

Периферия первого микрополя: *настоящая зима, сени, пустынное поле, вьюга* и др.

Второе микрополе “Дома в деревне”, на наш взгляд, сосредоточивает в себе квинтэссенцию авторской коммуникативной установки, а значит и главной темы литературного произведения и также идеи функционирующего в нем ТЛКП. Центр второго микрополя составляют следующие лингвокультураны: *душа, путешествие, деревня, дом, сад, чай, сенцы, гончие, чаща, ракиты, пруд, прорубь, багры, крыльцо, деревенский выгон, двор, ясли, гумно, воробы, дорога, рига* и др.

Периферия второго микрополя: *вогул, акация, картина села.*

Центр **третьего микрополя “Снова в город”** составляет следующая текстовая последовательность лингвокультурем: *жеребчик верховой, отец, метель, природа, деревенские люди, деревня, избы, хлеб, дратва, коник, хозяин, рубаха, черные избы, бабы, крестьянин, дорога, межа, пустая степь, березовые леса* и др.

Периферию третьего микрополя продуцируют следующие текстовые лингвокультурологические единицы: *святая* (православная дата), *родные поля, бедные избы, рассказы, хомут, сукно, овчина, простор полей, ледяшки, полынь* и др.

Как мы уже отмечали, взаимодействие микрополей дает единое ТЛКП. Центры данных текстовых микрополей составляют сводный центр единого текстового лингвокультурологического поля. Соответственно микрополевые периферии образуют единую периферию ТЛКП. Лингвокультураны, составляющие текстовое лингвокультурологическое поле, последовательно / линейно разворачиваясь, раскрывают содержание лейтмотивов авторских установок и в итоге – содержание в целом ТЛКП, а также зримо противопоставляются как члены образной парадигмы, и таким образом в конечном итоге через систему текстовых лингвокультурем создается (в двух измерениях: синтагматическом и парадигматическом)

эмоционально-смысловое напряжение художественного текста. К примеру, противопоставление в качестве образной парадигмы образует одна и та же лингвокультурема *изба* с соответствующими определениями в контексте тех предложений, членами которых она является: предложение из третьей части рассказа: “Мы опять едем мимо *черных* сельских *изб*...” – предложение также из третьей части рассказа: “В *кирпичных избах* у *богатых мужиков* всегда сырой угар зеленоватым паром стоит в теплом воздухе, на полу - мокрая солома, но всегда аппетитно пахнет хлебами,..”. Лингвокультурологическая единица *изба* в целом в контексте данного произведения является символом русской деревни, воплощая собой своеобразие и самобытность ее бытия.

Некоторая часть лингвокультурем рассматриваемого ТЛКП на сегодня входит в пассивный состав современного русского литературного языка, к ним необходимо подходить с точки зрения исторического измерения (*коник*, *вогул* и др.).

Тематически состав текстовых лингвокультурологических единиц, представленных в описываемом ТЛКП, продуцирует собой широкий и разнообразный спектр:

I. Названия пространственных сфер: *деревня, поле, дорога, степь, сад, деревенский выгон, лес, межа, березовый лес.*

II. Названия лиц: *кучер, мужик, деревенские люди, барчук, хозяин, бабы.*

III. Названия сельскохозяйственных построек: *двор, ясли, гумно, рига.*

IV. Названия видов стогов сена и др.: *скирд, омет.*

V. Названия предметов быта: *сани, розвальни, дровни, багор, коник, хомут, колокольчик.*

VI. Названия материала: *сукно, дратва, овчина.*

VII. Названия растений: *ракита, акация, полынь.*

VIII. Названия строений, их отдельных составляющих: *черные избы, кирпичные избы, детская, прихожая, крыльцо, сени, сенцы, дом.*

IX. Названия животных: *верховой жеребец, тройка, коренник, пристяжные, гончая.*

X. Религиозные названия: *Рождество, рождественские праздники, святки, святая.*

Данный тематический перечень лингвокультурем интересен тем, что культурологическая наполняемость у них одного исторического порядка: принадлежность к духовной и материальной культуре русской деревни второй половины XIX века.

Таким образом, конкретное ТЛКП, развернутое в рассказе И. Бунина “В деревне” с именем-идеей “Русская деревня второй половины XIX века”, является конкретной реализацией инвариантного обобщенного ЛКП “Русская национальная личность” и транслирует лингвокультурологическую картину мира русской национальной личности конкретного исторического

периода. То есть данное ТЛКП продуцирует систему национально-культурных ценностей, смыслов и артефактов, присущих жителю русской деревни второй половины XIX века, соответственно указанное текстовое лингвокультурологическое поле необходимо рассматривать, в первую очередь, в историческом измерении.

Итак, художественный текст может быть охарактеризован одновременно и в качестве универсального источника лингвокультурологических единиц и в качестве отдельного единого лингвокультурологического объекта, в чем и заключается в итоге его лингвокультурологическая феноменологическая специфика. Данное положение позволяет определить ХТ как категорию, обладающую большими методическими возможностями.

В частности, метод выявления текстового лингвокультурологического поля, как показывают наблюдения за лингвообразовательным процессом и опыт преподавания, является эффективным средством раскрытия обучающимися особенностей содержания и структуры ХТ, его основной идеи, авторского замысла. Так, перед тем, как выявить ТЛКП рассказа И. Бунина “В деревне”, студентам-филологам 4 курса было дано опережающее домашнее задание: прочитать данный рассказ и знать его содержание, а также провести словарную работу: выписать незнакомые слова из ХТ, определить по словарю их значения, запомнить их, а затем записать в тетрадь.

На практическом занятии (курс “Лингвокультурологический анализ художественного текста”) первые 20 минут преподаватель читает краткую лекцию об особенностях ряда лингвокультурологическое поле – текстовое семантическое поле – текстовое лингвокультурологическое поле, об особенностях выявления последнего на примере конкретного ХТ. Следующие 20 минут идет групповая работа по выявлению трех лингвокультурологических микрополей рассказа: каждая из трех групп составляет свое лингвокультурологическое микрополе. В оставшиеся 10 минут выступают спикеры групп, представляя описание своих микрополей и затем вписывая поочередно в заранее подготовленную схему ТЛКП (на интерактивной доске) лингвокультуремы ядерной и периферийной частей. После выступления спикера третьей группы студенты могут видеть заполненное единое ТЛКП рассказа: **ядро поля** – *рождественские праздники, Рождество, святки, весна, праздник, отец, путешествие, деревня, поезд, ровные снежные поля, кучер, сани, колокольчик, тройка, протяжка, коренник, пристяжные, дорога, степь, розвальни, овсянка, мужик, раскаты, дровни, душа, дом, чай, сенцы, сад, гончая, ракета, пруд, прорубь, багор, крыльцо, деревенский выгон, двор, ясли, гумно, рига, скирд, омет, родной дом, верховой жеребец, деревенские люди, метель, природа, изба, хлеб, драгва, коник, хозяин, рубаха, бабы, черные избы, крестьянин, дорога, лес, межа, березовый лес;*

периферия поля - *настоящая зима, сени, пустынное поле, вьюга,*

вогул, картина села, акация, святая (православная дата), родные поля, бедные избы, хомут, сукно, овчина, рассказы, ледяшки, простор полей, польнь и др.

Вместе с тем в структуре проведения практического занятия возможны варианты: к примеру, когда студенты не могут полностью самостоятельно выполнить дома словарную работу, в том числе лингвокультурологического характера. В этом случае в структуру указанного занятия может быть введен этап, связанный со словарной работой, выявлением лингвокультурологического смысла отдельных лингвокультурем рассказа. Так, на одном из наших занятий (работа над рассказом И. Бунина “В деревне”) студентам был объяснен лингвокультурологический смысл лингвокультурем *хозяин, мужик* и др., с опорой на пособие одного из авторов настоящей статьи “Лингвокультурологический комментарий на занятиях по практическому курсу русского языка” [7, с. 43, 60].

Заключение. Опыт выявления текстового лингвокультурологического поля, который приобретают студенты-филологи в рамках курса “Лингвокультурологический анализ художественного текста”, позволяет будущим учителям-словесникам улучшать качественные характеристики своей работы над ХТ, развивать свою лингвокультурологическую компетенцию как часть профессионально-коммуникативной компетенции, совершенствовать умения и навыки комплексного анализа художественного текста как дидактической единицы. Опыт выявления текстового лингвокультурологического поля – это также и коммуникативная практика, практика общения, приобретение ценностно-смыслового опыта, как студентами, так и преподавателями.

Как показывает практика преподавания, такой лингвокультурологический анализ художественного текста, когда используется метод текстового лингвокультурологического поля (подобный описанному выше), чрезвычайно продуктивен и эффективен в рамках преподавания русского языка как неродного, и в этом случае ХТ обладает большими методическими возможностями. Помимо этого, использование текстового лингвокультурологического поля в качестве метода языкового обучения на занятиях по русскому языку как неродному для будущих учителей русского языка и литературы в казахской школе позволяет успешно решать вопросы не только собственно лингвометодического, но и познавательно-гуманитарного характера, воспитывать толерантность в отношении представителей других культур, через диалог культур, понимание чужого / иного, обучение пониманию иного решать задачи, которые стоят сегодня перед обществом.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Ипполитова Н. А. Текст в системе обучения русскому языку в школе. – М.: Издательство «Флинта». Издательство «Наука», 1998. – 176 с.

[2] Диброва Е.И. Культура осмысления художественного текста // Язык и культура. Вторая международная конференция “Язык и культура”: Доклады. / Сост. С.Б. Бурого. - Ч. I. –Киев: Киевский университет им. Т.Г. Шевченко, 1994. - С. 159-166.

[3] Кикбаева А. Т., Баяндина С. Ж., Черноземова Е. Н. Особенности бикультурной личности: роль личных имён в контексте интегративно-миграционных процессов Казахстана // Хабаршысы-Известия” КазУМОиМЯ имени Абылай хана, серия “Филологические науки. – 2024. – № 4(75). – С. 106-122.

[4] Комарова З. И. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике: учебное пособие. – Екатеринбург: Изд-во УрФУ, 2012. – 818 с.

[5] Кажигалиева Г.А. Лингвокультурологический аспект в работе над художественным текстом (на материале преподавания русского языка студентам-филологам русско-казахских отделений): дисс. докт. пед. наук. – Алматы, 2001. – 418 с.

[6] Новиков Л.А. Стилистика орнаментальной прозы Андрея Белого. – М.: Наука, 1990. – 181 с.

[7] Кажигалиева Г.А. Лингвокультурологический комментарий на занятиях по практическому курсу русского языка. Издательство КазНПУ им. Абая. – Алматы, 2003. – 92 с.

REFERENCES

[1] Ippolitova N. A. Tekst v sisteme obuchenija russkomu jazyku v shkole [Text in the Russian language teaching system at school]. – М.: Izdatel'stvo «Flinta». Izdatel'stvo «Nauka», 1998. – 176 s. [in Rus.]

[2] Dibrova E.I. Kul'tura osmyslenija hudozhestvennogo teksta [Culture of comprehension of literary text] // Jazyk i kul'tura. Vtoraja mezhdunarodnaja konferencija “Jazyk i kul'tura”: Doklady. / Sost. S.B. Burago. Ch. I, –Kiev: Kievskij universitet im. T.G. Shevchenko, 1994. – S. 159-166. [in Rus.]

[3] Kikbaeva A. T., Bajandina S. Zh., Chernozemova E. N. Osobennosti bikul'turnoj lichnosti: rol' lichnyh imjon v kontekste integrativno-migracionnyh processov Kazahstana // Habarshysy-Izvestija” KazUMOiMJa imeni Abylaj hana, serija “Filologicheskie nauki. – 2024. – № 4(75). – S. 106-122. [in Rus.]

[4] Komarova Z. I. Metodologija, metod, metodika i tehnologija nauchnyh issledovanij v lingvistike: uchebnoe posobie [Methodology, method, methodology and technology of scientific research in linguistics: a textbook]. – Ekaterinburg: Izd-vo UrFU, 2012. – 818 s. [in Rus.]

[5] Kazhigaliyeva G.A. Lingvokul'turologicheskij aspekt v rabote nad hudozhestvennym tekstem (na materiale prepodavanija russkogo jazyka studentam-filologam russko-kazahskih otdelenij) [Linguocultural aspect in working on a literary text (based on the material of teaching the Russian language

to philology students of Russian-Kazakh departments)]: diss. dokt. ped. Nauk. – Almaty, 2001. – 418 s. [in Rus.]

[6] Novikov L.A. Stilistika ornamental'noj prozy Andreja Belogo [Stylistics of Andrei Bely's ornamental prose]. – M.: Nauka, 1990. – 181 s. [in Rus.]

[7] Kazhigalieva G.A. Lingvokul'turologicheskij kommentarij na zanjatijah po prakticheskomu kursu russkogo jazyka [Linguocultural commentary in classes on the practical course of the Russian language]. – Almaty: Izdatel'stvo KazNPU im. Abaja, 2003. – 92 s. [in Rus.]

ЛИНГВОМӘДЕНИ-ӘДІСТЕМЕЛІК НЫСАН РЕТІНДЕГІ КӨРКЕМ МӘТІН

Қажығалиева Г. А.¹, *Қадырова Г. Р.², Арзиева Е.Р.³

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы, Қазақстан

^{*2} Satbayev University, Алматы, Қазақстан

³Санкт-Петербург кәсіподақтар гуманитарлық университеті
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада жоғары оқу орнында болашақ тіл оқытушыларына лингвистикалық пәндерді оқыту жағдайында лингвомәдени-әдістемелік объект ретінде көркем мәтіннің сипаттамалары қарастырылады. Алғаш рет лингвомәдениеттаным ұғымы және әдіс ретінде осы мақала авторларының бірінің жұмысында ұсынылған мәтіндік лингвомәдени өрістің (МЛМӨ) әдісі сипатталады. Бұл жұмыстың мақсаты – «лингвомәдени және мәтіндік семантикалық өріс құрылымдарының сипаттамаларының синтезі» ретінде МЛМӨ лингводидактикалық мүмкіндіктерін көрсету. Бұл лингводидактикалық мүмкіндіктерді авторлар «Көркем мәтіннің лингвомәдени талдауы» курсы аясында және И. Буниннің «В деревне» әңгімесінің материалы бойынша қарастырады. Мақалада жоғарыдағы көрсетілген әңгіме мысалында мәтіндік лингвомәдени өрістің құрылымдық және мазмұндық ұйымдастырылуы егжей-тегжейлі және дәйекті сипатталады және филолог-студенттерінің МЛМӨ-мен жұмысына арналған практикалық сабақтың құрылымы беріледі. Авторлармен сипатталған мәтіндік лингвомәдени өрісте көрсетілген мәтіндік лингвомәдени бірліктердің тақырыптық құрамы және МЛМӨ-нің ядролық және перифериялық құрамы сипатталады. Осы мақалада берілген нақты әдеби мәтіннің мәтіндік лингвомәдени өрісін анықтау бойынша студенттердің жұмысының сипаттамасы әрекеттердің реттілігін, МЛМӨ-ні көрсетудің кадамдық алгоритмінің анықтауға мүмкіндік береді, бұл сөзсіз жүргізілген зерттеудің құндылығы. Бұл нәтиженің айқын практикалық мәні де бар, өйткені студенттер аталған алгоритмді қолданудың арқасында сәйкес әдеби шығарманың МЛМӨ-ін дұрыс және толық анықтайды, бұл жалпы

студенттердің танымдық және интеллектуалдық белсенділігін белсендіруге, жеткілікті түрде толықтай және нақты мәтін авторының әлем бейнесін оқушыларға дәлме-дәл қайта құруға және талданатын көркем шығарманың тілдік бірліктерінің ұлттық-мәдени ерекшелігін жеткілікті толық және нақты түсіну үшін мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: жоғары оқу орнындағы тілдік дайындық, ана тілі ретіндегі емес орыс тілі, болашақ тіл мұғалімі, лингвомәдени тәсіл, көркем мәтін, лингводидактикалық бірлік, мәтіндік лингвомәдениеттану өрісі, мәтіндік лингвомәдениеттану бірліктері

ARTISTIC TEXT AS A LINGUISTIC AND CULTURAL OBJECT IN THE SPHERE OF TEACHING NON-SPEAKING RUSSIAN

Kazhigaliyeva G. A.¹, * Kadyrova G. R.², Arziyeva Y.R.³

¹Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan

* ²Satbayev University, Almaty, Kazakhstan

³St. Petersburg Humanitarian University of Trade Unions, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The article examines the characteristics of a literary text as a linguocultural-methodological object in the conditions of teaching Russian as non-speaking language in university.

The method of textual linguoculturological field (TLCF) is described, for the first time as a linguoculturological concept and method presented in the work of one of the authors of this article. The purpose of this work is to present the linguodidactic capabilities of TLCF as “a synthesis of the characteristics of linguocultural and textual semantic field structures.” These linguodidactic possibilities are considered by the authors within the framework of the course “Linguocultural Analysis of Literary Text” and on the material of I. Bunin’s story “In the Village”. The article describes in detail and consistently the structural and content-based organization of the textual linguoculturological field using the example of the specified story, and provides the structure of a practical lesson devoted to the work of students with TLCF. The authors describe the thematic composition of textual linguocultural units presented in the described textual linguoculturological field, as well as the core and peripheral composition of the latter. The description of the students’ work on identifying the textual linguocultural field of a specific literary text, presented in this article, makes it possible to determine the sequence of actions, a kind of step-by-step algorithm for identifying TLCF, which adds unconditional value to the conducted research. This result also has a pronounced practical significance, since students correctly and completely determine the TLCF of the corresponding literary work thanks to the use of the specified algorithm, which in general makes it possible to intensify the cognitive and intellectual activity of students, to sufficiently fully and accurately reconstruct for students the picture of the world of the author

of the text, to sufficiently fully and accurately understand national and cultural specificity of the linguistic units of the analyzed work of art.

Keywords: language training at a university, Russian as a non-native language, future literature teacher, linguocultural approach, literary text, linguodidactic unit, text linguoculturological field, text linguoculturological units

Статья поступила: 04 января 2024

Информация об авторах:

Кажигалиева Гульмира Абзалхановна – доктор педагогических наук, профессор КазНПУ им. Абая, Алматы, Казахстан, e-mail: Kazhigaliyevagu@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4579-2692>

Кадырова Галина Рабиковна – кандидат филологических наук, доцент Satbayev University, Алматы, Казахстан, e-mail: rabikovna@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3825-4423>

Арзиева Евгения Руслановна – доктор PhD, доцент АФ СПбГУП, Алматы, Казахстан, e-mail: belong_to_dreams@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3916-44>

Авторлар туралы мәлімет:

Қажығалиева Гульмира Абзалханқызы – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы, Қазақстан, e-mail: Kazhigaliyevagu@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4579-2692>

Кадырова Галина Рабиковна – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Satbayev University, Алматы, Қазақстан, e-mail: rabikovna@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3825-4423>

Арзиева Евгения Руслановна – PhD докторы, Санкт-Петербург кәсіподақтар гуманитарлық университетінің доценті, Алматы, Қазақстан, e-mail: belong_to_dreams@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3916-44>

Information about the authors:

Kazhygalieva Gulmira Abzalkhanovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: Kazhigaliyevagu@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4579-2692>

Kadyrova Galina Rabikovna – Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor, Satbayev University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: rabikovna@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3825-4423>

Arziyeva Yevgeniya Ruslanovna – PhD, Associate Professor of St. Petersburg Humanitarian University of Trade Unions, Almaty, Kazakhstan, e-mail: belong_to_dreams@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3916-44>

УДК 378.147.85

МРНТИ 16.31.51

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.026>

НАУЧНЫЙ ПРОЕКТ КАК ФОРМА ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ

Нарожная В.Д.¹, *Кадеева М.И.²

^{1, *2} Южно-Казахстанский педагогический университет
имени У. Жанибекова, Шымкент, Казахстан

Аннотация. Коммуникативная основа обучения современного образования направлена на понимание индивидуумом содержания и смысла высказывания; использование языка с целью эффективности общения; развитие общей эрудиции и беглости высказывания, что отражает ключевые компоненты функциональной грамотности – информационных навыков, критического и творческого мышления, коммуникации и сотрудничества. Актуальность темы данного исследования обусловлена необходимостью использования многоуровневого подхода к освоению дисциплины «Историческая грамматика русского языка» в вузе, включающего этимологию, исторический аспект и культурно-ценностную ориентацию в коллаборации с педагогическими технологиями и способствующего формированию общих и профессиональных компетенций студентов, для которых русский язык неродной. Целью статьи является этимологическое исследование лексико-семантической группы слов-фитонимов, одной из тем для подготовки научных проектов как формы СРО при освоении исторических аспектов изучения русского языка студентами образовательной программы 6В01705 «Подготовка учителя русского языка и литературы в школах с нерусским языком обучения».

Теоретическая значимость работы состоит в том, что подобные изыскания, связанные с установлением этимологических связей слов, предоставляют не только обширные лексикологические сведения, но и богатейшую базу для изучения важнейших изменений в системе звуков и форм языка. Практическая значимость работы связана с пониманием особенностей развития языка, осознанием его структуры (лексики, фонетики, грамматики) как результата исторических процессов и взаимодействий, что позволяет видеть факты современного русского языка изнутри, способствует развитию критического мышления обучающихся, расширению их лингвистического кругозора.

В процессе работы были использованы лингвистические методы исследования (сплошная выборка материала из словарей, реконструкция слова, описательный, сравнительно-исторический, структурный, метод семантических параллелей и метод анкетирования) при описании рабочего

материала и статистический метод при подсчете анализируемых фитонимов.

Ключевые слова: этимологический анализ, историческая грамматика, проектная деятельность, компетенции, русский язык, заимствование, общеславянские языки, тюркские языки

Введение

Современная модель отечественного образования предполагает воспитание динамической личности профессионала, обладающего навыками общекультурного уровня, хорошо владеющего коммуникативными компетенциями, способного вести межкультурный диалог. Формирование общих и профессиональных компетенций будущего конкурентоспособного учителя русского языка и литературы происходит на занятиях курсов профилирующего цикла ОП 6В01705 «Подготовка учителя русского языка и литературы в школах с нерусским языком обучения», среди которых немаловажную роль играет «Историческая грамматика русского языка». Основная цель дисциплины – представить в системе историю лексических, фонетических, морфологических и синтаксических изменений, пережитых русским языком с древнейшей эпохи до настоящего времени.

Образовательный процесс, являющийся основой формирования и становления будущего специалиста, требует эффективных приемов преподавания, активно используемых в вузовской методике и освещенных в многочисленных публикациях отечественных и зарубежных ученых. Например, использование игровых технологий в поликультурной коммуникативной среде описано в работах Мейирбек Н., Кожахметовой С. [1]; Малгаждаровой Д.А., Кенжетасовой Г.К. [2] и др. Внедрению в учебный процесс методологии ЕМІ посвящено исследование Питиримовой Т.В., Богдановой А.А. [3] и др.; Хартман Дуглас К. [4] и Андасбаева У.М. [5] охарактеризовали роль искусственного интеллекта в вузовской практике преподавания. В ряде статей показана важность метода критического мышления в системно-деятельностном подходе к подготовке будущих филологов [6; 7]. Формированию и развитию креативного потенциала студента способствует проектная деятельность, которая акцентирует внимание исследователя на практическом применении получаемых знаний, способствует развитию творческого мышления, учит работать в команде, развивает профессиональные компетенции [8; 9]. Из многообразия перечисленных методов, форм и приемов организации (вне)аудиторной работы, направленной на усвоение программного материала, на первом месте стоят информационные технологии обучения. Так, на занятиях по исторической грамматике целесообразно применение видеолекций (загруженных автором на странице YouTube канала «Русский язык и литература»), онлайн-игр, презентаций (PowerPoint, Canva, Prezi.com, Tilda.cc, SmartDraw, Piktochart).

Выявить действующие в русском языке закономерности в истории слов, звуков, грамматических форм на материале современного русского языка, объяснить их как результат длительного исторического развития, рассмотреть системность данных процессов можно на примере проектирования научных исследований на материале определенной лексико-семантической группы слов. В статье это научный проект «Этимологическое исследование слов-фитонимов в русском языке» как форма организации СРО по исторической грамматике. Значимость таких исследований не вызывает сомнения, так как умелое использование данных этимологии не только стимулирует познавательную деятельность студентов, направленную на углубленное и осмысленное изучение предмета, но и способствует развитию их лингвистической компетенции, формирует языковую зоркость, повышает орфографическую грамотность обучающихся, воспитывает у них любовь и интерес к историко-этимологическим изысканиям.

Комплексное научное изыскание «Этимологическое исследование слов-фитонимов в русском языке» позволит студентам обрести навыки историко-лингвистического комментария анализируемого материала, критического осмысления лексических закономерностей, аргументирования фонетических и морфологических явлений современного русского языка с точки зрения их происхождения.

Такая цель проектной работы «Этимологическое исследование слов-фитонимов в русском языке» предполагает решение следующих задач:

- рассмотреть структуру анализируемых дефиниций, выявить продуктивные / непродуктивные способы их образования и происхождения;
- объяснить этимологию слов-фитонимов, выявить специфику имеющих неоднозначную этимологию терминов;
- обосновать лексико-семантическую классификацию слов-фитонимов на основе специфических признаков исследуемого материала.

Е.С. Полат определяет метод научных проектов как педагогическую технологию, которая объединяет «исследовательские, поисковые, проблемные методы, творческие по самой своей сути» [8, с. 67]. Такая технология соответствует задачам курса «Историческая грамматика русского языка», так как способствует развитию интеллекта студента, его творческих способностей и самостоятельности, предполагает получение знаний через активную поисковую деятельность. Эффективности изучения русского языка через историческое комментирование фонетических и морфологических фактов языка посвящены многие работы ученых [10; 11; 12], в которых с помощью историко-этимологического комментария снимаются отдельные фонетические, орфографические и морфологические сложности русского языка, облегчается усвоение программного материала, а также раскрывается мотивированное значение многих лексем, значение которых трудно объяснить с точки зрения современного русского языка.

Важность этимологического анализа связана с необходимостью умелого комментирования материала, включенного в учебники по русскому языку и литературе для школ с нерусским языком обучения (Сабитова З.К., Алтынбекова О.Б. Русский язык. Учебник для 10 кл., Алматы, 2019). Это могут быть как общеславянские по происхождению слова (*прелестный, здесь, здание, обоняние, обаяние* и др.), так и иноязычные (*каникулы, телефон, телемост, телеграф, имидж, репутация бренд, толерантность, гармония, гуманизм, дискриминация*). Требуют исторического комментирования фразеологические обороты с устаревшими компонентами в своем составе (*бить баклуши, попасть впросак, отложить в долгий ящик, семи пядей во лбу*). На уроках литературы учитель сталкивается с необходимостью приведения исторических справок. Например, использование лексемы *мальчик* в значении *дворовой слуга, слуга в трактире*: Уже душистый чай бежал, и сливки *мальчик* подавал (А.С. Пушкин); *фамилия* – в значении *жена*: *Ваша фамилия?* – спросил <...> посетитель приезжего. – В деревне осталась <...> (Ф.М. Достоевский).

Комплексный анализ «Этимологическое исследование слов-фитонимов в русском языке» как одной из тем, предложенных студентам для подготовки научного проекта (исследование названий одежды, домашней утвари, жилищ и хозяйственных построек, продуктов питания, родственных отношений, мер длины и веса, цветообозначений, зоонимов, соматизмов), выступает в качестве итоговой работы по дисциплине «Историческая грамматика русского языка».

Описание материалов и методов

Материалом для исследования послужил корпус слов-фитонимов, которые Н.В. Подольская определяет как «собственное имя любого растения» [13, с. 158]. Всего из этимологических словарей [14; 15] путем сплошной выборки зафиксировано 285 лексем, из которых для комплексного анализа отобрано 215 единиц. Эта цифра получена после проведенного анкетирования среди студентов 3 и 4 курсов (130 респондентов) ОП 6В01705 «Подготовка учителя русского языка и литературы в школах с нерусским языком обучения» Южно-Казахстанского педагогического университета имени У. Жанибекова. Респонденты должны были отметить знаком плюс или минус ответ на вопрос: *Знаете / слышали / встречали ли вы такое растение?* После обработки анкет был выделен корпус фитонимов, которые а) *известны всем респондентам* (100%: яблоня, груша, вишня; помидор, огурец, баклажан; виноград, клубника, малина; шафран; тюльпан и т.д.), б) *известны большей части респондентов* (99%–69%: рябина, калина; ежевика, шиповник; астра, хризантема и т.п.), в) *известны многим* (70%–50%: ирис, гиацинт; имбирь, шафран; барбарис, боярышник), г) *известны меньшей части респондентов* (49%–30%: крыжовник, корица, крапива,

солодка, календула, хмель и др.). Положительные ответы, которые составили меньше 30% (багряник, барвинок, батат, воловик, донник, канареечник, крушина, портулак и др.), не учитывались. Таким образом был получен рабочий корпус фитонимов из 215 терминоединиц.

Для достижения цели и решения поставленных задач исследования использовались общенаучные и специальные методы. С помощью *описательного метода*, включающего наблюдение, обобщение, интерпретацию и классификацию, представлено комплексное изучение слов-фитонимов, составлена их структурно-семантическая классификация. *Сравнительно-исторический метод* способствовал установлению родственных связей между языками, *метод реконструкции* – восстановлению исчезнувших языковых форм, а *метод семантических параллелей* использовался для характеристики явления деэтимологизации слова – изменения его значения. *Статистический метод* применялся на этапе выявления частоты использования слов-фитонимов, их процентное отношение к определенной тематической группе или праязыку. Для определения сферы распространенности наименований применялся *метод анкетирования*, позволивший ранжировать группы от высокой частоты употребления (100%) – до низкой (< 30%).

Использование данных методов позволило комплексно исследовать лексико-семантическую группу слов наименований растений, выявить происхождение анализируемых дефиниций и способы их образования, рассмотреть фонетические и морфологические процессы в диахроническом аспекте, классифицировать их по тематическому принципу, описать слова с неоднозначной этимологией.

Результаты

В процессе развития языка во многих словах происходят трансформации на отдельных уровнях, которые приводят не только к изменению их значения и произношения, но и строения основы, следствием чего является деэтимологизация слов, сокращение количества морфем, потеря смысловых отношений словами. Умеренное и рациональное привлечение фактов истории языка способствует более сознательному и прочному усвоению различных категорий современного русского языка, развивает интерес к его глубокому изучению, раскрывает закономерности и пути развития, прививает навык самостоятельной исследовательской работы и значительно расширяет общий кругозор обучающихся. Важность исторических экскурсов и сравнений, сознательного усвоения учебного материала отмечали В.В. Иванов и З.А. Потиха, так как «современные нормы языка являются результатом длительного его развития и совершенствования» [11, с. 4]. Для реконструкции родственных связей между словами и дальнейшего их комплексного описания был проведен

историко-этимологический анализ группы фитонимов (215 наименований), установлено их происхождение (Диаграмма 1).

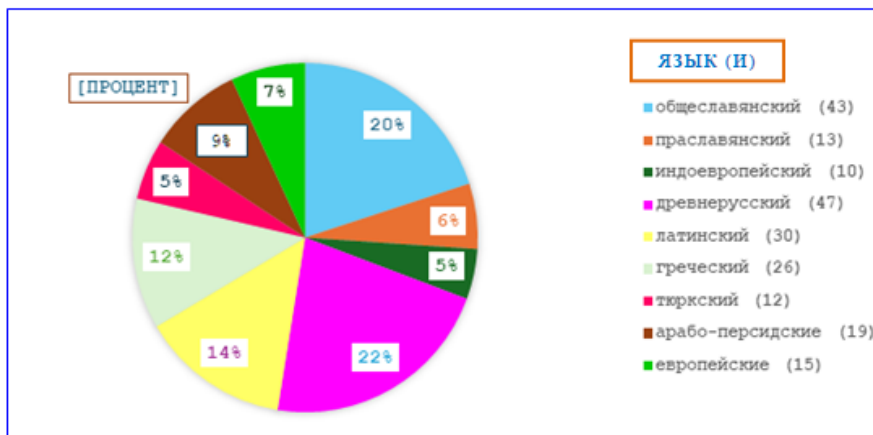

Диаграмма 1 – Происхождение фитонимов

Как видно из диаграммы, большая часть рассмотренных лексем связана со славянскими корнями (из них 43 общеславянского происхождения, 47 – древнерусского); 56 наименований характеризуют классические языки (30 – латинский, 26 – греческий); 31 единица представляет арабо-персидские (19) и тюркские (12) языки; 15 – европейского происхождения (французский язык – 6, немецкий – 3, голландский – 2, итальянский – 2, английский – 2).

Фонетические и морфологические изменения в составе слова

Законы русского языка с точки зрения его диахронии обуславливают изменения слов в процессе заимствования из других языков. Например, в лексемах *яблоко* (ст.-слав. *аблоко*), *ягода* (ст.-сл. *агода*), *ясень* (ст.-сл. *асень*) наличие буквы Я в начале слова указывает на их принадлежность к древнерусскому языку, а в словах *ольха*, *осока* это правило выражается начальным гласным О (ср. ст.-сл. *ельха*, *есень*, *елень*, *Елена* и др.).

На старославянское происхождение слов указывают неполногласные сочетания *-ра-*, *-ла-*, *-ре-* в словах *виноград*, *златоцвет*, *безвременник*, в отличие от древнерусских по происхождению слов с полногласными сочетаниями *-оло-*, *-оро-*, *-ере-*: *молочай*, *солодка*, *толокнянка*, *чертополох*, *береза*, *вереск*, *горох*, *подорожник*, *папоротник*, *смородина*, *черемуха*. Такой фонетический процесс в приведенных примерах развивался так же, как в слове *чередa* (общеслав. **čerda* – *зарубка*, *надрез* > *время*, *пора*, *черед*), где на русской почве развилось полногласие: **er* > *ere* [15, с. 491]. Под влиянием аканья гласный [o] в безударном положении после твердого согласного перешел в [a]. В отдельных случаях это фонетическое явление закрепилось в орфографии слов: *апорт* (от *опорт*), *ракита* (от *рокита* < *рокот*, *рокотать*); *крапива* восходит к *кропива* – результат метатезы

корпива, производного от *копръ* – *анис*, *укроп* [11, с. 33].

Определенные изменения произошли и в системе согласных звуков, когда твердые заднеязычные [ɟ], [к], [х] палатализировались, трансформировавшись в шипящие перед гласными переднего ряда: *чечевица* – общеславянское образование, восходящее к *сочевица* < *сочевый* < *сок*, где [к] // [ч] по закону 1-й палатализации; сочетание *со-* преобразовалось в *че-* в результате межслоговой ассимиляции [15, с. 494].

Слово *черемуха* является общеславянским образованием от *черема* – *смуглая*: **čerm-* < **kerm* – *темно-красный*. Звук [к] изменился в [ч] перед гласным переднего ряда [е] – 1-я палатализация [15, с. 491]. Такие же процессы произошли в словах *цикламен* (франц. *cyclamen* < *kyklōta* – *кольцо* < *круг*, *колесо*), *череда* (общеслав. **čerda* – *зарубка*, *надрез*). От древнерусского глагола *пѣхати* – *толочь* образовались *пшено* (*пѣшено*) и *пшеница* (*пѣшеница*), в которых по закону 1-й палатализации [х] > [ш] перед гласным [е], а в слове *душица* такой процесс произошел перед [и].

Преобразование заднеязычных в шипящие происходило не только в корне слова, но и на стыке морфем, как правило, перед суффиксом: *подснежник* (подъсне~~ж~~никъ), *подорожник* (подоро~~ж~~никъ), *морюшка* (морю~~ш~~ька), где [ɟ] // [жс], а [х] // [ш] перед редуцированным переднего ряда Ъ.

В ряде лексем отмечено изменение согласных перед доисторическим йотом: *сыроежка* восходит к *сыроежа*, где сочетание **dj* (**ědja*) на древнерусской почве превратилось в шипящий [жс]; в слове *ежевика* [жс] является следствием изменения **gj* (*egh* – *колоть*), а в фитониме *молочай* **kj* > [ч]. Общеславянское название плода груши связано с диалектной формой глагола *грукать* – *мять*, *раздроблять*, где [**chj*] > [ш], ср. *душа*, *пороша*, *суша*.

Общеславянские образования *тыква*, *брюква*, *клюква*, *смоква*, *морковь* появились под влиянием существительных с основой на **ov* типа *тыква*. Ср. *тыква* – общеслав. *tyku* < **tīkū* (формы *тыкы*, род. п. *тыкъве*, *смокы* – *смोकъве* с редуцированным Ъ в слабой позиции известны в древнерусском языке.

Морфонологические изменения в структуре слова

Словообразовательный анализ фитонимической лексики показал продуктивность суффиксального, префиксально-суффиксального способов и сложения основ; префиксальный способ отмечен единично (*не-до-трога*).

Наиболее частотными суффиксами в названиях растений являются:

- *ик*: *голубика*, *черника*, *рыжик*, *брусника* (от *бруснута*), *ежевика*, *клубника*, *земляника* (земляная ягода), *костяника* (костяная ягода), *гвоздика*, *боровик*, *моховик*, *водяника*;

- *к* (-*ьк*, -*ьк*): *сморчок*, *сыроежка*, *морюшка*, *маргаритка*, *петрушка*, *василек*, *ноготки*, *чеснок*, *хлопок*, *перловка*, *кувшинка*, *кабачки*, *солодка*, *вешенки*, *толокнянка*, *антоновка*, *опенок*;

- *иц*: корица, чечевица, душица, горчица, кислица, лиственница, пшеница, шелковица;

- *ник*: можжевельник, багульник, папоротник (от устар. *папороть*), пустырник, шиповник, подсолнечник, боярышник, тутовник;

- *ин*: калина (от устар. *каль*), рябина, маслина, смородина, бальзамин.

Непродуктивные суффиксы отмечены в единичных случаях наименований растений: *-чик*: одуванчик; *-ичк*: лисички; *-их*: облепиха, гречиха; *-ушк*: волнушки; *-ыш*: ландыш; *-ай*: молочай; *-ух(а)*: черемуха, лопух (от устар. сущ. *лоп* – *лист*); *-янк*: наперстянка. Фитонимы префиксально-суффиксального способа образования: *под-снеж-ник*, *по-дорож-ник*, *незабуд-к-а*, *под-берез-ов/ик*, *под-осин-ов/ик*, *под-дуб-ов/ик*, *без-врем-ен/ник* и т.д.

Определенная группа фитонимов имеют непроемную основу: айва, алыча, гранат, груша, кизил, слива, хурма; береза, верба, ива, клен, ольха; арахис, горох, овес, нут, фундук; астра, герань, гиацинт, ирис, лилия, роза, тюльпан, фиалка, хмель, шафран и многие другие.

Среди сложных по составу фитонимов выделяются образования с интерфиксацией: *златоцвет*, *краснотал*, *мухомор*, *первоцвет*, *стрелолист*, *сыроежка*, *чертополох*. В названии цветка *горицвет* первой частью является форма повелительного наклонения от *гореть*; в лечебной траве *девясил* – числительного *девять*. Старославянское по происхождению наименование ягоды *виноград* уже не воспринимается как место произрастания кустарника – это словообразовательная калька готск. *weinagards* (*wein* – вино, *gards* – город).

Сложными являются заимствования из следующих языков:

- тюркских: *адыраспан* (*адыр* / *қадыр* – священный и *аспан* – небо), *бергамот* (*бег* / *бек* – князь, *армуд* – груша, букв. княжеская груша);

- латинского: *картофель* (*terra* – земля, *tuber* – клубень, *шишка*, букв. земляная шишка), *клевер* (*tres* – три и *folium* – лист, букв. трилистник), *хризантема* (лат. *chrysanthemum* < греч. *chrysanthemon*: сложение *chrysos* – золото и *anthemon* – цветок, букв. золотой цветок);

- греческого: *петрушка* (*πετροσέλινον* – горный / каменный сельдерей, т.е. *петроселинон*), у римлян слово преобразилось в *petroselinum*, у немцев – в *petersilje*, а у поляков – в *pietruszka*).

Сложными являются заимствования из европейских языков: *апельсин* – китайское яблоко, *крыжовник* – *Христов терн*, *помидор* – золотое яблоко, *ананас* (в англоговорящих странах его называют *pineapple* – сосновое яблоко из-за его внешнего вида, сочности и сладкого вкуса; *pine* – сосна и *apple* – яблоко).

Проведенный анализ слов-фитонимов со стороны их фонетической, морфологической и морфемной структуры показывает, что целенаправленное историческое комментирование отдельных лексико-семантических групп

слов значительно повышает уровень исследовательских навыков студентов, учит их сопоставлять факты разных языков, стимулирует поисковую деятельность.

Обсуждение

Описание фитонимической лексики с точки зрения их происхождения и структуры позволило перейти к следующему этапу – характеристике наименований с точки зрения лексического значения. Нами рассмотрены следующие признаки тематических групп: 1) цвет плодов, цветов, листьев, ствола дерева; 2) место произрастания / происхождения / номинации растения; 3) соотнесенное с предметом / лицом (*мемориальные фитонимы*); 4) форма / внешний вид плодов, цветов; 5) отличительные свойства плодов, структура / качество листьев, ветвей, ствола дерева; 6) неоднозначная этимология.

Самыми большими группами фитонимов оказались наименования, связанные со свойствами / качествами ягод, листьев, ветвей кустарников или стволов деревьев (77 единиц из 215, что составило 36% от всего корпуса собранных слов) и наименования растений, соотнесенные с формой / внешним видом плодов, листьев, ветвей, корней (51 единица, 24%). Наполняемость тематических групп слов-фитонимов показана на Диаграмме 2.

Диаграмма 2 – Лексико-семантические группы фитонимов

Как видно из диаграммы, другие группы фитонимов составляют 13, 25 и 27 единиц (от 6 до 12%). Рассмотрим эти группы подробнее.

1. Группа фитонимов с колористическим компонентом

По цветовому признаку названы ягоды *голубика*, *черника*, *калина* (от устар. *каль* – *черный*), *рябина* (от общеслав. **erębъ* – *бурый цвет ягод, рябой*), *брусника* (исчезн. общеслав. *брусь* – *красный*), *черемуха* (темно-красный цвет ягод). Плоды сливы соотносятся с лат. **līvos* – *синеватый* и *кизила* с тюркск. *қызыл* – *красный*. Лексема *хризантема* состоит из двух греч. корней *chrysos* – *золото* и *anthemon* – *цветок*, букв. *золотой цветок*, такое же образование составляет общеславянское по происхождению слово *златоцвет* (цветы ярко-желтого цвета). *Подснежник* ассоциируется с молочным цветом (греч. *gala* – *молоко* и *anthos* – *цветок*), *фиалка* – с лиловым, *лилия* с белым, а *шафран* и *сафлор* – с желтым. В переводе с греческого *iris* – *радуга*, такое наименование *ирис* получил по своей многокрасочности и яркости.

На отношение к цвету указывают наименования грибов: *лисички* (др.-русс. *лысый* – *желтый*, ср. *лиса*), *рыжики* (общеслав. **rydъ* – *рыжий, русый*) и *белый гриб* (по светлой мякоти). Мотивированное значение слов (утраченное в современном языке) отмечается в названиях деревьев: *клен* ассоциируется с раскаленными, красными листьями осенью; ряда фитонимов связан с цветом коры дерева: *береза* (белая, светлая), *сосна* (молодое деревце серое, светлое), *ольха* (светлая, слегка желтоватая), *краснотал* (красная кора).

2. Группа фитонимов по месту произрастания

Интересным и познавательным является анализ фитонимов, номинация которых соотносится с местом произрастания, происхождения или страной, откуда был привезен плод, растение. Например, *перец сладкий* называется *болгарским*, так как на Русь его завезли болгары в конце XVII–начале XVIII вв., родина перца – Америка. *Грецкий орех*, *гречиха* связаны с Грецией, *апельсин* – с Китаем (*китайское яблоко*), *персик* – с Персией (*персидское яблоко*), *ромашка* – с Римом (лат. *romana* – *римская*), *кипарис* – с Кипром (*дерево с Кипра*).

На место произрастания указывают дефиниции *арахис* (*земляной орех*), *фундук* (*лесной орех*), *розмарин* (*прибрежный*, в брызгах морской пены). *Подорожник* и *пустырник* указывают на место расположения одного вдоль дороги, а другого – на пустырях. Ягоды *морошка*, *клюква* и кустарник *багульник* соотносятся с заболоченными местами их популяции (ср. русск. диал. *мороха*, *ключевина* – *болото*, индоевр. *bhagh* – *топь, болото*).

Гриб, растущий в лесной чаще, – *боровик*; на болотах, покрытых толстым слоем моха, – *моховик*; полевой гриб называли *шампиньоном* (от франц. *champignonnel* – *полевой гриб*). Соответственно названию дерева, под которым гнездятся грибы, появились *подберезовики*, *подосиновики*, *поддубовики*; *опята* также указывают на место их нахождения – *пни* (*пень* – *опенок*).

3. Группа мемориальных фитонимов

Элементы поисковой работы, установление потерянных родственных связей, процессы деэтимологизации слова находят отражение в мемориальных фитонимах, в основу которых положены имена собственные, соотнесенные с древнегреческими богами, учеными-ботаниками, фармацевтами и садоводами. *Базилик* и *василек* связаны с др.-греч. *Vasilikos* – царский; *мята* и *мелисса* – с именем римской богини *Менты* и нимфы *Мелиссы* – покровительницей пчел, а *пион* назван в честь целителя Олимпийских богов *Пеона*. Имя тульского садовода *Антон* послужило номинацией сорта яблок *антоновка*, *магнолия* соотносится с именем французского ботаника *П. Магнола*; *георгин* – с немецким ученым-ботаником, путешественником *Иоганном Георги*.

4. Группа фитонимов по форме и внешнему виду

Отдельные дефиниции фитонимов имеют свою мотивацию, отражающую строение растения или его части, ассоциации по сходству, внешнему виду и т.п. Так, в основу лексемы *астра* положено его сходство со звездой (греч. *aster* – звезда); *маргаритка* и *перловка* соотносятся с формой жемчужины (греч. *margaritēs* – жемчужина и устар. латинского названия жемчужины – *perna*; ср. *перламутр*); *барбарис* получил наименование по сходству с раковиной (араб. *berbārīs* – род раковины; *гранат* в переводе с латинского *granatum* означает зернышки. С формой клубней растений, их корневой системой ассоциируются клубника (*кълѣвь – клубень), *картофель* (лат. *terratus* – земляная шишка); *редис*, *редька* (лат. *radix* – корень) и *имбирь* (англ. *gingifer* – корень).

К данной группе примыкают фитонимы, названия которых по форме цветка или листьев соотносятся с отдельными соматизмами, означающими части тела человека или животного: *банан* (араб. – *палец*), отмечается подобие плодов пальцам рук; *лопух* (общеслав. суффиксальное производное от *лоп* – *лист*): широкие, как ладонь, листья; *наперстянка* (лат. *digitus* – *палец*, *перст*), венчик цветка аналогичный пальцу; *ноготки* (общеслав.) – семена цветов словно небольшие аккуратные ногти; *капуста* (лат. *caputium* – кочан капусты: от *caput* – *голова*), сравнение по форме головы; *львиный зев* (др.-греч. *anti* – *похожий* и *rhinos* – *нос*), цветок формой напоминает нос; *аквилегия* (лат. *aquila* – *орел*), форма цветка напоминает орлиные когти; *напоротник* (общеслав. *пороть* – *крыло*), листья растения как раскрытое птичье крыло; *герань* (греч. *geranos* – *журавль*), плоды герани похожи на клюв журавля. Форма цветов *кувшинки* сравнивается с *кувшином*, *кампанулы* – с *колокольчиком*, *тюльпана* – с формой головного убора *тюрбана*; *тыква*, *кабачки* и *физалис* восходят к *кѣкѣ – *пухлый, вздутый*. Группа фитонимов, имеющих своеобразные тонкие, острые листья, имеет в своем составе корни, передающие эту специфику растений: *гладиолус* (лат. *gladius* – *меч*), *лен* (греч. *linon* – *линия*), *крокус* (греч. *kroke* – *нить*), *стрелолист* (др.-русс.

лист в виде стрелы), *гвоздика* (др.-русс. *гвоздний*: листья, как *гвозди*).

5. Группа фитонимов по качественной характеристике

Самой многочисленной группой фитонимов оказались номинации, передающие отличительные свойства растений, их вкусовые качества, запах, время цветения или созревания, наличие маслянистых веществ, сока, предназначения. Так, дополнительную / уточняющую информацию передают названия многих плодов: *баклажан* – *съедобный паслен*, *инжир* – *винная ягода*, *абрикос* – *солнечный плод*, *айва* – *медовое яблоко*, *ананас* – *сосновое яблоко*.

Часть фитонимов имеет прозрачное наименование, легко осознаваемый принцип номинации: грибы *волнушки* названы по шерстистой / ворсистой поверхности шляпки (диал. *волна* – *шерсть*); *груздь* – субстантивированная форма из сочетания *груздь* *грибъ* – *ломкий, хрупкий*; *мухомор* – ядовитый гриб, имеющий вогнутую шляпку, где собирается дождевая вода, в которой тонут мухи, привлеченные резким запахом; *ясень* – ясное, светлое дерево, у которого редкие листья, пропускающие солнечный свет; *лиственница* – хвойное дерево, сбрасывающее на зиму, как лиственные породы, свою хвою; *граб* – лиственное дерево с богатой кроной, с которой сгребают листву на корм скоту (в корне произошла перегласовка *а / е*); *кишмиш* – от тюркск. *киш* – *давить, сжимать*: виноград без косточек / сжатый, сдавленный виноград.

Дополнительных исследований требует группа фитонимов, номинация которых нуждается в историческом комментарии (Таблица 1).

Таблица 1. Классификация фитонимов по качественным признакам

Признак	Примеры	Язык происхождения
Колючий, шиповидный	акация	греч. <i>acakia</i> > <i>ake</i> – шип, колючка
	ежевика	общеслав. <i>еж</i> > <i>*eg'h</i> – колоть
	шиповник	общеслав. <i>шип</i> – колючка
	роза	лат. <i>rosa</i> – колючка, шип, нарост
	эхинацея	греч. <i>echinos</i> – еж
Гибкий, вьющийся Сочный Вкус	вьюн, ива, верба	гнуть, вить, извиваться
	лук	<i>*leug</i> – гнуть, изгибать
	камписис	греч. <i>kamptein</i> – скручивать, сгибать
	клематис	греч. <i>klema</i> – ветвь, лоза
	чечевица, водяника	общеслав. <i>сочевица</i> > <i>чечевица</i> : сочная, водянистая
	маслина, олива	греч. <i>elaia</i> – масло
	глициния, солодка	др.-греч. <i>glykys</i> – сладостный, приятный
	кислица	др.-русс. <i>кислый</i> : вкус стеблей и листьев
	молочай	др.-русс. <i>горький</i> : вкус сока, похожего на молоко
	полынь	общеслав. <i>poleti</i> – гореть, горечь

Запах Свойства фитонима	смородина, душица	* <i>smordъ</i> > <i>смордъ</i> – сильный запах
	гвоздика турецкая	аромат цветов, похожий на турецкие пряности
	бальзамин	др.-греч. <i>balsamon</i> – пахучая смола деревьев
	райхан	арабск. базилик, аромат, благоухание
	бук, самшит	греч. <i>buxe</i> – плотная, твердая структура древесины
	вяз	общеслав. гибкий ствол, связующее свойство коры
	можжевельник, арча	назван по характеру узловатых стволов
	малина	иск., состоит из малых долей
	костяника	иск., большая косточка, равная величине ягоды
	земляника	иск., близкое расположение ягоды к земле
	вешенки, вишня, овес	иск., связаны с глаголом висеть, свешиваться
	первоцвет	иск., самые ранние весенние цветы
	безвременник	иск., позднее цветение осенью, не по времени

Название *подсолнечник* связано с его способностью поворачивать цветущую головку за солнцем; ярко-оранжевый цветок *календулы* – это маленький барометр, следящий за солнцем, поворачивающийся к солнцу (лат. *calendae* – маленький календарь). Номинации отдельных лексем указывают на их непосредственное отношение к здоровью, лечебным свойствам: *девясил* (иск. сложное образование: *девять сил*), *валериана* (лат. *valeriana* – *быть здоровым*), *кофе* (арабск. *qahwa* / *qiwwa* – *сила, здоровье*), *дурман* (тюркск. *турмаан, дерман, дарман* – *лекарство*).

Среди фитонимов выделяются номинации, связанные с глагольными основами: *сандал* (перс. *candati* – *блестеть*), *нарцисс* (греч. *narkissos* – *коченеть, застывать*), *осока* (иск. *сечь, обрезать*; букв. – растение с режущими листьями), номинации *одуванчик, облепиха, незабудка* и *недотрога* имеют прозрачную мотивацию и соотносятся соответственно с глаголами *обдывать* (др.-русс. *одувать*), *облепить, не забывать, не дотрагиваться*.

6. Группа фитонимов со спорной этимологией

В процессе поисковой работы, составления классификации фитонимов, описания способа их образования были выявлены случаи неоднозначной этимологии. Например, общеславянское по происхождению слово *сосна* одни ученые связывают с корнем **kasnos* – *серый* (цвет ствола молодых сосен, переходящий постепенно в красновато-коричневый). Другие ученые связывают номинацию с **soksna* – *жидкость, сок*; букв. – *смолистый ствол*) [15, с. 422].

Неоднозначную этимологию имеет лексема *жилолист*: по одной из версий это трансформированная форма от *зимолист* (растение, сохраняющее листья зимой), а по другой – номинация связана со словом *жила*, так как листья кустарника имеют толстые прожилки [15, с. 303].

Брусника ассоциируется как с цветом ягод (общеслав. утраченное прилагательное *бруснь* – *красный, пурпурный* [14, с. 59]), так и со свойством

ягод, которые легко отделяются от веток: *бръснути – рвать, бросать* [14, с. 114].

Чермуха также не имеет однозначной этимологии и связана а) с цветом ягод (др.-русс. *червленный – ярко-красный*), б) с сильной червивостью ягод, так как дерево растет во влажных, сырых местах, в) с резким, острым запахом: **ker- – резать* [15, с. 491].

Анализ лексико-семантической группы слов, обозначающих растения, способствует не только пониманию принципа номинации, объяснению написания слов, но и помогает восстановить утраченную в течение длительного исторического времени образность терминоединицы, ее мотивацию, что стимулирует обучающихся к поисково-мыслительной работе, расширяет их общий кругозор, устанавливая межпредметную связь, преемственность и перспективу развития знаний.

Заключение

Использование метода научного проекта как одного из подходов к освоению вузовской дисциплины «Историческая грамматика русского языка» в группах с неродным языком обучения основывается на культурно-ценностной ориентации в коллаборации с педагогическими технологиями. Этот метод, предполагающий самостоятельную работу студентов, органично сочетается с групповыми (*collaborative or cooperative learning*) методами обучения и направлен на решение определенной проблемы, связанной с этимологическим исследованием лексико-семантической группы слов-фитонимов.

В соответствии с поставленной целью в статье была охарактеризована структура исследуемых терминоединиц, описана их этимология и определена мотивация, охарактеризована специфика имеющих неоднозначную этимологию лексем. В процессе работы над лексико-семантической классификацией рассмотренных номинаций определены и охарактеризованы их специфические особенности, раскрывающие содержание наименований, связь с такими признаками, как цвет плодов, цветов, листьев, ствола дерева; форма / внешний вид плодов; структура или качество плода, листьев, ветвей, ствола дерева и другие их отличительные свойства. В составленной классификации отражены названия, указывающие на место произрастания / популяции растения или место его происхождения, страну, из которой они завезены в разное время; раскрыты принципы мотивации мемориальных и других фитонимов.

Кроме того, в процессе составления классификации были выделены единицы со спорной, неоднозначной этимологией, выражающей разные подходы ученых к решению данного вопроса.

Таким образом, научная деятельность по разработке проекта «*Этимологическое исследование слов-фитонимов в русском языке*» как формы

организации СРО по исторической грамматике способствует выработке общих и профессиональных компетенций будущего конкурентоспособного учителя русского языка и литературы в школах с нерусским языком обучения, выявляет действующие языковые закономерности и объясняет их как результат длительного исторического развития. Важность таких исследований связана с мотивацией познавательной деятельности обучающихся, способствует формированию их лингвистической предметной компетенции, развивает языковую зоркость, прививает любовь и интерес к историческому освещению фактов русского языка.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Meirbek N., Narozhnaya V., Shingareva M., Kozhakhmetova S., Kanayeva L., Zhorabekova A. Formation of intercultural competencies in language classes at the university // *Cypriot Journal of Educational Sciences*. – 2022. – № 17 (8). – P. 2646–2657. – Режим доступа: URL: <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i8.7821>

[2] Малгаждарова Д.А., Кенжетаева Г.К. Преподавание грамматики иностранного языка через коммуникативный игровой проект «Aengime» // *Известия КазУМОиМЯ им Абылай хана* Серия Филологические науки. – 2024. – № 4 (75). – С. 383–399. [in Rus.].

[3] Pitirimova T.V., Bogdanova A.A. English medium instruction in higher education institutions: principles, criteria and challenges // *Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series: Philological sciences*. – 2023. – № 3 (70). – P. 395–410.

[4] Hartman D. K. On the effective and ethical use of AI in academic writing // *Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series: Philological sciences*. – 2024. – № 4 (75). – С. 399–409.

[5] Андасбаева У.М. Расширение возможностей образования: повышение эффективности изучения русского языка и литературы в школах за счет интеграции искусственного интеллекта // *Молодой ученый*. – 2023. – № 34 (481). – С. 143–145. <https://moluch.ru/archive/481/105653/> (дата обращения: 21.02.2025). [in Rus.].

[6] Мурзатаева А.Т., Матбек Н.К. Использование метода критического мышления на уроках литературы // *Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана, сер. «Филол. науки»*. – 2022. – № 3. – С. 293–305. [in Rus.].

[7] Куздыбаева А.А., Утельбаева Г.У., Массалимов А.С. Реализация системно-деятельностного подхода в подготовке будущих филологов. – 2023. – № 2 (69). – С. 285–296. [in Rus.].

[8] Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Моисеева М.В., Петров А.Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Под ред. Е.С. Полат. – М.: Академия, 2000. – 272 с. [in Rus.].

[9] Таукебаева Р.Б. Метод проектов как способ организации и активизации самостоятельной работы обучающихся // Известия МКТУ имени А. Ясави, сер. «Филология». – 2023. – № 1 (127). – С. 225–236. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686> [in Rus.].

[10] Иванов В.В., Потиха З.А. Исторический комментарий к занятиям по русскому языку в средней школе: пособие для учителя. – 2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1985. – 160 с. [in Rus.].

[11] Нарожная В.Д. Актуальные вопросы русской орфографии в историческом освещении: учеб. пособие. – Шымкент: Элем, 2016. – 148 с. [in Rus.].

[12] Нарожная В.Д. Работа по формированию орфографических навыков в вузовской лингводидактике // Русское слово в многоязычном мире: материалы XIV Конгресса МАПРЯЛ / Ред. кол.: Н.А. Боженкова, С.В. Вяткина, Н.И. Клушина и др. – СПб.: МАПРЯЛ, 2019. – С. 312–316. [in Rus.].

[13] Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1978. – 198 с. [in Rus.].

[14] Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: В 2 т. – 3-е изд., стер. – М.: Русский язык, 1999. – Т. 1: Пантомима. – 624 с.; Т. 2: Панцирь-Ящур. – 560 с. [in Rus.].

[15] Шанский Н.М., Иванов В.В., Шанская Т.В. Краткий этимологический словарь русского языка / Под ред. С.Г. Бархударова. – Изд. 3-е испр. и доп. – М.: Просвещение, 1975. – 543 с. [in Rus.].

REFERENCES

[1] Meirbek N., Narozhnaya V., Shingareva M., Kozhakhmetova S., Kanayeva L., Zhorabekova A. Formation of intercultural competencies in language classes at the university // Cypriot Journal of Educational Sciences. – 2022. – № 17 (8). – P. 2646–2657. <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i8.7821>

[2] Malgazhdarova D.A., Kenzhetaeva G.K. Prepodavanje grammatiki inostrannogo yazy`ka cherez kommunikativny`j igrovoj proekt «Aengime» [Teaching Foreign Language Grammar through the Communicative Game-Based Project ‘Aengime’] // Izvestiya KazUMOiMYa imeni Abilay hana seriya “Filologicheskie Nauki”. – 2024. – № 4 (75). – S. 383–399. [in Rus.]

[3] Pitirimova T.V., Bogdanova A.A. English medium instruction in higher education institutions: principles, criteria and challenges // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series: Philological sciences. – 2023. – № 3 (70). – P. 395–410.

[4] Hartman D. K. On the effective and ethical use of AI in academic writing // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series: Philological sciences. – 2024. – № 4 (75). – P. 399–409. [in Rus.].

[5] Andasbaeva U.M. Rasshirenie vozmozhnostej obrazovaniya: pov`shenie e`ffektivnosti izucheniya russkogo yazy`ka i literatury` v shkolax za schet integracii iskusstvennogo intellekta // Molodoi ucheny. – 2023. – №

34 (481). – S. 143–145. <https://moluch.ru/archive/481/105653/> (accessed: 21.02.2025). [in Rus.]

[6] Murzataeva A.T., Matbek N.K. Ispol'zovanie metoda kriticheskogo my'shleniya na urokax literatury` [Applying Critical Thinking Methods in Literature Classes] // Izvestiya KazUMOiMYa imeni Aby'laj xana, serii «Filologicheskie nauki». – 2022. – № 3. – S. 293–305. [in Rus.]

[7] Kuzdybaeva A.A., Utelbaeva G.U., Massalimov A.S. Realizaciya sistemno-deyatelnostnogo podxoda v podgotovke budushih filologov [Implementation of the System-Activity Approach in the Training of Future Philologists]. – 2023. – № 2 (69). – S. 285–296. [in Rus.]

[8] Polat E.S., Buxarkina M.Yu., Moiseeva M.V., Petorv A.E. Novy'e pedagogicheskie i informacionny'e texnologii v sisteme obrazovaniya [New Pedagogical and Information Technologies in the Education System]: Ucheb. posobie dlya stud. ped. vuzov i sistemy` povysh. kvalif. ped. kadrov / Pod red. E.S. Polat. – M.: Akademiya, 2000. – 272 s. [in Rus.]

[9] Taukebaeva R.B. Metod proektov kak sposob organizacii i aktivizacii samostoyatel'noi raboty` obuchayushhihsya [The Project Method as a Means of Organizing and Activating Students' Independent Work] // Izvestiya MKTU imeni A. Yasavi, ser. «Filologiya». – 2023. – № 1 (127). – S. 225–236. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686> [in Rus.]

[10] Ivanov V.V., Potixa Z.A. Istoricheskij kommentarij k zanyatiyam po russkomu yazy`ku v srednej shkole [Historical Commentary for Russian Language Lessons in Secondary School]: Posobie dlya uchitelya. – 2-e izd., pererab. – M.: Prosveshhenie, 1985. – 160 s. [in Rus.]

[11] Narozhnaya V.D. Aktual'ny'e voprosy` russkoi orfografii v istoricheskom osveshhenii [Topical Issues of Russian Orthography in a Historical Perspective]: Ucheb. posobie. – Shy'mkent: Ælem, 2016. – 148 s. [in Rus.]

[12] Narozhnaya V.D. Rabota po formirovaniyu orfograficheskix navy`kov v vuzovskoi lingvodidaktike [Work on the Formation of Spelling Skills in Higher Education Linguodidactics] // Russkoe slovo v mnogoyazy`chnom mire: Materialy` XIV Kongressa MAPRYaL / Red. kol.: N.A. Bozhenkova, S.V. Vyatkina, N.I. Klushina i dr. – SPb.: MAPRYaL, 2019. – S. 312–316. [in Rus.]

[13] Podol'skaya N.V. Slovar` russkoj onomasticheskoy terminologii [Dictionary of Russian Onomastic Terminology]. – M.: Nauka, 1978. – 198 s. [in Rus.]

[14] Cherny`x P.Ya. Istoriko-e'timologicheskij slovar` sovremennogo russkogo yazy`ka [Historical and Etymological Dictionary of Modern Russian Language]: V 2 t. – 3-e izd., ster. – M.: Russkij yazy`k, 1999. – T. 1: Pantomima. – 624 s.; T. 2: Pancir`-Yashhur. – 560 s. [in Rus.]

[15] Shanskij N.M., Ivanov V.V., Shanskaya T.V. Kratkij e'timologicheskij slovar` russkogo yazy`ka [Concise Etymological Dictionary of Russian] / Pod red. S.G. Barxudarova. Izd. 3-e, ispr. i dop. – M.: Prosveshhenie, 1975. – 543 s. [in Rus.]

ҒЫЛЫМИ ЖОБА СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ

Нарожная В.Д.¹, *Кадеева М.И.²

¹, ^{*2} Ө. Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық
университетінің доценті, Шымкент, Қазақстан

Аңдатпа. Қазіргі білім берудегі оқытудың коммуникативтік негізі жеке тұлғаның сөйлеу мазмұны мен мағынасын түсінуіне; тілді тиімді қарым-қатынас құралы ретінде пайдалануына; функционалдық сауаттылықтың негізгі компоненттерін – ақпараттық дағдыларды, сыни және шығармашылық ойлауды, коммуникация мен ынтымақтастықты көрсететін жалпы эрудиция мен еркін сөйлеуді дамытуға бағытталған. Зерттеу тақырыбының өзектілігі жоғары оқу орнында «Орыс тілінің тарихи грамматикасы» пәнін көпдеңгейлі тәсіл арқылы меңгерудің қажеттілігінен туындайды. Бұл тәсіл этимологияны, тарихи аспектілерді және мәдени-құндылық бағдарды қамтып, педагогикалық технологиялармен ықпалдаса отырып, орыс тілі ана тілі болып табылмайтын білім алушылардың жалпы және кәсіби құзыреттерін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Мақаланың мақсаты 6B01705 «Орыс тілінде оқытпайтын мектептердегі орыс тілі мен әдебиеті мұғалімін даярлау» білім беру бағдарламасы бойынша білім алушылардың орыс тілін меңгеруінің тарихи аспектілерін игеру үдерісінде СӨЖ нысаны ретінде ұсынылатын ғылыми жобалар тақырыптарының бірі – фитоним сөздердің лексикалық-семантикалық тобын этимологиялық тұрғыда зерттеу болып табылады.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы сөздердің этимологиялық байланыстарын анықтауға бағытталған мұндай ізденістер тек лексикологиялық деректерді ғана емес, сонымен қатар тілдің дыбыстық және грамматикалық жүйесіндегі маңызды тарихи өзгерістерді терең тануға жағдай жасайтынында. Практикалық маңыздылығы тілдің даму ерекшеліктерін және оның құрылымдық жүйесін (лексика, фонетика, грамматика) тарихи үдерістер мен өзара әрекеттесулердің нәтижесі ретінде түсінумен байланысты. Бұл қазіргі орыс тілінің фактілерін терең ұғынуға, білім алушылардың сыни ойлау қабілетін дамытуға және лингвистикалық таным шеңберін кеңейтуге негіз болады.

Жұмыс барысында жұмыс материалын сипаттау кезінде лингвистикалық зерттеу әдістері (сөздіктерден материалды жаппай іріктеу, сөзді қайта құру, сипаттамалық, салыстырмалы-тарихи, құрылымдық, семантикалық параллельдер әдісі, сауалнама әдісі) және талданатын фитонимдерді санау кезінде статистикалық әдіс қолданылды.

Тірек сөздер: этимологиялық талдау, тарихи грамматика, жобалық қызмет, құзыреттіліктер, орыс тілі, кірме сөздер, жалпыславян тілдері, түркі тілдері

SCIENTIFIC PROJECT AS A FORM OF ORGANIZING INDEPENDENT STUDENTS' WORK

Narozhnaya V.D. ¹, * Kadeyeva M.I. ²

^{1,*2} South Kazakhstan State Pedagogical University named after U. Zhanibekov
Shymkent, Kazakhstan

Abstract. The communicative foundation of modern education aims at the individual's understanding of the content and meaning of a statement; the use of language for effective communication; and the development of general erudition and fluency in speech. These reflect the key components of functional literacy, including information skills, critical and creative thinking, communication, and collaboration. The relevance of the topic of this research is determined by the need to apply a multi-level approach to mastering the discipline «Historical Grammar of the Russian Language» at the university level. This approach incorporates etymology, historical aspects, and cultural-value orientation in collaboration with pedagogical technologies, and it facilitates the development of both general and professional competencies in students for whom Russian is a foreign language. The goal of this article is an etymological study of the lexicosemantic group of phytonym words, one of the topics for preparing scientific projects as a form of independent student work (ISW) when studying historical aspects of the Russian language in the curriculum for the Bachelor's program 6B01705 «Training a Teacher of the Russian Language and Literature in Schools with a Non-Russian Language of Instruction».

The theoretical significance of the work lies in the fact that such research, related to establishing etymological connections between words, provides not only extensive lexicological data but also a rich foundation for studying essential changes in the system of sounds and forms in the language. The practical significance of the work is connected to understanding the peculiarities of language development, recognizing its structure (lexicon, phonetics, grammar) as a result of historical processes and interactions. This enables a deeper insight into the facts of modern Russian language, fosters the development of students' critical thinking, and broadens their linguistic horizons. The study employed various linguistic research methods, including (1) a comprehensive selection of material from dictionaries, (2) word reconstruction, (3) descriptive, comparative-historical, structural, semantic parallel methods, and (4) surveys. The statistical method was used for counting the analyzed phytonyms.

Keywords: etiological analysis, historical grammar, project activities, competencies, Russian language, borrowing, common Slavic languages, Turkic languages

Статья поступила 02 марта 2025

Информация об авторах:

Нарожная Валентина Дмитриевна – доктор филологических наук, доцент, НАО «Южно-Казахстанский педагогический университет имени Өзбекәлі Жәнібеков», Шымкент, Казахстан, e-mail: vdn_ru@mail.ru, ORCID: 0000-0001-8928-1539

Кадеева Майра Исаковна – кандидат филологических наук, доцент, НАО «Южно-Казахстанский педагогический университет имени Өзбекәлі Жәнібеков», Шымкент, Казахстан, e-mail: kadmi_ru@mail.ru, ORCID: 0000-0001-9857-1116

Авторлар туралы мәлімет:

Нарожная Валентина Дмитриевна – филология ғылымдарының докторы, доцент, «Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті» ҰАҚ, Шымкент, Қазақстан, e-mail: vdn_ru@mail.ru, ORCID: 0000-0001-8928-1539

Кадеева Майра Исаковна – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, «Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті» ҰАҚ, Шымкент, Қазақстан, e-mail: kadmi_ru@mail.ru, ORCID: 0000-0001-9857-1116

Information about the authors:

Narozhnaya Valentina Dmitrievna – Doctor of Philology, Associate Professor, NJSC «South Kazakhstan Pedagogical University named after Ozbekali Zhanibekov», Shymkent, Kazakhstan, e-mail: vdn_ru@mail.ru, ORCID: 0000-0001-8928-1539

Kadeeva Maira Isakovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, NJSC «South Kazakhstan Pedagogical University named after Ozbekali Zhanibekov», Shymkent, Kazakhstan, e-mail: kadmi_ru@mail.ru, ORCID: 0000-0001-9857-1116

UDC 8113

IRSTI 16.31.51

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.027>

TRANSLINGUALISM IN TEACHING KAZAKH AS A SECOND FOREIGN LANGUAGE: MODELING ACADEMIC WRITING

*Odanova S.A.¹, Moldabayeva K.E.², Tattibayeva A.E.³

*^{1,3} Kazakh National Technical University named after K. Satpaev
Almaty, Kazakhstan

²Abai National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. This article explores the role of the translingual approach in teaching the Kazakh language in a multilingual environment. This method focuses on acquiring a second language by leveraging connections between languages. Translingual teaching enhances students' cognitive and linguistic skills while helping them recognize the similarities and differences between language systems. It is useful in foreign language education, particularly in teaching Kazakh as a second foreign language, where academic writing proficiency plays a crucial role. *The goal* of the study is to differentiate the types, structures, and creation methods of linguistic models applicable to teaching academic writing in Kazakh as an L2 using translingualism. *The key tasks* involve analyzing global and domestic modeling practices, selecting suitable models for teaching academic text genres, and developing a structured model by defining its content and framework. *Through the analysis and synthesis* of existing models, the graphical model of K. Zhubanov was selected as a foundation for constructing a structured model of a scientific article. The practical value of this research lies in the application of graphical models to teach students how to structure essays, scientific articles in Kazakh as an L2, making the writing process more accessible and systematic. The study's findings indicate that the translingual approach significantly facilitates the acquisition of the Kazakh language, while the simultaneous use of multiple languages accelerates the assimilation of educational material. The process of learning new grammatical structures is enhanced through code-switching and language comparison. Additionally, the article demonstrates the effectiveness of modeling the structures of both the learner's native language and the target language in improving language acquisition.

Keywords: translingual approach, multilingual education, language codes, language modeling, academic writing, graphical model, modeling text genres, Kazakh as a second language

Introduction

The growing globalization and expanding use of Kazakh as a second or foreign language in academic and professional contexts have created an urgent need

for effective instructional methods to support learners' development of academic writing skills. As Kazakh increasingly becomes a language of education, research, and official communication, learners from diverse linguistic backgrounds face significant challenges. Many struggle particularly with mastering the complex syntactic and discourse structures characteristic of academic texts. These difficulties often hinder their academic performance, reduce their confidence, and limit their full integration into academic and professional environments.

Traditional teaching methods, while valuable, frequently fall short of meeting the needs of these learners. They often do not account adequately for the diverse linguistic and cultural backgrounds students bring to the classroom, nor do they fully address the specific structural complexities of Kazakh grammar and academic discourse. This gap in instructional effectiveness highlights the need for innovative pedagogical tools that can bridge learners' existing language knowledge with the demands of Kazakh academic writing.

In response to this challenge, modeling strategies—especially graphical and translingual models—emerge as promising solutions. These approaches offer learners clear, visual, and comparative frameworks that simplify and illuminate complex language structures. Graphical models, such as those derived from Zhubanov's syntactic system, visually represent sentence components and their relationships, helping learners grasp syntactic dependencies and logical progression in texts. Translingual models, on the other hand, leverage learners' native languages as cognitive scaffolds, enabling comparisons that deepen metalinguistic awareness and facilitate the transfer of existing linguistic knowledge to Kazakh.

The translingual approach is particularly well-suited to multilingual classroom settings, reflecting the linguistic realities many learners face. It acknowledges the fluid and interactive nature of language use among bilingual and multilingual speakers, promoting not only the acquisition of Kazakh but also an understanding of how languages influence each other in dynamic ways. By exploring connections and contrasts between their native language(s) and Kazakh, learners develop a richer linguistic competence and enhanced communicative abilities. This approach aligns with current research emphasizing the cognitive and linguistic benefits of integrated, cross-linguistic learning processes.

Moreover, translingualism supports the development of language skills at multiple levels, from vocabulary and grammar to discourse and pragmatics, by recognizing the interplay of different linguistic systems. Researchers argue that such integrated learning fosters the interconnected development of language and thinking skills, making it easier for learners to internalize new structures and apply them in academic contexts. This method also addresses the needs of multilingual learners more holistically, preparing them for active participation in increasingly globalized and linguistically diverse environments.

Kazakhstan's unique linguistic landscape further underscores the relevance of this research. The country is characterized by its multilingualism, where Kazakh, as the state language, coexists alongside Russian and English, among other languages. In this multicultural setting, traditional monolingual teaching approaches are insufficient to address the realities of language use and acquisition. Instead, translingualism offers a practical and culturally responsive methodology that embraces linguistic diversity as an asset rather than a barrier. By incorporating learners' native languages into the learning process, educators can more effectively support Kazakh language acquisition and academic success.

In light of these considerations, investigating and adapting graphical and translingual linguistic models to enhance Kazakh academic writing instruction is both timely and essential. This research addresses a critical gap by providing pedagogically sound, theoretically grounded, and practically applicable tools designed specifically for the multilingual and multicultural contexts of Kazakh language learners. The study's findings aim to guide educators in selecting and applying effective modeling strategies that simplify complex linguistic concepts, foster cross-linguistic connections, and ultimately improve learners' academic writing proficiency in Kazakh.

It is known that the scientific knowledge creation and dissemination are carried out on the basis of textual activity, and in the scientific environment this process is carried out by publishing the scientific research results, and in education by writing student's qualification works. In the context of foreign language education, particularly when teaching Kazakh as a second foreign language, academic writing plays a significant role in preparing students for engaging with global scientific discourse. During the transition to the information society, the volume of scientific publications has increased sharply, and written communication has become more dominant than oral communication, requiring students to master not only academic writing but also digital technologies. That is, in the modern era of the development of information technologies, when filling out documents written in a scientific style, students, particularly those learning Kazakh as an L2, first turn to Internet sources for reference. Although the ways of writing a summary, review, and abstract are generally indicated, step-by-step advice and ready-made linguistic models for writing them in Kazakh will be especially useful for students in foreign language education. These models will not only aid in mastering the structure and content of academic texts but also help students develop the necessary skills for producing high-quality written work in their second language.

Academic text genres differ in structure and content, as each genre is designed to meet specific writing purposes. Understanding these structural features is essential for producing competent academic texts. Using a model can significantly enhance writing skills, as it represents a functional analogue of the original, guiding the process of interpreting and reproducing its essence through a sequence of tasks.

The concept of linguistic modeling emerged from structural linguistics and became scientifically prominent in the 1960s and 1970s. While modern linguistics often uses the term “theory” to encompass what was previously referred to as a “model,” a well-structured and formalized theory is still considered a type of model.

Modeling involves studying objects, processes, and phenomena to create a representation or model of them. The need for modeling arises for several reasons. First, the object of study might not exist in real-time or may not occur naturally. Second, the original may have numerous properties and relationships, but the modeler may only need to focus on specific aspects.

During the modeling process, it is crucial to identify the properties of the object or process and plan the stages of modeling effectively. Modeling is particularly useful when studying the original object is challenging or impossible due to constraints in natural conditions. It simplifies the study by focusing on a manageable version of the object.

The methods used in modeling depend on the type of model, its nature, the field of application, and the purpose of the study. Modeling helps make the invisible and complex visible and understandable, transforming the unknown into the known and allowing for a thorough examination of intricate objects.

Methods and materials

This study uses a qualitative research approach, with a focus on descriptive and comparative analysis. The main aim is to explore how translingual strategies and linguistic modeling—particularly Kudaibergen Zhubanov’s graphical model—can support the development of academic writing skills for students learning Kazakh as a second or foreign language.

To address the research questions, several key methods like textual analysis, modeling, comparative analysis were applied.

First, academic texts in both Kazakh and English to identify structural patterns, similarities, and differences were examined. This approach allowed to understand how translingual strategies and syntactic modeling could help bridge the gap between students’ first and second language writing practices.

Second, the use of graphical modeling, based on Zhubanov’s syntactic diagrams was studied. His visual system was adapted to map out the structure and logic of academic texts-like essays and research papers showing how ideas and sentence components connect. We tested these adapted models in an instructional setting.

Third, Various schematic models commonly used in English academic writing instruction were identified and compared them with our adaptation of Zhubanov’s approach. This helped us identify effective practices and refine our model for use in the Kazakh language context.

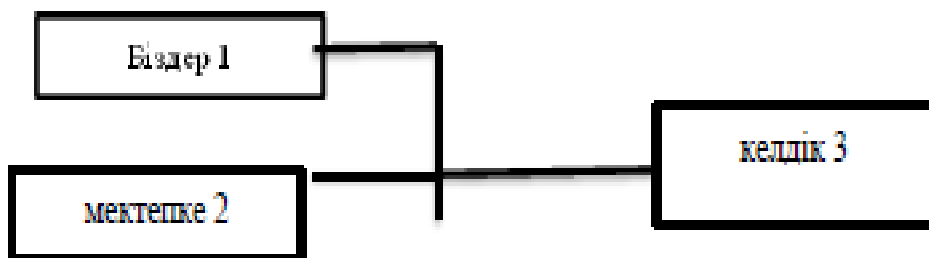
Kudaibergen Zhubanov's works, *Statistical Linguistics* and *Modelling in Linguistics*, describe a graphical model for analyzing sentence structure. Zhubanov emphasizes the importance of understanding the formal representation of sentence structure in any language. To achieve this, he proposes constructing a system of constructors, or a constructor model, represented as a set of ordered sections forming a linear chain. In this model, words, phrases, and their structural relationships are considered syntactic units [1, p.361].

Zhubanov notes that the smallest unit at the top of the graphical system can be a basic word, a word, or a phrase. Relationships within the set are termed «graphs» and are illustrated through drawings [1, p.12]. For modeling text types, we might use the name of the academic text type as the smallest unit.

The author further explains that constituent idioms should be connected by straight lines, numbered according to their internal and external dependencies. Constituent idioms at the top of the graph should be semantically divided into internal phrases, represented in the drawings. Sentences are connected according to their structure and meaning using straight line segments, without serial numbers.

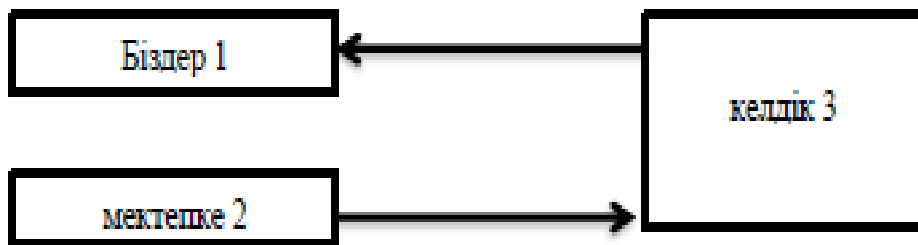
Zhubanov believes that the graphical model accurately represents sentence structure from both semantic and grammatical perspectives. He refers to this straight graphical form of the model as the «compiler model» or «syntactic model» in the literature. This model illustrates various dependencies, such as overlap, contact, crossing, and acquisition, between elements, providing detailed information about the syntactic structure of the sentence. Practically, these dependencies are depicted as drawings or graphs [1, p.13].

Although Zhubanov did not use the terms «graph» or «compiler model» to describe the figures and phrases within a sentence, he numbered the words and depicted their dependencies using sections and squares in diagrams. He suggested that sentence dependencies should be displayed using a cross-section diagram as follows: Words are connected to each other in the sentence, with each word leading to the next. For example, in the sentence «We came to school,» the connections can be illustrated as shown in Picture 1.

Picture 1 – K. Zhubanov's graphical model 1

Words in a sentence are connected sequentially, with each word leading to the next. For example, in the sentence “We came to school,” the connections between the words can be illustrated by drawing lines to indicate their direction and relationship. The connections are represented as follows: (see Picture 2).

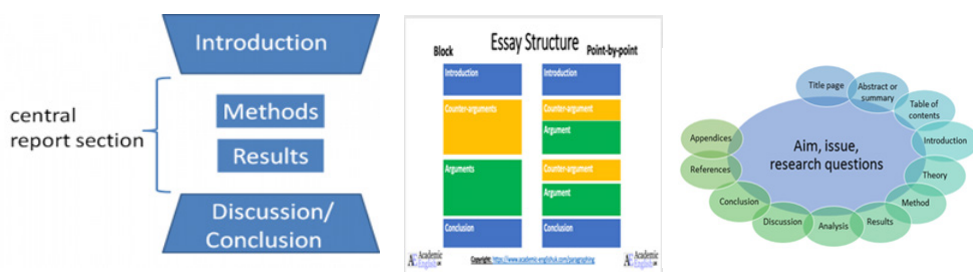
Picture 2 – K. Zhubanov’s graphical model 2

We believe that the model illustrated in the example was developed in the 1930s. Despite its simplicity, it is clear and effective for presenting the content of texts, demonstrating text structures, and illustrating the connections and dependencies between text components.

Today, graphical modeling methods are widely used to develop writing skills in English. Academic texts are complex, with multiple structural parts. Therefore, when creating a text, it is crucial to simplify the model by reducing the number of components. Simplifying the model not only enhances its visual clarity but also minimizes the steps required to achieve the final goal. Thus, ease of use is a key requirement for effective text modeling.

Another important requirement is that the model should allow for comprehensive analysis from all perspectives, ensuring clear connections between text components. Successful models often incorporate tables and diagrams that facilitate text analysis.

In the field of foreign text analysis, numerous schematic models are employed to describe the stages of scientific research methods, the structure of essays, and the process of writing scientific articles. These models serve as essential tools in understanding and organizing academic texts, providing clear frameworks for students and researchers alike. By illustrating key steps such as hypothesis formulation, data collection, argument development, and conclusion drawing, these models help streamline the writing process. Additionally, they guide learners through the structural components of various academic genres, ensuring clarity, coherence, and logical progression in their writing. Some of these models are visually represented in Figure 3, highlighting the interconnections between different stages of academic writing and the crucial role these frameworks play in fostering effective written communication in scientific and academic contexts.

Picture 3 – Modeling of academic texts

The models are constructed using the schematic modeling method, which plays a crucial role in simplifying and structuring academic writing, especially in foreign language education. The first model is the **IMRAD format** for academic articles, widely recognized for its clarity and organization. This model is effective because it clearly delineates the stages of writing an article—**Introduction, Methods, Results, and Discussion**—without including redundant information, making it particularly useful for students learning to write academic texts in a foreign language, such as Kazakh as a second language. The second model presents the stages of writing essays at two different levels of complexity, helping students gradually build their writing skills from basic to advanced essay structures. This tiered approach is especially beneficial for foreign language learners, as it allows them to understand and apply varying degrees of complexity in their writing. The third model outlines the stages of conducting research, breaking down each step involved in gathering data, analyzing information, and synthesizing findings into a coherent research paper. These models feature straightforward structures and provide information in a clear and concise manner, facilitating the writing process for learners at different stages. In the context of foreign language modeling experience, these approaches are valuable tools in helping students master academic writing in a second language. They serve as guides to both the structural and linguistic aspects of academic texts, improving students' ability to produce well-organized and effectively written scientific work in languages such as Kazakh, all while ensuring clarity and ease of understanding. These models are designed to facilitate the preparation of the final text based on their structure, making the academic writing process more accessible and manageable for students learning Kazakh as a second foreign language. *Results*

The term “model” is defined in foreign language dictionaries as a conventional representation, image, outline, or description of an object of study created either conceptually or materially [2, p.360].

S.A. Odanova and K.E. Moldabaeva define a model as “an ordered set of data representing the essential properties of an object for the purpose of simulating a real physical object or process, or a theoretical structure. Modeling is utilized in science, education, and the creation of artificial systems. It allows

for a general description of the original and offers various ways of interpretation without needing to fully describe it" [3, p.277].

According to Professor A. Zhubanov, a model is "a summarized, simplified representation of a collection of functional, structural, and other properties of a phenomenon using various methods" [4, p.280].

M.F. Pankina describes a model as a tool used to study the state and dynamics of an original object. While a model does not provide a complete description of the original, it offers a general overview and allows for various interpretations [5, p.18].

Yu. V. Kravtsova outlines the stages of model building as follows:

1. Setting Research Problems and Tasks: Identifying the key features and properties of the modeled object, studying its structure and the connections between its elements, and formulating hypotheses to understand the object's meaning and development.

2. Building a Language Model: Justifying the structure and type of the model, selecting a model, and examining its features.

3. Research and Analysis of the Model: Clarifying the general properties of the model.

4. Summarizing Preliminary Results: Transferring knowledge from the model to the original, adjusting the understanding of the model based on the properties of the original object.

5. Analysis of Results and Application: Verifying the results of the model, assessing their practical application, and developing a general theory of the object [6,p.181].

M. Ermekbaev notes that models vary based on their content, type, purpose, and task. They adapt according to their impact on the environment and the nature of the original context being studied. Models, as a concept of knowledge, define the material environment through various forms: as a series of well-organized, interconnected statements, a physical graphic or schematic representation highlighting the main aspects, elements, and connections of an object, mathematical formulas illustrating key external and internal relationships, or numerical tables

In his work *Models of Phrases in the Modern Kazakh Language*, M. Ermekbaev presents models of phrases in Kazakh. He describes the basis of his models using Latin letters and symbols to denote sentence components: S for subject, P for predicate, At for determiner, Ob for object, and Ad for modifier. For example, he uses the notation "gold + hour. ADJ is an adjective + S is a noun" to illustrate these components [7].

Thus, modeling in Kazakh language education is not a new field. However, the globalization of science and education, along with advancements in digital technologies, has introduced new types of language modeling and methods of use.

Russian scientist K.I. Belousov, in his work *Model Linguistics and Problems of Modeling Linguistic Reality*, discusses the theory of modeling linguistic units. He notes that model linguistics emerged from methodologies and approaches popular in the 1980s and 1990s. Belousov argues that it is possible to develop a theory of linguistic model research, termed “model linguistics,” based on these approaches. He emphasizes that the shift from mere description to modeling linguistic phenomena has expanded the boundaries of linguistic science, fostering new interdisciplinary connections. However, he also highlights the challenge of ensuring that created language models meet specific requirements while maintaining their quantitative and predictive qualities [8, p.95].

From a methodological perspective, American philosopher M. Wartofsky provides a significant insight into the nature of models. He views models as prototypes designed for future actions. According to Wartofsky, models serve as tools for achieving language goals and are structured to ensure the realization of these goals [9, p.110].

Based on the researchers’ definitions of the term “model,” we can describe a model as follows: A model is a representation created using tables, drawings, mathematical symbols, or other forms, designed to preserve the properties of the original. Its purpose is to present the structure and content of a specific text in a concise and simplified manner. In essence, a model does not introduce new information but interprets and organizes the existing information for clearer understanding.

Results

Mastering writing skills is essential for students, as writing serves as a key medium for articulating thoughts in a clear, coherent, and academically appropriate manner, fulfilling the stringent requirements of academic discourse. The ability to effectively produce academic texts is not only a foundational skill but also an important intellectual asset that significantly contributes to the cognitive and professional development of a future specialist. The acquisition of academic writing skills equips students with the tools necessary to engage in scholarly communication, thus enhancing their ability to participate in the global scientific community. Given the formal nature and rigid structure required in academic writing, students who have mastered these skills—particularly through the use of structured models—are better positioned to adhere to established conventions and effectively communicate within academic and research contexts. Furthermore, the proficiency in academic writing gained through such models fosters critical thinking, facilitates the synthesis of complex information, and supports the development of a disciplined approach to scholarly work, ultimately benefiting the student’s future career and intellectual growth.

As well as the teacher plays a crucial role in teaching the Kazakh language in multilingual groups, as they not only develop students’ language skills but

also introduce them to the cultural and social aspects of Kazakh society. Through learning the Kazakh language, students gain insight into Kazakhstan's historical and cultural values, fostering a deeper understanding of their place within a multicultural and multilingual society.

By applying the translingual method of modeling in practice, the teacher not only facilitates Kazakh language acquisition but also bridges different languages and cultures. This approach enables students to navigate a new linguistic and cultural environment by drawing on their existing linguistic knowledge. Additionally, translingual teaching enhances lesson interactivity by actively engaging students and encouraging participation. Therefore, in the era of globalization, teachers must continuously enhance their professional skills and refine the methodological tools of translingual teaching to meet the demands of the modern educational landscape.

In linguistics, there are various classifications of model types. A widely recognized classification in Russian science is based on Yu.D. Apresyan's framework. Apresyan's classification divides language modeling into three main types, such as Reproduction models, Models of Linguistic Works, Linguistic Mechanism Models.

Reproduction models in language activity play a crucial role in various aspects of linguistic work. These models can be broadly classified based on their function. First, there are models designed for understanding or analyzing text content, which focus on interpreting and extracting meaning from the text. Such models are instrumental in comprehension tasks, helping learners and researchers make sense of complex materials. Next, models for creating or assembling (synthesizing) linguistic works are used to generate new linguistic content, facilitating the production of written or spoken language, whether for academic, professional, or everyday purposes. Another significant category is automatic translation models, which assist in translating text from one language to another, enabling communication across linguistic barriers. Language training models are also essential as they support learners in acquiring and practicing language skills, providing a structured approach to mastering new languages. Finally, natural language dialog systems represent an advanced application, encompassing intelligent systems that engage in conversation and other complex interactions, simulating human-like communication in various contexts. These models collectively contribute to the evolution of language understanding, learning, and production, facilitating the advancement of both linguistic theory and practical language use.

Models of Linguistic Works (Texts), or Research Models, are concerned with texts as fundamental components of language activity. These models function as representations of existence, often referred to as "models of the world," as they reflect the nature, structure, and purpose of linguistic works within various contexts. They capture the ways in which texts operate within specific

domains—such as academic, scientific, literary, or professional environments—emphasizing their role in communication and knowledge dissemination. These models are integral in understanding how different types of texts fulfill specific functions, adhere to particular conventions, and engage with audiences across diverse settings.

Linguistic Mechanism Models focus on defining the linguistic laws and principles necessary for understanding, analyzing, and constructing linguistic works. These models provide the theoretical framework required to analyze the structure and composition of language. By identifying and outlining key elements such as syntax, morphology, semantics, and pragmatics, these models guide the analysis of how language operates at a deeper level. They are essential in uncovering the underlying mechanisms that govern linguistic works, enabling a more nuanced understanding of language use, structure, and function. Both types of models—those reflecting texts as communicative entities and those defining the mechanisms behind their construction—are crucial in advancing our comprehension of language as a system and its application in various domains of activity. [10, p.304].

Among these models, both the models of language works and reproduction models are particularly useful in the context of modeling academic text types. Depending on the aspect of the modeled text, these models can be further classified into:

- Functional Models: These models focus on recreating the character and nature of the object in society, reflecting the social and communicative functions of the text.

- Structural Models: These models examine the interrelationships and key elements within the system of the text, analyzing the organization and arrangement of linguistic components.

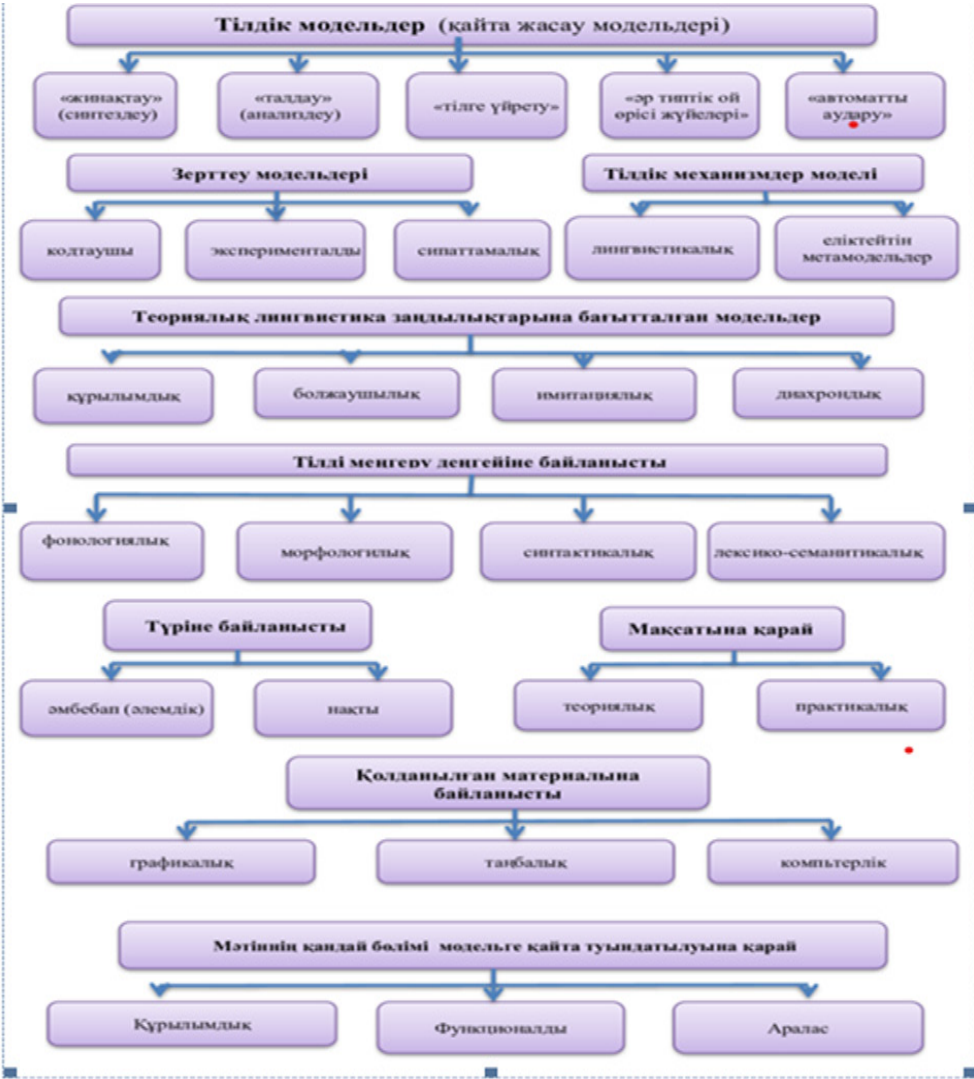
- Mixed Models: Combining elements of both functional and structural models, these models provide a comprehensive approach to understanding texts by addressing both their social functions and their internal structure.

Together, these models offer diverse perspectives and tools for analyzing, creating, and understanding various types of academic texts, making them essential in both language learning and academic research [4, p.58].

Any of these models can be applied to create a text model. Khomenko's criteria for evaluating the quality of language models include completeness, simplicity, clarity, integrity, and correctness of structure, as well as their effectiveness in knowledge accumulation [11, p.35] and given the purpose of modeling academic texts, which is to present the text's structure, structural models are often most appropriate.

By analyzing the conclusions of researchers in explaining the model, various types of language models were identified, leading to a comprehensive classification. This classification is based on the distinct functions and purposes

of each model in the context of language activity. Through the examination of different scholarly perspectives, researchers have highlighted the utility of these models in understanding, creating, and analyzing language use across various domains. The classification categorizes the models according to their application in different aspects of language, including comprehension, synthesis, translation, teaching, and structural analysis. This classification provides a systematic framework for selecting and applying the appropriate model depending on the specific linguistic task or context, thereby enhancing the effectiveness of language-related activities such as academic writing, translation, and language education. The model is given in the next picture.

Picture 4 – Classification of language models

In summary, language models can be classified according to various criteria, each of which highlights a different aspect of the model's design and application. One key classification criterion is the Language Perspective, where models are grouped based on their approach to language, whether through speech acts, language research, or language description. Another criterion is the Rules Used, which categorizes models according to the types of rules they employ. Additionally, models can be classified by their Relation to the Modeled Object, depending on the nature of the model's relationship with the object being modeled, whether it's a direct representation or a more abstract conceptualization.

The Language Level classification groups models based on the level of language they address, ranging from phonology and morphology to syntax and semantics. The Typological State categorization is based on the typological characteristics of the model, such as its structural or functional elements. Finally, models can be classified by their Final Research Goal, depending on the ultimate objective of the research, whether it's to improve language teaching, enhance translation accuracy, or develop more effective communication tools.

Moreover, linguistic and language models used in text composition must reflect the properties of the research object, ensuring that the model aligns with the specific characteristics and requirements of the linguistic task at hand. It is important to note that theoretical models do not impose restrictions on text size or sentence count [11,p.35]. These models are often expressed in mathematical terms, with their interpretations conveyed linguistically, providing a flexible and scalable framework for analyzing and constructing language in various contexts.

Discussion

This study aimed to explore how graphical and translingual modeling strategies, including those derived from Zhubanov's syntactic model, can enhance the academic writing skills of learners of Kazakh as a second or foreign language. The tasks outlined in the research included (1) analyzing existing models of academic writing, (2) adapting Zhubanov's linguistic model for educational use, and (3) assessing the functional value of these models in multilingual learning environments.

The research conducted in following directions where existing models of academic writing were analyzed, Zhubanov's linguistic model was adapted for educational use.

According to the analyses of existing models, the following data were obtained: A model can be either logical or mathematical, wherein the researcher, through abstraction, reproduces the qualitative and quantitative relationships essential to the original object using a system of formulas and equations. Such formalization allows for the systematic visualization of linguistic structures, making complex syntactic relationships accessible to learners.

The primary task for a linguist is twofold: first, to create a text with correct structure and content; and second, to ensure that the model provides a semantic interpretation of any text without significantly deviating from the “correct” text. Meeting these conditions ensures that the use of the model will yield positive pedagogical outcomes, facilitating learner comprehension and application.

From a mathematical perspective, Yu.D. Apresyan emphasizes the importance of formalizing any linguistic model. He states, “Every model, including a linguistic model, must be formal” [10, p.88]. A model is considered formal if it is clearly and systematically defined according to specific rules. Thus, any model, as a mathematical system, must adhere to principles of accuracy and consistency.

Given that a model comprises various components, it is crucial that its internal structures interact cohesively. This necessitates maintaining the principles of consistency and integrity within the model, which in turn supports its explanatory and heuristic value—allowing users not only to understand but also to generate new insights about the language phenomena under study.

By incorporating these principles, the adapted models offer practical benefits in multilingual learning environments. They enable learners to transfer knowledge across languages by using their native language as a scaffold, thus aligning with the translanguaging approach’s pedagogical objectives. In this way, the study’s tasks align with its overarching aim and goal, ensuring coherence between theoretical foundations, model construction, and practical application.

Given that a model comprises various components, it is crucial that its internal structures interact cohesively. This necessitates maintaining the principles of consistency and integrity within the model.

A language model must be deductive, employing traditional linguistic methods to analyze data. However, the model need not replicate all aspects of linguistic reality. Instead, it should highlight only those linguistic facts that are pertinent to the researcher and relevant to the practical task at hand. Essentially, a model is built on a hypothesis about the possible structure of the original and serves as a functional analogue that facilitates the transfer of knowledge from the model to the original. Additionally, by applying their native language in various contexts, learners can further develop their language skills and recognize similarities and differences between their native language and the target language. In this way, the translanguaging approach functions as a linguistic bridge, facilitating language acquisition through the integration of multiple languages. When applying the translanguaging approach, simplifying the rules of the Kazakh language becomes more achievable. An effective strategy is to use the structures of both the student’s native language and the target language as models. For instance, in morphological analysis, creating parallel structural models based on students’ existing linguistic knowledge can enhance their understanding and facilitate language acquisition.

One of the critical properties of any model is its functionality. The model does not aim to represent every detail about the original object but focuses on the essential aspects that enable it to perform specific actions effectively [11, p.35].

Linguistic models share several essential properties that define their function and application. Firstly, they are artificial objects, serving as constructed or abstract representations rather than physical entities. These models are based on a conditional and official nature, adhering to specific structural and symbolic conventions that govern their formation and use. They facilitate the transfer of structure, meaning that they represent the structure of one object in terms of another, often simplifying complex concepts for easier understanding. A key aspect of linguistic models is their technical accuracy, as they aim to render the characteristics of the original object with precision, ensuring that the model remains faithful to the real-world phenomenon it represents. This leads to the integrity of the object structure, as the model preserves the coherence of the original object's structure while focusing on essential elements. Models often employ simplification to distill the original into its most significant aspects, making them more manageable and understandable.

The imitation function of models is another critical property, as they mimic the behavior or structure of the original object, providing insight into its operation or characteristics. Additionally, linguistic models have a strong communicative function, designed to convey information effectively and facilitate understanding. They utilize deductiveness, drawing on deductive reasoning and traditional linguistic methods to explain phenomena.

Linguistic models require both mathematical and linguistic tools for analysis, combining the precision of mathematical frameworks with the nuances of linguistic analysis. Their hypothetical nature means they are based on hypotheses about the structure or behavior of the original object, which are tested and refined through their use. Mathematical precision is also emphasized, as models strive for accuracy and unambiguity in their representation of data. Moreover, models must possess explanatory capability, being able to clarify and predict phenomena within their domain. Finally, linguistic models rely on symbolic transmission, representing both material and mental objects through symbolic systems, facilitating the transfer of knowledge and understanding across different context [12, p.134].

According to Kudryavtseva based on abovementioned properties, several fundamental requirements for a linguistic model can be identified:

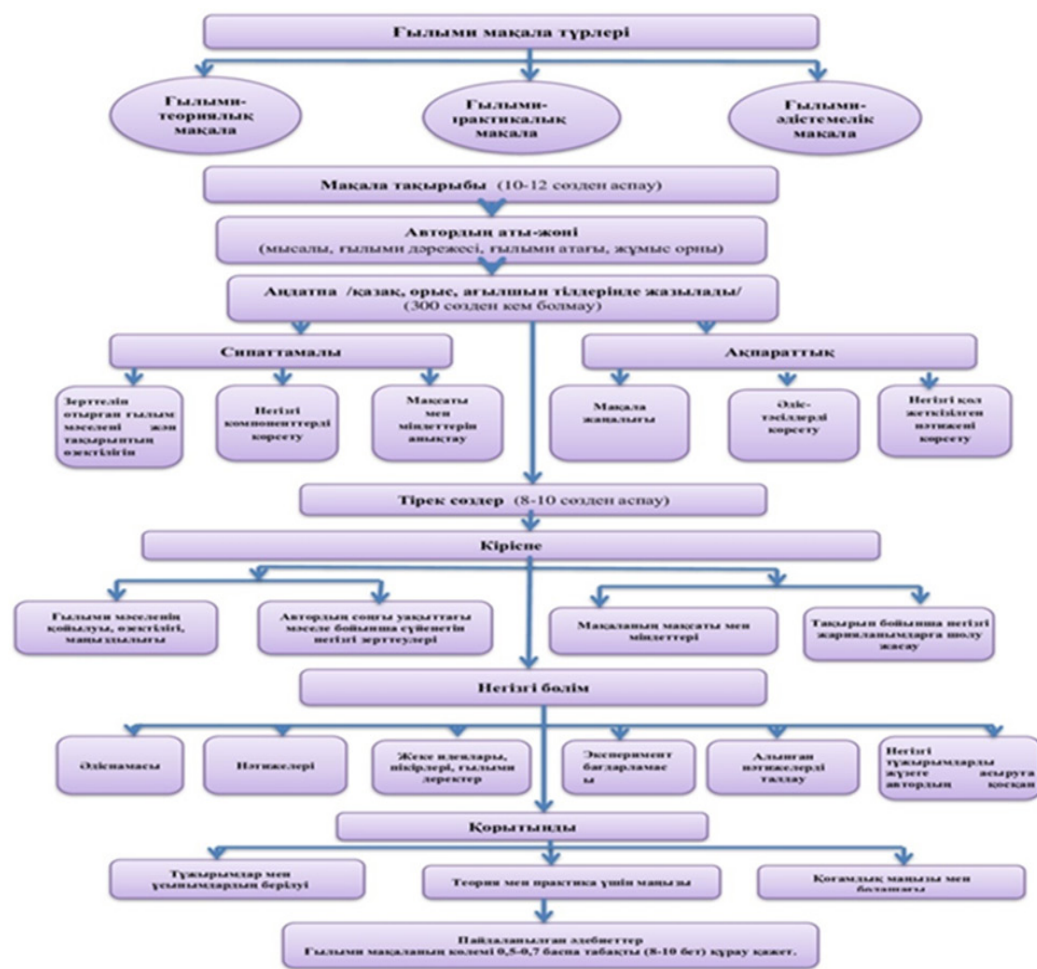
1. Completeness: The model must capture all necessary information about the object.
2. Simplicity: It should use a minimal number of tools (signatures, rules) to achieve its goals.

3. Economy: The model should efficiently use energy and time resources.
4. Accuracy: It must perform operations with the precision defined by its formal tools.
5. Explanatory Potential: The model should provide insight and predict underlying causes of observed phenomena.
6. Heuristic Value: It should facilitate the discovery of new knowledge about the object.
7. Adequacy: The model should closely resemble the original in its structure and behavior.
8. Aesthetic Qualities: It should possess clarity and elegance in its design [12, p.134].

When constructing a language model, it is essential that the model adheres to principles of formality, consistency, deductive reasoning, and functional application, alongside the other properties outlined above. These principles ensure that the model is both theoretically sound and practically applicable across different contexts.

The process of modeling a scientific article can be approached in various ways, with each publication imposing specific requirements for the article's structure. These requirements may vary depending on the individual characteristics of the article, such as the inclusion of an abstract or specific sections, but the general structure of a scientific article tends to remain consistent. Consequently, the models created to represent such articles may differ in detail, reflecting the unique formatting and content requirements of different scholarly fields or publication outlets.

The model presented here outlines the general structure of writing a scientific article, providing a clear framework for what information should be included in each section of the article. This structure serves as a guideline for organizing and presenting research findings in a coherent and systematic manner, ensuring that the essential components of the scientific discourse are addressed while maintaining consistency and clarity throughout the article.

Picture 5 – A model of a scientific article

Adapting Zhubanov's linguistic model for educational use involved a careful process of simplifying and contextualizing his graphical syntactic constructions to fit the needs of second-language learners of Kazakh. This adaptation included developing visual tools such as labeled chains and connectors that clearly represent sentence components and their syntactic relationships, thereby facilitating learners' comprehension of complex sentence structures. Additionally, the model was integrated with translingual strategies by aligning these graphical elements with equivalent structures in learners' native languages, creating parallel morphological and syntactic diagrams that serve as scaffolds. This dual approach allowed the model to function both as an analytical tool for instructors and as an interactive learning aid, fostering deeper metalinguistic awareness and enabling more effective acquisition of academic writing skills.

Therefore, the use of the term "Model" in linguistics is similar to its use in mathematics. A modeling method is usually based on a symbol system, but since language is a symbol system itself, we model with words.

Conclusion

This study demonstrated that graphical and translingual linguistic models, particularly those adapted from Zhubanov's syntactic model, effectively enhance the academic writing skills of learners of Kazakh as a second or foreign language. The adapted model's clear visualization of syntactic relationships and its integration of learners' native language structures significantly supported comprehension and production of academically structured texts.

Based on the research findings, it is recommended that language educators adopt linguistic models that emphasize formal clarity, structural integrity, and semantic accuracy, as these characteristics ensure that learners can internalize correct syntactic and discourse patterns without being overwhelmed by unnecessary complexity. Specifically, Zhubanov's graphical model, with its system of constructors and labeled links, proved particularly useful for illustrating sentence structure and logical progression, making it a practical tool for teaching academic writing.

Additionally, the translingual approach complements this model by allowing learners to draw on their native languages as scaffolding, thus facilitating deeper metalinguistic awareness and smoother transfer of knowledge. This combined strategy is especially effective in multilingual settings, where learners benefit from comparisons between Kazakh and their first languages, aiding both comprehension and retention.

Therefore, the most appropriate linguistic model for academic writing instruction in Kazakh is one that balances formal precision with pedagogical flexibility, incorporates visual syntactic representation, and integrates cross-linguistic comparison through a translingual approach. Implementing such models in language curricula can lead to improved academic writing performance, greater learner engagement, and enhanced language acquisition outcomes.

Future research should further explore how these models can be adapted for learners at different proficiency levels and integrated into digital learning platforms to maximize accessibility and effectiveness.

Information about funding

This research was funded by a grant from the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Project No. AP23487324, Teaching the Kazakh Language to Turkic-Speaking Students in a Translingual Aspect Based on Digital Technologies, 2024–2026).

REFERENCES

- [1] Zhubanov K. Kazakh tili zhōindegі zertteuler [Studies on the Kazakh language]. – Almaty: Fylym, 1966. – 361 b. [in Kaz.]
- [2] Slovar' inostrannyh slov [Dictionary of foreign words]. – M., 1980. – 627 s. [in Rus.]

[3] Odanova S.A., Moldabaeva K.E. Akademijalyk zhazylymnyñ jelektrondy kontentin dajarlaufa arnalğan tildik model’der [Language models for the preparation of electronic content of the academic subscription] // Abylaj han atynday KazHҚzhӨTU Habarshysy-Izvestija” ғылыми zhurnalynyñ “Filologija rylymdary” serijasy. – 2022. – №1(164). – B.277-289. [in Kaz.]

[4] Zhybanov A.Қ. (2006) Қолданбалы lingvistika: formaldy model’der: оқу қыралы [Applied Linguistics: Formal Models: A Study Guide.]. – Almaty: Қазақ universiteti, 2006. – 280 b in Kaz.]

[5] Pankina M.F. Modelirovanie kak metod poznaniya v lingvistike [Modeling as a method of cognition in linguistics] // Aktual’nye voprosy sovremennoj filologii i zhurnalistiki. – 2006. – №1(1). – S. 18-29. [in Rus.]

[6] Kravcova Ju. V. Modelirovanie v sovremennoj lingvistike [Modeling in modern linguistics] // Visnik Zhitomir’skogo derzhavnogo universitetu. Filologichni nauki. – 2014. – Vipusk 5 (77). – S.181-189. [in Rus.]

[7] Ermekbaev M.A. Қазіргі қазақ тилиндегі сөз тиркестерінің model’deri. https://www.rusnauka.com/8_NMIV_2013/Philologia/3_131353.doc.htm

[8] Belousov K.I. Model’naja lingvistika i problemy modelirovaniya jazykovoj real’nosti [Model linguistics and problems of modeling linguistic reality] // Vestnik OGU. – 2010. – №11(117). – S. 94-97. [in Rus.]

[9] Vartofskij M. Modeli. Reprezentacija i nauchnoe ponimanie. Obshhaja redakcija. Novika i Sadovskogo / perevod s angl [Models. Representation and scientific understanding. General edition. Novik and Sadovsky / translation from English]. – M.: Progress, 1988. – 510 s. [in Rus.]

[10] Apresjan Ju.D. (1966) Idei i metody sovremennoj strukturnoj lingvistiki [Ideas and methods of modern structural linguistics]. – M., 1966. – 304 s. [in Rus.]

[11] Homenko A.Ju. (2021) Lingvisticheskoe modelirovanie kak instrument atribucii teksta [Linguistic modeling as a tool for text attribution]: dis. ... kand. filol. nauk. – M., 2021. – 35 s. [in Rus.]

[12] Kudrjavceva E.G. (2018) Ponjatie «jazykovaja model’» v lingvistike, filosofii i kul’turologii [The concept of “language model” in linguistics, philosophy and cultural studies] // Kul’tura i civilizacija. – 2018. – T. 8, №1. – S. 134-141. [in Rus.]

ҚАЗАҚ ТІЛІН ЕКІНШІ ШЕТ ТІЛІ РЕТІНДЕ ОҚЫТУДАҒЫ ТРАНСЛИНГВИЗМ: АКАДЕМИЯЛЫҚ ЖАЗЫЛЫМДЫ МОДЕЛЬДЕУ

*Оданова С.А.¹, Молдабаева К.Е.², Таттибаева А.Е.³

*1, 3Қ. Сатпаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университеті
Алматы, Қазақстан

² Абай атындағы ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада транслингвалды тәсілдің қазақ тілін көптілді ортада оқытудағы рөлі қарастырылады. Бұл тәсіл тілдер арасындағы байланысты

пайдалана отырып, екінші тілді меңгеруге бағытталған. Транслингвалды оқыту білім алушылардың когнитивтік және лингвистикалық дағдыларын дамытып, тіл жүйелерінің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын түсінуге көмектеседі және ол шет тілдерін оқытуда, соның ішінде қазақ тілін екінші шет тілі ретінде меңгеруде айрықша өзектілікке ие, өйткені академиялық жазу дағдылары білім алушылардың ғылыми дискурсқа қатысуында шешуші рөл атқарады. Зерттеу лингвистикалық модельдеу негізінде академиялық мәтін жазу дағдыларын қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік негіздерін зерделеуге, сондай-ақ ана тілі мен шет тілінде академиялық сауаттылықты дамытуға бағытталған тиімді стратегияларды ұсынуға арналған. *Зерттеудің негізгі мақсаты* – қазақ тілін екінші шет тілі ретінде оқыту барысында академиялық жазылым дағдыларын дамытуда қолданылатын лингвистикалық модельдердің түрлерін, құрылымдық ерекшеліктерін және оларды құру әдістерін транслингвалды әдіс арқылы саралау. Бұл мақсатқа жету үшін келесі *міндеттер* айқындалды: әлемдік және отандық модельдеу тәжірибесін талдау, академиялық мәтін жанрларын оқытуға арналған қолайлы модельдерді іріктеу және олардың мазмұны мен құрылымдық негіздерін анықтау арқылы жүйелі үлгі әзірлеу. *Анализ, синтездеу әдістерін қолдану нәтижесінде* Қ. Жұбановтың графикалық моделі ғылыми мақаланың құрылымдық моделін қалыптастырудың негізі ретінде таңдалды. *Зерттеудің практикалық маңыздылығы* графикалық модельдерді пайдалану арқылы студенттерге қазақ тілін екінші шет тілі ретінде оқытуда академиялық эссе, ғылыми мақала, тезис және реферат жазу құрылымын меңгертуде жатыр. Бұл тәсіл жазу процесін анағұрлым жүйелі әрі қолжетімді етумен қатар, студенттердің мәтінді ұйымдастыру және логикалық тұрғыдан құрылымдау дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді. Графикалық модельдер өзінің қарапайымдылығы, көрнекілігі және кезең-кезеңімен ұйымдастырылуы арқылы тиімді оқытуға ықпал етеді, білім алушыларға академиялық мәтіндерді логикалық жағынан байланысты әрі құрылымдық жағынан жүйеленген түрде құруға көмектеседі. *Зерттеу нәтижелері* транслингвалды тәсілді қолдану қазақ тілін меңгеруді жеңілдетіп, бірнеше тілдің қатар қолданылуы оқу материалын жылдам игеруге ықпал ететінін көрсетті. Тілдік кодтардың ауысуы және тілдерді салыстыру арқылы жаңа грамматикалық құрылымдарды меңгеру үдерісі оңайлайды. Мақалада білім алушының ана тілі мен меңгерілетін тілдің құрылымдарын модельдеу тиімділігі дәлелденген.

Тірек сөздер: транслингвалды тәсіл, көптілділік, тілдік кодтар, лингвистикалық модель, академиялық жазылым, сызбалы модель, мәтін жанрларын модельдеу, схемалық модельдеу әдісі

ТРАНСЛИНГВИЗМ В ОБУЧЕНИИ КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ВТОРОМУ ИНОСТРАННОМУ: МОДЕЛИРОВАНИЕ АКАДЕМИЧЕСКОГО ПИСЬМА

*Оданова С.А.¹, Молдабаева К.Е.², Таттибаева А.Е.³

*^{1,3}Казахский национальный технический университет им. К.Сатпаева
Алматы, Казахстан

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан

Аннотация. В данной статье исследуется роль транслингвального подхода в обучении казахскому языку в полиязычной среде. Этот метод основан на освоении второго языка через установление связей между различными языками. Транслингвальное обучение способствует развитию когнитивных и языковых навыков учащихся, а также помогает им осознавать сходства и различия между языковыми системами и в иноязычном образовании, в частности при изучении казахского языка как второго иностранного данный метод актуален, где навыки академического письма играют ключевую роль. *Цель исследования* – изучение научных и методических основ владения академическим письмом с использованием лингвистического моделирования, а также разработка эффективных методов повышения академической грамотности в процессе обучения казахскому языку как второму иностранному языку. *Задачи исследования* – дифференциация типов, структур и методов создания лингвистических моделей, применимых к обучению академической письменности на казахском языке как второму иностранному языку. На основе *анализа и синтеза* существующих моделей графическая модель К. Жубанова была выбрана в качестве основы для построения структурной модели академических текстов. *Практическая оригинальность* данного исследования заключается в использовании графических моделей в качестве инструмента для обучения студентов основам структуры академических текстов, научных статей, тезисов и рефератов по казахскому языку в качестве второго языка. Применение таких моделей делает процесс написания более доступным, последовательным и систематизированным, с последующим изучением научных публикаций. Графические модели отличаются простотой, наглядностью и пошаговой организацией, которые обеспечивают эффективное обучение, помогая студентам создавать логически выстроенные академические тексты. Интеграция этих моделей в процесс изучения иностранных языков способствует развитию навыков академической литературы, формированию критического мышления и подготовке студентов к развитию научного дискурса. *Результаты исследования* подтвердили, что применение транслингвального подхода значительно облегчает освоение казахского языка, а параллельное

использование нескольких языков способствует более быстрому усвоению учебного материала. Переключение языковых кодов и сравнение языков упрощают процесс изучения новых грамматических структур. В статье обоснована эффективность моделирования структур родного и изучаемого языков для улучшения языковой компетенции обучающихся.

Ключевые слова: транслингвальный подход, многоязычие, языковые коды, лингвистическая модель, академическое письмо, графическая модель, моделирование жанров текста, метод схематического моделирования

Received: January 09, 2025

Information about the authors:

Odanova Sagira Amangeldievna – Candidate of Philological Sciences, Professor of the Kazakh National Technical University named after K. Satpaev, Almaty, Kazakhstan, e-mail: sagira68@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2939-7198>

Moldabayeva Karlygash Ergazievna – PhD, Abai national pedagogical university, Almaty, Kazakhstan, e-mail: m_karly74@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6785-7848>

Tattibaeva Aiymgul Elshibaevna – Master of Philology, senior lecturer of Kazakh National Technical University named after K. Satpaev, Almaty, Kazakhstan, e-mail: a.tattibayeva@satbayev.university

Авторлар туралы мәлімет:

Оданова Сагира Амангелдіқызы – филология ғылымдарының кандидаты, Қ. Сатпаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университетінің профессоры, Алматы, Қазақстан, e-mail: sagira68@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2939-7198>

Молдабаева Қарлығаш Ерғазықызы – PhD доктор, Абай атындағы ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: m_karly74@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6785-7848>

Тәттібаева Айымгүл Елшібайқызы - филология магистрі, Қ. Сатпаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университетінің аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан, e-mail: a.tattibayeva@satbayev.university

Информация об авторах:

Оданова Сагира Амангелдиевна – кандидат филологических наук, профессор Казахского национального технического университета им. К.Сатпаева, Алматы, Казахстан, e-mail: sagira68@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2939-7198>

Молдабаева Карлыгаш Ергазиевна – PhD доктор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, e-mail: m_karly74@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6785-7848>

Таттибаева Айымгул Елшибаевна – магистр филологии, старший преподаватель Казахского национального технического университета им. К.Сатпаева, Алматы, Казахстан, e-mail: a.tattibayeva@satbayev.university

UDC 8'81-133

IRSTI 14.07.09

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.028>

ORGANIZATION AND EFFECTIVENESS OF PROJECT MODELLING IN THE LANGUAGE CLASSROOM

***Tileubekova E.S.¹**

***¹Taraz University named after M.H. Dulati, Taraz, Kazakhstan**

Abstract. The article under research deals with the organization and effectiveness of the project approach in language teaching process. The article discusses the definitions, key features, methodology, the role of a teacher and a student in the proper organization of the project work, competences to be formed, effectiveness and analysis of the teachers' experiences in the implementation of it in the classroom. The aim of the article under study is to give essence and importance of project work in the language classroom as one of the productive instruments in teaching.

The research questions of studying the organization and effectiveness of the project method were to define the project approach, project-based learning; to identify the teacher's and students' role in the implementation in the classroom; to give its advantages in the development of certain competences and skills; to find out its importance as a class or independent activity in formation of communicative and collaborative abilities.

The research methods include descriptive, comparative, analytical and pragmatic analysis. The research article is designed on the analysis of interview questions of English language teachers from different Kazakhstani universities, colleges and schools on project method based on 10 interview questions aimed to investigate teachers' views on teaching projects, roles of teachers in implementing project technology in their classes.

According to the results of the research on project technology the authors came to conclusion that it is more effective method to develop students' critical thinking, speaking skills, creativity, focuses on practice, to teach into collaboration, to work independently. The scientific and practical importance of the research topic is that project modelling has more advantages in developing students' professional competences, however, teachers must give clear instructions to perform the projects, right assessment rubrics, direct the students to create final applied practical products.

Keywords: project-based learning, project modelling, problem approach, educational project, student-centered approach, goal approach, project work, implementation

Introduction

The term or concept “project” is translated from Latin and means “moving forward, advanced”, but nowadays new meaning is included as “thinking”, “implementation plan”, “goal”, “proposal.” If to analyze the term itself, any works and researches related to the project we can witness that the term or concept is not new in world pedagogy, for the first time it was used in 1905-1911 the US schools with the task of connecting school work to the experience of agricultural products which meant “problem approach”, “goal approach.”

The project method is based on the American philosopher and teacher J. Dewey’s pedagogical concepts used in the school laboratories of Chicago University. One more American educator who was the follower of Dewey’s school W.H. Kilpatrick approved the idea of organizing project works and confirmed that the aim and directions of project works is student-centered, students perform the given task not taking into consideration of school or education system mandates, but it is a kind of student activity which develops free individual thinking of the child. W.H. Kilpatrick defines a project approach as a method of planning systematic activities based on real-life situations [1, p. 72].

Another American teacher E. Collings continued the pedagogical ideas of these two pedagogists, in his turn he revealed the content of different projects which are implemented in educational programmes.

The term “project” was used for the first time in 1908 by the American educator, head of educational department of agricultural schools D. Snedden. He called the project as a set of home tasks given to farmers’ children who were absent at school for unknown reasons [2, p. 12].

According to the conclusions of the American educators and researchers mentioned before, the project work facilitates students work independently and in groups, the teacher gives a specific direction to work, when students work in groups their strengths and weaknesses are revealed, students act according to their own thoughts and consciousness, students come with different levels of education and competences, and at the end they can learn something new from each other, enrich their knowledge, and leave the class with big experience.

The project approach is also used and interested Russian teachers and educators too, and began to be famous in the twenty’s century. However, the development of the project work activity has begun in the same period, educators have different understanding and interpretation of the term. According to Russian teachers, the project method is considered as a problem of formation and development of a person and his readiness for life and work. The following Russian researchers defined, had special researches on project modelling: P.F. Kapterev, P.P. Bolonsky, S.T. Shatsskyi, A.S. Makarenko, V.N. Shulgin, M.V. Krupenin, V.V. Ignatiev. According to their points of view the characteristics of the project approach are art as well as education; to perform it students need abilities and the school should teach children about life and work. According to

the opinion of Russian pedagogues, the characteristics of the project approach are art, as well as education, and the ability to perform it is very necessary. In Russia, three main principles were considered to be the main ones in the performance of project work. They are: the project should have a political and economic background; availability of educational material and skills formation opportunities in the project; its pedagogical justification [3].

The project approach has been actively developed in a number of countries, including the USA, Great Britain, France, Belgium, Israel, Finland, Germany, Italy, Brazil, Canada, Australia, and New Zealand. However, the project approach was not popular and developed properly in some countries, and later in the 80th and 90s it began to be actively used again. According to the researches, there are several reasons that the project work was not used often:

- lack of qualified teachers who can work with the project work;
- lack of definite methodology that properly organizes the project work;
- application of the project method in all fields leads to the limitation of other educational methods;
- lack of specific system or organizing a project method, it was treated differently in different countries;
- stopping individual tests and certificates, setting a common grade for each completed task.

The rapid application and development of the project approach in schools, colleges, higher educational institutions in the Republic of Kazakhstan dates back to 1998-2000. The reason is that the increase of interrelation with different countries because of the development of information technologies, the beginning of the transition of education to the stages of competence and communication, the modernization of the education system, the participation of Kazakh students in international programs and education in foreign educational institutions on academic mobility, it means facing with project approach which are in the experience of foreign education system.

Now, let's define and give characteristic features of the project approach, project-based learning, project work or project modelling how it is termed in Kazakhstan, or project-based learning in the world. Many other terms have been used for this instructional approach as problem-based learning, inquiry learning, authentic learning, discovery learning. But meaning is one, students identify and seek to solve real-world problems that they consider important and developing various projects that may be used to demonstrate and communicate their problem solution to others. A project is a set of actions organized under the supervision of a teacher, which requires a specific decision that is important to the student, where student performs independently, and which ends with a practical final product [4].

The project approach is the organization and modelling of educational situations aimed at solving a student's own tasks [5, p. 35].

The project work can be done in pairs, in groups and usually students involve as own activities which take place over a specific period of time. The project work integrates different methods, teaching tools and techniques which aim to combine knowledge and skills from different fields of study. The results of completed projects should be tangible and practical, for theoretical projects, this means applying them to real-world situations, and for practical projects, it involves achieving results ready for implementation [6, p. 57]. The ability to effectively use the project method reflects the teacher's high level of qualification and their use of progressive teaching and development strategies.

A project is a kind of creative activity that needs series of specific actions, certain documents, texts, and concept of creating a particular object, topic or products.

Modern project is didactic tool that revitalizes cognitive activity, needs creativity and helps to develop personal qualities. The primary goal of the project method in education is to explore environment with the help of teacher or instructor. A project work is an individual, group work that develops students' cognitive skills, creativity, a skill that develop to gain information from a big space, develops critical and creative thinking. The project method aims to explore the problem in detail and to lead to practical result. T.A. Vlasova characterize the project approach as "a form of seeking and research activity, either individual or group, organized in a manner that focuses not only on achieving a specific result but also on the process of reaching that result" [7, p. 54].

N.M. Pazdnikova defines the project method as the integration of knowledge from various fields to solve a single problem, using certain skills and knowledge while generating new ideas [10, p. 58]. According to dictionary definitions, a project is a collection of documents aimed at creating a certain product, as document, drawing, report, plan, which requires a specific approach, rational justification and planning [8, p. 38]. E.C. Polat describes the project method as involving students' individual or group research and organizational skills, where students should not only search, get result but also achieve it [9, p. 106]. From the students' perspective, educational projects offer an opportunity to create something of interest, either alone or in a group, allowing them to use their skills, express their ideas, and contribute to the public by demonstrating their achievements [10, p. 58].

Project-based learning focuses on exploring real-world problems and challenges, it enhances motivation, teamwork, and collaborative skills [11].

Project-based learning improves students' communication skills, literacy skills in finding information, stimulates interest in solving problems that require specific knowledge [12, p. 16].

Materials and methods

The research methods are descriptive, comparative, analytical and pragmatic analysis. The research methodology is analytical research review of

existed ideas on the described topic, and personal viewpoints as the specialist in the given field. The article is fully practical concerns on the essence and important features in organizing project technology in English teaching process. The authors have given their professional points of view on the organization and teaching a language using project technology for university students and school pupils.

The second part of the study was designed on the analysis of interview questions which were developed to investigate research study. The participants were 23 English language teachers from different universities (Taraz University named after M.H. Dulati (5); International Taraz Innovation Institution named after Sh. Murtaza (3)), colleges (Zhambul Humanitarian College (3)) and schools (No8 gymnasium named after Tole bi, Taraz city (3); No12 gymnasium named after Kerimbai, Taraz city (3); No53 gymnasium named after Karatai Turyssov, Taraz city (3); No3 gymnasium, Taraz city (3); No5 gymnasium named after Ashab Tamaev, Taraz city (3)). Teaching experiences of the teachers was from 3 to 15 years. Data of the research article were collected by means of interview questions. The interview consisted of 10 questions to test and analyze teachers' opinions on teaching project-based technology, roles of teachers in implementing project technology in their classes. Data collected from the interview questions were analyzed according to the answers either in written or recorded.

Results and discussion

Project-based teaching is a collaborative approach based on real-world problems and as a result we gain a practical outcome. Project-based learning forms series of competences on students as problem-solving, critical thinking, collaboration, communication and innovation.

In the following table we give the competencies formed in the performance and implementation of the project work:

Table 1. Formed competences in the performance of the project work

Competences	Abilities/actions
<i>Linguistic competence</i>	full mastery of the language, understanding of the phonetic, lexical, grammatical and stylistic structure of the language, ability to use it correctly
<i>Cognitive competence</i>	consideration of the problem, analysis, familiarization with a lot of information to solve, study, search for literature and special resources
<i>Intercultural competence</i>	considering the problem under study from the point of view of culture, discovering the specific features of that culture, accepting and understanding it within the framework of another culture
<i>Communicative competence</i>	ability to convey the studied problem orally or in writing, mastering speaking technologies and delivering it in a foreign language, being able to analyze and absorb it to the listener
<i>International competence</i>	adaptation to the norms, language, living conditions of two or more countries

<i>Creative competence</i>	independent research, critical thinking, activity
<i>Information competence</i>	ability to work with modern information technologies, ability to work with audio and video recordings, network, e-mail sources, obtain, differentiate, analyze, deliver information necessary for the research

Project-based learning or project assignments are focused on authentic problems or issues from the real world; collaborative work, they might be interdisciplinary; maximum involvement of the students; students are given certain roles and tasks; develop thinking skills; students engagement and achievement increase.

In the implementation and performance of the project task some aspects should be taken into consideration. As a *management aspect* of the project, the student determines the specific goals of the project, choosing ways to achieve them while coordinating planning and forecasting procedures; organization of microgroups in the process of master project activities; the ability to divide and interact with educational and cognitive work, the ability to assign rights, powers and responsibilities in the project activity process; the ability to implement current regulation of project activities; the ability to correct the negative results of the project, as well as the necessary knowledge and skills to analyze and use didactic tools in the context of project activity [13].

The emotional-personal aspect, in our opinion, should include the following characteristics of the student: desire to work in a micro-team (project development) and interest in the positive result of the project activity; the ability to turn educational and cognitive task into a personally important task, competence to create, subject-subject relations, personal-oriented interaction ability during project activities; emotional stability throughout the project development period; the ability to organize joint activities, objectively assess the conditions of interaction of project activity subjects, ensure success in project activities; self-assessment competence and mutual assessment of intermediate results of project development; manifestation of empathy, democracy, decency in communication, reflective skills; literacy, public speaking skills, project results presentation skills.

The creative aspect of students' project competence should include: creativity and ability to solve problems in the process; creativity, sense of novelty, sensitivity to contradictions, risk-taking, originality; the possibility of an intuitive decision appearing in the mind in the form of a key to a decision, appearing in a random situation; heuristic ability - independent search for a solution to a problem, innovation and efficiency; ability to identify new approaches and innovative solutions.

The intellectual aspect, in our opinion, should consist of: the ability to develop and implement projects; Properties of mental activities: ingenuity, flexibility, criticality, divergence, uniqueness, independent thinking; integration and project planning skills, activities; the ability to correlate the new and known share in the project, the ability to predict the expected results of all project

participants; skills to use their intellectual resources and abilities to the maximum.

The main requirements for educational projects are:

1. Presence of an important problem (tasks) (informational, research, practical) that requires integrated knowledge and research ways to solve it;
2. Practical, theoretical, cognitive importance of expected results;
3. Students' own (individual, pair, group) works;
4. Structuring the content parts of the project (results of individual stages are indicated);
5. Application of research methods.

When organizing project work with students, it is necessary to take into account the following aspects:

1. Tasks of project work should be suitable for the age and level of development of the student.
2. The problem raised in the project should meet the student's interest and scope.
3. Appropriate conditions should be created to successfully complete the project and give concrete results.
4. Before assigning a project work task to the student, it is necessary to prepare it in advance.
5. The project manager should help the student and give advice.
6. It is necessary to work out methods of project work.
7. When choosing the topic of the project, it is necessary to give free will to the student, to make him interested, to ensure that he searches independently.
8. It is necessary to discuss with the students the relevant sources of information for the study of project work.
9. In the process of preparation for project work, excursions, observations, experiments, actions should be organized if necessary.

Now let's focus on the advantages of the project approach. The didactic purpose of the project work is to develop students' cognitive skills, to compile their own knowledge, adaptability in the information space, problem solving, formulation and solution, and the development of critical and creative thinking [14, p. 89].

Researchers have pointed out that there are a number of advantages of conducting and organizing project work in the educational process, English or school curriculum and school subjects.

Advantages of the project approach:

- develops several professional competencies of the student (linguistic, intercultural, communicative, international, cognitive, creative, informative);
- enables the formation of critical thinking, develops the cognitive skills of learners, the ability to build own knowledge, and the ability to find out real or significant information related to the topic;
- effective in organizing all levels of education;

- it is optimal for the student to be able to create his own knowledge;
- related to the student's perception, formulation and solution of problems, development of critical and creative thinking;
- awakens interest in the subject, topic;
- focused on practice, experience rather than theory;
- adapts students to work with reference literature and other methods of obtaining information;
- work with a group, teaches to feel one's responsibility before the group;
- while studying one topic or problem, it opens the way for students to master another problem, to form new ideas, to acquire new knowledge;
- teaches responsibility, self-discipline, self-organization ability, quality work;
- teaches how to make a short-term or long-term plan and educates to be able to serve for its implementation;
- enables the ability to effectively utilize different sources of information;
- sometimes the subject of work can be proposed by the learner himself;
- aimed at achieving a specific result and obtaining a specific type of product;
- the learner is creative according to his wishes.

As the results of the research paper, we suggest to implement the following product types or project work presentation: scientific report, scholarly article, role play, interview, performance, scientific conference, commercial, brochure, wallpaper, methodological guide, video film, presentation, album, charts, drawings, case study, glossary, exhibition, abstract, thesaurus, short dictionary, explanation, set of exercises, collection of articles, set of recommendations, layouts, game programs, creating a database, a word puzzle, test preparation, creating a website, publication of the examination of the results of the survey, business plan, draft of the law, multimedia product, an official letter, tour organization, manual and others.

Having analyzed the project-based learning, organization of a project, and characteristic features of the project work it is better to define different roles of the teacher and the student in its organization, distinguishing the role, nature, stages of its organization, aspects of the project approach. According to our research, we suggest the following roles of teacher and student.

Table 2. Role of the teacher in organizing a project work or task

Role of the teacher	Features/functions
<i>expert</i>	provides children with general information on project work, its organization, educates, is a specialist in his field, makes a clear analysis of the results of both the completed project and its individual stages
<i>model</i>	provides guidelines, shows examples, points the way, offers sources of information that will help to implement the project

<i>manager</i>	gives a clear plan for project implementation, defines the role of students, gives instructions for group work
<i>monitor</i>	monitors knowledge, gives advice, monitors the progress of project work, asks children about the progress of project work
<i>counsellor; informant, advisor</i>	advises on doing the work set in the project work, points out what is right/wrong, shares information
<i>social worker</i>	during the implementation of the project, he helps not only with the academic work related to the project, but also with the problems that occur outside of it, and answers the questions of the students after the lesson.
<i>information provider</i>	gives the list of essential or additional reading list, provides with necessary information, tools
<i>facilitator</i>	directs students to work independently, provides material, explains everything, simplifies difficult tasks
<i>mentor</i>	in the process of project work, he encourages them, points out their priorities and praises them, increases the motivation of students, supports them, encourages them and guides them to achieve their goals
<i>instructional coach</i>	gives different instruction for the implementation of the project, teaches, reteaches where necessary, clarifies ideas, instructions, procedures
<i>protector</i>	protects students from the dangers that may arise during the implementation of the project, prevents its occurrence, discussing it comprehensively if it occurs
<i>communicator</i>	professional guide, professional advice giver, helps to solve the problem professionally
<i>collaborator</i>	conducts conversations with students, organizes interviews, works in groups or in pairs
<i>visionary</i>	believes in students, believes that they will achieve real results
<i>controller</i>	a teacher who teaches students how to use the language they are doing project work on, and when to speak
<i>encourager</i>	gives questions or problems to the students to find the answers and points them to solve them
<i>researcher</i>	improves his knowledge together with students to perform project work
<i>illustrator</i>	supports the group process of problem solving
<i>motivator</i>	leads, conveys relevant knowledge to students and instructs them to receive it

Table 3. Role of the student in organizing a project work or task

Role of the student	Features/functions
researcher-theorist	conducts specific research work within a given topic or problem, examines it from a theoretical point of view
implementer	carries out project work, passes through each stage of the project and makes decisions
designer\developer	conducts research on the project work, makes a plan to come to a specific decision and projects its implementation
research assistant	reads and studies scholarly works, articles within the scope of the project work

Organization and effectiveness of project modelling in ...

<i>expert</i>	uses various studies and information, ensures its use in the right direction, determines whether it is right or wrong
<i>editor\controller</i>	processes and sorts the material collected within the scope of the topic or research
<i>visionary</i>	tries to find a solution to the research problem, predicts it in advance
<i>decision maker; problem solver</i>	chooses the most appropriate one among various solutions, presents and substantiates it as a result of research
<i>evaluator</i>	evaluates sources, information, research results related to the topic or research problem, presents an opinion
<i>learner</i>	learns various new things, concepts, information, skills while doing a project work
<i>creator</i>	invents something new, proposes solutions, and overcomes difficulties in cooperation with the group from his side
<i>leader</i>	leads the group, offers new thoughts and views, improves organizational ability, knows how to make decisions
<i>informant</i>	shares new information, announces project results
<i>communicator</i>	able to make decisions, exchange opinions, presents project results, uses appropriate language to convey them

Next step of our research was to interview university instructors of implementing project-based learning in their classrooms, if they work effectively in class, and what difficulties as teachers might face in using project technology in class by means of interview questions. The questionnaire consists of ten open questions, where participants have given answers. In the interview took place 23 teachers of different universities, colleges, schools in written form filling in certain form of questions, and by means of recording their answers to the interview questions. The following questions were included to the interview:

1. Are you familiar with the project-based learning or teaching?
2. Do you personally use project technology in your own class or teaching?
3. What is the teacher's role in using project technology in the class?
4. What is the student's role in the implementing the project technology?
5. Do you use project technology as the classroom activity or as an independent study?
6. What are the purposes of using project technology in class?
7. How do you evaluate the project work? Are there any criteria of it?
8. Which type of projects do you use often in English teaching class?
9. Do you set certain clear tasks, stages for the implementation of the project?
10. What are the advantages and disadvantages of using project technology in teaching?

According to the first question if they are familiar with project-based learning or teaching, all 23 teachers have answered that they are familiar with the approach, very often they use this method in their language teaching method. According to the answers we can notice that project method is popular in today's classroom, it is considered to be one of the 21st century skill to develop in class.

The second question, where teachers answered if they use personally use project method in their teaching process, all 23 teachers answered that they use. However, not all teachers use it effectively or often in their class because of some reasons. That is, the project approach is used in some subjects and is often used only by a small group of teachers, while in some subjects it is not often used. Basically, project work is used to confirm the topic, to check the child's knowledge during the final assessment or after passing a certain section or topic, or to perform and create research projects as a competition, for the purpose of defending it. We can dictate that although the students know what project technology is, they have not fully mastered its stages, meaning, what kind of assessment it is, its goals and tasks.

Based on the answer to the third question of what is the role of the teacher in the use of project technology in the educational process, teachers named and chose 25% for the "examiner or watcher" option, 25% chose the "work coordinator" option, and the remaining 50% chose the "investigator" option. The conclusion that follows from this is that students cannot feel the various roles of the teacher that we have mentioned above in the implementation of the project work. The teacher's role as "facilitator" is real, but the role of "researcher" is more typical of the student than the teacher.

If the project work should be carried out by the student independently, he should learn, share information, acquire skills such as decision-maker, creative presenter, in the organization and implementation of project work, the teacher plays only the role of guide, leader, consultant, information provider and other task of the teacher is to support students pedagogically, psychologically.

If we analyze the question of what is the role of the student in the use of project technology in the educational process, 50% of the interview respondents have chosen the "research specialist" option, as one of the key roles in doing a project work. The student understands his role in the implementation of project work, deals with its success, and works hard. 30% of teachers have chosen the option "investigator", which in turn is one of the necessary roles in the performance of the student's project work. 10% have chosen the remaining roles of "inventor" and 10% have chosen the role as "manager or leader", which are additional to the main roles of students.

However, in the course of the research, we pointed out several roles of the student in the organization and implementation of project work, students do not take into account many of them and do not perform those roles during the implementation of the project. Therefore, in the preparatory, organizational or introductory sections of the design, the teacher should discuss the roles of the students, establish the responsibilities, and nail down each role. Since project work is an interactive learning technology based on communicative competence, the roles of the student rather than the teacher prevail in the implementation of the project.

If we analyze the answers to the question whether you use the project technology as a classroom work or as an independent task, 80% of the respondents said that they use the project work “as a class activity”, and now 20% answered that they use it “as an individual work”. It can be seen that teachers and students still do not understand that project work is an independent work or often a type of task aimed at forming the student’s research and creative skills to check the knowledge gained after completing a certain topic or section. Or, when answering the survey question, we believe that it is a classroom activity to perform project work independently in a group or individually, in pairs, and present it in the audience. Based on the stages of the project, the project work is the technology shown in the classroom for the student to independently search for a given problem or research topic, act according to the plan, collect his own information, differentiate it, experiment, and publish the results.

When asked what is the purpose of using project technology in the educational process, 70% of the survey respondents chose the option “for out-of-class activity”, 20% chose the option “for individual task and research of a specific problem”, and 10% chose the option “for homework”. Project work is usually carried out outside the classroom, although its purpose is to independently investigate a given topic or problem. Pupils try to come up with their own solutions to the problems that arise under the direction of the teacher, and offer their own solutions.

For the question how teachers assess the project work and if there are certain criteria or rubrics to assess, teachers have given several evaluation criteria. According to the answers we can suggest the following rubrics are the best and effective: defining the project goal and justifying its problem (10%); diversity of information sources, ability to use them correctly; to show creativity in the implementation of the project (5%); quality in the presentation of results and project product (5%); justification of their own standpoints (5%); topicality of the project topic (5%); choosing the right research questions (5%); distribution of the roles and their fulfillment (5%); language accuracy (60%).

Analyzing the answers to the question of what types of projects do you use in the English language class, 70% of teachers chose “informational and research projects”, 20% “review projects”, and 10% “performance and organizational projects”.

There are many types of projects suggested by certain groups of researchers. They are: game project, research, excursion, construction, practical, information, creative, role, innovative, productive, survey, applied, short-term and long-term, social, educational, organizational, management, political and other types of projects. It means that not all types of projects that the researchers suggest in teaching process are not actively used or familiar to teachers and students.

If we consider the answer to the question of whether the teacher organizes roles, performance stages, specific tasks during the implementation of the project,

100% teachers have agreed. Although, students say that the teacher does not give specific tasks and clearly explains the specific stages in the organization and placement of project work. The child may continue to complete the project independently and continue working without understanding whether it is the right or wrong way. When planning the work of the project, the teacher's task is to introduce and inform the student about the requirements for the project, the stages of its implementation, and the actual expected results. During the implementation of the project, it is necessary to give advice and offer a helping hand. The project should provide a list of literature with sources. If necessary, the teacher should give special lectures, master classes or discussions, a set of practical tasks in accordance with the research problem, related to the topic of the project.

According to the answers of teachers to the question on the advantages and disadvantages of the project work they indicated the following criteria: project work develops communication competence, research abilities (80%), helps to work in groups, student-oriented practical task, makes feel the responsibility (20%). Only one advantage they have indicated was the assessment of each member of the group if it a collective work. It is difficult to assess the contribution of each student in a group project.

The results of the interview we give in the following table.

Table 4. Results of the interview in organizing a project work or task

Questions	Participants	Indication (percentage)	Comments
1	23	100%	All the respondents are familiar with the project approach
2		100%	All the respondents use the project method in their teaching
3		25%; 25%; 50%	25% - «observer», 25% - «task facilitator», 50% - «researcher»
4		50%; 30%; 10%; 10%; 10%	50% - «learner\researcher», 30% - «researcher», 10% - «creator» and 10% - «leader»
5		80%; 20%	80% - «as classroom task», 20% - «as an independent task»
6		70%; 20%; 10%	70% - «for extracurricular tasks», 20% - «for independent work and research of a specific problem», 10% - «for individual homework»
7		10%; 5%; 5%; 5%; 5%; 5%; 5%; 60%	10% - defining the project goal and justifying its problem; 5% - diversity of information sources, ability to use them correctly; to show creativity in the implementation of the project; 5% - quality in the presentation of results and project product; 5% - justification of their own standpoints; 5% - topicality of the project topic; 5% - choosing the right research questions; 5% - distribution of the roles and their fulfillment; 60% - language accuracy
8		70%; 20%; 10%	70% - «informational and research projects», 20% - «review projects», 10% - «performance and organizational projects»

Organization and effectiveness of project modelling in ...

9		100%	100% - the teacher organizes roles, performance stages, specific tasks during the implementation of the project
10		80%; 20%	80% - project work develops communication competence, research abilities; 20% - helps to work in groups, student-oriented practical task, makes feel the responsibility

Conclusion

The project method began in developed countries in 1905-1911, and then in other countries, in particular, in Kazakhstan, since 2000-2010, it has been used as an interactive method that develops the communicative competence of pupils and students in learning a foreign language. If we look at some data, it should be said that the project method is used in educational programs of Kazakhstan not only as a way of organizing one's own work, but also as a way of evaluating the knowledge of students and pupils after mastering a specific section or topic, that is, it is a very effective method. According to the types of project work, the specific requirements for each, different stages of its organization, aspects of evaluation are determined by the teacher depending on the specific type of the project, and are given to the student to conclude. We tried to reveal that the student shows his/her creativity while performing it, gives a specific solution algorithm to the given problem, team work takes place in its execution, each student defines his/her own role, time is given to perform it, and the project work is directed to practical goals.

From the student's point of view, the project work is a practical type of work and teaching technology aimed at demonstrating the knowledge he has acquired on his own, gathering information according to the problem under consideration, sorting out that information, and taking the appropriate one and presenting some kind of product.

From the teacher's point of view, project work is a didactic tool of teaching and education, which aims at pedagogical, educational goals, uses the knowledge acquired by the student for the appropriate purposes, considers in detail the problem to be solved, and shows his creativity.

There are many different types of project work according to the opinion of scientists, however, research and information, creative projects with practical goals are often performed as a type of project that is often used in educational programs. When performing project work, students develop linguistic, intercultural communicative, creative, information and cognitive skills, that is, project work is effective and has advantages in the school curriculum, only it is necessary to be able to organize it correctly.

The project work has more advantages in developing students' professional competences, develops critical thinking skills, it as effective in organizing in all

levels of education, focuses on practice, experience, teaches students work on information sources, teaches work in collaboration, and encourages to link theory and practice.

The results of the interview helped us to study the importance of the project-based technology in the language classroom. Together with the criteria of assessment we have to pay attention to the stages of its implementations and clear instructions to perform in public. Sometimes, students are not given clear instructions, then they might face difficulties to implement it. According to the analysis of the interview it was found out that some teachers face with the difficulty to assess the student's performance as it is the most cases group work. One more aspect we have to deal with and further research is the popularity of different types of the projects and project applied final products. The survey showed that not all types of projects are familiar to language teachers.

REFERENCES

[1] Shihvarger U.G. Metod proektov v professionalnom obuchenii pedagogov [Project method in professional training of pedagogies]. Novosibirsk. Izd. NGPU, 2013. – 142 s. [in Rus.]

[2] Alekseeva L.V., Krivih S.V., Lobacheva O.V. Proektnaya deyatelnost. Uchebno-metodicheskoye posobie [Project activity. Educational-methodological textbook]. – Moskva: Sputnik+, 2010. – 87 s. [in Rus.]

[3] Bukharkina M.U. Razrabotka uchebnogo proekta [Development of educational project]. – M., 2003. – 140 s. [in Rus.]

[4] Golub G.B., Churakova O.V. Metodicheskiye rekomendatsii «Metod proektov kak tekhnologiya formirovaniya kluchevih kompetentnostei uchasihsyaa» [Methodological recommendations «Project methods as the technology of the formation of key competences of learners». – Samara, 2003. – 234 s. [in Rus.]

[5] Stypniskaya M.A. Novyye pedagogicheskiye tekhnologii. Uchimsya rabotat nad proektami. Rekomendatsii dlya uchasihsyaa, uchitelei i roditelei [New pedagogical technologies. Learning to work on projects. Recommendations to learners, teachers and parents]. – Yaroslavl: Akademiya razvitiya, 2008. – 255 s. [in Rus.]

[6] Alekseev N.G. Proektnyy podhod k formirovaniyu refleksivnogo myshleniya v obrazovanii i upravlenii // Refleksivno-organizacionnyye problemy formirovaniya myshleniya i lichnosti v upravlenii i obrazovanii [Project approach to the formation of reflexive thinking in education and management // Reflexive-organizational problems for the formation of thinking and personality in management and education]. Pod red. I.N. Semeneva, T.G. Boldinoy. – M.: IRPT&GO, 2003. – S. 50-64. [in Rus.]

[7] Saveleva V.V. Professionalnaya podgotovka bakalavrov k proektnoi

deyatelnosti v usloviakh universitetskogo obrazovaniya [Professional training of bachelors to project activities on the conditions of university education]: dissertasiya. – Almaty, 2020. – 182 s. [in Rus.]

[8] Dusheina T.V. Proektnaya metodika na urokah inostrannogo yazika // Inostrannyye yaziki v shkole [Project methods at English language class]. – 2009. – № 5. – S. 41.

[9] Noviye pedagogicheskiye i informatsionnyye tehnologii v sisteme obra [in Rus.]zovaniya: uchebnoe posobie dlya studentov vysshyh uchebnykh zavedeniy [New pedagogical and information technologies in education system: textbook for university students] / E.S. Polat, M.U. Bukharkina, M.V. Moiseeva/ pod red. E.S. Polat – M.: Akademiya, 2008. – 272 s. [in Rus.]

[10] Pahomova N.U. Uchebnoye proektirovaniye kak deyatelnost [Educational projects as an activity] // Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta Seriya «Pedagogika». – Moskva, 2010. – №2. – S. 57-63. [in Rus.]

[11] William N. Bender. Project-based learning. Differentiating instruction for the 21st century. USA, 2012. – P.

[12] Muthia Damaiyanti, Desi Yulastri, and others. The Key Factors of Project-Based Learning Implementation on Higher Education: A Discourse Analysis Point of View // Jurnal Gramatika: Jurnal Penelitian Pendidikan Bahasa dan Sastra Indonesia. – 2024. – Volume 10 Issue 1. – P.1-19.

[13] Nimatullaeva Sh.M. Ispolzovaniye informatsionno-kommunikativnykh tehnologii pri izucheniiy angliyskogo yazika // Munisipalnoye obrazovaniye: innovatsii i experiment [Usage of information-communication technologies in learning English // Municipal education: innovations and experiment]. – 2009. – №6. – S.20-22. [in Rus.]

[14] ShZhMbilimalushularynynzhobalyk-zertteuzhumustarynuymdastyry boiynsha adistemelik usunymdar [Methodological recommendations for the organization of project-research works of small-integrated school learners]. Adistemelyk usunymdar. – Nur-Sultan: I. Altynsarin atyndagy Ulttyk bilim akademyasi, 2019. – 160 b. [in Kaz.]

ТІЛДІ ОҚЫТУ ДӘРІСТЕРІНДЕ ЖОБА ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ МЕН ОНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

*Тілеубекова Э.С.¹

*¹М.Х. Дулати атындағы Тараз Университеті, Тараз, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада тілді оқыту үдерісінде жоба тәсілінің ұйымдастырылуы мен тиімділігі қарастырылады. Мақалада оның анықтамалары, негізгі сипаты, әдістемесі, жоба жұмысын дұрыс

ұйымдастырудағы оқытушы мен оқушының рөлі, қалыптасатын құзыреттіліктер, оны сабақта жүзеге асырудағы мұғалімдер тәжірибесінің тиімділігі мен талдауы қарастырылған. Зерттеліп отырған мақаланың мақсаты – жоба тәсілін тиімді әдістердің бірі ретінде тілді оқытудағы мәні мен маңызын беру.

Жоба әдісін ұйымдастыру мен тиімділігін қарастырудың зерттеу сұрақтары жоба тәсілін, жоба технологиясын анықтау; сабақта жүзеге асырудағы мұғалім мен оқушылардың рөлін анықтау; белгілі бір құзыреттер мен дағдыларды дамытуда өз артықшылықтарын беру; оның коммуникативтік және коллабративтік қабілеттерін қалыптастырудағы сыныптық немесе дербес әрекет ретіндегі маңызын анықтау.

Зерттеу әдістеріне сипаттамалық, салыстырмалы, аналитикалық және прагматикалық талдау кіреді. Зерттеу мақаласы әртүрлі қазақстандық университеттердің, колледждердің және мектептердің ағылшын тілі мұғалімдерінің жобалық әдіс бойынша 10 сұхбат сұрақтарының қорытындысын талдауға арналған.

Жоба технологиясына негізделген зерттеу нәтижелері бойынша авторлар жоба әдісінің, жоба жұмысының оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын, сөйлеу дағдыларын, шығармашылық қабілеттерін дамыту, тәжірибеге бағыттау, ынтымақтастыққа үйрету, өз бетімен жұмыс істеуге тиімді құрал деген қорытындыға келді. Зерттеу тақырыбының ғылыми-тәжірибелік маңызы жоба әдісінің студенттердің кәсіби құзыреттілігін дамытуда артықшылықтары басым екенін негіздеу болып отыр, дегенменде оқытушылар жобаны орындауға нақты нұсқаулар беруі, дұрыс бағалау көрсеткіштері, студенттерді қолданбалы практикалық өнімдер ұсынуға бағыттауы керек.

Тірек сөздер: жобаға негізделген оқыту, жобалық модельдеу, проблемалық тәсіл, білім беру жобасы, студентке бағытталған тәсіл, мақсатты тәсіл, жобалық жұмыс, жүзеге асыру

ОРГАНИЗАЦИЯ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОЕКТНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ НА ЯЗЫКОВЫХ ЗАНЯТИЯХ

*Тилеубекова Э.С.¹

*¹Таразский Университет имени М.Х. Дулати, Тараз, Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы организации и эффективности проектного подхода в процессе обучения языку. В статье рассматриваются определения, ключевые особенности, методология, роль преподавателя и студента в правильной организации проектной работы, формируемые компетенции, эффективность и анализ опыта преподавателей

в ее реализации на уроке. Целью статьи является раскрытие сущности и значения проектной работы как один из эффективных инструментов в процессе обучения языку.

Исследовательские вопросы изучения организации и эффективности проектного метода заключались в определении проектного подхода, проектного обучения; выявлении роли преподавателя и студента; указании его преимуществ в развитии определенных компетенций и навыков; выяснении его значения как учебной или самостоятельной деятельности в формировании коммуникативных и коллаборативных способностей.

Методы исследования включают описательный, сравнительный, аналитический и прагматический анализ. Статья разработана на основе анализа вопросов интервью с преподавателями английского языка из разных казахстанских вузов, колледжей и школ по методу проектов на основе 10 вопросов интервью, направленных на изучение взглядов преподавателей на применения метода проектов, роли преподавателей в реализации проектной технологии на своих занятиях.

По результатам исследования проектной технологии авторы пришли к выводу, что это более эффективный метод для развития критического мышления студентов, навыков говорения, креативности, ориентирован на практику, на обучение в сотрудничестве, на самостоятельную работу. Научно-практическая значимость темы исследования заключается в том, что проектное моделирование имеет больше преимуществ в развитии профессиональных компетенций студентов, однако преподаватели должны давать четкие инструкции по выполнению проектов, правильные критерии оценки, направлять студентов на создание конечных прикладных практических продуктов.

Ключевые слова: проектное обучение, проектное моделирование, проблемный подход, образовательный проект, личностно-ориентированный подход, целевой подход, проектная работа, реализация

Received: November 21, 2024

Information about the authors:

Tileubekova Elmira Seitkalieva – Master’s degree in the specialty 6M020700- Translation study, M.H. Dulaty Taraz University, Faculty of “Philology and Humanities”, Senior Lecturer at the Department of “World Languages, Taraz, Kazakhstan, e-mail: e.tileubekova@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет:

Тілеубекова Эльмира Сейтқалиқызы – 6M020700- Аударма ісі мамандығы бойынша магистр, М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, “Филология және гуманитарлық ғылымдар” факультеті, “Әлем тілдері” кафедрасының аға оқытушысы, Тараз, Қазақстан, e-mail: e.tileubekova@mail.ru

Информация об авторах:

Тілеубекова Эльмира Сейтқалиевна – магистр по специальности 6M020700- Переводческое дело, Таразский университет им. М.Х. Дулати факультет “Филологий и гуманитарных наук”, старший преподаватель кафедры “Мировые языки”, Тараз, Казахстан, e-mail: e.tileubekova@mail.ru

4 Бөлім.

ӘДЕБИЕТТАНУ: ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ

Раздел 4.

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ: ТРАДИЦИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Part 4.

LITERARY STUDIES: TRADITION AND MODERNITY

UDC 82-95

IRSTI 17.07.65

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.029>

**ACTANTIAL STRUCTURE OF BINARY OPPOSITION IN
FOLKLORE ANALYSIS**

***Abildaeva A.D.¹, Aymukhambet Zh.A.²**

***^{1,2} L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan**

Abstract. The article examines scientific definitions and conclusions about binary opposition found in mythological and folklore texts, and also discusses the main conclusions of these works. The purpose of the research work is to analyze the main characteristics of archetypal thinking that appear in mythical texts, systematize stable binary oppositions that form the basis of the mythical image of the universe, and conduct a semantic analysis of their meanings in the structure of the text. The scientific significance of the paper lies in the fact the role of binary opposing in mythology, which originated from mythological thinking and continues today, presents the national worldview and defines the image of the universe in cultural knowledge. The practical significance leads to better understanding of various cultural, social and philosophical concepts based on binary opposition. The main research method is an actant structure uncovering the significance of parallel resistance viewed as based on investigation blend, acceptance allowance techniques. The research contributes to the scientific field of theory of literature and ethnology, which is supported by the findings gained as a result of the thorough study. On theoretical grounds, the main function of myths in the process of understanding the world by overcoming the contradictions of the universe is comprehensively examined. The pattern of myth, which was for ancient people a guide to understanding the world, understanding the secrets of the environment and preserving it in harmony with each other, occupies a permanent place in the human consciousness and becomes the source of works. The main finding of the research are the examples that demonstrate the binary oppositional structure and the type of action of the opposition in mythical texts in literary criticism and determine the actant activity that arises on this basis, which proves the practical significance of the research results.

Keywords: binary opposition, actantial structure, myths, folklore, contradiction, actant structure, mythical consciousness, creation

Introduction

Presently, the strategy for examination of binary opposition resistance (logical inconsistency), which started to work as a general device for grasping the universe in the hypothesis of reasoning and social examinations, is likewise effectively utilized in phonetics. Myth was used to convey a straightforward understanding of reality in the early stages of society's development. Main binary oppositions like south//north, earth//heaven, light//darkness, life//death, etc. are used in the collective mind to explain life in space. Straightforward models of the association of the code of thought (without anyone else or as an underlying component of mythologemes (a plot-consistent design comprising of actants)) bring an objective part into the underlying condition of the old current lifestyle and lay out recently arising socially significant relations that manage the collaboration of individuals in the proto-monetary and strict ceremonial circles. organized and arranged [1, p.58].

The gradual transition from an unsystematized form of thinking to a systemized, i.e., binary form created the prerequisites for the formation of a fundamentally different paradigm in early society: "The introduction of the concept of dualism established the first social norms of behavior that are not allowed in society, curbing evil in a person, self-discipline" [2, p.120]. Thus, the binary opposition fixed in myths can be considered the ideological basis of the original worldview matrix of the first man, a special form of intellectual processing of external stimuli. In this regard, the binary acts as an invariant structural basis of any semantic activity derived from the primary and fundamental metaopposition of "I//Other" in culture" [3, p.12].

Parallel resistance, considered a new concept in science, is applied widely, spanning areas from poetic expression to the social patterns that integrate both ideal and material culture, as well as the organic rhythms of daily life. According to various scholars like N. Bohr, V. Heisenberg, and Yu.M. Lotman, the universal binary opposition underpins the way any representation of the universe is understood, whether ancient or modern. The idea of comprehending the world through a dual perspective highlights the challenge of fully grasping it.

Binary opposition holds significant importance in the cultural studies framework of renowned scholar Yu.M. Lotman. He highlights that oppositional pairs, such as linear discrete and homeomorphic continuum forms of organization, are present at every level of human activity. These pairs are deeply connected to the different modes of thinking associated with the brain's right and left hemispheres. Examples of such oppositions include "childlike traits - adult traits," "action - performance," and "visual thinking - verbal thinking" [4, p. 38]. When the universe is understood from a semiotic perspective, the corresponding binary opposition is

immediately identified, driving the internal dynamics of the semiotic system and its capacity to transmit information. In his theory, Lotman emphasizes the role of the integration mechanism as part of a metalanguage system, regarding meta-linguistic features as essential for “intellectual integrity” [4, p. 39], with binary opposition serving as the building blocks of this metalanguage.

The idea of presenting the text through binary opposition continued in the structuralism of K. Lévi-Strauss. Traditional society, taking knowledge of the universe as a form of knowledge, characterized this wholeness through its unique manifestations. According to a semiotic scientist V.P. Rudnev, binary opposition for all humanity is described as a system of intuitive ideas about reality as the main tool for describing or reproducing the image of the universe [5, p.127].

Literature review

It is known that the theory of myth began to form since the 19th century. In the works of foreign scientists like Ya. Grimm, W. Grimm, M. Muller, J. Vico, F. Schelling, F. Schlegel, A. Schlegel, F. de Saussure, K. Lévi-Strauss, E. Taylor, G. Spencer, W. Wundt, K.G. Jung, M. Eliade, O. Rank, Yu.M. Lotman, R. Barth, F. Losev, E. Ya. Rezhbek, I.A. Edoshina, valuable conclusions about the nature of myth and its function in cultural and literary knowledge were made, while in the works of Kazakh researchers as S. Kaskabasov, E. Tursynov, R. Berdybaev, Sh. Ibraev, S. Kongibai, Z. Nauryzbaeva, Zh. Aymuhambet the meaning of myth as a genre of folklore, as well as philosophical, cultural, linguistic, literary-theoretical analysis was implemented.

In the 20th century, various branches of humanitarian education turned to mythological issues and the phenomena of social life and collective consciousness related to them, because today myth is understood not only as a form of ancient literature, but also as a state of consciousness. Fundamental cultural contradictions such as “life - death”, “truth - illusion”, “lie - truth” are neutralized in mythological consciousness. Myths emerge when the dominant rationalist worldview either rejects or loses grasp of certain events [6, p.9]. The chaos in the mind caused by the excessive amount of information and their vagaries in modern culture causes a compensatory reaction of the subconscious mind associated with the archetypal structures underlying the myths. According to the founder of analytical psychology K.G. Jung, myths are always reflected in the individual psyche of a person, even if they arise in the collective unconscious.

The name of French ethnologist K. Lévi-Strauss is associated with the use of a structural approach in the study of mythological consciousness, which is particularly relevant today. K. Lévi-Strauss considered mythological thinking in terms of bricolage (French bricolage - rebound of a billiard ball), i.e., universal interconnection. The ethnologist has a certain custom of expressing some kind of binary opposition in his native culture. It is impossible to know exactly which is associated with modern man, because the connection between the signifier and the signified has disappeared into the depths of history. The ethnologist finds a

similar custom (hitting one's ball against his ball) among primitive people. Even in early humans, this habit is associated with binary opposition (the ball hits the side and bounces back). Lévi-Strauss calls this "generalization" and defines the signified (binary opposition). The ethnologist, who performed this operation with a different custom and rediscovered the same resistance, can now compare these customs [7, p.452-453]. K. Lévi-Strauss analyzed various forms of culture and social customs according to their similarity to the language system, revealed their binary structure, and came to the conclusion that there is a unified structure in the myths that appeared in the early community, and therefore myths performed the same socio-cultural function. Understanding the world by overcoming contradictions in the universe was the main function of myths. If the scientist holds the point of view that people have the same way of thinking and ability to think in any era, the next French ethnologist L. Lévy-Bruhl suggests that the human race in the first community looked at the world from our current point of view, but perceived it with a different mindset [8, p.15]. Perception of the universe through binary opposition is also relevant for modern man with the same mental structure. Lévi-Strauss, talking about the similarity of perception between modern and primitive people, says: The eye provides the brain with more than just basic shapes, as it did in ancient times; it also offers a system of binary oppositions, such as stillness versus motion, and color versus colorlessness. When the eye or brain receives this simple information, it reconstructs the object as a whole, even though the object was never fully perceived in its entirety [9, p.93].

The impression of the world in general by the proprietors of fanciful cognizance demonstrates that the space-time model mirroring the different idea of the universe is made utilizing a restricted arrangement of paired resistances. The world is normally one, however what is separated during the time spent insight can be viewed as one. Albeit the fantasies of the principal creation lead to an unlimited chasm (tumult), the general concept of turmoil should be the consequence of past complex idea tasks. Space and time in the universe, which consist of measure and rhythm, are the outcomes of these division operations. It very well may be counted, estimated, looked at and eventually perceived.

Materials and methods

The study examined texts that focused on the concept of *paired (binary) opposition*. These texts, referred to as *legend texts*, were analyzed in depth to uncover how binary oppositions were constructed and represented. The *actant structure* - a narrative framework based on the roles characters play in a story - was analyzed to understand how binary oppositions contribute to meaning within the texts. The study employed methods of *investigative synthesis* and *inductive reasoning*, which involved drawing general conclusions from specific examples within the texts. To explain the theoretical significance of binary oppositions, the *structuralist method* was primarily used. This approach looks at the underlying

structures of texts, especially how meaning is generated through oppositions. During the analysis, the *principles of the comparative method* were applied, which allowed the researcher to identify similarities and differences across texts and clarify the role of binary oppositions.

Results and discussion

A legend is a representative story that effectively makes sense of reality with regards to mankind and the universe, about Divine beings and different startling evil spirits, phantoms and rescuer legends. Individuals in specific periods grasped legend not as a made up world, but rather as the main truth of the whole universe. Legend filled in as the fundamental system of social coherence and as a model of significant types of conduct. The primary plots of old legends are rehashed in autonomously creating societies. A legend is introduced as a story and is reflected in friendly construction, workmanship, verse, images in engineering and dress. The audience's impression of a fantasy as a genuine story recognizes it from a fantasy. Toward the start of fantasies is a legend, in the event that we take a gander at current fantasies, we can figure out native ideas [10, p.64].

A myth is an ancient worldview that represents mankind's understanding of the creation of the world. The myth describes various phenomena of the world, creatures, the creation of the world, and the emergence of humanity. In the second stage of the later mythical consciousness, the creation of the world, man and his environment, the behavior of other creatures on the earth, etc. are described in an explanatory and cognitive manner. Regarding myth in Kazakh science Sh. Scientists such as Ualikhanov, A. Margulan, A. Konyratbaev, S. Kaskabaev, Sh. Ybyraev, E. Tursynov, S. Kondybai wrote special scientific studies. A myth is the universe in the ancient, original knowledge of ancestors, its personal worlds, concepts about the life of the first people of that universe.

Binary opposition comes from F. de Saussure's theory of structuralism. According to Saussure, binary opposition is the means by which language units acquire meaning or meaning. Each unit is defined by association with another term, as in binary code. This is not a conflict, but a structural, complementary relationship. Saussure showed that the meaning of a sign derives from its context (the syntagmatic dimension) and the group to which it belongs (the paradigm). An example of this is that we cannot understand "good" until we understand "evil". In other words, binary opposition is a pair of interrelated terms or concepts whose meanings exclude each other [11, p.118]. Binary opposition is not only used in language when it comes to conceptual understanding. Many researchers use binary opposition as a tool to present their ideas. For example, in Chinese philosophy there is a well-known concept such as yin and yang, in Islam angel and demon, in biology male and female, in nature heaven and earth, etc. This shows that binary opposition is widely used in all fields of knowledge, including philology [12, p.83].

Binary opposition is considered as a universal tool of truth recognition in science. Its left side is usually positive (pleasant), and its right side is negative (unpleasant). According to scientists, such opposition originates from mythological consciousness. All binary oppositional pairs are always united by the meaning of opposites. Here, one pair of oppositions is pleasant, good, and the other opposite is unpleasant [13].

There are many acting characters in modern Kazakh mythology. One of these characters is a villain, while others are a friend of man. In the work entitled “Mythical characters of Kazakh”, which enumerated the mythical characters of Kazakh lore, they were classified as follows:

Totem characters: blue wolf, blue ox.

Shaman characters: Samruk, Baiterek, Baksh.

Demonological characters: albasti, jeztyrnya, zhalvauz, copper old woman, fairy, devil, demon, diu.

Chthonic characters: giants (black giant, one-eyed giant, Shoynikulak, Three giants, Ayu dau), giants (alangasar, arsalang, Tolagai, Ersary, Ultankul), dwarfs (half-eared, one-year-old tall, forty-year-old bearded).

The main characters: magical helpers (Tausogar, Koltausar, Sakkulak, Zelayak, Epti), pirs (Kambar ata, Zengi baba, Oysyl kara, Sessek ata, Shepherd ata).

Transformed mythical characters: Kanbak chal, Tazsha boy [14, p.6].

Among them, the characters like **blue wolf**, **blue ox**, **samruk**, and **bayterek** appear in a positive image, while all demonological characters are negative and evil. Among the giants, the black giant, the one-eyed giant, the bear giant, and Choynkulak are evildoers, while the Three Giants are described as naive, gullible, and do not harm those around them.

According to the actant category, mythic characters who appear as subjects, addressees, helpers or villains are different from others, that is, they are “specially created”. They do not obey the laws that the human race obeys. This is how researchers of mythic heroes perceive their personospheric world. And the nature of the heroes of legends and fairy tales is a little different from them. In terms of their quality characteristics, they are similar to the heroes of myths, but they are people who obey the laws characteristic of the human race and cannot violate them [15, p.83].

The most common binary pairs in myths are:

1. **Heaven – earth.** In the myths of the Kazakh people about the creation and knowledge of the universe, there is a belief that the *blue sky* is the **father**, and the *black earth* is the **mother**. Mythical images that show this knowledge are **sky - father - God** and **earth - mother - Umai**. If we look at these examples, in the mythic worldviews about the creation of the world, the origin of male and female can be seen from mythologically similar characteristics. It is clear that the pair of archetypal images in the mythic knowledge of heaven and earth have a special place in human philosophy and culture.

According to K.G. Jung, who introduced the concept of archetype to science, Anima (male) and Animus (female) are archetypal images that also exist in the mythologies of the peoples of the world. According to the scientist, Anima and Animus have a big role in distinguishing the individual characteristics of female and male psychology. Anima represents the archetype of life and is perceived as a masculine spirit, and Animus is given as a feminine spiritual image [6, p.89]. In the mythological system of thinking, which is the first historical form of worldview and cultural consciousness, dualistic nature is recognized in the form of man and woman, white and black, virtue and evil, and life is based on the struggle and unity of opposite concepts in these two systems. By analyzing term combinations in terms of formal and structural meaning, terms with the same grammatical forms but different semantics were distinguished and marked with conventional symbols, which helps to prevent homonymy during automatic language processing [15, p. 24].

In the ancient writings, the special respect of the Turkic people to the Blue God can be seen. For example:

Turk Bilge Kagan, created by God

God on high

When the black earth below was created

A human was born between them.

My father, Elteris, and my mother, Elbil, my God took to the sky and lifted him up.

After God gave him strength

My father Khagan's army was like a wolf.

For the ancient Turks, Tanir (God) was regarded as the supreme ruler of all creation, closely associated with the concepts of "Blue" and "sky." In shamanism, "Heaven" was considered the most powerful creator, and the "Blue God" was synonymous with the blue sky. Among Kazakhs, the adjective "blue" in this context refers to a physical scene, while the noun "god" is a synonym for the word "blue." According to Sh. Ualikhanov [7, p.183], during the time of Genghis Khan, Muslims translated the word for God as "Allah," while Europeans used the term "deus." In the "Kultegin" inscription, the phrase "God will make destiny" reflects the belief that the fate, prosperity, and health of all people are controlled by that God, who exerts his power from heaven [8, p.30].

Kazakh fairy tales are closely tied to mythological events, and their plots are shaped by the primary function of myth—modeling the universe. Over time, mythological oppositions transitioned into the folklore representation of the universe. The central opposition in the myth of creation is the contrast between chaotic disorder and ordered space: "chaos separated the main features of the opposition and appeared as a starting point" [9, p.9].

2. Fairy – an angel: Fairies are mystical beings often linked to the wonders of the world. They inhabit desolate forests and deserts, neither allies nor enemies

of humanity. Fairies are invisible to humans and exist in a mysterious realm between this world and the next. In the well-known fairy tale “Kula Mergen,” the fairies say: “We are nomadic fairies, living where the people of our land do not dwell.” If a human encounters a fairy, he is gifted a girl, whose father is a fairy king. The passage emphasizes that in the vast universe, nothing is more sacred than humanity, and God’s prophets and friends come from humankind. This reflects our ancestors’ perception of the fairy world. In folklore, fairies are depicted as a community or nation with a lifestyle similar to humans. Fairy daughters are described as beautiful. National legends distinguish between two types of fairies: Muslim and infidel fairies, with Muslim fairies generally being harmless to people. Angels, on the other hand, can exist anywhere—on earth, in heaven, or among us. Their number is known only to the Creator. Each angel has a role: some worship constantly, others uphold the order of existence, and some perform feats beyond human capacity. There are angels who guide people toward good, protect them from harm, and assist believers in times of difficulty [11].

3. Life – death: Oral literature is a key part of traditional culture, as it encapsulates folk wisdom, experience, and ideas about the positive and negative aspects of life. “Life” and “death” are central to this, and the binary opposition of “living - dead” appears in mythology as a contrast between the world of the living and the world of the dead. The “living” are connected to the physical world, while the “dead” are portrayed as individuals who have departed to the afterlife, or as part of a mythical realm that no longer exists. This opposition is prominent in Kazakh folklore, manifesting through various mythological characters found not only in fairy tales tied to rituals and myths but also in heroic epics. In these epics, the binary of “living - dead” often intertwines with the opposition of “virtue - evil.”

4. Success – failure: In his exploration of the concept of success versus failure, L.A. Mullar notes that fairy tales are based on the resistance to certain actions and the difficulty of performing them. This struggle is reflected in the fairy tale’s plot through oppositions such as banning versus breaking a ban, winning versus losing, killing versus resurrection, and blessing versus restoring memory. The fundamental mythological opposition of “success - failure” is represented through various events in the storyline.

1) The contrast between spiritual success (true success) and material success (false success);

2) The opposition between movement and dynamism (success) and stillness or apathy (decline) as mental states; symbolically, this represents the contrast between life (success) and death (decline);

3) The contrast between the miraculous (genuine success) and the real or rational (false success);

4) The opposition between the sublime or unique (success) and the ordinary or stereotypical (decline);

5) The contrast between individualism and freedom (success) and societal resistance (decline);

6) The contrast between nature (true success) and human creations (false success), which reflects the cosmocentric perspective of the human worldview [12, p.53-55].

In conclusion, mythological consciousness is embodied in the mythical representation of the universe, serving as a foundation for understanding reality. The mythological model of the universe is a bipolar structure made up of interconnected binary pairs. Myths are not fabricated stories, but rather a people's truth about the universe and humanity, grounded in human experience accumulated over centuries. The famous mythologist S. Kondybai says that "Myth is certainly not a historical evidence, but the knowledge of a specific historical society, formed in connection with its spiritual development, has its historical basis, formed in connection with its spiritual development, has a logic, that is, a world that can be considered as "truth" [13, p.11].

The fight between good and evil in mythical lore has a constant plot, which is manifested in fairy tales in the form of a hero's battle with a seven-headed dragon. A dragon is a creature that has collected the evil of the universe in one body. Only a hero of a special born hero can stand against him. There is a meaning in defeating this evil force that terrorized the entire country and made human beings its food. In the words of the researchers, they say:

In fairy tales, legends, ancient epics, and sagas, battling and defeating a seven-headed dragon is portrayed as a significant and heroic achievement. This victory symbolizes the triumph of good over evil, carrying a profound meaning. The nature of evil is depicted in a purposeful and comprehensive way, with the dragon embodying these traits. The hero's bravery, intelligence, cunning, and immense strength are highlighted in their struggle against the dragon. The hero's ultimate goal is to protect a peaceful land from a malicious enemy like the dragon [14, p.203].

Conclusion

Binary opposition is a universal tool for the rational definition of the universe, in which two opposite concepts are simultaneously considered, one of which affirms a certain quality, and the other denies it. Understanding binary opposition can be a useful tool for analyzing various phenomena and processes in various fields. It also helps to better understand various cultural, social and philosophical concepts based on binary opposition. Binary opposition is used in all areas. For instance, both in antiquated legends and in our cutting edge life, differentiations, for example, great and malevolence, obscurity and light are frequently utilized. These differentiations mirror the basic inconsistencies that exist in culture. They help individuals comprehend and arrange their general surroundings. Paired resistance in scholarly examinations depicts the kind of

resistance in the construction of the fantasy and shows the significance of the contention. The conflict is caused by concepts and phenomena with opposing meanings that appear almost anthropomorphic. On this premise, the proprietors of activities at two marks of the perceived question - actant not entirely settled. Two or three ideas that we grouped above and their change into an actant turned into an extremely durable theme in folklore and turned into a wellspring of creative reasoning in the later time.

The analysis revealed that *paired (binary) oppositions* play a central role in shaping the structure and meaning of legend texts. These oppositions—such as good vs. evil, light vs. darkness, hero vs. villain—form the foundation of narrative development.

The actantial analysis showed that characters often function in oppositional pairs, highlighting their contrasting roles and values. This structure emphasizes conflict and resolution, which are key elements in traditional storytelling. The structuralist approach confirmed that binary oppositions are not random but part of a deeper cultural and linguistic system. They serve as tools for organizing meaning and reflect broader human ways of thinking.

Through the comparative method, the study found that despite cultural or contextual differences among the texts, the use of binary opposition remains consistent. This supports the idea that such structures are universal in narrative traditions. The synthesis and inductive analysis demonstrated that meaning in legend texts often emerges through contrast. Binary oppositions are not just thematic devices but essential to understanding characters, plot development, and moral messages.

REFERENCES

- [1] Verstin I.S. Pervobytnoe myshlenie i konsepsia binarnykh oppozitsii A.M. Zolotareva [Primitive reasoning and concept of binary opposition of A.M. Zolotareva] // Vestnik REU. – 2013. – No. 6. - S. 58-59. [in Rus.]
- [2] Zolotarev A.M. Rodovoi stroi i pervobytnaia mifologia [Tribal system and primitive mythology]. – M., 1964. – 292 p. [in Rus.]
- [3] Razdăkonova E.V. Ontologicheskaiia fŷnksia mifa: mif kak bytŷnaia svăz mejdŷ “mifosom” i “logosom” [The ontological function of myth: myth as an existential connection between “mythos” and “logos”] // Izvestia Tomsk Polytechnic University. – 2010. – No. 6. – 155 p. [in Rus.]
- [4] Lotman Iŷ.M. Izbrannye statŷi [Selected articles]. – Tallinn: Alexandra, 1992. – S. 38-52. [in Rus.]
- [5] Rŷdnev V.P. Slovar kŷltŷry XX veka [Dictionary of 20th Century Culture]. – Moscow: Agraf, 1997. – 230 s. [in Rus.]
- [6] Maslova S.V. Miforazrŷhitelnaia i mifosozŷdatelnaia tendensŷi v sovremennoi kulture [Myth-destroying and myth-creating trends in modern culture]: avtoreferat ... kand. filos. nauk. - Tomsk: izd-Vo TUSUR, 2007. – 20 s. [in Rus.]

- [7] Levi-Stross K. *Strukturnaia antropologia* [Structural anthropology]. – Moscow: Nauka, 1995. – 399 s. [in Rus.]
- [8] Levi-Brúl L. *Pervobytnoe myshlenie* [Primitive thinking]. – Sankt-Peterburg: “Academic project”, 2022. – 430 s. [in Rus.]
- [9] Levi-Stross K. *Mif, ritual ı genetika* [Myth, ritual and genetics] // *Priroda*. – 1978. – No. 1. – S. 90-103. [in Rus.]
- [10] Nurekeshova G.R. *Aǵylshyn-qazaq-qytaı shyǵarmalaryndaǵy mıfologıalyq beınelerdıń ulttyq sıpaty* [National character of mythological images in Anglo-Kazakh-Chinese Works] // *Bulletin of Yassawi University scientific journal*. – 2019. – No. 3 (113). – B. 62-70. [in Kaz.]
- [11] Sossúr F. de. *Kýrs obshei lingvısıkı* [Course of General Linguistics]. – Moscow: Logos, 1998. – 296 s. [in Rus.]
- [12] Putri A., Sarwoto P. *Dictionary of 20th Century Culture lus. Saussurian. Binary Opposition as the Narrative Structure of Williams’ Summer and Smoke* // *Journal of Language and Literature*. – 2016. – № 16(01). – P. 82-98. [in Eng.]
- [13] Dúngenbaı E.N., Otarbekova J.K., Kaimaz Z. *Amanat pen qıanat konseptileri opozısıa retinde* [Concepts of Amanat and abuse as opposition]. <https://cyberleninka.ru/article/n/amanat-pen-ıyanat-kontseptilepi-oppozitsiya-petinde> (accessed: 8.10.2023). [in Kaz.]
- [14] Itegulova S. *Qazaqtyń miftik keıipkerleri* [Mythical Kazakh characters]. // (Sh. Shaıahmetov atyndaǵy Tilderdi damytýdyń respýblikalyq úlestirý-ádistemelik ortalyǵy. – Astana, 2016. – 276 b. [in Kaz.]
- [15] Abdikarim N., Yskak B.D., Mahsud O.Zh. *Bınarlyk terminderdin formaldyk-kurylymдық model’der* [Formal structural models of binary terms] // *Abylai han atyndaǵy QazKhQzhaneATU Habarshysy, Filologiya seriyasy*. – 2024. – №1 (72). –B. 14-30. [in Kaz.]

ФОЛЬКЛОРДЫ ТАЛДАУДАҒЫ БИНАРЛЫ ОППОЗИЦИЯЛАРДЫҢ АКТАНТТЫ ҚҰРЫЛЫМЫ

* Абилдаева А.Д.¹, Аймұхамбет Ж.А.²

^{*1,2}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана, Қазақстан

Андатпа. Мақалада мифологиялық және фольклорлық мәтіндерде кездесетін бинарлы оппозиция туралы ғылыми анықтамалар мен тұжырымдар зерделеніп, осы еңбектердің негізгі тұжырымдары қарастырылады. Зерттеу жұмысының мақсаты – мифтік мәтіндерде кездесетін архетиптік ойлаудың негізгі сипаттамаларын талдау, ғаламның мифтік бейнесінің негізін құрайтын тұрақты бинарлы қарама-қайшылықтарды жүйелеу және олардың құрылымындағы мағыналарына семантикалық талдау жасау. Мәтін. Жұмыстың ғылыми маңыздылығы мифологиялық ойлаудан бастау алып, бүгінде жалғасын тауып келе жатқан бинарлы қарсылықтың

мифологиядағы рөлін, ұлттық дүниетанымды ұсынып, мәдени танымдағы ғалам бейнесін айқындауында. Практикалық маңыздылығыекілік оппозицияға негізделген әртүрлі мәдени, әлеуметтік және философиялық концепцияларды жақсырақ түсінуге мүмкіндік береді. Негізгі зерттеу әдісі - параллель қарсылықтың маңыздылығын ашатын актант құрылымы. Зерттеу әдебиет және этнология теориясының ғылыми саласына өз үлесін қосады, бұл жан-жақты зерттеу нәтижесінде алынған тұжырымдармен расталады. Теориялық негізде мифтердің ғаламның қайшылықтарын жеңу арқылы дүниені тану процесіндегі негізгі қызметі жан-жақты қарастырылады. Ертедегі адамдар үшін дүниені танып-білуге, қоршаған ортаның сырын танып, бір-бірімен үндестікте сақтауға бағыт-бағдар берген миф үлгісі адам санасында тұрақты орын алып, шығармалардың қайнар көзіне айналады. Әдебиеттанудағы мифтік мәтіндердегі оппозицияның бинарлы оппозициялық құрылымы мен әрекет түрін көрсететін және осы негізде туындайтын актанттық белсенділікті айқындайтын мысалдар зерттеу нәтижелерінің практикалық маңыздылығын дәлелдейтін мысалдар зерттеу жұмысының негізгі тұжырымы болып табылады.

Тірек сөздер: бинарлық оппозиция, актантты құрылым, мифтер, фольклор, қайшылық, актанттық құрылым, мифтік сана, жаратылыс

АКТАНТНАЯ СТРУКТУРА БИНАРНОЙ ОППОЗИЦИИ В АНАЛИЗЕ ФОЛЬКЛОРА

* Абилдаева А.Д.¹, Аймұхамбет Ж.А.²

*^{1,2}Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются научные определения и выводы о бинарной оппозиции, встречающиеся в мифологических и фольклорных текстах, а также рассматриваются основные выводы этих работ. Цель исследования – проанализировать основные характеристики архетипического мышления, фигурирующие в мифических текстах, систематизировать устойчивые бинарные оппозиции, составляющие основу мифического образа мироздания, и провести семантический анализ их значений в структуре мифологического образа мира. текст. Научная значимость статьи заключается в том, что роль бинарного противопоставления в мифологии, зародившаяся из мифологического мышления и продолжающаяся в настоящее время, представляет национальное мировоззрение и определяет образ мироздания в культурном знании. Практическая значимость заключается в глубоком понимании различных культурных, социальных и философских концепций, основанных на бинарной оппозиции. Основным методом исследования является актантная структура, раскрывающая значение параллельного сопротивления, рассматриваемая на основе

сочетания исследования и методов допуска. Исследование вносит вклад в научную область теории литературы и этнологии, что подтверждается результатами, полученными в результате тщательного изучения. На теоретической основе всесторонне рассматривается основная функция мифов в процессе познания мира путем преодоления противоречий мироздания. Образец мифа, который был для древних людей руководством к познанию мира, познанию тайн окружающего мира и сохранению его в гармонии друг с другом, занимает постоянное место в сознании человека и становится источником произведений. Основным выводом исследования являются примеры, демонстрирующие бинарную оппозиционную структуру и тип действия оппозиции в мифических текстах в литературоведении и определяющие актантную активность, возникающую на этой основе, что доказывает практическую значимость результатов исследования.

Ключевые слова: бинарная оппозиция, актантная структура, мифы, фольклор, противоречие, актантная структура, мифическое сознание, творчество

Received: April 12, 2024

Information about the authors:

Aigul Zhilkabayevna Abildayeva – doctoral student of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, e-mail: zhylykybai.phd@mail.ru, ORCID: 0009-0005-6241-4027

Zhanat Askerbekkyzy Aymukhambet – Doctor of Philological Sciences, Professor, Department of Kazakh Literature, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, e-mail: a_zhanat@mail.ru, ORCID: 0000-0002-7061-3000

Авторлар туралы мәлімет:

Абилдаева Айгуль Джылкабаевна – докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, e-mail: zhylykybai.phd@mail.ru, ORCID: 0009-0005-6241-4027

Аймұхамбет Жанат Әскербекқызы – филология ғылымдарының докторы, қазақ әдебиеті кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, e-mail: a_zhanat@mail.ru, ORCID: 0000-0002-7061-3000

Информация об авторах:

Абилдаева Айгуль Джылкабаевна – докторант Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, e-mail: zhylykybai.phd@mail.ru, ORCID: 0009-0005-6241-4027

Аймұхамбет Жанат Әскербекқызы – доктор филологических наук, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан e-mail: a_zhanat@mail.ru, ORCID: 0000-0002-7061-3000

UDC 8.81

IRSTI 16.21.55

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.030>

CRITICAL ANALYSIS OF DISCOURSES ON ABAI QUNANBAYULI IN MODERN RESEARCH: NATIONAL IDENTITY, IDEOLOGIES AND INTERPRETATION ISSUES

***Bekzhanova Zh.Y.¹, Satbay Zh.², Shynatay Y.³**

***^{1,2,3} Aktobe Regional University named after K.Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan**

Abstract. The article explores how the Kazakh national icon and poet Abai Qunanbayuli is portrayed in contemporary academic discourse. As a case study, it focuses on four key sources as part of an extended national project to explore the narratives surrounding Abai, aiming to identify why he is distanced from the national identity of younger generations and remains relatively unknown or misunderstood. The research employs qualitative critical discourse analysis, examining the ideologies and values promoted in the selected works, and is framed by the concept of symbolic capital. It focuses on how Abai is referred to and how his name is exploited to endorse certain viewpoints and legitimize certain ideas on the political and social topics. The findings of the study are the following: the majority of sources traditionally portray Abai as a cultural symbol and icon idealising him and showing him as an uncritical veneration; the discourses use Abai's name and legacy to legitimize their viewpoints and recommendations; there are also multiple fallacies and irrelevant assumptions regarding Abai's intended messages and his historical identity. The paper makes an attempt to explain why there is a gap between Abai's creativity/personality and new generatio. We address sensitive issues of overusing and misusing Abai's name as well as misinterpreting historical facts around his personality which might contradict each other and evoke misunderstanding and doubts in anything written about the poet and his creativity. The article advocates for careful consideration, and even selective censorship, when invoking Abai's name in academic publications. Theoretical significance of the research lies in its contribution to the field of Abai Studies (Абайтану – Kaz.), critical discourse analysis, particularly as it pertains to the construction of national identity and the exploitation of symbolic figures in political and academic narratives.

Keywords: Abai, ideologies, critical discourse analysis, symbolic capital, (mis)interpretation, national identity, reference, legitimation

Introduction

A pivotal and canonic figure in the Kazakh literature and culture Abai Qunanbayuly has an impact which extends across both the Soviet and post-Soviet periods. His role in shaping national identity in Kazakhstan prompts important

questions about how his legacy has been represented and interpreted over time. This article investigates contemporary perspectives on Abai, focusing on how his image has been formed, utilised, and sometimes misinterpreted in recent decades.

The article aims to identify and analyse trends in the current literature on Abai, examining why his legacy might still be misunderstood. By employing critical discourse analysis (CDA) and the concept of symbolic capital, the study explores how Abai's cultural, intellectual, and spiritual contributions have been leveraged in both Soviet and post-Soviet contexts to bolster national identity. The article shed light into the ways how Abai is depicted in contemporary discourse over the past 20 years and what deficiencies or inaccuracies exist in the literature concerning Abai's legacy.

The analysis of five academic sources which reveal the overidealization and misattribution of Abai's ideas, which contribute to a distorted understanding of his true contributions. This has created a disconnect between portrayals of Abai and the perceptions of younger generations. The article advocates for a more balanced and critical approach to studying Abai's work to better grasp his legacy and avoid ideological misuse.

Abai Qunanbaiuly (1845-1904) is an iconic figure in Kazakh literature, culture, and spirituality. The popularity he gained in both the Soviet and post-Soviet eras of Kazakhstan raises questions about his canonic function in the nation-building and identity-building of Kazakhs during these periods. In the Soviet era, M. Aueyzov was the essential writer who presented Abai to the entire Soviet space in 1956 through his classical and renowned novel *Abai zholy*. Studies show that Aueyzov had to struggle to 'Sovietize' Abai, adjusting his image to fit Soviet interests and serve in shaping Soviet identities of Kazakhs [1, 2]. Certain aspects of Abai, such as his commitment to Islam, were concealed from Soviet readers, as the period did not welcome religiousness.

Kudaibergenova [3] posits that, despite the large body of studies on Abai and the enduring legacy of his works, he remains incomprehensible and misunderstood by the younger generation. Her work calls for a rethinking and rereading of Abai's heritage. Our article, in response, partly agrees with the assertion that he is misunderstood. However, we argue that there have been sufficient attempts to explore Abai's image and heritage.

This article aims to reveal patterns in the bulk of research about Abai, how he is represented in contemporary studies, and why he might still be misunderstood by younger generations. Using the critical discourse analysis, we draw on P. Bourdieu's theory of symbolic capital to examine how Abai's cultural, intellectual, and spiritual legacy has been leveraged in the post-Soviet context in Kazakhstan to serve as a resource for national identity. Our analysis addresses the following research questions:

- Who is Abai and how is he presented to a contemporary reader, according to recent discourses over the past 20 years?

- What is missing or flawed in the literature on Abai's heritage?

To answer these questions, we analyze five sources of literature on Abai as a case study and employ a critical discourse analysis (CDA) to identify patterns in his representation.

Methods and materials

The study examines four academic books on Abai as a case written in Kazakh and Russian languages between 2020 and 2022 in Kazakhstan. These books are part of a series of 24 volumes produced by scholars from the Abai Academy, published under the state-funded project "The Legacy of Abai Qunanbayuly in the Aspect of Social Sciences and Humanities" ("Наследие Абая Кунанбайулы в аспекте общественно-гуманитарных наук"). At this stage, we intentionally focused on state-funded academic sources to observe the official narratives about Abai. These sources can be seen as representative of the perspectives held by political elites and what they aim to convey to the public.

The four books were selected from the 24-volume series and retrieved from the National Academic Library of Kazakhstan in Astana, as they are only available in hard copy (no electronic versions exist). The sources were organized into note-taking tables for data extraction, where we summarized each book, documenting references, methods used, findings, and further sources to explore. Additionally, we highlighted the key ideas that stood out in terms of how Abai and his legacy are portrayed.

This data was analyzed using Critical Discourse Analysis (CDA) to identify key patterns in the discourses that address both research questions. CDA, as understood by scholars like Fairclough [4], Wodak [5], and Van Dijk [6], reveals how social actors are represented, uncovering the ideologies, inequities and power relations embedded in their portrayal. In this study, we focus on legitimization of ideologies and nomination and reference across the discourses, and we analyze how Abai is referred to and how discourse producers legitimize their political ideas through references to Abai's name and legacy.

Using this method, we annotated and categorised the findings and key ideas regarding Abai and his works. The labels were then grouped into broader themes. Ultimately, we identified three main ways in which Abai is described: as a cultural icon, as a political force and legitimizer, and the poet whose personality produces confusing discourses.

Results and discussion

Abai as a Cultural Icon

The nomination of Abai is crucial for legitimizing discussions about him and promoting his ideas. The books consistently employ highly positive language and metaphors to present him as an iconic figure and symbol of Kazakh identity:

Титан национальной поэзии

Titan of national poetry [7, p.15].

Абай – это гений, сумевший создать идеал нации

(Abai is a genius who created the ideal of the nation) [7, p. 13].

Микрокосм казахской культуры

(Microcosm of Kazakh culture) [7, p. 13].

Дана ақын, ұлы ақын

(A wise poet, a great poet) [8, p. 13].

Извечная путеводная звезда и художественный ориентир для своего народа

(An eternal guiding star and artistic reference point for his people) [9, p. 7].

At the same time, these texts tend to prioritise Abai's broader societal and political impact over his creative achievements. His influence on the nation is often depicted as more important than his literary contributions:

Абай не ограничивается только литературными рамками...

(Abai was not confined by the boundaries of literature...) [9, p. 7].

Абай өз заманы мен кейінгі заманның ұлысы ғана емес, ол сол қоғаммен бірге өзгеріп отыратын....болашақты ыңғайына қарап өзгертетін тұлға

(Abai is not only a great man of his time and later generations, but a figure who evolves with society and adapts to shape the future) [8, p. 62].

The emotional language used in these portrayals suggests that Abai's name is employed as a form of symbolic capital—an individual who holds prestige, recognition, and honor in society [10]. His status is harnessed to validate various societal processes and justify political messages. The political slant in these works is apparent, as they often begin with quotes from political leaders, such as President K. Tokayev and former President N. Nazarbayev. For example, K. Tokayev's admiration of Abai is prominently featured:

Абай мұрасы – біздің ұлт болып бірлесімізге, ел болып дамуымызға жол ашатын қастерлі құндылық

(Abai's legacy is a sacred value that opens the path to our national unity and development as a country) [11, p. 3].

Tokayev's views are then reinforced throughout the books, with much of the focus on Abai's social and political influence rather than his literary work. This suggests that these texts use Abai's legacy to promote specific ideologies, which is explored further.

Abai as a Political Force and Legitimiser

The books (perhaps subconsciously) illustrate a polyphony of voices, using Abai's name to discuss various cultural and ideological issues. Contemporary topics such as gender inequality, patriarchy, and domestic violence are linked to Abai's work, using his writings to critique these issues and call for change among today's readers. For instance:

Ни за что жену накажет, разговор его – кулак

(He punishes his wife for no reason; his conversation is his fist) [9, p. 148].

Abai's poems are also used to condemn practices like bride prices and amengerlik (the tradition of marrying a widow to her brother-in-law), empowering calls for reform:

Красотка-девушка у хана жила

(A young beauty lived at the Khan's) [9, p. 140].

Similarly, Dogalov emphasizes that Abai supported equal rights [9, p. 155]. In a postcolonial vein, Abai Academy [11] argues that Soviet rule prevented the exploration of Abai's connections to the Alash movement, which fought for Kazakh autonomy. The book suggests that the post-Soviet era has allowed for deeper exploration of these links.

However, certain Soviet-era views persist, such as the glorification of Russian culture, which is often positioned as superior to both Eastern and Western influences. Korabay (2021) quotes Russian writer V. Belinsky's description of the classic Russian poet A. Pushkin and then compares Abai to him, echoing the Soviet practice of equating the two poets. References to Russian writers like M. Zoshchenko also reinforce this Soviet-style framing [7].

In contrast to Soviet-era portrayals, Abai's commitment to Islam is cautiously acknowledged in these books. However, Kayshatayeva [8] notes that Abai was wary of religious dogma, reflecting contemporary concerns about religious extremism:

Абай дінді догма қылудан сақтанады

(Abai was cautious about making religion a dogma) [8, p. 306].

Abai's religious identity is treated carefully, as any overemphasis on his religiosity could be seen as promoting fanatical views. This suggests that modern ideologies are explicitly and implicitly promoted through Abai's works, shaping contemporary values and policies.

Confusing discourses on Abai

The idealization of Abai often leads to an uncritical veneration that risks misattributing ideas and ideologies to him. As a figure of symbolic capital, Abai is vulnerable to misinterpretation. For example, Abai Academy [11] attempts to connect Abai to the Alash movement, but the evidence does not seem solid. The text quotes criticism of Abai's father, Qunanbay, but assumes, without clear justification, that this critique reflects Abai's own views [11, p. 16]. Such assumptions can mislead readers, attributing ideas to Abai that he may not have endorsed.

Similar examples occur when Abai is presented as a financial mentor, despite having no direct involvement in economic matters. For instance, Dogalov [9] uses Abai's poetry to call on wealthy Kazakhs to fund scholarships for rural students:

Дорогие казахстанские бизнесмены-толстосумы, может быть

вы учредив по несколько стипендий таким выпускникам средних школ из отдаленных аулов, явитесь спонсорами будущим новым Сатпаевых, Ауэзовых, Айткожиных

(Dear Kazakh businessmen, perhaps by establishing scholarships for rural high school graduates, you will sponsor the next Satpayevs, Auezovs, and Aitkozkins) [9, p. 157]

These attempts to link Abai to modern policy discussions, such as critiques of vocational education policy [9, p. 189], risk distorting his legacy by using his name to legitimize unrelated agendas.

The younger generation's distance from Abai may be partly due to their tendency to challenge traditional value [12]. However, the flawed portrayals of Abai in contemporary scholarship also contribute to this disconnection, with misinterpretations potentially obscuring his true significance.

Yerdembekov et al. [13] argue that much of Abai's work has been closely linked to his own life and experiences, and Amangazykyzy [14] labels Abai as a 'timeless paradigm of change'. Nevertheless, times change, and his advice may no longer be applicable to all areas of modern life or relevant for guiding the younger generation.

Conclusion

In conclusion, this article examines the role of Abai Qunanbayuly as a symbolic figure in academic discourse over the past two decades, particularly within Kazakhstan. Through critical discourse analysis of four academic sources, we have identified recurring patterns in the ways Abai is represented, interpreted, and at times misinterpreted. Our research highlights that while Abai is celebrated as a cultural icon and symbol of Kazakh identity, his legacy is often utilized for ideological purposes, which can lead to misrepresentation and distortion of his ideas.

Addressing the first research question on Abai's representation, the study reveals three primary themes: Abai as a cultural symbol of Kazakhness, a political force, and a legitimizing figure for contemporary policies and ideologies. In these works, the focus on his social and political influence frequently overshadows his creative and literary contributions, transforming Abai into a figure of symbolic capital. His legacy is invoked to promote national and political narratives, as demonstrated by leaders and scholars, including President Tokayev, who often reference Abai to emphasize national unity and progress.

Regarding the second research question on omissions and flaws in the discourse surrounding Abai, the analysis points to the dangers of uncritical veneration. In some instances, authors misattribute or misinterpret Abai's works, linking him to ideologies and movements, such as the Alash party, without sufficient evidence. These misrepresentations risk distorting the poet's legacy and contributing to a disconnect between depiction of Abai and the younger generation's understanding of him. As Kudaibergenova (2018) notes, despite an

extensive body of scholarship, Abai's image has become increasingly difficult for today's youth to relate to.

The article acknowledges ongoing efforts to explore and analyze Abai's heritage, but it also calls for a more nuanced and balanced approach that transcends the political and ideological exploitation of his name. By critically reexamining Abai's works, scholars can avoid the pitfalls of misattribution and better engage with the complexities of his legacy. This approach would lead to a more accurate and comprehensive understanding of Abai Qunanbayuly, both as a poet and as a symbol of the Kazakh nation.

Moreover, this research contributes to such areas as Abai Studies (Абайтану – Kaz., Абаведение – Rus.) and critical discourse analysis, especially in using this method for exploring national identity and using national icons and symbolic capital within socio-political and academic discourses.

Information about funding

This research is part of the internal initiative grant project №0124PKI0174 titled 'Abai's Works in the Context of the 21st Century: Multimodal Discourse Analysis' ('Абай шығармашылығы ХХІ ғасыр контекстінде: мультимодальді дискурстық талдау') funded by Aktobe Regional University Named after K.Zhubanov (Aktobe, Kazakhstan).

REFERENCES

[1] Issemberdiyeva A. Abai and Zhambyl: The Reconstruction and Decolonisation of National Past in Soviet and Post-Soviet Kazakhstan // *Decolonising the (Post-)Soviet Screen I* (ed. by Heleen Gerritsen). – 2023. – V. 17

[2] McGuire G. Aqyn Agha? Abai Zholy as Socialist Realism and as Literary History // *Journal of Eurasian Studies*. – 2018. – №9. – 1. – P. 2-11. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1879366517300209>

[3] Kudaibergenova D. Misunderstanding Abai and the legacy of the canon: “Neponyatnii” and “Neponyatii” Abai in contemporary Kazakhstan // *Journal of Eurasian Studies*. – 2018. – №9. – P. 20–29. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1016/j.euras.2017.12.007>

[4] Fairclough N. *Critical discourse analysis: The critical study of language*. – Longman, 2010. – 608 p. <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9781315834368/critical-discourse-analysis-norman-fairclough>

[5] Wodak R., Meyer M. *Methods of Critical Discourse Studies*. – Sage, 2015. – 272 p. <https://uk.sagepub.com/en-gb/eur/methods-of-critical-discourse-studies/book242185>

[6] Van Dijk T.A. 1993. Principles of critical discourse analysis // *Discourse and Society*. – Vol. 4(2). – P. 249–283. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0957926593004002006>

[7] Korabay S. Masterstvo Abaya-satirika i problemy preemstvennosti v

kazahskoj literature nachala XX veka [Abai's mastery of satire and succession problems in Kazakh literature at the beginning of the 20th century]. – Bika, 2021. – 222 s. [in Rus.]

[8] Kayshatayeva A. Abajdyn kogamdyk-sayasi kozkarasy - adiletti kogam kalypastyru platformasy [Abai's socio-political movement is a platform for the formation of a just society]. – Bika, 2021. – 366 b. [in Kaz.]

[9] Dogalov A. Socio-economic ideas of Abai Qunanbayev. – Bika, 2021. – 284 p.

[10] Maravia U., Bekzhanova Z., Ali M., Alibri R. 2021. British Muslims Caught Amidst FOGs—A Discourse Analysis of Religious Advice and Authority // Religions. – Vol. 12(2). – P.1-21. URL: <https://www.mdpi.com/2077-1444/12/2/140>

[11] Abai Academy. Abai zhane Alash sabaktastygy: tarihi-filosofiyalyk, adebi lingvistikalyk aspekt [Continuity of Abay and Alash: historical-philosophical, literary-linguistic aspects]. – Bika, 2020. – 295 b. [in Kaz.]

[12] Bekzhanova Z. Molodezhniy diskurs: suschnost', funktsii, formaty [Youth discourse: essence, functions, formats]. – Flinta: NAUKA, 2017. – 207 s. <https://searchworks.stanford.edu/view/12697342> [in Rus.].

[13] Yerdembekov B.A., Isbek B., Satbay Zh. 2021. Abai olenderining shigu tarihi [The history of Abai's poems] // Bulletin of the L.Gumilyov Eurasian National University. - №2(135). – P. 82-91. [in Kaz.]

[14] Amangazykyzy M. Differentiation of the concept of the «archetype of the poet» by the example of the personality and creativity of Abay Kunanbayev // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series 'Philological Sciences'. – 2023. – №1 (68). – P. 316-328.

ЗАМАНАУИ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕГІ АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫ ТУРАЛЫ ДИСКУРСТАРДЫ СЫНИ ТАЛДАУ: ҰЛТТЫҚ КЕЛБЕТ, ИДЕОЛОГИЯЛАР ЖӘНЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ

*Бекжанова Ж.Е.¹, Сатбай Ж.², Шынатай Е.³

*^{1,2,3} Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
Ақтөбе, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада қазақтың ұлттық символы, ақын Абай Құнанбайұлының қазіргі академиялық дискурстарда қалай бейнеленгені сыни тұрғыдан қарастырылады. Мақалада кейс ретінде кең ұлттық жобаның бір бөлігі, төрт негізгі дереккөз алынып, Абай төңірегіндегі нарративтер зерделенеді. Зерттеу мақсаты – Абайдың неліктен жас ұрпақтың ұлттық болмысынан алшақтап, салыстырмалы түрде қарағанда белгісіз болып қалатынын немесе дұрыс түсінілмей жүргенін анықтау. Зерттеу «символдық капитал» концепциясы аясында таңдалған жұмыстарда насихатталған идеологиялар мен құндылықтарды зерттеу үшін сапалы сыни дискурс

талдауын пайдаланады. Мақалада осы академиялық дискурстарда Абайдың қалай аталатыны және оның есімінің саяси-әлеуметтік мәселелерге қатысты белгілі бір көзқарастарды қолдау, ой-пікірлерді заңдастыру (легитимация) үшін қалай қолданылғаны қарастырылады. Зерттеу нәтижелері келесі: көптеген дереккөздер дәстүрлі түрде Абайды мәдени нышан және пір ретінде бейнелейді, оны идеал және шексіз құрметке ие тұлға ретінде көрсетеді; дискурстар өз көзқарастары мен ұсыныстарын заңдастыру үшін Абайдың есімі мен мұрасын пайдаланады; Абай шығармаларындағы болжамды хабарлар мен оның тұлғасына қатысты тарихи деректерге қатысты көптеген қате пікірлер мен орынсыз болжамдар бар. Мақалада Абай шығармашылығы/тұлғасы мен жаңа ұрпақ арасында неліктен алшақтық бар екенін түсіндіруді көздейді. Біз Абай есімін шектен тыс, дұрыс қолданбау, ақын және оның шығармашылығы туралы жазылғандардың бәрінде бір-біріне қайшы келетін, түсінбеушілік пен күмән тудыратын тарихты бұрмалаудың өзекті мәселелерін қарастырып жатырмыз. Мақалада Абайдың есімі академиялық басылымдарда аталса, оны мұқият тексеруге, тіпті цензурадан өткізуге қажет деген пікір ұсынылып отыр. Зерттеудің теориялық маңыздылығы оның абайтану, сыни дискурстық талдау, әсіресе ұлттық болмыстың құрылысы мен ұлттық пірлерді саяси және академиялық нарративтердегі пайдалану мәселесіне қатысты үлесі.

Тірек сөздер: Абай, идеологиялар, сыни дискурсты талдау, символды капитал, кері интерпретация, ұлттық келбет, сілтеме, легитимация

КРИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ ДИСКУРСОВ ОБ АБАЕ КУНАНБАЙУЛЫ В СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ: НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ, ИДЕОЛОГИЯ И ПРОБЛЕМЫ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

*Бекжанова Ж.Е.¹, Сатбай Ж.², Шынатая Е.³

*^{1,2,3} Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова
Актобе, Казахстан

Аннотация. Статья исследует то, как казахская национальная икона и поэт Абай Кунанбайулы изображается в современном академическом дискурсе. В качестве кейсов, исследование фокусируется на четырех ключевых источниках в рамках расширенного национального проекта по изучению нарративов вокруг Абая, с целью определить, почему он дистанцирован от национальной идентичности молодого поколения и остается относительно неизвестным или непонятым. В исследовании используется качественный критический дискурс анализ, с помощью которого изучаются идеологии и ценности, пропагандируемые в выбранных работах в контексте концепции «символического капитала». Статья акцентирует внимание на том, как упоминается Абай в данных

академических дискурсах и как его имя используется для поддержки определенных точек зрения и легитимации идей на политические и социальные темы. Результаты исследования следующие: большинство источников традиционно изображают Абая как культурный символ и икону, идеализируя его и показывая его как безусловно почитаемую личность; дискурсы используют имя и наследие Абая для легитимации своих точек зрения и рекомендаций; также существуют многочисленные заблуждения и неуместные предположения относительно предполагаемых посылов в произведениях Абая и исторические факты о его личности. В статье предпринимается попытка объяснить, почему существует разрыв между творчеством/личностью Абая и новым поколением. Мы рассматриваем острые вопросы чрезмерного и неправильного использования имени Абая, а также неверного толкования истории, которые могут противоречить друг другу и вызывать непонимание и сомнения во всем, что написано о поэте и его творчестве. Статья призывает к тщательному рассмотрению и даже выборочной цензуре при упоминании имени Абая в академических публикациях. Теоретическая значимость исследования заключается в его вкладе в Абаеведение, критического анализа дискурса, особенно в том, что касается построения национальной идентичности и эксплуатации национальных икон в политических и академических нарративах.

Ключевые слова: Абай, идеологии, критический дискурс анализ, символический капитал, (мис)интерпретация, национальная идентичность, ссылка, легитимация

Received: September 10, 2024

Information about the authors:

Zhazira Bekzhanova – PhD, Associate Professor of the Department of Foreign Philology and Translation, Aktobe Regional University named after K. Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: zhazira.bekzhanova1@gmail.com

Zhainar Satbai – Senior Research Fellow at the Department of Science and Innovation, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Master of Philology, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: zhainarsatbai04@gmail.com

Yelimay Shynatay – Research Fellow at the Department of Science and Innovation, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Master of Philology, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: yelimayshynatay@gmail.com

Авторлар туралы мәлімет:

Бекжанова Жазира Ербулатовна – PhD, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің шетел филологиясы және аударма ісі кафедрасының доценті, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: zhazira.bekzhanova1@gmail.com

Сатбай Жайнар Избасарқызы – Ғылым және инновациялар департаментінің аға ғылыми қызметкері, филология ғылымдарының магистрі, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: zhainarsatbai04@gmail.com

Шынатай Елімай – ғылым және инновациялар департаментінің ғылыми қызметкері, филология ғылымдарының магистрі, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: yelimayshynatay@gmail.com

Информация об авторах:

Бекжанова Жазира Ербулатовна – PhD, доцент кафедры иностранной филологии и переводческого дела Актюбинского регионального университета имени К.Жубанова, Актобе, Казахстан, e-mail: zhazira.bekzhanova1@gmail.com

Сатбай Жайнар Избасарқызы – старший научный сотрудник департамента науки и инноваций Актюбинского регионального университета имени К.Жубанова, магистр филологических наук, Актобе, Казахстан, e-mail: zhainarsatbai04@gmail.com

Шынатай Елимай – научный сотрудник департамента науки и инноваций Актюбинского регионального университета имени К.Жубанова, Актобе, Казахстан, e-mail: yelimayshynatay@gmail.com

UDC 37.012

IRSTI 17.82.31

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.031>

ANALYSIS OF THE COMPOSITIONAL MEANS OF CONVEYING THE AUTHOR'S POSITION IN DULAT ISABEKOV'S STORY "SOCIALIST SKYSCRAPERS"

*Kambarova G.¹, Erdem C.², Zhumakayeva B.³

*^{1,3} Suleiman Demirel University, Almaty, Kazakhstan

² Adam Mickiewicz University, Poznan, Poland

Abstract. The research focuses on analyzing the methods of conveying the author's position in the short story "Socialist Skyscrapers" by Dulat Isabekov, a renowned Kazakh writer. The central problem of the study is identifying and analyzing the techniques used by Isabekov to express his views on social and political issues. The aim of the research is to uncover narrative methods and critical devices, such as irony, satire, and philosophical reflections, employed by Isabekov to critique social norms and political problems. The main directions of the study include examining themes and ideas that reflect the issues of the Kazakh people, and analyzing characters through whom the author conveys his attitude towards these issues. The research employs content analysis and linguistic analysis of the text, along with a survey of students to assess their perception and understanding of Isabekov's story. The results of the study revealed that Isabekov skillfully uses irony and satire to critique social and political problems, and that students are able to recognize and interpret these authorial techniques and hidden messages. The findings indicate that Isabekov's work contributes to a deep understanding of Kazakhstan's historical and cultural reality and stimulates critical thinking among readers. The scientific significance of the research lies in the in-depth understanding of narrative methods and critical devices in literature, which contributes to the development of literary criticism and theory. The practical significance is in using the research results in educational literature programs, helping students better understand complex social and political contexts in literary works. Additionally, the research results can be useful for literary critics and researchers studying contemporary Kazakh literature, providing new approaches to analyzing the author's position and narrative techniques.

Keywords: compositional means, author's position, Dulat Isabekov, Socialist Skyscrapers, narrative structure, socio-political critique, Kazakh literature, literary interpretation

Introduction

The author's position is a complex system of evaluations within a literary work, encompassing the conceptual content of the text and the author's personal

attitude towards the depicted realities. The levels of visibility of the author’s position can vary from open to hidden and ambiguous expression, depending on the author’s creative approach and decision. Understanding the author’s position is necessary for an objective evaluation and interpretation of the text, as it allows for a deeper understanding of the author’s worldview. Studying the different levels of manifestation of the author’s position helps to identify how the author conveys his attitude towards social and political issues through narrative techniques. Examples from world and Kazakh literature demonstrate the diversity of approaches to expressing the author’s position, contributing to a better understanding of the characteristics of a literary text.

The task of identifying the author’s position in a text is among the most significant challenges in literary criticism. A correct understanding of the author’s standpoint, their worldview, and their conception of the world allows us to objectively evaluate and interpret the text. The author’s position is a complex system of evaluation within a work of art. It contains the conceptual content of the text and reveals the depth of the author’s personal attitude to the depicted realities.

The position of the author as a distinct literary category still requires extensive research. In the 20th century, within the context of the concept of the “author in the text”, world literary criticism developed theoretical and methodological concepts such as “image of the author”, “idea of the author”, and “worldview of the author”. However, the “position of the author” as a component of the “worldview of the author” has only acquired generalized meanings.

How does the author’s position manifest itself in the text? The degree of manifestation of the author’s position in the text (Table 1) can vary at each point of the work. It depends on the creative approach and decision of the author.

Table 1. The degree of manifestation of the author’s position in the text

<i>№</i>	<i>Author position visibility levels</i>	<i>Description</i>	<i>World Literature Example</i>	<i>Kazakh Literature Example</i>
<i>1</i>	Open position	The author directly answers the reader’s question in the text	In George Orwell’s “1984”, the author’s position against totalitarianism is clear and directly expressed through the protagonist Winston’s thoughts and the Party’s oppressive actions.	In Ilyas Yesenberlin’s “The Golden Horde”, the author openly critiques the political and social turmoil of the time, clearly expressing his position through the historical narrative and character experiences.

2	Open position, however, does not say directly	Although the author's position is clearly expressed, the text does not explicitly state it. For instance, the reader can clearly see the author's attitudes towards the characters, such as sympathy, closeness, or antipathy. The reader forms and understands the author's position through various means of criticism.	In Jane Austen's "Pride and Prejudice", the author's stance on societal norms and marriage is evident through her portrayal of characters like Elizabeth Bennet and Mr. Darcy, without directly stating her opinion.	In Gabit Musrepov's "Ulpan" the author's position on the resilience and strength of Kazakh women is shown through Ulpan's character and her actions, though it is not directly stated.
3	Hidden position	The author's view is not clear, and it is not easy to see. The reader has a two-sided understanding of the author's position on the real issue or event.	In F. Scott Fitzgerald's "The Great Gatsby", the author's position on the American Dream is ambiguous and open to interpretation, seen through the contrasting lives of Gatsby and the Buchanans.	In Abish Kekilbayev's "The End of the Legend", the author's stance on historical and cultural changes is subtly woven into the narrative, leaving readers to interpret the underlying messages about tradition and modernity.
4	The position is ambiguous and not one-sided	The author's position is divided into two or more distinct points. The author alternates between various views on a specific issue, but never makes a definite choice.	In Fyodor Dostoevsky's "Crime and Punishment", the author presents various perspectives on morality and justice through the conflicting ideologies of characters like Raskolnikov and Porfiry.	In Ilyas Esenberlin's "Nomads", the author depicts multiple views on Kazakh history and the struggle for independence, presenting both heroic and tragic aspects without taking a definitive stance.
5	Position not defined	The author does not take a particular position in the text. He is only a third party narrator, an outsider, and does not attempt to express his own perspective.	In Ernest Hemingway's "The Old Man and the Sea", the author's position is not explicitly stated; instead, he offers an objective narration of Santiago's struggle without expressing personal judgment.	In Baurzhan Momyshuly's "Our Family", the author narrates the story of a family living through significant historical changes in Kazakhstan, maintaining an objective perspective without interjecting personal opinions or judgments.

These examples help to illustrate the various ways authors from different cultures and backgrounds can express their positions through literary works, offering a broader perspective on the techniques used in both world and Kazakh literature.

Materials and methods

Today, in the field of literary criticism, there is no clearly established classification of the various ways in which an author's position can be expressed in a literary work. In fact, the interpretation of a text by the reader from the perspective of the author's point of view and how this contributes to the revelation of the ultimate meaning of the text is a matter of ongoing debate. Consideration, recognition, and analysis of a literary text from the author's point of view reveal new semantic layers of the story and affect the vision of ideologically new facets of the text.

The works of D. Isabekov are true works taken from everyday life and written in a rich and simple language about the things we see around us every day. In his short and concise stories, the artist describes human life, morals, the Kazakh character, and social changes.

Authorial voice emerges at the intersection of a writer's individual characteristics and social context. This means that a writer's individuality constantly interacts and contends with the social and discursive conventions of the text. The authorial position is not merely a reflection of personal identity but is also shaped by the social and cultural conditions of the text [1, p. 2].

D. Isabekov is a courageous writer who has been able to mercilessly critique the shortcomings and mistakes of his country and society in his work. "Socialist Skyscrapers" [2] is one of his stories written from the position of direct social denunciation and criticism of society. Developing his characters and plots around a funny, sometimes sympathetic situation, the author provides deep philosophical thought for his reader. The main intention of the author in this work is to reveal the national character, to bring out the horrors, life, and fate of this nation without hiding it. At the heart of this story is a deep concern and compassion for the future of the Kazakh people. This desire is not directly expressed but rather in sarcasm, devastation, and irony. The writer wanted to find a way to address this difficult and crucial social and national issue through this story.

The manifestation of a writer's (author's) thoughts in language is reflected in the characters' speech, monologues, dialogues, conceptual fields, various figurative devices (such as similes, metaphors, personifications, etc.), and stylistic techniques in a literary work [3, p. 25]. The compositional techniques, language tools, narrative style, small size of the work, and the images of the characters all contribute to the discovery of the true position of the author. In general, there are several ways to express authorial position:

1. Selection of facts and motivation in the plot-compositional structure of the work.
2. The image of the characters, the dynamics of their behavior, and the philosophical questions they face.
3. The narrative style, tone, and mood of the text.
4. Stylistic decoration of the work, including the title of the story.

5. Language tools such as figurative language and rhetorical devices.
6. Implicit authorial reflections.

Selection of facts and motivation in the plot-compositional structure of the work. This point refers to how the author chooses specific events, facts, and motivations to shape the narrative and drive the plot forward. The selection of these elements is crucial as it reflects the author's intentions and underlying messages. The compositional structure, including how the plot is organized and paced, also plays a significant role in conveying the author's position. The events chosen for inclusion in the narrative can highlight particular themes or societal issues. For example, by selecting events that depict oppression or inequality, the author can critique these societal issues. The way the plot unfolds, including the arrangement of events and their sequencing, impacts the reader's perception and understanding of the story's themes. Techniques like flashbacks, foreshadowing, and non-linear timelines can add complexity to the narrative.

This point focuses on the creation and development of characters, their interactions, and the existential or philosophical dilemmas they encounter. Characters are central to the narrative, and their portrayal can significantly influence the reader's interpretation of the author's position. The traits, personalities, and backgrounds of characters can reflect various aspects of society. Protagonists, antagonists, and supporting characters all contribute to the narrative's depth. Characters often face moral and philosophical dilemmas that prompt readers to think critically about issues like justice, freedom, and human nature. These questions can be explicit or implicit, woven into the narrative through dialogue and inner monologues. In Fyodor Dostoevsky's "Crime and Punishment", the protagonist Raskolnikov's internal struggle with guilt and redemption poses significant philosophical questions about morality, justice, and the human condition. His interactions with other characters, such as Sonia and Porfiry, further deepen these themes.

The narrative style, tone, and mood set the overall atmosphere of the text and influence how readers perceive and engage with the story. These elements are crafted through the author's choice of language, sentence structure, and literary devices.

The author's attitude towards the subject matter and characters is conveyed through the tone. It can be serious, humorous, ironic, sympathetic, or critical. The tone guides the reader's emotional response and understanding of the themes. The overall feeling or atmosphere created by the text affects the reader's experience. The mood can be suspenseful, melancholic, hopeful, or tense, often changing throughout the story to reflect different events and character developments. In Gabriel Garcia Marquez's "One Hundred Years of Solitude", the narrative style is magical realism, blending fantastical elements with reality. The tone is often nostalgic and reflective, while the mood shifts between mystical and tragic, capturing the essence of the Buendía family's multigenerational saga [4, p. 17].

Stylistic decoration refers to the use of literary techniques and devices that enhance the aesthetic and thematic quality of the work. The title of the story is also a significant element, providing insight into the central themes and setting the tone for the reader. Metaphors, similes, alliteration, imagery, and symbolism are used to add depth and layers of meaning to the text. These devices can highlight themes, create connections between concepts, and evoke emotions. Techniques such as stream of consciousness, unreliable narration, and multiple perspectives can add complexity and richness to the narrative. The title often encapsulates the essence of the story, hinting at its main themes or central conflict. A well-chosen title can intrigue readers and provide a lens through which to interpret the text. In Franz Kafka's "The Metamorphosis", the title itself is a powerful stylistic element, immediately drawing attention to the theme of transformation. Kafka's use of surreal and disturbing imagery throughout the story enhances the sense of alienation and existential angst [5, p. 134].

Techniques such as repetition, parallelism, rhetorical questions, and irony are used to emphasize points, persuade the reader, and enhance the overall narrative flow. The author's choice of words, including their connotations and levels of formality, influences the reader's perception and engagement with the text. In William Shakespeare's «Hamlet», the use of figurative language and rhetorical devices is evident throughout the soliloquies. Hamlet's «To be, or not to be» soliloquy uses metaphors and rhetorical questions to explore themes of existence, mortality, and human suffering.

Implicit authorial reflections refer to the subtle and indirect ways in which the author conveys their thoughts, opinions, and reflections on various themes and issues. These reflections are woven into the narrative and require readers to infer the author's perspective. The way characters speak and act can reflect the author's views on social, political, and moral matters. Through the portrayal of characters' experiences and choices, the author implicitly communicates their reflections.

Symbols and allegorical elements are used to represent broader concepts and ideas. These elements often carry implicit reflections on societal issues, human nature, and existential questions.

In Albert Camus' "The Stranger", the author's reflections on absurdism and existentialism are implicit in the protagonist Meursault's indifferent and detached demeanor. Through Meursault's experiences and the symbolic use of the sun, Camus subtly conveys his philosophical views on the meaninglessness of life and the inevitability of death [6, p. 37].

These detailed explanations provide a comprehensive understanding of how various compositional means are used to convey the author's position in a literary work.

According to Bakhtin: "...the author's position is manifested, for example, in the choice of facts, in what conditions the author presents the characters, in

how the plot is arranged, and in what views are expressed on people and events in the work. ...In short, the author's position is manifested in all the main aspects of a literary work." [7, p. 423].

In the narrative style of Dulat Isabekov, humor and sarcasm play pivotal roles. These elements are not only tools for entertainment but also serve to express inner psychological feelings and critique societal contradictions. From the very beginning, the reader is drawn into the author's sarcastic tone, which is used to highlight the absurdities and flaws within the societal and political structure. Through the portrayal of characters and the use of symbolism and irony, Isabekov presents a profound commentary on the dissonance between the idealized visions of socialism and the harsh realities faced by the people.

From the very beginning of the story, the reader can sense the author's sarcastic tone. *«No sooner had any resolution been passed in Moscow, than it was usually responded to straightaway in Alma-Ata. Ever since the establishment of Soviet power, decisions taken by the numerous congresses and plenary sessions – of which there were a great many – after flying over Russian villages and the territories of other Union Republics without lingering in the wide expanses of the state, would come to rest here and take root precisely in our Republic»*. This passage is rich with irony and sarcasm. The image of decisions "flying over" other regions before landing in Alma-Ata highlights the absurdity and blind obedience to central authority.

The sarcastic tone continues in the introductory paragraph: *«...be champing at the bit, impatient to carry out the next resolution.»* This phrase vividly portrays the eager yet unthinking compliance of the local authorities with the central directives, suggesting a lack of critical thinking or independent judgment. The phrase "champing at the bit" evokes the image of restless horses, implying a sense of impatience and lack of rational consideration. The author's use of sarcasm here makes it clear that he does not approve of this behavior. Instead, he criticizes it for being overly zealous and unreflective. Isabekov's humor serves not only to entertain but also to provide sharp commentary on societal issues. By highlighting the absurdities and contradictions in the actions of the local authorities, he exposes the flaws and weaknesses in the system.

The anxiety of the author can be seen in every detail of the story. Let's take a look at some of the lines in the story that reflect this anxiety: *«There had been twenty-one people at the meeting – all Kazakhs, who naturally spoke very poor Russian and even those who could manage would pronounce the word "vodka" as "wodka". Despite all this, Ospan said everything he had to say in undiluted Russian. As he was speaking in Russian, everyone listened attentively to what the vet was saying.»*

Here, the writer criticizes the negative character of the Kazakh people, which he exaggerates and imitates, and their mob mentality. You want to cry rather than laugh. No one tell a Kazakh person sitting in a meeting to "speak

Russian". Even so, this is a result of the fact that, under Soviet influence, it was considered shameful to speak to each other in their native tongue.

In this passage, Isabekov highlights the internalized sense of inferiority among Kazakhs due to Soviet influence. The fact that all twenty-one Kazakhs at the meeting struggle with Russian yet feel compelled to use it, underscores a deep-seated anxiety about their cultural and linguistic identity. The exaggeration in pronouncing "*vodka*" as "*wodka*" serves to emphasize the unnaturalness and discomfort they experience when speaking a language that is not their own. This linguistic struggle symbolizes the broader cultural alienation imposed by Soviet policies.

Ospan's decision to speak in "*undiluted Russian*" despite the poor proficiency of his audience members reveals a forced assimilation and a pressure to conform to Soviet expectations. The attentive listening by everyone, despite their poor understanding, highlights a collective submission to this external pressure. Isabekov uses this scenario to criticize how Soviet influence has instilled a sense of shame in Kazakhs about their own language and culture. The author's anxiety is evident in his portrayal of this forced assimilation as a tragic loss of cultural identity, where the Kazakhs feel compelled to abandon their native language in favor of Russian.

Isabekov's use of humor, through the exaggerated pronunciation and the irony of the situation, serves as a vehicle for a deeper critique. The laughter elicited by these details is bittersweet, as it underscores the tragic reality of cultural erasure and loss of identity. The author's position is clear: he disapproves of the Soviet-induced shame that makes Kazakhs feel inferior for speaking their native language. By exposing this internalized oppression, Isabekov advocates for a reclamation of cultural pride and autonomy.

The author's judgments are made through the use of various shades of irony, including sneer and mockery, instead of directly insulting or offending someone. The author's intentions often incorporate irony, which is interwoven with the author's position based on their own judgment.

Isabekov's nuanced use of irony allows him to critique societal norms and behaviors without resorting to direct confrontation. The sneer, taunt, and mockery present in his writing serve to subtly undermine the subjects of his criticism, making the reader aware of their flaws and contradictions without outright stating them. This approach is effective in engaging the reader's own critical faculties, encouraging them to see the absurdities and injustices in the situations he describes.

In this text, irony is used to create a wide range of expressive shades. In order to increase the expressiveness of spoken thought "*passionate words*" are sometimes used. "*Pashat Barakatov delivered a fiery speech for the occasion. He said that an event like the construction of wonderful seven-storey blocks in a mere five months, as opposed to the year scheduled for the project, was only possible in*

the context of advanced socialism and that working people in capitalist countries would not only be unable to aspire to such a feat but would not even be able to imagine it”.

The main meaning of the text lies in the **hyperbolization** of an achievement in construction. It is mentioned that Pashat Barakatov delivered a “fiery speech,” in which he noted that the construction of seven-storey buildings in five months (instead of the scheduled year) is only possible under “advanced socialism.” At the same time, he claims that workers in capitalist countries would not only be unable to achieve such a feat but would not even be able to imagine it.

Thus, through irony, the text highlights the contrast between the idealized picture of socialism and the real problems existing in both systems. Barakatov’s “fiery speech,” in essence, mocks and exposes the official propaganda that exaggerates the achievements and advantages of one system over the other.

In the text, the author uses **symbolism** to enhance the narrative. The village of “Socialism” is skillfully depicted as a miniature model of Kazakhstan, representing the broader societal and political structure within a small community. This symbolic portrayal underscores the contrast between the idealized vision of socialism and the actual experiences of the people, highlighting the disparity between propaganda and reality.

The author also tries to establish a **dialogue with his readers** within the text. Through this, he communicates his position. The author has already made it clear at the beginning of the story that this particular idea will not work. *“Sepentai could not possibly have known that the plans sold to the collective farm for 20,000 roubles were plans which had been gathering dust in a forgotten cupboard of the institute: they had been turned down by the planning authorities at every level”.*

In this passage, the author subtly informs the readers about the futility and deception underlying the situation. By revealing the backstory of the rejected plans, the author engages the readers, allowing them to grasp the underlying critique of the flawed system and the inevitable failure of the project.

The most rational and most effective tool for an author in transferring their position is through the **image of the characters** they create. The characters in the story include the main characters: Sepentai and Pashat, as well as side characters. One of the interesting aspects of the story is that it has no positive character. All the characters are negative and ugly. We can see the point of view of the author who condemns society and everyone in it, as he has not made at least one of the numerous characters involved in the story likeable. The position of the author was to show the state of the society, which is separated from the state and national consciousness. It was to show the plight of the masses and the misery of the people without a special person to point them in the right direction.

Sepentai, who has begun to take stock of the national team of one hundred and fifty builders who need to build two five-story houses for the unit, understands it as “my duty”.

Both Sepentai and Pashat are Kazakh people who speak Kazakh and lead a Kazakh lifestyle in a village. However, they do not employ their fellow villagers from their home country, stating that they are «representatives of 120 nationalities» living in Kazakhstan. Nevertheless, both Sepentai and Pashat were forced to do the same thing. Yes, this was appropriate. In addition, Dulat Isabekov had to depict his characters in that image. Why? Because this is the reality of history.

The author skillfully uses his characters to communicate his critical perspective on society. By portraying all characters as negative and unlikable, the author condemns the state of society, highlighting a lack of positive influence or direction. Isabekov's portrayal of his characters reflects the harsh realities of history, emphasizing the challenges and complexities faced by the people.

Dulat Isabekov's narrative, rich with humor, sarcasm, and irony, effectively communicates his critical stance on society. By depicting all characters as negative and unlikable, he condemns the societal state and the lack of positive influence or direction. His use of symbolism and irony underscores the disparity between propaganda and reality, while the internalized sense of inferiority among Kazakhs due to Soviet influence is poignantly highlighted. Isabekov's work serves as a vehicle for a deeper critique of societal norms and behaviors, advocating for a reclamation of cultural pride and complexities of historical reality.

Results

In order to conduct a comprehensive analysis, it was necessary to consider this work from multiple perspectives. To this end, we conducted a small experiment with students. *The main goal of our small-scale experiment* is not to assess the level of students' understanding of the story. To follow a multifaceted and diverse approach to analyzing the story of Dulat Isabekov from the position of the author, in order to reveal aspects of the story that may not be apparent. In addition, to observe and determine the level of perception and understanding of the theme and idea of a prose work by the young generation who do not live in the post-Soviet society.

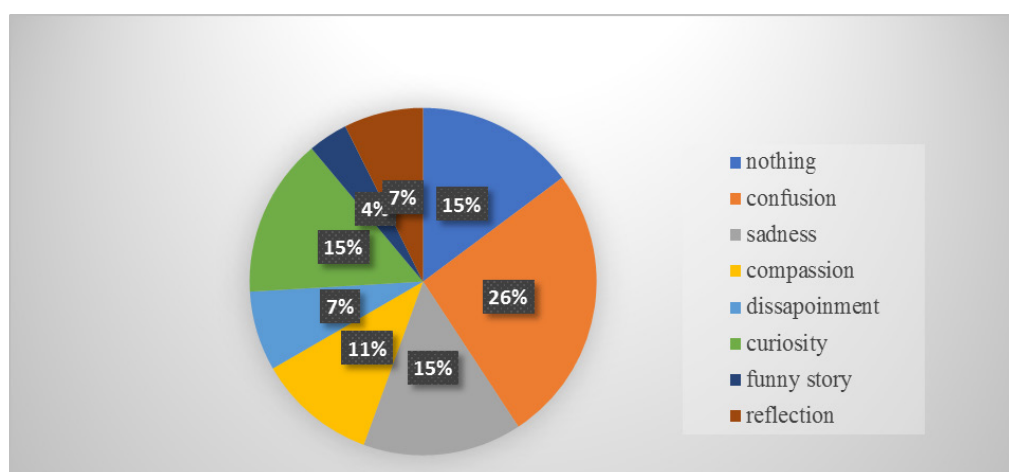
We presented a significant part of the story to the students and prepared several questions that would help them identify the important points. Students from the 1st to 3rd years of the "Turkology" specialty at the Adam Mickiewicz University in Poznań were introduced to a short excerpt from Dulat Isabekov's "Socialist skyscrapers" story and were asked to answer 4 questions based on it. The number of students who participated in the survey was 22. Questions were not provided to the students in advance, as they were reading this story for the first time. After receiving the answers, they were analyzed and grouped according to their similarities. The results were then charted. The following questions have been provided based on the text:

1. What feelings and moods did you experience while reading the story?
2. What did you pay special attention to when reading the text?

3. What do you think the author's attitude was towards this story?
4. What is the main value in the story?

1) What feelings and moods did you experience while reading the story?

Asking students to find the “position of the author” would be a logically incorrect approach. Because if the theory of the “author's position” had not been formulated specifically and taught to students, and if they had not been offered clear criteria for its search, obtaining appropriate answers would have been the result of a simple coincidence. And since the purpose of our experiment was different, we started with the first question, based on the feelings that the students had while reading the text (Pic.1).

Picture 1 – Answers of students to question 1

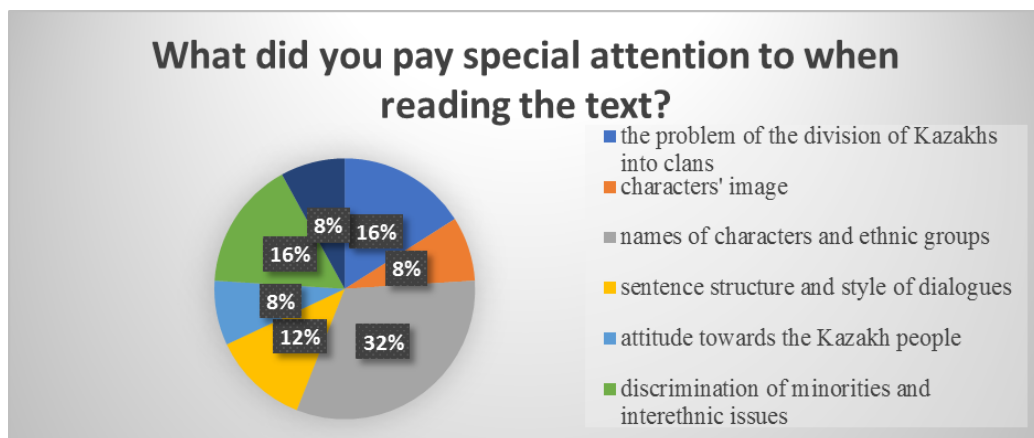
About a third of students say that they had feelings of “confusion”, “misunderstanding”. This feeling of confusion can be divided into two parts. The first part is a lack of understanding of the characters' actions and decisions, and the inability to fully understand the general context of the story as a whole. This is a natural consequence of having only seen a small part of the whole story.

Fifteen percent of those who responded said they had no feeling toward the story. Another 15% showed “enthusiasm and curiosity” about the story. This means that they are interested in the beginning, ending, author's decisions, and the fate of the characters involved.

15 percent of the students surveyed said they felt “sadness” when reading the text. 11% of students felt “compassion and empathy” while reading the story. Feelings of “sadness” and “compassion” were triggered by the characters' despair, the difficult situation of Kazakh people, and, To observe and determine the level of perception and understanding of the theme and idea of a prose work by the young generation who do not live in the post-Soviet society.more broadly, the

historically-established injustice towards certain ethnic groups. Those that make up a small percentage of the answers provided are: “dissapointment”, “funny story” and “reflection”.

2. *What did you pay special attention to when reading the text?*

Picture 2 – Answers of students to question 2

The answers received can be divided into two major groups. In the first group, students focus on the semantic and ideological aspects of the story. In the second group, students pay attention to structural features of the text and the style of narration. And most importantly, the students were able to identify problems in the text that the author intended the reader to focus on (issues of clan division, multi-ethnicity, inter-ethnic enmity, the partial separation of the Kazakhs, and others). They also identified the main ways in which the author’s point of view is presented in the text (sentence structure, characters, narrative style, dialogues).

The answers received can be divided into two major groups. In the first group, students focus on the semantic and ideological aspects of the story. They analyze the deeper meanings, themes, and the messages the author intends to convey. These students delve into the societal issues and cultural critiques embedded within the narrative, such as clan division, multi-ethnicity, inter-ethnic enmity, and the partial separation of the Kazakhs. They interpret the text in the context of its social and political commentary, highlighting the author’s critique of societal norms and behaviors.

In the second group, students pay attention to the structural features of the text and the style of narration. They examine how the story is constructed, the use of literary devices, and the stylistic choices made by the author. These students explore the sentence structure, the development and depiction of characters, and the narrative style. They also consider how dialogues are crafted and used to advance the plot and communicate the author’s viewpoints.

Most importantly, the students were able to identify the problems in the text that the author intended the reader to focus on. Their ability to identify and analyze the author's intended focus areas and the techniques used to convey his perspective shows a deep engagement with the text and a thorough analysis of its multifaceted components.

3. *What do you think the author's attitude was towards this story?*

Picture 3 – Answers of students to question 3

Understanding the author's perspective, his inner assessment, and the evaluation of the actions and decisions of the characters is, in general, the main key to comprehending the author's position. To this end, students were asked this question and the answers they gave were not the same; rather, they were diverse. This suggests that the author did not present himself from a single position, and that he actually had a multifaceted point of view in this story. The largest number of students, at 32%, wrote that they had noticed that the author had taken a *critical and exposing stance*. Finding the position of the author, who criticizes and exposes society, people and the existing situation, means that students have come closer to understanding the deep meaning of the story.

Twenty six percent of the given responses, the author adopts a *neutral and impartial* position on the subject matter. These students perceive the author as presenting the story without bias, providing a balanced view that allows the reader to form their own opinions about the issues discussed. This neutral stance suggests that the author refrains from explicitly taking sides or making value judgments, focusing instead on portraying the events and characters objectively.

Additionally, 21% of students responded with "I don't know," reflecting uncertainty or difficulty in interpreting the author's position. This could be due to a variety of factors, such as the complexity of the text, the subtlety of the author's narrative techniques, or a lack of sufficient engagement with the material. The students' uncertainty highlights the need for clearer guidance and support in understanding the nuances of the text.

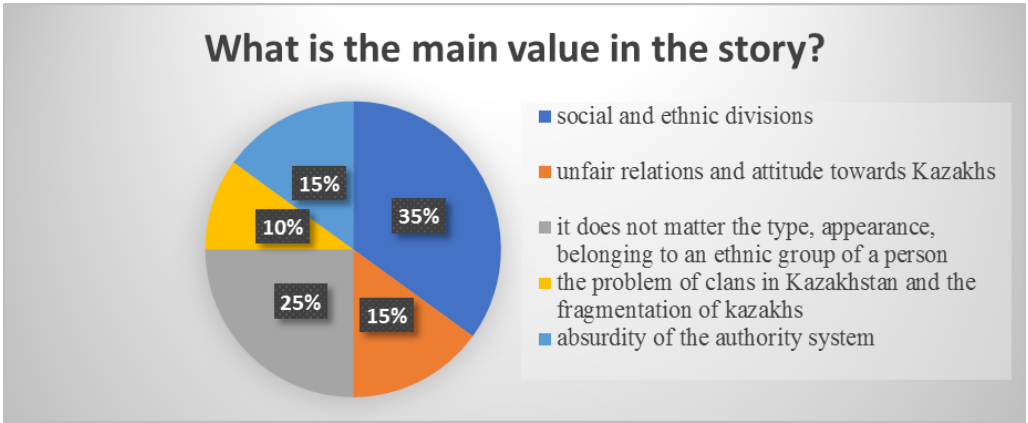
Among the possible answers, there were also other positions, such as “empathy”, “compassion”, “subjective position”, “narrator”, and “participant in the story”.

Some students felt that the author shows an empathetic stance towards the characters and their situations. Similar to empathy, some students perceived the author’s position as compassionate. A number of students identified the author as taking a subjective stance, infusing personal opinions and biases into the narrative. Some responses pointed out that the author acts as a narrator, guiding the reader through the story and providing insights into the characters and events. Lastly, a portion of students viewed the author as a participant in the story, suggesting a more involved and active role.

These diverse interpretations reflect the richness and complexity of the text, demonstrating how different students can perceive the author’s position in various ways. By considering these multiple perspectives, educators can better understand the range of responses and provide targeted support to help students engage more deeply with the material.

4. *What is the main value in the story?*

Our primary goal in asking this question was to determine whether students could see the writer’s underlying message and understand his inner thoughts. Students answered this question rather uniformly, not so differently as they did the previous questions (Pic.4).

Picture 4 - Answers of students to question 4

We classified the received answers into 5 groups. It appears that 35% of the students interpreted this story from only the critical perspective of the author. That is, students paid particular attention to various issues in society and among ethnic groups. In addition, 25 percent of students offered an answer that I did not expect. According to the students, your appearance, belonging to a particular

ethnic group, has no meaning in life or society. For group 1, which represents 15% of the students, the basic idea is as follows “unfair relations and attitude towards Kazakhs”. Following this answer, we can conclude that the students were able to sense the author’s sadness and empathy for his country and its people. Another 15% of students drew attention to the “absurdity of the authoritarian system”, which can be seen as a critical position of the author in the text. The author criticizes both the authoritarian system itself and the illusion of communism in society. 10% of students paid attention to the issue, which defines the author’s critical and sympathetic position at the same time. That problem is the partial hostility of the Kazakhs and the problem of clan divisions. It is satisfying that the main points that the author intended to convey to their reader were clearly understood by the students, even through a brief excerpt.

Discussion

There is humor in the story and there is also a bittersweet revenge. However, this is only a temporary feeling. After understanding the sequence of events and gradually absorbing them into your consciousness, you will feel overwhelmed with sadness and regret. You will realize that the humor in a story is the writer’s anxiety and the stuttering is the writer’s depression. This is the real author’s state of mind.

The author criticizes those who perceive imperial dominance as internationalism and unity, as well as those who believe in the Communist illusion and serve the great communist ideals that transcend the independence of the Kazakh people.

We say that multinationalism is a feature of Kazakhstan, our advantage. Let us be happy, let all nations live in peace. However, there is another side of the issue, that is, the scientific and historical side. What nation, what country developed from the multiethnic, demographic degradation created by special imperial policies? Dulat Isabekov is also looking for answers to this most difficult, most complex and most difficult problem through this story.

It is known that the period at the end of the last century in Kazakhstan was a time of transition in the history of our country, with a lot of pain and suffering. A prose work filled with irony helps readers to learn from the past and understand the insignificance of being a dependent country.

In the story, the author takes an open, clear position at times, and at other times, he is completely neutral. Another indication of its diversity is the students’ ambiguous responses. But one thing is clear. There is no cheerful, positive position behind the cheerful, funny story. In the story, we see the perspective of a concerned citizen who expressed genuine empathy for his people and their future by criticizing their current situation and historical circumstances. The positions of worrying, criticizing, exposing and directing were all intertwined and served to profoundly convey the ultimate message of the story to the reader.

Conclusion

The research delved into the thematic depth and narrative techniques in D. Isabekov's works, emphasizing how the author's position is articulated throughout his stories. It analyzed how Isabekov employs irony, satire, and philosophical reflections to critique societal norms, the dilemmas faced by the Kazakh people, and broader socio-political issues. The primary aim was to discern the various methods Isabekov uses to express his authorial stance, whether explicitly, implicitly, or through nuanced ambiguity.

The study uncovered that Isabekov's works are a treasure trove of cultural and social commentary, offering a complex portrayal of Kazakh society. His narratives, though often brief, are imbued with significant moral and ethical inquiries, portrayed through the quotidian experiences of his characters. Isabekov's mastery in blending humor with poignancy and simplicity with profundity enables him to engage readers on multiple levels, ensuring that the critical messages about national identity, societal imperfections, and historical context are both compelling and reflective.

In stories like "Socialist Skyscrapers", Isabekov's authorial position is evident as he critiques authoritarian regimes and social issues through character development and plot progression. His use of sarcasm and irony serves not only to entertain but also to prompt readers to contemplate the deeper implications and real-life relevance of the narratives. This embedding of critical viewpoints within seemingly straightforward tales highlights Isabekov's literary skill and his dedication to addressing core societal concerns.

Furthermore, the research incorporated an analysis of student responses to Isabekov's stories, revealing insightful perceptions and interpretations. The students' answers demonstrated a keen understanding of the author's position, recognizing the critical undertones and the moral questions posed by the narratives. Their responses indicated an appreciation of the nuanced ways Isabekov communicates his views, reflecting the effectiveness of his storytelling in engaging and educating his audience.

In conclusion, the study confirms that Isabekov's literary work is significant for its critical perspective on Kazakh society and its artistic merit. His ability to depict everyday struggles while embedding profound philosophical insights makes his oeuvre a valuable resource for understanding Kazakh culture and social dynamics. Ultimately, this research underscores the importance of literary analysis in uncovering the layers of meaning within texts and appreciating the sophisticated ways authors like Isabekov convey their positions and engage with their readers.

REFERENCES

[1] Mhilli O. Authorial voice in writing: A literature review // Social Sciences & Humanities Open. – 2023. – Volume 8. – No 1. – P. 2590-2911. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2023.100550>

[2] Issabekov D. Short Stories: Dedicated to the 25th Anniversary of Kazakhstan Independence. <https://ru.everand.com/book/353997684/Short-Stories-Dedicated-to-the-25th-Anniversary-of-Kazakhstan-Independence> [accessed: 01.03.2024].

[3] Amangalieva A.E., Dzhumabekova A.A., Soylemez O.M. Pragmatic functions of a literary text // Journal «Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL» series «Philological sciences». – 2024. – Volume 73. – No. 2. – B. 25-43. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2> [in Kaz.]

[4] Robinson G. Summary of “One Hundred Years of Solitude” by Gabriel Garcia Marquez. <https://medium.com/@gurtrobinson/summary-of-one-hundred-years-of-solitude-by-gabriel-garcia-marquez-505d47050d10#:~:text=The%20narrative%20style%20of%20%E2%80%9COne,of%20everyday%20life%20in%20Macondo.> [accessed: 02.03.2024].

[5] Uddin M. J. Exploring the Depths of Modern Life as Reflected in Franz Kafka’s The Metamorphosis // IUBAT Review. – 2023. – Volume 6. – No. 2. – P. 131–157. <https://doi.org/10.3329/iubatr.v6i2.71313>

[6] Peter A. A., Derick A.A. Symbolism of Redemption and Repentance in Meursault’s Trajectory: A Christian Interpretation of Albert Camus’s “L’Étranger” [The Outsider]. https://www.researchgate.net/publication/379044917_Symbolism_of_Redemption_and_Repentance_in_Meursault’s_Trajectory_A_Christian_Interpretation_of_Albert_Camus’s_L’Etranger_The_Outsider [accessed: 01.03.2024].

[7] Bakhtin M. M. Estetika slovesnogo tvorchestva [Aesthetics of verbal creativity]. – Moscow, 1979. – 423 s. [in Rus.]

ДУЛАТ ИСАБЕКОВТЫҢ «СОЦИАЛИЗМ ЗӘУЛІМІ» ӘНГІМЕСІНДЕ АВТОР ҰСТАНЫМЫН ЖЕТКІЗУДІҢ КОМПОЗИЦИЯЛЫҚ ҚҰРАЛДАРЫНА ТАЛДАУ ЖАСАУ

*Қамбарова Ғ.С.¹, Эрдем С.², Жұмақаева Б.Д.³

*^{1,3} Сүлейман Демирел университеті, Алматы, Қазақстан

² Адам Мицкевич атындағы университет, Познан, Польша

Аңдатпа. Зерттеу белгілі қазақстандық жазушы Дулат Исабековтың «Социализм зәулімі» әңгімесіндегі авторлық ұстанымды жеткізу әдістерін талдауға арналған. Зерттеудің негізгі мәселесі – Исабековтың әлеуметтік және саяси мәселелерге қатысты өз көзқарастарын білдіру үшін қолданатын әдістерін анықтау және талдау. Зерттеудің мақсаты – Исабековтың қоғамдық нормалар мен саяси проблемаларды сынға алу үшін қолданатын ирония, сатира және философиялық ойлар сияқты баяндау әдістері мен сыни тәсілдерін ашу. Зерттеудің негізгі бағыттарына қазақ халқының мәселелерін бейнелейтін тақырыптар мен идеяларды зерттеу, сондай-ақ автор осы мәселелерге деген көзқарасын жеткізетін кейіпкерлерді талдау кіреді.

Зерттеуде мәтіннің мазмұндық талдауы мен лингвистикалық талдауы, сондай-ақ Исабеков әңгімесін қабылдау және түсіну деңгейін бағалау үшін студенттерге сауалнама жүргізу әдістері қолданылады. Зерттеу нәтижелері Исабековтың әлеуметтік және саяси мәселелерді сынға алу үшін ирония мен сатираны шебер қолданатынын, ал студенттер осы авторлық тәсілдер мен жасырын хабарларды тану және түсіндіре алатынын көрсетті. Қорытындылар Исабековтың шығармасы Қазақстанның тарихи және мәдени шындығын терең түсінуге ықпал ететінін және оқырмандардың сыни ойлауын ынталандыратынын көрсетеді. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы әдебиеттегі баяндау әдістері мен сыни тәсілдерді терең түсінуде жатыр, бұл әдеби сын мен теорияның дамуына ықпал етеді. Практикалық маңыздылығы – зерттеу нәтижелерін әдебиетті оқыту бағдарламаларында пайдалану, бұл студенттерге күрделі әлеуметтік және саяси контексттерді жақсырақ түсінуге көмектеседі. Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері қазіргі қазақ әдебиетін зерттеп жүрген әдебиет сыншылары мен зерттеушілер үшін пайдалы болуы мүмкін авторлық ұстаным мен баяндау әдістерін талдаудың жаңа тәсілдерін ұсынады.

Тірек сөздер: композициялық құралдар, авторлық ұстаным, Дулат Исабеков, социализм зәулімі, баяндау құрылымы, қоғамдық-саяси сын, қазақ әдебиеті, әдеби интерпретация

АНАЛИЗ КОМПОЗИЦИОННЫХ СРЕДСТВ ПЕРЕДАЧИ АВТОРСКОЙ ПОЗИЦИИ В РАССКАЗЕ ДУЛАТА ИСАБЕКОВА «СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ НЕБОСКРЕБЫ»

***Қамбарова Ғ.С.¹, Эрдем С.², Жұмақаева Б.Д.³**

^{*1,3} университет Сулеймана Демиреля, Алматы, Казахстан

² университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша

Аннотация. Исследование посвящено анализу способов передачи авторской позиции в рассказе «Социалистические небоскребы» Дулата Исабекова, известного казахстанского писателя. Центральная проблема исследования – выявление и анализ методов, с помощью которых Исабеков выражает свои взгляды на социальные и политические вопросы. Целью исследования является раскрытие методов повествования и критических приемов, таких как ирония, сатира и философские размышления, которые Исабеков использует для критики общественных норм и политических проблем. Основные направления исследования включают изучение тем и идей, отражающих проблемы казахского народа, а также анализ персонажей, через которых автор передает своё отношение к этим вопросам. В работе применяется контент-анализ и лингвистический анализ текста, а также проводится опрос студентов для оценки их восприятия и понимания рассказа Исабекова. Результаты исследования показали, что Исабеков мастерски

Информация об авторах:

Камбарова Гайнижамал Сериковна – магистр педагогических наук, Университет Сулеймана Демиреля, Алматы, Казахстан, e-mail: k.gainizhamal@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0004-9983-6998>

Джем Эрдэм – PhD, профессор, Университет Адама Мицкевича, Познань, Польша, e-mail: cemerdem@amu.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-1482-7901>

Жумакаева Береке Даулетхановна – кандидат педагогических наук, профессор, Университет Сулеймана Демиреля, Алматы, Казахстан, e-mail: bereke.zhumakayeva@sdu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-2160-8117>

UDC 82-14: 347.78.034

IRSTI 17.82.10

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.032>

NATIONAL COLOUR OF POET'S LYRICS

Kanapyanov K.¹, Akhmetbekova A.², *Aitmagambetova M.³

¹Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

²Astana IT University, Astana, Kazakhstan

*³Public Foundation TAUAN, Pavlodar, Kazakhstan

Abstract. Literary text translation serves as an important component of cultural dialogue, fulfilling both informational and aesthetic functions. The study investigates the issues related to preserving stylistic originality, individual and ethnic features of M. Zh. Kopeev's lyrics when translating texts into Russian. A modern reader feels the need to see and understand the formal and ideological originality of a source text.

The article addresses the problem by exploring how to reflect faithfully the author's stylistic nuances, including lexical choices, syntactic structures, and psychological subtleties in translation. The main aim is to identify the possibilities for maintaining the national specificity and style of M. Zh. Kopeev's poetic heritage in a target text.

The scientific and practical significance of the research lies in introducing realia into the text, as well as specific national and cultural layers reflected in the figurative and expressive means of the target text. Methodologically, the research employs comprehensive textual analysis and comparative studies to evaluate the feasibility of transferring realia and cultural layers from Kazakh to Russian. Theoretical contributions encompass advancements in literary translation theory, particularly concerning the preservation of national specificity and stylistic fidelity in poetic translations. The study material comprises 80 original poetic texts by M. Zh. Kopeev, along with translations by K. N. Kanapyanov.

The findings highlight the significance of integrating realia into target texts to recreate Kopeev's unique worldview effectively. Ultimately, this study enriches the understanding and appreciation of Kazakh poetic heritage among Russian-speaking audiences, fostering deeper cultural exchange and appreciation.

Keywords: literary translation, realia, national specificity, figurative language means, transliteration, target text, source text, non-equivalent vocabulary

Introduction

According to many scientists, the most difficult issue in the translation of lyric works remains the issue of style transfer. Style is originality in language, composition, ideological composition of a work. The objective is to preserve the stylistic originality, individual and ethnic features of the poetic text when

translated into Russian. In works on the problem of literary translation, researchers in most cases limit themselves to the general formulation of the issue of reflecting the stylistic originality of the author of the original in translation.

The nationality of M. Zh. Kopeev's poetry is manifested in the choice of figurative means, themes, ideas, strophic and metrical bases of the poem. Given the need to preserve the national-cultural or religious information contained in the source text, the task of the translator becomes disproportionately complicated.

The issues of recreating stylistic originality are considered at various levels of the text: at the lexical and syntactic levels, as well as in terms of the transfer of psychologism as a property of the style of the original. This approach, in our opinion, makes it possible to identify the features of the author's style in the use of lexical units of the text (expressive means of the language), in the creation of syntactic constructions (syntactic expressive means).

The growth of translation skills and the requirements of the modern reader to the level of literary works, as well as epistemological prerequisites for the secondary nature of translation compared to the original put forward the problem of faithful reproduction in translation of the individual stylistic features of the original. In order to achieve an adequate, high-quality translation, it is necessary to preserve the national-cultural information contained in the source text during translation.

The problem of national specificity and style of the poetic heritage of M. Zh. Kopeev is closely connected with the individual creative characteristics of the author himself, folk wisdom, actions, temper, way of thinking, customs, traditions of his contemporaries – the heroes of his era and the era itself.

M. Zh. Kopeev drew his strength from the sources of popular inspiration, high impulses of the soul of the people, and therefore was able to achieve the highest intensity, deep psychologism and sacredness of his poetry. He is especially characterized by a refined psychologism, coupled with a philosophical beginning and in combination with a religious tone, and creates a special Kopeev style of his poetry.

These realia and historical conditions of life left their mark on the national specifics of the figurative means of the language of M. Zh. Kopeev's poetry. Realia reflect the language of the people, whose national character is formed as a product of history throughout life under the influence of various factors.

The expressive and emotional function of realia in the general stylistic concept of M. Zh. Kopeev's works: realia are a logical, semantic subject, they should be transferred to the target text (often with the help of transliteration); realia are not a logical, semantic subject, they can be painlessly replaced by adequate words from the language into which this work is translated.

Transliteration is one of the most common methods of realia transfer in the process of translating fiction from one language to another. This "direct use of a real word, or its root in spelling with suffixes of one's own language", has long

been established in the practice of translation and has its own reasons for this.

The translation of literary works was and remains the greatest means of mutual cognition and greater relations of the peoples of the globe. It promotes the strengthening of cultural ties between the peoples of different countries, the cognition of socio-political, economic, ideological achievements, acquaints with customs, traditions, the way of thinking of other people. There is no doubt that with the growth of progress, with the formation of new independent states on the world map and with the strengthening of contacts between peoples of different countries the role of literary translation will gain in importance.

The objective of literary translation is publication. Literary translation both enriches national literatures and contributes to the increase of their various literary types and genres. It is the creative process that distinguishes literary translation from other types of translation. It can be considered a special type, since it requires skills related to the field of stylistic and poetic creativity [1].

The science of translation, the foundation of which was laid by prominent theorists of translation A. V. Fedorov, K. I. Chukovsky, I. Kashkin, Ye. Gachechiladze, M. Rylsky, N. M. Lyubimov, continues its development in the works of Yu. D. Levin, L. A. Ozerov, L. M. Mkrtchyan, G. Solyanov, M. Novikova and others.

In Kazakhstan the first work on translation is an article by S. Seifullin about the drama "Manap" by I. Likhanov. The critical reviews and articles by M. Aueyzov about the literary translation of A. Pushkin and N. V. Gogol into the Kazakh language, the article "Pushkin and Abai" by M. Karataev published in the 1930s were instructive and valuable. For the first time in the republic the authors raised a question of preserving the style in translation. The great development of translation studies in Kazakhstan was received in the 1950s and 1960s thanks to the fundamental research and scientific works of S. Talzhanov, A. Satybaldiev, L. Ishmagambetov, I. Zharylgapov, M. Karataev, K. Nurmakhanov, H. Ozenbaev. Later, translation studies in Kazakhstan got its development in the works of M. Zhangalin, K. Kanafieva, Z. Akhmetov, S. Kirabaev, Z. Kedrina, E. Landau, A. Zhovtis.

Speaking about the development of translation in our republic, without exaggeration, we can say that the main object of research up to the 1960s was the translation issues of Russian classics into the Kazakh language.

The articles by M. Aueyzov, M. Karataev and others were the first devoted to the study of translation issues of a Kazakh prose into the Russian language. Further development they receive in the studies of H. Sadykov and F. Fatkullin. The problems of translating prose from Kazakh into Russian were considered in the linguistic and stylistic aspect in the works of Yu. A. Sushkov, B. I. Repin and A. Yermaganbetova. However, the problems of translating poetry into Russian remained not fully elucidated and insufficiently developed.

An important criterion for high-quality translation, according to Kazakhstani researchers, is the understanding the psychology of the ethnic group whose language the text is being translated from, as well as a deep mastery of the fundamental psychological characteristics of that people [2]. It should also be noted that in the 21st century, the emerging issues related to the literary translation of audiovisual texts into other languages have begun to receive proper attention in the works of contemporary Kazakhstani scholars [3].

Materials and methods

In the study, the following methods are used:

- methods of theoretical generalization;
- a comparative method used in the analysis of the source texts of M. Zh. Kopeev;
- a contextual method, used in interpreting the role of realia in the texts of M. Zh. Kopeev;
- the method of conceptual analysis is used to attract a large corpus of contexts of realia.

The choice of methods is due to the need to formulate practical objectives (based on the analysis of the features of the translation of M. Zh. Kopeev), which are currently facing researchers dealing with the issues of Russian translated samples of Kazakh poetry of the late 19th and early 20th centuries.

The study material is 80 source poetic texts by M. Zh. Kopeev, as well as these works in the author's translation by K. N. Kanapyanov.

Results and discussion

According to many scholars, the most difficult issue in translating lyrical works remains the question of style transfer.

In literary studies the concept *style*, despite the diversity of points of view on its essence, is understood, first of all, as coherence and cohesion, which are related to the form of a work. Style is the cohesion of all the elements of the work, the cohesion of ideological and artistic features can be found throughout the poet's work, including the ideas of the theme, character, composition, rhythm and language.

But the essence of the style is explained by scientists in different ways: as an artistic law (A. N. Sokolov), a tone of narration (M. B. Krapchenko), and an image of the author (E. Yu. Sidorov), a unity of the form and content principle, where the creative manner of the writer is expressed as a general system of artistic means (V. Kovalev, O. Larin, K. Zhumaliev, A. S. Satybaldiev).

While reading literary works, readers get to know some personality traits of authors through their literary style, which is reflected in the plot, theme, characters, etc. The main elements of literary style are the following: sentence forms, diction, connotation, punctuation and cliché. Scholars believe that in literary translation

special attention is paid to maintaining a close stylistic connection with the source text, while in non-literary translation one can simply communicate the content or reproduce the function (as when translating a tourist brochure). Thus, the difference between literary and non-literary translation depends on the role of style. Anyway, literary translation is intended to reflect not only what is said, but also how it is said, and the translators themselves should take into account the style of the text [4, 5].

Translating literary style, translators should both understand the paralinguistic features of literary texts and be able to evaluate and analyze artistic images. Mastery of a foreign language is only the basis for literary translation. What is really important is the understanding of the literary work and the ability of the translator to see characteristics that another may miss, i.e. have a creative imagination. Thus, the study of literary style is the most fundamental issue in the translation of literary texts, playing an important role in literary translation, especially in works that embody artistic devices such as metaphor, symbolism and even repetition [6].

In art the concept 'style' is understood as the types of organization of the form of artistic creations. But this is a meaningful form, which can only be understood through the content. Style carries the writer's picture of the world – the seal of the whole, since the content integrity of the style and all elements of the form of the work are subject to artistic patterns [7]. Each person's world view is individual. Hence the style is, first of all, originality, originality in everything: in language, composition, ideological composition of the work. In the theory of linguistics the style of a literary work is considered as individual features of the author's manner of writing.

Let us note that the questions discussed in this section are devoted to preserving the style identity, individual and ethnic features of Kopeev's poetry when translating them into Russian. At the same time, the recreation of the style of the source text becomes an important problem: "transfer of rhythm, intonation, syntax, melody, composition of the poem in view of the differences between the systems of Russian and Kazakh versification: syllabic-tonic and syllabic" [8, p. 7]. In addition, the translator should orient the resulting translation to the norms and culture of the source language, the contextual use of the text, the target audience and ensure that the emotional and stylistic coloring inherent in the source text is preserved.

Literary translation has two main functions: aesthetic and informational. A modern reader cannot satisfy the very fact of translation, he/she needs to see and understand both the formal and the ideological originality of the source text. Literary translation involves a certain restructuring of the source text as the reorganization of its original space so that the resulting translation does not create a situation of "stylistic discomfort" [9, p. 21]. In this case, it is important to understand that the translator should focus on the author's style, or "modes of

authorial behavior”, limiting the limits of the translation “willfulness”. According to Yu. A. Sorokin, this process should be controlled by the translator; it is less likely that they can only be taken into account unconsciously [10]. In the works on the problem of literary translation, researchers in most cases confine themselves to a general statement of question about the reflection in the translation of the original style of the author.

In our republic the issues of transferring the style of the original in terms of translation from Kazakh into Russian are specially considered in the studies of Kh. Sadykov, Zh. Karakuzova, R. Meiramgalieva, S. Abdraimova, A. Zhantikin. Acquaintance with their works was especially interesting and became a serious help in the study of the ethnical originality of the lyrics by M. Zh. Kopeev.

Any translator who touches the poet's works will have to remember that Mashkhur-Zhusup Kopeev is the brightest representative and a devotee of Kazakh national classical poetry, a poet. Like Abai he consciously destroyed the canons of pseudo-loftiness of poetry, rejected the “oriental themes” sung in every way, introduced new words into Kazakh poetry and, finally, filled the poetic word with a deep meaning, and such a poet is hard to translate. His poetry is extremely national by the choice of imagery, themes, ideas and even strophic and metrical foundations of the poem. The task of the translator becomes incommensurably complicated in connection with the requirements of preservation of the national and cultural or religious information in translation of the source text. New requirements imply a serious theoretical readiness of the translator: knowledge of the language, history and aesthetic views. In addition, the translator must know the internal patterns of both the Kazakh verse and the Russian verse.

In translation into the Russian language the national specificity is often understood by translators as the need to introduce into the text the obligatory realias (aqsaqal, jailäu, batyr), which are absent in the original, but, however, create an excessive workload of the text. While it would be more justified to consider carefully the internal content of the work, where a competent interpreter will find specific national cultural layers (epithets, metaphors, comparisons and other tropes).

The problems of the recreation of the style originality are examined at different levels of the text: at lexical and syntactic levels, and also in terms of the transfer of psychologism as properties of the original style. Such an approach, in our opinion, allows us to reveal features of the author's style in the use of lexical units of text (expressive means of language), in the creation of syntactic constructions (syntactic methods of expression).

Korney Chukovsky insisted that literary translation is, first of all, a tense work on style, requiring a creative approach to its recreation. Considering the feelings of style as the main quality which is necessary in the work of the translator, K. Chukovsky writes: “those who are not sensitive to style have no right to be engaged in translation. The language of a work is always something

more than a collection of linguistic means. This is something more: the idea, the image, the external form – the translator has to transfer in his work. And only then we can talk about the transfer of the style of the original” [11].

The growth of translation skills and the requirements of a modern reader to the level of literary works, as well as the epistemological prerequisites about the secondary character of translation, are put forward in a number of basic and primary problems – the problem of faithful reproduction in the translation of the individual-stylistic features of the original. Also in the literature of our country and foreign literature in the theory and criticism of literary translation, one of the most important questions of translation was repeatedly touched upon: the preservation of the national peculiarity of the original in translation. At the same time, translation researchers talk about the importance of choosing an equivalent, so Ye. M. Maslennikova points out that “moving a text into a different cultural context often involves detailing and / or concretization, and the search for an equivalent can go within the same lexical category” [12]. It should be noted that the work in this direction contains not only a rich theoretical material for the general theory of translation, but it can contribute to a more correct solution of some purely practical issues that will arise in the further practice of translation. One cannot ignore the fact that working on a particular theoretical issue, you analyze the translation as a whole, and this allows you to judge the quality of the entire translation.

The problem of the national specificity and style of the poetic heritage of M. Zh. Kopeev is closely connected with the individual creative features of the author himself, the popular wisdom, behavior, temperament, the way of thinking, customs, traditions of his contemporaries – the heroes of his epoch and the epoch itself.

M. Zh. Kopeev derived his strength from the sources of folk inspiration, high impulses of the national soul and therefore was able to achieve the highest intensity, deep psychology and sacredness of his poetry. His finished psychological analysis coupled with a philosophical principle and in combination with a religious tonality creates a special Kopeev style. His lyrics was born in the boundless expanses of Sary-Arka, decorated with mountains and lakes, “which made people happy and was the cause of historical tragedies” [13].

These realia and historical conditions of life left their imprint on the national identity of M. Zh. Kopeev's imagery. So, for example, the national identity is quite natural for such imagery as “tırı jetım” – “a living orphan” means “to be alone”, “dın Mäşhür ıšten tua” – “I stepped on faith out of life” means “since my childhood I have accepted the faith.” Or sayings like “aq tüienıñ qarny jaryldy” – “the belly of a white camel has unripped” means “the day of joy and abundance for all has come.” Or, finally, the proverb: “eñkeise Ertısı, şalqaisa Baiany” means “If you bend down, Irtysh meadows beckon you. If you stand up, Bayan calls you.” Within these boundaries there were traditional borders of

nomads' camps of many Argyn families. Thus, the factors of the socio-historical environment, reflected in Kopeev's lyrics, were the reason for the abundance of specific vocabulary – components of style formation, which ultimately is the subject of our research in this article.

Realia in the lyrical works of Mashkhur-Zhusup Kopeev are a lexicon of the national language, since they were born in the language for centuries by the developing society. For the author they serve to a certain extent a lexical means of recreating the author's special worldview, his worldview in those distant times – the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries.

According to G. G. Gachechiladze, in literary translation, each phenomenon is a dialectical unity of national and international [14, p. 173]. The national specificity of works is expressed both in the content and in the form. Realia have a direct relationship to both the content and the form, since they act as names of certain concepts or real objects, which in turn serve as a material entity, which is expressed in linguistic images in works. Thus, realia are that part of vocabulary which actively promotes the consolidation of the national content of this or that phenomenon in the poetic works of Mashkhur-Zhusup.

It should be noted one more aspect of the realia of the poet's work. Many works were written by Kopeev more than a century ago, and therefore in poems and dastans he used words that do not exist in the Kazakh language now, or have acquired a new semantic meaning. For example, such realia, which are found in poems like "Tölengüt", "Şabarmán", "Bek", "Barymta", "Kalym" and others, have become historicisms and archaisms in modern language: such words as "toqal", "şam", "şanyraq" and others are now used in a new meaning.

Realia are always folk words; they arise in the language of a nation whose national character is formed as a product of history throughout life under the influence of various factors. Socio-economic, political and physical conditions are changing – the national character and the mental nature of the native speaker are changing too. These changes lead to shifts in the language. First of all, the realia, which become archaisms and historicisms in the language, drop out of the lexical composition. But this loss, however, is compensated by new realia. For example, "Öiaz" that means "a county governor" (the words of Mashkhur-Zhusup: "Öiaz düñk-düñk eter") – is not used in the modern Kazakh language due to the loss of its material basis. A modern social condition corresponds to the realia "Akim" – "head", "head of administration", "chief".

The poetics of M. Zh. Kopeev is saturated with realia, which in the modern literary language are used very little and are very rarely used by native speakers, but constitute the peripheral layer of vocabulary. For a modern translator the "obsolescence of vocabulary" introduces additional difficulties in the translation process. But at the same time, all realia used by the author in his works, in our case M. Zh. Kopeev with his lyrics, indicate whether the realia of the material or spiritual culture, whether they are related to the historical context, whether they

are a nationally specific lexicon, capable of expressing concepts, phenomena, objects and communicating the text with such a local colour, which cannot be created by any other lexical elements.

What is the expressive and emotional function of realia in the overall stylistic concept of the works by M. Zh. Kopeev?

Let's start the analysis with the examples:

Jaiuly qaldy artynda aq qağazyň.

İnşalla, jan edij Qūdaiyna jetken nazyň.

Qyryq kündeı o da joqtap – aza tütty

Oqityn bes uaqyt jainamazyn.

In our translation:

In the yurta the jainamaz of Ishan hung,

A silent guide of all suras of the Koran.

It was crying and suffering,

Listening to the sorrow of human beings.

From the context it can be seen that the realia “yurta”, “jainamaz”, “sura”, “Koran” are a logical, semantic subject. They are accented by the author in order to disclose the mourning of the situation, the abandonment of the yurta after the death of the owner, taking into account the national color. Experts characterize the use of word-realias in such a plan as “stylistically active”.

Another example:

Aspan kök – tolğan bült, jauyny joq,

Aqboz esepsız köp, sauyny joq,

Baqşa bar – bidai qalyp, terek ekken,

Asqabaq, jeıtın ärbır qauyny joq.

In our translation:

The sky is cloudy with clouds – there is no rain,

The steppe is settled by yurtas – there is no heat.

Pastures and fields are around – there are no fields,

The gardens are in bloom – there is no harvest.

In this context the words-realias “Aqboz üi”, “Baqşa”, “Asqabaq” are not a logical subject, the author does not particularly emphasize them, but also does not reduce them to the stylistically neutral use. Therefore, the realia of the original can be replaced painlessly with adequate words from the language into which the work is translated.

The third example: “Auyldyň aqboz üileri körındı”. Translation: “White yurtas of a rich awl appeared”. In the above passage the word-realia “aqboz üi”, is used only as artistic information, as a verbal cover, more used by the author to arrange the rhythm of the stanza.

The analysis of the expressive and emotional side of realia in the general stylistic conception of the lyric works of the author and the establishment of their stylistic activity has a direct relation to the main issue of our work – the issue of

the transfer of the national specific vocabulary, one of the means of expressing the national originality of the work.

So, to achieve an adequate, high-quality translation, one more rigid demand is put forward: the preservation of the national-cultural information that is owed in the original. This, in turn, implies a high theoretical qualification of a translator. Knowledge of the source language, traditions and way of life of the people, history and aesthetic tastes and views, as well as knowledge of the internal laws of the Kazakh verse are required for the translator. And only then translators will get one indisputable advantage: they will be freed from a bad intermediary – a word-for-word translation.

Using those or other methods of realia in another language, first of all, it is necessary to take into account two points: a) complete preservation of the information contained in realia; b) identification of linguistic means capable of conveying the realia or the phrase with realia in their relation to the norms of the national language, what the work is translated to.

Transliteration is one of the most common methods of transferring realia in the process of translating belles-lettres from one language to another. This “direct use of this word denoting the realia or its root in spelling with the suffixes of its language” has been established for a long time in the practice of translation and has its reasons for this.

First of all, there are two factors. The first factor is the different ways of historical development and the different socio-economic conditions of life, which determine the presence of a huge number of word-realias in the language of each nation. And the second factor is explained by the absence of a common translation context due to various reasons between the speakers of the two languages.

As a result each language develops words with no direct equivalents in other languages, which create serious difficulties in the translation process. Culture-specific vocabulary, as far as we could see, has a different level of specificity. However, in all cases the translator is faced with the designation of realia. It is not always possible to convey realia by means of the target language, and sometimes it is not necessary. If realia in the target language do not have an exact correspondence, and their use in the original is characterized by “a full stylistic activity”, then a transliteration is appropriate. This is a technique which is capable of preserving “the lexical brevity of this designation, corresponding to its acceptance in the source language and at the same time emphasizing the specificity of the named thing or concept” [16, p. 140]. Let us cite as an example such Kopeev’s line: “Jūt kelse jūrt ketedī”. These lines can be translated as: “If jute comes, people will perish”. It can be seen from the example that for the Kazakh word-realia “jute” – “murrain from the fodder shortage” there is no exact correspondence in Russian, so the correct method of their interpretation is the use of transliteration. Although, it is interesting to note that such word-realias like “aqyn”, “aqsaqal”, “dombra”, “mullah”, “alla”, “kumis”, “yurta”, “beshbarmak”,

“toy”, “toqal” and many others, often used by Kopeev in his works, today do not present difficulties in understanding due to more than two hundred years of communication between Kazakhs and Russians and the translation contact between them. Therefore, during the translation process they can be mechanically transferred to the Russian text preserving the information that is entirely self-contained in the text of the original.

However, it would be incorrect to assert that the above contacts at the current stage of the exchange of the artistic information give the right to the translator to use transliterations without any interference in translating all Kazakh realia. It should be noted that the level of complete understanding without explanations of realia has not been reached yet.

It is appropriate to mention here the important role of transliteration of realia in the process of enriching the vocabulary of the language. The borrowing of words is dictated by the need to fill in the missing lexical elements in the system of the borrowing language. As an example, let us consider the Turkic words “Başmak” and “Buran”, which entered the main vocabulary of the Russian language and were subject to the changes according to the phonetic-morphological system of the Russian language. The same method was used in borrowing the words “Ura” (Kazakh “ūr” means “to beat”), “tabun” (Kazakh “tabyn”), etc. from the Kazakh language into the Russian one. In the Russian language the word-realias “taz”, “tabor”, “stan”, “sunduk”, “sobaka”, “stakan”, “katorga”, “kaftan”, “kibitka” and others were borrowed from the Turkic languages.

From the above statements about the positive role of transliteration in borrowing, however, one should not conclude that in the practice of translating works from one language to another the translator should resort only to transliteration as the only way of transformation of the culture-specific vocabulary.

The first works by M. Zh. Kopeev were published almost 140 years ago. He wrote his own songs and poems turned to his generation, wrote about the problems of that time. Describing the reality of his epoch, in his works he used words which are obsolete at present and are not used in the dictionary of the modern Kazakh language.

In relation to the contemporary linguistic consciousness of the Kazakh reader, the archaisms “Baskak”, “Altyn”, “Jarlyq” acquired the character of estrangement. The archaism “Baskak” means a representative of the khan authority and a tax collector.

In the 19th century the word “altyn” meant a coin worth 3 kopecks.

The word “jarlyq” is obsolete which meant “order”. Nowadays, they are not actively used in the language. So, we come to the conclusion that the transliteration of archaisms and historicisms is justified by the equality of their position in the source text and the target one.

However, the main reason for the use of transliteration as the way of translating specific vocabulary lies in the purely linguistic fact that in the target

language there is no materiality, which is present in the source one. So, when translating realia related to the national peculiarities, transliteration should be the dominant mode of translation, of course, provided the stylistic activity of realia in the context, its semantic and compositional meaning, which is given to it by the author of the original.

But on the other hand, almost all the works of M. Zh. Kopeev are rich in realia. In this case, the method of continuous transliteration will, firstly, “clutter up” the harmonious tissue of the target language, “load” the rhythm, distract attention, and complicate the reader’s understanding; secondly, the mechanical transliteration will testify more to the formal than the creative approach of the translator to the solution of such a difficult and important problem – the transfer of specific vocabulary by means of the native language. In the opinion of most scientists transliteration should be subject only to those realia that:

- 1) have frequent occurrence in the work;
- 2) do not have even an approximate equivalent or adequate in the Russian language;
- 3) appear in the verse context in “the full stylistic activity”.

So, ideally a translator should satisfy a large number of requirements to create a text that fully represents the original in the foreign culture. Among these criteria, of course, it is necessary to preserve a large number of tropes and figures of speech as much as possible as an important component of the artistic stylistics of a particular work. The translation must signal the epoch of the original; if we have an ancient text, then the translation should create the impression of an ancient text; reproduce the individual style of the author of the original.

Even stricter requirements are imposed on the translation of poetry. It must reproduce not only the content, but strive to reproduce rhythmic and metrical features. In addition, the translator of poetry should reproduce the features of rhyme, the type of alternations of rhymes, cadences, and the structure of stanzas. If it is possible the translator should convey sound patterns of the original.

Let us consider an extract from the poem “Anama hat” – “Letter to mother”:

Allanyň bız syiindyq panasyna,

Baiantau bara qalsañ qalasyna.

Sälemdi jolyqqanyn köp aityňyz:

Mäşhürdiň kärip bolğan anasyna!

The Russian- language variant in our translation:

Yesli okazhites na zemle Bayan-aula,

Zaydite k staroy materi Mashhura.

Peredayte ot bludnogo syna poklon,

Zhiv mol, i vernetsya vskore v otchiy dom!

(If you find yourselves on the land of Bayanaul,

Call on the old mother of Mashkhur.

Give respects from the prodigal son,

Say that he is safe and will return to his father's home soon!)

In Russian translation the translator, in our opinion, managed to preserve both the number and the principle of alternation of feet, the cadence of the structure of stanzas, reproduce the features of the rhythm of the original. And it is important that the translator reconstructed the atmosphere, the "color of time", thanks to both lexical and syntactic devices.

In the following example:

Otkuda u nas mnogotysyachnye tabuny skota?

Otkuda nashi pesni, yurta i dombra?

Kol', lenivy i prazdny kazahov synovya.

Il', izbranna bogami moya zemlya?

(Where do we have thousands of herds of cattle?

Where are our songs, the yurta and dombra from?

If the sons of Kazakhs are lazy and idle.

Or, is my land chosen by the Gods?)

It should be noted that in the Russian translation the author appropriately uses lexical archaisms: *kol'*, *il'*. In combination with other language means, the archaisms both attach a confident attitude to the lines by Kopeev and point to a time distance, as if they cover a poem by some cobweb of a century-old.

A purely linguistic approach to studying the style of a literary work does not justify itself and does not provide an opportunity to prove the nature of the literary translation, moreover, it excludes the possibility of reproducing the style of the source text in its translation. G. N. Pospelov states fairly: "If the style was a property of the language itself, then each language would have its own styles. And absolutely the possibility would be ruled out of preserving, to some extent, the style of a verbal work, especially a literary one, when translating from one national language into another. But since the style is the property of speech, generated by the peculiarities of its content, the possibilities of more or less adequate translation of works still exist" [8].

From everlasting, the style was perceived as an expression of the artist's individuality. In literary studies – this is the originality of the author's manner of writing, the peculiarity of comprehension and depiction of reality. In this way the concept is interpreted in dictionaries and reference books.

It was a broad, literary understanding of style that gave Korney Chukovsky the foundation to assert that the literary translation is, first of all, the most intense work on style, requiring a creative approach to its reproduction. Considering the sense of style as the main quality of the translator, K. Chukovsky writes: "Despite some mistakes, the translation can be considered excellent if it conveys the main features: the literary individuality of the translator in all the peculiarity of his style" [8].

The problem of the style of the literary work and the question about its reproduction in translation is one of the most complicated and very important

questions in the theory and practice of the literary translation. In literary studies the concept of “style”, in spite of various points of view on its essence, is understood as integrity and unity, which are related to the form of the work.

The growth of translation skills and the requirements of the modern reader to the level of literary works, as well as the epistemological prerequisites about the target text compared to the source one, are put forward in a number of basic and primary issues – the problem of the correct reproduction of the individual - stylistic features of the source text in its translation.

The lyrics of M. Zh. Kopeev is many-sided, it combines both realistic and fantastic beginnings, and his poetics are progressive, full of psychology, philosophy, rich in symbols. Of course, this “complexity” creates certain difficulties for their interpretation into the Russian language. Even an approximate, superficial analysis of 3-4 translated works of M. Zh. Kopeev convinces us that it is premature to talk about a qualitative and adequate translation.

The main obstacle to the adequacy of the translation is the problem of “adequacy”, the main principle of which should be considered “the exhaustive completeness in the transfer of content” of the original with a full stylistic correspondence.

Conclusion

Thus, the translator of a poetic text should reproduce not only the content, but strive to reproduce rhythmic and metrical features, the structure of stanzas, etc. The main obstacle to the adequacy of the translation is the problem of “adequacy”, the main principle of which should be considered “exhaustive completeness in the content transfer” of the source text with a full stylistic correspondence. For a translator, knowledge of the source language, traditions and life of the people, history and aesthetic tastes and views, as well as knowledge of the internal laws of the Kazakh verse are obligatory. The poetics of M. Zh. Kopeev is full of realia. Realia used by M. Zh. Kopeev in lyrics:

- denote the realia of material or spiritual culture;
- reflect the historical context;
- give the text a local flavor that cannot be created by other lexical elements.

Realia can be a logical, semantic subject; they are referred to as “stylistically active”. Such words cannot be conveyed through adequate words of the target language. In the case when the realia of the original can be painlessly replaced by adequate words from the language into which the given work is being translated, the author does not make them the logical subject of the text. Often such words are used to arrange the rhythm of the stanza. Analysis of the function of realia in the general stylistic concept of the lyrical work of M. Zh. Kopeev and establishing their stylistic activity is one of the key objectives of a modern translator.

If the realia do not have an exact match in the target language, and its use in the source text is characterized by “full stylistic activity”, then transliteration

is appropriate. Realia “akyn”, “aksakal”, “dombra”, “mulla”, “alla”, “koumiss”, “yurta”, “beshbarmak”, “toi”, “toqal” in the works of M. Zh. Kopeev in the process of translation can be mechanically transferred to the Russian text, keeping the information in the source text.

When translating realia related to national characteristics, transliteration should be the dominant method of translation, of course, subject to the stylistic activity of realia in the context, its semantic and compositional meaning, which is attached by the author of the source text. However, given that the works of M. Zh. Kopeev is replete with realia, the method of continuous transliteration, firstly, will “clog” the harmonious fabric of the target language, “load” the rhythm, scatter attention and make it difficult for the reader to understand. When choosing the way of concept representation in a target text, repeatability in the work, no equivalent, and the role of “full stylistic activity” in a poetic context are important.

The formulation of the problem of the qualitative translation of poets such as M. Zh. Kopeev highlights a number of topical problems facing the researcher of Russian translated samples of Kazakh poetry of the late 19th and early 20th centuries:

a) the first main condition is to conduct a complete and comprehensive textual analysis of the original poetic texts, from the point of view of linguistics, cultural studies, history, religious studies, semiotics, and medieval studies;

b) for the adequate rhythm and verse reproduction it is required to develop, by means of computer calculations, all possible classes of rhythmometric, syllable-sound correspondences, which are mentioned by Z. Akhmetov and N. Sagandykova;

c) to create a dictionary of special terms and symbols of oral Kazakh classic poetry, as well as an explanatory dictionary of the language of akyns and zhyrau, where the comments on proverbs, sayings, riddles, dark places, dialects, phraseological units, combinations and fusions, various specific artistic and speech patterns that make up the biggest complexity in translating the poetry of Kazakh poets will be contained;

d) to conduct a systematic and deep genre-stylistic analysis of both original, oral works of akyns and zhyrau, and those translated into Russian, having prepared the main theoretical basis for a full understanding of the genre-functional and social nature of the translated text (target text);

e) to conduct a structural-systemic and compositional analysis, to divide the texts into groups in terms of the features of the structure and composition of the lyrical work, identifying genre features (dominants) in them.

Such a need for systematization and classification of the study of the theory and practice of translation of Kazakh religious and philosophical poetry arose due to the special complexity and unique national-specific patterns, genesis and

peculiar poetics of literary works, starting from the earliest ancient examples represented by the poetry of Korkyt, ending with the poetry by Shakarim and Mashkhur-Jusup.

REFERENCES

[1] Karjagdiu L., Mrasori N. The Role of Literary Translation in the Development and Enrichment of National Literature // *Journal of Language and Linguistic Studies*– 2021. – Vol. 17 (4). – P. 2332-2345.

[2] Ismagulova B. Kh., Bazarbaeva A. S., Sametova F. T. Problemy kachestvennogo perevoda v perevodovedenii Kazakhstana [Problems of high-quality translation in the translation studies of Kazakhstan] // *Russian language and culture in the translation mirror*. – 2014. – № 1. – P. 262-269 [in Rus.]

[3] Nurmysheva Sh.A., Tungatova G.Zh. Diskurstyn kino tilindegikorinisimen kinoaudarmadagy manyzy [Expression of discourse in film language and its significance in film translation] // *Abylaj han atyndagy KazKHK zhane ATU habarshysy. Filologiya gylymdary seriyasy*. – 2019. – No1 (52). – B. 106–113. [in Kaz.]

[4] Boase-Beier J. Translation and Style: A Brief Introduction // *Language and Literature*. – 2004. – Vol. 13. – № 1.– P. 9-11.

[5] Boase-Beier J. Stylistics and translation // *The Routledge Handbook of Stylistics*. – Routledge. – 2023. – P. 420-435.

[6] Shiyab S., Lynch M. S. Can literary style be translated? // *Babel: International Journal of Translation*. – 2006. – T. 52. – №. 3. – P. 262.

[7] Kroshneva M. E. Stil' v literature [Style in literature] // *Bulletin of Ulyanovsk State Technical University*. – 2020. – №4 (92). – P. 7-10. <https://cyberleninka.ru/article/n/stil-v-literature> (accessed: 09.06.2023) [in Rus.]

[8] Kanap'yanov K. N. Mikroosm poezii M.Zh. Kopeeva v rakurse interpretatsii na drugie yazyki [Microcosm of poetry M.Zh. Kopeev from the perspective of interpretation into other languages] monograph. – Pavlodar, 2018. – 149 s. [in Rus.]

[9] Sorokin Yu. A. Perevodovedenie: status perevodchika i psikhogermenevticheskie protsedury [Translation studies: translator status and psychohermeneutical procedures]. – M.: Gnozis, 2003. – 160 s. [in Rus.]

[10] Sorokin Yu.A. Chto my delaem, kogda perevodim khudozhestvennyi tekst? [What do we do when we translate a literary text?] // *Issues of Cognitive Linguistics*. – 2005. – №1. – P. 44-48. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/chto-my-delaem-kogda-perevodim-hudozhestvennyy-tekst-1> (accessed: 09.06.2023). [in Rus.]

[11] Chukovskii K. Collected works in 15 volumes. Vol. 3, M., 2001. <https://www.chukfamily.ru/kornei/prosa/knigi/vysokoe/glava-pyataya-stil> (accessed: 10.06.2023). [in Rus.]

[12] Maslennikova E. M. Khudozhestvennyi perevod: kognitivnaya matritsa i lingvisticheskaya (ne)ravnotsennost' [Literary translation: cognitive matrix and linguistic (non-) equivalence] // Issues of Cognitive Linguistics. – 2014. – №3. – P. 111-117. <https://cyberleninka.ru/article/n/hudozhestvennyy-perevod-kognitivnaya-matritsa-i-ingvisticheskaya-neravnotsennost> (accessed: 10.06.2023). [in Rus.]

[13] Karataev M. Estetika i etnos [Aesthetics and ethnicity]. – Almaty: Zhalyln, 1977. – 200 s. [in Rus.]

[14] Gachechiladze G. R. Khudozhestvennyi perevod i literaturnye vzaimosvyazi [Literary translation and literary interrelations]. 2-e izd. – M., 1980. – 255 s. [in Rus.]

АҚЫН ЛИРИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ БОЯУЫ

Канапьянов К. Н.¹, Ахметбекова А. М.², *Айтмагамбетова М. Б.³

¹С.Торайғыров ат. университет, Павлодар, Қазақстан

²Астана ақпараттық технологиялар университеті, Астана, Қазақстан

*³«TAUAN» ҚҚ, Павлодар, Қазақстан

Андатпа. Көркем мәтінді аудару ақпараттық және эстетикалық функцияларды орындайтын мәдени диалогтың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Зерттеуде мәтіндерді орыс тіліне аудару кезінде М. Ж. Көпеев лирикасының стильдік өзіндік ерекшелігін, даралық және этникалық ерекшеліктерін сақтауға қатысты мәселелер қарастырылған. Бүгінгі оқырман мәтін түпнұсқасының формасы мен идеясы ерекшелігін көріп түсінгісі келеді.

Мақалада стильдік реңкті білдіретін лексикалық таңдауларды, синтаксистік құрылымдар мен психологиялық нәзік қырларды автор аудармасында қалай шынайы етіп көрсетуге болады деген мәселе қарастырылады. Зерттеудің негізгі мақсаты – аударма мәтінінде М. Ж. Көпеевтің поэтикалық мұрасының ұлттық ерекшелігі мен стилін сақтау мүмкіндіктерін анықтау.

Зерттеудің ғылыми-тәжірибелік маңыздылығы аударма мәтінінің образдық бейнелеу құралдарында көрініс тапқан нақты ұлттық-мәдени қабаттармен қатар мәтінге шындықты енгізуде жатыр. Әдістемелік тұрғыдан алғанда, авторлар қазақ тілінен орыс тіліне аудару кезінде шындық пен мәдени қабаттардың берілу мүмкіндігін бағалау үшін кешенді мәтін талдауы мен салыстырмалы зерттеулерді пайдаланады. Жұмыстың теориялық үлесі көркем аударма теориясының жетістіктерін, әсіресе поэтикалық аудармалардағы ұлттық ерекшелік пен стильдік дәлдікті сақтауға байланысты жетістіктерге шолу жасаумен байланысты. Зерттеу материалына М. Ж. Көпеевтің 80 түпнұсқалық поэтикалық мәтіні мен Қ. Н. Канапьяновтың аудармасы жатады.

Алынған нәтижелер Көпеевтің бірегей дүниетанымын тиімді жасап шығару үшін мақсатты мәтіндерге шындықты біріктіру керектігінің маңыздылығын көрсетеді. Жалпы алғанда, бұл зерттеу орыстілді аудитория арасында қазақтың поэтикалық мұрасын түсінуге және бағалауға, мәдени алмасуды, танытуды тереңдетуге ықпал етеді.

Тірек сөздер: көркем аударма, шындық, ұлттық ерекшелік, бейнелі тіл құралдары, транслитерация, мақсатты мәтін, мәтін түпнұсқасы, эквивалентсіз лексика

НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОЛОРИТ ЛИРИКИ ПОЭТА

Канапьянов К. Н.¹, Ахметбекова А. М.², *Айтмагамбетова М. Б.³

¹университет им. С. Торайгырова, Павлодар, Казахстан

²Astana IT University, Астана, Казахстан

³Общественный фонд «TAUAN», Павлодар, Казахстан

Аннотация. Перевод художественного текста является важным компонентом культурного диалога, выполняя как информационную, так и эстетическую функции. В исследовании рассматриваются вопросы, связанные с сохранением стилистического своеобразие, индивидуальных и этнических особенностей лирики М. Ж. Копеева при переводе текстов автора на русский язык. Современный читатель испытывает потребность увидеть и понять формальное и идейное своеобразие исходного текста.

В статье рассматривается вопрос о том, как достоверно отразить в переводе стилистические нюансы автора, включая лексический выбор, синтаксические конструкции и психологические тонкости. Основная цель исследования – выявить возможности сохранения национальной специфики и стиля поэтического наследия М. Ж. Копеева в переводном тексте.

Научно-практическая значимость исследования заключается во введении в текст реалий, а также специфических национально-культурных пластов, отраженных в образно-выразительных средствах переводного текста. В методологическом плане авторы используют комплексный текстовый анализ и сопоставительное исследование для оценки возможности переноса реалий и культурных пластов при переводе с казахского языка на русский. Теоретический вклад работы обусловлен обзором достижений теории художественного перевода, в частности, касающихся сохранения национальной специфики и стилистической точности в поэтических переводах. Материал исследования включает 80 оригинальных поэтических текстов М. Ж. Копеева и переводы К. Н. Канапьянова.

Полученные результаты свидетельствуют о важности интеграции реалий в целевые тексты для эффективного воссоздания уникального мироощущения Копеева. В целом, данное исследование способствует пониманию и оценке казахского поэтического наследия русскоязычной

аудиторий, содействуя более глубокому культурному обмену и признанию.

Ключевые слова: художественный перевод, реалии, национальная специфика, образные языковые средства, транслитерация, целевой текст, исходный текст, безэквивалентная лексика

Received: June 24, 2024

Information about the authors:

Kanapyanov Kanat – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Toraighyrov University, Kazakhstan, Pavlodar, e-mail: Kanat.kanapyanov@mail.ru

Akhmetbekova Asel – PhD, Assistant Professor, Astana IT University, Kazakhstan, Astana, e-mail: assel_am@mail.ru

Aitmagambetova Maral – Candidate of Philological Sciences, Public Foundation TAUAN, the Kazakhstan, Pavlodar, e-mail: maralaitm@gmail.com

Авторлар туралы мәлімет:

Канапьянов Канат Нурумович – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, С.Торайғыров атындағы университет, Павлодар, Қазақстан, e-mail: Kanat.kanapyanov@mail.ru

Ахметбекова Асель Мейрамовна – техн. ғ. к., доцент, Астана ақпараттық технологиялар университеті, Астана, Қазақстан, e-mail: assel_am@mail.ru

Айтмагамбетова Марал Бейсетаевна – филология ғылымдарының кандидаты, «TAUAN» ҚҚ, Павлодар, Қазақстан, e-mail: maralaitm@gmail.com

Информация об авторах:

Канапьянов Канат Нурумович – кандидат филологических наук, доцент, университет им. С. Торайгырова, Павлодар, Казахстан, e-mail: Kanat.kanapyanov@mail.ru

Ахметбекова Асель Мейрамовна – к. техн. н., доцент, Astana IT University, Астана, Казахстан, e-mail: assel_am@mail.ru

Айтмагамбетова Марал Бейсетаевна – кандидат филологических наук, Общественный фонд «TAUAN», Павлодар, Казахстан, e-mail: maralaitm@gmail.com

ӘОЖ 821.0:378

ГТАХР 17.07.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.033>

ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯ МӘСЕЛЕСІ

Казтаева А.К.¹, Тоқшылықова Г.Б.², *Хуңшан А.³, Айбергенова А.Б.⁴

^{1,2}Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Алматы, Қазақстан

*³Абылайхан атындағы ҚазХҚжәне ӘТУ, Алматы, Қазақстан

⁴Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Қазақ әдебиетіндегі Семей қасіреті тақырыбындағы көркем шығармалар – дәуір шындығын, тұтас ұлтқа жасалған зұлымдықты көркем бейнелейтін туындылар. Бұл шығармаларды қатігез қоғамнан қалған жан, тән жарасын көркемдік иін қандыра шеберлікпен суреттей алған туындылар деуге толық негіз бар. Зерттеудің тақырыбы – прозадағы экология мәселесі, мақсаты – ұлт өмірінде әбден толғағы жеткен, экологиялық зәру мәселені танып, суреттеген жазушы шығармаларының құндылығын, көркемдік ерекшелігін, дәуір шындығының көркем әдебиетте бейнелену үлгісін талдап, тану. Өзектілігі – қазақ халқына сан жылдарға кететін қасірет пен зауал әкелген қолдан жасалған қастандық жайында жазылған шығармалардағы тарихи шындық пен көркем шындықтың сабақтастығын көрсету. Зерттеуде салыстыру, талдау, жинақтау, қорыту әдістері қолданылды.

Қазіргі әдеби туындылар табиғаттың әртүрлі аспектілерін, экологиялық проблемаларды және адамның қоршаған ортамен қарым-қатынасын көрсете отырып, экологиялық дағдарыстың сын-қатерлеріне белсенді түрде жауап береді. Бұл тақырып заманауи экологиялық мәселелер тұрғысынан көркем шығармаларда қандай эстетикалық және этикалық мәселелер көтерілетінін талдауға мүмкіндік береді. Зерттеудің нәтижесі авторлардың экологиялық идеяларды жеткізуде қолданатын әдеби стратегиялары мен құралдарын анықтауға, сондай-ақ қоғамда экологиялық сананың қалыптасуына әдебиеттің әсерін қадағалайды. Зерттеу барысында авторлар Семей полигоны, оның жергілікті халыққа тигізген зардабы жөнінде жазылған туындыларды зерделей отырып, тақырыпты көркем игерудегі жазушылардың қол жеткізген шеберлік қырларын көрсете білген.

Қазіргі әдебиет қаламгерлердің әлем алдында тұрған экологиялық мәселелерді көрсететін эстетикалық аренаға айналуға. Алдағы экологиялық дағдарыс, климаттың өзгеруі және биоалуантүрлілікке қауіп төнуі әдеби дискурстың ажырамас бөлігіне айналуға. Зерттеу нысаны ретінде Р.Нұрғалидың «Өлген тау», Б.Тілегеновтің «Қара жел», С.Досжанның «Қасірет пен тағдыр» шығармалары алынды. Зерттеу қазіргі жазушылардың экологиялық тақырыптарды қалай, қандай контексте және қандай әсермен

қамтитынын жан-жақты талдауға бағытталуымен құнды. Практикалық құндылығы зерттеу нәтижесін әдебиет, тарих, әлеумет, экология саласындағы зерттеу еңбектерде кеңінен пайдалануға болады. Зерттеудің маңыздылығы – алдағы уақытта постколониализм, әлеуметтану, экопроза бағытындағы зерттеулерге белгілі бір үлес қосады.

Тірек сөздер: экологиялық проза, постколониалды әдебиет, қасірет, зауал, ұлт болашағы, полигон, атом қаруы, табиғат, гармония

Кіріспе

Бүгінгі қазақ даласын экология проблемасы жайлады. Арал теңізі тартылып, тұзы жер бетіне таралуда; Байқоңыр ғарыш айлағынан зымырандар көп мөлшерде ұшырылып, құлаған протонның салдарынан жергілікті халықтың шеккен зардабы, ірі қалалардағы завод-фабрикалардың ауаны ластауы сынды бүкіл қазақ даласын шарптитын экологиялық проблема жетерлік. Соның ішінде біздің зерттеуімізде айтылатын мәселе сан жылдар қатпарында көміліп, саясат бұғауында шырмалып келген ащы шындықтың бірі – Семей жерінде орналасқан полигонның қазақ халқына әкелген қасіреті. Қоғам қайраткерлері, тарихшы, эколог, социолог ғалымдардың дабыл қағуымен қатар, қаламгерлер де өз туындыларында бұл мәселеге соны көзқарас тұрғысынан қарап, азат санамен зерделеуге күш салуда.

Әдебиеттің басты міндеті – адам жанын ізгілендіру. Экологиялық тәрбие беруде ғана емес, табиғат алдындағы адамның жауапкершілігін түсіндіріп, сезіндіріп, санасына сіндіруде көркем шығарманың маңызы зор. Әдебиетте Э.Синклердің *Джунгли*, Д.Лондонның *Бабалар үні* шығармаларымен басталған экология мәселесі Джордж Р.Стюарт, Рэй Брэдбери романдарымен жалғасын тапса; С.А.Алексиевич (*Чернобыль дұғасы*), Ю.Вознесенская (*Чернобыль жұлдызы*) шығармаларында тікелей бір аймақтық экологиялық қасіреті сөз болады. Қазақ әдебиетінде бұл өзекті экологиялық проблеманы кеңес билігі тұсында ашық айтып, полигон қасіретін, оның жергілікті халыққа тигізген зардабын «Қара жел» романында ашық суреттеген жазушы – Б.Тілегенов [1]. Бүгінде полигонның қасіреті, бір емес, бірнеше ұрпаққа тигізетін зардабы бүтін ұлт қасіретіне айналғанын көрсету – тәуелсіз қазақ әдебиетіндегі басты тақырыптардың бірі. Қасірет тартқан қазақ даласының, жер тозып, ел азған зұлматтың зарын жеткізген шығармалар қатарына Р.Нұрғалидың «Өлген тау», «Үш аяқты құлын», «Дегелең дерті»; М.Сәрсекенің «Семей қасіреті»; Р.Тоқтаровтың «Полигон»; М.Ибраевтың «Жоғалған өзен»; С.Досжанның «Қасірет пен тағдыр»; Н.Ораздың «Жылқының көз жасы», Р.Мұқанованың «Қызжылаған», Д.Рамазанның «Соңғы дем» шығармаларын атауға болады. «Әрбір ұлт өзінің рухани байлығы мен құндылығын империялар саясатының үсігіне шалдырмай, сақтап қалуға табандылықпен атсалысатынын» ескерсек, қаламгерлердің бұл тақырыпқа баруын азаматтық деуге болады [3]. Өйткені,

қай кезеңде болса да суреткер – өз заманының перзенті. Аталған қаламгерлер экологиялық шындықты көркем шығарма бетінде бедерлесе, оны ғылыми тұрғыдан бағалап, айналымға қосқан зерттеушілер де жоқ емес. Шетелдік ғылымда экология мәселесін Г.Хагган мен Х.Тиффин өз еңбектерінде кеңінен талдаса, отандық ғылымда зерттеген С.Айтуғанова («Шағын прозадағы адам мен табиғат концепциясы»), А.Рамазанова («Қазіргі қазақ повестеріндегі адам мен табиғат қарым-қатынасы мәселелері (70-80жж.)»), Ф.Әшірбекова («Қазақ романдарындағы адам мен табиғат байланысының көрінісі»), Қ.Тілеубердиев («Қадыр Мырзалиев шығармаларындағы табиғат және экология мәселелерінің көркемдік шешімі»), Г.Мусинова («Семей сынақ полигоны: тарихи деректер және әдеби-жанрлық интерпретация») сынды ғалымдар атауға болады. Осы бағытты жалғастырған бұл зерттеуде жазушылардың туған жері мен халқының жайын қозғаған, яғни ұлттық мүддені жалпыадамзаттық проблемамен сабақтастықта қарағандығы, экологиялық сана ұғымын енгізуге талпынғаны, сол арқылы өзекті мәселеге қосқан үлесі зерделенеді.

Зерттеудің мақсаты – жазушы нысанына іліккен өзекті проблеманың адам-табиғат-қоғам үйлесімділігі аясында шешім табуын айқындау. Қазақ прозасында ХХ ғасырдың 70-80 жылдары уақыт мінберінен және жазушылар шығармаларында орын алған экология мәселесі әлі күнге өзекті. Табиғатқа озбырлықпен, табиғи ресурсқа тонаушылық пиғылда қараудың салдары экологиялық ғана емес, рухани дағдарысқа әкелетіндігі әдебиетте ашық жазылып отыр. Қазақ даласының ұзақ уақыт бойы отаршылдықтың және кеңестік үстемдіктің ықпалында болғандығын ескерсек, қазақ қоғамы мен мәдениетінде осы кезеңдердің терең іздері қалуы заңды екенін түсінеміз [2]. Сондықтан, прозада кеңінен жазылып жүрген, бірақ жеріне жеткізе талданып, зерделенбеген экология проблемасы маңызды аспект ретінде алынды. Бақсақ, Семей деген қасиетті аймақтың құйқалы төсі, шұрайлы жері көрмеген, тартпаған азап жоқ екен. Империялық сана Ұлы Даланы жоспарлы, мақсатты түрде улы алаңға айналдырды. Қасірет шеккен ұлттың ғана емес, Жер-Ананың жан жарасын емдеу бірнеше ғасырға созылатын күрделі шаруа екені белгілі. Дүбірлі дүрбелең кезеңге толы тарихында қаншама зобалаң, қырғынды көрген қазақ елі екінші дүниежүзілік соғыстан кейін де жақсылық көрмеді. Миллиондаған қазақтың өмірін жалмаған қан майданнан соң да қырық жыл бойы төбесінен ядролық қарудың радиациясы ағып тұрды. Мұны постколониялық экологиялық сын терминін ғылыми айналымға енгізген А.Кросби *экологиялық империализм* деп атаған [4]. Яғни отаршыл империя халықтың табиғи байлығын тонау, тоздырумен шектелмей, денсаулығын да күйретіп кетті. Соның зардабын әлі күнге тартып отырған Қазақстан – ядролық қаруға қарсы күрестің бастаушысы болды. Нәтижесінде бүгінде ядролық қарусыз ел екені белгілі. Зерттеудің

өз кезегінде экологиялық проза, антропоцентризм саласына қосқан үлесін құндылығы ретінде тануға болады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Прозаиктер Б.Тілегеновтың «Қара жел», С.Досжанның «Қасірет пен тағдыр» романдары зерттеудің негізгі материалы ретінде алынды. Осы туындыларда сөз болған экология мәселесін талдау және интерпретациялау мақсатында салыстыру, контекстік талдау, қорыту әдістері қолданылды. Әдебиеттану ғылымының басты ұстаным, қағидаларының негізінде экология тақырыбын көтерген, тағдырлы, концептуалды шығармаларды іріктеу мен талдауға назар аударылды. Сонымен бірге қоршаған ортаны қорғау мәселесін қоғамның қабылдауы туралы мәліметтер, ақпараттар, деректер мен соны ой-пікірлер ескерілді. Контекстік талдау нәтижесінде екі шығарма сюжетіндегі адам ниетінен туындаған қасіреттің адам тағдырына әсері, жазушы дүниетанымы мен көркемдік ойлау арасындағы тұтастықты саралауға жол ашылды. Қорыту әдісі арқылы авторлық ұстаным мен көркемдік шешім арасындағы байланысты диалектикалық саралаудан өткізу мүмкін болды.

Әлемді ядролық қарусыздандыру үдерісіне өз үлесін қосқан қазақ халқының әрекетін әлем қауымдастығы қабылдады, қолдады. Осы бағыттағы бітімгершілік құндылығы зор «*Әлем. ХХІ ғасыр*» атты манифесі БҰҰ Бас Ассамблеясының және Қауіпсіздік кеңесінің ресми құжаты мәртебесін алды. Оған қоса, қазақ елі *АТОМ* (Abolish Testing. Our Mission – Сынақтарды жою. Біздің міндетіміз) жобасын жасады. Жергілікті халықтың атом қаруына қарсылығының айғағы ретінде Семей өзеніндегі аралда ядролық полигонның құрбандарына арналған *Ажсалдан да күшті* деп аталатын биіктігі 25 метр алып монумент ашылды. Ескерткіштегі тажал отынан баласын қалқалаған ана бейнесі мәрмәр тастан жасалған. Идеясы – жазықсыз жандардың рухы мен жан азабы халық жадында жаңғырып тұратындығының белгісі. Ал Хиросимадағы атом құрбандарына қойылған ескерткіш *Әлем оты* деп аталады.

Нәтижелер

Қазақ – ертеден табиғатпен арадағы гармонияны сақтауға жете көңіл бөлген мейірімді халық. Көшпелі өмір салтын ұстанғанда жердің ыңғайына қарап, оны тоздырып алмаудың қамымен жазда шөбі шүйгін жайлауда, күзде күздеуде, қыста қыстауда отыруының өзі – соның белгісі. Флора мен фаунаны қадірлеп, қастерлеудің сырын тереңнен ұққан дана халқымыз бүгінгідей жерді дәрілеуге де жол бермей, қонып, үй тігетін жеріне алдымен қойды жайып жіберетін болған. Мақсаты – осы жерді мекендеген, шақса адам өліп кететін улы қарақұрттан тазалау. Ал қарақұрт қой үшін пайдалы, тез семіріп, күйленетін болған. Демек, табиғат ананы еміп өскен қазақ

баласы оның қыр-сырын жетік білген. Уақытының көп бөлігі табиғат аясында өткендіктен, оңаша қалып, сырласу, түсіну, тану, түсінісу негізінде өзінің де табиғаттың бір бөлшегі екенін жанымен, рухымен сезінген. Оған зиян келтірмей, барынша қамқорлық жасап отырған.

Күнделікті тұрмыс-тіршілігінің өзегінде табиғатқа деген адалдық, махаббат жатқан халық даналығы тым көп. Көшпелілердің барлық салт-дәстүрі, өмірлік философиясы, таным-түсінігі табиғатпен тығыз байланысты. Адам табиғаттың бір бөлшегі екенін жадынан шығармай, одан керегін алып, ресурстарды (аң, құс, жем-шөп) үнемдеп пайдалануының арқасында табиғатпен үйлесімді экожүйе құра білді. Табиғатынан эколог деуге болатын қазақ халқының экологиялық тағылымы обал-сауапқа, гуманизмге негізделген ырым-тыйым, мақал-мәтелдерінде жатыр.

Адамның табиғатқа тигізген әсері ұлғайды. Өзін табиғаттың қожайыны сезінудің үлкен трагедияға алып келетіндігіне дәлелдер жеткілікті. Адамдар табиғатқа шабуыл жасап болды, ендігі шабуылды адамдар табиғаттан күтеді деген ғалым К.Циолковский сөзінің ақиқаттығына ден қоямыз. Табиғаттың төл бесігінде тербеліп өскен адамзат баласының қоршаған ортаға шабуылы мен қатігездігі шектен шықты. Ғылыми-техникалық прогрестің салдарынан тарихи тамырынан ажырай бастаған адамзат ұрпағы бүгінде азып-тозуда. Жарық дүниеге адам кейпінен ада боп кеп жатқандардың бейнесіне (*екі басты, құс қанатты, қасқыр ауызды, қоян ерінді т.б.*) қараудың өзі қорқынышты. Адамзат мен табиғат арасындағы тепе-теңдіктің өзгеруіне бірден-бір ықпал еткен фактор – ғылымның дамуы.

Бүгінгі қазақ прозасы табиғат пен кейіпкер арасындағы байланыс тұрғысынан зерттеуді қажет етеді. Ал бұл өз кезегінде адам концепциясы мен табиғат (экология) мәселесін көркемдік шешімі тұрғысынан зерттеуге әкеледі. «Бұл күндері планеталық маңыз алып отырған экология, оның арғы жағындағы халық мүддесі әр уақытта қаламгердің де басты мүддесі болуы хақ. Биосфераны, табиғатты қорғау сияқты аса күрделі мәселені шешуде де халқымыз өз жазушыларына үлкен үміт артуда» [5]. Жазушыларымыз бұл үміттің үддесінен шыға білді. Поэзияда Қ.Мырзалиев Қызыл кітап поэмасын тұтас экология мәселесіне арнаса; прозаиктер мен драматургтер де қалыс қалған жоқ. Қ.Ысқақ өр Алтай байлығының ресурстарының кеміп бара жатқанын; Ә.Нұрпейісов Арал проблемасын; Қ.Жиенбай Барсакелмес аралының жай-күйін, Ш.Құмарова Нарын құмындағы полигон құрбандарын сөз етті. «Кеше Арал тартылып, ана жақта – Қазақстан, мына жақта – Байқоңыр, ол аз дегендей Маңғыстаудың мидай жазық даласы мен Ақтөбенің қатпар-қатпар кәрі таулары, Орал мен Орданың шағыл құмдарына үсті-үстіне бомба жарып, ұлан байтақ жер-су, ел-жұрт жаппай полигонға айналғалы бері бұл дүниеде қазақ татпаған у мен дерт қалды ма?» [6, 49 б.].

Тәуелсіздік алғанға дейін кеңестік жүйе қазақ даласына асқан қатігездікпен қарап, ойына келгенін істеп бақты. Қазақстан территориясында

төрт ірі әскери-сынақ полигоны, Байқоңыр ғарыш айлағы, Возрождение аралында биологиялық полигоны (*мұнда оба, күйдіргі, бактерологиялық аурулардың ошағы бар*) жергілікті жердің табиғи ресурстарын ысыраппен пайдалану арқылы тоқтаусыз жұмыс істеп тұрды. Оған қоса, Арал теңізінің тартылып, тұзының ұшып, даланың шөлге айналуы; Каспий теңізінде мұнай-газ қорының қарқынды өндірілуі, өнеркәсібі дамыған қалалар (Қарағанды, Екібастұз, Теміртау, Ақтау, Қазақстан, Өскемен) да ластанып, экологиялық аймаққа енуде. БҰҰ сарапшылары қазақ жерінің 66 пайызы, яғни 180 млн гектар жері шөлейтке айналған, экологиялық қолайсыз аймақ ретінде таниды. Қазақстан экологтары жерімізде 21 млрд тонна өнеркәсіп қалдығы жиналып қалғанын (үштен бір бөлігі токсидті; дені қара металлургия, мұнай химиясы т.б.) соның 30 млн тоннасы радиоактивті қалдықтар екенін дәлелдеді.

Табиғатқа адам қолымен жасалған қатігездіктің салдарын халық тартып отыр. Бүгінде Қазақстанның тұрмыс деңгейі жақсарғанмен, халық денсаулығы айтарлықтай жақсы емес. Ал денсаулық – ұлт болашағының кепілі екені ақиқат. Экология мәселесі ертеңді күте алмайды.

Ажал шашқан тажалды тұншықтырып, полигонды жабу – қазақ халқының мерейі, тәуелсіздіктің жетістігі екендігінде дау жоқ. Бұл тек бір ел, бір территорияға ғана зардабын тигізетін нәрсе емес, әлем халқы үшін ядролық қатер төндіретін проблеманың ортақ мәселе екенін көрсетті. Кеңпейіл қазақ халқы туған даласына азап әкеліп, өлім сепкен қасіреттің ешбір елде қайталанбауы үшін жанталасты. Қолынан келгенше оның қасіретін көрсетіп, дәлелдеп бақты. Ядролық қарусыз әлем – адамзат болашағының кепілі екенін, ол тек қазақтың ғана арманы емес, адамзатқа қарсы жасалған зұлматтан бас тарту, қатерлі қарусыз әлем құру – бейбітшіліктің кепілі, барлық халықтың міндеті, адамзаттың ең ізгі мұраты екенін түсіндірді. Семей полигонында қолдан жасалған қасіреттің салдарынан ұлттың қасірет шеккенін, полигон бар жерде пәле де болатынын, шынтуайтында *бұл кеңестік одақтың жетістігі емес, керісінше жетесіздігі (Х.Жақыпов)* екені, қазақ қана емес, бүкіл жаһан тағдырына жауапсыздықпен қараған қатігездік екені белгілі. Семей полигоны – ол сол бір қатігез қоғамнан қалған мәңгілік бала бейнелерді тудырған мәңгілік жазылмас жара. Тәуелсіз қазақ елінің бүгінгі ұстанымы – ядролық қарудан бас тарту, әлемге қасірет төндірген тажалды тұншықтыру.

Зерттеудің негізгі нәтиже ретінде Кросби, Боэмер, Мусаев, Тілеубердиев сынды зерттеушілердің ғылыми еңбектеріне сүйене отырып, талдау нысанына алынған туындылардың постколониялық контексте талдануын, адам мен табиғат экологиясы маңызды аспект ретінде дәлелденуін айтуға болады.

Талқылау

Бұл күнде ғаламдық проблемаға айналған экология мәселесіне қаламгерлер де өзіндік үлесін қосуда. Постколониалдық сыншы Э.Бозмердің пікірінше, «әдебиет қоғам мен саяси шындықты жай бейнелеп қана қоймайды, ол отаршылдықты суреттей отырып, оған белсенді түрде қатысып, бақылап, отаршылдықтан құтылу және ұлттық бірегейліктің қалыптасу үдерісін де қамтиды» [7, 96.]. Қазақ әдебиетінде полигон зардабын сөз ету Ғ.Мүсіреповтен басталды. Ол өзінің «Жапон балладасы» атты туындысында Хиросима, Нагасаки қасіретіне үңілді. Жапон халқы шеккен қасіретті М.Әуезов те бөлісіп, жапон сапарында митингіге қатысып, сөз сөйледі. Осылайша іштегі тұншыққан зарын, күйігін, ашу, ыза, өкінішін шығарды. Себебі, олар итальяндық ақын Марино айтқандай мылқау шешеннің күйін кешті. Өз еліндегі бассыздықты, халықты қырып жатқан тажалды айтуға субалтернге тыйым салынған еді. Яғни, зерттеуші Спивак айтқандай, субалтерннің сөйлеуге құқы жоқ. Бұл қасіреттің әлемге паш етіліп, Семей халқының жан жарасы мен тән жарасына ең алғаш көңіл бөлген – жазушы М.Әуезов екендігіне С.Досжанның романында ерекше орын берілген. Қаламгер романда қазақ өмірінің көлеңкелі тұстарын ашық көрсетуді мақсат еткендіктен де материалын терең зерттеп, үлкен дайындықпен келгені романның әрбір бетінен байқалады.

Семей жерінде орналасқан полигонның зардабынан Жер-Ананың талқандалған жатыры Дегелең тауы болатын. Өмірде адам өлсе, көңіл айтып, қайғысын бөліседі. Ал қазақ жерінде табиғаттың бір бөлшегі Дегелең тауы өлді. Ертістің жағасы, Шыңғыстаудың бауыры, Бесқарағай, Абыралы мен Қарауыл аудандарының халқы ядролық сынақтардан зардап шекті. Дегелең тауының астындағы шахталарда жасалған жарылыстардан тау үйіндіге айналды. Мұның шындығын біз осы өңірдің тумасы белгілі балалар жазушысы С.Бегалин басындағы жайды қозғаған әдебиеттанушы ғалым Р.Нұрғалидың «Өлген тау» әңгімесі арқылы білеміз. Әлемде ең бірінші болып адам қолымен жасалған зұлматтың салдарынан тірі табиғат – таудың өлгенін көрген де қазақ елі болды. Табиғаттың жаратқан сыйы Дегелең тауы жойылып, оның жанынан халық үшін тажал болған Атом көлі пайда болды. Үздіксіз жасалған жарылыстың зардабын жергілікті халық тағдырымен байланыста көрсеткен туынды Б.Тілегеновтың «Қара жел» романында Атом көлі зиянын айтпағанда аққу ұшып, қаз қонбайтын көл екені баяндалды.

Әдебиеттегі экология – заман тудырып отырған іргелі тақырып. Адамзат қауымына мың жылдық қасірет дертін жұқтыратын, ғылым ойлап тапқан ұлы жаңалықтың адам үшін сұмдық зардаптары ашық айтылуда. Мыңдаған қазақтар радиация залалына тап болды. Бұрын ақындарымыз (Абай, Ыбырай, Сәкен, Жамбыл т.б.) тамылжыған табиғатты тамсана жырлап, оқырманға жақсы көңіл-күй, ләззат сыйласа, бүгінгі суреткерлерден ондай

сүйсіну, тамсану, мақтану сезімін байқай алмаймыз. Бүгінгі жазушылар ызадан, өзекті өртеген қайғыдан қолына қалам алып, табиғат мәселесіне азаматтық үн қосу мақсатында жазады. Оның ең басты себебі, бүкіл қазақ даласын жайлаған экология мәселесі, жердің тозуы.

Полигон – қасірет. Ұлы Абай елінің, қыр қазақтарының жағдайы тым ауыр болды. Бастарына түскен трагедияның нақты себебін тым кеш білген, ядролық сынақтардың зауалын үкіметтен сұрап, талап ету ойларына да келмеген аңғал қазақ үшін ең қиыны – балаларының, артында қалған ұрпағының кемтарлыққа ұшырауы еді. Шала есті, бір мүшесі кем туатын, қол-аяғы, бет-аузы, тандайы жоқ, қоянжырық балалар көптеп туылды. Отыз жастағы жүргізуші Телтайдың отбасында жон омыртқасы иілген доғадай, кәдуілгі бүкір, екі қолы жоқ бала дүниеге келгенде: Бұл енді Құдайдың жіберген жазасы маған. Тек не үшін жазықты болғанымды білмеймін. Бір пендеге жасаған зәредей қысастығым жоқ. Не дерімді білмей отырмын, жарандар! - деп кемсеңдегенде ағайындары да жұбата алмай, қоса еңірейді. Сонда биология пәнінің мұғалімі көршісі: Телтай інім, бекерге егілме. Рымжан келіннің мына бүлдіршіннің кемтар болып туғанына зәредей кінәсі жоқ. Сендерді сорлатқан – әскери көршілеріміздің жиі дүңкілдеткен жарылысы. Мүгедек нәрестелер полигонға ұрымтал ауылдардың бәрінде тууда. Рымжанды шошытпаңдар, бойын жинағанша балақанды орауын ашпай емізсін. Телтай, он екі мүшесі сау балаларың аман болсын [8, 197 б.] - деп жөнін айтқан екен. Міне, бұл бүгінде бүкіл әлемге танымал суретші Кәріпбек Күйіковтың өміріндегі шындық болатын.

Кәріп деген сөздің түпкі мағынасы – мүгедек, шарасыз деген ұғымды беретіні белгілі. Баласының өмірден көп тауқымет көретінін түсініп, білгендіктен де осындай есім бергені түсінікті. Бірақ, Кәріпбек бүкіл әлемге танылған оптимист, позитив жан Ник Вуйчич сынды өз тағдырына қасқайып қарсы тұрып, өмірден өз үлесін алуда ешкімнен кем қалмады. Жазушының суреттеуінде ол жанары ашық, жалпақ беті мейірімді, дауысы құлағыңа жағымды. Өмірден тауқымет көрсе де, әлемге кеңпейіл көңілмен, асқан мейіріммен қарайтын, маңдайы жазық, айрықша жаратылыс еді. Жан дүниесінен ізгілік білінеді. Сөзі тас жаратындай нық та дәлелді. Салған суреттерін көргеннен соң ерекше дарынына тәнті боласың. Екі қолы жоқ болғанымен, осы қалпында төрт құбыласы түгел, мақсатына жеткен кемел жандай. Қарайсың да рухының мықтылығына қайран қаласың [8, 199 б.].

Жазушылардың бұл тақырыпқа тереңдеп бару себебі, өз қоғамының дертіне батыл үн қосу, ел тағдырын бөлісу, адамзат баласының табиғат алдындағы жауапкершілігін өздеріне ұғындыру. Табиғат адамға емес, адам тіршілік ету үшін табиғатқа тәуелді екенін кейіпкерлердің ауыр, бақытсыз тағдыры арқылы түсіндіру. Табиғат пен адам арасындағы қарым-қатынастың өзара үйлесімді дамуы, адамның рухани және табиғи өсуіне қажетті алғышарт – таза экология екенін бағамдау. Өйткені, адамның таза

табиғатқа деген зәрулігі күн санап ұлғайып келеді.

Өмір шындығын көркем суреттеу – әдебиетте кеңінен жайылған үрдіс. Өмір шындығы мен көркемдеу, қиялдаудың көркемдік байланысы шығарма өзегіндегі күрделі мәселе. Отарлаудың тозағына күйіп, мандайы тасқа ұрылған халық тағдыры бейнеленген көркем шығармаларда өмір шындығы бұрмаланбаған деуге негіз бар [9]. Ширек ғасыр атом бомбасының қою кара түтіні шарпыған Қарауыл аспанында бейбітшіліктің, тыныштықтың, жақсылықтың символы сынды ақ көгершіндер еркін ұшып, үкімет ядролық қаруды сынауғатыйымсалуды, мораторий жасау туралы шешім шығарып, мұқым Семей жұртының жетістікке, жеңіске жетем дегенге дейінгі қиын тағдыры мен күйі шығарма кейіпкерлерінің трагедиясымен сабақтастықта беріледі. Автор бір ғана Аяулымның басындағы талайсыз тағдырын суреттеумен қатар, бүкіл қазақ халқының басына төнген зауалдың сыры мен сипатын, себебі мен салдарын кеңінен ашып көрсетеді. Ол үшін бірқатар құнды да тарихи мәліметтер мен құжаттарды пайдаланады. Солардың қатарында өлкелік патология институтының директоры, профессор Б.Атшабарұлының Семей ядролық полигоны туралы адасу; жазушы М.Сәрсекенің Семей қасіреті; педагог, журналист, қоғам қайраткері, Невада-Қазақстан қозғалысының белсенді мүшесі М.Аймақовтың Көргендерім атты кітаптары; Қазақ КСР Қазақстан облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы К.Бозтаевтың материалдары; Невада-Семей антиядролық қозғалысының облыстық бөлім бастығы М.М.Оразалин; қазақтың маңдайына біткен адал ұлы, академик С.Балмұқановтың полигон зардаптарын әшкерелеудегі терең ғылыми талдаулары мен материалдары роман желісінде молынан пайдаланылғаны оның деректілік негізін күшейте түскен. Бір ғана К.Бозтаевтың еңбегінің өзі мызғымас кеңестік билікке қарсы қуатты қару болғанын да роман оқырман санасына жеткізе білгені – жазушының азаматтық позициясын байқатады.

Шығармада Қ.Сәтбаевтың ұйымдастырған экспедициясы нәтижесінде көп жайдың беті ашылған шындығы берілген. Кеңестік саясаттың жасап жатқан сұмдығын халық кеш түсінді. Бастапқыда табиғаттың жұмбақ құбылысы деп қабылдады, одан соң үкіметіміз күшейіп жатыр деп қуанды. Аңғал қазақ мемлекетіміз мықты, сонау түкпірдегі ауылға жер сілкінетінін ескертіп, халқын ойлап, сақтандырып жатыр деп риза болып, сүйсінді. Дала мен тауды дүр сілкіндірген жарылыстар үйреншікті әдетке айналды. Жердің асты-үстінде атом сынағын жүргізіп, суды – уға, тауды – топыраққа, даланы – күлге айналдырып жатқанын аңғармады.

Экология тақырыбын көркем игерудегі жазушылардың қол жеткізген шеберлік қырларын сөз еткенде, ұлттың туған жерге деген адалдығымен, махаббатымен қатар, ішкі жан-дүниесінің тереңдігін суреттеуі деуге болады. Қандай қатігездік, жауыздық көріп жатса да қазақтың өз менталитетіне тән кеңпейілділігін жоғалтпағандығына мән береді авторлар. Шынайы оқиғаларды арқау ете отырып, үлкен мәні бар, адамдық асыл

мұрат-мақсаттарға ден қояды. Жолсыз, жөнсіз саясаттың құрбаны болса да жомарттығынан таймаған халық екенін көрсетеді. Талдауға алынған туындылардағы кейіпкерлердің жаны беймаза, іші алақұйын, қу жанын небір тынымсыз ойлар түртпектеп, күрсініске толы лепті сыртқа лықсыта беретін жандар.

Жазушылар Б.Тілегенов, С.Досжан осы ақиқатты әлем сахнасына алып шықты. Олардың романдары шын мәнінде рецепиенттер арасында экологиялық сана ұғымын қалыптастырды. Екі жазушы романында басты кейіпкердің қиын тағдыры арқылы бүтін бір әулет, бүтін бір аймақ, қала берді бүтін қазақ халқының басына түскен қасірет толық суреттелумен қатар, оның себебі мен салдары, зардабы толық көрініс тапты. С.Досжан кейіпкер проблемасының шынайылығын дәлелдеу үшін бірқатар тарихи құжаттар мен мәліметтерді, осы проблемаға қатысты ғалымдар, тарихшылар мен әдебиетшілердің еңбектерін кеңінен пайдаланып отырды. Жазушының өмірлік, тарихи ақиқатты суреткерлікпен таңдап, талғап алып, оны көркем бейне, көркем шындық жасауға пайдалана білуі, уақыт пен көркем шындықтың арақатынасын үйлестіру принциптері шеберлік тұрғысынан бағамдалады.

Зерттеу еңбек экопроза бағытында жарияланған еңбектерде көтерілген ой, тұжырымдарды дамыта отырып, оқырманға ықпал ету қуаты мен бойында гуманистік сезімін оятуға қауқары мол шығармаларды бағалауға ерекше мән береді. Рецепиентті шығарма мәніне бойлата отырып, терең қабаттарын түсіндіріп беруі болашақта жүргізілетін зерттеулерге оң бағыт бола алады.

Қорытынды

Экология қазіргі кезеңде тіршілік атаулының келешегі туралы, тірі табиғатты апатты жағдайдан құтқарудың жолдарын қарастыратын ғылым ретінде қалыптасып, даму үстінде. Ол – тек бір халықтың, не болмаса адамзаттың мұңы мен жоғын жоқтайтын жай утопия емес, күллі тіршілік атаулының болашағына алаңдайтын адамзат санасындағы гуманистік ой-тұжырымдардың жиынтығы [10, 3 б.]. Экология мәселесін шешуге күллі әлем алаңдап, атсалысып, назар аударып отыр. Табиғатқа деген қорқаулық көзқараспен табиғатты бағындырамыз деу – абсурд. Алдағы уақытта адамзат алдында тұрған тіршілік дүниесін сақтау мәселесі күн тәртібінен түспек емес. «Егер адамдар табиғатқа және бір-біріне деген қарым-қатынасын қалпына келтірмесе, рухани азып-тозуын, құлқын құмарлығын, имансыздығын тоқтатпаса, биосферадағы жағдайлар апаттық күйге түсетіні анық» [11].

Семей қасіретіне арналған туындылардың басты құндылығы – тарихилық, шынайылық сипатының жоғарылығында. Жазушылар табиғатқа құндылық ретінде қарауға үндейді. Адам мен табиғат үндестігін дәріптейді.

Жер-Анаға деген технократтық көзқарастың салдарын адам тағдыры, трагедиясы арқылы көрсетті. Қазақстан даласының түйткілді, қордаланған экологиялық мәселесін шешу мемлекеттік деңгейде жүзеге асырылу керек екенін баса айтты.

Өмірлік материалды терең және жан-жақты зерттеп, полигон мәселесін қаузаған жазушыларды шығармашылық ұстанымына адал жазушылар деуге болады. Олар халық қасіретін сезінді, өздерінің олармен бірге екенін, әрқашан өзіндік үн қосуға, моральдық тұрғыдан жәрдем беруге дайын екендіктерін білдірді. Бүлінген Семей даласы – жер қасіреті ғана емес, ұлт, ұрпақ қасіреті екеніне бүтін әлемнің назарын аудара білді. С.Досжанның Қасірет пен тағдыр романының бірқатар әлем тілдеріне аударылуы – соның көрсеткіші. Автор ғаламды жайлаған экология мәселесінің түп тамыры – қоршаған ортаға деген немқұрайды көзқарас екенін, адамның табиғатсыз күні жоқ екенін негіздеді.

Полигон зардабын өз басынан өткерген ел ғана түсініп, сезіне алады. Семей полигоны қазақтың жеті атасына кететін қасірет әкелгені (*Ә.Қаба*) ақиқат. Ол – жер жарасы ғана емес, елдің де наласы. Оның зардабын әлі талай ұрпақ тартатындығы ғылыми тұрғыдан дәлелденіп отыр. Асқан айуандықпен әрі қатігездікпен Жер-Ананы қырық жыл бойы күрсінтіп, күңіrentіп келген аждаһа ауыздықталғанымен зардабы толық жойылып біткен жоқ. Жер мен ел жарасын жазып, емдеп, сауықтыру оңай дүние емес. Бұл әлі бірнеше жүзжылдықтарға қаралы күндер ақиқаты болып кете беретіні өкінішті.

ӘДЕБИЕТ

[1] Тілегенов Б. Қара жел. Роман. – Қарағанды: Qasym баспа үйі, 2024. – 358 бет.

[2] Токшылыкова Г.Б., Сартбаева Э., Бораш Р.Б. Қазақ даласын отарлау процесінің әдебиеттегі көрінісі // Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы. Филология сериясы. –2023. –Том 71, №3. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.71.4.028>

[3] Исмаилова О., Токшылыкова Г., Әбдіғазизұлы Б. Қазіргі қазақ прозасындағы ұлттық құндылықтар көрінісі // Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы. Филология сериясы. – 2022. – Том 67, №4. – Б. 307-318. DOI 10.48371/PHILS.2022.67.4.023

[4] Crosby A. Ecological imperialism // The Biological expansion of Europe. – Cambridge University Press. – P. 32.

[5] Мұсаев А. Экология және әдебиет // Денсаулық. – 1996. – №2. – Б. 4-5.

[6] Нұрпейісов Ә. Соңғы парыз. – Алматы: Қазақстан, 1999. – 472 б.

[7] Boehmer E. Colonial and Postcolonial Literature: Migrant Metaphors. Oxford university Press. 2005. P.9.

[8] Досжан С. Қасірет пен тағдыр. Роман. – Алматы: Нұрлы әлем, 2021. – 360 б.

[9] Tokshylykova, G., Abdul Rakhmanuly, A., Assylbekuly, S., Kalibekuly, T. The horse as a symbol of cultural identity and resistance in Kazakhstan's colonial history // Journal of Infrastructure, Policy and Development. – 2024. – № 8(12). – P.9038 <https://doi.org/10.24294/jipd.v8i12.9038>

[10] Тілеубердиев Қ. Қадыр Мырзалиев шығармаларындағы табиғат және экология мәселелерінің көркемдік шешімі: филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясының авторефераты. – Түркістан, 2004. – 30б.

[11] Біздің даусымыз бүкіл әлемге естіледі. XX ғасыр ядролық қарудан тазарған дүниені қалайды атты халықаралық конференцияның есебі / Егемен Қазақстан, 2001. 30 тамыз.

REFERENCES

- [1] Tilegenov B. Kara jel. Roman. – Qaragandy: Qasym, 2024. – 358 b. [in Kaz.]
- [2] Tokshylykova G.B., Sartbaeva E., Boraş R.B. Kazaq dalasin otarlaw procesinin adebiettegi korinisi // Abılay xan atındaǵı KazHKjATU Xabarshısı. Filologiya seriyası. – 2023. – Tom 71, №3. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.71.4.028> [in Kaz.]
- [3] Ismailova O., Tokshylykova G.B., Abdigaziuly B. Kazirgi kazak prozasyndagi ulttyk kundylyktar korinisi // Abılay xan atındaǵı KazHKjATU Xabarshısı. Filologiya seriyası. –2022. – T. 67, №4. – B.307-318. DOI 10.48371/PHILS.2022.67.4.023
- [4] Crosby A. Ecological imperializm // The Biological expansion of Europe. 900. Cambridge University Press. P. 32. [in Eng.]
- [5] Musaev A. Ekologiya jane adebiet // Densaulıq. – 1996. – №2. – 4-5bb. [in Kaz.]
- [6] Nurpeyisov A. Songı parız. – Almaty, 1999. – 472 b. [in Kaz.]
- [7] Boehmer E. Colonial and Postcolonial Literature: Migrant Metaphors. – Oxford university Press. 2005. – P.9.
- [8] Dosjan S. Kasiret pen tagdır. Roman. – Almaty: Nurlı alem, 2021. – 360 b. [in Kaz.]
- [9] Tokshylykova G., Abdul Rakhmanuly A., Assylbekuly S., Kalibekuly T. The horse as a symbol of cultural identity and resistance in Kazakhstan's colonial history // Journal of Infrastructure, Policy and Development, 2024, – № 8(12). – 9038. <https://doi.org/10.24294/jipd.v8i12.9038>
- [10] Tileuberdiev K. Kadir Mirzaliev shıgarmalarındaǵı tabigat jane ekologiya maselelerinin korkemdik seshimi. Filologiya ǵılımdarının kandidatu ǵılımi darejesin alu ushin dayındalǵan dissertaciyasının avtoreferatı. -Turkistan, 2004. – 30b. [in Kaz.]
- [11] Bizdin dausımız bukil alemge estiledi. XX ǵasır yadrolıq qarudan tazargan dunieni qalaydı attı xalıqaralıq konferenciyanın esebi / Egeмен Kazaqstan, 2001. 30 tamız. [in Kaz.]

ПРОБЛЕМА ЭКОЛОГИИ В КАЗАХСКОЙ ПРОЗЕ

Казтаева А.К.¹, Тоқшылықова Г.Б.², * Хуңшан А.³, Айбергенова А.Б.⁴

*^{1,2}Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан

*³ КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

⁴Казахский национальный женский педагогический университет
Алматы, Казахстан

Аннотация. Художественные произведения на тему Трагедия Семей в казахской литературе – произведения, правдиво художественным языком описывающие реальность того времени и зло, причиненное целой нацией. Эти произведения передают душевные, телесные раны жестокого общества. Цель исследования – поднять экологическую проблему, проанализировать и признать ценность произведений писателя, художественную специфику, модели отражения в художественной литературе реалий эпохи, которые нашли свое отражение в жизни нации и ждут своего решения. Актуальность данного исследования состоит в том, чтобы показать взаимосвязь исторической и художественной правды в произведениях, где авторы пишут об искусственно созданном заговоре, принесшем казахскому народу долгие годы страданий и несчастий. В исследовании использовались методы сравнения, анализа и наблюдения.

Современная литература активно реагирует на вызовы экологического кризиса, внедряя в свои тексты разнообразные аспекты природы, экологических проблем и взаимодействия человека с окружающей средой. Данная тема предоставляет уникальную возможность проанализировать, какие эстетические и этические вопросы поднимаются в художественных произведениях в свете современных экологических вызовов. Исследование позволит выявить литературные стратегии и средства, используемые авторами для передачи экологических идей, а также проследить влияние литературы на формирование экологической сознательности в обществе.

Литература неизбежно становится свидетельницей и отражением экологических вызовов, стоящих перед человечеством. Экологический дискурс в художественных текстах выступает как эстетическая и этическая платформа для обсуждения проблем окружающей среды, природы и взаимодействия человека с природой. Данное исследование направлено на системный анализ того, как современные литераторы вписывают в свои произведения экологические темы, а также какие вызовы и перспективы отражаются в их текстах. Практическая ценность результатов исследования может быть широко использована в исследовательских работах в области литературы, истории, общества и экологии.

Ключевые слова: экологическая проза, постколониальная литература, страдания, трагедия, будущее нации, полигон, атомное оружие, природа, гармония

THE PROBLEM OF ECOLOGY IN KAZAKH PROSE

Kaztaeva A.K.¹, Tokshylykova G.B.², *Khungshan A.³, Aibergenova A.B.⁴

^{1,2}Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

*³ Ablai Khan KazUIR and WL, Almaty, Kazakhstan

⁴ Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The artistic works on the theme Tragedy of Semey in Kazakh literature are truthful depictions that, through artistic language, describe the reality of that time and the harm caused to an entire nation. These works convey the emotional and physical wounds inflicted by a cruel society. The aim of this study is to highlight the ecological issue, analyze, and recognize the value of the writer's works, their artistic specificity, and the models of reflecting the realities of the era in artistic literature, which have found their echo in the life of the nation and await resolution. The relevance of this research lies in demonstrating the relationship between historical and artistic truth in works where authors write about an artificially created conspiracy that brought the Kazakh people long years of suffering and misery. The study used the methods of comparison, analysis and observation.

Contemporary literature actively responds to the challenges of the ecological crisis by incorporating various aspects of nature, environmental issues, and human interaction with the environment into its texts. This topic offers a unique opportunity to analyze what aesthetic and ethical issues are raised in literary works from the perspective of contemporary environmental problems. The study aims to identify the literary strategies and tools used by authors to convey ecological ideas and to track the impact of literature on the formation of ecological consciousness in society.

Modern literature is becoming an aesthetic arena where writers highlight the ecological issues facing the world. The impending ecological crisis, climate change, and threats to biodiversity are becoming integral parts of literary discourse. This research is focused on a comprehensive analysis of how contemporary writers cover ecological topics, in what context, and with what impact. The practical value of research results can be widely used in research works in the field of literature, history, society and ecology.

Keywords: ecological prose, postcolonial literature, suffering, tragedy, future nation, landfill, atomic weapons, nature, harmony

Мақала түсті: 20 қаңтар 2025

Авторлар туралы мәлімет:

Казтаева Айымжан Қанатқызы - «Әдебиеттану» мамандығының PhD докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: aiym.kaztaeva@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9244-0384>

Тоқшылықова Гульназ Базарбаевна – PhD докторы, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: gulnaz_lit75@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4116-5042>

Хуңшан Айжан – аға оқытушы, Абылайхан атындағы ҚазХҚжәне ӘТУ, Алматы, Қазақстан, e-mail: aijan.kunsa@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5451-4018>

Айбергенова Айдана Бакытжановна – «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығының PhD докторанты, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: dana9508@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0928-9870>

Информация об авторах:

Казтаева Айымжан Канатқызы – PhD докторант специальности «Литературоведение», Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, e-mail: aiym.kaztaeva@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9244-0384>

Тоқшылықова Гульназ Базарбаевна – доктор PhD, старший преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, e-mail: gulnaz_lit75@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4116-5042>

Хуңшан Айжан – старший преподаватель, университет КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: aijan.kunsa@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5451-4018>

Айбергенова Айдана Бакытжановна – PhD докторант специальности «Казахский язык и литература», Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан, e-mail: dana9508@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0928-9870>

Information about the authors:

Kaztaeva Aiymzhan Kanatkyzy – PhD student in the specialty “Literary Studies”, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: aiym.kaztaeva@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9244-0384>

Tokshylykova Gulnaz Bazarbaevna – PhD, senior teacher, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: gulnaz_lit75@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4116-5042>

Khungshan Aizhan – Senior lecturer, Ablai Khan KazUIR and WL, Almaty, Kazakhstan, e-mail: aijan.kunsa@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5451-4018>

Aibergenova Aidana Bakhytzhankyzy – PhD student in the specialty “Kazakh Language and Literature”, Kazakh National Women’s Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: dana9508@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0928-9870>

УДК 82

МРНТИ 17.82.32

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.034>

АРХЕТИП ПУТИ В СКАЗКЕ ЮРИЯ СЕРЕБРЯНСКОГО «ЕХАЛ НА ЧЕРЕПАХЕ» ИЗ ЦИКЛА «КАЗАХСТАНСКИЕ СКАЗКИ»

*Куанышбаева Ш.С.¹, Баянбаева Ж.А.², Кубдашева К.Б.³

^{*1,2}КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

³АУЭС им. Гумарбека Даукеева, Алматы, Казахстан

Аннотация. Статья посвящена теме архетипа пути, рассмотренной на примере казахстанской современной литературы. Актуальность заключается в современном прочтении и интерпретации архетипа пути в казахстанской литературе. Новизна – в выявлении его в качестве связующего звена ряда архетипических образов в сказке Юрия Серебрянского «Ехал на черепахе» из цикла «Казахстанские сказки». Целью статьи стал анализ архетипической канвы в контексте современной казахстанской литературы. Путь, как один из ключевых архетипов мировой литературы, в данных модификациях имеет специфическую культурную окраску, отражающую особенности казахстанского менталитета и мифологического восприятия мира. В исследовании используются мифопоэтический, компаративный, герменевтический, структурный, семиотический, культурно-исторический методы анализа. Авторский подход в интерпретации позволяет выявить связь между мифологическими, культурными и психологическими аспектами, которые выходят за рамки традиционного принципа. Рассматривая «Казахстанские сказки», авторы показывают, как архетип пути обнаруживается в сюжете, образах и символах, присутствующих в казахстанской литературе, и как он помогает создавать глубокие и многозначные повествования. Особое внимание направлено на анализ трансформации архетипического пути в современном литературном высказывании, где традиция и современность часто вступают в диалог. В сказке Юрия Серебрянского «Ехал на черепахе» архетипический анализ показывает две противоположные модели движения по жизненному пути, которые воплощаются через символ черепахи (прошлое) и трамвая (будущее). На теоретическом уровне авторы устанавливают наличие этнокультурного архетипа пути в сказке Серебрянского «Ехал на черепахе» и доказывают, что этот архетип присутствует на всех уровнях архитектоники текста. Практическое значение итогов работы заключается в проведении практикумов со студентами-филологами и написании докторской диссертацией «Интерпретационная деятельность студентов при изучении архетипических сюжетов в казахстанской литературе».

Ключевые слова: геопэтика, архетип, топонимы, казахстаника, мифологизация, интертекст, хронотоп, символ

Введение

Современный этап ознаменован тем, что народы всего мира обращаются к поиску своих корней, своей «малой» истории. Поэты и писатели Казахстана стали первыми, кто направил свое внимание к фольклорному и мифологическому творчеству. Именно казахстанские деятели искусства на рубеже веков становятся участниками воссоздания национальной и культурной идентичности. Так, с 90-х годов в нашей стране актуализируется тренд на исконное и аутентичное. Эта же тенденция наметилась и в области литературного творчества.

Мозаичность и многоплановость современного мира воплощается и как бы отражается в самобытности национальных литератур, что вступает в оппозицию к процессу глобализации. Именно глобализация заставляет народы обращаться к своему прошлому через бессознательное, активизируя мифологическое мышление. Архетип становится тем ключом, при помощи которого можно проанализировать современное искусство – литературу, живопись, рекламу.

В условиях мультикультурности и полилингвальности в независимом Казахстане актуализируются процессы мифологизации и дерационализации не только литературы и других видов искусства, но и общественного сознания. Творчество же современных писателей отлично анализируется по этому признаку. Так, на примере произведений Юрия Серебрянского показательно вскрываются метасообщения архетипического типа. Интересно и то, что исследуемый нами автор показывает некое отличие онтологии мира «Казахстанских сказок» от сюжетов и архетипов казахских народных сказок. В цикле «Казахстанские сказки» традиционные фольклорные мотивы трансформируются, проглядывая через современные реалии, создавая новые формы мифологического сознания. Юрий Серебрянский не просто использует архетипы, присущие казахской культуре, но и трансформирует их, привнося элементы, характерные для городской, мультикультурной среды. Это позволяет читателю не только взаимодействовать с текстом через традиционные архетипы, но и осознавать их гибкость и изменчивость в контексте современного мира.

Целью данного исследования стал анализ архетипа пути в казахстанской современной литературе на примере сказки Юрия Серебрянского «Ехал на черепахе» из цикла «Казахстанские сказки». Таким образом, авторами устанавливается, что цикл сказок Юрия Серебрянского архетипичен по своей сути, а выделенный архетип пути является способом интерпретации и анализа «Казахстанских сказок».

Описание материалов и методов

Авторы статьи вносят вклад не только в казахстанское литературоведение, но и в развитие методического направления педагогической деятельности. Исследователи применяли мифопоэтический, компаративный, герменевтический, структурный, семиотический, культурно-исторический методы анализа, которые позволяют обнаружить в тексте архетипические сюжеты, образы и мотивы, вскрыть глубинные первоосновы архетипических структур в сборнике «Казахстанские сказки». На концептуальном уровне авторы устанавливают наличие этнокультурного архетипа пути в сказке Серебрянского «Ехал на черепахе» и приходят к выводу о том, что этот архетип присутствует на всех уровнях архитектоники текста. Практическое значение итогов работы заключается в проведении практикумов со студентами-филологами в рамках предмета «Современные направления литературоведения в Казахстане» Баянбаевой Жадеры Амангельдиевны, к.ф.н., и.о. доцента кафедры русской филологии и мировой литературы Казахского национального университета имени аль-Фараби. А также работа над докторской диссертацией «Интерпретационная деятельность студентов при изучении архетипических сюжетов в казахстанской литературе» Куанышбаевой Шилдекул Сыдыковны на той же кафедре.

Результаты и обсуждения

В современную эпоху актуальность архетипического анализа обусловлена возможностью быстрого и глубокого, а также универсального прочтения художественного произведения. Основоположниками такого направления в литературоведении являются Ю.М. Лотман, Е.М. Мелетинский, В.Н. Топоров, Б.А. Успенский и др. За последние десятилетия можно отметить следующих зарубежных ученых, посвятивших свои исследования прицельно теме архетипического анализа: Д.А. Щукина, Ю.В. Доманский, Н.С. Кавакита, Е.Ю. Власенко, Н.И. Васильева, И.Н. Невшупа. Среди исследователей, обратившихся к проблеме архетипического пространства в последние десятилетия, следует также назвать Д.А. Щукину, Ю.В. Доманского, Н.С. Кавакиту, Е.Ю. Власенко, Н.И. Васильеву и И.Н. Невшупу, Савкину И. В Казахстане эту тему активно разрабатывают Жетписбаева Б.А., Савельева В.В., Темирболат А.Б., Жанысбекова Э.Т., Амангазыкызы М. и др. Однако практически нет исследований, направленных на соединение архетипического анализа с практическими, методическими рекомендациями анализа литературного произведения.

Авторы статьи исследуют архетип пути, как связующее звено ряда архетипических образов в сказке Юрия Серебрянского «Ехал на черепахе» из цикла «Казахстанские сказки» и дают ряд готовых матриц, пригодных для проведения экспресс-анализа литературного произведения. Целью

статьи стал анализ архетипической канвы в произведениях современных казахстанских писателей. Путь, как один из ключевых архетипов мировой литературы, в данных модификациях имеет специфическую культурную окраску, отражающую особенности казахстанского менталитета и мифологического восприятия мира. Авторский интерпретационный подход позволяет выявить связь между мифологическими, культурными и психологическими аспектами, которые выходят за рамки традиционного принципа.

«Казахстанские сказки» Юрия Серебрянского были тепло встречены литературными критиками и очень полюбились как детям, так и взрослому читателю. Как отмечается в предисловии к циклу: «Сказки казахстанского современного автора Юрия Серебрянского – не совсем сказки. Это философская быль, в которой все родное и знакомое становится волшебным и непредсказуемым. Это не жанр, а именно формат историй, в которых все построено на превращении простого, ясного, привычного, обыденного – в волшебное, чудесное, невиданное, но единственно возможное. В сказках Серебрянского добро всегда побеждает зло. Но главное – добро олицетворяет красоту. Каждая из его сказок тесно связана с местом действия. Все не просто узнаваемо, но – горячо любимо. В них колорит и аромат казахстанской земли – лучшего места мира. Сказки Юрия Серебрянского очень разные. У них разный стиль, строй, ритм и размер. А объединяет их не только легкий виртуозный литературный слог, но и желание видеть радость и красоту человеческой жизни» [1]. Как справедливо отмечают теоретики литературы «границы жанров – как в казахстанской, так и в постсоветской прозе – расширились. Произошла гибридизация жанровых форм, сопряженная с определенной селекцией жанровых признаков и параметров. Жанр – подвижный феномен; он чутко реагирует на те изменения в общественной и культурной жизни, которые требуют от литературы выбора конкретной формы овеществления» [2]. Однако необходимо отметить, что «Казахстанские сказки» не анализировались системно и тем более не было попыток восстановления мифологической составляющей – символов, архетипов и хронотопов. Как отмечается исследователем Савкиной И.: «Важным способом идеологического производства пространства является его репрезентация в искусстве: литературе, живописи, фотографии, кино и других видах медиа. Наше представление о реальных местах всегда имеет некий имагинальный компонент, опирающийся не только на наш собственный физический опыт, но и на «навязанные» нам культурные интерпретации» [3, с. 176]. На наш взгляд, именно восстановление мифологической первоосновы даст наиболее глубокий литературоведческий анализ.

Цикл «Казахстанские сказки» дважды переиздавался издательством «Аруна» и в него вошли следующие истории: «Ехал на черепахе», «Замок

Кок Тобе», «Король-изобретатель», «Пастухи-близнецы», «Балхаш», «Золотой орел», «Куда ушло Аральское море?», «Яблоки», «Добрые глаза», «Пагода. (Предание острова Пулау Сабах)». Проанализировав все сказки из этого цикла, мы выделили основные символы и разместили их в таблице «Символический ряд «Казахстанских сказок» Юрия Серебрянского. Данная таблица содержит список сказок Юрия Серебрянского и соответствующие символы, встречающиеся в них. Такой символический анализ позволяет более глубоко понять мифологический слой сказки, где каждый элемент – будь то персонаж, предмет или событие – не просто часть сюжета, но и носитель более широких культурных и архетипических значений.

Таблица 1. Символический ряд «Казахстанских сказок» Юрия Серебрянского

Сказка «Юрия Серебрянского»	Символы
«Ехал на черепахе»	Черепаха, художник, трамвай
«Замок Кок Тобе»	Гора, замок, башня
«Король-изобретатель»	Гора, город
«Пастухи-близнецы»	Тюбетейка, юрта, нож
«Балхаш»	Город, озеро
«Золотой орел»	Орел, флаг
«Куда ушло Аральское море?»	Океан, море, река
«Яблоки»	Яблоко, лестница
«Добрые глаза»	Птица, степь
Пагода. (Предание острова Пулау Сабах)	Черный лотос, пагода
Дедушка	Город, гора
На других планетах всегда веселей	Черепаха, степь

Как мы видим из таблицы «Символический ряд «Казахстанских сказок Юрия Серебрянского», основной символический акцент цикла сделан на природных, культурных и мифологических элементах: «Геопоэтика как область литературоведения осмысливает особенности художественного освоения пространства, взятого в целостности природоведческого и историко-культурного начал и ценностно прочитанного» [4, с. 2].

Анализ таблицы позволил выявить следующие символические метасообщения в «Казахстанских сказках», которые можно укрупнить на концептуально-мифологическом уровне:

- путь как центральный мотив представлен в образах дороги, черепахи (как путешественника и транспортное средство), трамвая (как средства передвижения) лестницы, рек и морей;

- географические и культурные символы – гора, замок, степь, юрта, Балхаш, Аральское море, Кок Тобе – все это указывает на казахский культурный и природный евразийский контекст;

- мифологические элементы – золотой орел (символ власти и духа), черный лотос, яблоко (символ знаний или искушения), горный бог;

- дихотомия природы и города – встречаются как природные символы (птица, степь, река, океан, черепаха), так и урбанистические (город, башня, замок, трамвай);

- образ путешествия во времени и пространстве – «На других планетах всегда веселее» предполагает выход за границы привычного мира и возвращает нас к пронизывающему весь цикл архетипу пути.

Далее в таблице «Архетипы в сказке «Ехал на черепахе» Юрия Серебрянского» мы более подробно разберем три символа из сказки – черепаха, художник, трамвай. И именно на основании этого анализа реализуем свою интерпретационную деятельность.

Таблица 2. Архетипы в сказке «Ехал на черепахе» Юрия Серебрянского»

Символ	Трактовка	Архетип
Черепаха	Мудрость; терпение; движение к цели	Путь
Художник	Творец реальности; посредник между мирами, который видит скрытые смыслы; связь с бессознательным	Творец
Трамвай	Движение к цели; Неизбежность судьбы; Урбанистического пространство	Путь связанный с ограничениями

В таблице «Архетипы в сказке «Ехал на черепахе» Юрия Серебрянского» выделяются архетипы и проводится анализ через ключевые символы:

- Черепаха символизирует мудрость, терпение и соотносится с архетипом пути, что указывает на важность постепенного, осмысленного движения вперед (вспомним латинское «Поспешай медленно»).

- Художник представлен как посредник между мирами. Отождествляется с архетипом творца, что подчеркивает его особую роль в осмыслении текста.

- Трамвай символизирует движение к цели, но с элементом неизбежности и ограничений. Представляет путь, связанный с рамками и урбанистическим пространством, в отличие от черепахи, символизирующей естественное, эволюционное, неторопливое развитие.

Таким образом, архетипический анализ показывает две противоположные модели движения по жизненному пути:

- Черепаха (прошлое) – это путь мудрости, терпения, природного течения жизни.

- Трамвай (будущее) – это путь предопределенности, ограничений, урбанистического ритма.

Художник оказывается между этими двумя векторами, как творец, который может осмыслять, помнить прошлое и заглядывать в будущее. Отметим, что в сказке Юрия Серебрянского «Ехал на черепахе» образ художника восходит к фигуре Сергея Калмыкова – легендарного художника, связанного с городом Алматы. Родившийся в Самарканде, Калмыков учился у М.В. Добужинского и К.С. Петрова-Водкина, а в 1935 году переехал в Казахстан. Тут он работал в только что созданном музыкальном театре Алма-Аты (ныне Театр оперы и балета им. Абая).

В Алма-Ате, в которой Калмыков прожил 32 года, из-за экстравагантного вида и образа жизни за ним укрепилась слава городского сумасшедшего. Юрий Домбровский описал его внешний вид так: «Когда Калмыков появлялся на улице, вокруг него происходило легкое замешательство. Движение затормаживалось. Люди останавливались и смотрели. Мимо них проплывало что-то совершенно необычайное: что-то красное, желтое, зеленое, синее – все в лампах, махрах и лентах. Калмыков сам конструировал свои одеяния и следил, чтобы они были совершенно ни на что не похожи» [5]. Сравним с описанием художника у Юрия Серебрянского: «По проезжей части в противоположном от меня направлении верхом на огромной, с полукруглым панцирем, черепахе, ехал человек. Ладно бы, какой-нибудь там человек. Тогда все внимание было бы отдано черепахе, а так на нее почти никто и не смотрел. Хотя вышагивала она старательно. Как на параде каком-нибудь. Тем более что перед тем, как ступить, высоко задирала переднюю лапу, как будто честь отдавала. Поставив лапу на асфальт, на секунду замирала. Прежде чем поднять другую лапу. На спине у нее сидел нешуточный человек в берете, с длинным носом и в пиджаке без рукавов. Штаны были не широкими, они были широченными книзу. Он был похож на Буратино-мужчину, которого почему-то решила прокатить черепаха Тортилла» [1, с. 7].

Подчеркнем также, что название сказки «Ехал на черепахе» с лингвистической точки зрения представляет собой словосочетание, где главное слово выражено личной формой глагола «ехать» в прошедшем времени, зависимое – существительным «черепаха» в форме предложного падежа единственного числа, имеющим обстоятельственное значение. Данное словосочетание создает интригу и парадоксальный образ, так как глагол «ехал» несовершенного вида, который в языке используется для выражения длительности, процессуальности действия, а не его завершенности (ехал, но не доехал). Выбор данной формы глагола важен: движение остается незавершенным, внимание сосредоточено не на конечной цели, а на самом процессе пути. С формальной точки зрения глагол «ехать» обычно используется для обозначения движения на транспорте

или на (каком?) животном, но в сочетании с существительным «черепаха» возникает языковая игра. Как мы понимаем, черепаха не является обычным средством передвижения, что символизирует замедленность, философскую неспешность пути. Лингвистическая экспрессия кроется и в том, что глагол «ехать» имплицитно связан с путешествием, дорогой, изменением пространства. В сочетании с существительным «черепаха» он приобретает метафорический смысл: движение вопреки медлительности, преодоление пути через терпение и созерцание. Кроме того, выбор глагола «ехал» вместо, например, «путешествовал» придает названию естественность, простоту и даже сказочную абсурдность. Это подчеркивает тему пути как процесса, где важнее не скорость, а само переживание движения.

Таким образом, в контексте «Ехал на черепахе» архетип пути становится центральной темой, раскрывающей идею не только движения, но и трансформации. Погружение в мифологический пласт сказок Серебрянского помогает выявить, как архетипы и символы продолжают жить в современных формах, передавая универсальные идеи о поиске смысла, гармонии и места человека в мире.

Такого рода интерпретация хорошо вписывается в современный казахстанский контекст. Мультикультурность современного Казахстана дает бесконечное пространство для творчества, а сам художник выступает, в первую очередь, тем, кто фиксирует мифы, историю, культурные коды.

Подводя итог, мы делаем вывод, что наличие этнокультурного архетипа пути в сказке Серебрянского «Ехал на черепахе» устанавливается не только на концептуальном уровне, но этот архетип присутствует на всех уровнях архитектоники текста:

1. На уровне семантики: Заголовок и сам текст активируют конкретные ассоциации с архетипом пути, где «черепаха» может быть метафорой замедленного пути или парадоксальной скорости, что усиливает контраст между движением и ритмичным темпом «трамвая».

2. На синтаксическом и стилистическом уровнях: Конструкция «ехал на черепахе» несет в себе определенную структуру, где движение остается незавершенным, внимание сосредоточено не на конечной цели, а на самом процессе пути.

3. На уровне интертекстуальности: Название сказки отсылает к мифологическим и культурным образам казахского фольклора. Автор использует этнокультурные элементы, чтобы подчеркнуть связь с традициями кочевого народа: «Казахские сказки отражают уклад жизни кочевого народа, географические, природные, этнические условия, национальный характер» [6, с. 121].

4. На метафорическом уровне: Раскрываются философские идеи о времени, медленном движении через жизнь «поспешай медленно», что может служить метафорой для размышлений о жизни и поиске смысла.

Таким образом, архетип пути в сказке «Ехал на черепахе» Юрия Серебрянского проявляется на разных уровнях текста, что усиливает глубину и многозначность не только этого произведения, но и всего цикла «Казахстанские сказки».

Заключение

Осмысление прошлого, истории независимого Казахстана через призму творческого осознания, сегодня крайне необходимо. На концептуальном уровне авторы устанавливают наличие этнокультурного архетипа пути в сказке Серебрянского «Ехал на черепахе» и приходят к выводу о том, что этот архетип присутствует на всех уровнях архитектоники текста.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Серебрянский Ю. Казахстанские сказки. – Қазақстандық ертегілер – Алматы «Аруна» баспасы, 2024. – 96 с.
- [2] Баянбаева А.А. и др. Жанр как семиотическая структура: на материале русской казахстанской повести // Вестник РУДН. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика. – 2023. – Т. 14. – № 3. – С. 910-930
- [3] Савкина И. Хорошее место для жизни: обыденные и не совсем обычные пространства в прозе Н. Носова 1940–1950-х годов // Детские чтения. – 2024. – № 2 (026). – С. 184-210.
- [4] Александрова-Осокина О. Н. Вопросы геопоэтики в современном литературоведении // Научный диалог. – 2020. – № 5. – С. 216-241.
- [5] Домбровский Ю.О. – Избранное: В 2 т. – М.: Книжный клуб 36.6, 2009. Т. 2. – 798 с.
- [6] Детская литература в Казахстане: от дискуссий к решениям / Коллективная монография. Под ред. Н.Ж. Шаймерденовой. – Москва: Флинта: Наука, 2018. – 172 с.
- [7] Amanghazykyzy M. Differentiation of the concept of the «Archetype of the poet» by the example of the personality and creativity of Abay Kunanbayev // Izvestiya. Seriya: Filologicheskie nauki. – 2023. – № 1 (68). – P. 316-328.
- [8] Zhanysbekova T., Safronova L.V. Oneiropoetics as a form of realization of the author's picture of the world in a literary fairy tale and fiction // Вестник КазНУ. Серия филологическая. – 2023. – No. 2 (190). – С. 133-139

REFERENCES

- [1] Serebryanskii Yu. Kazakhstanskije skazki [Kazakh Folktales] Almaty «Aruna» baspasy, 2024. – 96 s. [in Rus.]
- [2] Bajanbaeva A.A. i dr. Zhanr kak semioticheskaja struktura: na materiale russkoj kazahstanskoj povesti [Genre as a Semiotic Structure: Based on the Russian Kazakhstani Novella] // Vestnik RUDN. Serija: Teorija jazyka. Semiotika. Semantika. – 2023. – T. 14. – № 3. – S. 910-930. [in Rus.]

[3] Savkina I. Khoroshee mesto dlya zhizni: obydennye i ne sovsem obychnye prostranstva v proze N. Nosova 1940–1950-kh godov [A Good Place to Live: Everyday and Not So Ordinary Spaces in the Prose of N. Nosov from the 1940s–1950s] // Detskie chteniya. – 2024 № 2 (026). – s.184-210. [in Rus.]

[4] Aleksandrova-Osokina O. N. Voprosy geopoetiki v sovremennom literaturovedenii [Issues of Geopoetics in Contemporary Literary Studies] // Nauchnyj dialog. – 2020. – № 5. – S. 216-241. [in Rus.]

[5] Dombrovskiy Yu.O. – Izbrannoye [The Selected Works] V 2 t. – M.: Knizhnyy klub 36.6, 2009. T. 2. – 798 s. [in Rus.]

[6] Detskaya literatura v Kazakhstane: ot diskussiy k resheniyam [Children's Literature in Kazakhstan: From Discussions to Decisions.] Kollektivnaya monografiya. Pod red. N.Zh. Shaymerdenovoy. – Moskva: Flinta: Nauka, 2018. – 172 s. [in Rus.]

[7] Amanghazykyzy M. Differentiation of the concept of the «Archetype of the poet» by the example of the personality and creativity of Abay Kunanbayev // Izvestiya. Seriya: Filologicheskie nauki. – 2023. – № 1 (68). – P. 316-328.

[8] Zhanysbekova T., Safronova L.V. Oneiropoetics as a form of realization of the author's picture of the world in a literary fairy tale and fiction // Vestnik KazNU. Seriya filologicheskaya. – 2023. – № 2 (190). – C.133-139

ЮРИЙ СЕРЕБРЯНСКИЙДІҢ «ТАСБАҚАМЕН СЕРУЕНДЕУ» ЕРТЕГІСІНДЕГІ ЖОЛДЫҢ АРХЕТИПІ «ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЕРТЕГІЛЕР» ЦИКЛІНЕ ҚАТЫСТЫ

*Куанышбаева Ш.С.¹, Баянбаева Ж.А.², Кубдашева К.Б.³

^{*1,2} КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Қазақстан

³ АУЭС им. Гумарбека Даукеева, Алматы, Қазақстан

Андатпа. Мақала архетиптік жол тақырыбына арналып, Қазақстанның қазіргі әдебиеті мысалында қарастырылады. Авторлар Юрий Серебрянскийдің «Тасбақамен серуендеу» ертегісінде жол архетипін архетиптік бейнелердің байланыс үзiгiн ретiнде зерттейдi. Мақаланың мақсаты – қазiргi Қазақстан әдебиетiнiң контекстiнде архетиптiк құрылымды талдау. Жол, әлем әдебиетiндегi негiзгi архетиптердiң бiрi ретiнде, осы модификацияларда Қазақстанның менталитетi мен мифологиялық дүниетаным ерекшелiктерiн көрсететiн мәдени бояуға ие. Авторлық интерпретация тәсiлi мифологиялық, мәдени және психологиялық аспектiлердiң арасындағы байланысты айқындауға мүмкiндiк бередi, олар дәстүрлi қағидадан тыс шығатын. Мақала қазiргi әдебиеттегi архетиптiк құрылымды талдауға, сондай-ақ осы архетиптiң түрлi бейнелер мен мотивтер арасындағы байланыс құралы ретiнде қалай қызмет ететiнiн зерттеуге бағытталған. «Қазақстандық ертегiлер» циклы бойынша авторлар жол архетипiнiң Қазақстан әдебиетiнде сюжеттiң, бейнелер мен

символдардың қалай ашылатынын көрсетіп, оның терең және көпқырлы әңгімелер құрастырудағы рөлін түсіндіреді. Ерекше назар архетиптік жолдың қазіргі әдебиеттегі трансформациясына аударылады, мұнда дәстүр мен қазіргі заман жиі диалогқа түседі. Юрий Серебрянскийдің «Тасбакамен серуендеу» ертегісінде архетиптік талдау өмір жолында екі қарама-қарсы қозғалыс моделін көрсетеді, олар тасбақа (өткен кезең) және трамвай (болашақ) символдары арқылы бейнеленеді. Авторлар Серебрянскийдің «Тасбакамен серуендеу» ертегісінде этнокультурлық жол архетипінің бар екендігін анықтап, бұл архетиптің мәтіннің барлық құрылымдық деңгейлерінде болатынын дәлелдейді.

Тірек сөздер: геопозэтика, архетип, топонимдер, қазақстаника, мифологизация, интертекст, хронотоп, символ

ARCHETYPE OF THE JOURNEY IN YURI SEREBRYANSKY'S FAIRY TALE "RIDING ON A TURTLE" FROM THE "KAZAKHSTANI FAIRY TALES" CYCLE

* Kuyanshbaeva Sh.S.¹, Bayanbaeva Zh.A.², Kubdasheva K.B.³

*^{1,2} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

³AUEC named after Gumarbek Daukeev, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The article is dedicated to the theme of the archetype of the journey, explored through the example of contemporary Kazakhstani literature. The authors investigate the archetype of the journey as a connecting link between a series of archetypal images in Yuri Serebryansky's fairy tale *Riding on a Turtle* from the *Kazakhstani Fairy Tales* cycle. The goal of the article is to analyze the archetypal framework in the context of contemporary Kazakhstani literature. The journey, as one of the key archetypes in world literature, in these modifications, carries a specific cultural tint that reflects the peculiarities of the Kazakhstani mentality and mythological perception of the world. The author's approach to interpretation allows for identifying the connection between mythological, cultural, and psychological aspects that go beyond the traditional principle. The article aims to analyze the archetypal structure in modern literature, as well as how this archetype serves as a link between various images and motifs. By considering *Kazakhstani Fairy Tales*, the authors show how the archetype of the journey is revealed in the plot, images, and symbols present in Kazakhstani literature, and how it helps create deep and multi-layered narratives. Special attention is paid to analyzing the transformation of the archetypal journey in contemporary literary discourse, where tradition and modernity often enter into a dialogue. In Yuri Serebryansky's fairy tale *Riding on a Turtle*, archetypal analysis reveals two opposing models of movement along the life path, embodied through the symbols of the turtle (the past) and the tram (the future). The authors establish the presence of the ethnocultural archetype of the journey in Serebryansky's

Riding on a Turtle and prove that this archetype is present at all levels of the text's architecture.

Keywords: geopoetics, archetype, toponyms, postmodernism, mythologization, intertext, chronotope, symbol

Статья поступила: 15 февраля 2025

Информация об авторах:

Куанышбаева Шилдекул Сыдыковна – докторант PhD, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы Казахстан, e-mail: kuanyshbaeva.g@mail.ru

Баянбаева Жадыра Амангельдиевна – кандидат филологических наук, и.о. доцента кафедры русской филологии и мировой литературы Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы Казахстан, e-mail: bayanbaevazhadra@mail.ru

Кубдашева Карлыгаш Баянкуловна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор Алматинского университета энергетики и связи имени Гумарбека Даукеева, Алматы Казахстан, e-mail: karget2017@yandex.ru

Авторлар туралы мәлімет:

Куанышбаева Шилдекул Сыдыковна – докторант PhD, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: kuanyshbaeva.g@mail.ru

Баянбаева Жадыра Амангельдиевна – филология ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, орыс филологиясы және әлем әдебиеті кафедрасының аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан, e-mail: bayanbaevazhadra@mail.ru

Кубдашева Карлыгаш Баянкуловна – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Гумарбек Даукеев атындағы Алматы энергетика және байланыс университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: karget2017@yandex.ru

Information about the authors:

Kuyanshbaeva Shildekul Sydykovna – PhD candidate, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: kuanyshbaeva.g@mail.ru

Bayanbaeva Zhadira Amangeldievna – PhD in Philology, Senior Lecturer at the Department of Russian Philology and World Literature, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: bayanbaevazhadra@mail.ru

Kubdasheva Karlygash Bayankulovna – PhD in Philology, Associate Professor, Gumarbek Daukeev Almaty University of Energy and Communications, Almaty, Kazakhstan, e-mail: karget2017@yandex.ru

ӘОЖ 372.882

ГТАХР 16.21.33

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.035>

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ АДАМ ПСИХОЛОГИЯСЫ: АЯГҮЛ МАНТАЙ ӘНГІМЕЛЕРІ НЕГІЗІНДЕ

*Мубарак Н.Е.¹, Кенжан А.²

*^{1,2} Қазақ Ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада жоғары оқу орындарының филология бағытындағы білім беру үдерісінде кең қолданылатын, әрі әдебиеттану шеңберінде тиімділігі дәлелденген тәсілдер қарастырылады. Қазақ әдебиетіндегі, әсіресе тәуелсіздік кезеңіндегі әйел жазушылар прозасы зерттеу нысанына алынып, олардың көркемдік ізденістері мен шығармашылық ерекшеліктері зерделенеді. Проза жанрын талдау барысында әдеби үдерістегі жаңашылдықтар мен тақырыптық-мазмұндық ерекшеліктерге назар аударылады.

Қазіргі әдебиеттану негізінде әңгіме жанрын ғылыми тұрғыда талдау, жазушылардың көркемдік концепциясын айқындау көзделеді. Мақаланың мақсаты – тәуелсіздік кезеңіндегі әйел жазушылар прозасының әдеби кеңістіктегі маңызын ашып көрсету және олардың шығармалары арқылы қазіргі қазақ прозасының даму бағыттарын айқындау.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы – прозалық мәтіндерге талдау жасау арқылы жаңа тұжырымдар ұсыну болса, тәжірибелік мәні – зерттеу нәтижелерін әдебиеттанушылар, магистранттар мен докторанттар өз еңбектерінде пайдалана алады.

Аягүл Мантай шығармашылығындағы ерекше сипаттар мен көркемдік айшықтарды талдау арқылы қазіргі қазақ прозасының бағыт-бағдары мен жанрлық-мазмұндық өзгерістерін аңғаруға болады.

Тақырыпты ашу барысында келесі зерттеу тәсілдері қолданылды: теориялық және типологиялық талдау, тарихи-әдеби көзқарас, интерпретация. Жазушы әңгімелерін тақырыптық және көркемдік тұрғыдан саралау арқылы олардың қазақ прозасындағы орны мен маңызын айқындауға болады. Аягүл Мантай шығармалары – қазақ қоғамындағы тұрмыс пен қала өмірінің тоғысқан тұстарын бейнелейтін, автордың жеке шығармашылық ойлау жүйесі арқылы көрініс тапқан туындылар. Прозалық мәтіндердің ерекшелігі де осындай шынайылық пен көркемдік тұтастықта жатыр.

Мақаланың ғылыми маңыздылығы – жазушы прозасындағы көркемдік жүйені саралау арқылы қазіргі қазақ әдебиетінің даму бағыттарына жаңа қырынан баға беруінде. Әдеби талдауға негізделген ғылыми тұжырымдар әңгіме жанрына қатысты жаңа бағыттарды анықтауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар зерттеу нәтижелері қазіргі қазақ прозасын зерттейтін филолог-ғалымдар мен әдебиеттанушылар үшін маңызды дереккөз бола алады.

Тірек сөздер: Көркем шығарма, әдеби талдау, әңгіме жанрын ғылыми зерделеу, тәуелсіздік кезеңі, Аягүл Мантай, көркемдік ерекшеліктер, әйел жазушылар, қазақ прозасы

Кіріспе

Қазіргі уақытта проза жанры өз дамуын қарқынды түрде жалғастыруда, әдебиет жаңа тақырыптар мен оқырмандардың қызығушылықтарын тапқандай. Қоғамдағы әлеуметтік және мәдени өзгерістер мен жаңа технологиялардың әсері адам психологиясын терең зерттеуді қажет етеді. Дәлірек айтқанда, қазіргі заман адамының рухани және психологиялық дүниесі оның қоғамдық және технологиялық ортасына тәуелді болып барады. Әдебиет адам өмірінің өзегі бола отырып, оның жан дүниесін, психологиялық күйін ашуға ерекше ықпал етеді. Осы тұрғыдан алғанда, қазіргі қазақ прозасы өз жаңашылдығымен, өзіндік үнінен айырылып қалмай, қоғамның жаңарып жатқан рухани және мәдени қажеттіліктеріне жауап беріп отыр.

Қазіргі қазақ жазбаша әдебиеті тәуелсіздік алған кезеңнен бастап өзінің жаңа бағыттары мен әдістерімен ерекшелене бастады. Әдебиетте жаңа есімдер мен шығармашылық құбылыстар, оларды уақыт талаптарына сай жаңа өрістерде зерттеу қажеттілігі туындады. Бұл үдеріс қазақ прозасының терең әлеуметтік және психологиялық мәселелерді қозғай отырып, көркемдік тұрғыдан да өзіндік бір із қалдыруына мүмкіндік туғызды. Бүгінгі күні жаңа көзқарастар мен тәжірибелерге негізделген шығармалар қазақ әдебиетінің жаңа кезеңін айқындайды. Мысалы, Аягүл Мантайдың әңгімелері қоғамдағы өзгерістерді терең психологиялық тұрғыдан бейнелеуімен ерекшеленеді.

Қазіргі қазақ прозасындағы психология мен әлеуметтік тақырыптар көбінесе тұтастық пен ерекшелік, дәстүр мен жаңашылдық арасындағы өзара байланыстарды ашуға бағытталған. Осы орайда, Аягүл Мантайдың шығармалары бұл мәселені жан-жақты әрі терең түрде қарастырып, оқырманды қоғамдық өзгерістер мен адамның ішкі дүниесі арасындағы үйлесімділікті түсінуге шақырады. Жазушының әңгімелерінде адам психологиясы, оның ішкі әлемі мен әлеуметтік орта арасындағы байланысты көркем тілмен жеткізу үдерісі айқын көрінеді.

Қазіргі қазақ прозасы, әсіресе Аягүл Мантай шығармашылығы, әдебиетіміздің өзекті мәселелерін көтеріп, психологиялық және әлеуметтік шындықтарды көркем тілде бейнелеуде маңызды рөл атқарады. Мантайдың әңгімелері тек әлеуметтік өзгерістерді ғана емес, сонымен қатар адамның ішкі әлеміндегі терең құбылыстарды да көрсетеді. Оның шығармалары

арқылы қазақ әдебиетінде психология мен әлеуметтік тақырыптар бір-бірімен тығыз байланысып, жаңа мазмұнға ие болып отыр.

Бұл зерттеу жұмысының мақсаты – Аягүл Мантай әңгімелерінде көрініс тапқан адам психологиясы мен қоғамдағы әлеуметтік өзгерістердің арақатынасын талдай отырып, оны жоғары оқу орындарында білім алушыларға жеткізу жолдарын қарастыру. Қазіргі жастарға психологиялық әдебиет пен қоғамдық өзгерістерді терең түсіндіру үшін, қазақ әдебиетінің осы бағытта жеткен жетістіктері мен қазіргі кезеңде актуалды болып табылатын мәселелерді қамту маңызды. Мантай шығармалары арқылы студенттерге қоғамдық сананың өзгеруінің адам психологиясына әсерін түсіндіру, шығармашылық туындылардың ішкі мәнін ашу – зерттеу жұмысының негізгі міндеті болып табылады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Әңгіме жанрын талдаған кезде, А.Байтұрсынұлының мақаласында «Жалғыз әліпби үйретудің өзінде толып жатқан зерттеу тәсілдері бар. Сол зерттеу тәсілдерін өзінше өзгертіп қолданған түрлерін айтар болсақ, зертеу тәсілдерін түгелдей алмас едік» [2, 58-б.] деген пікірі маңызды. Бұл пікір қазақ әдебиетінің әртүрлі жанрларын зерттеу мен талдауда уақыт пен қажеттілікке сай өзгеріп отыратынын көрсетеді. Әдеби шығармаларды талдау және зерттеу, сондай-ақ олардың ішкі құрылымын түсіну, шығарманың терең мазмұнын ашуға бағытталған.

Қазіргі әдебиеттануда жанрлардың дамуы, оның ішінде қазақ прозасының әртүрлі түрлері, атап айтқанда роман, әңгіме және шағын повесть жанрлары айқын көрінеді. Тәуелсіздік жылдарында қазақ әдебиетінде жаңа есімдер мен жаңа шығармашылық туындылар пайда болды. Бұл шығармалар қазақ прозасының дамуында маңызды орын алады, оның ішінде Аягүл Мантайдың әңгімелері ерекше шығармашылық үлгі болып табылады. Мантай шығармашылығы қазақ қоғамының тыныс-тіршілігін, ұлттық құндылықтарды сақтай отырып, қазіргі заманның өзекті мәселелерін көтереді және терең ой тудырады.

Бұл жұмыстың мақсаты – Аягүл Мантайдың әңгімелерін зерттей отырып, шығармалардың терең мазмұны мен идеяларын ашып көрсету. Әңгімелердің тақырыбы мен идеясы қазіргі жастар үшін түсінікті әрі жеңіл болғанымен, олардың терең әлеуметтік-қоғамдық аспектілерін түсіну үшін әдебиеттанулық талдау жүргізу маңызды.

Аягүл Мантайдың шығармалары шынайы өмірдің түрлі аспектілерін қамтиды, әсіресе ауыл мен қала өмірінің арасындағы айырмашылықтарды айқындайды. Әңгімелердің басым бөлігі жеке адамның ішкі әлемін, оның қоғаммен және айналасымен қарым-қатынасын зерттеуге арналған. Бұл шығармалар жастардың ой-санасын кеңейтуге және әлеуметтік мәселелерді терең түсінуге ықпал етеді.

Қазақ прозасын зерттеуде қолданылатын тәсілдер бірнеше түрге бөлінеді:

- **Эвристикалық тәсіл:** Бұл тәсіл шығарманың ішкі мазмұнын және идеясын ашуға бағытталған. Шығарманың терең мәнін студенттердің өз бетінше іздеуіне мүмкіндік береді.

- **Ізденістік тәсіл:** Студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Олар шығарманың мазмұнын талдаумен қатар, оны өз тәжірибелерімен салыстырып, жаңа көзқарастар қалыптастырады.

- **Репродуктивтік тәсіл:** Шығарманың мазмұнын толық түсініп, студенттер өз білімдері арқылы оны қайта жеткізеді.

- **Продуктивтік тәсіл:** Студенттер шығармашылық жұмыстар арқылы жаңа идеялар мен тұжырымдар жасайды.

- **Шығармашылық тәсіл:** Шығарма мәтінін жан-жақты зерттеу арқылы студенттер өзіндік пікір қалыптастырады.

Аягүл Мантайдың прозалық шығармаларын әдеби тұрғыда талдау олардың тақырыптық құрылымы мен көркемдік ерекшеліктерін терең зерделеуге мүмкіндік береді. Өңгімелерді талдау барысында студенттер тек мазмұндық деңгеймен шектелмей, шығарма идеясы, тақырыбы және автор қолданған көркемдік құралдарды да саралайды. Бұл бағытта авторлық стиль, символика және үндестік сияқты элементтерге ерекше назар аударылады.

Зерттеу жұмысы мынадай кезеңдер бойынша жүзеге асырылады:

1. Аягүл Мантай шығармаларының мазмұнын толық оқып, өзара салыстырмалы талдау жасау;

2. Өңгіме тақырыптарын жүйелеп, әр топқа тән мысалдар келтіру;

3. Мәтіндерден көркемдік үндестік пен символиканы анықтау және оларды әдеби талдау барысында негіз ету;

4. Жазушы шығармаларындағы тақырыптық және көркемдік ерекшеліктердің оқырман қабылдауына ықпалын бағалау.

Мантай прозасын терең зерделеу арқылы қазіргі қазақ прозасындағы бағыт-бағдарлар мен рухани-эстетикалық ізденістерді айқындауға болады. Бұл шығармаларда автор тек оқиғаларды баяндап қана қоймай, адамның ішкі әлемін, әлеуметтік орта мен жеке тұлға арасындағы қатынастарды көркем бейнелеу арқылы көрсетеді. Әдеби тұрғыда мұндай мәтіндер психологиялық талдауға да сұранып тұр, өйткені онда автордың көзқарасы, идеясы, әлемге деген қатынасы көркемдік деңгейде ашылады.

Аягүл Мантайдың шығармашылығы қазіргі қазақ әдебиетінде өзіндік орны бар және оны талдаудағы маңызды мәселелердің бірі – автордың қоғамды терең түсініп, әлеуметтік және психологиялық тақырыптарды шебер қозғай білуінде. 2009 жылы жарық көрген «Жаңбырлы көктем» әңгімелер жинағы – оның әдебиеттегі басты жетістіктерінің бірі болып табылады. Бұл жинақта автордың дүниетанымы, көркемдік көзқарасы және қоғамдағы өзекті мәселелерге қатысты ой-пікірлері көрініс тапқан.

Әңгімелердің тақырыбы, жазушының таңдаған мекені, қалықтап жүрген уақыт пен қоршаған орта – бәрі өзара тығыз байланыста. Бұл аспектілердің барлығы А.Мантайдың әңгіме жанрына өзіндік жаңаша леп қосқанының айқын дәлелі болып табылады.

Жазушының әңгімелерінде бейнеленетін тақырыптар, кейіпкерлердің мінез-құлқы мен ішкі әлемі, символика мен философия – бәрі де жан-жақты зерделеуді талап етеді. Мантайдың шығармалары кең көлемді, көпқабатты мәселелерді қозғайды, ал оның қарапайым әрі түсінікті тілмен жазылған туындылары студенттер мен оқырмандарға қолжетімді. Электронды нұсқаларының қолда болуы да оқырманға шығармаларды оңай оқуға мүмкіндік береді. Әңгімелердің мазмұны терең болса да, оларды оқуға ыңғайлы әрі талдауға өте тиімді. Бұл ерекшеліктер Мантай шығармаларын тек оқып қана қоймай, оларды ой елегінен өткізіп, жаңа идеялар мен тұжырымдарға жетуге ықпал етеді.

Қаламгердің шығармашылығының тағы бір ерекшелігі – оның шығармаларының мистика мен иллюзияға толы болуы. Бұл элементтер оқырманды бейжай қалдырмайды, керісінше, олардың қиялына қанат бітіріп, терең ойларға жетелейді. Аягүл Мантай әңгімелері жас ұрпаққа шығармашылық қиял мен идеяларды бағалауды үйретуге және әдебиетке деген сүйіспеншілікті арттыруға көмектеседі.

Қазіргі оқырман, әсіресе жас буын, кітап оқудан гөрі ақпараттық технологияларды қолдануға бейімделген. Дегенмен, әңгіме – адамның жан дүниесіне терең үңілуге мүмкіндік беретін бірден-бір құрал. Әңгімелер арқылы адам өмірінің шындығы мен оны түсінудің әртүрлі жолдары жайлы жаңа ойлар мен көзқарастарды ашуға болады. Әсіресе, Мантайдың шығармаларының басты ерекшелігі де осында: олар оқырманды тек қана ақпаратпен қанағаттандырмай, терең философиялық және психологиялық ойларға жетелейді. Мантайдың шығармашылығы қазақ әдебиетінде оқырманның ой-пікірін жаңа қырынан аша алатын туындылар қатарына жатады.

Жалпы, Аягүл Мантайдың әңгімелері – тек әдебиеттегі көркем шығармалар емес, ол әлеуметтік, философиялық тұрғыдан да аса маңызды туындылар болып табылады. Бұл әңгімелер студенттер мен оқырмандардың рухани дүниесіне ықпал етіп, олардың танымдық деңгейін көтеруге септігін тигізеді.

Нәтижелер және талқылау

Жазу – бұл тек ойды жеткізу тәсілі ғана емес, сонымен қатар шығарманың әр элементін терең әрі жан-жақты игеріп, көркемдік тұтастыққа жеткізуге бағытталған күрделі шығармашылық процесс. Әңгіме жанрының маңызы әсіресе тәуелсіздік кезеңінде айқын көрінді. Өйткені бұл кезең жазушыларға сөз бостандығы мен шығармашылық еркіндік беріп, қазақ

прозасында жаңа бағыттардың қалыптасуына жол ашты. Еркін ой мен көркемдік ізденіс негізінде туған туындылар ұлттық әдебиеттің жаңаша тынысын танытады.

Аягүл Мантайдың прозалық шығармалары қазіргі жастарға етене таныс және өзекті тақырыптарды қозғайды. Оның әңгімелерінде адамның табиғаты, ішкі сенімі, тағдыры мен сезім әлемі, өмірдің мәні мен махаббаттың философиялық қырлары бейнеленеді. Бұл туындыларда шынайы өмірдің терең мәні көркем образдар арқылы ашылады. Әңгімелердің мазмұны мен тақырыптары оқырманды ойлануға итермелеп, оны ішкі рухани ізденіске жетелейді.

Мантай прозасына тән ерекшелік – автордың заманауи адам мен қоғам арасындағы байланысты нәзік психологиялық иірімдер арқылы беруі. Ол кейіпкердің ішкі жан дүниесін, рухани арпалысын көркемдік тәсілдермен жеткізе отырып, оқырманды бейжай қалдырмайды. Әрбір шығармада адамның ішкі әлемі мен сыртқы шындық арасындағы тартыс, сенім мен үміт, жалғыздық пен үйлесім мәселелері терең көрініс табады.

Сурет 1 – А.Мантайдың біз қарастырған әңгімелері

«Соқыр сана» әңгімесі А.Мантайдың ерекше шығармаларының бірі болып табылады. Автор бұл әңгімеде қоғамдағы әлеуметтік және моральдық мәселелерді сыни көзқараспен қарастырады. Әңгіме арқылы ол өзі қойған сұраққа жауап береді, сананың соқырлығы, адамның ішкі және сыртқы әлемінің кедейленуі туралы ойларын білдіреді. Әңгіме жазушының өмірден алынған шынайы мысалдар арқылы жан мен тәннің Алланың аманаты екенін дәлелдеп көрсетеді. Қаламгердің стильдік ерекшелігі оның ойларын нақты әрі дәлелді түрде өмірден алынған мысалдармен баяндауында.

Кесте 1. А.Мантайдың «Соқыр сана» әңгімесінен алынған үзінділер

«Соқыр сана» әңгімесінен мысалдар	Үзіндіге автор берген тіркес
«Байғұс-ай адамдар саған өнерің үшін емес, мүгедектігің үшін ақша тастайды, бақырмашы.»	Бақырған бақа дауыс
«Құдай менің көзімді алып, жанымды нұрмен бөлеген.»	Тіршілік таразысы
«Тағдырым жымып қарамаса да, мен өмірге күліп қарағым келеді.»	Өмірді сүйем
«Бұлай кедейшілікте өмір сүргенше, өліп қалғаным жақсы еді.»	Денем тітіркеніп
«Мейірімге қанып өскен балалар мына әлемге махаббатпен қарайды.»	Өмір сүру ережесі
«Өзіме өзім гүл сыйлап, сезімдерімді алдағым келмейді. Өз сезімдерімен ойнаған адамның махаббатта жолы болмайды.»	Оны суықтан қорғағым келді

А.Мантайдың «Бөтен» әңгімесі Мәскеуде болған оқиғаларды баяндайды және автор қазақы таным-түсінікпен әйел адамға тән нәзік болмысты ашып көрсетеді. Бұл әңгімеде автор өз кейіпкерінің ішкі дүниесін, махаббат пен сенім мәселелерін талдайды. Қыздың қоғаммен байланысқа түсуіндегі қорқыныштары, өзінің жеке өмірін қалыптастырудағы қиындықтары жазушының шеберлігімен терең бейнеленген.

Кесте 2. А.Мантайдың «Бөтен» әңгімесінен алынған үзінділер

«Бөтен» әңгімесінен мысалдар	Үзіндіге автор берген тіркес
«Жаным құлазып, өзіммен өзім қалғым келді»	Менің қоғамым емес
«Ұсақ-түйек өтірікке аузымды былғағым келмейді»	Ар мен ұят тұтқыны
«Сізбен кездескім келмейді, біз тым бөтенбіз»	Бөтен сезінем
«Шындығым» тым дөрекі һәм мәдениеттің өлшеміне сыймайтынын білдім де, бұл ойымнан қайттым.»	Сіз тым бөтенсіз
Адамдарға ұнамай калудан қорқатын	Құрбандыққа шалу
«Түйсігіммен сезгенде жүйкемнің талшықтары сыр бере бастады.»	Тым суықсың

«Қарғыс» әңгімесінде А.Мантай адам тағдыры мен өмірдің мәні туралы философиялық ойларды терең қозғайды. Ол өмірдің қиындықтарын қабылдау, оларға тағдыр сыйы ретінде қарау қажеттігін көрсетеді. Қаламгердің пікірінше, адам өз тағдырын емес, өзін-өзі жеңуі керек, бұл өмірге деген оң көзқарастың маңызды екенін дәлелдейді.

Кесте 3. А.Мантайдың «Қарғыс» әңгімесінен алынған үзінділер

«Қарғыс» әңгімесінен мысалдар	Үзіндіге автор берген тіркес
«Тағдырды емес, өзін-өзі жеңуге талпыну керек.»	Тағдырға сенім
«Біз ешқашан тағдырды таңдай алмаймыз: қандай үйде тұратынымызды, қандай машина мінетінімізді, қандай көйлек киетінімізді, тамақ ішетінімізді таңдай алсақ, алармыз, бірақ тағдырымызды таңдай алмаймыз.»	Тағдырға көну
«Біз ешқашан өзімізде барды бағалай алмаймыз, «бар» көз алдымызда «жоққа» айналған кезде ғана оның қадірін түсінеміз.»	Бағамдау
«Біреудің тағдырын талқылап отырып, моральдық вампирдің рөлін ойнаймыз.»	Депрессияға түсу
«Иманды арттырмай, мына өмірден мән табу қиын.»	Шайтанның арбауы

А.Мантайдың «Иллюзия» әңгімесінде екі адамның (ер мен әйелдің) арасындағы диалог негізгі орын алады. Әңгімеде түсінісу, жүрек балансын сақтау, қиял, ерік-жігер, кешірім туралы ойлар терең талданып, автор ішкі сырды екі кейіпкер арқылы ашып көрсетеді. Әңгімеде автор адамның ішкі дүниесін, рухани даму мен ізгілікті терең қозғаған. Мәселен, бір диалогта кейіпкер былай дейді:

«Жүректегі балансты сақтау – иманға, адамның сеніміне байланысты. Мына өмірде ізгілік жасай алмасаң да, адамдарды жақсы көру керек. Адамды бүкіл кемшілігімен сүйіп, кешіру арқылы Құдайға жақындауға болады... Адамдарды жек көретін пенделерден мен қатты қорқамын. Олар зұлымдық жасауға қабілетті. Біреуді ұнату, жақсы көру, сүйу – ол қылмыс емес. Әлемді ізгілік, мейірімділік, Құдайға деген махаббат құтқарады.»

Бұл ойлар арқылы автор адам болмысының тереңіне үңіледі, адамның ішкі жан-дүниесі мен сенімінің маңызын ашады. Әңгімеде сондай-ақ адамның өз «Мендігін» өзге «Мендіктерден» жоғары қойып, өзара күрес жүргізу, жеңіс пен жеңіліс сынды философиялық ойлар да орынды түрде қарастырылған.

Кесте 4. А.Мантай «Иллюзия» әңгімесінен алынған үзінділер

«Иллюзия» әңгімесінен мысалдар	Үзіндіге автор берген тіркес
Сен күнәһар емессің, сен – өз қиялыңның құрбанысың.	Жоғалту
Маған өзімнің жандүниемдегі арпалысты жеңу ғана маңызды.	Күресу
Біздің ғасыр – депрессия ғасыры, бірақ романтиктердің ғасыры емес. Қиялмен өмір сүру адамды Құдайдан алыстатады.	Иллюзия
Кешірім – ізгіліктің алғашқы баспалдағы.	Кешіре білу

Өзіңді өзіңнен босат. Сонда ғана сен ешкімнің құрбандығы емес екенінді, өзіңнің құрбандығың - өзің екенін сезесің.	Өмір – сен.
Өз сәтсіздігімен бақыт табуға тырысам	Сәтсіздік – қуаныш.

А. Мантайдың әңгімелерінде жан мен рухтың ішкі әлемі ерекше көркемдікпен бейнеленеді. Кейіпкерлердің психологиялық арпалысы мен олардың сыртқы ортамен байланысы — прозалық мәтіндердің негізгі өзегін құрайтын тұстардың бірі. Бұл аспектілер көркемдік жүйені талдауда, автордың идеялық-эстетикалық ұстанымын ашуда маңызды орын алады.

Әңгімелердегі философиялық тереңдік, стильдік даралық пен ішкі мазмұн тұтастығы – қазіргі қазақ прозасының көркемдік деңгейін айқындайтын белгілер қатарында. Автор қолданған баяндау тәсілдері мен тілдік құралдар мәтіндегі эмоционалды-философиялық жүктемені арттырып, шығарманың жанрлық табиғатын даралайды.

Қазіргі әдебиеттану ғылымында көркем мәтінді саралауда аналитикалық және интерпретациялық тәсілдердің алатын орны ерекше. Әдеби шығарманы, оның ішінде әңгіме жанрын зерттеу барысында проблемалық талдау, сұхбаттық құрылымдағы пайымдау, және салыстырмалы көзқарас секілді тәсілдер шығарманың терең мазмұндық қабаттарын ашуға мүмкіндік береді.

Аягүл Мантай прозасын филологиялық тұрғыда зерттеу барысында мынадай сұрақтарға назар аудару өзекті болмақ: автордың көркемдік әлемі қалай қалыптасады? Қазіргі заман адамының болмысын ашуда қандай бейнелеу құралдары қолданылады? Жазушы шығармаларындағы әлеуметтік-философиялық идеялар қандай көркемдік формалар арқылы көрініс табады?

Бұл бағыттағы зерттеу авторлық стильдің, композициялық құрылымның, тілдік және семантикалық өрнектердің мәнін ашуға негізделеді. Сонымен қатар, қазіргі қазақ прозасындағы жаңашылдықтар мен тенденцияларды анықтау үшін Мантай шығармашылығын кең контексте қарастыру маңызды.

1. Әңгіменің жанрлық сипаты қандай белгілер арқылы айқындалады?
2. Сюжеттік құрылым қандай тәсілдермен ұйымдастырылған?
3. Пейзаждық суреттеулердің шығармадағы көркемдік және мазмұндық рөлі қандай?
4. Шығарманың негізгі тақырыбы мен көтерілген мәселелері неге негізделген?
5. Мәтіндегі символдар мен метафоралар қандай мағыналық жүк арқалап тұр?

Қазақ прозасындағы әңгіме жанры – көркем мәтіннің құрылымын, мазмұнын, стильдік ерекшеліктерін терең түсінуге мүмкіндік беретін тиімді әдеби форма. Бұл жанр негізінде студенттердің мәтінді қабылдауын

арттыруға бағытталған түрлі талдау амалдары қолданылады. Мәселен, «Кейіпкерге хат» немесе «Бейнелер жұмбағы» сияқты оқырман мен кейіпкер арасындағы эмоционалдық байланысты нығайтатын шығармашылық тапсырмалар арқылы мәтінге деген қызығушылық арта түседі. Әңгіме жанрының ықшам әрі мазмұнды табиғаты студенттерге оқуға жеңіл, бірақ терең танымдық қабілет қалыптастыруға себеп болады.

А.Мантайдың прозалық шығармалары қазіргі қазақ әдебиетіндегі жанрлық және мазмұндық ізденістердің көрінісі ретінде назар аудартады. Оның әңгімелері философиялық мазмұнға, тілдік бейнелеу құралдарының нақтылығына және психологиялық тереңдікке ие. Жазушының көркем тілмен жеткізген идеялары студенттердің көркем мәтінді сезіну, түсіну және ой жүгірту қабілеттерін дамытады. Филологиялық талдау барысында шығарманың көркемдік құрылымы, стильдік ерекшеліктері мен идеялық мазмұнына назар аудару – оқырманның әдеби-көркем дүниетанымын кеңейтудің тиімді жолы.

А.Мантайдың «Иллюзия» әңгімесі - бұл ер мен әйел арасындағы диалог арқылы жүрек балансын сақтау, қиял, ерік-жігер және кешірім мәселелерін қозғайды. Автор екі кейіпкердің ішкі әлемі мен сезімдерін ашып, адамзаттың рухани болмысын тереңнен көрсетеді.

1. **Әңгімемен жұмыс істеу жолдары** – студенттердің шығарманы түсінуін тереңдету мақсатында түрлі танымдық тапсырмалар, сұхбат форматындағы талқылаулар, рөлдік әрекет үлгілері, пікір алмасулар мен мәтін бөліктері бойынша шығармашылық жұмыс жүргізіледі. Бұл бағыттар мәтінді көпқырлы тұрғыда қарастыруға мүмкіндік береді.

2. **Әңгімедегі негізгі идеялар** - Әңгіменің идеясы адамның жүрегіндегі баланс, кешірім, сәтсіздік пен қуаныштың арасындағы үйлесім мәселелерін қарастырады. Әңгіменің әр бөлігінен адамдық қасиеттер мен рухани ізгілікке деген ұмтылыс көрініс табады.

3. **Эвристикалық әңгімелесу** - бұл әдіс арқылы оқушылар шығарманы тереңірек талдап, өз пікірлерін айтуға ынталандырылады. Бұл әдіс шығарманың жанрлық сипаты, сюжеті, пейзаж суреттері мен тақырыптық ерекшеліктерін ашуға көмектеседі.

Мұндай әңгімелер оқушылардың шығарманы жан-жақты түсінуіне және талдауға дағдылануына мүмкіндік береді.

Қорытынды

Аягүл Мантайдың әңгімелерін жанрлық және көркемдік тұрғыдан талдау эпикалық мәтіндердің ішкі құрылымы мен идеялық өзегін терең түсінуге мүмкіндік береді. Прозалық шығармаларды зерделеу барысында тақырып пен идеяның өзара байланысы айқындалып, олардың тұтастықта көрінуі жазушы шеберлігінің көрінісі ретінде бағаланады. Бұл аспектілерді талдау арқылы шығарманың мазмұндық тереңдігі мен көркемдік табиғаты ашылады.

Жоғары оқу орындарында оқитын студенттер үшін әңгіме жанрын терең зерттеу және талдау дағдыларының қалыптасуы маңызды кезең болып табылады. Бұл өз кезегінде олардың өз ойларын анық әрі тұжырымды түрде жеткізу қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Эпикалық шығарма ретінде әңгіме мәтінінің негізгі деңгейлерін түсіну, тақырыптың мәнін ұғыну, идеяның құрылымы мен оның әдеби контекстіндегі орнын анықтау мәселелерін қарастыру студенттерге шығарманы жан-жақты әрі тереңірек талдауға ықпал етеді.

Әңгіме жанрының ерекшеліктері мен құрылымын зерттеу барысында авторлық ұстаным мен талдау тәсілдері қысқа прозалық мәтіннің көркемдік табиғатын ашудың тиімді жолы ретінде қарастырылады. Бұл жанрдың поэтикасын зерделеу — сюжеттік құрылым, баяндау формасы, кейіпкер табиғаты мен көркемдік детальдар жүйесі арқылы жүзеге асады.

Әңгіме көлемінің ықшамдылығы оның идеялық және мазмұндық өзегін нақты әрі жинақы жеткізуге мүмкіндік береді. Осы сипат оның құрылымдық элементтерін (экспозиция, шарықтау шегі, шешім) айқын талдауға жағдай жасайды. Сонымен қатар, бұл жанр арқылы көркем мәтіндегі астарлы мағына, символдық мән мен философиялық тереңдікке назар аударуға болады.

Аягүл Мантай шығармалары – заманауи прозадағы әлеуметтік-психологиялық иірімдерді бейнелейтін қысқа прозаның көрнекті үлгісі. Оның әңгімелері көркем бейнелеу құралдары арқылы адамның ішкі әлемін, рухани күйзелісі мен әлеуметтік ортамен байланысын шебер ашады. Бұл мәтіндердегі көркемдік шешім мен идеялық мазмұн қазіргі қазақ прозасының көркемдік-эстетикалық ізденістерін танытады.

Осы жұмыста қарастырылған А.Мантайдың әңгіме жанры тек біржақты оқып, талданып біткен дүние емес. Әңгімелердің әрқайсысы өз оқырманына жаңашылдық пен шынайылықтың терең қырларын ашып, олардың батылдық пен ашықтықты ұғынуына мүмкіндік береді. Жаңашылдыққа жаны құмар қазіргі буын үшін А.Мантайдың шығармалары шынайы өмір мен адамдық болмыс туралы терең түсінік береді. Бұл шығармалар арқылы студенттер рухани және философиялық тұрғыдан өзіндік пайымдарын қалыптастырып, әдебиетке деген қызығушылықтарын арттырады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Adyrna.kz. Әдебиет сабағында қолданылған қызықты әдістер. adyrna.kz/post/148071 [Қаралған күні: 17.02.2024].

[2] Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 448 б.

[3] Сабирова Д.А. Қазақстан әдебиетіндегі отбасы көркем бейнесі: типологиясы және оқыту тәсілдері [Электрон. ресурс]. – 2016. nabr.kz [қаралған күні: 17.02.2024].

[4] Симбаева С. Оқу барысында қолданылатын тәсілдер мен тәжірибелер жинағы. – Астана: Тұран-Астана университетінің баспаханасы, 2019. – 133 б. daryn.online/article/2207 [Қаралған күні: 17.02.2024].

[5] Әбдіқалық К., Әрінова Б., Алиева Ж., Ермахан А. Қазіргі қазақ әңгімелеріндегі Ж. Аймауытов мұрасының ықпалы. – 2021. bulletin-pedagogic-sc.kaznu.kz [қаралған күні: 18.02.2024].

[6] Бітібаева Қ. Әдебиетті оқытуға қатысты ғылыми пайымдар. – Алматы: Республикалық баспа, 1997. – 152 б.

[7] Bye D., Pushkar D., Conway M. Motivation, Interest, and Positive Affect in Traditional and Nontraditional Undergraduate Students // *Adult Education Quarterly*. – 2007. – № 57(2). – Б. 141-158.

[8] Kitap.kz. Автор парақшасы. kitap.kz/author/639 [қаралған күні: 17.02.2024].

[9] Adebiportal.kz. Автор парақшасы. adebiportal.kz [қаралған күні: 17.02.2024].

[10] Бітібаева Қ. Қазақ әдебиетін тереңдетіп оқыту тәсілдері. – Алматы: Республикалық баспа, 1997. – 152 б.

[11] Бөрібекова Ф., Жанатбекова Н. Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар. – Алматы, 2014. – 360 б.

[12] Kassymbekova G., Baigunova D.M., Tukhmarova Sh., Sargazin Zh. Creative competence enhancement process among students // *Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL Pedagogical Sciences*. – 2024. – № 1 (72). – Б. 265–271.

[13] Daryn.online. Оқу әдістері туралы мақала. daryn.online/article/2207 [қаралған күні: 17.02.2024].

[14] Худайбергенов Н. Қазіргі қазақ прозасындағы жалпыадамдық құндылықтар: PhD диссертациясы. – Алматы, 2020. – 163 б.

[15] Жұмақаева Б. Қазақ әдебиетін оқуға арналған ғылыми бағыттар. – Алматы: Қыздар университеті, 2015. – 242 б.

REFERENCES

[1] Adyrna.kz. Ädebiet sabağında qoldanılğan qızıqtı ädister [Interesting methods used in literature lessons]. adyrna.kz/post/148071 [accessed: 17.02.2024]. [in Kaz.]

[2] Baytursinov A. Til tağılımı [Language training]. – Almatı: Ana tili, 1992. – 448 b. [in Kaz]

[3] Sabirova D.A. Qazaqstan ädebietindegi otbası körkem beynesı: tıpologıyası jäne oqıtw täsilderi [The artistic image of the family in Kazakh literature: typology and teaching methods] [Elektron. reswrs]. – 2016. nabr.kz [accessed: 17.02.2024]. [in Kaz.]

[4] Simbaeva S. Oqw barısında qoldanılatın täsilder men täjiribeler jınağı [Collection of methods and practices used in the process of learning]. – Astana: Turan-Astana wnıversitetiniñ baspaxanası, 2019. – 133 b. daryn.online/article/2207 [accessed: 17.02.2024]. [in Kaz.]

[5] Äbdıqalıq K., Ärinova B., Alıeva J., Ermaxan A. Qazirgi qazaq äñgimelerindegi J. Aymawıtoı murasınıñ ıqpalı [The influence of Zh. Aimaıytoı's legacy in modern Kazakh stories] [Elektron. reswrs]. – 2021. bulletin-pedagogic-sc.kaznu.kz [accessed: 18.02.2024]. [in Kaz.]

[6] Bitibaeva Q. Ädebıetti oqıtıwğa qatıstı ğılımı payımdar [Scientific considerations regarding the teaching of literature]. – Almatı: Respwblıkalıq baspa, 1997. – 152 b. [in Kaz.]

[7] Bye D., Pushkar D., Conway M. Motivation, Interest, and Positive Affect in Traditional and Nontraditional Undergraduate Students // Adult Education Quarterly. – 2007. – № 57(2). – P. 141-158.

[8] Kitap.kz. Avtor paraqşası [Author's page]. kitap.kz/author/639 [accessed: 17.02.2024]. [in Kaz.]

[9] Adebiportal.kz. Avtor paraqşası [Author's page]. adebiportal.kz [accessed: 17.02.2024]. [in Kaz.]

[10] Bitibaeva Q. Qazaq ädebıetin tereñdetip oqıtıw täsilderi [Methods of in-depth study of Kazakh literature]. – Almatı: Respwblıkalıq baspa, 1997. – 152 b. [in Kaz.]

[11] Böribekova F., Janatbekova N. Qazirgi zamanğı pedagogıkalıq texnologiyalar [Modern pedagogical technologies]. – Almatı, 2014. – 360 b. [in Kaz.]

[12] Kassymbekova G., Baıgunova D.M., Tuxmarova Sh., Sargazin Zh. Creative competence enhancement process among students // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL Pedagogical Sciences. – Abılay xan atındağı Xalıqaralıq qatınastar jäne älem tilderi wñiversiteti. – 2024. – № 1 (72). – B. 265–271.

[13] Daryn.online. Oqw ädisteri twralı maqala [Article on reading methods]. daryn.online/article/2207 [accessed: 17.02.2024]. [in Kaz.]

[14] Xwdaybergenov N. Qazirgi qazaq prozasındağı jalpıadamdıq qundılıqtar [Universal values in modern Kazakh prose]: PhD dıssertacıyası. – Almatı, 2020. – 163 b. [in Kaz.]

[15] Jumaqaeva B. Qazaq ädebıetin oqwğa arnalğan ğılımı bağıttar [Scientific directions for studying Kazakh literature]. – Almatı: Qızdar wñiversiteti, 2015. – 242 b [in Kaz.]

ПСИХОЛОГИЯ ЧЕЛОВЕКА В СОВРЕМЕННОЙ КАЗАХСКОЙ ПРОЗЕ: НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗОВ АЯГУЛЬ МАНТАЙ

* Мубарак Н.Е.¹, Кенжан А. М.²

^{*1,2}Казахский национальный женский педагогический университет
Алматы, Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются подходы, широко применяемые в образовательном процессе филологических направлений вузов и доказавшие свою эффективность в литературоведении. В качестве

объекта исследования выбрана проза казахской литературы, особенно произведения женщин-писательниц периода независимости, изучаются их художественные поиски и творческие особенности. При анализе жанра прозы внимание уделяется новшествам в литературном процессе, а также тематико-содержательным характеристикам.

Современная литературоведческая база предполагает научный анализ жанра рассказа и выявление художественной концепции писателей. Цель статьи – раскрыть значение прозы женщин-писательниц периода независимости в литературном пространстве и определить направления развития современной казахской прозы через их произведения.

Научная значимость исследования заключается в выдвижении новых выводов на основе анализа прозаических текстов, а практическая ценность – в использовании результатов исследователями, магистрантами и докторантами.

Анализ особенностей и художественных черт творчества Аягуль Мантай позволяет проследить направления и жанрово-содержательные изменения современной казахской прозы.

Для раскрытия темы применялись теоретический и типологический анализ, историко-литературный подход, интерпретация. Тематический и художественный анализ рассказов автора помогает определить их место и значение в казахской прозе. Произведения Аягуль Мантай отражают пересечение быта и городской жизни казахского общества, выражаясь через творческую систему автора. Особенность прозаических текстов – достоверность и художественная целостность.

Статья важна новым взглядом на развитие казахской литературы через анализ художественной системы прозы писательницы. Выводы, основанные на литературном анализе, открывают новые направления в жанре рассказа. Результаты станут ценным источником для филологов и литературоведов, изучающих современную казахскую прозу.

Ключевые слова: художественное произведение, литературный анализ, научное исследование жанра рассказа, период независимости, Аягуль Мантай, художественные особенности, женщины-писатели, казахская проза

HUMAN PSYCHOLOGY IN CONTEMPORARY KAZAKH PROSE: BASED ON THE SHORT STORIES OF AYAGUL MANTAY

* Mubarak N.E.¹, Kenzhan A.²

*^{1,2}Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. This article explores widely adopted approaches used in the educational process of philological programs in higher education, which have proven effective in literary studies. The focus of the research is Kazakh prose,

particularly the works of women writers from the post-independence period. The study highlights their creative exploration and distinctive literary features. In analyzing the prose genre, special attention is paid to innovations in the literary process and thematic and structural characteristics of the texts.

Contemporary literary scholarship necessitates a scientific analysis of the short story genre and an investigation into the artistic vision of authors. The aim of this article is to uncover the literary significance of women's prose from the independence era and to identify the developmental trends in modern Kazakh prose through the examination of these works.

The scholarly value of the research lies in generating new insights based on the analysis of prose texts, while its practical relevance is evident in its usefulness to researchers, graduate students, and doctoral candidates. The study of Ayagul Mantai's literary features and narrative techniques reveals genre-specific and thematic shifts in contemporary Kazakh prose.

To achieve this, the research employs theoretical, typological, and historical-literary analysis, along with interpretation. The thematic and artistic examination of Mantai's short stories determines their place and contribution to Kazakh literature. Her works reflect the intersection of everyday life and urban experience, articulated through a cohesive and authentic artistic framework.

Keywords: literary work, literary analysis, scientific study of the short story genre, independence period, Ayagül Mantay, artistic features, women writers, Kazakh prose

Мақала түсті: 13 мамыр 2025

Авторлар туралы мәлімет:

Мубарак Назерке Елубекқызы – PhD докторант, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: nazerke.96.sdu@gmail.ru

Кенжан Айсұлу Молынбайқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор м.а., Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан. e-mail: Kenzhan.aiken@gmail.com

Сведения об авторах:

Мубарак Назерке Елубековна – PhD докторант, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан, e-mail: nazerke.96.sdu@gmail.com

Кенжан Айсұлу Молынбаевна – кандидат педагогических наук., и.о.ассоц.профессора, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан, e-mail: Kenzhan.aiken@gmail.com

Information about the authors:

Mubarak Nazerke– PhD student, Kazakh National Women’s Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: nazerke.96.sdu@gmail.com

Kenzhan Aisulu – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kazakh National Women’s Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: Kenzhan.aiken@gmail.com

UDC 82.01/.09

IRSTI 17.01.11

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.036>

NOMADISM AS A PHENOMENON OF MODERN CULTURE: ASPECTS AND APPROACHES

Nurmaganbet K.E.¹, Demchenko A. S.², *Azizova A.O.³

^{1,2}al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

* ³ International University of Tourism and Hospitality, Turkestan, Kazakhstan

Abstract. This article is devoted to the topic of nomadism. In the mainstream of post-non-classical rationality, nomadism should be considered in three aspects: socio-cultural, philosophical, and transcultural. The purpose of this article is to consider three approaches to understanding the phenomenon of nomadism in the context of post-non-classical rationality. In the first case, nomadism is considered as a special type of organization of a social super-system with a specific type of management and existence. In the second case, it is a reassembly of the scientific picture of the world, in accordance with which the rhizomatic potential of knowledge is built up. In the third case, we are dealing with the phenomenon of translingualism as one of the manifestations of the cultural mobility of a writer who is in a transposition between two linguacultures. The methods we used, such as descriptive analysis, text sampling, translingual analysis of a literary text, became relevant tools for the work, thanks to which we were able to confirm the hypothesis we put forward. Each of these methods can become a productive way of experiencing and interpreting a literary work. The results of the work are that three vectors of nomadism research in the context of the interpretation of the artistic text have been identified, which significantly enriches our understanding of the phenomenon under study. For the first time in a scientific work, the term "nomadism" is not only considered as a historical or philosophical category but is also used to decipher translingual and post-structural texts. The results of this approach will help to overcome the immanence of classical literary analysis, as its instrumentarium is expanded. The practical value of the work is also due to the fact that in the analysis of the empirical material the key principle is the rhizomaticity of both the text itself and the arsenal of its decipherment.

Keywords: post-non-classical rationality, nomadism, rhizome, transculturation, culturally mobile writers, translingualism, nomadic text, analysis of nomadic text

Introduction

1. Modern science, in particular, the humanities, develops in the context of the theory of post-non-classical rationality, which is based on the basic premise that knowledge (and truth as a philosophical category) is not determined only by

external factors. It is polysubjective, has many interpretations and is rhizomatic.

2. According to this theory, the category of “nomadism”, which we use in the literary aspect, can be considered from three positions: as a definition of a special type of social structure of society and its management; as a “program” of a new life order developed by poststructuralists in the context of postmodern discourse; as cultural mobility of authors who create their works on the “border” of languages and cultures.

3. Nomadism as a special type of management influenced not only the elements of the material culture of the ethnic group, but also its perception of the world: scenarios of social behavior, prescriptions, taboos, standards. These ideas, in turn, are expressed in the literary text at the level of key motives, basic concepts, and subject organization.

4. Nomadism as a postmodernist concept appeals to the author as a creative subject and puts forward a new type of hero – deviant, antisocial or not inscribed in the regulated framework of society. It is such a heroine – “inner nomad”, “passer-by” – is represented in the novel by the modern writer Madina Tlostanova (Dina Damian) “In your world I am a passer-by” [1].

5. Nomadism as cultural mobility is associated with the concept of translinguism – that is, the creative practice of the author of a certain ethnic origin, which is implemented in the language learned. Extensive material for the study of this phenomenon is presented in the prose and poetry of Russian-speaking (translingual) writers of Kazakhstan. In particular, the translingual poetry of Bakhyt Kairbekov [2], created in Russian, translates the archetypal substratum of an authentic national picture of the world, which allows us to talk about the creation of a special type of text.

6. Three methodological approaches to nomadism allow the literary critic to go beyond the monodisciplinary paradigm and provide him with a broader hermeneutic context for the interpretation of a literary text.

The humanities of the 21st century are developing not only in line with anthropocentrism, when a person becomes a starting point in various research discourses, but also in a new socio-philosophical context, which researchers call post-non-classical rational. What caused this tectonic shift from the point of view of extralinguistic factors? First of all, transformations in the field of global society, which required new approaches to reprogramming the mental orientations of a person in his spiritual and cultural life position. A person, immersed in the space of multi-vector, often intersecting realities, enters a new eon, which develops a different type of paideia. Accordingly, it (paydeya) can no longer be based on the former principles of rationality, when the mind is considered to be dominant, capable of explaining and determining the external world. Rationality, however, remains the cornerstone of modern metascience; however, its qualitative features change, and a literary scholar who seeks to comprehend certain concepts and existentials of a cognizable conceptual field must properly differentiate them.

The defining principle of rationality is still expediency (the teleological principle of thinking). Any intentions – moral, spiritual, activity – must meet the criterion of effectiveness. Rationality is the construction of meaning-forming structures, thanks to which a person forms certain “world-forming” relationships that ensure his inclusion in the social space. The question of rationality in philosophy is always a question of the birth of a new meaning, of a qualitative change in the axiological system of the individual and society. Such a transition from one type of thinking to another implies the replacement of one program of the individual’s biosociocultural existence with another. Modernity presented us with a sufficient number of presuppositions that led to the transition from classical to post-non-classical rationality.

First, we live in a world of topologically diverse spatial relationships; secondly, the very concept of social time has acquired multidimensionality; thirdly, the number of invariants in various states of social reality has increased; fourthly, the growing potential of technically improving artificial systems has left its mark on the quality and nature of interpersonal relationships; finally, the difference between mental structures and spiritual formations in public life has intensified.

The desubstantialization of human thinking has led to the cultural determinism of rationality itself. Significant changes in society, the dependence of the act of cognition on social and cultural influences led to the formulation of problems of post-nonclassical rationality. The processes of humanization of society have led to significant transformations in the understanding of epistemological models, in accordance with which society develops. These epistemological changes are described in detail by V.S. Shvyrev [3].

In this article, within the framework of post-nonclassical rationality, the term “nomadism” will be considered. We are primarily interested in its heuristic potential for literary criticism: it is advisable to consider nomadism not only as a socio-economic type of management and areal movement, but also as a concept of interdiscursive and transcultural movements, in accordance with which a new type of «culturally mobile writers» is currently being formed, not limited in their practices to the framework of one culture or a specific historical locale.

Materials and methods

The purpose of this work is to describe three vectors of the development of the concept of nomadism in the works of writers, which cannot be strictly attributed to certain “ethno-domes”. Our hypothesis is as follows: modern writers (both Kazakhstani and world) are linguistic personalities of a new formation, which it is natural to define as transcultural. As a result, it is legitimate to consider nomadism not only as a certain type of lifestyle (recall D.G. Gachev’s concept of nomadism [4]), but also as an internal setting of a linguistic personality towards internal (and sometimes external) transcultural migrations, as a result of which a

literary text of a new level of complexity is born – semiotically complementary, open, a priori dialogized, not determined by the monolingual paradigm.

In order to confirm or refute the proposed hypothesis, we will perform a series of research operations using the following methods:

- descriptive analysis of the conceptual field of the term «nomadism»; by this method we mean the description of the terminological core of the phenomenon under study using a number of concepts that reveal its essence.

- a selection of texts on the basis of which the reconstruction of the conceptual foundations of nomadism is possible.

- translingual analysis of a literary text, taking into account its semiotic specificity.

The texts of Kazakh (B. Kairbekov) and Russian (M. Tlostanova) writers served as the material of our work.

The selection of texts made by us is by no means accidental. Each of these authors can be called culturally mobile, which implies the presence in their works of a synergistic fusion of several cultures, in which new formations - constellations of elements from heterogeneous linguistic systems – are not equal to the sum of these elements, but are qualitatively new phenomena.

In such works, as the researcher Z.G. Proshina, there is a merging of different types of thinking, world outlook and literary traditions. Writers of this kind become spokesmen for transcultural experience [5, p. 170].

Results

1. Nomadism as a socio-economic system.

In the 19th century, interest in the social history of nomadism began to intensify. Russian scientists of this period consider the level of development of nomadic peoples as tribal; at the same time, the very emergence of statehood was associated with the military and political abilities of the leaders. The power of the leaders is based on the interest of various groups of nomads in them. One of the popular theories of this period was the “conquest”: according to it, a political organization could arise only in conditions of forced subordination of some societies by others.

Within the framework of the world-historical process, two issues remain important:

- could the nomads overcome the barrier of statehood on their own;
- whether they were characterized by an independent path of evolution.

Any pressure on a nomad (who was also a warrior) could lead either to migration or to the manifestation of retaliatory violence. The consolidation of nomads is conditioned if

- there is a war for resources;
- there is a need for expansion into the territory of farmers;
- we need control over trade routes.

In this case, the formation of nomadic empires is considered both as a product of integration and as a consequence of the conflict between nomads and farmers. Nomads act here as an ethnos class with a xenocratic political system, and the creation of nomadic empires is the implementation of the conquering theory we mentioned above. Why did nomads move in space and wage destructive wars against settled civilizations?

There are several important reasons:

- global climate change;
- the warlike nature of nomads as hypercharacteristics;
- overpopulation of the steppe;
- the weakening of feudal societies due to internal fragmentation;
- the extensiveness of the pastoral economy, which had to be replenished by raids on stable societies;
- unstable economic ties of nomads with farmers;
- intentions of the leaders of steppe communities;
- ethnointegrating impulses.

Despite the rationality of these factors, some of them seem groundless today: for example, there is no correlation between the drying up of the steppe and the periods of decline of nomadic empires.

At the same time, the increase in livestock occurred faster than the increase in population, which, in turn, could lead to an ecosystem crisis. A nomadic lifestyle can form certain qualities of character, but there were numerically more farmers and they had a complex economy with a developed infrastructure. Nomads needed handicraft products that they did not produce themselves. These resources could be obtained both by peaceful (trade) and non-peaceful ways (looting, tributary, expansion and resettlement). Despite the peaceful ties between nomads and farmers, one should also remember the militarized nature of nomadic communities. Military organization was necessary for waging wars; it is noteworthy that the degree of centralization of nomads, as the researchers note, is directly proportional to the size of the neighboring agricultural civilization: in Central Asia, the nomadic empire became such a form of centralization.

According to the leading researchers of nomadism D.M. Bondarenko, A.V. Korotayev, N.N. Kradin, the basic laws of the emergence, flourishing and death of complex human systems can be explained by four types of theories [6]. The first of them is based on the idea of unilinear development of societies, according to which mankind has gone from primitive hunters to a post-industrial society. Proponents of the second theory – civilizational – believe that civilizations are like living organisms: they are born, grow, transform and die. There is an intermediate approach - world-systems [7], according to which there are mini-systems, world-empires and world-economy. The fourth theory is the theory of multi-vector development of societies. Particularly heated discussions touched upon the phenomenon of nomadism and its nature. What determines the

specificity of this type of existence of collectives: pastoralism, which underlies the nomadic mode of production, or the ability of nomads to adapt to settled world-empires? There was a tendency to justify the existence of a special nomadic civilization. Another question of concern to researchers - could the nomads create their own statehood - gave rise to two vectors of research: conflict and integrative theories. Both boil down to the fact that statehood was not seen as obligatory by the nomads: economic processes proceeded, according to scientists, within the framework of individual households. Consequently, there was no managerial-retributive apparatus regulating the life of society. Contradictions were resolved within the framework of traditional institutions. Any pressure on the nomad and his entourage could lead to migration or conflict, since every free nomad was also a warrior [8]. Consolidation of nomads is possible when appropriate external causes arise: a war for resources, expansion on the territory of farmers, the establishment of control over trade routes. Thus, the complex organization of nomads into a "nomadic empire" is a product of integration and the result of a conflict between nomads and farmers. In this case, the nomads represented a xenocratic system: this is a special case of the conquering theory of politogenesis. Nomadic societies were ambivalent organizations: based on their aggressive intentions to take away the "surplus" of an economic nature from the farmers, they were perceived as despotic state-like systems, but from the inside, as a system, they were based on tribal ties without taxation and exploitation of pastoralists. The power of the ruler was not consensual; it depended on his ability to distribute income from trade, raids, and military expansion. This is a highly complex society without a bureaucratic control center. The territory of super-complex chiefdoms of nomads was hundreds of times larger than the area needed by chiefdoms of farmers: the management of such spaces was facilitated by the specifics of the steppe landscape and the presence of mobile animals. Special features of such communities – the dual-triad principle of the administrative division of empires, tribal relations within ethnic groups, the policy of robbery of settled communities. Nomadism is a special variant of social evolution. Nomads had a huge impact on the development of settled communities.

Some researchers interpret nomadism in the broad sense of this term, including wandering hunters, gatherers, trackers, sea hunters. Other scientists believe that this is a special socio-cultural system, which is characterized by unique principles of worldview, lifestyle, values, and economic attitudes. First of all, nomadism is a special type of producing economy. The most important form of economic activity is cattle breeding. The role of agriculture is insignificant. The extensive nature of cattle breeding is associated with year-round grazing (the stall form of keeping animals is not practiced, feed is not harvested). Such an economy requires mobility between grazing areas. At the same time, as a rule, the entire team is involved in the migration. Profit is not the primary economic benefit: the type of management is exchange-oriented. Social organization is

based on segmental systems and genealogies. A mobile lifestyle leaves its mark on the culture. Thus, the social division of labor was undeveloped. The nomadic economy depended on the settled «Ecumene».

As T. Barfield writes, “Horses were vital to the success of nomadic communities in Inner Asia, since they allowed rapid movement over vast distances, allowing communication and cooperation among peoples and tribes that, of necessity, were widely dispersed. Steppe horses were small and strong, lived in the open air all winter, usually without fodder” [9].

The nomads’ movements took place in the range of pastures available to the nomad group. They returned to the fixed pastures every year. Since there was no external power, this range was determined by the strength of the collective. The strongest clans claimed the best pastures; the weaker ones could use them only after the first ones had migrated. Winter camps (kystau) remained unchanged during the season.

The nomadic way of life left a special imprint on the type of national worldview: the attitude to the cyclical nature of life, the special organization of interpersonal relations, the gonic (as opposed to the urgen, according to D.G. Gachev [4]) nature of ethnoculture found artistic representation in a number of literary works, in particular, the Kazakh people (remember the dilogy “Saki” by Zh. Dzhandarbekov, “Nomads” by I. Yessenberlin, etc.).

It is no coincidence that respect for elders, reverence for the Aruahs (deceased ancestors), the interests of the family belong to the nomads to the spiritual and moral values. If the cult of ancestors disappears with time among sedentary peoples, then among nomads it remains system-forming to this day. It is determined by their small number, harsh climatic conditions, the presence of external threats, which have formed a special corporate identity in the ethnocollective, brought to the absolute.

Despite the fact that in the process of historical development, the nation develops diverse cultural identities, it retains its “bearing core axis”. For the nomads of Kazakhstan, it became Tengrianism. The original Tengrian identity is universal for Turkic ethnic groups.

Tengrianism, the ancient religion of the nomads of Central Asia, is a unique phenomenon of the spiritual culture of mankind. It originated in the era of the Huns and went a long way to becoming in the era of the Turkic khaganates. Through a specific system of cultural codes, for many centuries, Tengrianism has formed ethnopsychological constants among nomads, influencing their mentality and preparing the ground for religions such as Buddhism and Islam. Today it is primarily ethnophilosophy, the distinctive features of which are its openness, environmental friendliness, tolerance, and love of life.

An important feature of the Tengrian culture is its syncretism: myth, religion, philosophy, ethics are in the context of this worldview in an inseparable

unity. The idea of Tengrianism did not seek its own institutionalization, which was due to the peculiarities of the Turkic worldview.

The most important precept of Tengrianism is to live according to the laws of nature; man does not oppose himself to nature, he is an integral element of “living life”. As in shamanism, nature in Tengrianism was deified and spiritualized. Natural phenomena, as well as objects of the outside world, were associated with local deities and spirits; at the same time, the system of Tengrianism itself remained monotheistic. There were no such concepts as sin or righteousness in religious practice: a system of theology and ethics had not yet been developed. The nomad is focused on earthly life: he is calm about death, but he is afraid of the wrath of the great Heaven, which is capable of punishing not only himself, but also his entire family for the offense. It was possible to atone for the guilt before Heaven only with rich sacrifices.

Through the translation of cultural codes, such as a holistic perception of the heavenly and earthly, unity with nature, the cult of ancestors and heroes, respect for women, Tengrianism formed a special mental space of nomads. So, a man, according to the “Tengrian code”, had to be distinguished by courage, fortitude, self-esteem. The attitude towards the woman was respectful: she was revered as the keeper of the hearth and the mistress of the house, and therefore occupied a significant place in society. The inner spiritual world and national identity of any people are reflected in its character. Therefore, by studying the concepts of national character, we learn the history, worldview, and culture of this people [10].

The second vector of studying nomadism is the project of a new world order put forward by J. Deleuze and F. Guattari [11]. Its main feature is the rejection of the very idea of a rigid structure and strict determinism (as we remember from a historical digression, this is typical for nomadism as a type of socio-economic system). The concept of rhizome has become the basic symbol of the new conceptology. The “tribal psychology” of nomadism as a new social concept implies the formation of social groups that oppose themselves to society and develop their own authentic symbols and rituals. Deleuze suggests that the new “tribes” reconstruct the subsystems of antiquity and challenge the apparatus of civilization. In this sense, nomadism is very similar to the concept of postmodernism.

For modern nomadism, the idea of a chimera is symptomatic - a man-horse, “desiring a machine”, which, together with other subjects, gathers in a horde. For a nomad, there are no boundaries. Its path is the path of evolutionary expansion, in contrast to the state with its idea of segmentation and strict fixation on a strictly designated territory. Through endless movement, the nomad rediscovers spaces; however, movement is an existential characteristic of the nomad, and in this sense, he does not move from point to point. If a settled person moves from home or to home, then the nomad moves with the house: he is ontologically motionless.

Being a warrior, the nomad is not subject to a regulated charter [11].

Literature created by an author belonging to one cultural field, in the language of another cultural field, is called translingual [12]. It is fiction that gives the modern reader the opportunity to experience transcultural experience, since the process of identifying oneself with representatives of other cultures and geographical spaces is quite intense.

“Culturally mobile writers” who are not attached to a specific ethno-cultural territory also act as nomads of semiotic spaces. On the one hand, these are writers who are faced with the need for real geographical movements (emigration due to various reasons). On the other hand, these are internal “others” that do not recognize the rigid determinants of monolingual and monocultural paradigms. This is especially true for post- and metamodernist creative discourses.

A culturally mobile author is a person of the semiotic “borderland” (it is no coincidence that B. Kairbekov defines himself as a mythical “carrier”), an intermediary between cultures, and a translingual text is a kind of crossover that incorporates the features of several cultures, but does not correspond to any of them completely [13].

Cultural mobility often involves turning to a different language (not ethnically primary). In the CIS, Russian has become such a language. In this case, the Russian language acts as an intermediary between cultural “fields”, introducing the reader to a new linguistic picture of the world. In this case, it is the language that becomes a communicative bridge to the cultural resources of the peoples of the entire post-Soviet locale) [14]. Of great importance is the analysis of artistic texts that comprehensively reveal the value and significance of the word, expressing the national code of the language [15].

Discussion

Let's consider some works of culturally mobile writers as confirmation of our theses.

The well-known Kazakh poet, director, essayist B. Kairbekov writes in his poem:

The steppe is a multi-grass expanse,

Horizons hikes grass.

The steppe is the trunk of the immense breath of the earth.

Steppe - songs of the larynx,

Pillar vertebral outlet.

The resonant earthly hole resounded.

How can I praise you, my cosmic age?

What are your toys to me – if I forgot

Your knowledge of the grass, and the steppes, and the heavenly tree?

[2, p.179].

The first notable feature of the poem is its externalization by means of the Russian language, while the arch-genre form “*ozhuk dazhy*” (“hearth stones”) is completely preserved. Kairbekov acts here as a nomad of semiotic spaces: he migrates between two ethnic cultures, but even on the territory of “migrations” he carries within himself “his own home” (remember Deleuze’s metaphor) – the substratum of his native culture, which is crystallized in the genre solution of the work. The Russian language as a communicative outlet to the space of wide reception – and the permeation of the text with the codes of the original cultural ontology generate those nomadologies that we discussed above.

When an author who is ethnically from one culture writes in the language of another culture, we are talking about the phenomenon of translingualism. Three stanzas, organized according to the genre principle “*ozhuk dazhy*”, go back to the Tengrian idea of the trinity of the universe: the Middle, Upper and Lower worlds. However, the interpenetration of elements and the synergetic space of nomadism is born not only at the level of the architectonics of the whole. Each of the elements of the poem is a reproduction of the “frame” of nomadic life. The steppe is the topos of the existence of nomadic civilizations, attributed with the epithet “multi-grass” (protor) – an allusion to the stable element “*ala*” (“variegated”), which in the worldview of a nomad is a symbol of abundance and blessing. “Horizons of Grass Campaigns” is another important element of the poem. Kairbekov did not make a mistake in choosing a lexeme from a derivational chain of words with the same root: it is precisely “campaigns”, and not “risings” of grass that give the reader the image of an army of many thousands across the entire horizon (“darkness, and darkness, and darkness”). A horde appears in front of us – a single, integral, mobile, boundless formation, ready to continue its expansion in the breadth of known and still unknown worlds. Thus, in several lines of the poem, the principle of nomadism is implemented in all three vectors: real socio-cultural, metamodern, cultural-mobile.

This is how a nomad goes on the road
To know the world that I forgot about,
To get some mental vice,
To stir up your faded ardor!
That’s how they get lost at the hour of the flight
Birds in flocks, chattering, chattering...
May freedom inspire us again,
Let’s test ourselves dear! [2, p. 234]

The very first lines of the poem pose a question to the reader: why did the nomad forget the world, and what is this world like? The motives of loss, memory and spiritual search become key for us, as well as the motive of returning to the depth of the abyss that leads him through life. The nomad has forgotten his world, which is as infinitely open as the movement of great herds and faithful horses through it. The historical situation in which the Great Steppe became

compulsively “settled” is to this day the tragedy of the nomads, who have now become internalized nomads. Kairbekov does not deprive his lyrical hero of the name “nomad”, but paradoxically this is a self-feeling almost forgotten by the hero, stored in memory, but not going beyond (for the time being) its limits. The great nomad became a typical urban dweller. He suffers from his “nomadism”, his spiritual fervor has faded, and there is no use in it. Only the road, only the path, can return to the son of the Steppes the Nomad’s own name. The road is a test; it is something that returns to the origins of the soul and the world. The nomad of modernity, indecisive and closed, suddenly decides on the road of change – and the Great Steppe opens up to him again. Now this world cannot be forgotten. For he is stern and beautiful. In the poem “Snowdrop” we read:

It’s not for nothing that his name is kandyk,
It sounds resolute and bold,
the “Dog’s tooth” is used to being a hero:
Instantly bite through the tight body of winter
And show her, shamefully, your tongue! [2, p. 213].

Here, as we can see, the signs of translingualism have already been clarified: the word “kandyk” appears – a dog’s tooth, and it becomes clear to the reader that even the most delicate flower is a fighter and a denominator of the arrival of a new natural cycle.

I know he’s a harbinger of the holiday,
When the people are tired of winter,
From the first, let it be liquid milk,
He will arrange a holiday – we will drown in it. [2, p. 214]

Those who have survived the harsh winter are preparing for it – we see here another transcultural marker, immersing us in the celebration of the arrival of spring. And the steppe, an open space, as before, is full of life, honors its laws, its ancestral memory:

Deities inhabit spaces:
In the bosom of the sky – Tengri,
In the womb – Die!
I wish I could guess where our travels are going
Will they take you beyond the mind?
The Abodes of the eternal Gods
Tagging and calling names,
But the ritual catch is invisible,
Unfortunately, we don’t know what we caught [2, p. 215].

The Tengrian motif shows us a remarkable and very significant fact: the great deities of nature still live in the heart of the nomad. However, this is not enough: the hero must not only remember this, but also realize his “catch”, give a name to everything that is in memory – and this is not only a return, it is already a rebirth of the hero.

We find the standards of Kazakh culture in the diptych:
Between heaven and earth – into the wide expanse
of Hills a humpbacked caravan
Lucky again from distant countries
A pink mist is rising.
Hills, hills to the horizon.
It's here around the earth's axis
He looks from all sides at your thin face,
Like a horse, its eye –
the vault of heaven – is oblique [2, p. 234].

The comparison with the horse, the sacred symbol of Kazakh culture, is subordinated not to the aesthetic, but to the numinous: the horse acquires the features of a Deity here, and it is no coincidence (see section 2): a sacred animal, a faithful companion, a breadwinner, a comrade-in-arms - all these potential senses of the concept "horse" can appear only in the unique creative consciousness of the son of a native culture.

Another example of cultural (in particular, literary) nomadism is the novel in short stories "I am a passer-by in your world" [1] by the Kabardian writer M. Tlostanova. Her reader is transcultural and multilingual, having passed through the modernist, postmodernist and postcolonial to some extent a borderline and transcultural, and therefore a restless person, who knows more than any monocultural individual, since a constant double translation and, inevitably, double criticism takes place inside him.

The discourse of the novel is polycode, palimpsest: the reader is immersed in a whirlpool of a huge number of voices of other authors, alternative histories (in particular, literary ones), and quotations. This is a wide intertextual field that pulsates with semantic modifications and new shades of meanings, which only those who heard the original voices of the authors in the "echo chamber of texts" can unravel. Tlostanova repeatedly emphasizes her own "nomadic nature". One of the recurrent images of the novel is the image of a bird ("I am a bird, not a tree"). The bird is reported to be highly mobile; unlike a tree (and this, as we remember from Deleuze, is the root of classical rationality, a strictly regulated structure of life position), it does not belong to one space. Despite the fact that birds, as biological beings, inherit the coordination programs of movements of their relatives, they are mobile and reside in several topoi. The tree, on the contrary, symbolizes in this case the static nature of the rational, mono-paradigm world. The metatextual complex of the title – "In your world I am a passerby" – a reference to the poem by M. Voloshin, who also implements the "nomadic" principle of attitude:

Yes, I remember the other world –
Half-worn, dissimilar,

In your world I am a passer-by
Close to everyone, alien to everything.

Madina Tlostanova (Dina Damian) creates an image of a heroine who takes a position of being outside of the world around her. The formula of her existence is “I am a bird, not a tree”. Detachment from the real geographical locale, the loss of a sense of historical rootedness in her native land constitute the motive of her early work.

According to A.V. Kasparova, the novel by D. Damian raises complex ontological issues related to the national identity of a person, her “internal” coordinates, the concepts of “home” and “language”. All this reflects the special state of a person in the era of globalization, whose cultural code can have a variety of forms and levels of correlation with other cultural codes [18].

Madina Tlostanova (Dina Damian) opens up the boundaries of the knowable world, creating the image of a heroine who is always on the move as an eternal – but paradoxically lonely – nomad. She faces a lifelong journey.

Conclusion

Nomadism, as we tried to show in the framework of this article, should be considered in three aspects – and taking into account the broad context of post-nonclassical rationality. Under post-non-classical rationality, it is customary to understand a new epistemological vector of the development of science, which is rhizomatic, departs from monocentric ideas about cognizable phenomena and proposes to consider the conceptual field of the object under study not as a predetermined space of coordinates, but as a wide search field, within which there are no once and for all established values. Using this or that term, the researcher considers it as an opportunity, but not as a “compass”: the content and volume of the information received depends on those settings that are priority for the scientist.

Nomadism can be considered in three aspects. In the first case, we study a sociocultural phenomenon, a special type of economic management and political organization of society, a super-system that develops according to specific laws. As shown by our diachronic analysis, nomadism is a special way of development of society, which is characterized by polycentrism, lack of consensual power, mobility due to the authentic type of management.

The second approach to nomadism was developed by Deleuze, who tried to reconstruct the basic principles of the existence of nomadic super-systems in the postmodern world. Thanks to the concept of the philosopher, the concept of rhizome as the principle of the existence of self-organizing semiotic systems entered the scientific discourse.

It was the second approach that gave impetus to the development of the third concept – culturally mobile writers who go beyond monolingual paradigms and create their works in line with the transcultural direction.

As an illustration of the theses put forward, we analyzed individual elements of the works of B. Kairbekov and M. Tlostanova.

Information about funding

The article was prepared within the framework of grant funding from the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan IRN: AR23488969 “Acquiring historical subjectivity and overcoming cultural traumas in historical narratives of the creative intelligentsia of Kazakhstan (1951-1991)”

REFERENCES

- [1] Damian D. In your world I am a passerby. – M.: KomKniga, 2006. – 240 p.
- [2] Kairbekov B. Put' vody [The path of Water]. – M.: NVI-Thesaurus, 2010. – 416 p.
- [3] Shvyrev V.S. Racional'nost' kak cennost' kul'tury [Rationality as a value of culture]. – M.: Nauka, 2003. – 160 p. [in Rus.]
- [4] Gachev G.D. Natsional'nyye obrazy mira. Yevraziya – kosmos kochevnika, zemledel'tsa i gortsa [National images of the world. Eurasia – a cosmos of a nomad, a farmer and a mountaineer] M.: Institut DI-DIK, 1999. – 368 s. [in Rus.]
- [5] Proshina Z.G. Translingvizmi ego prikladnoe znachenie [Translingualism and its applied value] // Bulletin of the Russian University of Friendship of Peoples. Series: Questions of education: languages and specialty. – 2017. – Vol. 14. – № 2. – S. 155-170. [in Rus.]
- [6] Bondarenko D.M., Korotayev A.V., Kradin N.N. Social'naya evolyuciya, al'ternativy i nomadizm [Social evolution, alternatives and nomadism] // Nomadic alternative to social evolution. – M.: RAN, 2002. https://inafran.ru/sites/default/files/page_file/kochevaya_alternativa.pdf [in Rus.]
- [7] Chase-Dunn C., Hall T.D. Rise and Demise: Comparing World-Systems. Boulder, CO. Comparative Civilizations Review. – 2000. – Vol. 43. – №. 43, Art. 5. – P. 60-67.
- [8] Masanov N.E. Kochevaya civilizatsiya kazahov: osnovy zhiznedeyatel'nosti nomadnogo obshchestva [The nomadic civilization of the Kazakhs: the foundations of the life of the nomadic society]. – Almaty «Sotsinvest» – Moscow “Horizon”, 1995. – 320 s. [in Rus.]
- [9] Barfield T. Mir kochevnikov-skotovodov [The world of nomadic pastoralists] // Nomadic alternative to social evolution. – M.: RAN, 2002. https://inafran.ru/sites/default/files/page_file/kochevaya_alternativa.pdf [in Rus.]
- [10] Kembayeva A.T., Zhubai O.S. Cognitive model of the concept ‘Kazakh People’ (based on the works of Sh. Murtaza) // Bulletin of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages. DOI: <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.4.75.009> [in Kaz.]

[11] Deleuze J., Gwatari F. Traktat o nomadologii [Treatise on nomadology] // NK. – 2005. – No. 2 (92). – S. 183-187. [in Rus.]

[12] Kellman S. «Reflections on Nimble Tongues». Polylinguality and Transcultural Practices. – 2020. – Vol. 17. – № 4. – P. 562-565. WEB. doi: 10.22363/2618-897X-2020-17-4-562-565

[13] Valikova O. A., Shagimgerieva and Kulieva Sh. A. Kosmos v logose: translingval'naia poeziia Eduard Mizhit and Bakhyt Kairbekov [Cosmos in Logos: Translingual Poetry by Eduard Mizhit and Bakhyt Kairbekov] // New Research of Tuva. – 2020. – № 4. – S. 230-249. DOI: www.doi.org/10.25178/nit.2020.4.16 [in Rus.]

[14] Bakhtikireeva U.M., Valikova O.A. “Language Keys”: Foreign Cultural Lexicon in the Translingual (Russophonic) Literary Text // RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics. – 2022. – Vol. 13. – № 1. – S. 184-200. doi: 10.22363/2313-2299-2022-13-1-184-200 [in Rus.]

[15] Amangalieva A.E., Dzhumabekova A.A., Soylemez O.M. Kerkem matinniң pragmatikalық funkciyalary [Pragmatic functions of a literary text] // Bulletin of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages. DOI: <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.002> [in Kaz.]

НОМАДИЗМ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МӘДЕНИ ФЕНОМЕНІ РЕТІНДЕ: АСПЕКТІЛЕРІ МЕН ТӘСІЛДЕРІ

Нурмағанбет К.Е.¹, Демченко А.С.², *Әзизова А.О.³

^{1,2} әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*³ Халықаралық туризм және қонақжайлылық университеті
Түркістан, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақала көшпенділік тақырыбына арналған. Постклассикалық емес рационалдылыққа сәйкес көшпенділікті үш аспектіде қарастырған жөн: әлеуметтік-мәдени, философиялық, трансмәдениет. Мақаланың мақсаты – классикалық емес рационалдылық контекстінде көшпенділік феноменін түсінудің үш тәсілін қарастыру. Бірінші жағдайда көшпенділік басқару мен тіршілік етудің белгілі бір түрі бар әлеуметтік супержүйені ұйымдастырудың ерекше түрі ретінде қарастырылады. Екіншіден, бұл дүниенің ғылыми суретін қайта жинақтау, оған сәйкес білімнің ризоматикалық әлеуеті қалыптасады. Үшінші жағдайда біз екі тілдік мәдениет арасында транспозицияда жүрген жазушының мәдени ұтқырлығының бір көрінісі ретінде транслингвизм құбылысын қарастырамыз. Біз пайдаланған әдістер – сипаттамалық талдау, мәтін үлгісін алу, көркем мәтінді транслингвалдық талдау – жұмыс үшін өзекті құралдарға айналды, соның арқасында біз алға қойған гипотезаны растай алдық. Бұл әдістердің әрқайсысы әдеби шығарманы тану мен түсіндірудің өнімді тәсілі бола алады. Жұмыстың нәтижесі – әдеби мәтінді түсіндіруге

сәйкес көшпенділікке қатысты зерттеулердің үш векторы анықталды, бұл зерттелетін құбылыс туралы түсінігімізді айтарлықтай байытады. Алғаш рет ғылыми еңбекте «көшпенділік» термині тек тарихи немесе философиялық категория ретінде қарастырылып қана қоймай, транслингвальды және постструктуралық мәтіндерді ашу үшін де қолданылады. Бұл тәсілдің нәтижелері классикалық әдеби талдаудың имманенттігін жеңуге көмектеседі, өйткені оның құралдары кеңейеді. Жұмыстың практикалық құндылығы сонымен қатар эмпирикалық материалға негізделген талдауда мәтіннің өзінің де, оны декодтау арсеналының да ризоматикалық сипатына негізгі принципке айналуымен байланысты.

Тірек сөздер: постклассикалық емес рационалдылық, номадизм, ризома, транскультурация, мәдени мобильды жазушылар, транслингвизм, номадтық мәтін, номадтық мәтінді талдау

НОМАДИЗМ КАК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРЫ НОВЕЙШЕГО ВРЕМЕНИ: АСПЕКТЫ И ПОДХОДЫ

Нурмаганбет К.Е.¹, Демченко А.С.², *Әзизова А.О.³

^{1,2} Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы Казахстан

*³ Международный университет туризма и гостеприимства
Туркестан, Казахстан

Аннотация. Данная статья посвящена на тему номадизм. В русле постнеклассической рациональности номадизм целесообразно рассматривать в трех аспектах: социокультурном, философском, транскультурном. Цель настоящей статьи – рассмотреть три подхода к осмыслению феномена номадизма в контексте постнеклассической рациональности. В первом случае номадизм рассматривается как особый тип организации социальной супер-системы со специфическим типом хозяйствования и бытийствования. Во втором – это пересборка научной картины мира, в соответствии с которой происходит наращивание ризоматического потенциала знания. В третьем случае мы имеем дело с феноменом транслингвизма как одного из проявлений культурной мобильности писателя, находящегося в транспозиции между двумя лингвокультурами. Используемые нами методы – дескриптивный анализ, текстовая выборка, транслингвальный анализ художественного текста – стали релевантными работе инструментами, благодаря которым удалось подтвердить выдвинутую нами гипотезу. Каждый из этих методов способен стать продуктивным способом познания и интерпретации литературного произведения. Результаты работы заключаются в том, что выявлено три вектора исследования номадизма в русле интерпретации художественного текста, что существенно обогащает наши представления об изучаемом

феномене. Впервые в научной работе термин «номадизм» рассматривается не только как историческая или философская категория, но и применяется для дешифровки транслингвальных и пост-структурных текстов. Результаты такого подхода помогут преодолеть имманентность классического литературоведческого анализа, так как расширяется его инструментарий. Практическая ценность работы обусловлена также и тем, что в анализе, на эмпирическом материале, ключевым принципом становится ризоматичность как самого текста, так и арсенала его дешифровки.

Ключевые слова: постнеклассическая рациональность, номадизм, ризома, транскультурация, культурно мобильные писатели, транслингвизм, номадический текст, анализ номадического текста

Received: October 5, 2023

Information about the authors:

Nurmaganbet Karlygash Ertayevna – PhD student, al-Farabi Kazakh National University, Department of Russian Philology and World Literature, Almaty, Kazakhstan, e-mail: inyaz.kz@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9380-7572>

Demchenko Alena Sergeevna – PhD, al-Farabi Kazakh National University, Department of Russian Philology and World Literature Acting Associate Professor, Almaty, Kazakhstan, e-mail: alenchika@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0635-9247>

Azizova Ainur – PhD, International University of Tourism and Hospitality, Turkistan, Kazakhstan, e-mail: a.azizova@iuth.edu.kz ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1871-7398>

Авторлар туралы мәлімет:

Нурмаганбет Карлыгаш Ертаевна – докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті орыс филологиясы және әлем әдебиеті кафедрасы, Алматы, Қазақстан, e-mail: inyaz.kz@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9380-7572>

Демченко Алена Сергеевна – доктор PhD, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті орыс филологиясы және әлем әдебиеті кафедрасының доцент м.а., Алматы, Қазақстан, e-mail: alenchika@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0635-9247>

Әзизова Айнұр Орынбасарқызы – доктор PhD, Халықаралық туризм және меймандостық университеті «Тіл» мектебінің қауымдастырылған проф. м.а., Түркістан, Қазақстан, e-mail: a.azizova@iuth.edu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1871-7398>

Информация об авторах:

Нурмаганбет Карлыгаш Ертаевна – докторант, КазНУ им. аль-Фараби, кафедра русской филологии и мировой литературы, Алматы, Казахстан, e-mail: inyaz.kz@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9380-7572>

Демченко Алена Сергеевна – доктор PhD, КазНУ им. аль-Фараби, и.о. доцента кафедры русской филологии и мировой литературы, Алматы, Казахстан, e-mail: alenchika@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0635-9247>

Әзизова Айнұр Орынбасарқызы – доктор PhD, Международный университет туризма и гостеприимства, школа «Языки», Туркестан, Казахстан, e-mail: a.azizova@iuth.edu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1871-7398>

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ
ХАБАРШЫСЫ
“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы

ИЗВЕСТИЯ
КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ”

BULLETIN
of Ablai khan KazUIRandWL
Series “PHILOLOGICAL SCIENCES”

№2 (77) 2025

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

Philology.bulletin@ablaikhan.kz

«Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ» АҚ «Полилингва» баспасында басылып шықты
«Баспа авторлық құқық материалдарының мазмұнына және фактілерді
жариялауға байланысты кепілдіктер бермейді, мақалалар нәтижелері
туралы деректер және басқа ақпараттар туралы мәліметке жауапты емес»

Отпечатано в издательстве «Полилингва» АО «КазУМОиМЯ имени Абылай хана»
«Издательство не несет ответственности за содержание авторских материалов и
не предоставляет гарантий в связи с публикацией фактов,
данных результатов и другой информации»

Ответственный за выпуск журнала
директор издательства:
Б.А. Есенгалиева

Технический редактор,
компьютерная верстка:
Б.С. Кынырбеков

Подписано в печать 27.06.2025 г.
Формат 70х90 1/8. Объем 78,5 п.л.
Заказ № 3561. Тираж 300 экз.
Гарнитура: “Times New Roman”, “SimSun”, “MS Mincho”

Издательство “Полилингва” КазУМОиМЯ имени Абылай хана
050022, г. Алматы, ул. Муратбаева, 200
Тел.: +7 (727) 292-03-84, 292-03-85, вн. 24-18
E-mail: kazumo@ablaikhan.kz, ablaikhan@list.ru